

การใช้สื่อพิธีกรรมแข่งชะนามเพื่อเสริมสร้างอัตลักษณ์ศักดิ์ศรีชาวไทใต้
บ้านโพนจาน อำเภอโพนสวรรค์ จังหวัดนครพนม

นางสาวณัฐมน บัวพรมมี

สถาบันวิทยบริการ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรนิเทศศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาวิชานิเทศศาสตรพัฒนการ ภาควิชาการประชาสัมพันธ์

คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ปีการศึกษา 2550

ลิขสิทธิ์ของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

THE USE OF SANG-SA-NAM RITUAL FOR ENHANCING TAI-SO IDENTITY
AND DIGNITY IN PONE JAN VILLAGE, PON SAWAN DISTRICT,
NAKONPANOM PROVINCE

Miss Nathamon Buaprommee

สถาบันวิทยบริการ

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements
for the Degree of Master of Art in Development Communication

Department of Public Relation

Faculty of Communication Arts

Chulalongkorn University

Academic Year 2007

Copyright of Chulalongkorn University

หัวข้อวิทยานิพนธ์

การใช้สื่อพิธีกรรมชงชานามเพื่อเสริมสร้างอัตลักษณ์ศักดิ์ศรี
ชาวไทใต้ บ้านโพนจาน อำเภอโพนสวรรค์ จังหวัดนครพนม

โดย

นางสาวณัฐมน บัวพรมมี

สาขาวิชา

นิเทศศาสตร์พัฒนาการ

อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก

รองศาสตราจารย์ อวยพร พานิช

คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย อนุมัติให้บัณฑิตวิทยานิพนธ์ฉบับนี้เป็นส่วน
หนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาโทบริหารบัณฑิต

.....คนบตีคณะนิเทศศาสตร์
(รองศาสตราจารย์ ดร.ยุบล เบ็ญจรงค์กิจ)

คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์

.....ประธานกรรมการ
(รองศาสตราจารย์ อุดลวรรณ เปรมศรีรัตน์)

.....อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก
(รองศาสตราจารย์ อวยพร พานิช)

.....กรรมการภายนอกมหาวิทยาลัย
(รองศาสตราจารย์ ดร.สมสุข หินวิมาน)

.....กรรมการ
(รองศาสตราจารย์ ดร.กาญจนา แก้วเทพ)

ณฐมน บัวพรมมี : การใช้สื่อพิธีกรรมแซงชะนามเพื่อเสริมสร้างอัตลักษณ์ศักดิ์ศรีชาวไทใต้
บ้านโพนจาน อำเภอโพนสวรรค์ จังหวัดนครพนม. (THE USE OF SANG-SA-NAM RITUAL FOR
ENHANCING TAI-SO IDENTITY AND DIGNITY IN PONE JAN VILLAGE, PON SAWAN
DISTRICT, NAKONPANOM PROVINCE) อ. ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก : รศ.อวยพร พานิช, 305
หน้า.

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษา 1) สถานภาพของสื่อพิธีกรรมแซงชะนามตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ตลอดจน
ปัจจัยที่มีผลต่อการดำรงอยู่และการเปลี่ยนแปลง 2) บทบาทหน้าที่ของสื่อพิธีกรรมแซงชะนามในการเสริมสร้างอัตลักษณ์ศักดิ์ศรี
ของชาวไทใต้ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน 3) กระบวนการทำงานวัฒนธรรมเชิงรุกเพื่อฟื้นฟูรูปแบบ และคุณค่า/ความหมายของสื่อ
พิธีกรรมแซงชะนาม และ 4) การสื่อสารแบบมีส่วนร่วมเพื่อฟื้นฟูและเสริมสร้างศักดิ์ศรีให้แก่สื่อพิธีกรรมแซงชะนาม โดยใช้
ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) เก็บข้อมูลจากการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก การสนทนากลุ่ม การสังเกตการณ์
แบบไม่มีส่วนร่วม และการศึกษาจากเอกสาร

ผลการศึกษาพบว่า

1. สถานภาพของสื่อพิธีกรรมในยุคอดีตมีความเฟื่องฟู เนื่องจากสื่อมีความหมายศักดิ์สิทธิ์และเป็นอัตลักษณ์ศักดิ์ศรี
ของชุมชนและเป็นสื่อที่เกี่ยวข้องกับคนทุกเพศทุกวัย แต่ในช่วงปี 2528 เป็นต้นมา สื่ออยู่ในสภาพแบบข้างนอกอยู่ข้างในกลวง
เนื่องจากคนที่เกี่ยวข้องมีเพียงกลุ่มคนแก่และแม่บ้าน นอกจากนี้ สื่อยังได้รับการตีความหมายใหม่ว่าเป็นเรื่องทิ้งมลาย ภายหลังจาก
ที่มีโครงการฟื้นฟูในปี พ.ศ.2549 ทำให้สื่อกลับมาอยู่ในสถานภาพที่เข้มแข็ง เนื่องจากชุมชนและองค์กรภายนอกให้ร่วมมือใน
การสืบทอดพิธีกรรมแซงชะนาม และสื่อมีความหมายมากกว่าการพิธีกรรมเพราะสื่อได้สะท้อนให้เห็นถึงศักดิ์ศรีของชุมชนอีกด้วย
ส่วนการศึกษาถึงปัจจัยที่มีผลต่อการดำรงอยู่และการเปลี่ยนแปลงสถานภาพพบว่า ปัจจัยภายใน ได้แก่ ความเชื่อ ข้อจำกัด
ของสื่อ ผู้นำชุมชน และระบบเครือญาติ ส่วนปัจจัยภายนอก ได้แก่ ความเจริญทางการแพทย์ การศึกษา เส้นทางคมนาคม
เศรษฐกิจ และการสนับสนุนจากองค์กรภายนอก

2. การทำบทบาทหน้าที่ของสื่อในการสืบทอดอัตลักษณ์ชาวไทใต้ ในยุคอดีตมีช่องทางการสื่อสารที่จำกัด ทำให้กลุ่ม
แกนนำครูได้บูรณาการสื่อพิธีกรรมแซงชะนามเข้าสู่โรงเรียนเมื่อปีพ.ศ.2545 แต่ผู้ทำหน้าที่สืบทอดมีเพียงกลุ่มเด็กเยาวชน ต่อมา
ในยุคที่มีการทำโครงการฟื้นฟูพบว่าได้มีการเปิดพื้นที่สาธารณะให้กับคนทุกเพศทุกวัยโดยการทำกิจกรรมต่างๆ ร่วมกัน ซึ่งส่งผลให้
สื่อกลับมาทำบทบาทหน้าที่ในการสืบทอดอัตลักษณ์ศักดิ์ศรีของชาวไทใต้ได้อย่างเข้มข้น

3. กระบวนการทำงานวัฒนธรรมเชิงรุกที่ชุมชนนำมาใช้ในการฟื้นฟูรูปแบบและคุณค่า/ความหมาย พบว่ามี 5 แนวคิด
หลักได้แก่ หลักสิทธิเจ้าของวัฒนธรรม หลักการสร้างความร่วมมือร่วมกันก่อนทำกิจกรรม(ขยับปัญญา) แนวคิดการวิเคราะห์
วัฒนธรรมทั้งรูปแบบและเนื้อหา(ต้นไม้แห่งคุณค่า) หลักการครบเครื่องเรื่อง S-M-C-R และแนวคิดทำทีแบบคู่ขนานทั้งใช้และ
พัฒนาสื่อพื้นบ้าน

4. การสื่อสารแบบมีส่วนร่วมที่ชุมชนนำมาใช้ในการฟื้นฟูและเสริมสร้างศักดิ์ศรีให้แก่สื่อพิธีกรรมแซงชะนามมี 5 รูปแบบ
ได้แก่ การสื่อสารแบบสองทาง การสื่อสารแบบแนวระนาบ การไหลของข่าวสารสองจังหวะ การสลับบทบาทหน้าที่ผู้สื่อสาร และ
การมีส่วนร่วมในการผลิตสื่อ

ภาควิชา การประชาสัมพันธ์

สาขาวิชา นิเทศศาสตร์พัฒนาการ

ปีการศึกษา 2550

ลายมือชื่อนิสิต.....

ลายมือชื่ออาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก.....

4985065828 : MAJOR DEVELOPMENT COMMUNICATION

KEY WORD : RITUAL/ IDENTITY / DIGNITY/ TAI-SO/ PARTICIPATORY COMMUNICATION

NATHAMON BUAPROMMEE : THE USE OF SANG-SA-NAM RITUAL FOR ENHANCING TAI-SO IDENTITY AND DIGNITY IN PONE JAN VILLAGE, PON SAWAN DISTRICT, NAKONPANOM PROVINCE. PRINCIPAL ADVISOR : ASSOC.PROF. AUYPORN PANICH, 305 pp.

The objectives of this research are : 1) to study status of Sang-Sa-Nam ritual from the past to the present including factors influencing survival and change of a ritual, 2) functions of the Sang-Sa-Nam ritual to enhance Tai-So identity and dignity from the past to the present. 3) The active processes of cultural practices to restore forms and meanings of the Sang-Sa-Nam ritual. 4) The Participatory Communication to restore and enhance the Sang-Sa-Nam ritual's dignity. This study is adopted a qualitative method of research consisting of documentary analysis, In-depth interview method, Focus group interview and non-participant observation.

The findings are as follows :

1. In the past, the status of the Sang-Sa-Nam ritual was flourishing since the ritual had a sacred sense and was considered as the identity of community in which all members had involved. However, since 1985, the status of Sang-Sa-Nam ritual had been undermined because only women and elderly people had placed interest on it. Furthermore, the ritual had been redefined as a credulous matter. Nevertheless, after rehabilitated in 2006, the ritual has restored its value and dignity because the external-supporting organizations had realized its importance and cooperated to maintain this ritual as a cultural heritage. A study regarding factors influencing the survival and change of the ritual indicated that internal factors are beliefs, limitations of media, community leaders, and lineage systems. , while external factors are medical progress, education, transportation system, economic development and external-supporting organizations.

2. The functions of inheriting the Tai-So identity in the past had a limitation of channel. This induced teacher leaders to integrate the Sang-Sa-Nam ritual into educational curriculum in 2002. However, people participating in this effort are only children. Later, during the period of rehabilitation, all members of community had been encouraged to participate in many activities that lead to improve the status of the ritual in considerably enhancing Tai-So dignity.

3. The active processes of cultural practices that villagers use to restore forms and meanings of the Sang-Sa-Nam ritual are : a principle of cultural rights, a cognition-based orientation, "a concept of the visible and invisible cultural values", an S-M-C-R-based cultural production and reproduction, and a double-knit approach to folk media.

4. The Participatory Communications that villagers use to restore and enhance the Sang-Sa-Nam ritual dignity are: Two-way Communication, Horizontal Communication, Two-Step Flow of Information, Role Shifting, and Participation in Media-Production.

Department Public Relations

Field of study Development Communication

Academic year 2007

Student's signature..... *Nathamon Buaprommee*

Principal advisor's signature..... *[Signature]*

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลุล่วงได้ด้วยความสามารถจากผู้มีพระคุณหลายท่านที่ได้ให้ความช่วยเหลือผู้วิจัยตลอดระยะเวลาในการทำวิทยานิพนธ์เล่มนี้

ขอกราบขอบพระคุณ รองศาสตราจารย์อวยพร พานิช อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ ที่กรุณาใช้เวลาในการให้คำแนะนำ คำปรึกษา กำลังใจ ตลอดจนการเคียงข้างและคอยผลักดันให้ผู้วิจัยเพียรพยายามทำวิทยานิพนธ์จนสำเร็จลุล่วงได้ ขอกราบขอบพระคุณรองศาสตราจารย์ อุบลวรรณ เปรมศรีรัตน์ ที่ให้ความกรุณาเป็นประธานกรรมการสอบวิทยานิพนธ์

ขอกราบขอบพระคุณรองศาสตราจารย์ ดร.กาญจนา แก้วเทพ และรองศาสตราจารย์ ดร. สมสุข หินวิมาน กรรมการสอบวิทยานิพนธ์ ที่กรุณาให้ข้อเสนอแนะด้านองค์ความรู้วิชาการใหม่ๆ และการตรวจสอบแก้ไขเนื้อหาและข้อบกพร่องต่างๆ ของวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ด้วยความเอาใจใส่ อย่างดียิ่ง

ขอขอบพระคุณอาจารย์รุ่งเรือง ราชมณี อาจารย์คำตา ราชมณี และคณะครูโรงเรียนบ้าน โพนจานที่มีได้เอยนามในที่นี้ทุกท่าน และที่สำคัญคือชาวไทใต้ร่มบ้านโพนจาน ตำบลโพนจาน อำเภอโพนสวรรค์ จังหวัดนครพนม ทุกๆ ท่านที่กรุณาเอื้อเพื่อให้ข้อมูลและให้ประสบการณ์ชีวิต แปลกใหม่ที่ไม่เคยได้สัมผัสจากที่ใด รวมถึงการต้อนรับ และน้ำใจไมตรีที่มีให้แก่ผู้วิจัยทุกครั้ง ที่ลงพื้นที่เก็บรวบรวมข้อมูล

ขอขอบพระคุณผู้ช่วยศาสตราจารย์วาลี ชันธุวาร ครูผู้จุดประกายให้เกิดการศึกษาต่อในระดับปริญญาโทมาบัดนี้ รวมถึงการสนับสนุนและคอยให้กำลังใจมาตลอดระยะเวลา 2 ปี

ขอขอบคุณเพื่อนรักที่เป็นศิษย์เก่าสาขาวิชาภาษาไทย มหาวิทยาลัยขอนแก่น ทุกท่าน รวมถึงคุณรุ่งอรุณ ผลผดุง ที่ได้ให้คำแนะนำ ให้ความช่วยเหลือในด้านการเรียนและการทำ วิทยานิพนธ์มาโดยตลอด รวมถึงกำลังใจที่คอยส่งมาทุกครั้งที่คุณวิจัยรู้สึกเหนื่อยล้า

ขอขอบคุณเพื่อนๆ นิเทศศาสตร์พัฒนาการรุ่นที่ 29 ที่คอยให้คำแนะนำ ให้ความช่วยเหลือ ด้านข้อมูลข่าวสารต่างๆ คอยให้การกระตุ้นเตือน ตลอดจนเป็นกำลังใจและคอยปลอบโยนทุกครั้ง ที่เกิดปัญหาติดขัดนานาประการ

และเหนืออื่นใด ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณเป็นอย่างสูงสำหรับคุณพ่อ คุณแม่ และ น้องสาวทั้งสองที่กรุณาให้ความอนุเคราะห์ ให้การสนับสนุนในทุกๆ ด้าน และทุกๆ ครั้งที่ผู้วิจัย ลงพื้นที่เก็บข้อมูล ตลอดจนคอยให้ความห่วงใยและดูแลด้วยดีเสมอมาจนสำเร็จการศึกษา

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย.....	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	จ
กิตติกรรมประกาศ.....	ฉ
สารบัญ.....	ช
สารบัญตาราง.....	ฌ
สารบัญภาพ.....	ญ
บทที่ 1 บทนำ.....	1
ที่มาและความสำคัญของปัญหา.....	1
วัตถุประสงค์ในการวิจัย.....	10
นิยามศัพท์ปฏิบัติการ.....	10
ขอบเขตการวิจัย.....	13
ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ.....	14
กรอบแนวคิดในการวิจัย.....	15
บทที่ 2 แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	16
แนวคิดเกี่ยวกับสถานภาพของสื่อพื้นบ้าน.....	17
แนวคิดทฤษฎีหน้าที่นิยมของสื่อพื้นบ้าน (Functionalism of Folk Media).....	20
แนวคิดเกี่ยวกับอัตลักษณ์ (Identity) และพื้นที่สาธารณะ (Public Sphere).....	25
แนวคิดเกี่ยวกับการผลิตซ้ำเพื่อสืบทอดวัฒนธรรม.....	30
แนวคิดกระบวนการทำงานวัฒนธรรมเชิงรุก.....	32
แนวคิดการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม (Participatory Communication).....	44
งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	54

บทที่ 3 ระเบียบวิธีวิจัย.....	56
รูปแบบการวิจัย.....	56
กลุ่มตัวอย่าง.....	57
พื้นที่ดำเนินการ.....	58
เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย.....	58
วิธีการเก็บข้อมูล.....	60
การตรวจสอบความน่าเชื่อถือของข้อมูล.....	62
การวิเคราะห์ข้อมูล.....	64
การนำเสนอข้อมูล.....	64
ระยะเวลาดำเนินการ.....	64
บทที่ 4 ผลการวิจัย.....	65
ส่วนที่ 1 ข้อมูลเบื้องต้นเกี่ยวกับบริบทชุมชน.....	65
ส่วนที่ 2 สถานภาพของสื่อพิธีกรรมแข่งชะนาม.....	102
ส่วนที่ 3 บทบาทหน้าที่ของสื่อพิธีกรรมแข่งชะนามในการเสริมสร้าง อัตลักษณ์ศักดิ์ศรีของชาวไทยใต้.....	164
ส่วนที่ 4 กระบวนการทำงานวัฒนธรรมเชิงรุกเพื่อฟื้นฟูรูปแบบและคุณค่า/ ความหมายของสื่อพิธีกรรมแข่งชะนาม.....	206
ส่วนที่ 5 การสื่อสารแบบมีส่วนร่วมเพื่อฟื้นฟูและเสริมสร้างศักดิ์ศรีให้แก่ สื่อพิธีกรรมแข่งชะนาม.....	239
บทที่ 5 สรุปผล อภิปรายผล ข้อเสนอแนะ.....	264
สรุปผลการวิจัย.....	265
อภิปรายผล.....	285
ข้อเสนอแนะ.....	296
รายการอ้างอิง.....	297
ภาคผนวก.....	300
ประวัติผู้เขียนวิทยานิพนธ์.....	305

สารบัญตาราง

หน้า

ตารางที่ 1 การเปรียบเทียบแบบจำลองเชิงถ่ายทอดและแบบจำลองเชิงพีธีกรรม.....	49
ตารางที่ 2 สรุปสถานภาพของสื่อพีธีกรรมแข่งชะนามทั้ง 3 ยุค.....	150
ตารางที่ 3 เปรียบเทียบองค์ประกอบการสื่อสารของสื่อพีธีกรรมแข่งชะนาม.....	234

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

สารบัญภาพ

	หน้า
ภาพที่ 1 ลูกแก้วทำการเสียดสียางด้วยการตึงไขในระหว่างทำพิธีกรรมแข่งชะนาม.....	4
ภาพที่ 2 แสดงสายโซ่ทางวัฒนธรรมของสื่อพิธีกรรมแข่งชะนามกับสื่อพื้นบ้านอื่นๆ	6
ภาพที่ 3 คุณลักษณะของกระบวนการทำงานวัฒนธรรมเชิงรุก.....	33
ภาพที่ 4 ตัวอย่าง : การวิเคราะห์คุณลักษณะของชีละ.....	39
ภาพที่ 5 แนวคิดต้นไม้แห่งคุณค่า.....	40
ภาพที่ 6 แบบจำลองเชิงการถ่ายทอดและแบบจำลองเชิงพิธีกรรม.....	48
ภาพที่ 7 คุณลักษณะของการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม.....	52
ภาพที่ 8 แผนผังหมู่บ้านโพนจาน.....	67
ภาพที่ 9 การทอผ้าถุง(ผ้าซิ่น)จากผ้าฝ้ายมัดหมี่ย้อมคราม.....	73
ภาพที่ 10 การทอผ้าเปรกริบหรือผ้าสไบสำหรับพาดบ่า.....	73
ภาพที่ 11 การฟ้อนรำเพื่อบูชาผีของลูกแก้วในวันประกอบพิธีกรรมแข่งชะนาม.....	102
ภาพที่ 12 บ้านน้อย(ดงก้อย)ที่อยู่สำหรับผีของผู้ป่วยที่ผ่านพิธีเหยา.....	106
ภาพที่ 13 เครื่องเซ่นไหว้ที่ใช้ในพิธีกรรมแข่งชะนาม.....	119
ภาพที่ 14 แสดงสายสัมพันธ์แม่แก้วคณะแข่งชะนามทั้ง 3 ยุค.....	123
ภาพที่ 15 กองคาราวานกิจกรรมของโครงการฟื้นฟูสื่อพิธีกรรมแข่งชะนาม.....	208
ภาพที่ 16 สรุปแนวทางการใช้กระบวนการทำงานวัฒนธรรมเชิงรุก.....	218
ภาพที่ 17 ต้นไม้แข่งชะนามในยุคอดีต.....	228
ภาพที่ 18 ต้นไม้แข่งชะนามในยุคก่อนเข้าโครงการ.....	229
ภาพที่ 19 ต้นไม้แข่งชะนามในภายหลังสิ้นสุดโครงการ.....	231
ภาพที่ 20 แสดงการมีส่วนร่วมของผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องในโครงการ.....	248
ภาพที่ 21 แสดงกระบวนการสื่อสารแบบสองทางในการทำงานฟื้นฟูสื่อพิธีกรรม.....	253

บทที่ 1

บทนำ

ที่มาและความสำคัญของปัญหา

ประเทศไทยเป็นประเทศที่มีชนกลุ่มน้อยอาศัยอยู่ในภูมิภาคต่างๆ ของประเทศเป็นจำนวนมาก ซึ่งนอกเหนือไปจากชาวจีน ชาวเขา ชาวไทยมุสลิม ชาวมอญ และชาวญวนอพยพที่เข้ามาอาศัยอยู่ในประเทศไทยตั้งแต่สมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์แล้ว ยังมีชนกลุ่มน้อยที่กระจัดกระจายอยู่ในภาคตะวันออกเฉียงเหนืออีกหลายกลุ่ม เช่น ภูไท กะเลิง ย้อ ส่วย แสก โย้ย ข่า ไช้ ฯลฯ

ทั้งนี้ สำหรับชนเผ่า “ไช้” หรือ “ไต้” หรือ “กระไช้” นั้น (คณะกรรมการจัดทำประวัติความเป็นมาของชาวไต้ ลงมติให้ใช้คำว่า “ไต้” แทน) เป็นชนกลุ่มน้อยกลุ่มหนึ่งที่ส่วนใหญ่อาศัยอยู่ที่อำเภอกุสุมาลย์ อำเภอเมือง จังหวัดสกลนคร และยังกระจัดกระจายไปอยู่ที่อื่นๆ อีกเช่น ตำบลโพธิ์สวรรค์ ตำบลบ้านค้อ ตำบลขมิ้น อำเภอท่าอุเทน กิ่งอำเภอดงหลวง จังหวัดนครพนม

จากการศึกษาเอกสารพบว่า ชาวไทไต้ในพื้นที่จังหวัดนครพนม เป็นชาวไทยตระกูลเดียวกันกับพวกบูรหรือพวกไทยข่า ซึ่งนักมานุษยวิทยาถือว่าพวกไทไต้เป็นชาติพันธุ์ของมนุษย์ในกลุ่มมองโกลอยด์ ที่มีภาษาชนบทรรมนิยมประเพณีแตกต่างไปจากพวกไทยข่า แต่ภาษานั้นยังถือว่า อยู่ในตระกูลออสโตรเอเชียติคสาขามอญเขมรหรือกะตู่ พวกกระไช้ซึ่งอพยพเข้ามาในสมัยรัชกาลที่ 3 ได้ตั้งขึ้นเป็นเมืองหลายเมือง คือ เมืองรามราช เป็นชาวกระไช้จากเมืองเชียงฮ่ม แขวงสุวรรณเขต ตั้งเป็นเมืองรามราชขึ้นกับเมืองนครพนม เมื่อ พ.ศ. 2387 โปรดเกล้าฯ ตั้งให้ท้าวบัว แห่งเมืองเชียงฮ่ม เป็น พระทัยประเทศ เจ้าเมืองคนแรก ปัจจุบันคือท้องที่ตำบลรามราช ตำบลพะทาย ตำบลท่าจำปา -อำเภอท่าอุเทน ตำบลโพธิ์สวรรค์ ตำบลบ้านค้อ ตำบลนาขมิ้น อำเภอโพธิ์สวรรค์ จังหวัดนครพนม เป็นหมู่บ้านชาวไทยไต้ นอกจากนี้ ยังมีชาวไทยอยู่ในท้องที่อำเภอปลาปาก จังหวัดนครพนม อีกหลายหมู่บ้าน เช่น ตำบลโคกสูง และบ้านวังตามัว ในท้องที่อำเภอเมืองนครพนม(คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ, 2542 : 143)

การกล่าวถึงแหล่งที่อยู่เดิมของชาวไทไต้ข้างต้นดังกล่าว สอดคล้องกับที่ Frank M. Lebar (อ้างถึงใน สุรัตน์ วรสารรัตน์, 2541) นักมานุษยวิทยาได้กล่าวถึงถิ่นฐานเดิมของชาวไต้(หมายถึงกลุ่มไทไต้ตามท้องที่ในจังหวัดนครพนมและสกลนครปัจจุบัน)ว่า ถิ่นฐานเดิมของไทไต้ผู้นั้นอยู่บริเวณฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง แต่หลักฐานในการตั้งถิ่นฐานหาได้ยากเนื่องจากเป็นกลุ่มที่ไม่นิยมตั้ง

อยู่รวมกันหรือตั้งเป็นกลุ่มชุมชนขนาดใหญ่เมื่อเทียบกับชาติพันธุ์อื่น ทำให้ไม่ปรากฏหลักฐานในเอกสารว่าเมืองเดิมของชาวไทในดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงนั้นคือเมืองอะไรบ้าง เนื่องจากลักษณะบางประการของพวกไทคือมักไม่ค่อยออกมาทำมาหากินเผชิญกับสังคมภายนอก แต่เมื่อพิจารณาสาเหตุในการอพยพพบว่าอยู่ในช่วงของการกวาดต้อนครัวเมืองต่างๆจากฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงราวปี พ.ศ. 2371 ช่วงที่ไทยทำสงครามกับกองทัพเจ้าอนุวงศ์ ในสมัยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 ในขณะที่สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ (อ้างถึงในสุริยธรรม วรางค์รัตน์, 2541 : 3) ทรงกล่าวถึงชนเผ่าไทว่า “พวกกะโซ่ เป็นข้าผิวคร่ำกว่าชาวเมืองพวกอื่น และพูดภาษาของตนต่างหาก มีในมณฑลอุดรหลายแห่ง แต่รวมกันอยู่มากเป็นปึกแผ่นที่เมืองกุสุมาลย์มณฑลขึ้นจังหวัดสกลนคร”

ชาวไทไท่ที่อพยพมาอยู่ในพื้นที่จังหวัดนครพนมปัจจุบัน เป็นกลุ่มชาติพันธุ์หนึ่งที่มีประเพณีวัฒนธรรมที่เป็นเอกลักษณ์แห่งชาติพันธุ์ของตนเอง ทั้ง ภาษาพูด ประเพณีการแต่งงาน ประเพณีการทำศพ ประเพณีการรักษาความเจ็บป่วย รวมทั้งมีความเชื่อในเรื่องต่างๆที่มีความแตกต่างไปจากคนไทยทั่วไป และเป็นเอกลักษณ์ของกลุ่มตน เช่น ความเชื่อในเรื่องผีบรรพบุรุษและอำนาจเหนือธรรมชาติ ที่จะเป็นตัวกำหนดพฤติกรรมการดำรงชีวิตของพวกเขา ซึ่งในเรื่องของการสืบทอดเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมแห่งชาติพันธุ์นี้ ชัชวาล วงษ์ประเสริฐ (2526:17) ยังได้กล่าวไว้ว่า “ชาวไทยังคงรักษาขนบธรรมเนียมและความเชื่อไว้อย่างมั่นคง และอาจกล่าวได้ว่ารักษาไว้ได้ดีกว่าชนกลุ่มน้อยเผ่าอื่นๆ ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ”

อย่างไรก็ตาม ในสายตาของคนนอกวัฒนธรรมแล้วชาวไทได้กลับเป็นกลุ่มถูกมองว่าเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ที่ด้อยพัฒนาที่สุดในบรรดากลุ่มชาติพันธุ์ลาวอื่นๆ อาจเนื่องด้วยสาเหตุที่ 1) เป็นกลุ่มชุมชนที่มีลักษณะเป็นสังคมปิดไม่ชอบออกมาเผชิญกับสังคมภายนอก 2) ด้วยเหตุที่เป็นกลุ่มชาติพันธุ์ขนาดเล็กที่ตกอยู่ในวงล้อมของกลุ่มชาติพันธุ์อื่นๆ ที่อยู่พื้นที่ใกล้เคียง เช่น ภูไท ญ้อ กระเลิง แสก ไย้ ฯลฯ ทำให้ขาดอำนาจในการต่อรองกับบรรดากลุ่มชาติพันธุ์อื่นๆ 3) การที่มีภาษาพูดเฉพาะเป็นของตนเองก็ทำให้เป็นอุปสรรคในการสื่อสารกับคนนอกวัฒนธรรมอื่นๆ 4) ประกอบกับการเป็นชนเผ่าที่มีความเชื่อในเรื่องผีและอำนาจเหนือธรรมชาติอย่างเคร่งครัด และ 5) ยังเป็นกลุ่มที่ขาดโอกาสในการศึกษาเพื่อพัฒนาตนเองจึงทำให้ขาดความมั่นใจในการดำรงชีวิตเมื่อต้องออกมาเผชิญกับโลกภายนอก ซึ่งในความด้อยโอกาสทางการศึกษานั้น สอดคล้องกับผลการวิจัยของชไมพร ดิสถาพร (2537 : 4) ที่กล่าวว่า ชาวไทเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ที่ขาดความต่อเนื่องทางการศึกษา มีโรงเรียนในแหล่งชุมชนชาวไท้น้อยมากหรือบางแห่งไม่มีเลย ทำให้การ

พัฒนาทางการศึกษา ศาสนา และศิลปวัฒนธรรมเกิดการหยุดชะงัก จึงทำให้มีชาวไล้ผู้ล้มและไม่รู้หนังสือเป็นจำนวนมาก เมื่อประกอบกับฐานะทางเศรษฐกิจไม่ดีด้วยแล้ว จึงทำให้การพัฒนาทางการศึกษายังอยู่ในภาวะล่าช้า และนอกจากนี้ ชาวไล้ยังเป็นกลุ่มชนที่ยอมรับนวัตกรรมเทคโนโลยีและความก้าวหน้าต่างๆ น้อยที่สุด ทำให้มีการเปลี่ยนแปลงไม่มากเมื่อเทียบกับชนกลุ่มน้อยอื่นๆ

ชาวไทไล้ในหมู่บ้านโพนจัน

หมู่บ้านโพนจัน ตำบลโพนจัน อำเภอโพนสวรรค์ จังหวัดนครพนม เป็นอีกหมู่บ้านหนึ่งที่มีกลุ่มชาติพันธุ์ “ไทไล้” มาตั้งถิ่นฐานอยู่อาศัยเกือบสามร้อยปีแล้ว แต่ลักษณะการดำรงวิถีชีวิตของชาวไทไล้เป็นแบบ “สังคมนิยม” ที่พยายามแยกตัวออกจากโลกภายนอก ด้วยเหตุที่มีลักษณะนิสัยเรื่อง “ความไม่กล้าแสดงออกและไม่มั่นใจในตนเอง” อันเป็นผลสืบเนื่องมาจากการเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ขนาดเล็กที่ไม่ค่อยให้ความสำคัญกับการศึกษา จึงขาดอำนาจในการต่อรองกับกลุ่มชาติพันธุ์อื่นๆ ที่แวดล้อม

อัตลักษณ์ที่สำคัญอีกประการหนึ่งของชาวไทไล้คือการเป็นชุมชนที่ “นับถือผี” โดยวัฒนธรรมที่ชุมชนสืบทอดกันมาจากอดีตหลายร้อยปี คือพิธีกรรมที่เรียกว่า “แข่งชะนาม” พิธีกรรมที่กระทำเพื่อเป็นการบูชาคารวะต่อผีไร่ผืนนา ที่สมาชิกในคณะแข่งชะนามมีความเชื่อว่าเป็นผีที่คอยคุ้มครองและเคยดลบันดาลให้ตนเองหายเจ็บป่วยจากอาการต่างๆ

พิธีกรรมแข่งชะนามถูกเชื่อมโยงมาจากพิธีเหยา (การรักษาผู้เจ็บป่วย) ซึ่งในอดีตชาวไทไล้หมู่บ้านโพนจันมีความเชื่อ “ผีน้ำ” (ผีในสภาพแวดล้อม เช่น ผีไร่ ผีนา ผีป่า ผีเขา) เป็นผีที่มีอำนาจในการบันดาลให้เกิดความเจ็บป่วยขึ้น ดังนั้น เมื่อมีสมาชิกในบ้านเจ็บป่วยเจ้าของบ้านก็จะไปเชิญแม่แก้ว (หมอเหยา) มารักษาโดยฟ้อนรำตามลักษณะท่าทางที่เชื่อว่าผีบันดาล

ความหมายร่วมกัน (shared meaning) ที่เกิดขึ้นภายหลังจากพื้นที่ของการเหยา คือ การเข้าเป็นสมาชิกของกลุ่ม กล่าวคือ ผู้ป่วยหรือตัวแทนของคนในครอบครัวผู้ป่วยที่ได้รับการรักษาจากการเหยาแล้วจะเรียกว่า “ลูกแก้ว” ซึ่งจะกลายมาเป็นสมาชิกในคณะของแม่แก้ว (หมอเหยา) ผู้นั้นไปตลอดชีวิต และในแต่ละรอบปี ก็จะมีการประกอบพิธีกรรม “แข่งชะนาม” ซึ่งลูกแก้วแต่ละคนก็ต้องมาเข้าร่วมประกอบพิธีกรรมในคณะที่ตนสังกัดอยู่ เพื่อเป็นการแสดงความเคารพบูชาผีที่บันดาลให้หายเจ็บป่วยในครั้งนั้น รวมถึงแสดงความขอบคุณต่อแม่แก้วผู้รักษา

การประกอบพิธีกรรมแซงชะนาม (ตามแบบฉบับปัจจุบัน)

วันประกอบพิธีแซงชะนาม ถูกกำหนดขึ้นในช่วงเดือน 4 ถึงเดือน 5 (มีนาคม-เดือนเมษายน) ขึ้นอยู่กับว่าจะหาฤกษ์ยามยามดีของแต่ละปีได้เมื่อใด

เมื่อถึงวันประกอบพิธีกรรม แม่แก้ว ลูกแก้ว และผู้ร่วมพิธีคนอื่นๆ คือ พ่อบ้านและลูกหลาน จะมาพร้อมกันที่ตूपแล้วจะจัดตกแต่งเครื่องเช่นไหให้เรียบร้อย จากนั้นแม่แก้วจะนำลูกแก้วทำพิธีส่งผีร้าย โดยการเดินรอบตूप(ที่นั่งในบริเวณพิธีกรรม) 3 รอบ เพื่อเป็นการส่งผีร้ายให้หนีจากบริเวณประกอบพิธี จากนั้นแม่แก้วและลูกแก้วจะตั้งจิตอธิษฐาน เพื่อให้พิธีกรรมในครั้งนี้อสำเร็จลุล่วงไปด้วยดี มีความเป็นสิริมงคลอยู่เย็นเป็นสุข พี่ชสวนไร่นาอุดมสมบูรณ์

จากนั้นแม่แก้วจะนำลูกแก้ว เริ่มพิธีกรรมการรำรำตามจังหวะดนตรีพื้นบ้าน เช่น กระຈັບປີ แคน กลองตุ้ม โดยในระหว่างพิธีกรรมแม่แก้วและลูกแก้วจะมีผีลงมาเทียม(ผีที่ตนเองเคยทำพิธีรับเอามาอยู่ด้วยเมื่อครั้งการเหยา) และการรำรำในท่าทางแปลก ๆ ของแต่ละคนก็จะเชื่อกันว่าเป็นเพราะผีบันดาลหรือเป็นท่าทางการรำรำตามลักษณะของผีที่สิงสถิตอยู่ในร่างกายขณะนั้น ซึ่งลูกแก้วบางคนก็อาจจะผีหลายตนมาสิงสถิต (ยิ่งเหยาบ่อยครั้งก็อาจจะต้องรับเอาผีมาบูชามากขึ้นด้วย) ก็จะต้องผลัดเปลี่ยนเครื่องแต่งกายออกมารำรำให้ครบจำนวนของผีที่ตนเคยทำพิธีรับเอามาบูชา พิธีกรรมแซงชะนามจะเสร็จสิ้นก็ต่อเมื่อแม่แก้วและลูกแก้วได้รำรำจนเป็นที่พึงพอใจของผีจนครบทุกคนในขณะแล้ว ในช่วงเย็นลูกแก้วก็จะนำขัน 5 มาคารวะต่อแม่แก้วเพื่อเป็นการขอบคุณที่ช่วยรักษาให้หายจากอาการเจ็บป่วย และมีการขอบคุณบุคคลในครอบครัวตนเองที่ได้คอยช่วยเหลือในระหว่างดำเนินกิจกรรมต่างๆ จนกระทั่งเสร็จพิธี

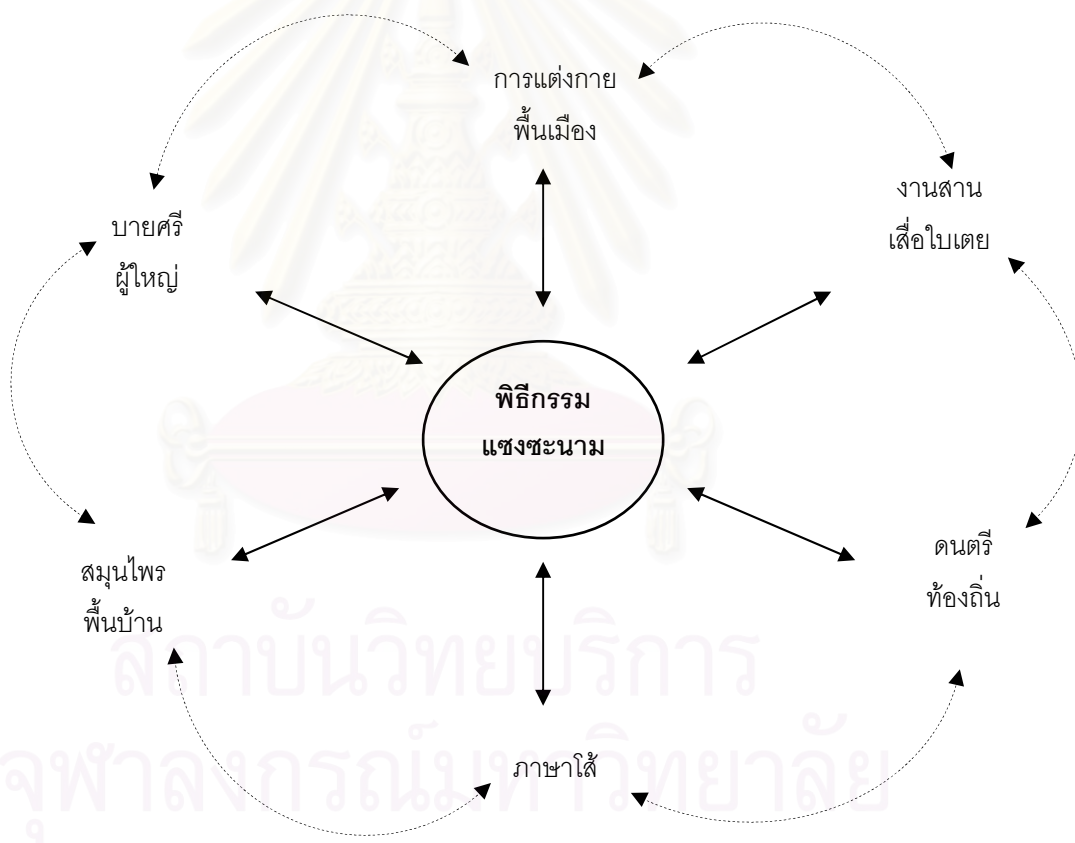
ภาพที่ 1 : ลูกแก้วทำการเสี่ยงทายด้วยการตั้งไข่ในระหว่างทำพิธีกรรมแซงชะนาม

เมื่อพิจารณาภายใต้กรอบแนวคิดทางหลักนิเทศศาสตร์ จะพบว่า พิธีกรรมแซงชะนาม จัดเป็นการสื่อสารที่มีองค์ประกอบด้านการสื่อสาร 4 ประการ ได้แก่ ผู้ส่งสาร (Sender) เนื้อหา/คุณค่า (Message) ช่องทาง (Channel) และผู้รับสาร (Receiver) อย่างครบถ้วน และเป็นกระบวนการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมตามแบบจำลองการสื่อสารเชิงพิธีกรรม (Ritualistic Model) ที่มีการสลับสับเปลี่ยนบทบาทในการเป็นผู้รับสารและผู้ส่งสารอยู่ตลอดเวลา

ในด้านคุณค่า/ความหมาย (Message) ที่เป็นส่วน “ราก” ของพิธีกรรมแซงชะนามในอดีต พบว่าพิธีกรรมนี้เป็นพิธีกรรมที่เชื่อมโยงความสัมพันธ์ในระดับ “ครอบครัวไปสู่ชุมชน” โดยเป็นกลไกในการปลูกฝังให้คนในครอบครัวไปถึงชุมชนมีความรักใคร่สมัครสมานสามัคคี มีความเสียสละ อ่อนน้อมถ่อมตน รู้จักแบ่งปันเอื้อเฟื้อเกื้อกูล มีความรับผิดชอบ มีความกตัญญู กตเวทิต่อผู้มีพระคุณ เนื่องจากในแต่ละครอบครัวจะมีการแบ่งหน้าที่ให้ชายหญิงได้ปฏิบัติตั้งแต่วัยเตรียมการก่อนวันเริ่มพิธีกรรมตลอดจนวันสิ้นสุดงาน และที่สำคัญที่สุดนั้นพิธีกรรมแซงชะนามยังมีนัยความหมายต่อชุมชนในการเป็น “พื้นที่สาธารณะ” ที่แสดง “อัตลักษณ์ศักดิ์ศรี” แห่งชนเผ่าไทได้ และยังเป็นพื้นที่ยึดโยงสื่อพื้นบ้านอื่นๆ ที่เป็นองค์ประกอบสำคัญในพิธีกรรมอีกหลายชนิด เช่น ผ้าทอพื้นเมือง ดนตรีพื้นบ้าน เลือไบเตย เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม ในช่วงปี พ.ศ. 2508 ภาครัฐได้มีการทำเส้นทางคมนาคมสัญจรผ่านหมู่บ้าน โพนจาน ซึ่งความเจริญนี้ได้ส่งผลกระทบต่อ ชุมชนเริ่มเปลี่ยนแปลงจากการเป็นสังคมปิดไปสู่สังคม “เปิด” ซึ่งทำให้เกิดแรงปะทะระหว่างวัฒนธรรมจากภายในและภายนอกชุมชน จนทำให้ชาวไทใต้บางบางส่วนเริ่มเกิดปรากฏการณ์ในลักษณะ **เลียงออกจากวัฒนธรรมดั้งเดิม** ที่เคยเป็นอัตลักษณ์ศักดิ์ศรีของบรรพบุรุษ เช่น การที่จะพยายามไม่พูดภาษาใต้ ไม่แต่งกายด้วยชุดพื้นเมือง การหันไปรักษาแบบแพทย์ปัจจุบันแทนการรักษาด้วยความเชื่อพื้นบ้านแบบผีรักษาโรค (เหยา) เป็นต้น นอกจากนี้ ปรากฏการณ์สำคัญที่เริ่มเห็นได้ชัดเจนมากขึ้นเรื่อยๆ คือ การลดทอนความเชื่อเรื่องการนับถือ “ผี” ลงไปเพื่อไม่ให้ถูกคนภายนอกวัฒนธรรมมองว่ามั่งงายและด้อยพัฒนา การเลียงออกจากวิถีชีวิตแบบดั้งเดิมนั้นได้ส่งผลกระทบต่อการประกอบพิธีกรรมแซงชะนามที่พบว่าเปลี่ยนไปอยู่ในลักษณะแบบกระทำ “พอเป็นพิธี” แต่สมาชิกคณะแซงชะนามและชุมชนได้ลดทอนรูปแบบและคุณค่า/ความหมายที่เป็นแบบฉบับดั้งเดิมของสื่อพิธีกรรมในอดีต บางอย่างออกไป เช่น ในอดีตก่อนพิธีแซงชะนามพอบ้านทุกครัวเรือนจะเสียสละมาช่วยกันสร้างตूप แต่ปัจจุบันจะปล่อยภาระนี้ไว้ให้คนอื่นทำแทน หรือจากการที่ได้นำเสือพลาสติกมาใช้แทนเสือไบเตย และใส่เสื้อผ้าสำเร็จรูปในการประกอบพิธีกรรมมากขึ้น เป็นต้น

จะเห็นได้ว่าเมื่อใดก็ตามที่สื่อพิธีกรรมไม่ได้ทำหน้าที่ในการยึดโยงสื่อพื้นบ้านอื่นๆ ดังที่เป็นมาแล้วก็จะส่งผลกระทบเป็นลูกโซ่ให้เกิดปัญหาอื่นๆ ตามมาอีกด้วย นับตั้งแต่การที่สื่อพื้นบ้านอื่นๆ ที่เคยเป็นองค์ประกอบในพิธีกรรมค่อยๆ หมดความสำคัญและสูญหายไปจากความทรงจำของชุมชน ที่เป็นเช่นนี้เพราะทั้งสื่อพิธีกรรมและสื่อวัตถุเป็นสิ่งที่มีความสัมพันธ์กันอย่างแยกย่อยโดยที่ไม่สามารถอยู่ได้อย่างโดดเดี่ยวหรือสื่อบางชนิดอาจจะดำรงอยู่ได้แต่ก็อาจจะอยู่ในสภาพที่ไม่เข้มแข็งมากพอและเสี่ยงต่อการสูญหายได้ง่าย ดังที่ สมสุข หินวิมาน (2549: 139-141) ได้กล่าวไว้ว่า โดยปกติแล้ววัฒนธรรมหนึ่งๆ จะไม่เคยอยู่อิสระจากวัฒนธรรมอื่นๆ หากแต่มีลักษณะเป็น “สายโซ่” ที่ร้อยรัดกันและกันเอาไว้ (ดังภาพ)

ภาพที่ 2 : แสดงสายโซ่ทางวัฒนธรรมของพิธีกรรมแข่งชะนามกับสื่อพื้นบ้านอื่นๆ

จากปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในชุมชนเมื่อกลายสภาพมาเป็นสังคมเปิดและผู้เป็นเจ้าของวัฒนธรรมเริ่มเลียงออกจากวิถีชีวิตแบบดั้งเดิมจะเห็นได้ว่า ได้ส่งผลทำให้สื่อพิธีกรรมแซงชนะนามอยู่ในสถานภาพที่เริ่มอ่อนแอลงกลายเป็นแบบ “ข้างนอกอยู่ ข้างในกลวง” กล่าวคือมีการสืบทอดสื่อพิธีกรรมและไม่ให้ความสำคัญกับรูปแบบดั้งเดิม เนื่องจากพบว่าสื่อพื้นบ้านที่สายโซ่ที่มีความสำคัญในการดำรงชีวิตและเป็นสื่อที่แสดงออกถึงอัตลักษณ์ศักดิ์ศรีของกลุ่มชาติพันธุ์ไม่ได้ถูกนำมาใช้อย่างเต็มศักยภาพ เริ่มตั้งแต่การแต่งกายพื้นบ้านแบบไทใต้ ที่มีเพียงกลุ่มคนเฒ่าคนแก่เท่านั้นที่จะสวมใส่ในชีวิตประจำวัน ส่วนงานสานเสื่อใบเตยก็เริ่มถูกปล่อยปะละเลยและถูกทดแทนด้วยเสื่อพลาสติกที่ซื้อมาจากตลาดร้านค้า คนตรีพื้นบ้านอย่างกระจับปี่ แคน และกลองตุ้มกลองเลงก็เหลือผู้สืบทอดเพียงสองสามคนเท่านั้น ในขณะที่ภาษาได้ก็มีคนใช้น้อยลงหรือพูดคุยกันเฉพาะในครอบครัวในหมู่บ้านเท่านั้น เช่นเดียวกับสมุนไพรมะขามได้เริ่มสูญหายไป เพราะใช้ที่ดินที่เป็นแหล่งปลูกสมุนไพรมะขามมาปลูกยางพาราทดแทน

นอกจากนี้ การที่สื่อพิธีกรรมไม่ได้ทำบทบาทหน้าที่ของตนอย่างเต็มศักยภาพดังเช่นในอดีตแล้วนั้น ก็ยังได้ส่งผลกระทบต่อให้เกิดปัญหาชุมชนตามมาอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ดังที่ อดุลย์ดวงดีทวีรัตน์ (2549 : 4-5) กล่าวถึงความเปลี่ยนแปลงของหมู่บ้านไทใต้โพ้นจางว่า

“ในช่วง 20 กว่าปีที่ผ่านมา เมื่อวิถีชีวิตของคนในชุมชนเปลี่ยนไป การพึ่งพิงธรรมชาติและการพึ่งพาอาศัยกันลดลง ผลที่ตามมาคือ ลูกหลานที่เป็นวัยแรงงานส่วนมากจึงต้องออกไปทำงานที่ต่างจังหวัด เริ่มห่างไกลวัฒนธรรมไทใต้ เยาวชนไม่ได้มีโอกาสเข้าร่วมเรียนรู้สืบทอดสื่อพื้นบ้านดังเช่นในอดีต เท่ากับเป็นการปิดพื้นที่เวทีการอบรมบ่มเพาะทางด้านจิตใจของเด็กและเยาวชน ผลที่ตามมาคือ เด็กและเยาวชนไปสร้าง/เปิดพื้นที่ใหม่เป็นโลกส่วนตัวของเขา เป็นพื้นที่ที่ห่างไกลจากสายตาพ่อแม่และชุมชน จนพบว่าเด็กและเยาวชนบ้านโพ้นจางหลายคนเดินเข้าสู่วังวนของยาเสพติด”

จากสภาพปัญหาที่กำลังเกิดขึ้นกับสื่อพิธีกรรมแซงชนะนามและชุมชนดังที่กล่าวมา ทำให้ในปี พ.ศ. 2528 ได้มีกลุ่มผู้นำชุมชนกลุ่มหนึ่งได้แก่ นายคำตา ราชมณี อดีตผู้อำนวยการโรงเรียนบ้านโพ้นจาง ท่านพระครูบวรธรรมโมภาส เจ้าคณะอำเภอโพ้นสวรรค์ และนางรุ่งเรือง ราชมณี ครูโรงเรียนบ้านโพ้นจาง ได้พยายามเข้ามาฟื้นฟูสื่อพิธีกรรมซึ่งอยู่ในอาการเจ็บป่วยให้กลับมาทำหน้าที่ได้อย่างเต็มศักยภาพ อย่างไรก็ตาม พบว่าในการสืบทอด/อนุรักษ์สื่อพิธีกรรมแซงชนะนามและสื่อพื้นบ้านในช่วงที่ผ่านมานั้นยังต้องพบกับอุปสรรคอยู่หลายประการ เช่น อุปสรรคในด้านการบริหารจัดการงบประมาณและการที่บุคลากรของโรงเรียนไม่ได้ตระหนักถึง

ความสำคัญของสื่อพื้นบ้านอย่างแท้จริง ดังที่ คำตา ราชมณี (อ้างถึงใน รุ่งเรือง ราชมณี และคณะ, 2549) กล่าวถึงสภาพปัญหาที่เกิดขึ้นว่า

“โรงเรียนโพนจานทำโครงการสนับสนุนดนตรีพื้นบ้านในช่วงปี 2541-2544 ก็เกิดอุปสรรคในเรื่องการบริหารจัดการ ด้านตัวบุคคลที่รับผิดชอบ และการมองที่ปัจจัยด้านเงินจนเกิดความรู้สึกขัดแย้งกันขึ้นทำให้ไม่สามารถใช้ดนตรีพื้นบ้านสนองต่อพิธีกรรมแซงชะนามได้ หรือแม้แต่ในปี 2545-2547 โรงเรียนได้กำหนดแผนปฏิบัติการหลักสูตรการเรียนรู้อาษาได้และพิธีแซงชะนาม แต่ครูและนักเรียนบางคนก็ยังเกิดความรู้สึกว่าจะเรียนรู้ไปทำไม เรียนรู้แล้วได้คุณค่าอะไร”

อาจกล่าวได้ว่า เป็นเพราะแนวทางการดำเนินงานในช่วงที่ผ่านมา นั้น ยังไม่ได้เริ่มต้นจากการทำให้คนในชุมชนได้ตระหนักในคุณค่า ตระหนักในคุณค่าที่เป็นส่วน “ราก” ของวัฒนธรรมของตน คนในชุมชนส่วนใหญ่ยังขาดความรู้ความเข้าใจเรื่องวัฒนธรรมพื้นบ้าน โดยนำวัฒนธรรมของตนเองไปเปรียบเทียบกับวัฒนธรรมกลุ่มอื่นๆ ประกอบกับความเคยชินในการถูกดูแลจนว่าเป็นชาติพันธุ์ที่ด้อยต่ำ ทำให้ชาวไทยใต้บางส่วนยังคงเพิกเฉยและไม่กล้าลุกขึ้นมาฟื้นฟูวัฒนธรรมพื้นบ้านอันเป็นอัตลักษณ์ของตนเอง

ต่อมาในปี พ.ศ.2549 ครูผู้เป็นแกนนำชุมชนทั้งสองท่านได้รับแรงสนับสนุนจากโครงการสื่อพื้นบ้านสื่อสารสุข (สพส.) ที่เข้ามาช่วยสร้างเสริมและพัฒนาด้าน “องค์ความรู้” ในการทำงานอนุรักษ์/สืบทอด/ฟื้นฟูสื่อพื้นบ้านให้แก่คณะครูโรงเรียนบ้านโพนจาน โดยคณะครูได้นำแนวคิดเกี่ยวกับ “กระบวนการทำงานวัฒนธรรมเชิงรุกและการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม” มาใช้ในการขับเคลื่อนกิจกรรมต่างๆ เช่น การจัดเวทีประชุมในหมู่บ้าน เพื่อให้แกนนำ ประชาชนชาวบ้าน ผู้เฒ่าผู้แก่ พ่อบ้านแม่บ้าน เด็กและเยาวชน ช่วยกันวิเคราะห์รูปแบบ คุณค่า/ความหมายที่สื่อพิธีกรรมแซงชะนามมีต่อชุมชนมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ตลอดจนเปิดโอกาสให้ทุกคนได้ร่วมกันเสนอความคิดเห็นต่อสาเหตุและปรากฏการณ์ที่กำลังเกิดขึ้นกับความเปลี่ยนแปลงของสื่อพิธีกรรมและวิถีชีวิตของชาวไทยใต้ เป็นต้น ซึ่งเป็นการสื่อสารที่จะช่วยกระตุ้นจิตสำนึกให้เกิดขึ้นในหมู่ผู้รับสารหรือสร้างความรู้สึกเป็น “เจ้าของวัฒนธรรม” ร่วมกัน และยังเป็นการเปิดพื้นที่สาธารณะให้กับเด็กและเยาวชนได้ทำในสิ่งที่เกิดประโยชน์ ซึ่งสามารถดึงเยาวชนที่อยู่ในกลุ่มเสี่ยงต่อปัญหาดังคม เช่น ปัญหายาเสพติด เหล้า บุหรี่ เป็นต้น เข้ามามีส่วนร่วมและได้เรียนรู้การใช้เวลาร่วมกับกลุ่มเพื่อน ครอบครัวและชุมชนได้ทางหนึ่งด้วย

การที่ผู้นำชุมชนและคณะครูพยายามฟื้นฟูสื่อพิธีกรรมแข่งชะนามและสื่อพื้นบ้านอื่นๆ ที่เป็นสายโซ่ โดยใช้กระบวนการทำงานวัฒนธรรมเชิงรุกและการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมมาเป็นแนวทางในการทำงาน ได้กระตุ้นให้คนในชุมชนทั้งผู้เฒ่าผู้แก่ พ่อบ้านแม่บ้าน เด็กและเยาวชนหันมาสนใจและตระหนักถึงความสำคัญของการธำรงรักษาสื่อพิธีกรรมแข่งชะนามและสื่อพื้นบ้านที่เป็นสายโซ่ ซึ่งจะเป็นหนทางในการธำรงอัตลักษณ์ศักดิ์แห่งชาติพันธุ์ไทไล่ไว้ด้วยเช่นกัน

การเข้ามาของโครงการสื่อพื้นบ้านสื่อสารสุขดังกล่าว นับเป็นปรากฏการณ์ของการใช้ “แรงสนับสนุนจากองค์กรภายนอก” มาช่วยผลักดันให้เกิดการสืบทอดและฟื้นฟูสื่อพื้นบ้านที่ประสบผลสำเร็จในระดับหนึ่ง ดังที่สะท้อนให้เห็นได้จากคำกล่าวของเด็กหญิง มณฑิณี มีมงคล (อ้างถึงในรุ่งเรือง ราชมณี ,2459) ตัวแทนเยาวชนไทไล่ที่ว่า

“สมัยโบราณเผ่าไทไล่เปรียบเสมือนนกที่อยู่ในกะลาครอบ เพราะอยู่ในเฉพาะโลกของตัวเอง โลกของการไม่พูด ไม่กล้าแสดงออก ไม่อยากให้ใครพบเจอเพราะกลัว และการจัดกิจกรรมแข่งชะนามก็ต้องหลบซ่อนทำมิให้ใครเห็นหรือรับรู้ อันเนื่องมาจากความอับอายและกลัวคนอื่นดูถูกมองว่างมาย คำว่ากบในกะลาครอบไม่ได้มีผลต่อการดำเนินชีวิตของชนเผ่าไทไล่อีกต่อไป เพราะปัจจุบันชนเผ่าไทไล่ได้มีโอกาสเรียนหนังสือ เด็กชนเผ่าไทไล่เป็นเด็กดี กริยาวาจาเรียบร้อย จึงทำให้ครูและผู้ใหญ่จากต่างถิ่นหยิบยื่นโอกาสให้รู้จักคิด ได้ทำเป็น กล้าที่จะลุกขึ้นจากคำดูถูกมาเผชิญกับสังคมที่กว้างใหญ่ กล้าที่จะสืบสานสื่อพื้นบ้านและชนเผ่าของเรา”

ดังนั้น ผู้วิจัยจึงสนใจที่จะศึกษาถึง การฟื้นฟูสื่อพิธีกรรมแข่งชะนามของชาวไทไล่ด้วยการใช้ “กระบวนการทำงานวัฒนธรรมเชิงรุกและการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม” เป็นเครื่องมือสำคัญในการฟื้นฟูสื่อพิธีกรรมแข่งชะนามว่าจะทำให้สื่อกลับมาดำรงอยู่ในสถานภาพเช่นไร และสามารถที่จะเชื่อมต่อกับสายโซ่สื่อพื้นบ้านอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องได้มากน้อยเพียงใด รวมทั้งศึกษาเพื่อย้อนกลับไปดูการทำบทบาทหน้าที่ของสื่อพิธีกรรมแข่งชะนามในการเสริมสร้างอัตลักษณ์ศักดิ์ศรีของชาวไทไล่ ตลอดจนการทำหน้าที่แก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชน เพื่อใช้เป็นแนวทางในการพัฒนาสื่อพื้นบ้านและการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนชาวไทไล่ต่อไป

ปัญหานำในการวิจัย

1. สื่อพิธีกรรมแข่งชะนามใน ยุคอดีต ยุคปีพ.ศ. 2528-2548 และยุคปีพ.ศ. 2549-ปัจจุบัน มีสถานภาพเป็นอย่างไรบ้าง และมีปัจจัยอะไรบ้างที่ก่อให้เกิดผลกระทบต่อสถานภาพนั้น
2. สื่อพิธีกรรมแข่งชะนามมีบทบาทหน้าที่ในการเสริมสร้างอัตลักษณ์ศักดิ์ศรีของชาวไทยได้อย่างไรทั้งในยุคอดีต ยุคปีพ.ศ. 2528-2548 และยุคปีพ.ศ. 2549-ปัจจุบัน
3. ชาวไทยได้มีกระบวนการทำงานวัฒนธรรมเชิงรุกเพื่อฟื้นฟูรูปแบบ และคุณค่า/ความหมายของสื่อพิธีกรรมแข่งชะนามอย่างไร
4. การสื่อสารแบบมีส่วนร่วมของชาวไทยได้เพื่อฟื้นฟูและเสริมสร้างศักดิ์ศรีให้แก่สื่อพิธีกรรมแข่งชะนามมีลักษณะเป็นอย่างไร

วัตถุประสงค์ในการวิจัย

1. เพื่อศึกษาสถานภาพของสื่อพิธีกรรมแข่งชะนามตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ตลอดจนปัจจัยที่มีผลต่อการดำรงอยู่และการเปลี่ยนแปลงของสถานภาพ
2. เพื่อศึกษาบทบาทหน้าที่ของสื่อพิธีกรรมแข่งชะนามในการเสริมสร้างอัตลักษณ์ศักดิ์ศรีของชาวไทยได้ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน
3. เพื่อศึกษากระบวนการทำงานวัฒนธรรมเชิงรุกเพื่อฟื้นฟูรูปแบบ และคุณค่า/ความหมายของสื่อพิธีกรรมแข่งชะนาม
4. เพื่อศึกษาการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมเพื่อฟื้นฟูและเสริมสร้างศักดิ์ศรีให้แก่สื่อพิธีกรรมแข่งชะนาม

นิยามศัพท์ปฏิบัติการ

สื่อพิธีกรรม หมายถึง การสื่อสารทางสังคมรูปแบบหนึ่ง โดยคนในสังคมสร้างขึ้นเพื่อแสดงความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ก่อให้เกิดความสุข ความสบายใจ และยึดโยงความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของกลุ่มหรือชุมชน และเป็นสื่อที่มีคุณสมบัติขององค์ประกอบด้านนิเทศศาสตร์ S-M-C-R-E อย่างครบถ้วน ได้แก่ ผู้ส่งสาร (ผู้ประกอบพิธี) สาร (คุณค่า/ความหมายของพิธีกรรม) ช่องทาง (สถานที่ประกอบพิธี/ช่วงเวลา) ผู้รับสาร (ผู้เข้าร่วมชม/ดู/สังเกตการณ์พิธี) และผลที่เกิดขึ้น (บทบาทหน้าที่พิธีกรรม) ในงานวิจัยชิ้นนี้หมายถึง สื่อพิธีกรรมแข่งชะนามของชาวไทยได้บ้านโพนจาน

พิธีแหงชะนาม หมายถึง พิธีกรรมที่เชื่อมโยงมาจากพิธีเหยา(กระทำเพื่อรักษาอาการเจ็บไข้ได้ป่วย) ซึ่งผู้ที่ผ่านพิธีการเหยาจะต้องมากระทำเพื่อเป็นแสดงความเคารพต่อผีบรรพบุรุษ และผีไร่ ฝืนา และเป็นการขอบคุณหอมเหยา(แม่แก้ว) ที่รักษาตนเอง โดยในปัจจุบันพิธีกรรมนี้จะกระทำกันทุกๆ ปีในช่วง เดือน 4 ต่อ เดือน 5 (มีนาคม-เมษายน) หรืออาจจะกระทำ 3 ครั้ง ขึ้นอยู่กับเงื่อนไขในการนับถือผีของหอมเหยา(แม่แก้ว)แต่ละคณะ

สี่พันบ้านไทใต้ หมายถึง ต้นทุนทางวัฒนธรรมอันเป็นภูมิปัญญาดั้งเดิมของชาวไทใต้ และเป็นสายโซ่ในการประกอบพิธีกรรมแหงชะนาม ซึ่งประกอบด้วยผ้าทอพื้นเมือง ภาษาใต้ ดนตรีพื้นเมือง การแสดงไล่ทั้งบั้ง งานสานเสื่อใบเตย และ สมุนไพร

สถานภาพของสี่พิธีกรรม หมายถึง สถานการณ์ความเป็นจริง สภาพการเปลี่ยนแปลง และการดำรงอยู่ของสี่พิธีกรรมแหงชะนาม โดยงานวิจัยชิ้นนี้จะตรวจวัดสถานภาพจากองค์ประกอบในด้านของผู้ที่เกี่ยวข้องในพิธีกรรม (Stakeholder) ออกเป็น 2 ประเภท คือ คนวงในของสี่พิธีกรรม และคนวงนอกของสี่พิธีกรรม ซึ่งทั้ง 2 ประเภทจะพิจารณาถึง 1) คุณสมบัติของผู้ที่เข้าร่วม 2) บทบาทของผู้ที่เข้าร่วม และ 3) หลักเกณฑ์ในการเข้าร่วม รวมทั้งทำการตรวจวัดตามองค์ประกอบการสื่อสารอีก 2 องค์ประกอบ ได้แก่ ความหมาย (Message) และ ช่องทางการสื่อสาร (Channel) เพื่อตรวจสอบสถานภาพว่าสี่พิธีกรรมแหงชะนามของชาวไทใต้ยังอยู่ในสภาพคงเดิมเช่นในอดีต มีการปรับเปลี่ยน เพิ่มเติม หรือเกิดการสูญหายส่วนใดไปบ้าง

กระบวนการทำงานวัฒนธรรมเชิงรุก หมายถึง การพัฒนาและเสริมสร้างศักยภาพสี่พันบ้านโดยชุมชนและเพื่อชุมชน ด้วยการใช้แนวทาง 12 ประการของโครงการสี่พันบ้านสื่อสารสุข (สพส.) เพื่อสืบทอด/รื้อฟื้นสี่พันบ้านให้เหมาะสมกับสภาพปัญหาของชุมชน โดยยึดแนวคิดเรื่องหลักสิทธิเจ้าของวัฒนธรรมเป็นหลัก

การสื่อสารแบบมีส่วนร่วม หมายถึง รูปแบบการสื่อสารที่เปิดโอกาสให้ชุมชนได้มีโอกาสแลกเปลี่ยนเรียนรู้ มีส่วนร่วมในการร่วมคิด และร่วมปฏิบัติการในขั้นตอนต่างๆ เพื่อสืบทอด/ฟื้นฟูสี่พันบ้าน โดยในงานวิจัยชิ้นนี้จะศึกษาถึงการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมของ “โรงเรียนบ้าน วัด และองค์กรภายนอก”

บทบาทของสี่พิธีกรรมแหงชะนาม หมายถึง คุณประโยชน์ของสี่และกระบวนการทำหน้าที่เพื่อสร้างความแตกต่าง สร้างพลัง และสร้างการยอมรับในตัวผู้เป็นเจ้าของวัฒนธรรม

การฟื้นฟูและเสริมสร้างศักดิ์ศรีสี่พิธีกรรมแหงชะนาม หมายถึง การใช้กลไกการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม เพื่อผลักดันให้ชุมชนผู้เป็นเจ้าของวัฒนธรรมเกิดความตระหนัก ยอมรับ และเห็นคุณค่าของสี่พิธีกรรม จนมีความกล้าที่จะนำเสนอหรือนำเสนอต่อคนนอกวัฒนธรรมด้วยความรู้สึกมั่นใจและภาคภูมิใจ

ชาวไทโส้บ้านโพนจาน หมายถึง กลุ่มชาติพันธุ์หนึ่งในตระกูลมองโกลลอยด์ ที่อพยพมาจากดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง (ประเทศลาว) โดยปัจจุบันมาตั้งถิ่นฐานอยู่ที่หมู่บ้านโพนจาน หมู่ 2 และหมู่บ้านโพนเจริญ หมู่ 10 (เดิมคือหมู่บ้านเดียวกัน) ตำบลโพนจาน อำเภอโพนสวรรค์ จังหวัดนครพนม

อัตลักษณ์ หมายถึง การให้ความหมายหรือการมีจิตสำนึกถึงความเป็นตัวตนของบุคคลหรือกลุ่ม ด้วยการสื่อสารผ่านมรดกทางภูมิปัญญาและวัฒนธรรม สังคม อันส่งผลทำให้บุคคลหรือกลุ่มนั้นๆ มีลักษณะเฉพาะที่โดดเด่นในแบบฉบับของตนเอง

ศักดิ์ศรี หมายถึง คุณค่าของความเป็นมนุษย์ ความเท่าเทียมกัน ให้ความเชื่อมั่นยอมรับ และให้ความเคารพในตัวตนและวัฒนธรรมของกันและกัน ตลอดจนความรู้สึกที่ช่วยเป็นพลังผลักดันให้บุคคลหรือกลุ่มสามารถที่จะลุกขึ้นมาต่อสู้/ปกป้องตนเองหรือชุมชนจากสภาพการณ์ต่างๆ

รูปแบบ หมายถึง ส่วนที่สามารถมองเห็นได้ด้วยตา ซึ่งในงานวิจัยชิ้นนี้หมายถึง 1. บทบาทหน้าที่ของผู้ที่เกี่ยวข้องในพิธีกรรม และ 2. สื่อพื้นบ้านที่เป็นองค์ประกอบในพิธีกรรม ได้แก่ ชุดแต่งกายพื้นเมือง ดนตรีพื้นเมือง ภาษาได้ สื่อใบเตย สมุนไพร และบายศรี

คุณค่า/ความหมาย หมายถึง ส่วนที่ไม่สามารถมองเห็นได้ด้วยตา แต่เป็นความหมาย/เหตุผลหรือกุศโลบายที่แฝงอยู่เบื้องหลังของการประกอบพิธีกรรมนั้น เช่น อัตลักษณ์ศักดิ์ศรี ความสามัคคี ความช่วยเหลือเกื้อกูล การสร้างขวัญและกำลังใจ ความกตัญญูตเวที และ เป็นต้น

ปัจจัยภายใน หมายถึง ต้นทุนทางสังคมของหมู่บ้านโพนจาน เช่น บุคลากร ความเชื่อ ลักษณะนิสัย การสื่อสารชุมชน เป็นต้น ที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงและการดำรงอยู่ของสถานภาพสื่อพิธีกรรม

ปัจจัยภายนอก หมายถึง ปัจจัยทางสังคม การศึกษา เศรษฐกิจ ความก้าวหน้าทางเทคโนโลยี และองค์กรภายนอกชุมชน ที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงและการดำรงอยู่ของสถานภาพสื่อพิธีกรรม

ขอบเขตการวิจัย

ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้จะกำหนดขอบเขตการศึกษา ดังนี้

ขอบเขตด้านเนื้อหา ผู้วิจัยจะมุ่งศึกษาที่ “สื่อพิธีกรรมแซงชะนাম” เป็นเป้าหมายหลัก อย่างไรก็ตาม เนื่องจากผู้วิจัยมีข้อจำกัดเกี่ยวกับเอกสาร ซึ่งไม่มีผู้ที่ศึกษาเกี่ยวสื่อพิธีกรรมแซงชะนามของชาวไทได้มากนัก ดังนั้น การศึกษาเกี่ยวกับยุคอดีตผู้วิจัยจะใช้วิธีการเก็บข้อมูลจากการสัมภาษณ์กลุ่มตัวอย่างที่มีอายุระหว่าง 50-70 ปีขึ้นไป และศึกษาเอกสารเกี่ยวพิธีกรรมเหยาของชาวไทได้ในพื้นที่อำเภออื่นๆ รวมถึงพิธีเหยาของชนเผ่าอื่นที่มีลักษณะใกล้เคียงกัน

นอกจากนี้ ยังมีการพิจารณาถึงสื่อพื้นบ้านอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องกัสื่อพิธีกรรมแซงชะนามทั้ง 6 ชนิด ได้แก่ ผ้าทอพื้นเมือง ภาษาใต้ ดนตรีพื้นเมือง การแสดงได้ทั้งบั้ง สมุนไพร และงานสานเสื่อใบเตย โดยจะศึกษาเป็นสื่อรองในฐานะสายโซ่ทางวัฒนธรรมและเป็นบริบทแวดล้อมของสื่อพิธีกรรมแซงชะนาม

ขอบเขตด้านเวลา ศึกษาปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นกับชุมชนในช่วง 3 ยุค ได้แก่ ยุคอดีต ยุคปี พ.ศ. 2528-2548 และปี 2549-ปัจจุบัน ดังนี้

- 1) **ยุคอดีต** หมายถึง การดำรงอยู่ของสื่อพิธีกรรมแซงชะนามในแบบฉบับที่มีมาแต่ดั้งเดิม ซึ่งในงานวิจัยชิ้นนี้จะเก็บข้อมูลในระยะเวลาช่วง 50-60 ปีที่ผ่านมาเท่านั้น
- 2) **ยุคปี 2528-2548** หมายถึง ช่วงระยะเวลาที่กลุ่มแกนนำริเริ่มวางแผนและดำเนินงานเพื่ออนุรักษ์ฟื้นฟูโดยใช้แนวทางของชุมชนเอง ประกอบกับการประสานความร่วมมือจากองค์กรภายในท้องถิ่น ซึ่งมีผลต่อทิศทางในการดำรงอยู่และการเปลี่ยนแปลงของสื่อพิธีกรรมแซงชะนาม
- 3) **ยุคปี 2549-ปัจจุบัน** หมายถึง ช่วงปี 2549 ที่โครงการสื่อพื้นบ้านสื่อสารสุข (สพส.) ได้เข้ามาสนับสนุนในองค์ความรู้ในการทำงานสืบทอด/อนุรักษ์ฟื้นฟูสื่อพื้นบ้านโดยชุมชน และภายหลังจากที่สิ้นสุดโครงการแล้ว

ขอบเขตด้านพื้นที่ พื้นที่ในการวิจัยครั้งนี้คือ หมู่บ้านโพนจาน หมู่ 2 และหมู่บ้านโพนเจริญ หมู่ 10 ตำบลโพนจาน อำเภอโพนสวรรค์ จังหวัดนครพนม ซึ่งหมู่บ้านโพนเจริญ หมู่ 10 นั้น เดิมคือส่วนหนึ่งของหมู่บ้านโพนจานที่ถูกแยกออกมาตั้งเป็นอีกหมู่บ้านหนึ่งเมื่อปี 2542 ใน

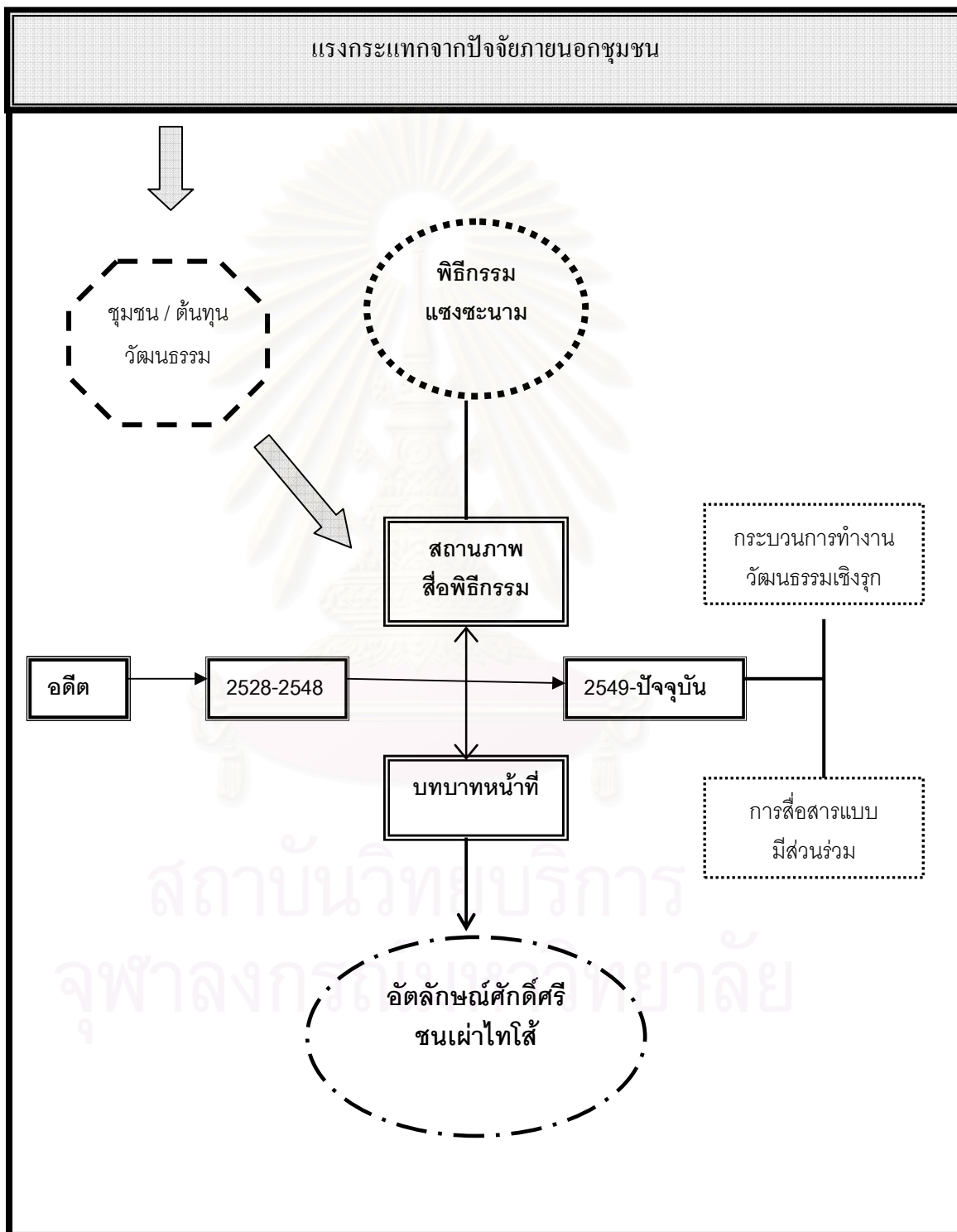
งานวิจัยครั้งนี้จึงจำเป็นต้องศึกษาจากบริบทของทั้ง 2 หมู่บ้าน เพียงแต่จะใช้ชื่อเรียกในภาพรวมว่า หมู่บ้านโพนจาน

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. สามารถนำกระบวนการทำงานวัฒนธรรมเชิงรุกและการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม ไปเป็นแนวทางในการสืบทอด/ฟื้นฟูและพัฒนาสื่อพื้นบ้านให้กลับมาทำหน้าที่ต่อชุมชนได้อย่างมีประสิทธิภาพ
2. สามารถเข้าใจถึงสภาพปัญหาเกี่ยวกับอัตลักษณ์ศักดิ์ศรีของกลุ่มชาติพันธุ์และการดำรงอยู่ของกลุ่มเพื่อเป็นประโยชน์ในการวางแผนพัฒนาและสร้างความเข้มแข็งให้กับกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ได้อย่างเหมาะสม
3. เพื่อเป็นแนวทางในส่งเสริมให้นำสื่อพื้นบ้านชนิดอื่นๆ ในฐานะทุนทางวัฒนธรรมของชุมชนไปใช้ในการพัฒนาและแก้ไขปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชนได้อย่างเหมาะสมและสอดคล้องกับสภาพของท้องถิ่น

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

กรอบแนวคิดในการวิจัย

บทที่ 2

แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในงานวิจัยเรื่อง “การใช้สื่อพิธีกรรมแซงชะนาม เพื่อเสริมสร้างอัตลักษณ์ศักดิ์ศรีชาวไทใต้ บ้านโพจนาน อำเภอโพสรวรค์ จังหวัดนครพนม” ผู้วิจัยได้อาศัยแนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง เพื่อช่วยในการอธิบายปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในพื้นที่ดำเนินงานวิจัย ได้แก่

1. แนวคิดเกี่ยวกับสถานภาพของสื่อพื้นบ้าน
2. แนวคิดทฤษฎีหน้าที่นิยมของสื่อพื้นบ้าน (Functionalism of Folk Media)
3. แนวคิดเกี่ยวกับอัตลักษณ์ (Identity) และพื้นที่สาธารณะ (Public Sphere)
4. แนวคิดเกี่ยวกับการผลิตซ้ำเพื่อสืบทอดวัฒนธรรม
5. แนวคิดกระบวนการทำงานวัฒนธรรมเชิงรุก
6. แนวคิดการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม (Participatory Communication)
7. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ทั้งนี้ สามารถจัดกลุ่มแนวคิดทฤษฎีตามวัตถุประสงค์การวิจัย ได้ดังต่อไปนี้

2.1 กลุ่มทฤษฎีเพื่อใช้ตอบวัตถุประสงค์ข้อที่ 1 คือการศึกษาสถานภาพและบทบาทหน้าที่ของสื่อพิธีกรรมแซงชะนามที่มีต่อชุมชน ใช้แนวคิดเกี่ยวกับสถานภาพของสื่อพื้นบ้าน

2.2 กลุ่มทฤษฎีเพื่อใช้ตอบวัตถุประสงค์ข้อที่ 2 คือการศึกษาบทบาทหน้าที่ในการเสริมสร้างอัตลักษณ์ศักดิ์ศรีของสื่อพิธีกรรมแซงชะนาม ใช้ทฤษฎีหน้าที่นิยมของสื่อพื้นบ้าน (Functionalism of Folk Media) แนวคิดเรื่องอัตลักษณ์และพื้นที่สาธารณะ

2.3 กลุ่มทฤษฎีเพื่อใช้ตอบวัตถุประสงค์ข้อที่ 3 คือการศึกษาถึงกระบวนการทำงานวัฒนธรรมเชิงรุกในการฟื้นฟูรูปแบบ และคุณค่า/ความหมายสื่อพิธีกรรมแซงชะนามที่ชุมชนใช้เป็นแนวทาง ใช้แนวคิดกระบวนการทำงานวัฒนธรรมเชิงรุก 12 ประการ

2.4 กลุ่มทฤษฎีเพื่อใช้ตอบวัตถุประสงค์ข้อที่ 4 คือการศึกษาถึงการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมเพื่อสืบทอด/ฟื้นฟูสื่อพิธีกรรมแซงชะนามของชุมชน ใช้ทฤษฎีการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม และการผลิตซ้ำเพื่อสืบทอดวัฒนธรรม

1. แนวคิดเกี่ยวกับสถานภาพของสื่อพื้นบ้าน

ในการศึกษาสื่อพื้นบ้านเพื่อการพัฒนา นั้น การสำรวจสถานภาพของสื่อพื้นบ้านแต่ละประเภทเพื่อให้รู้ตำแหน่งแห่งที่ และสภาพความเป็นจริงของสื่อ จะเป็นเงื่อนไขเบื้องต้นในการศึกษาสื่อพื้นบ้านแต่ละชนิด โดย กาญจนา แก้วเทพ (2548) ได้อธิบายถึงสถานภาพของสื่อพื้นบ้านจากภาพรวมของงานวิจัยในชุดโครงการ “การสื่อสารเพื่อชุมชน” ว่า สถานภาพของสื่อพื้นบ้านนั้น อาจจัดประเภทได้ 2 สถานภาพ คือ 1. สื่อพื้นบ้านที่สูญสลายไปแล้ว และ 2. สื่อพื้นบ้านเฟื่องฟูหรือตกต่ำ

1. สื่อพื้นบ้านที่สูญสลายไปแล้ว สำหรับสื่อพื้นบ้านบางชนิดอาจจะมองเห็นได้อย่างชัดเจนว่า ได้ล้มหายตายจากกันไปแล้ว เช่น งานวิจัยของอดุลย์และคณะ (2547) ที่สำรวจสื่อพื้นบ้านใน ต.วอแก้ว จ.ลำปาง ซึ่งพบว่าบรรดาสื่อพื้นบ้าน เช่น พิธีไหว้ขวัญควาย พิธีไหว้ผีปู่ย่าควาซอ นั้น ได้สูญหายไปแล้วจากชุมชน และยังเกิดผลกระทบต่อชุมชนตามมาอีกด้วย เช่นการที่ในไม่มีพิธีไหว้ผีปู่ย่า ทำให้เกิดปัญหาโรคเอดส์ ยาเสพติด ปัญหาเด็กกำพร้าขาดคนเลี้ยงดูคนแก่ถูกทอดทิ้ง ฯลฯ

2. สื่อพื้นบ้านเฟื่องฟูหรือตกต่ำ ในการศึกษาสื่อพื้นบ้านอีกกลุ่มหนึ่ง ซึ่งมักเป็นสื่อขนาดใหญ่ที่มีองค์ประกอบภายในที่หลากหลาย (diversity) มาก เช่น หมอลำ โนรา หนังตะลุง ฯลฯ อาจจำแนกประเภทได้มากกว่า 1 ประเภท เช่น โนราอาจจัดว่าเป็นสื่อพิธีกรรม เป็นสื่อเพื่อความบันเทิง หรือสื่อเพื่อการศึกษา เป็นต้น การคำนึงถึงประเภท/ชนิดต่างๆ ของสื่อพื้นบ้านที่มีลักษณะคลุมเครือนั้นสามารถตั้งข้อสังเกตที่ให้บทสรุปเกี่ยวกับสถานภาพของสื่อพื้นบ้านได้ดังนี้

2.1 การถดถอยของสื่อพื้นบ้านที่มีประโยชน์ สื่อที่มีสถานภาพเฟื่องฟูมักจะเป็นสื่อพื้นบ้านที่มีประโยชน์ในการพัฒนาบุคคล/ชุมชน/สังคม เพียงเล็กน้อย ในขณะที่สื่อที่มีคุณูปการสูงกลับมีสถานภาพที่ทรุดโทรม เช่น ในกรณีหมอลำ ซึ่งพบว่า หมอลำแบบดั้งเดิมที่รักษาจิตวิญญาณความเป็นหมอลำเอาไว้อย่างเต็มที่นั้นมักไม่มีผู้สืบทอด ส่วนหมอลำที่เฟื่องฟูมักเป็นหมอลำที่ให้ความบันเทิงอย่างฉาบฉวย ปราศจากแก่น เช่นนี้จะเป็นการลดมูลค่า/คุณค่าในเชิงประโยชน์จากหน้าที่ของสื่อพื้นบ้าน

2.2 สื่อชั้นดีเยี่ยมมักสูญหาย เหลือไว้แต่สื่อระดับระดับปลายแถว สื่อพื้นบ้านแต่ละประเภทมีความหลากหลายในตัวเองและมีทั้งที่มุ่งเป้าหมายด้าน “พิธีกรรม” ให้ความศักดิ์สิทธิ์ ให้การอบรมสั่งสอน กับสื่อที่มีเป้าหมายหลักด้าน “ความบันเทิง” ซึ่งโดยทั่วไปแล้วสถานะของสื่อพิธีกรรมมักจะอยู่สูงกว่าสื่อบันเทิง เนื่องจากต้องการการอบรมบ่มเพาะที่ยาวนานกว่า ต้องการความลึกซึ้งของศิลปินมากกว่า เป็นต้น ดังนั้น แนวทางในการเลือกสรร

สื่อพื้นบ้านของสังคม (tradition of selection) จึงมักจะเลือกเอาสื่อที่มีความบันเทิงไว้เป็นหลัก ปลดปล่อยให้สื่อพิธีกรรมสูญหาย เช่น หมอลำทอง หมอลำสอง มักจะสูญหาย เหลือแต่หมอลำซึ่งเป็นต้น ปราบฏกการณ์นี้เท่ากับว่าเรากำลังสูญเสีย “ความล้ำค่าของมรดกสื่อพื้นบ้าน” จนไม่เหลือมาถึงลูกหลาน หรือกลายเป็นสื่อพื้นบ้านชั้นปลายแถว

2.3 สื่อที่เหลืออยู่ก็กลายเป็นพันธุ์ ถึงแม้จะเป็นหลักการพื้นฐานว่า หากวัฒนธรรมทุกประเภทจะดำรงอยู่ต่อไปได้ จำเป็นต้องมีการปรับเปลี่ยน (adaptive) แต่คำถามต่อไปก็คือ ในการปรับเปลี่ยนนั้น “ใครเป็นผู้มีอำนาจในการเลือกปรับเปลี่ยน” ผู้ปรับเปลี่ยนเป็นเจ้าของวัฒนธรรมเอง หรือเป็นพลังจากภายนอก เช่น กระแสธุรกิจ และ “เป้าหมายการปรับเปลี่ยนนั้นเพื่อใคร/เพื่ออะไร” ทั้งนี้ หากคำตอบออกมาว่า การปรับเปลี่ยนนั้นเกิดมาจากพลังผลักดันภายนอก เช่น กระแสธุรกิจ ก็จะส่งผลให้สื่อพื้นบ้านนั้นกลายเป็นสื่อแปลกหน้าสำหรับท้องถิ่นได้

2.4 ปัญหาเรื่องปริมาณและคุณภาพของผู้ชม มูลเหตุสำคัญที่ทำให้สื่อพื้นบ้านสูญหายคือ การขาด “ปริมาณของผู้ชม” เช่น กรณีของคำวซอ ที่บรรดาผู้ชมที่เป็นแฟนประจำนั้นคือกลุ่มที่มีอายุตั้งแต่ 30 ปีขึ้นไป ในขณะที่เด็กรุ่นใหม่มีความสัมพันธ์แบบแปลกหน้ากับคำวซอจึงกลายเป็น “สื่อของผู้อาวุโส” อย่างไรก็ตาม ปัญหาอีกประการหนึ่งที่สื่อพื้นบ้านสูญหายคือเรื่อง “คุณภาพของผู้ชม” เช่น กรณีของรำโนรา โดยในอดีตผู้ชมจะมีลักษณะเป็น “ผู้ชมตาม” คือ สามารถเข้าใจและตีความในสุนทรีระของโนราได้ จดจำได้ทั้งท่ารำ บทร้อง แต่ทว่าในปัจจุบัน คุณภาพของผู้รับสารนั้นมีอาการ “มือตก ตาต่ำ หูตื้อ” ลง เช่น เริ่มไม่รู้ว่าท่ารำแบบไหนจึงจะเรียกว่างดงาม

2.5 ปัญหาเรื่องการสืบทอด/ปรับตัว และเครือข่ายของกลุ่มผู้เกี่ยวข้องกับสื่อพื้นบ้าน หากพิจารณาจากองค์ประกอบของการสื่อสาร S-M-C-R ทั้ง 4 ประการ นั้น จะพบว่าปัจจัยที่เป็นมนุษย์อยู่ 2 ส่วนคือ ส่วนของผู้ส่งสาร (S) และส่วนผู้รับสาร (R) โดยในส่วนที่เกี่ยวข้องกับการสืบทอดก็คือ การสืบทอดฝ่ายผู้ส่งสาร เช่น ศิลปิน อีกฝ่ายคือ การสืบทอดผู้รับสาร เพราะหากไม่มีการสืบทอดผู้ชมแล้ว กระบวนการสื่อสารทั้งหมดก็จะดำเนินไปไม่ได้ ดังนั้น ปัญหาของสื่อพื้นบ้านคือ ปัญหาการสูญเสียผู้ชมที่เป็น “วัยรุ่นและเด็ก”

ส่วนประเด็นเรื่องการ “ปรับตัว” นั้น มักมีความเข้าใจกันว่าสื่อพื้นบ้านจะมีลักษณะของการ “อนุรักษ์” มีลักษณะคงที่ไม่เปลี่ยนแปลง แต่แท้ที่จริงแล้ว สื่อพื้นบ้านนั้นมีการปรับตัวมาโดยตลอด เป็นลักษณะทวีลักษณะ คือ มีทั้งด้านที่พยายามจะอนุรักษ์ และด้านที่พยายามจะปรับตัว เป็นดุลยภาพคู่ขนานกัน ขึ้นอยู่กับว่าปรับใครเป็นคนปรับและปรับเพื่อประโยชน์ของใคร

อย่างไรก็ตาม ทั้งในด้านการอนุรักษ์และปรับตัวนั้นก็สามารถทำหน้าที่ในการรักษาวัฒนธรรมได้เช่นเดียวกัน โดยความหมายของการ “อนุรักษ์” คือ การที่พยายามรักษาไม่ให้สื่อผิดเพี้ยนไปจากของเดิม เพราะหากไม่มีต้นฉบับเดิมแล้วสื่อก็จะไม่สามารถดำรงอยู่ได้ ในขณะที่การ “การปรับตัว” ก็เกิดขึ้นเพื่อให้สื่อเหล่านั้นสามารถทำบทบาทหน้าที่ได้อย่างเข้ากับสถานการณ์ในชุมชนที่เปลี่ยนแปลงไปเพื่อให้สื่อสามารถที่จะดำรงอยู่ต่อไปเช่นเดียวกัน

สำหรับเรื่องเครือข่ายผู้ที่เกี่ยวข้องกับสื่อพื้นบ้านนั้น หมายถึง รูปแบบความสัมพันธ์ระหว่างคนกลุ่มต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับสื่อพื้นบ้าน เช่น เครือข่ายระหว่างศิลปินด้วยกันเอง เครือข่ายระหว่างศิลปินกับผู้ชม บัณฑิตเรื่อง “เครือข่าย” นี้ จะเป็นตัวแปรที่เกี่ยวข้องกับเรื่องศักยภาพในการสืบทอดและการปรับตัว เช่น กรณีของโนรา ที่แม้ว่าจะมีโนราอยู่หลายประเภท เช่น โนราพิธีกรรม โนราการแสดง/บันเทิง โนราในสถาบันการศึกษา ฯลฯ หากทว่ารูปแบบความสัมพันธ์ในลักษณะเครือข่ายระหว่างโนราประเภทต่างๆ นั้น ต่างมีลักษณะช่วยเหลือเกื้อหนุนกันและกันจึงจะอยู่รอดและยั่งยืน

กล่าวโดยสรุปได้ว่า ความสำคัญของการสำรวจสถานะภาพสื่อพื้นบ้านนั้น เป็นผลที่สื่อพื้นบ้านแต่ละชนิดหรือแม้แต่ชนิดเดียวกัน จะมีลักษณะที่แตกต่าง/หลากหลาย/ และตกอยู่ในสภาพที่อาจจะต่างกันราวฟ้ากับดินก็เป็นได้ ดังนั้น ในการทำงานสืบทอด/ฟื้นฟูสื่อพื้นบ้านจึงต้องเข้าใจถึงสถานะภาพของสื่อแต่ละชนิดเป็นอย่างดี เพื่อให้สามารถนำไปวิเคราะห์เชื่อมโยงความสัมพันธ์กับบริบทชุมชน ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น ตลอดจนเป็นแนวทางในการทำงานเพื่อพัฒนาศักยภาพของสื่อพื้นบ้านต่อไป

ผู้วิจัยจะนำแนวคิดเกี่ยวกับสถานะภาพของสื่อพื้นบ้านมาเป็นกรอบในการวิเคราะห์สถานการณ์ดำรงอยู่ การปรับตัว และการเปลี่ยนแปลงของสื่อพิธีกรรมแห่งชาติในกรอบขององค์ประกอบด้านการสื่อสาร S-M-C-R-E ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน เพื่อให้สามารถเชื่อมโยงผลการศึกษาที่ค้นพบ ไปอธิบายปรากฏการณ์ของปัญหานั้นในข้ออื่นๆ ต่อไป

2. ทฤษฎีหน้าที่นิยมของสื่อพื้นบ้าน (Functionalism of Folk Media)

กลุ่มชุมชนแต่ละแห่งต่างก็มีการสร้างวัฒนธรรมขึ้นมาเพื่อทำหน้าที่ตอบสนองความต้องการของคนในสังคมนั้นๆ ซึ่งวัฒนธรรมพื้นบ้านหรือสื่อพื้นบ้านก็เป็นกลไกทางสังคมอันหนึ่งที่มนุษย์สร้างสรรค์ขึ้นมาเพื่อใช้เป็นเครื่องมือสื่อสารกันภายในกลุ่มมาหลายยุคหลายสมัย และยังมีรูปแบบที่หลากหลายกระจายอยู่ในท้องถิ่นต่างๆ เป็นของตนเอง หรืออาจหยิบยืมมาใช้ในท้องถิ่นของตน เนื่องจากเห็นว่ามีความประโยชน์ต่อชุมชนและบุคคล ต่อการดำเนินชีวิตในสังคมนั้นๆ

แสดงให้เห็นว่าสื่อพื้นบ้านเหล่านั้นได้แสดงถึงบทบาทและความสำคัญในลักษณะต่างๆ กันไป ดังปรากฏในแนวคิดของนักวิชาการหลายท่านว่า ประเทศไทยมีวัฒนธรรมย่อยที่หลากหลายในแต่ละท้องถิ่น มีทั้งสอดคล้องกันและแตกต่างกันบ้างในบางพื้นที่ หรือแตกต่างกันอย่างสิ้นเชิงก็มี โดยที่วัฒนธรรมย่อยเหล่านี้มักจะมีสื่อพื้นบ้านรวมอยู่ด้วย และถือเป็นโครงสร้างพื้นฐานของการสื่อสารของแต่ละท้องถิ่นนั้นๆ ที่ได้มีการสืบทอดมาแต่โบราณโดยรวมอยู่ในรูปของคำพูด ความเชื่อ วิถีชีวิต ที่แสดงออกถึงประสบการณ์และข้อมูลต่างๆ เช่น สื่อพื้นบ้านในรูปของสื่อประเพณี สื่อพิธีกรรม สื่อการละเล่น สื่อเพลง เป็นต้น (สุรพล วิรุฬห์รักษ์, 2530 อ้างใน ศรีปาน รัตติกาลชลากร, 2538: 8)

ทั้งนี้ สำนักหน้าที่นิยมถือว่า “วัฒนธรรมหรือการสื่อสาร” เป็นสถาบันย่อยอันหนึ่งของสังคม (สำนักนี้เปรียบเทียบกับสถาบันต่างๆ ของสังคมว่าเป็นประจุกอวัยวะส่วนต่างๆ ของร่างกาย ที่ต่างทำหน้าที่ของตนเองเพื่อความคงอยู่ของอินทรีย์โดยรวม) สถาบันนี้จะทำหน้าที่เกี่ยวข้องกับเรื่องระบบค่านิยมโดยเฉพาะ เช่น ในฮีตบ้านคองเมือง ฮีตผัวคองเมีย พญาค่ากองสอนไพร่ หลานสอนปู่ ย่าสอนหลาน ที่เป็นสื่อพื้นบ้านของคนอีสานนั้น จะมีการระบุหน้าที่ของคนแต่ละกลุ่มเอาไว้อย่างชัดเจน

C.Wright, 1964 (อ้างถึงในกาญจนา แก้วเทพ, 2544) ให้คำนิยาม “หน้าที่” ว่า “หน้าที่เป็นผลลัพธ์ที่เกิดตามมาของการกระทำขององค์ประกอบย่อยๆ ของระบบใหญ่ทั้งหมด” หากสังคมนั้นต้องการสืบทอดชีวิตให้ยืนยาวต่อไป บรรดาสถาบันย่อยๆ ของสังคม รวมทั้งสื่อพื้นบ้านก็มี “หน้าที่อบรม” หรือบางครั้งเรียกว่า “การถ่ายทอดทางวัฒนธรรม” (Cultural Transmission) นอกจากนี้สื่อพื้นบ้านจะต้องทำหน้าที่ “ควบคุมทางสังคม” (Social Control) อีกด้วยเพื่อให้สมาชิกในสังคมเชื่อฟังและปฏิบัติตาม

แนวคิดหลักของทฤษฎีหน้าที่นิยม

1. สถาบันย่อยๆ ของแต่ละสังคมนั้นทำหน้าที่หรือไม่ทำหน้าที่ หรือทำหน้าที่ผิดไป
2. หน้าที่เปิดเผยและหน้าที่แฝงเร้น (manifest/latent function) เกณฑ์ที่ใช้ในการวัดคือ ความตั้งใจ และการรับรู้ตัวของผู้ที่เกี่ยวข้องกับการสื่อสาร หน้าที่เปิดเผย (Manifest function) จึงเป็นผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นตามมาโดยที่ผู้สื่อสารที่ตั้งใจและรู้ตัวมาก่อน ส่วนหน้าที่แฝงเร้น (Latent function) ก็เป็นผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นตามมาโดยผู้สื่อสารไม่ได้ตั้งใจและไม่รู้ตัวมาก่อน
3. เมื่อเกิดความต้องการของปัจเจกบุคคล/กลุ่ม/สังคมนั้น มีวิธีการและสถาบันที่จะตอบสนองความต้องการได้ และในกรณีที่สถาบันเคยทำหน้าที่นั้นไม่กระทำหน้าที่ก็จะมีสถาบันอื่นๆ เข้ามาทำหน้าที่แทน

กาญจนา (2548) อธิบายเกี่ยวกับหน้าที่นิยมของสื่อพื้นบ้านว่า หน้าที่ต่างๆ ที่ถูกค้นพบนั้นย่อมต้องมีผู้ทำหน้าที่ซึ่งก็คือ โครงสร้างขององค์ประกอบต่างๆ ในสังคมเป็นตัวต้นของการทำหน้าที่ โดยมองว่า โครงสร้างดำรงอยู่ได้เพราะมีหน้าที่ หากไม่ทำหน้าที่ก็จะเลือนหายไปจากสังคม โครงสร้างใดทำหน้าที่ใดมาก โครงสร้างนั้นก็จะมีรูปร่างที่สอดคล้องกับหน้าที่ที่ทำนั้น กล่าวคือทั้งโครงสร้างและหน้าที่ต่างเป็นเหตุเป็นผลของกันและกัน

โครงสร้าง (Structure) หมายถึง ตัวสื่อพื้นบ้านที่เป็น รูปปรากฏแก่สายตา แก่โสตประสาทหรือการสัมผัส ทำให้ได้เห็น ได้ยิน ได้รับรู้ตัวสื่อพื้นบ้านนั้น ถ้าเทียบกับต้นไม้ก็เป็นส่วนต้นที่โผล่พ้นดิน มองไปก็เห็นได้ง่ายว่ามีต้นไม้อยู่ ในต้นไม้ต้นที่หนึ่งที่เป็น โครงสร้างหนึ่งนี้อาจมีโครงสร้างย่อยๆ ประกอบอยู่ในนั้น เช่น กิ่ง ก้าน ใบ ดอก ผล เสมือนสื่อพื้นบ้านอย่างหนึ่งก็จะมีองค์ประกอบย่อยๆ อยู่ เป็นโครงสร้างย่อยหลายๆ อย่างที่เป็นส่วนหนึ่งของคุณลักษณะปะลึกย่อยของสื่อพื้นบ้าน ที่มีวิธีที่จะเข้ามารวมกันเป็นโครงสร้างใหญ่แล้วทำงานสอดประสานกัน ในที่นี้จะใช้คำว่า สื่อพื้นบ้าน ให้กินความถึงโครงสร้างที่หมายถึงนี้

หน้าที่ (Function) เป็นปฏิกิริยาอย่างหนึ่งของสื่อพื้นบ้าน ที่มีต่อบริบทรอบๆ สื่อ หน้าที่หมายถึง ความสามารถในการให้คุณประโยชน์แก่ผู้เกี่ยวข้อง (stakeholders) กับสื่อพื้นบ้านนั้น ในประเด็นต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นการให้ความสุข ความบันเทิงหรือสาระ คุณค่าของชีวิตของชุมชน ฯลฯ หน้าที่เป็น ความสัมพันธ์ ของโครงสร้างต่อสิ่งอื่น หมายความว่า หน้าที่จะไม่ปรากฏตัวหากโครงสร้างนั้นตั้งอยู่โดดๆ โดยไม่มีความสัมพันธ์กับสิ่งอื่นใด เราจะมองเห็นการทำหน้าที่ของสื่อพื้นบ้านเมื่อมีสิ่งอื่นมาประกอบ เช่น คน หมู่บ้าน ความคิด อารมณ์ ฯลฯ

นอกจากนี้ กาญจนา แก้วเทพ (2550) ยังได้ กล่าวสรุปถึง "หน้าที่นิยม" แบบมีพลวัต (Dynamic Functionalism) ว่าแนวคิดเรื่องบทบาทหน้าที่ของสื่อพื้นบ้านต่อชุมชนนั้นเป็นการตอบคำถามว่า การมีสื่อพื้นบ้านนั้นจะมีประโยชน์อะไรต่อชุมชนหรือจะช่วยแก้ไขปัญหาคืออะไรของชุมชนได้บ้าง หรือในทางกลับกัน หากสื่อพื้นบ้านสูญหายไป จะก่อให้เกิดปัญหาอะไรตามมา ซึ่งเป็นลักษณะของการมองบทบาทหน้าที่สื่อแบบมีพลวัตไม่หยุดนิ่ง แต่มีลักษณะแบบเป็นกระบวนการทางวัฒนธรรมที่มีความสัมพันธ์กับบริบทชุมชนและคนผู้เป็นเจ้าของวัฒนธรรม ดังนั้น สื่อพื้นบ้านจึงจำเป็นที่จะต้องมีการผลิตซ้ำหน้าที่และองค์ประกอบการสื่อสารต่างๆ อยู่ตลอดเวลา จึงจะสามารถรับชุมชนได้

เมื่อโครงการสื่อพื้นบ้านสื่อสารสุข(สพส.) นำเอาแนวคิด "บทบาทหน้าที่ของสื่อพื้นบ้าน" มาใช้ในการทำงานวัฒนธรรมเชิงรุกนั้น ทาง สพส. ได้เพิ่มเหลี่ยมมุมในการใช้ให้มากขึ้น กล่าวคือ แทนที่จะตอบคำถามเพียงว่า สื่อพื้นบ้านนั้นมีบทบาทหน้าที่อะไรบ้าง โดยโครงการสพส.จะตั้งคำถามโดยเพิ่มมิติด้านกาลเวลาและประเภทของบทบาทหน้าที่ ดังนี้คือ

- เมื่อเปรียบเทียบกับอดีตกับปัจจุบันแล้ว มีหน้าที่อะไรบ้างที่ยังคงเดิมต่อเนื่องมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน/มีหน้าที่อะไรบ้างที่สูญหายไป/มีหน้าที่อะไรบ้างที่เพิ่มขึ้นมาใหม่/หรือหน้าที่ที่แปรเปลี่ยนไปจากเดิม
- หน้าที่ที่ยังคงต่อเนื่อง หน้าที่ที่สูญหาย หน้าที่ที่เพิ่มขึ้นนั้นเป็นหน้าที่ที่มีความสำคัญเพียงใด หรือเป็นหน้าที่ที่ชุมชนพึงประสงค์หรือไม่
- การทำหน้าที่ยังต่อเนื่อง/หรือสูญหาย/หรือเพิ่มขึ้นใหม่นั้น เกี่ยวข้องกับปัจจัยเงื่อนไขอะไรบ้าง

แนวคิดเกี่ยวกับหน้าที่ของสื่อพิธีกรรม

บทบาทหน้าที่ของสื่อพิธีกรรมมีต้นแบบมาจาก “ทฤษฎีหน้าที่นิยม” (Functionalism) เพื่อใช้อธิบายการดำรงอยู่และศักยภาพของสื่อพิธีกรรมที่มีต่อชุมชน ซึ่งสื่อพิธีกรรมแต่ละประเภทก็จะทำบทบาทหน้าที่ของตนเองแตกต่างกันไปขึ้นอยู่กับว่าสื่อพิธีกรรมนั้นมีคุณลักษณะอย่างไร มีใครที่เข้ามาเกี่ยวข้องในพิธีกรรมบ้าง รวมไปถึงสภาพของบริบทชุมชนนั้นๆ อีกด้วย ทั้งนี้ กาญจนา แก้วเทพ (2549) ได้กล่าวสรุปถึงบทบาทหน้าที่ของสื่อพิธีกรรม ไว้ดังนี้

1) **หน้าที่ระดมพลังชุมชน** เช่น สื่อพิธีกรรมจุลกฐิน/กฐินแล่น ซึ่งต้องการการระดมแรงงานผู้คนอย่างมหาศาล และจะต้องทำทุกอย่างให้เสร็จภายในวันเดียว หากปีใดชุมชนไม่สามารถจัดงานจุลกฐินได้ ก็แปลว่า พลังสามัคคีของชุมชนเริ่มลดระดับต่ำลง

2) **หน้าที่สืบทอดความเชื่อ** เช่น พิธีกรรมพอกไหหัวผีปูง่า พกรำผีให้ หรือแข่งชะนามที่สืบทอดในผีบรรพบุรุษ หรือผีที่มีฤทธิ์เดชในการดลบันดาลเกี่ยวกับสุขภาพของผู้คน

3) **หน้าที่ในการสร้างภาพรตราภาพ/เอกภาพ/ความสามัคคีเป็นปึกแผ่น** ที่เป็นคุณค่าซึ่งมีอยู่ในแทบจะทุกพิธีกรรม เช่น พิธีการหล่อเทียนจากน้ำตาเทียน

4) **หน้าที่ในการสร้าง/สืบทอดอัตลักษณ์/ตัวตน** ตัวอย่างเช่น แม้ว่าชุมชนอื่นๆ อาจจะมีการทอดกฐินและมีการร่ำรำ แต่ก็มีเฉพาะชาวส่วยที่บ้านยางตะพายเท่านั้นที่มีการ “รำตัดได้” อันเป็นอัตลักษณ์เฉพาะที่นี้ อัตลักษณ์/ตัวตนนั้นเป็นอาวุธลับของวัฒนธรรมที่มีพลานุภาพในการสร้างความรู้สึกมีเกียรติ มีศักดิ์ศรี และมีพลังเป็นของตัวเอง

อิทธิพลที่เด่นชัดของสื่อพื้นบ้าน คือ การทำให้ชาวบ้านรู้สึกถึงความเป็นพวกเดียวกันหรือกลุ่มเดียวกัน มีความภาคภูมิใจในชุมชนและชาติ เช่นถ้าเราไปอยู่ต่างประเทศ เราก็จะรู้สึกว่าภาษาไทยเป็นภาษาที่ไพเราะที่สุด เพลงไทยเป็นเพลงที่ไพเราะที่สุด เช่นเดียวกับคนในท้องถิ่นภาคเหนือ ภาคอีสาน หรือภาคใต้มีความรู้สึกว่า การได้พูดภาษาถิ่นของตนนั้น สามารถสื่อความได้ตรงกับความรู้สึกมากกว่าการพูดภาษากลาง

5) **หน้าที่ในการสร้างความอบอุ่น/ความมั่นคงทางจิตใจ** ตัวอย่างในช่วงเวลาปกติก็เช่น พิธีกรรมการสวดสรรภัญญะที่ช่วยให้มีความมั่นคงมีสมาธิ หรือการบนบานศาลกล่าว การเสี่ยงทายที่มักเป็นส่วนเสี้ยวหนึ่งของวัฒนธรรม

6) **หน้าที่ให้ความบันเทิง** ในงานพิธีกรรมทั้งหลาย มักจะมีการแสดงการละเล่น เป็นส่วนประกอบส่วนหนึ่งที่ให้ความสนุกสนาน

7) **หน้าที่ในการจัดระเบียบสังคม** ตัวอย่างเช่น พิธีกินหมูล้างดิน ซึ่งเป็นพิธีกรรมที่ลงโทษ (เชิงสัญลักษณ์) แก่ผู้หญิงที่ท้องก่อนแต่งงาน เพื่อเป็นการปรามผู้หญิงคนอื่นๆ ในชุมชนให้ประพฤติตนให้อยู่ในร่องในรอย

8) **หน้าที่ปลอบขวัญ/คลายความกังวล** ในช่วงเวลาที่ชีวิตของผู้คนต้องเผชิญกับปัญหาหรือภาวะวิกฤติ เช่น เจ็บไข้ได้ป่วย ประสบอุบัติเหตุ เผชิญกับภัยธรรมชาติ ชุมชนก็จะมีพิธีกรรมที่ทำหน้าที่ปลอบขวัญ เช่น พิธีเหยา พิธีสืบชะตา

9) **หน้าที่ให้แนวทางในการดำเนินชีวิต** เช่น การจัดการกับสภาพแวดล้อม ตัวอย่างเช่น พิธีสืบชะตาแม่น้ำก็ให้แนวทางการใช้ชีวิตอย่างรู้รักษาทรัพยากรน้ำ หรือการสืบทอดขวัญก็เช่นเดียวกัน

10) **หน้าที่ในการเป็นยาสมานแผลชุมชน** เมื่อคนมาอยู่รวมกันมากๆ ความขัดแย้งก็เป็นสิ่งที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ ไม่ว่าจะเป็นความขัดแย้งด้านผลประโยชน์ อำนาจ หรือเรื่องส่วนตัว และเมื่อเกิดรอยร้าวขึ้นในชุมชน บรรดาสื่อพิธีกรรมทั้งหลายที่มักจะมีคุณค่าเรื่อง “การให้อภัย การอโหสิเล็กแล้วต่อกัน” จึงมีสรรพคุณที่ใช้สมานแผลรอยฉีกขาดของชุมชนได้ ตัวอย่างที่ชัดเจนที่สุดของโครงการสื่อพื้นบ้านสื่อสารสุข(สพส.) คือ โครงการเทศน์มหาชาติ วัดศรีสุพรรณ จ.เชียงใหม่

11) **หน้าที่ในการความทรงจำร่วมกัน (collective memory)** ในทุกชุมชนที่มีอายุยาวนานมาหลายชั่วคนมาแล้ว ชุมชนนั้นย่อมมีเรื่องราว มีประวัติศาสตร์มีตำนานเกิดขึ้น และในวาระโอกาสที่มีการทำพิธีกรรมนี้เอง ที่จะมีการเล่าเรื่องราวในอดีต ประวัติบุคคล หรือตำนานความเชื่อต่างๆ ของชุมชนให้ผู้ที่มาพร้อมพิธีฟัง เรื่องราวที่เป็นความทรงจำร่วมกันนี้จะทำหน้าที่เป็นกลไกสร้างสรรคหลายสิ่งหลายอย่างที่ได้กล่าวมาแล้ว เช่น การสร้างตัวตน/อัตลักษณ์ร่วม (collective identity) เชื่อมต่อความสัมพันธ์ระหว่างคนหลายๆ รุ่น(ทั้งรุ่นที่ตายไปแล้วกับรุ่นที่ยังมีชีวิตอยู่) เป็นต้น

12) **หน้าที่การอบรมบ่มเพาะ** หน้าที่นี้อาจถือว่าเป็นหน้าที่ที่สำคัญมากที่สุดหน้าที่หนึ่งของพิธีกรรม เพราะในทุกขั้นตอนของการทำพิธีกรรมนั้น เมื่อวิเคราะห์ลงไปอย่างถึงที่สุดแล้วจะพบว่า ล้วนเป็นวิถีทางในการอบรมบ่มเพาะคนรุ่นหลังในทางใดทางหนึ่งทั้งสิ้น เช่น การอบรมบ่มเพาะด้านทักษะ อันได้แก่ การฝึกรำยา การฝึกทำบายศรี การฝึกทอผ้าปั่นด้าย ฯลฯ การอบรมบ่มเพาะด้านลักษณะนิสัย เช่น ความอ่อนน้อมถ่อมตน การเชื่อฟังผู้ใหญ่ ฯลฯ ด้วยเหตุนี้ในบรรดาพิธีกรรมไหว้ครู หรือเข้าทรงวิญญานบรรพบุรุษ จึงมักจะมีการอบรมสั่งสอนจากวิญญานครูบาอาจารย์หรือปู่ย่าตายายอยู่เสมอ

13) **หน้าที่การแสดงความรู้สึกร่วมกัน** เมื่อเวลาบุคคลใดบุคคลหนึ่งในชุมชนต้องพบกับเหตุการณ์ร้ายหรือดี คนอื่นๆ ในชุมชนก็จะรู้สึกประหนึ่งว่า ตนเองได้พบกับเหตุการณ์นั้นไปด้วย ที่เรียกว่า “หยิกเล็บก็เจ็บเนื้อ” (นี่เป็นตัวบ่งชี้ “ความเป็นชุมชน” ได้อย่างหนึ่ง) และเพื่อจะแสดงว่า คนอื่นๆ ในชุมชนก็รู้ร้อนรู้หนาวในชุมชนไปกับชะตากรรมของบุคคลในชุมชน พิธีกรรมก็จะเป็นเวทีที่แสดงออกซึ่งความรู้สึกร่วมกัน (อันที่จริงในสังคมสมัยใหม่ บรรดางานเลี้ยงแสดงความยินดีทั้งหลาย ก็ถือว่าเป็นพิธีกรรมได้ในแง่)

โดยเฉพาะอย่างยิ่ง หากเหตุการณ์นั้นเป็นเหตุการณ์ร้ายๆ ในชุมชนก็จะจัดให้มีรูปแบบพิธีกรรมที่คนอื่นๆ จะได้ร่วมแสดงออกเอาไว้มาก เช่น งานตุ้มโฮมสอนขวัญที่จัดทำขึ้นเพื่อเรียกขวัญผู้ประสบอุบัติเหตุ งานสืบชะตาซึ่งเป็นพิธีกรรมของผู้ป่วย เป็นต้น

14) **ทำหน้าที่เป็นคลังเก็บความรู้** การที่ชุมชนสามารถดำรงอยู่สืบเนื่องมาได้นั้น ก็เพราะชุมชนนั้นมี “ความรู้ที่อยู่ท่วมหัว ที่จะเอาตัวชุมชนนั้นให้รอดได้” แต่ทว่าองค์ความรู้/ภูมิปัญญาเหล่านั้นก็ต้องมี “ที่เก็บรักษา” เอาไว้ ในปัจจุบันนี้ เราอาจจะคุ้นเคยกับแนวคิดเรื่อง “ห้องสมุด/พิพิธภัณฑ์” ว่าเป็นที่เก็บความรู้ แต่ในสมัยโบราณ ประเพณี/พิธีกรรมนั่นเองจะทำหน้าที่เป็น “ห้องสมุด/พิพิธภัณฑ์ที่มีชีวิต” ซึ่งจัดเก็บองค์ความรู้เรื่องต่างๆ ของชุมชนเอาไว้

อย่างไรก็ตาม สามารถสรุปหน้าที่พื้นฐานที่สุดของสื่อพิธีกรรมได้ว่าเป็นการทำบทบาทหน้าที่เชื่อมประสานระหว่างความสัมพันธ์ 3 รูปแบบในเวลาเดียวกัน ได้แก่

1. ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับวัตถุ/ สิ่งของ/ ธรรมชาติ
2. ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งสูงสุดที่เชื่อถือ (พระเจ้า/ผี/หลักธรรม)
3. ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ด้วยกัน

นอกจากนี้ E. Durkheim (1961) ยังได้อธิบายถึงหน้าที่ของพิธีกรรมกับกลุ่มว่าพิธีกรรมเป็นพลังทำให้บุคคลมารวมกันเป็นกลุ่มและสร้างความเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน (solidarity) เพื่อให้กลุ่มสามารถดำรงอยู่ได้

ผู้วิจัยจะนำแนวคิดทฤษฎีหน้าที่นิยมของสื่อพื้นบ้าน มาใช้เป็นกรอบในการวิเคราะห์หน้าที่ของสื่อพิธีกรรมเชิงชานาม โดยเฉพาะหน้าที่ในการเสริมสร้างอัตลักษณ์ศักดิ์ศรีของชาวไทยใต้ เนื่องจากเป็นหน้าที่ประการสำคัญที่ทำให้ชาวไทยใต้ตระหนักในคุณค่าของภูมิปัญญาบรรพบุรุษ และตระหนักถึงคุณค่าของตนเอง อันจะส่งผลให้ดำรงอัตลักษณ์แห่งชาติพันธุ์และเป็นชุมชนที่มีความเข้มแข็งได้

3. แนวคิดเกี่ยวกับอัตลักษณ์ (Identity) และพื้นที่สาธารณะ (Public Sphere)

อัตลักษณ์ (Identity) ในทางจิตวิทยาสังคม หมายถึง ความสำนึกของแต่ละบุคคลว่าตนเองมีความแตกต่างจากผู้อื่นอย่างไร De Lavita อธิบายเพิ่มเติมว่า อัตลักษณ์เป็นคำตอบของคำถามที่ว่า "ฉันคือใคร" และ "ฉันคือใครในสายตาคนอื่น" (Hout, 1969)

ด้าน กาญจนา แก้วเทพ (2549) ได้กล่าวถึงอัตลักษณ์ไว้ว่า “อัตลักษณ์” (Identity) เป็นเรื่องของ “ฉัน” (I) และ “พวกเรา” (us) ในส่วนที่เกี่ยวกับประสบการณ์ชีวิต อุดมการณ์ สำนึก กฎเกณฑ์ พิธีกรรม ฯลฯ ที่ทำให้แตกต่างไปจาก “คนอื่น ๆ” (others) และ “พวกเขา” (them)

G.H. Mead (1934) นักวิชาการตะวันตก สนใจศึกษาอัตลักษณ์ในระดับปัจเจก โดยใช้คำว่า “Self” (ตัวตน/อัตตา) ที่หมายถึงความสำคัญของตัวเองและอธิบายกระบวนการที่ตัวตนนั้นได้ก่อตัวขึ้นมาโดยมีการสื่อสารที่สอดแทรกอยู่ใน ปฏิสัมพันธ์เชิงสัญลักษณ์ (Symbolic interaction) เป็นตัวกลางที่มีบทบาทสำคัญยิ่งในการสร้างสำนึกเกี่ยวกับตัวตน เช่น หากเรายังจำได้ว่า เมื่อเรายังเล็กๆ อยู่ นั่น เราจะสร้าง “ตัวตน” ว่าเราเป็นคนอย่างไร ก็เมื่อมี “คนอื่น” มาพูดบอกเราว่า “หนู คนนี้น่ารักจังเลย” จากคำพูดดังกล่าว เราก็จะสร้างตัวตนของเราขึ้นมาว่า “เราเป็นคนน่ารัก” อย่างไรก็ตาม เนื่องจาก G.H. Mead ยังคงใช้แนวทางการอธิบายแบบหน้าที่นิยม (Functionalism) และพฤติกรรมนิยม (Behaviorism) ดังนั้น Mead จึงมอง “ตัวตน” แบบ “สากล/ทั่วไป” (ไม่มีบริบททางประวัติศาสตร์/สังคม) และยังคงเชื่อว่า “ตัวตนถูกหล่อหลอมจากสังคมเป็นด้านหลัก” M. Heidegger (1978) ก็เห็นพ้องกับ G.H. Mead ว่า สัญลักษณ์มีความสำคัญในการก่อรูปตัวตนของบุคคล แต่ Heidegger ได้เพิ่มเติมแนวคิดเกี่ยวกับตัวตนออกไปว่า ตัวตนของคนแต่ละบุคคลมีหลายโฉมหน้า/และมีหลายความหมาย มิได้เพียงโฉมหน้าเดียว

ต่อมา J.J. Gumperz (1982) ได้ยกระดับความสนใจเรื่อง “ตัวตน” จากระดับปัจเจกบุคคลขึ้นมาเป็น “อัตลักษณ์ระดับสังคม” (Social Identity) และศึกษาเกณฑ์ต่างๆ ที่สร้างเอกลักษณ์ร่วมกันขึ้นมา เช่น เพศ การศึกษา ชนชั้น ฯลฯ

อัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมนั้นก่อตัวมาจากการใช้วาทกรรม (discourse) และปฏิบัติการต่างๆ ในสังคม (social practice) ที่ดำเนินอยู่ในชีวิตประจำวันของบุคคล เช่น การสนทนา การทักทาย การประกอบพิธีกรรม ฯลฯ บุคคลที่มีอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมเดียวกันก็จะถูกยอมรับจากสมาชิกภายในชุมชนเดียวกันว่า “เป็นคนวงใน/เป็นคนในวัฒนธรรมเดียวกัน” (us) เอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมนี้มีคุณสมบัติ 2 ด้านที่ตรงข้ามกันแต่ก็อยู่ด้วยกันเหมือน 2 ด้านของเหรียญเดียวกัน กล่าวคือ ในด้านหนึ่งจะมีลักษณะที่อยู่คงกระพันไม่เปลี่ยนแปลง (enduring) แต่ในอีกด้านหนึ่งก็มีบางอย่างที่เปลี่ยนแปลงปรับเปลี่ยนไปอยู่ตลอดเวลา (changing)

ความสำคัญของอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรม

ผู้ที่ให้ความสนใจศึกษาเรื่อง “อัตลักษณ์” กล่าวว่า อัตลักษณ์เป็นความต้องการของมนุษย์ที่จะไม่เหมือนคนอื่น และต้องการที่จะแตกต่าง (Need to be different) ซึ่งในแต่ละสังคม/แต่ละกลุ่มชน สมาชิกในกลุ่มนั้นอาจจะมีความต้องการนี้มากน้อยแตกต่างกันไป แต่ทว่าจะต้องมีอยู่บ้างอย่างแน่นอน ความต้องการนี้แสดงออกมาตั้งแต่กระบวนการสร้างอัตลักษณ์ส่วนตัว ขึ้นมา เช่น เวลาที่มีประตุมระดับนานาชาติ วันสุดท้ายของการประชุมมักจะมี cultural night ซึ่งคนแต่ละชาติซึ่งเคยแต่ตัวเหมือนกันทุกวันในระหว่างประชุม จะต้องแต่งกายประจำชาติในคืนพิเศษสุดท้าย เพื่อแสดงให้เห็นความแตกต่างกัน การสร้างตัวบ่งชี้ต่างๆ (indicators) ที่แสดงเอกลักษณ์ ซึ่งเรามักได้ยินคำกล่าวในชีวิตประจำวันอยู่เสมอว่า “เราเป็นผู้หญิงไทยต้องเดินเหินให้เรียบร้อย กิริยามารยาทต้องนุ่มนวล ไม่กระโดดกระเดกแบบสาวฝรั่งมังค่า” ตัวบ่งชี้นี้จะแสดงให้เห็นอย่างชัดเจนเวลาเราต้องการจะทำแผ่นโปสเตอร์แสดง “ความเป็นไทย” ให้คนต่างชาติดู เราจะใช้สัญลักษณ์ “เรือสุพรรณหงส์ พระสงฆ์ในพระพุทธศาสนา ลายผ้าไหมไทย อาหารไทย/มวยไทย รถมอเตอร์ไซด์ ฯลฯ”

นักวัฒนธรรมนิยมบางสำนักมีแนวคิดพื้นฐานว่า เรื่องของ “วัฒนธรรม” เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับ “อำนาจ” (power) เนื่องจากวัฒนธรรมในส่วนที่เกี่ยวข้องโดยเฉพาะกับเรื่องอัตลักษณ์ของบุคคลหรือของสังคมนั้นเป็นแหล่งที่มาของอำนาจบางชนิด เช่น ความมั่นใจในตนเอง (self-confident) ความภาคภูมิใจและความรู้สึกมีศักดิ์ศรีในตนเอง ดังนั้น หากบุคคลหรือสังคมนั้นขาดเอกลักษณ์เฉพาะตัว หรือเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมแล้ว ก็จะทำให้ขาดความมั่นใจ หดความภาคภูมิใจในตนเอง เป็นต้น ตัวอย่างในภาคปฏิบัติที่ยืนยันแนวคิดดังกล่าวก็เช่น เมื่อมีการจับกุมนักโทษเข้าไปในคุก สิ่งแรกที่ต้องปฏิบัติก็คือ ต้องถอดเสื้อผ้าที่นักโทษสวมใส่ออกไป ซึ่งเท่ากับเป็นสัญลักษณ์ของการถอดเอาเอกลักษณ์ส่วนตัวออกไป การเลิกเรียกชื่อเฉพาะของนักโทษ และเปลี่ยนไปเรียกเป็น “หมายเลข” การกระทำทั้งหมดนี้ก็เพื่อลดทอนอำนาจ/ศักดิ์ศรี/ความมั่นใจในตัวนักโทษนั้นออกไปนั่นเอง

เรื่องอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมนี้จะเข้ามาโยงไปถึงเรื่องการเปลี่ยนแปลงและการแลกเปลี่ยนวัฒนธรรม โดยมีหลักการว่า บุคคลหรือสังคมนั้นที่ขาดเอกลักษณ์จะเกิดความรู้สึกไม่มั่นคงทางจิตใจหรือไม่มั่นคงทางวัฒนธรรม เมื่อนั้น จะเกิดอาการปฏิเสธไม่ยอมเปลี่ยนแปลงหรือไม่กล้าแลกเปลี่ยนทางวัฒนธรรมอื่นๆ หรือมีการแสดงความหวาดกลัว/หวาดวิตกในพลังอำนาจของวัฒนธรรมอื่นๆ ทั้งหมดที่กล่าวมาล้วนแต่เป็นอาการของการขาดเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมทั้งสิ้น

อัตลักษณ์คือการต่อสู้ทางวัฒนธรรม

ในเรื่องอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมนั้นนอกจากจะเป็นเรื่องของ “ตัวบ่งชี้” ที่มีลักษณะเป็นผลผลิตทางวัฒนธรรม (cultural product) เช่น อาหารไทย รำไทย ฯลฯ แล้วยังเป็นเรื่องของกระบวนการทางวัฒนธรรม (cultural process) ที่ต้องแสดงให้เห็นได้ว่าวัฒนธรรมเหล่านั้นสามารถเกิดขึ้นมาและดำรงอยู่ ตลอดจนมีความสัมพันธ์กับสังคมได้อย่างไร ทั้งนี้ แนวคิดใหม่ล่าสุดในเรื่องเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมก็คือ กระบวนการต่อสู้ในเรื่องเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรม ตัวอย่างเช่น งานวิจัยของ Wen Shu Lee (1988) ที่ศึกษาเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมทางเพศของผู้หญิงจีนที่แสดงออกผ่านประเพณีการถูกรัดเท้าตั้งแต่เล็ก ๆ Wen Shu Lee สรุปว่า “ที่เท้าของผู้หญิงจีนนี้เองที่เป็นเวทีของการต่อสู้เรื่องเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมไม่ว่าจะเป็นกลุ่มผู้หญิงจีน กลุ่มผู้ชายจีน รวมทั้งกลุ่มนักล่าอาณานิคมต่างชาติ”

ประสิทธิ์ ลิปรีชา (2546) ได้ศึกษาถึงกระบวนการสร้างและสืบทอดอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ของชาวม้งผ่านพิธีกรรมและเรื่องเล่าในชีวิตประจำวันนั้น จะมีหลากหลายรูปแบบของพิธีกรรมและการเล่าแบบปากต่อปาก (Oral Tradition) ระหว่างบุคคล กิจกรรมต่างๆ ที่ดูเหมือนจะเป็นเรื่องพื้นๆที่ปฏิบัติกันเป็นปกติธรรมดาเหล่านี้ มีอิทธิพลต่อการสร้างและสืบทอดความเป็นอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ ในส่วนของพิธีกรรมนั้น การที่ผู้ประกอบพิธีกรรมจำเป็นต้องทำพิธีต่างๆ ในรอบปีหรือเมื่อถึงเวลาต้องทำ ทำให้เขาหมั่นฝึกฝนเรียนรู้และทบทวนอยู่ตลอดเวลา เพื่อให้ไม่ให้เกิดเพี้ยนไปจากที่บรรพบุรุษเคยปฏิบัติกันมายาวนาน หากกระทำผิดเพี้ยนไปตามความเชื่อของชาวม้งแล้วจะได้รับการลงโทษจากผีหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งในบางครั้งจะต้องมีการประกอบพิธีกรรมนั้นใหม่อีกรอบหนึ่ง เหล่านี้ ล้วนแล้วแต่แสดงให้เห็นถึงบทบาทหน้าที่ของสื่อพิธีกรรมในการเป็นกฎเกณฑ์ที่บังคับให้สมาชิกแต่ละรุ่นต้องสืบทอดความเป็นเอกลักษณ์เฉพาะของกลุ่มชาติพันธุ์ตนเองเอาไว้

นอกจากนี้ กระบวนการทำงานที่พยายามดำรงรักษาไว้ซึ่งอัตลักษณ์ของชาวไทยได้ ยังแสดงถึงนัยแห่ง “ศักดิ์ศรี” หรือการให้คุณค่าในความเป็นมนุษย์ที่มีสิทธิเสรีภาพ และความสามารถอย่างเท่าเทียมกันในสังคม อันจะนำไปสู่การพัฒนาตนเองและสังคมได้อย่างยั่งยืน ดังที่ ประเวศ วะสี (2547) กล่าวว่า “ศักดิ์ศรีของความเป็นคนอยู่ที่คุณค่า ไม่ใช่เงินหรือความงามของรูปร่างหรือยศ ความเป็นมนุษย์อยู่ที่คุณค่าซึ่งสูงกว่าเรื่องทางกามหรือวัตถุ มนุษย์ทุกคนควรสร้างจิตสำนึกของความเป็นคน โดยเคารพความเป็นตนเอง และเคารพความเป็นคนของ

ผู้อื่น ในความเป็นมนุษย์ของทุกคนมีศักยภาพอันมหาศาลซ่อนเร้นอยู่ ศักดิ์ศรีแห่งความเป็นคน และศักยภาพแห่งความสร้างสรรค์ คือพลังขับเคลื่อนอันยิ่งใหญ่ ที่จะนำมนุษยชาติไปสู่อิสรภาพ ความดี ความงาม ความสุข มิตรภาพ ศานติภาพ และการพัฒนาอย่างยั่งยืน”

จากคำอธิบายของนักวิชาการหลายท่านดังที่กล่าวมา อาจสรุปได้ว่า “อัตลักษณ์ศักดิ์ศรี” ไม่ใช่แค่เงื่อนไขที่บอกว่าเราเป็นใคร เป็นกลุ่มชาติพันธุ์ใดเท่านั้น แต่ยังเป็นการสร้าง “จิตสำนึก” เพื่อเป็นหนทางในการเคารพภูมิปัญญา ตระหนักในคุณค่าของตัวเองหรือของกลุ่มโดยไม่ไปล่วงละเมิดทำลายตัวตนของผู้อื่น อันจะนำมาซึ่งพลังในการปกป้องเกียรติภูมิและตนเอง สามารถดำรงอยู่ในสังคมได้อย่างมีความสุขและเป็นชุมชนที่มีความเข้มแข็ง ทั้งนี้ หากกลุ่มหรือบุคคลใดไม่สามารถดำรงรักษาอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของตนเองเอาไว้ได้แล้ว ก็จะถูกสูญเสียอำนาจในการต่อรองเรื่องต่างๆ ตามไปด้วย ตลอดจนไม่สามารถดำรงอยู่ในสังคมได้อย่างมั่นใจ ภาคภูมิใจ และไม่ได้แสดงศักยภาพของตนเอง จนส่งผลกระทบต่อความเข้มแข็งของชุมชนและการพัฒนาคุณภาพชีวิตตามมาอีกด้วย

ผู้วิจัยจึงได้ใช้แนวคิดเกี่ยวกับอัตลักษณ์ศักดิ์ศรี เพื่อเป็นกรอบในการวิเคราะห์ถึงคุณค่า/ความหมายที่สื่อพิธีกรรมมีต่อชุมชนไทลื้อ วิเคราะห์ความรู้สึกนึกคิดและทัศนคติของชาวไทลื้อที่มีต่อเอกลักษณ์วัฒนธรรมแห่งชาติพันธุ์ตนเอง รวมถึงเป็นแนวทางในการทำความเข้าใจเกี่ยวกับการทำหน้าที่ของสื่อพิธีกรรมว่าสามารถธำรงรักษาอัตลักษณ์ศักดิ์ศรีแห่งชาติพันธุ์ได้อย่างไร

พื้นที่สาธารณะ (Public Sphere)

Habermas (อ้างถึงในกาญจนา แก้วเทพ, 2543 : 165-166) สนใจเรื่องความมีเหตุมีผลในการสื่อสาร ที่เรียกว่า Communicative rationality ซึ่งเชื่อว่าจะทำให้ “ความเป็นตัวตน” (selfhood) ทั้งระดับปัจเจกและระดับสังคมเกิดขึ้นได้ เพราะคนที่ต้องการจะมีเสรีภาพนั้น ต้องเป็นคนที่มีความตระหนักในความเป็นตัวของตัวเองเสียก่อน และหากมีการสื่อสารกันระหว่างชุมชน จะทำให้แต่ละฝ่ายสามารถเข้าถึงอัตวิสัยของกันและกัน ทำให้ภาษาที่จะพูดกันรู้เรื่องและสามารถที่จะบรรลุข้อเห็นพ้องต้องกันในท้ายที่สุด

“พื้นที่สาธารณะ” (public sphere) ประกอบด้วยคำว่า “พื้นที่” และคำว่า “สาธารณะ” โดยคำว่า “พื้นที่” ประกอบด้วยลักษณะที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม ในแง่ “รูปธรรม” พื้นที่

หมายถึง อาณาบริเวณแห่งใดแห่งหนึ่ง ที่มีการแบ่งกันเขตเอาไว้อย่างแน่นอน ส่วนในแง่ “นามธรรม” เป็นความหมายทางสังคม-การเมือง-วัฒนธรรม หมายถึง เวทีทางสังคมที่มีการช่วงชิงอำนาจ

คำว่า “สาธารณะ” ที่เข้าใจกันคือคำว่า “ส่วนร่วม” (public) ซึ่งมักจะถูกให้นิยามโดยเปรียบเทียบกับคู่ที่ตรงข้ามคือ คำว่า “ส่วนตัว” (private) สำหรับความหมายของคำว่า “สาธารณะ” นี้อาจจะขยายออกไปถึงเรื่องผลประโยชน์ของส่วนรวมสำหรับคนหมู่มากหลากหลายกลุ่มที่อาจจะสอดคล้องหรือขัดแย้งกับผลประโยชน์ส่วนตัว

“พื้นที่สาธารณะ” ตามทัศนะของ Habermas นั้นเขานิยามว่า เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับ “ความรู้สึกเป็นส่วนรวม” (sense of public) แนวคิดนี้ไม่ได้มีลักษณะเลื่อนลอยเป็นนามธรรม หากว่าเป็นการปฏิบัติการทางสังคมที่ฝังตัวอยู่ในวัฒนธรรมของแต่ละยุคสมัย

เมื่อใช้มุมมองของ "กระบวนการผลิตทางวัฒนธรรม" (Cultural Production) ก็จะพบว่าการผลิตวัฒนธรรมนั้นจะดำเนินการต่อเนื่องไปได้ก็ต่อเมื่อมีเงื่อนไข/ปัจจัยต่างๆ เอื้ออำนวย และหนึ่งในเงื่อนไข/ปัจจัยเหล่านั้นก็คือการมีพื้นที่สาธารณะ (Public sphere) ของชุมชน

ผู้วิจัยจะนำแนวคิดการสื่อสารพื้นที่สาธารณะ ไปเป็นแนวทางในการอธิบายปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นกับสื่อพิธีกรรมแห่งชาติ ทั้งนี้ เนื่องจากหากพิจารณาในแง่มุมมองของการสร้างกิจกรรมเพื่อสืบสานพิธีกรรมแห่งชาตินั้น จะพบว่าทั้งการจัดเวทีเสวนากลุ่มย่อย การจัดเวทีคณะทำงาน การจัดเวทีส่งเสริมสื่อพื้นบ้านประเภทต่างๆ สู้อย่างตาคอนนอควัฒนธรรม การจัดทำหลักสูตรพิธีกรรมแห่งชาติในโรงเรียน ฯลฯ ก็นับเป็นการเปิดพื้นที่สาธารณะ เพื่อให้ชาวไทยได้มีโอกาสแสดงศักยภาพและอัตลักษณ์ศักดิ์ศรีของตนเอง

4. แนวคิดการผลิตซ้ำเพื่อสืบทอดวัฒนธรรม

สมสุข หินวิมาน (2548 : 49 - 50) ได้อธิบายเกี่ยวกับแนวคิดเรื่องการผลิตซ้ำทางวัฒนธรรม (cultural reproduction) ว่า ในขณะที่นักวิชาการสายคติชนวิทยาดั้งเดิม จะศึกษาสื่อพื้นบ้านในระดับของ ผลผลิตทางวัฒนธรรม (cultural products) หรือทำความเข้าใจสื่อพื้นบ้านในฐานะของวัฒนธรรมที่เป็นชิ้นๆ เช่น ศึกษาผ้าทอหรือเสื่อกกเป็นผืนๆ โดยแยกส่วนออกจากบริบทที่ใช้พินิจพิจารณา แต่นักวัฒนธรรมศึกษาได้ชี้ให้เห็นขีดจำกัดของการศึกษาดังกล่าวที่สามารถตอบโจทย์ได้เพียงว่ามีวัฒนธรรมอะไร เกิดขึ้นในสังคมบ้าง(what) โดยไม่สามารถอธิบาย

ต่อไปได้ว่า วัฒนธรรมหรือสื่อพื้นบ้านเหล่านั้นเกิดขึ้นและดำรงอยู่ได้อย่างไร และทำไม (how กับ why) ดังนั้น สำนักเบอริมิงแฮมจึงเน้นย้ำความจำเป็นของการศึกษาสื่อพื้นบ้านในลักษณะของ **กระบวนการทางวัฒนธรรม** (cultural process) หรือ กระบวนการผลิตทางวัฒนธรรม (cultural production) มากกว่า เช่น กระบวนการสื่อสารผ่านการทอผ้าและตำหูก เป็นทั้งการแสดงออกซึ่งอัตลักษณ์และตัวตนของชุมชนท้องถิ่น เป็นการจับความสัมพันธ์ทางสังคมของชุมชน (อาทิ แม่กับลูกสาวทอผ้าตำหูกด้วยกัน) และเป็นการลงรหัสสุนทรีย์และสร้างความสุขทางใจให้กับคนในชุมชน

ในการศึกษาถึง กระบวนการผลิตทางวัฒนธรรม นี้ นักวิชาการที่เป็นเสาหลักของสำนักวัฒนธรรมศึกษา ชื่อ เรย์มอนด์ วิลเลียมส์ (Raymond Williams) ได้เสนอแนวทางการตั้งคำถามต่อสื่อพื้นบ้านเป็น 4 ประเด็นหลัก คือ

1. สื่อพื้นบ้าน / วัฒนธรรมท้องถิ่นหนึ่งๆ ได้รับการผลิตขึ้นมาอย่างไร / ทำไม
2. วัฒนธรรมดังกล่าวมีการเผยแพร่ออกไปอย่างไร / ทำไม
3. วัฒนธรรมพื้นบ้านนี้มีการบริโภคโดยผู้คนในสังคมหรือท้องถิ่นอย่างไร / ทำไม
4. วัฒนธรรมนั้นๆ ได้รับการผลิตซ้ำหรือสืบทอดต่อไปอย่างไร / ทำไม

โดยในแง่ของการผลิตซ้ำเพื่อสืบทอดนี้ สมสุข หินวิมาน (2548) อธิบายเพิ่มเติมว่า จำเป็นต้องมีการวิเคราะห์ทั้งในระดับที่เป็น รูปธรรม (visible) หรือลักษณะที่มองเห็น/จับต้อง/สัมผัสได้ และในระดับที่เป็น นามธรรม (invisible) หรือเข้าใจถึงความหมายที่ถูกผลิตซ้ำและเปลี่ยนแปลงได้ ตัวอย่างเช่น ในสมัยก่อนสื่อพื้นบ้าน/วัฒนธรรม “ผีฟ้า” ของคนอีสานจะมีความหมายหรือบทบาทหน้าที่ทางสังคม ในฐานะของหมอพื้นบ้านสตรีที่รักษาโรคอยู่ในสังคมชนบท แต่เมื่อละครโทรทัศน์เรื่อง “ปอบผีฟ้า” ออกฉายและตามมาด้วยการออกอากาศมิวสิควิดีโอเพลง “ผีฟ้าปาร์ตี้” ของนักร้องวงบาศู ความหมายของวัฒนธรรม “ผีฟ้า” ก็ไม่เพียงแค่อยายการเผยแพร่ออกไปสู่มวลชนทั่วประเทศ แต่ยังได้รับการสืบทอดและตีความหมายใหม่ว่าเป็น “ผีปอบสาวที่ชอบกินตับไต ไล่ฟุงของมนุษย์” และเป็นผีปอบแดนซ์ที่มีแต่ความรื่นเริง โดยไม่เหลือร่องรอยของการเป็นสื่อแห่งวัฒนธรรมสุขภาพอีกต่อไป

ด้วยเหตุที่วัฒนธรรมมีทั้งการปรับเปลี่ยนและผลิตซ้ำเช่นนี้ กาญจนา แก้วเทพ (2547 อ้างถึงใน สมสุข หินวิมาน : 2548) จึงเสนอแนวทางการสืบทอด/ผลิตซ้ำสื่อพื้นบ้านแบบครบวงจร กล่าวคือ การสืบทอดทั้งในส่วนของ **ผู้ส่งสาร**(เช่น กรณีของการสืบทอดศิลปินหรือหญิงชาวบ้านที่

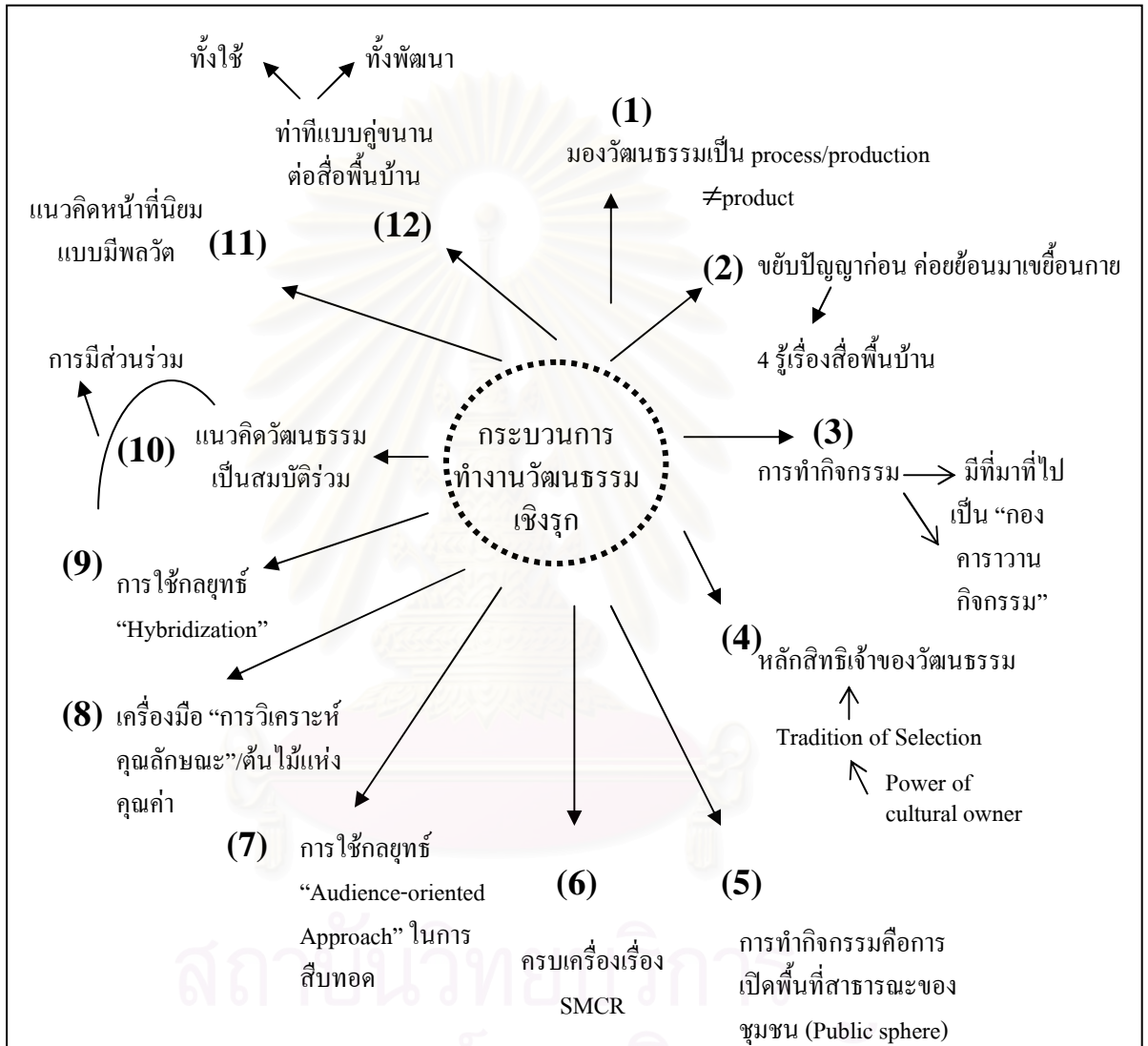
สามารถขับสำเนียงสรภัญญะ อันเป็นเสียงสตรีที่ชาวอีสานใช้สืบทอดพระศาสนาและจริยธรรม ชุมชน) การสืบทอด **ตัวสาร** (เช่น กระบวนการรื้อฟื้นสื่อพื้นบ้านที่ต้องลงให้ลึกถึงระดับคุณค่า ความหมายที่เป็นรากแก้ว ของตัวสื่อด้วย) การสืบทอด **ช่องทางการสื่อสาร** (เช่น การรื้อฟื้นภูมิ ปัญญาประเพณีกฎเกณฑ์ของชาวส่วยพิจิตร เพื่อสร้างเวทีการสื่อสารร่วมกันของคนหลายๆ กลุ่มในชุมชน หรือแม้แต่การเปิดช่องทางใหม่ๆ ให้กับสื่อพื้นบ้านเพื่อสื่อสารกับคนรุ่นใหม่ อาทิ การฉายฉายทางสื่อวิทยุ) และการสืบทอด **ผู้รับสาร** (เช่น กระบวนการสร้างตลาดผู้รับสาร เยาวชนรุ่นใหม่ที่มีทั้งความรู้และดูศิลปะเป็น รวมทั้งเป็นตัวแทนผู้สืบทอดสื่อพื้นบ้านในอนาคต อาทิ การนำเยาวชนมาฝึกฝนกิจกรรมโนราบิก หรือฟ้อนเจิงบิก ฯลฯ)

5. แนวคิดเกี่ยวกับกระบวนการทำงานวัฒนธรรมเชิงรุก

กาญจนา แก้วเทพ (2550) ในทัศนะของโครงการสื่อพื้นบ้านสื่อสารสุข (สพส.) จะถือว่า "สื่อพื้นบ้าน" หรือหากกล่าวให้เต็มยศน่าจะเรียกว่า "การสื่อสารพื้นบ้าน" นั้น เป็นส่วนเล็ยวหนึ่งของ "วัฒนธรรมพื้นบ้าน" (ซึ่งมีองค์ประกอบพื้นบ้านอื่นๆอยู่ด้วย) และเมื่อคณะทำงานของสพส. นำเอาประสบการณ์ของตนเองไปเล่าสู่กันฟังให้บุคคลภายนอกได้รับรู้ ก็ได้มีผู้ขนานนามวิธีการทำงานวัฒนธรรมของสพส.ว่าเป็น "กระบวนการทำงานวัฒนธรรมเชิงรุก"

โดยกระบวนการทำงานวัฒนธรรมเชิงรุกของสพส.นี้ มีที่มาจากศาสตร์ด้านการสื่อสาร (นิเทศศาสตร์) (Communication study) และมีแนวคิดทฤษฎีวัฒนธรรมศึกษาเชิงวิพากษ์หนุน หลังอยู่เมื่อศาสตร์ด้านการสื่อสารที่เข้าไปศึกษาวัฒนธรรม/สื่อพื้นบ้านนั้นก็มิใช่อยู่หลายแนวทาง เช่น แนวทางการสื่อสารเพื่อการพัฒนาที่สนใจการนำพลังจากตัวสื่อพื้นบ้านมาใช้ในการพัฒนา ชุมชนด้านต่างๆ เป็นต้น

คุณลักษณะของกระบวนการทำงานวัฒนธรรมเชิงรุก มีแนวคิด/องค์ประกอบย่อยๆ ประมาณ 12 องค์ประกอบย่อยที่ทำงานประสานกันเป็นโครงข่าย ดังนี้

ภาพที่ 3 : คุณลักษณะของกระบวนการทำงานวัฒนธรรมเชิงรุก

คุณลักษณะสำคัญทั้ง 12 ประการของกระบวนการทำงานวัฒนธรรมเชิงรุกที่โครงการ สพส.ใช้เป็นกระบวนการหลัก ได้แก่

1) มอง "สื่อพื้นบ้าน/วัฒนธรรม" ให้เป็น "กระบวนการ" การพิจารณา "วัฒนธรรม/สื่อพื้นบ้าน" ทุกชนิดให้ก้าวเลยจากการมองเป็น "ผลผลิต" (product) เช่น เสื้อผ้า อาหาร เครื่องดนตรี ฯลฯ หากแต่จะมองให้เป็น "กระบวนการผลิตวัฒนธรรม/สื่อพื้นบ้าน" นั้นๆ ดังนั้น คำถามที่ใช้พิจารณาการศึกษาสื่อพื้นบ้านก็จะเปลี่ยนแปลงไป

2) **ขยับปัญหา ก่อน ค่อยย้อนมาเขี่ยอณกาย** คุณลักษณะนี้น่าจะเป็นอีกจุดหนึ่งที่สร้างความแตกต่างระหว่างการทำงานเชิงรุกกับเชิงอนุรักษ์ เนื่องจากการทำงานเชิงอนุรักษ์นั้น มักจะต้องเผชิญหน้ากับภาวะวิกฤติเร่งด่วน คือการสูญสลายของสื่อ/วัฒนธรรมพื้นบ้าน ดังนั้น กิจกรรมที่งานอนุรักษ์จัดทำจึงมักเป็นงานแสวงหา รวบรวม จัดเก็บ ซึ่งเป็นความจำเป็นในระดับเบื้องต้น แต่ทว่าจะไม่พอเพียงในระดับต่อไป

ส่วนเป้าหมายของการทำงานวัฒนธรรม/สื่อพื้นบ้านเชิงรุกคือการก้าวต่อไปจากขั้นตอนของการอนุรักษ์ฟื้นฟู เป็นการทำงานเพื่อมุ่งการสืบทอด การปรับประยุกต์ และการส่งเสริมเผยแพร่ เพื่อการธำรงรักษาความยั่งยืนของสื่อพื้นบ้าน แต่ทว่าการทำงานที่ขยับเข้าไปเกี่ยวข้องกับเนื้อตัวของสื่อพื้นบ้านเพื่อจะสืบทอด ปรับประยุกต์ หรือส่งเสริมเผยแพร่นั้น จะต้องมีความรอบคอบระมัดระวังที่จะไม่ไปสร้างความสูญเสียให้แก่ตัวสื่อพื้นบ้านเอง ดังนั้น กระบวนการทำงานนี้จึงต้องเน้น "การขยับปัญหาเสียก่อน" คือการสร้าง ความเข้าใจเกี่ยวกับสื่อพื้นบ้านและปัจจัยที่เกี่ยวข้องให้ถ่องแท้เสียก่อน ในกรณีนี้ เครื่องมือชิ้นแรกๆ ที่ทางโครงการสพส.นำมาใช้คือ ชุดความรู้ที่เรียกว่า "4 รู้ของสื่อพื้นบ้าน" อันได้แก่ ความรู้เรื่อง "รู้จัก รู้ใจ รู้ใช้ รู้รักษา"

3) **การค้นคิดกิจกรรมอย่างมีที่มาที่ไป** ต่อเนื่องจากคุณลักษณะข้อที่ 2 คือ การทำงานวัฒนธรรมเชิงรุกนั้น จะต้องมีลงมือดำเนินการทำกิจกรรมอะไรบางอย่าง แต่คำถามก็คือ จะทำกิจกรรมอะไรเล่า หรือจะต้องทำกิจกรรมอย่างไรจึงจะก่อเกิดผลดีแก่สื่อพื้นบ้าน และหลีกเลี่ยงการสร้าง ความสูญเสียดังที่ได้กล่าวมาแล้ว

ดังนั้น ติวยาที่จะนำมาแก้ไขแนวโน้มที่เป็นจุดอ่อนของนักปฏิบัติการที่กล่าวมาข้างต้น ก็คือ สูตร "กิจกรรมที่ค้นคิดจากฐานงานวิจัย" (Action based on Research) กล่าวคือการคิดกิจกรรมทุกอย่างจะต้องมาจากฐานความรู้ที่ได้มาจาก "งานขยับปัญหา" (การวิจัย) เสียก่อน ในทางปฏิบัติจึงต้องมีการไต่ถามกันอยู่เสมอว่า "กิจกรรมนี้ทำกันได้แต่ใดมา" เป็นการตรวจสอบคุณภาพของกิจกรรม

และคุณลักษณะที่สำคัญอีกประการหนึ่งของการทำกิจกรรมในกระบวนการทำงานวัฒนธรรมเชิงรุกก็คือ กิจกรรมที่นำเอามาเป็นยาแก้ไขปัญหานั้น มักจะต้องมีลักษณะเป็นยาชุด คือมีหลายขนานและมีขั้นตอนลำดับการใช้ที่เรียงตัวกันอย่างแน่นอน ที่ภาษาของโครงการสพส.

เรียกว่า "กองคาราวานของกิจกรรม" และในการทำกิจกรรมนั้นจะต้องใช้ "หน้าตัก/ศักยภาพของชุมชน" ให้มากที่สุดเท่าที่จะเป็นไปได้ ทั้งเพื่อออกกำลังความเข้มแข็งของชุมชนในวันนี้ และเพื่อความยั่งยืนของกิจกรรมในวันหน้า

(4) **หลักสิทธิของเจ้าของวัฒนธรรม** ดังที่ได้กล่าวมาข้างต้นแล้วว่า ในการที่กลุ่มบุคคลภายนอกวัฒนธรรมเช่น สฟส. จะเข้าไปร่วมมือดำเนินกิจกรรมฟื้นฟู สืบทอด ปรับประยุกต์ และส่งเสริมเผยแพร่สื่อพื้นบ้านร่วมกับชุมชน "ผู้เป็นเจ้าของวัฒนธรรม" นั้น หลุมพรางที่บุคคลภายนอกจะต้องระมัดระวังบนเส้นทางเดินนี้ก็คือ การเข้าไปครอบงำ ชี้นำ แนวคิดและแนวทางปฏิบัติของกระบวนการดังกล่าว ดังนั้น วัคซีนที่จะป้องกัน "การล่องละเมิดทางวัฒนธรรม" (ซึ่งเกิดขึ้นได้ง่ายมาก แม้แต่ในกลุ่มผู้ที่เข้าใจและตั้งใจแล้ว แต่หากยามใดที่ "ผลอ" โรคชอบครอบงำวัฒนธรรมคนอื่นก็จะเกิดอาการแทรกซ้อนได้เป็นระยะๆ) ก็คือแนวคิดเรื่อง "สิทธิของเจ้าของวัฒนธรรม" อันเป็นแนวคิดที่ว่าในกระบวนการขั้นตอนการตัดสินใจเกี่ยวกับการจัดการกับวัฒนธรรมนั้น ต้องถือให้เป็นสิทธิของเจ้าของวัฒนธรรมซึ่งเป็นทั้งผู้ก่อกำเนิด เป็นผู้กำลังใช้ และเป็นผู้ที่จะต้องรับผลต่างๆเป็นผู้ตัดสินใจ (ส่วนบทบาทของบุคคลภายนอกนั้นสามารถจะให้ข้อมูล ให้ข้อคิดเห็น ให้ความรู้ ให้ข้อเสนอแนะต่างๆได้ แต่ต้องไม่เล่นบทบาทเป็น "ผู้ตัดสินใจแทนชุมชน")

หลักการเรื่องการตัดสินใจนี้เกี่ยวข้องกับแนวคิดเชิงวิชาการคือเรื่อง Tradition of Selection (ประเพณีแห่งการเลือกสรร) ซึ่งกล่าวว่า ในทุกครั้งที่มีการสืบทอดวัฒนธรรม ชุมชนก็จะมีแบบแผนในการคัดสรรอยู่เสมอว่า จะคัดเลือกอะไรเก็บไว้ จะคัดอะไรทิ้งไป จะปรับเปลี่ยนอย่างไร ฯลฯ อย่างไรก็ตาม การที่ชุมชนจะสามารถดำเนินการตามแบบแผนนั้นได้อย่างแท้จริง ชุมชนก็ต้องมี "อำนาจ" (Power) มากพอ มิฉะนั้นแล้ว ก็อาจจะเป็น "แหล่งอำนาจจากภายนอก" ซึ่งอาจจะเป็นภาครัฐหรือภาคธุรกิจที่ใช้อำนาจในการคัดเลือกวัฒนธรรมของชุมชนมาสืบทอดหรือปรับเปลี่ยนโดยทิ้งให้เจ้าของวัฒนธรรมตัวจริงต้องพบแต่ความซ้ำซากใจ

การนำแนวคิดเรื่อง "สิทธิของเจ้าของวัฒนธรรม" มาใช้ด้วยการลงมือปฏิบัติจริง (การให้ชุมชนเป็นผู้ตัดสินใจในทุกขั้นตอน) ในด้านหนึ่งจึงเป็น "กระบวนการเสริมพลังอำนาจทางวัฒนธรรม" (Empowerment) ให้แก่ชุมชนผู้เป็นเจ้าของวัฒนธรรมอย่างแท้จริง

(5) **การทำกิจกรรมคือการเปิดพื้นที่สาธารณะแห่งใหม่ ๆ ให้แก่ชุมชน** เมื่อใช้มุมมองของ "กระบวนการผลิตทางวัฒนธรรม" (Cultural Production) ก็หมายความว่า การผลิต

วัฒนธรรมนั้นจะดำเนินการต่อเนื่องไปได้ก็ต่อเมื่อมีเงื่อนไข/ปัจจัยต่างๆเอื้ออำนวย และหนึ่งในเงื่อนไข/ปัจจัยเหล่านั้นก็คือการมีพื้นที่สาธารณะ (Public sphere) ของชุมชน

ในอดีตนั้น ชุมชนได้เตรียมเงื่อนไขด้านการเปิดพื้นที่สาธารณะเอาไว้ในวาระโอกาสต่างๆ เช่น ในประเพณีทั้ง 12 เดือนที่เรียกว่า ฮีต12 คอง14 การมีงานฉลองของส่วนรวม ธรรมเนียมประเพณีในช่วงชีวิตต่างๆ (เช่น เรียกขวัญรับขวัญ สะเดาะเคราะห์ สืบชะตา ฯลฯ) ในวาระโอกาสเช่นนั้นจะเป็นช่วงเวลาที่มีการทำกิจกรรมร่วมกันของคนส่วนใหญ่ของชุมชนเพื่อสืบทอดความรู้ความเข้าใจ อารมณ์ความรู้สึกร่วม การสร้างอัตลักษณ์ร่วม การให้หลักประกันทางจิตใจ ฯลฯ ตามหลักการเรื่องบทบาทหน้าที่ของพื้นที่สาธารณะ (อันเป็นแนวคิดของ J. Habermas)

แต่ในปัจจุบันนี้ เมื่อสภาพวิถีชีวิตของคนกลุ่มต่างๆในชุมชนเปลี่ยนแปลงไป เช่นเด็กๆและเยาวชนต้องไปใช้ชีวิตส่วนใหญ่อยู่ในโรงเรียน ผู้ใหญ่ต้องยุ่งเกี่ยวกับการทำมาหากินมากขึ้น ฯลฯ ในรายงานสภาพการณ์ของชุมชนและสื่อพื้นบ้านจึงพบภาพที่เป็นแบบแผนเดียวกันว่าในการจัดงานประเพณีต่างๆ มักจะมีแต่กลุ่มคนเฒ่าคนแก่เป็นส่วนใหญ่ ส่วนผู้ใหญ่ผู้นั้นจะเข้าร่วมน้อยลง ส่วนเด็กและเยาวชนนั้นแทบจะหลุดหายไปเลย ซึ่งหมายความว่า พื้นที่สาธารณะที่เคยทำหน้าที่เป็นแหล่งบำเหน็จ "ความเป็นชุมชน" นั้นได้หดตัวลงในทุกๆมิติ

หากพิจารณาในแง่มุมนี้ เราอาจจะกล่าวได้ว่า การจัดเวทีเสวนากลุ่มย่อย การจัดเวทีคณะทำงาน การฝึกอบรมให้เด็กออกไปสืบค้นประวัติของชุมชน การจัดการฝึกอบรมสื่อพื้นบ้านประเภทต่างๆ ฯลฯ ซึ่งเป็นกองคาราวานกิจกรรมในการทำโครงการของชุมชนร่วมกับสพส.ก็คือการบุกเบิกสร้างสรรค์เปิดพื้นที่สาธารณะแบบใหม่ๆเพื่อสร้างสรรค์ "ความเป็นชุมชน" ขึ้นมาใหม่รวมทั้งอาจจะขยายผลออกไปถึงการบูรณะหรือฟื้นฟู "พื้นที่สาธารณะแบบเดิมๆ" ขึ้นมาได้อีกด้วย

(6) หลักการเรื่อง "ครบเครื่องเรื่อง S-M-C-R" ในงานวัฒนธรรม สำหรับแนวคิดใหม่ที่โครงการสพส.ได้นำเข้ามาเป็น "ส่วนผสมใหม่" ในการทำงานด้านวัฒนธรรม ก็คือแนวคิดเรื่อง "กระบวนการสื่อสาร" อันมีองค์ประกอบคือ ธาตุทั้ง 4 ผู้ส่งสาร-สาร-สื่อ-ผู้รับสาร ที่เรียกย่อๆว่าS-M-C-R

เมื่อนำเอา S-M-C-R เข้ามาใช้ในการทำงานวัฒนธรรมนั้น ก็หมายความว่า หลังจากที่ยังมองวัฒนธรรมในแง่มุมของสาขาวิชาอื่นๆ เช่น สังคมศึกษา มานุษยวิทยา คติชนวิทยาแล้ว นักนิเทศศาสตร์ก็จะเพิ่มมุมมองการจัดงานประเพณีพิธีกรรมต่างๆว่าเป็น "งานด้านการสื่อสาร" แบบหนึ่ง และจะศึกษาว่า เมื่อใช้แว่นส่องทางวิชาการนิเทศศาสตร์ - S-M-C-R ลงไปตรวจสอบแล้วกระบวนการสื่อสารดังกล่าวนั้นมีความสมบูรณ์มากน้อยเพียงใด มีความบกพร่อง ณ จุดไหน จะหาวิธีเสริมแต่ง/พัฒนาอย่างไร

ตัวอย่างเช่น เมื่อนักนิเทศศาสตร์ไปนั่งสังเกตการณ์การแสดงเล่นคำวซอของแม่บัวซอน ซ่างซอชั้นสุดยอด เมื่อพิจารณาดูที่ตัว R (ผู้รับสาร) ในเชิงปริมาณก็จะพบว่ามีความน้อยลง เมื่อแยกแยะคุณลักษณะทางประชากร ก็จะพบว่าผู้อาวุโสเป็นส่วนใหญ่ มีคนรุ่นผู้ใหญ่บ้าง แต่เด็กและเยาวชนแทบจะไม่มีเลย ดังนั้น เมื่อทางโครงการ "สันตนาการความรู้เรื่องเพศศึกษา พร้อมสืบสานตำนานซอ" จ.เชียงใหม่จะทำโครงการ ซึ่งโดยทั่วไปแล้ว "ศิลปินก็มักจะคำนึงห่วงใย แต่การสืบทอด "ผู้ส่งสาร/ศิลปิน" แต่เมื่อวิเคราะห์ด้วย S-M-C-R แล้ว การสืบทอดวัฒนธรรมนั้น จะทำให้ครบถ้วนได้ จะต้องมีส่วน S และ R และกระบวนการสืบทอด S และ R นั้นมีกระบวนการที่ แตกต่างกันไป ทางโครงการจึงต้องมาเดินทัพทางไกลร่วมกันในเรื่องของการสร้างผู้รับสาร (รุ่นใหม่) รวมทั้งต้องมองย้อนกลับมาด้วยว่า เมื่อเปลี่ยนกลุ่มผู้รับสารไปแล้ว ตั้งแต่ C (ช่องทางสื่อ)/M (เนื้อหาสาร)/และ S (ผู้ส่งสาร) จะต้องจัดกระบวนการที่ใหม่อย่างไรบ้าง เช่น จะต้องเพิ่มช่องทางใหม่ หรือปรับมาใช้สื่อใหม่ๆ เพื่อให้เข้ากับคนรุ่นใหม่อย่างไร เป็นต้น

7) การใช้กลยุทธ์ "ถือเอาผู้รับสารเป็นตัวตั้ง" ต่อเนื่องมาจากคุณลักษณะในข้อ 6 ที่กล่าวมาแล้วว่า การสื่อสารจะเข้ามามีบทบาทในการสร้างมูลค่าเพิ่มให้แก่การทำงานด้าน วัฒนธรรมเชิงรุก โดยเริ่มจาก "การมองให้ครบเครื่องเรื่อง S-M-C-R" ส่วนมูลค่าเพิ่มในลำดับต่อมา ก็คือ การเสริมเพิ่มกลยุทธ์แบบใหม่ๆของการสืบทอดวัฒนธรรม

แต่เดิมนั้น กลยุทธ์ที่ชุมชนใช้ในการสืบทอดวัฒนธรรมจะมีอยู่ 2 กลยุทธ์ใหญ่ๆ กลยุทธ์แรกคือ **ปูสอนหลาน** (เน้นการใช้วัจนภาษาเป็นเครื่องมือถ่ายทอด) เช่น การเล่านิทานรอบกองไฟ การร้องเพลงคำวซอสังฆกรรม การร้องหมอลำ/เพลงเรือ/การทำบทรบรา เป็นต้น

อีกกลยุทธ์หนึ่งคือ **ปู้ยาพาทำ** (เน้นการลงมือปฏิบัติแบบว่า "ไม่พูดพาล่าม เอาแต่ทำเพลง") เช่น ปู้ยาตายายจะพาลูกหลานเข้ามาร่วมงานประเพณีต่างๆ สอนลูกหลานให้สวดมนต์ไหว้พระ หรือทอผ้า แกะหนัง แหวกสานหมวกกล้วยได้เลย โดยไม่ต้องพูดอบรมสั่งสอนให้มาก ความ ด้วยการฝึกฝนลงมือปฏิบัติ ลูกหลานก็จะค่อยซึมซับคุณค่า/สุนทรีย์/ความหมาย- ความสำคัญของวัฒนธรรมในชุมชนของตนเองไปที่ละเล็กละน้อย

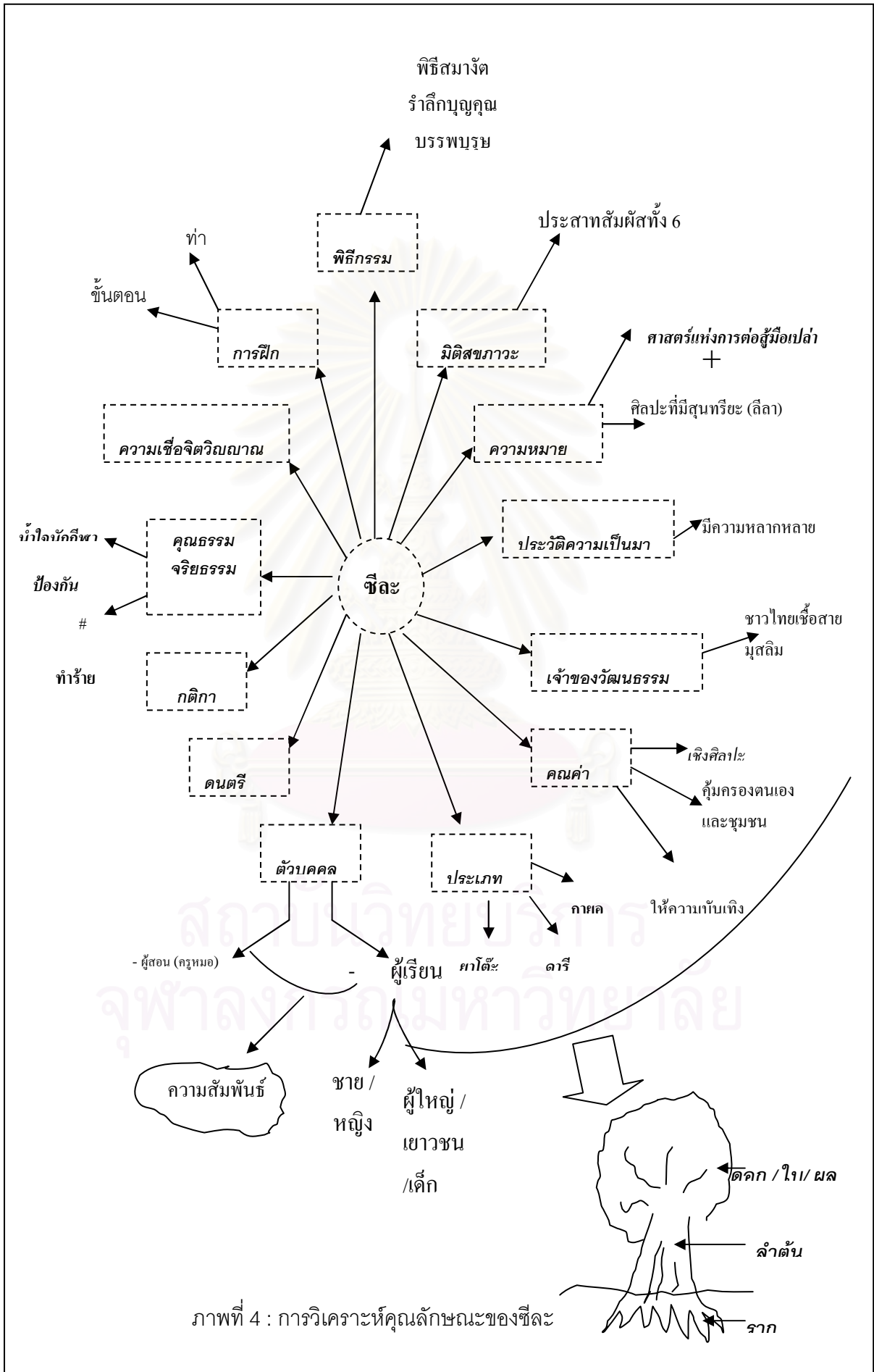
สำหรับสองกลยุทธ์ที่กล่าวมานี้ แม้จะมีความแตกต่างกันที่เห็นได้อย่างค่อนข้างชัดเจนคือ แบบแรกเน้นการพูดเจรจา แบบหลังเน้นการลงมือปฏิบัติ แต่ทว่าลักษณะร่วมที่เหมือนกัน (ในแง่มุมมองของการสื่อสาร) ก็คือ เป็นกลยุทธ์ที่ถือเอา "ผู้ส่งเป็นตัวตั้ง" (Sender-oriented approach) เพราะการที่จะอบรมสั่งสอนเรื่องอะไร หรือจะพาทำอะไร/อย่างไร ยังอยู่ที่ปู้ยาเป็นตัวกำหนด รวมทั้งเป็นกลยุทธ์ที่ต้องใช้เวลาแบบสั่งสมไปที่ละเล็กละน้อย

กลยุทธ์ทั้งสองแบบนี้เคยใช้งานได้เป็นอย่างดีในครั้งอดีตเมื่อเงื่อนไขสภาพชีวิตเอื้ออำนวย หากทว่าในปัจจุบันนี้ ธรรมเนียมของลูกหลานในการแสวงหาความรู้นั้นเปลี่ยนแปลงไป เด็กๆสมัยใหม่ จะมีลักษณะ active มากขึ้นในการแสวงหาความรู้ รวมทั้งระยะเวลาที่เด็กจะได้เรียนรู้สิ่งต่างๆ (รวมทั้งวัฒนธรรมพื้นบ้าน) ก็หดตัวลง (Time Compression) สถาบันต่างๆในสังคมที่มีหน้าที่ในการอบรมบ่มเพาะเด็ก/เยาวชนจึงได้มีการปรับตัวเพื่อตอบรับกับคุณลักษณะของเด็กรุ่นใหม่ เช่น สถาบันการศึกษาก็ได้ปรับวิธีการสอนแบบ "ถือเอาผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง" (Student-centered) แทนที่การสอนแบบถือครูเป็นสำคัญ เป็นต้น

สำหรับด้านการสื่อสารก็มีกลยุทธ์ที่เรียกว่า "การสื่อสารแบบถือเอาผู้รับสารเป็นตัวตั้ง" (Audience-oriented) ในโครงการสพส.จึงได้ทดลองใช้รูปแบบการสืบทอดความรู้เรื่องวัฒนธรรมพื้นบ้านแบบถือเอา "ผู้รับสารเป็นตัวตั้ง" ที่เรียกว่า "หลานถามปู่" โดยฝึกหัดติดตั้งวิธีการตั้งคำถามเพื่อการสืบค้นความรู้แก่เด็ก/เยาวชน และกลยุทธ์ในระดับที่สูงไปกว่านั้นก็คือการค้นคว้าองค์ความรู้เรื่องการสานร้อยกลยุทธ์แบบ "หลานถามปู่" "ปู่สอนหลาน" "ปู่ยาพาทำ" ให้สอดคล้องกันอย่างเหมาะสม

8) การใช้เครื่องมือ "การวิเคราะห์คุณลักษณะ" และ "ต้นไม้แห่งคุณค่า" ดังที่ได้กล่าวมาบ้างแล้วในขั้นต้นว่า เครื่องมือชิ้นแรกที่คุณทำงานสพส.จะดำเนินการร่วมกับชุมชนในเวทีติดตั้งความเข้าใจเรื่องสื่อพื้นบ้าน ก็คือ เครื่องมือการวิเคราะห์คุณลักษณะของสื่อพื้นบ้าน อันเป็นเครื่องมือที่จะชักชวนบรรดาเจ้าของวัฒนธรรมที่มีความรู้เรื่องสื่อพื้นบ้านกันคนละเล็กละน้อย (ที่เรียกว่า Tacit knowledge) ให้ได้นำเอาความรู้ของตนออกมารวมกัน (Explicit) ให้กลายเป็น "ความรู้ร่วมกันเกี่ยวกับคุณลักษณะของสื่อพื้นบ้าน" (ที่เรียกว่า Explicit knowledge) อันเป็นรูปแบบพื้นฐานของ "การบริหารจัดการความรู้" (Knowledge management)

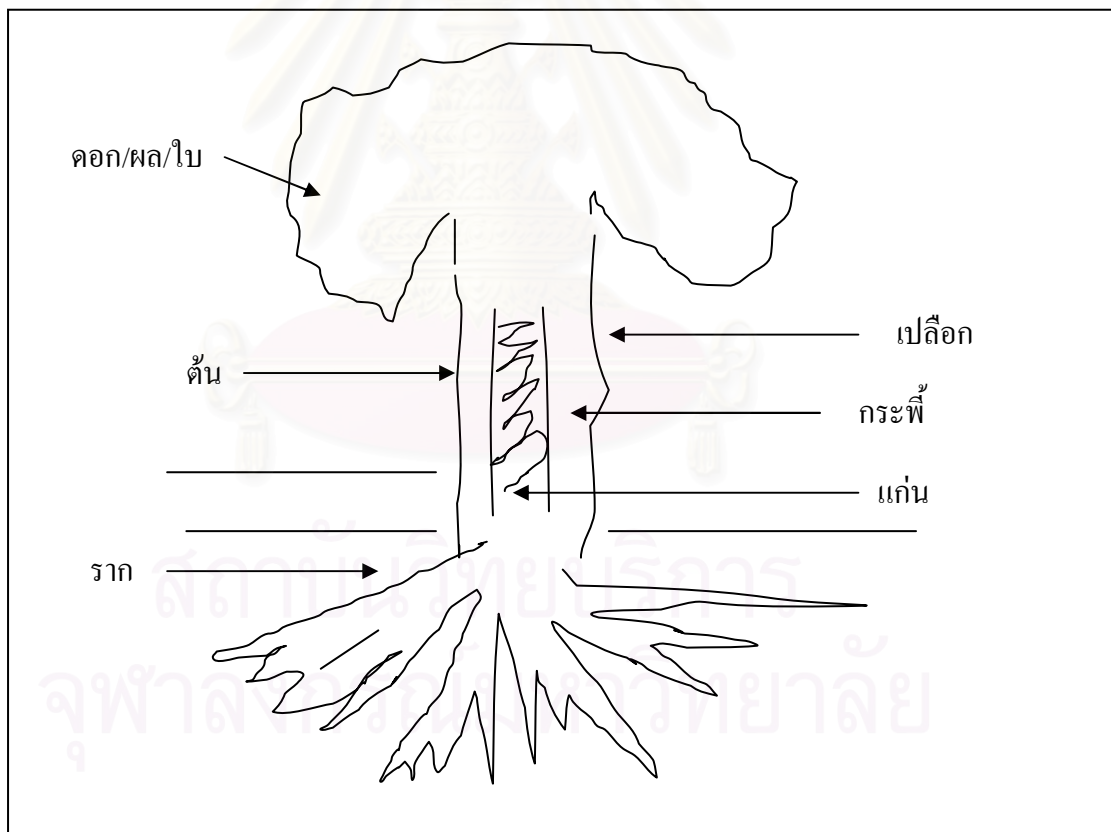
ผลจากการจัดเวทีเสวนาปราชญ์ชุมชนหรือแกนนำชุมชน แล้วตั้งคำถามว่า "ใครรู้จักสื่อพื้นบ้านที่เรากำลังจะทำงานด้วยในแง่ใดบ้าง" จากนั้นวิทยากรกลุ่มจะเขียนคำตอบทั้งหมดให้เป็นภาพรวมบนกระดาษชาร์ต ผลลัพธ์ก็คือ ผู้เข้าร่วมประชุมทุกคนก็จะได้รับการติดตั้ง "คุณลักษณะของสื่อพื้นบ้านอย่างกว้างขวาง/ครอบคลุม/รอบด้าน" มากที่สุด ดังตัวอย่างในภาพที่แสดงการวิเคราะห์คุณลักษณะของซีละ จ.สงขลา

ภาพที่ 4 : การวิเคราะห์คุณลักษณะของชีละ

หลังจากใช้เครื่องมือชิ้นแรกคือ การวิเคราะห์คุณลักษณะแล้ว ในขั้นตอนที่จะแตกต่างชัดเจนคุณลักษณะดังกล่าวให้พร้อมใช้มากขึ้น ทางโครงการสพส.ก็จะใช้เครื่องมือชุดที่ 2 ที่เรียกว่า "ต้นไม้แห่งคุณค่า" ต่อไป

จากแนวคิดของนักวิชาการ เช่น C.L.Strauss ที่นำเสนอว่า วัฒนธรรมนั้นมีทั้งส่วนที่เป็นพื้นผิวและมีส่วนที่อยู่ข้างล่างนั้น ในทางปฏิบัติ โครงการสพส.ได้นำเอาแนวคิดดังกล่าวมาผสมกับแนวคิดด้านการสื่อสารที่พูดถึงเรื่อง "รูปแบบ" (form) และ "เนื้อหา" (message/content/meaning) ผลลัพธ์สุดท้ายที่ได้มาคือการได้เครื่องมือการวิเคราะห์วัฒนธรรมที่เรียกกันในแวดวงสพส.ว่า "ต้นไม้แห่งคุณค่า" โดยให้มุมมองที่ศึกษาวัฒนธรรม แบบอุปมาอุปมัยเทียบกับต้นไม้ทั้งในแนวดิ่ง (vertical) และแนวนอน (horizontal) ดังแสดงในภาพ

ภาพที่ 5 : ต้นไม้แห่งคุณค่า

- **เมื่อมองในแนวดิ่ง** จะเห็นส่วนของต้นไม้เป็น 3 ส่วน ส่วนที่มองเห็น (Visible part) อยู่เหนือพื้นดินจะมี 2 ส่วน คือ ดอก/ผล/ใบ และลำต้น (ซึ่งมีบทบาทหน้าที่แตกต่างกัน) ส่วนนี้เปรียบได้กับส่วนที่เป็นรูปแบบ (form/format) อีกส่วนหนึ่งเป็น "ส่วนที่มองไม่เห็น" (Invisible part) เพราะอยู่ใต้ดิน คือส่วนที่เป็นราก ส่วนนี้เปรียบเทียบกับส่วนที่เป็น **เนื้อหา/คุณค่า/ความหมาย**

การใช้ต้นไม้แห่งคุณค่าในแนวดิ่งนี้จะช่วยในเรื่องของการพิจารณาเรื่องการสืบทอดโดยเป็นแนวคิดที่จะกำกับการทำกิจกรรมการสืบทอดแต่ละครั้ง ว่าจะเน้นที่ **ส่วนไหนของต้นไม้** (ซึ่งต่อเนื่องมาจากขั้นตอนการวิเคราะห์ปัญหาวัฒนธรรมว่า "ขาดแคลนในส่วนใด") แต่ที่สำคัญก็คือการสืบทอดนั้นจะต้องไม่หลงลืม "ส่วนที่มองไม่เห็น" คือเนื้อหา/คุณค่า/ความหมาย ซึ่งโดยส่วนใหญ่ ทัศนะทางการอนุรักษ์วัฒนธรรมจากกำลังของชุมชนเองมักจะประสบปัญหาเรื่องการสืบทอดในส่วนของรากต้นไม้

- **ส่วนการมองในแนวนอน** นั้น จะแบ่งชั้นของต้นไม้ออกเป็น 3 ส่วน คือส่วนที่เป็นแก่น (วงในสุด) กระจี้ (รอยเชื่อมต่อ) และเปลือก (วงนอกสุด) การแบ่งลำดับชั้นตามแนวนอนนี้จะ เป็นเครื่องมือที่สามารถนำมาช่วยงาน "การปรับประยุกต์" วัฒนธรรมพื้นบ้าน (ซึ่งมีธรรมชาติที่ต้องปรับเปลี่ยนไปตามสภาพความเป็นจริงที่เปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลาอยู่แล้ว) โดยมีหลักการว่า การปรับเปลี่ยนที่เป็นคุณต่อชุมชนก็คือ "การเปลี่ยนแปลง ปรับกระจี้ และรักษาแก่น" เอาไว้

9) **การใช้กลยุทธ์ "ไขว้ประสานอย่างใช้ปัญญา"** (Hybridization) หลักวิชาการด้านวัฒนธรรมศึกษาจะกล่าวอยู่เสมอว่า ระบบวัฒนธรรมของชุมชนหรือสังคมที่มีความยั่งยืนนั้น จะเป็นระบบเปิด (open system) อยู่เสมอ กล่าวคือ มีการพบปะแลกเปลี่ยนกับระบบวัฒนธรรมจากภายนอกอยู่เสมอ

อย่างไรก็ตาม การเปิดตัวมาพบกับวัฒนธรรมจากภายนอกนั้นก็มิได้หลายแบบแผน บางรูปแบบก็เป็นคุณต่อวัฒนธรรมชุมชน แต่บางวัฒนธรรมก็ก่อโทษหรือหายนะต่อชุมชนนั้น เช่น

- **แบบแผนการเข้าแทนที่** (Substitution) แบบแผนนี้ วัฒนธรรมใหม่หรือวัฒนธรรมจากภายนอกจะเข้ามาเบียดขับวัฒนธรรมดั้งเดิมของชุมชน แล้วเข้ามาสวมรอยแทนที่แบบแผนการเข้าแทนที่นี้เป็นสาเหตุหลักของการสูญสลายของวัฒนธรรมพื้นบ้านทั้งหลาย เช่น กลุ่มเยาวชนหันมาสนใจสื่อมวลชน (วิทยุ โทรทัศน์ อินเทอร์เน็ต) แล้วหันหลังให้กับสื่อพื้นบ้าน

- **แบบแผนการรับไว้ทั้ง 2 อย่าง** (Addition) แบบแผนนี้ ชุมชนก็จะรับเอาวัฒนธรรมทั้ง 2 แบบเอาไว้คู่เคียงกัน ตัวอย่างเช่น เมื่อมีงานฉลอง/งานวัดในภาคใต้ ก็จะมีทั้งเวทีเพลงลูกทุ่งคอนเสิร์ต ฉายหนัง โรงโนรา โรงหนังตะลุง ฯลฯ การจะใช้แบบแผนนี้ได้ นั้น ชุมชนจะต้องมีทรัพยากร/มีต้นทุนมากพอที่จะหล่อเลี้ยงวัฒนธรรมทั้งแบบใหม่และแบบเดิมเอาไว้อย่างเต็มรูปแบบ

- **แบบแผนการไขว้อย่างใช้ปัญญา** (Hybridization) แบบแผนนี้อาจจะดูคล้ายคลึงกับแบบที่สอง คือมีการเก็บรับทั้งวัฒนธรรมทั้งใหม่และเก่าเอาไว้ด้วยกัน แต่ทว่าความแตกต่างก็จะอยู่ที่แบบแผนที่ 3 นี้ วัฒนธรรมทั้งสองนั้นจะต้องมีการดัดแปลง การตัดทอน การเพิ่มเติม เพื่อให้สามารถเข้ามา "ไขว้" รวมกันให้เป็นหนึ่งเดียวกันได้ ตัวอย่างเช่น ในการรื้อฟื้นการทำพิธีกรรมผีป๋วยขึ้นมานั้น ตัวพิธีกรรมเองก็ต้องการปรับเปลี่ยน เช่น ต้องมี "กระบวนการทำความเข้าใจร่วมกัน" (ใช้การจัดเวทีเสวนา-รูปแบบวัฒนธรรมใหม่) และเนื่องจากข้อจำกัดที่พิธีให้ผีป๋วยเป็นพิธีกรรมที่ไม่อาจทำเทียมขึ้นมาได้ ดังนั้น กลุ่มลูกหลานคนรุ่นใหม่จึงได้นำรูปแบบ "การเล่นละครหรือหุ่นมือ" มาใช้เป็น "เวทีการสื่อสารเพื่อถ่ายทอดความรู้/ความเข้าใจ/คุณค่าเรื่องผีป๋วย"

กระบวนการแบบดังกล่าวนี้ สพล.เรียกว่า "แบบแผนการไขว้ระหว่างวัฒนธรรมอย่างใช้ปัญญา" โดยที่สพล.มีจุดยืนว่า การทำงานวัฒนธรรมเชิงรุกนั้นจะไม่เกี่ยงงอนเรื่องวัฒนธรรมใหม่/เก่า/สื่อพื้นบ้าน/สื่อสมัยใหม่ ความคิดแบบพื้นบ้าน/แบบวิทยาศาสตร์ ฯลฯ แต่จะพยายามประสานไขว้ข้อดีของทุกส่วนเข้ามารวมกันเพื่ออำนวยความสะดวกนี้ให้แก่ชุมชนให้มากที่สุด ตัวอย่างรูปธรรมคือโครงการสืบชะตาวังน้ำบ้านท่าราบเพื่อการอนุรักษ์กลุ่มน้ำป่าสัก จ.สระบุรี ที่ชุมชนมีทั้งกลุ่มที่ใช้ความรู้แบบวิทยาศาสตร์เพื่อการรักษาน้ำควบคู่พร้อมไปกับวิธีการแบบพื้นบ้าน คือการทำพิธีสืบชะตาน้ำ เป็นต้น

10) **แนวคิดเรื่อง "วัฒนธรรมเป็นสมบัติร่วมของชุมชน"** ความหมายของแนวคิดนี้หมายความว่า วัฒนธรรมนั้นเป็นประจักษ์สมบัติร่วมของคนทุกกลุ่ม ทุกเพศ ทุกวัย ทุกฐานะชนชั้น รวมทั้งเป็นสมบัติที่เป็นมรดกตกทอดมาตั้งแต่ครั้งอดีตจนถึงปัจจุบันและในอนาคต

การยึดกุมแนวคิดเรื่อง "วัฒนธรรมเป็นสมบัติร่วม" นั้น มีนัยยะตามมาในเรื่องการออกแบบกิจกรรมที่จะต้อง "เปิดพื้นที่ให้คนทุกกลุ่ม/ทุกเพศ/ทุกวัย/ทุกรุ่น" ในชุมชนได้เข้ามามีส่วนร่วม (หากวิเคราะห์ที่คุณลักษณะของธรรมเนียมประเพณีของสื่อพื้นบ้าน จะพบว่า มักจะออกแบบแบ่งงานให้คนทุกกลุ่มได้มีบทบาทอยู่แล้ว) ในการทำงานของภาคีในโครงการสพล.จึงต้องไม่จำกัดตัวอยู่ในกลุ่มคณะทำงานเท่านั้น หากแต่จะขยายออกไปทั้งด้านแนวคิด/ความเข้าใจ/และการมีส่วนร่วมในการดำเนินงานแก่ทุกคนในชุมชน

ทั้งๆที่สื่อพื้นบ้าน/วัฒนธรรมชุมชนเป็นสมบัติร่วมของชุมชน แต่ทว่าปัญหาที่มักเกิดขึ้นก็คือ คนบางกลุ่ม (เช่นเด็ก/วัยรุ่น/คนรุ่นใหม่) อาจจะเกิดความรู้สึกว่า "สื่อพื้นบ้านเป็นเรื่องของคนเฒ่าคนแก่เท่านั้น" ดังเช่น การสำรวจความคิดเห็นของกลุ่มเยาวชนในโครงการ "ตุ้มโฮมสอนขวัญ" อ.เมือง จ.ยโสธร ก่อนหน้าที่จะทำโครงการของสพส. เด็ก/เยาวชนได้ให้สัมภาษณ์ว่า "เคยเห็นคนเฒ่าคนแก่ทำประเพณี" "ตุ้มโฮมสอนขวัญ" แต่ก็คิดว่าเป็นเรื่องของผู้ใหญ่ เราเป็นเด็ก เราไม่เกี่ยว" เป็นต้น

สำหรับยาที่จะช่วยแก้ไขอาการหมางเมินไม่รู้สึกว่สื่อพื้นบ้านเป็นสมบัติร่วมของตนในกลุ่มเด็กและเยาวชนนั้น วิชาการด้านการสื่อสารได้ค้นคิดกระบวนการที่เรียกว่า "การสื่อสารแบบมีส่วนร่วม" (Participatory communication) ที่จะช่วยสร้างความรู้สึกเป็นเจ้าของ (Sense of belonging) ให้เกิดขึ้นได้ การทำงานวัฒนธรรมเชิงรุกจึงต้องผสมตัวการสื่อสารที่เจาะจงว่า ต้องเป็น "การสื่อสารแบบมีส่วนร่วม" เท่านั้น

11) แนวคิด "หน้าที่นิยม" แบบมีพลวัต (Dynamic Functionalism) แนวคิดเรื่องบทบาทหน้าที่ของสื่อพื้นบ้านต่อชุมชนนั้นเป็นการตอบคำถามว่า การมีสื่อพื้นบ้านนั้นจะมีประโยชน์อะไรต่อชุมชนหรือจะช่วยแก้ไขปัญหาอะไรของชุมชนได้บ้าง หรือในทางกลับกัน หากสื่อพื้นบ้านสูญหายไป จะก่อให้เกิดปัญหาอะไรตามมา การใช้แนวคิดเรื่องบทบาทหน้าที่ของสื่อพื้นบ้านต่อชุมชนนั้น เป็นแนวคิดที่ไม่แปลกหน้าสำหรับสาขาวิชาจิตวิทยาหรือมานุษยวิทยา

เมื่อโครงการ สพส.นำเอาแนวคิด "บทบาทหน้าที่ของสื่อพื้นบ้าน" มาใช้ในการทำงานวัฒนธรรมเชิงรุกนั้น มูลค่าเพิ่มที่เกิดขึ้นก็คือ ทางสพส.ได้เพิ่มเหลี่ยมมุมในการใช้ให้มากขึ้น กล่าวคือ แทนที่จะตอบคำถามเพียงว่า สื่อพื้นบ้านนั้นมีบทบาทหน้าที่อะไรบ้าง โครงการสพส.จะตั้งคำถามโดยเพิ่มมิติด้านกาลเวลาและประเภทของบทบาทหน้าที่ ดังนี้คือ

- เมื่อเปรียบเทียบอดีตกับปัจจุบันแล้ว มีหน้าที่อะไรบ้างที่ยังคงเดิมต่อเนื่องมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน/มีหน้าที่อะไรบ้างที่สูญหายไป/มีหน้าที่อะไรบ้างที่เพิ่มขึ้นมาใหม่/หรือหน้าที่ที่แปรเปลี่ยนไปจากเดิม

- หน้าที่ยังคงต่อเนื่อง หน้าที่ที่สูญหาย หน้าที่ที่เพิ่มขึ้นนั้นเป็นหน้าที่ที่มีความสำคัญเพียงใด หรือเป็นหน้าที่ที่ชุมชนพึงประสงค์หรือไม่

- การทำหน้าที่ยังต่อเนื่อง/หรือสูญหาย/หรือเพิ่มขึ้นใหม่นั้น เกี่ยวข้องกับปัจจัยเงื่อนไขอะไรบ้าง

(12) **ท่าทีแบบ "คู่ขนาน" ต่อสื่อพื้นบ้าน** สำหรับสาขาย่อยวิชาประวัติศาสตร์ที่ได้เข้ามาให้ความสนใจกับสื่อพื้นบ้านนั้น คือ สาขานิเทศศาสตร์พัฒนาการ หรือสาขาการสื่อสารเพื่อการพัฒนา (Development Communication) แต่ทว่าสาขานิเทศศาสตร์พัฒนาการนั้นยังมีแนวโน้มที่จะมีท่าทีที่ "คิดแต่จะใช้สื่อพื้นบ้านเพื่อการพัฒนาชุมชน" ได้อย่างไร โดยยังให้ความสนใจน้อยต่อชะตากรรมของตัวสื่อพื้นบ้านเอง ไม่ว่าจะเป็นการดำรงอยู่หรือการพัฒนาตัวสื่อพื้นบ้านก็ตาม และนี้อาจจะเป็นรอยแยกระหว่างนิเทศศาสตร์พัฒนาการกับโครงการสพส.ซึ่งได้กำหนดท่าทีต่อสื่อพื้นบ้านอย่างชัดเจนว่า จะต้องใช้ระบบคู่ขนานคือ "ต้องทั้งใช้ทั้งช่วยดำรงรักษา/สืบทอด/พัฒนาสื่อพื้นบ้าน" ไปพร้อมๆกัน ทั้งนี้เพื่อให้เกิดความยั่งยืนในการใช้

ผู้วิจัยจะนำแนวคิดเกี่ยวกับกระบวนการทำงานวัฒนธรรมเชิงรุก มาใช้เป็นกรอบในการวิเคราะห์หรือวิธีการทำงานฟื้นฟูสื่อพิธีกรรมแซงชะนามในยุคที่ชุมชนทำงานร่วมกับโครงการ สพส. เพื่ออธิบายปรากฏการณ์ของชุมชนที่ได้การร่วมกันคิดและร่วมกันปฏิบัติ เพื่อฟื้นฟูเอกลักษณ์วัฒนธรรมของตนเอง

6. แนวคิดเรื่องการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม (Participatory Communication)

ปัจจุบันแนวคิดการมีส่วนร่วมของประชาชนในงานพัฒนา (People Participation for Development) ได้รับความยอมรับและใช้เป็นแนวทางปฏิบัติในงานพัฒนา ซึ่งกระบวนการของการมีส่วนร่วมมิได้ขึ้นอยู่กับการริเริ่มหรือวางแผนโดยรัฐ แต่ความสำเร็จนั้นอยู่ที่ประชาชนในชุมชนต้องเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการอย่างเป็นอิสระ เน้นการทำงานในรูปกลุ่มหรือองค์กรชุมชนที่มีวัตถุประสงค์ในการเข้าร่วมอย่างชัดเจน พลังกลุ่มจะเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้งานพัฒนาต่างๆ บรรลุผลสำเร็จตามความมุ่งหมาย

ความหมายของการมีส่วนร่วม

ปารีชาติ วลัยเสถียร (2543:135) กล่าวว่า การมีส่วนร่วม คือ การที่ประชาชนพัฒนาขีดความสามารถของตนในการจัดการควบคุมการใช้และกระจายทรัพยากรธรรมชาติ ตลอดจนปัจจัยการผลิตที่มีอยู่ในสังคม เพื่อให้เกิดประโยชน์ต่อการดำรงชีพทางเศรษฐกิจและสังคม การมีส่วนร่วมนี้จึงเป็นการมีส่วนร่วมของประชาชน ตามแนวทางการปกครองในระบอบประชาธิปไตย ซึ่งเปิดโอกาสให้ประชาชนพัฒนาการรับรู้ สติปัญญาและความสามารถในการตัดสินใจกำหนดชีวิตด้วยตนเอง

จอห์น เอ็ม. โคเฮน และนอร์แมน ที. อัปฮอฟฟ์ (John M. Cohen and Norman T. Uphoff อ้างถึงใน ปารีชาต สถาปิตานนท์, 2549) ได้กล่าวถึงการมีส่วนร่วมว่า ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการตัดสินใจ การดำเนินงานตามกิจกรรมที่ตัดสินใจ ร่วมรับผลประโยชน์จากกิจกรรมพัฒนานั้น ๆ หรือเข้าร่วมติดตามประเมินผลกิจกรรมดังกล่าวด้วย นอกจากนี้ อัปฮอฟฟ์ ยังได้เสนอกรอบแนวคิดเบื้องต้นในการวิเคราะห์การมีส่วนร่วมในการพัฒนาไว้ว่ามี 3 มิติ ได้แก่

1. การมีส่วนร่วมเกี่ยวกับอะไรบ้าง (What) ได้แก่ การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ (เริ่มคิดตัดสินใจ ระบุความต้องการของประชาชนจนเกิดโครงการ) ระหว่างดำเนินการ (โครงการเริ่มทำ) และตัดสินใจในการดำเนินการ (โดยองค์กรชุมชนหรือสมาชิกในชุมชน) การมีส่วนร่วมในการดำเนินงาน (การสนับสนุนทรัพยากรต่าง ๆ การบริหารกิจกรรมและการประสานงาน) การมีส่วนร่วมได้รับผลประโยชน์ (ในแง่วัตถุและทางสังคมของบุคคล) การมีส่วนร่วมในการประเมินผลการดำเนินงาน

2. การมีส่วนร่วมกับบุคคลใดบ้าง (Who, Whom) การมีส่วนร่วมกับสมาชิกในชุมชน ผู้นำชุมชน เจ้าหน้าที่ของรัฐบาล เจ้าหน้าที่จากองค์กรต่าง ๆ เป็นต้น

3. ลักษณะการมีส่วนร่วมอย่างไร (How) ได้แก่ ลักษณะพื้นฐานของการมีส่วนร่วม (ถูกบังคับให้เข้าร่วมหรือมีแรงจูงใจ) รูปแบบการมีส่วนร่วม (ทางตรงหรือทางอ้อม) ขนาดของการมีส่วนร่วม (ระยะเวลา มีรายละเอียดกิจกรรม) ผลที่เกิดจากการมีส่วนร่วม (เป็นการเสริมสร้างอำนาจหรือเป็นเพียงการติดต่อสัมพันธ์กัน)

องค์ประกอบของการมีส่วนร่วม

องค์ประกอบของการมีส่วนร่วม คือ บุคคล (ประชาชนทั้งระดับส่วนบุคคลและกลุ่มชน) องค์กร (หน่วยงาน สถาบัน ชุมชน หมู่บ้าน) กิจกรรม (โครงการ กลุ่มกิจกรรม ที่ประชาชนจะทำงานร่วมกันในลักษณะร่วมคิด ร่วมทำ ร่วมตัดสินใจ ร่วมวางแผน ร่วมปฏิบัติการ ร่วมรับผลประโยชน์ ร่วมประเมินผล) และองค์ประกอบของเครือข่ายของการมีส่วนร่วมที่จะก่อให้เกิดการเข้ามามีส่วนร่วม จะต้องมีเครือข่ายการติดต่อประสานงานกันและลักษณะของกลุ่มกิจกรรมที่จะเข้าร่วมด้วย คือ ขนาดของกลุ่ม มีความเหมาะสมที่จะดำเนินกิจกรรมนั้นได้ ลักษณะของความสัมพันธ์ คือ ความสัมพันธ์ภายในกลุ่มมีอุดมการณ์ไปในทิศทางเดียวกัน ระยะเวลาในการ

ติดต่อกัน คือ มีความต่อเนื่องในการประสานงาน และใช้เวลาที่กลุ่มสามารถเข้าร่วมได้ ความถี่ในการติดต่อกัน วิธีที่ใช้ติดต่อกันทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการที่เหมาะสม เป็นต้น

ขั้นตอนการมีส่วนร่วม

วันรักษ์ มิ่งมณีนาคิน (2531) ระบุว่า การมีส่วนร่วมของประชาชนที่แท้จริงควรจะหมายถึงการมีส่วนร่วมในทุกขั้นตอนดังนี้ คือ

1. การมีส่วนร่วมในการศึกษาและวิเคราะห์ชุมชน เพื่อนำไปสู่การค้นหาปัญหาและความต้องการที่แท้จริงของชุมชน ตลอดจนการจัดลำดับความสำคัญของปัญหา และการคัดเลือกปัญหาที่จะแก้ไขตามลำดับก่อนหรือหลัง ประชาชนต้องรู้ปัญหาของตนเอง ไม่ใช่คนภายนอกชี้นำปัญหา การมีส่วนร่วมในการวิเคราะห์สาเหตุของปัญหา
2. การมีส่วนร่วมในการเลือกวิธี และการวางแผนในการแก้ปัญหา
3. การมีส่วนร่วมในการดำเนินการตามแผน เช่น การสละแรงงานและทรัพยากรต่าง ๆ
4. การมีส่วนร่วมในการติดตามและประเมินผล

การมีส่วนร่วมของประชาชนในงานพัฒนานั้น จำเป็นต้องอาศัยความร่วมมือจากทุกฝ่ายมาเสริม และสนับสนุนการปฏิบัติงานพัฒนาในลักษณะของพหุภาคี แต่ละฝ่ายจะมีบทบาทที่แตกต่างกันไปตามหน้าที่ของตน ในกระบวนการพัฒนานั้น การมีส่วนร่วมของประชาชนเป็นหัวใจที่สำคัญ และการพึ่งตนเองเป็นเป้าหมายของการมีส่วนร่วม โดยฝ่ายที่เข้ามาร่วมกระบวนการพัฒนา คือ ประชาชน นักพัฒนา นักวิชาการ

อย่างไรก็ตาม สำหรับทัศนะและหลักการของนักนิเทศศาสตร์แล้ว การที่จะสร้างการมีส่วนร่วมของประชาชนได้นั้นจำเป็นต้องใช้กลไก “การสื่อสาร” มาเป็นเครื่องมือในการกระตุ้นให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมต่างๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการสื่อสารที่เป็นไปตามแบบจำลองการสื่อสารเชิงพิธีกรรม (Ritualistic Model) ที่คู่สื่อสารมีโอกาสที่จะสลับสับเปลี่ยนกันเป็นทั้งผู้รับสารและผู้ส่งสารได้อย่างเท่าเทียมกันและสามารถกระตุ้นให้เกิดการมีส่วนร่วมได้ง่ายยิ่งขึ้น

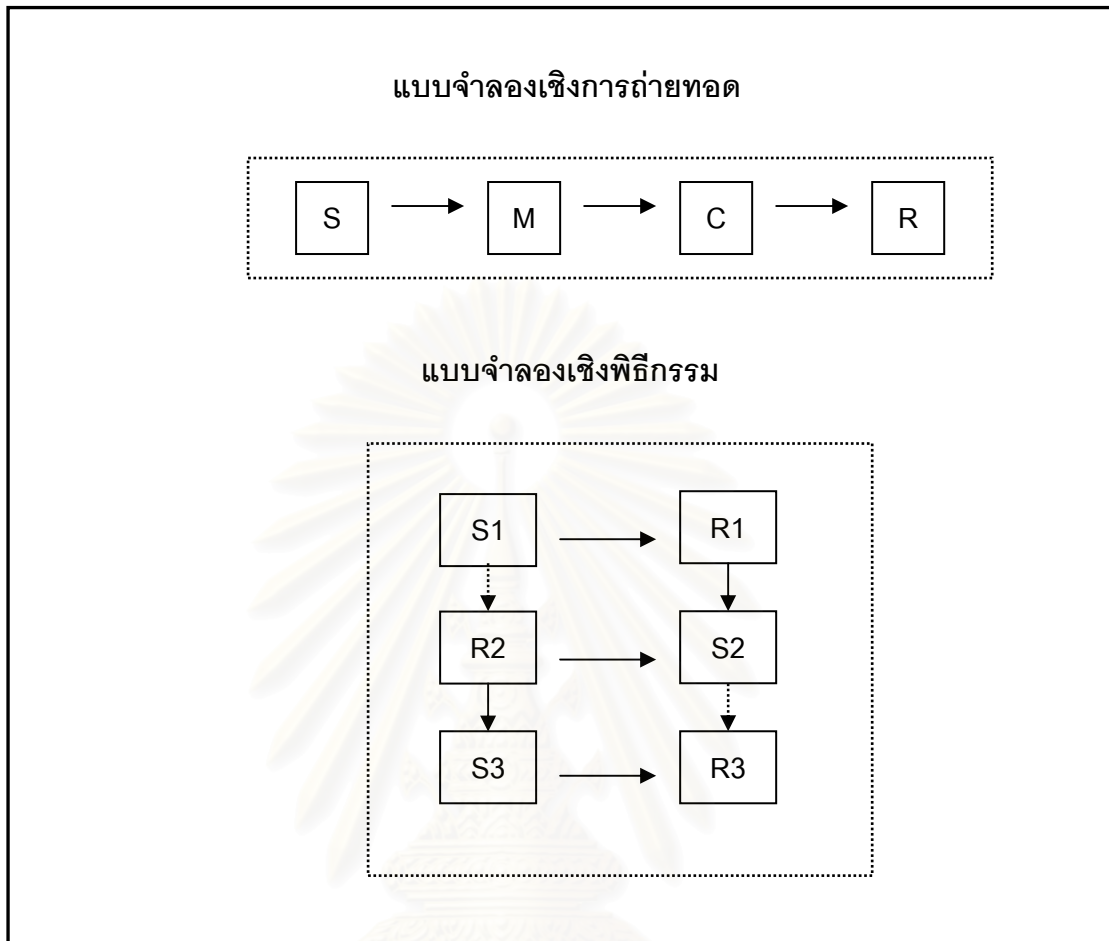
การสื่อสารแบบมีส่วนร่วม (Participatory Communication)

การสื่อสารแบบมีส่วนร่วมเป็นการกระจายอำนาจจากบุคคลที่เคยมีอำนาจไปสู่ประชาชนในระดับชุมชน ซึ่งหมายถึงการเพิ่มพลังอำนาจให้กับชุมชน (community empowerment) และการฝึกฝนให้สมาชิกในชุมชนเรียนรู้การพึ่งกันเองในระดับกลุ่ม (collective self-reliance) และการจัดการตนเอง (self-management) บนพื้นฐานของความเท่าเทียมกัน (equality) ทั้งในด้านการแสดงความคิดเห็น การพิจารณาปัญหาและทางเลือกต่าง ๆ การตัดสินใจเกี่ยวกับทางออกที่เหมาะสม และการรับผิดชอบต่อผลต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นร่วมกันในภายหลัง

แบบจำลองการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม

- **Transmission approach** การสื่อสาร คือ การถ่ายทอดสัญญาณ (signal) และสาร (message) จากจุดหนึ่งไปยังอีกจุดหนึ่งซึ่งอยู่ห่างไกลกัน โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อการควบคุม (control)
- **Ritualistic approach** การสื่อสารไม่ได้มีวัตถุประสงค์เพียงแค่การขยายขอบเขตของสารให้ครอบคลุมพื้นที่ต่าง ๆ อย่างกว้างขวาง หรือเป็นแค่ความพยายามในการส่งข้อมูลข่าวสารให้แพร่กระจายออกไปในวงกว้าง แต่การสื่อสารมีความสำคัญในสังคมในฐานะที่เกี่ยวข้องกับการดำรงรักษาสังคมให้คงอยู่ (maintenance) ภายใต้ช่วงระยะเวลาหนึ่ง ๆ ทั้งนี้เนื่องจากการสื่อสารเป็นการแสดงออกถึงความเชื่อต่าง ๆ ที่สมาชิกในสังคมมีส่วนร่วม (share beliefs)

กาญจนา แก้วเทพ (2547) ได้อธิบายแนวคิดดังกล่าวผ่านแบบจำลองการสื่อสารเชิงการถ่ายทอด transmission model และแบบจำลองเชิงพิธีกรรม ritualistic model ดังนี้

แผนภาพที่ 6 : แบบจำลองเชิงการถ่ายทอดและแบบจำลองเชิงพิธีกรรม

- **แบบจำลองเชิงการถ่ายทอด (transmission model)** เน้นการสื่อสารทางเดียวจากผู้ส่งสารไปยังผู้รับสาร โดยบทบาทของผู้ส่งสาร และผู้รับสารมีความ “ตายตัว” คือ ภายหลังจากการรับสารแล้ว ผู้รับสารก็จะรับรู้หรือคิดตามที่ผู้ส่งสารต้องการ ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่า ผู้ส่งสารทำหน้าที่เป็นผู้ควบคุมกระบวนการสื่อสารเป็นส่วนใหญ่ ในขณะที่ผู้รับสารมีบทบาทและมีส่วนร่วมเป็นเพียงผู้รองรับข่าวสารที่ถูกถ่ายทอดเท่านั้น

- **แบบจำลองเชิงพิธีกรรม (ritualistic model)** เน้นการสื่อสารสองทาง โดยผู้ส่งสารและผู้รับสารสามารถสลับบทบาทไปมา เช่น การสนทนาและการแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารต่าง ๆ ร่วมกัน ดังนั้นหลังจากที่คู่สื่อสารได้ดำเนินการสื่อสารกันเป็นระยะหนึ่งแล้ว สิ่งที่จะเกิดขึ้นตามมาคือ การที่คู่สื่อสารทั้ง 2 ฝ่ายได้เรียนรู้ข้อมูลข่าวสารของกันและกันแบบพบกันครึ่งทาง

(shared meaning) ซึ่งกระบวนการดังกล่าวเปิดโอกาสให้ทั้ง 2 ฝ่ายได้มีส่วนร่วมในกระบวนการสื่อสารมากกว่าแบบจำลองเชิงการถ่ายทอดข่าวสารนั่นเอง

นอกจากการนำเสนอแบบจำลองดังกล่าวแล้ว (กาญจนา แก้วเทพ, 2547) ยังได้เปรียบเทียบคุณลักษณะ (attribute) สำคัญ ๆ ที่แตกต่างกันของแบบจำลองทั้งสอง ดังนี้

แบบจำลองเชิงถ่ายทอด	แบบจำลองเชิงพิธีกรรม
1. เป้าหมายหลัก คือ การถ่ายทอดข่าวสารเพื่อการโน้มน้าวผู้รับสาร (Persuasion)	1. เป้าหมายหลัก คือ การสร้างความเข้าใจร่วมกันระหว่างผู้ส่งและผู้รับสาร (shared meaning)
2. ความสำคัญของการสื่อสารจึงอยู่ที่ผู้ส่ง (Sender-centered)	2. ความสำคัญอยู่ที่ทั้งผู้ส่งและผู้รับสาร ซึ่งต้องทำความเข้าใจกันและกัน
3. ทิศทางการไหลของข่าวสารเป็นแบบทางเดียว (one-way flow) และเป็นแนวตั้ง (vertical)	3. ทิศทางการไหลของข่าวสารเป็นแบบสองทาง (two-way flow) และเป็นแนวระนาบ (horizontal)
4. บทบาทของการเป็นผู้ส่งสารและผู้รับจะตายตัวตลอดกระบวนการสื่อสาร	4. บทบาทของผู้ส่งและผู้รับจะสลับสับเปลี่ยนกันไม่มีการผูกขาด
5. ผลลัพธ์ของการสื่อสาร เมื่อสิ้นสุดกระบวนการผู้รับสารจะรู้ข่าวสารหรือเห็นคล้อยตามผู้ส่ง	5. หลังจากการสื่อสารสิ้นสุดแล้ว ทั้งผู้ส่งและผู้รับจะแลกเปลี่ยนข่าวสารและความคิดเห็นของกันและกัน

ตารางที่ 1 : การเปรียบเทียบแบบจำลองเชิงการถ่ายทอดและแบบจำลองเชิงพิธีกรรม

เมื่อประยุกต์แบบจำลองการสื่อสารทั้ง 2 รูปแบบไปสู่แนวคิดเรื่องการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม (กาญจนา แก้วเทพ, 2547) ได้ย้่าว่า “หากเป็นการสื่อสารที่จะใช้ในกระบวนการสร้างการมีส่วนร่วม ก็ต้องเป็นการสื่อสารในแบบจำลองเชิงพิธีกรรมเท่านั้น จึงจะเรียกว่าเป็น “การสื่อสารแบบมีส่วนร่วม (Participatory Communication)”

เป้าหมายของการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม

McQuail (1983) ได้กำหนดเป้าหมายของการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมในระดับชุมชน ดังนี้

1. เพื่อกระตุ้นให้ชุมชนมองเห็นคุณค่าของตนเอง เช่น การนำเอาภูมิปัญญาของชาวบ้านมาเผยแพร่ในวงกว้าง
2. เพื่อสร้างความมั่นใจให้กับชาวบ้านที่เข้ามามีส่วนร่วม และเพื่อให้เห็นคุณค่าความคิดและความเชื่อของตนเอง
3. เพื่อพิสูจน์ความเชื่อของชุมชนที่คิดว่าตนเองไม่สามารถใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่ที่ซับซ้อนได้ การเข้ามาร่วมฝึกฝนอบรมการผลิตสื่อ จะพิสูจน์ให้ชาวบ้านเห็นว่าพวกเขาสามารถจะใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่ได้หากมีโอกาส
4. เพื่อสร้างทักษะในการสร้างสื่อให้กับชุมชน เพื่อเป็นช่องทางที่ชุมชนจะส่งข่าวสารออกไปจากจุดยืน มุมมองและทัศนคติของตนเอง
5. เพื่อให้ชุมชนได้แสดงความรู้สึก ปัญหา วิธีการวิเคราะห์ปัญหา รวมทั้งวิธีการแก้ปัญหาจากทัศนะของชุมชน
6. ผลจากการสื่อสารของชุมชน ช่วยยกระดับความมีสติและความรับผิดชอบให้กับทั้งชุมชนหรือชุมชนอื่นๆ เพื่อร่วมกันแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้น
7. เนื้อหาของการสื่อสารชุมชน จะเน้นเรื่องราวที่มีสาระประโยชน์ต่อชีวิตของชุมชนเอง ดังนั้นสื่อประเภทนี้จึงช่วยเพิ่มสัดส่วนของการสร้างสื่อที่มีสาระให้แก่ชุมชนให้มีปริมาณมากขึ้น เพื่อถ่วงดุลกับการสื่อสารที่มุ่งเน้นแต่ความบันเทิง และการหลีกเลี่ยงปัญหา (Escapist) ที่สื่อจากภายนอกอัดฉีดเข้าไปในชุมชน

ทางด้าน ปาริชาต สถาปิตานนท์ และคณะ (2549) ก็ได้ชี้ให้เห็นว่า การสื่อสารแบบมีส่วนร่วมเป็นกระบวนการฝึกสมาชิกในสังคมเกี่ยวกับกระบวนการร่วมกันคิด ร่วมกันฟัง และเคารพในความคิดของผู้อื่น ตระหนักในสิทธิและหน้าที่ของตน ร่วมวิเคราะห์ประเด็นปัญหาทางสังคม แลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารกัน ตลอดจนร่วมกันค้นหาแนวทางและการตัดสินใจร่วมกันบนพื้นฐานของข้อมูลที่สมบูรณ์

กาญจนา แก้วเทพ (2543:40) กล่าวว่า การสื่อสารแบบมีส่วนร่วมจะช่วยให้ทุกฝ่ายได้ร่วมกัน คิด ร่วมกันแก้ไขปัญหา ร่วมกันดำเนินการ ร่วมกันรับผิดชอบ และรับรู้ถึงสถานภาพในชุมชนของตนเอง นอกจากนี้แนวคิดการมีส่วนร่วมยังทำให้เกิด “ความรู้สึก” ต่างๆ ได้แก่

1. **ความรู้สึกเป็นเจ้าของ** เป็นเสมือนเหรียญสองด้าน ในด้านหนึ่งความรู้สึกเป็นเจ้าของจะนำมาซึ่งความสนใจ ห่วงใย ดูแลรักษา อีกด้านหนึ่งความรู้สึกการเป็นเจ้าของจะเกิดขึ้นก็ต่อเมื่อผู้เป็นเจ้าของมีอำนาจที่สามารถจะเข้าไปจัดการกับสิ่งของหรือเรื่องราวนั้นได้ ซึ่งก็คือการเข้ามามีส่วนร่วมได้นั่นเอง

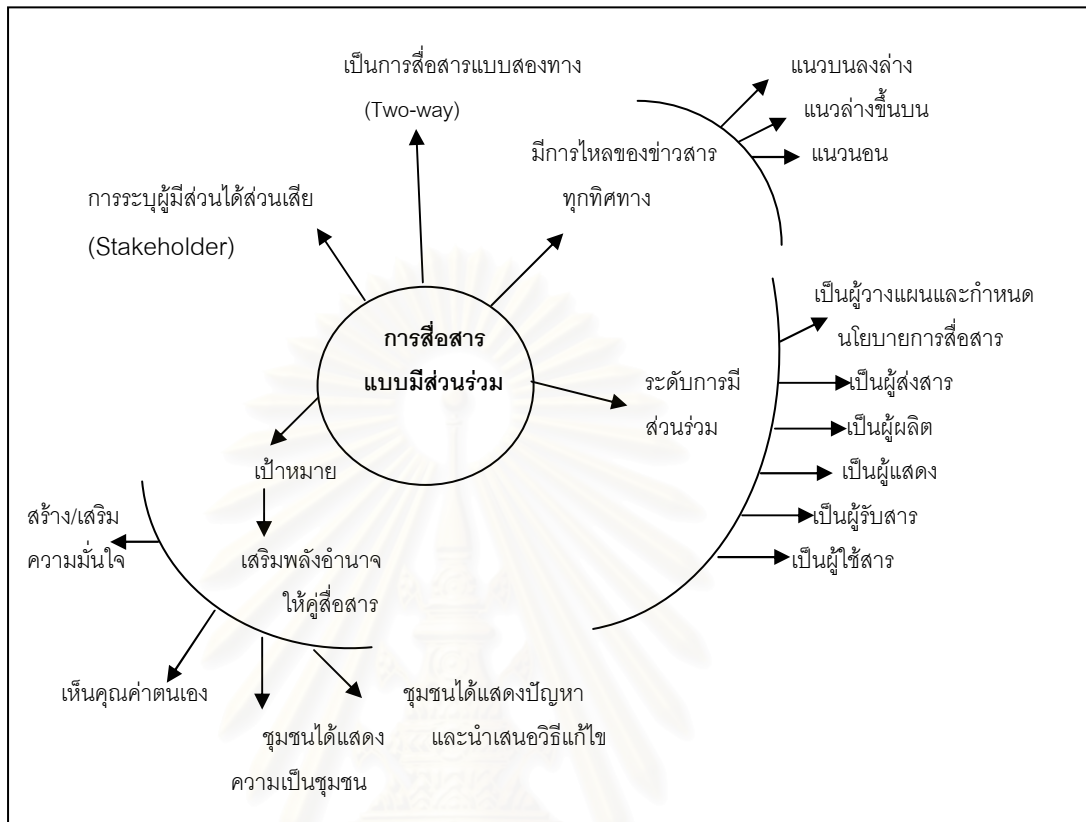
2. **กระบวนการมีส่วนร่วมทำให้เกิดอัตลักษณ์ที่หลากหลาย** อันมาจากการร่วมกันแสดงความคิดเห็นและความต้องการของกลุ่มคนต่างวัฒนธรรม เพราะในการหาทางออกของแต่ละท้องถิ่นนั้น ไม่จำเป็นต้องมีสูตรที่ตายตัวเหมือนกันหมด ซึ่งในแต่ละท้องถิ่นจะสอดคล้องเทรกกุมิปัญญาที่เหมาะสมกับวิถีชีวิตเข้าไปด้วย

3. **ความรู้สึกเกี่ยวข้องและผูกพัน** ซึ่งมาจากการรับฟังข่าวสารในปริมาณที่มากขึ้น จนนำความรู้สึกผูกพันและเกี่ยวข้องที่เกิดจากการเชื่อมโยงความคิดเรื่องต่างๆ เข้ามาสู่ตนเองและเข้ามามีส่วนร่วมในที่สุด

คุณลักษณะของการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม

กาญจนา แก้วเทพและคณะ (2549:32) ได้สรุปคุณลักษณะที่สำคัญของการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม ซึ่งขยายมาจากแบบจำลองการสื่อสารเชิงพิธีกรรม ดังนี้

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาพที่ 7 : คุณลักษณะของการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม

Berrigan (1979) (อ้างถึงในกาญจนา แก้วเทพ, 2543) ได้กำหนดหลักสำคัญของ การสื่อสารแบบมีส่วนร่วมไว้ 3 ประการ คือ

1. **การเข้าถึงสาร (Access)** หมายถึง การเข้าถึงสื่อที่ให้บริการแก่ชุมชน สื่อยอมเปิดโอกาสให้สมาชิกในชุมชนเลือกรายการหรือเข้าไปจัดทำในสิ่งที่ตนเป็นประโยชน์แก่ตนเองได้ทราบเท่าที่ไม่ขัดกับกฎหมาย นอกจากนี้ยังเป็นช่องทางที่ทำให้ประชาชนได้มีโอกาสแสดงความคิดเห็นต่อรายการหรือแสดงความต้องการเปลี่ยนแปลงรายการ รวมทั้งการเสนอให้มีการปรับเปลี่ยนได้

2. **การมีส่วนร่วม (Participation)** หมายถึง การมีส่วนร่วมทุกระดับในระบบการสื่อสาร ไม่ว่าจะ เป็นเรื่องของการวางแผนการสื่อสารภายในชุมชน ตั้งแต่การเริ่มคิดไปจนถึงการผลิต การจัดการ การใช้สื่อต่างๆ ในชุมชน สมาชิกในชุมชนจะต้องมีส่วนร่วมหรือมีโอกาสเข้าร่วมได้ทุกขั้นตอน

3. **การจัดการด้วยตนเอง (Self-management)** การมีส่วนร่วมที่สำคัญที่สุด คือ การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจด้วยตนเองตามวิถีทางกระบวนการประชาธิปไตย และการตัดสินใจนั้น สมาชิกใน

ชุมชนมีอำนาจตัดสินใจตั้งแต่เริ่มคิด การวางแผน ไปจนกระทั่งการกำหนดนโยบายการบริหารและการผลิตสื่อด้วยตนเอง

ระดับของการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม

กาญจนา แก้วเทพ (2543:57) กล่าวว่า การมีส่วนร่วมในการสื่อสารของชุมชนนั้นกระทำได้หลายระดับ ในที่นี้จึงแบ่งระดับการมีส่วนร่วมของชุมชนออกเป็น 3 ระดับ โดยเรียงลำดับจากระดับที่น้อยที่สุดไปจนถึงระดับที่มากที่สุด ดังนี้

1. การมีส่วนร่วมในฐานะผู้รับสาร/ ใ้สาร (Audience/Receiver/Users) เป็นขั้นตอนของการมีส่วนร่วมในระดับล่างสุด กล่าวคือในกระบวนการสื่อสารตั้งแต่ต้นยังอยู่ในการกำหนดของผู้ส่งสาร ไม่ว่าจะเป็นการเลือกประเด็นเนื้อหา การเลือกวิธีการนำเสนอ ไปจนถึงการเลือกช่องทางสื่อที่จะใช้เผยแพร่ และผู้รับสารเองก็ยังคงมีฐานะเป็นเพียงผู้รับสารแต่เพียงอย่างเดียว

2. การมีส่วนร่วมในฐานะผู้ส่ง/ ผู้ผลิต/ ผู้ร่วมผลิต/ ผู้ร่วมแสดง (Sender/ Producer/ Co-producer/Performance) เป็นขั้นตอนของการมีส่วนร่วมในระดับที่สูงขึ้นมา และจำเป็นต้องสร้างเงื่อนไขใหม่ๆ เพิ่มเติม หรือต้องมีการปฏิรูปเปลี่ยนแปลงโครงสร้างเก่าๆ ที่มีอยู่ การเข้ามามีส่วนร่วมในฐานะผู้ผลิตหรือผู้ร่วมผลิตนั้น แบ่งได้เป็นหลายขั้นตอนตามหลักแนวคิดของการผลิตสื่อ คือ

2.1) ขั้นก่อนการผลิต (Pre-production Stage) ได้แก่ ขั้นตอนการเตรียมการก่อนการผลิตสื่อ ประกอบด้วย การเลือกประเด็นหัวข้อ การเลือกแง่มุมที่จะนำเสนอ การรวบรวมข้อเท็จจริงที่จะนำมาใช้เป็นวัตถุดิบ การเขียนบทแบบต่างๆ การคัดเลือกฉากและตัวแสดง ฯลฯ

2.2) ขั้นการผลิต (Production Stage) ได้แก่ ขั้นตอนของการลงมือผลิต เช่น การเข้าห้องจัดรายการในกรณีของวิทยุ การลงมือถ่ายทำในกรณีของวิดีโอ โทรทัศน์/ภาพยนตร์ ฯลฯ

2.3) ขั้นหลังการผลิต (Post- production Stage) ได้แก่ ขั้นตอนหลังการถ่ายทำเสร็จแล้ว ต้องมีการตัดต่อ การอัดเสียงประกอบ การเพิ่มเติมด้านเทคนิคต่างๆ ฯลฯ

3. การมีส่วนร่วมในฐานะผู้วางแผนและกำหนดนโยบาย (Policy Maker/Planner) หมายถึง การวางแผนและนโยบายดำเนินการใช้สื่อที่รวมเอาชุมชนเข้ามาอยู่ในโครงสร้างการสื่อสารของชุมชน ซึ่งถือว่าเป็นรูปแบบสูงสุดของการมีส่วนร่วม และสังเกตได้ว่ายิ่งระดับของการมีส่วนร่วมสูงขึ้นมากเท่าใด สัดส่วนของชุมชนที่จะเข้ามามีส่วนร่วมก็จะเล็กลง กล่าวคือ ในระดับผู้รับสาร คนใน

ชุมชนทุกคนสามารถมีส่วนร่วมได้ แต่เมื่อขึ้นมาถึงขั้นการผลิต อาจจะมีคนบางกลุ่มในชุมชนเท่านั้นที่จะเข้ามามีส่วนร่วมจนกระทั่งถึงขั้นตอนสุดท้าย คือ ระดับการวางแผนและนโยบายนี้ก็คงมีตัวแทนบางคนจากชุมชนเท่านั้นที่จะเข้ามาดำเนินกิจกรรมในระดับนี้

จากแนวคิดการมีส่วนร่วมและสื่อสารแบบมีส่วนร่วมข้างต้นนั้น ผู้วิจัยจะนำมาเป็นกรอบในการวิเคราะห์เนื่องจากพบว่าชุมชนหมู่บ้านโพนจานได้ให้ความสำคัญกับการทำงานแบบการประชุมปรึกษาหารือกันและแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารระหว่างกัน ซึ่งสอดคล้องกับลักษณะของการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม และผู้วิจัยยังต้องการศึกษาว่ากลไกการสื่อสารแบบนี้ถูกนำมาใช้ในการฟื้นฟูและเสริมสร้างศักดิ์ศรีของสื่อพิธีกรรมแซงชะนามอย่างไรบ้าง จึงสามารถทำให้ชุมชนเกิดความตระหนักในความสำคัญของสื่อ จนเกิดเป็นพลังที่เข้มแข็งและชุมชนเองก็พร้อมที่จะให้การร่วมมือในการพัฒนาสื่อ พัฒนาตนเอง และชุมชนต่อไปได้

งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ศรีปาน รัตติกาลชลากร (2538) ได้ทำการศึกษาถึงบทบาทหน้าที่ของสื่อพื้นบ้านในวัฒนธรรมมอญ อำเภอพระประแดง จากผลการศึกษาพบการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับสื่อพื้นบ้านในวัฒนธรรมมอญว่า สามารถสืบทอดต่อไปได้เรื่อยๆ หรือค่อยๆ หดลงไปในั้น มีปัจจัยที่เกี่ยวข้องได้แก่ ปัจจัยภายในที่เกี่ยวกับลักษณะของสื่อพื้นบ้านแต่ละประเภทแบ่งเป็นปัจจัยที่สนับสนุนและปัจจัยที่เป็นอุปสรรค โดยปัจจัยสนับสนุน คือ เป็นสื่อพื้นบ้านที่ใช้สื่อสารอย่างสม่ำเสมอและมีความต่อเนื่องในการถ่ายทอด, เปิดกว้างสำหรับทุกเพศทุกวัย ง่ายต่อการเข้าร่วมและปฏิบัติไม่ยุ่งยากซับซ้อน, สะท้อนเอกลักษณ์ของชุมชนและเชื้อชาติเด่นชัด, มีบทบาทต่อบุคคลชุมชน และสังคมอย่างชัดเจน, ได้รับการสนับสนุนจากชุมชนหรือหน่วยงานภาครัฐและสื่อมวลชน

สำหรับปัจจัยภายนอกที่ส่งผลกระทบต่อเปลี่ยนแปลงของสื่อพื้นบ้าน เช่น 1) การเปลี่ยนสภาพความเป็นอยู่ของชาวมอญพระประแดงจากสังคมเกษตรกรรมมาเป็นอุตสาหกรรม 2) นโยบายของรัฐในบางสมัย 3) วัฒนธรรมชาติเริ่มลดลง 4) การศึกษากับส่วนกลางทำให้เด็กรุ่นใหม่ไม่มีโอกาสได้รับการถ่ายทอดภาษาและประเพณีบางอย่าง 5) ความเชื่อของคนรุ่นใหม่เปลี่ยนไปทำให้สื่อบางอย่างขาดคนสนใจและไม่เชื่อถือ เป็นต้น

อดุลย์ ดวงดีทวีรัตน์ (2547) ศึกษาแนวทางการเสริมสร้างและพัฒนาบทบาทของสื่อพื้นบ้านเพื่อการพัฒนาชุมชน พบว่า ปัจจัยหนึ่งที่ทำให้สื่อพื้นบ้านอ่อนแอหรือสูญหายไปจากชุมชน เกิดจากคนส่วนใหญ่มองวัฒนธรรม/สื่อพื้นบ้านเป็นเพียง “รูปแบบ” เท่านั้น ไม่ได้มีความรู้ความเข้าใจถึง “คุณค่า/เนื้อหา/ความหมาย” ทำให้มีคนจำนวนมากดูถูกความเชื่อของคนบางกลุ่มว่าเป็นเรื่องล้าสมัยและงมงาย เป็นต้น โดยในการที่จะรื้อฟื้นวัฒนธรรม/สื่อพื้นบ้านขึ้นมาได้นั้น

- 1) ต้องดำเนินงานที่เน้นกระบวนการเพื่อสร้างความมั่นใจให้กับเจ้าของวัฒนธรรม
- 2) ต้องใช้หลักการสิทธิเจ้าของวัฒนธรรม นั่นคือให้เจ้าของวัฒนธรรมเป็นคนคิดว่าจะรื้อฟื้นอะไรและอย่างไร และ
- 3) ในการรื้อฟื้นนั้นต้อง “ครบเครื่องเรื่องรื้อฟื้น” นั่นคือได้ทั้งส่วนที่เป็นรูปแบบ และส่วนที่เป็นคุณค่า/ความหมาย โดยกระทำภายใต้เงื่อนไขเพื่อชุมชน โดยชุมชน และเป็นของชุมชน

อะระโท โອชิมา (2536) ศึกษาเรื่องชีวิต พิธีกรรม และเอกลักษณ์ทางชาติพันธุ์ของคนมอญในเมืองไทย ได้อธิบายถึงพิธีกรรมของคนมอญที่มีการนับถือชะล็กห่วย เช่น พิธีเลี้ยงผีและพิธีรำผี ซึ่งหน้าที่ของพิธีกรรมนี้เป็นพลังทำให้บุคคลมารวมกันเป็นกลุ่มและสร้างความเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน เป็นกลไกสำคัญที่ธำรงรักษาเอกลักษณ์ทางชาติพันธุ์มอญ โดยการสืบต่อทางสายเลือดและสืบต่อประวัติของชาติพันธุ์มอญ นอกจากนี้ ยังมีพิธีกรรมทางด้านพุทธศาสนาบางพิธี เช่น การทำบุญร่วมกัน 9 วัดในวันเข้าพรรษาและออกพรรษา และพิธีเทศน์มหาชาติ เป็นต้น ได้ทำหน้าที่รวบรวมกลุ่มชาติพันธุ์มอญกลุ่มย่อยๆ เข้าไว้ด้วยกัน ซึ่งเป็นประโยชน์ต่อการธำรงรักษาวัฒนธรรมจารีตประเพณีของชาติพันธุ์มอญให้ดำรงอยู่ได้

นิตินันท์ พันทวี (2544) ทำการศึกษาพิธีกรรมท้องถิ่นในฐานะทุนวัฒนธรรมเพื่อการพัฒนาชุมชน : กรณีศึกษาพิธีบายศรีสู่ขวัญอีสาน พบว่า คุณค่าในองค์ประกอบของพิธีกรรม ได้แก่ ผู้นำพิธี ผู้ร่วมพิธี บทสวดัญญ์ เครื่องสังเวท เวลาและสถานที่ ในฐานะที่เป็นเครื่องหมายแห่งความดี สำหรับคุณค่าที่มีต่อบุคคล คือ ความสบายใจ ความกตัญญู ความอ่อนน้อม ก่อให้เกิดความมั่นใจ ภูมิใจ และมีเกียรติภูมิ สำหรับคุณค่าต่อสังคม คือการขัดเกลาทางสังคม สร้างความเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน และสะท้อนวัฒนธรรมทางภาษา และยังพบว่าเป็นทุนทางวัฒนธรรมที่ชุมชนใช้เป็นเครื่องมือในการสร้างสัมพันธภาพที่สมดุลระหว่างคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ คนกับสิ่งแวดล้อม คนกับคน และคนกับตนเอง ซึ่งเป็นประโยชน์ในการสร้างพลังชุมชน

บทที่ 3

ระเบียบวิธีวิจัย

การวิจัยเรื่อง “การใช้สื่อพิธีกรรมแซงชะนามเพื่อเสริมสร้างอัตลักษณ์ศักดิ์ศรีชาวไทได้บ้านโพนจาน อำเภอนพพรัตน์ จังหวัดนครพนม” โดยมีขั้นตอนและรายละเอียดในการดำเนินการวิจัย ดังนี้

1. รูปแบบการวิจัย
2. กลุ่มตัวอย่าง
3. พื้นที่ดำเนินการ
4. เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย
5. วิธีการเก็บข้อมูล
6. การตรวจสอบความน่าเชื่อถือของข้อมูล
7. การวิเคราะห์ข้อมูล
8. การนำเสนอข้อมูล
9. ระยะเวลาดำเนินการ

รูปแบบการวิจัย

การวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ที่มีวิธีการศึกษาแบบ Case Study โดยมีกลุ่มตัวอย่างรวมทั้งสิ้นจำนวน 40 ท่าน ทั้งนี้ ใช้วิธีเก็บข้อมูลโดยการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก (In-depth Interview) กลุ่มตัวอย่างจำนวน 25 ท่าน ใช้การสนทนากลุ่ม (Focus Group) กับกลุ่มตัวอย่างจำนวน 5 ท่าน ใช้การสังเกตการณ์แบบไม่มีส่วนร่วมในกิจกรรมต่างๆ ของชาวไทได้ เช่น การจัดประชุมหมู่บ้าน กลุ่มกิจกรรมสื่อพื้นบ้าน กิจกรรมในโรงเรียน และการจัดพิธีกรรมแซงชะนาม จำนวน 10 ท่าน รวมทั้งใช้วิธีการศึกษาจากเอกสารรายงานกิจกรรมรายงานและการประชุม

กลุ่มตัวอย่าง

ผู้วิจัยใช้เกณฑ์การกำหนดกลุ่มตัวอย่างตามบทบาทที่เกี่ยวข้องกับสื่อพิธีกรรมแซงชะนวม โดยใช้วิธีเลือกกลุ่มตัวอย่างแบบเจาะจง (Purposive Sampling) ในครั้งแรก เพื่อเก็บข้อมูลเชิงลึกกับผู้ที่มีบทบาทหลักในการฟื้นฟูสื่อพิธีกรรมแซงชะนวมในชุมชน (Key Informant) และใช้วิธีเลือกกลุ่มตัวอย่างแบบ Snowball Technique ซึ่งเป็นการสัมภาษณ์ตามคำแนะนำของกลุ่มตัวอย่างที่เลือกแบบเจาะจง เพื่อให้ได้ข้อมูลเชิงลึกเพิ่มเติมอย่างครบถ้วนและครอบคลุม ทั้งนี้ ผู้วิจัยกำหนดกลุ่มตัวอย่างทั้งสิ้นรวม 40 ท่าน โดยแบ่งเป็นกลุ่มตัวอย่างหลักและกลุ่มตัวอย่างรอง ดังนี้

1. **กลุ่มตัวอย่างหลัก** หมายถึง คนในหมู่บ้านโพนจานที่มีบทบาทหลักและมีส่วนเกี่ยวข้องในการสืบทอด/ฟื้นฟูสื่อพิธีกรรมแซงชะนวมโดยตรง ได้แก่

1.1 **กลุ่มผู้นำความคิด** ได้แก่ ผู้นำชุมชน พระสงฆ์ ปราชญ์ชาวบ้าน คณะครูโรงเรียนโพนจาน จำนวน 15 ท่าน เช่น

- นายคำตา ราชมณี อดีตผู้อำนวยการโรงเรียนบ้านโพนจาน
- นางรุ่งเรือง ราชมณี ครูโรงเรียนบ้านโพนจาน
- พระครูบรรพตธรรมโมภาส เจ้าคณะอำเภอโพนสวรรค์
- พระณัฐพล กุศลจิตโต เจ้าอาวาสวัดโพนทราย
- นายสวรรค์ กุณา ผู้ใหญ่บ้านโพนจาน 2
- นายทอน แสงมอม ผู้ใหญ่บ้านโพนเจริญ หมู่ 10
- นายสารี ข้ามประเทศ ปราชญ์ชาวบ้าน

1.2 **กลุ่มชาวบ้านทั่วไป** หมายถึง ผู้เฒ่าผู้แก่ พ่อบ้านแม่บ้าน เด็กและเยาวชนที่เป็นสมาชิกหรือเข้าร่วมในกลุ่มสื่อพื้นบ้านต่างๆ ได้แก่ สมาชิกในกลุ่มแซงชะนวม สมาชิกกลุ่มทอผ้าพื้นเมือง สมาชิกกลุ่มสานเสื่อใบเตย สมาชิกกลุ่มดนตรีพื้นบ้าน สมาชิกกลุ่มไล่ทั้งบั้ง และสมาชิกกลุ่มภาษาไล่ จำนวน 10 ท่าน

1.3 **กลุ่มเด็กและเยาวชนไทโส้บ้านโพนจาน** จำนวน 10 ท่าน

2. **กลุ่มตัวอย่างรอง** หมายถึง องค์การรัฐหรือหน่วยงานภายนอกที่มีบทบาทในการสนับสนุนสืบทอด/ฟื้นฟูวัฒนธรรมไทได้ ได้แก่ เทศบาลอำเภอโพธิ์พนม องค์การบริหารส่วนตำบลโพธิ์พนม สภาวัฒนธรรมตำบลโพธิ์พนม สภาวัฒนธรรมอำเภอโพธิ์พนม จำนวน 5 ท่าน

พื้นที่ดำเนินการ

ผู้วิจัยได้กำหนดพื้นที่ในการเก็บข้อมูลไว้ในเบื้องต้น และจะมีการปรับเปลี่ยนไปตามสถานการณ์ ดังนี้

- หมู่บ้านโพธิ์พนมหมู่ 2 ตำบลโพธิ์พนม อำเภอโพธิ์พนม จังหวัดนครพนม
- หมู่บ้านโพธิ์พนมหมู่ 10 ตำบลโพธิ์พนม อำเภอโพธิ์พนม จังหวัดนครพนม
- โรงเรียนบ้านโพธิ์พนม ตำบลโพธิ์พนม อำเภอโพธิ์พนม จังหวัดนครพนม เป็นสถานที่ที่ใช้ประกอบพิธีกรรมแข่งชะนาม แหล่งเรียนรู้เกี่ยวกับดนตรีพื้นบ้าน ภาษาไท และการแสดงโขน
- วัดโพธิ์พนม บ้านโพธิ์พนม ตำบลโพธิ์พนม อำเภอโพธิ์พนม จังหวัดนครพนม ใช้เป็นเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้และเป็นสถานที่ปฏิบัติการเกี่ยวกับการทอผ้าพื้นบ้าน การสานใบเตย และปฏิบัติการอื่นตามความเหมาะสม
- วัดป่าโพธิ์พนม บ้านโพธิ์พนม ตำบลโพธิ์พนม อำเภอโพธิ์พนม จังหวัดนครพนม ใช้สำหรับเป็นที่ฟื้นฟูปลูกสมุนไพรไทได้ และเป็นแหล่งศึกษาเรียนรู้ของชุมชน

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

1. เครื่องบันทึกเสียงแบบดิจิตอล (MP 3)
2. กล้องถ่ายรูปและกล้องวิดีโอ
3. แบบสัมภาษณ์เจาะลึก ซึ่งผู้วิจัยจะกำหนดประเด็นคำถามไว้ล่วงหน้า เป็นแบบสัมภาษณ์แบบอิงโครงสร้างปานกลาง (Semi-Structural Interviews) และใช้คำถามปลายเปิด (Open-ended Questions) เพื่อให้ผู้ให้ข้อมูลสามารถเล่าเรื่องและประสบการณ์ได้อย่างเต็มที่ โดยผู้วิจัยได้กำหนดแนวทางคำถามโดยแบ่งเป็นประเด็นต่างๆ ดังนี้

บริบทชุมชน :

- ประวัติศาสตร์ชุมชน
- วิถีชีวิตและลักษณะนิสัยชาวไทลื้อตั้งแต่อดีต
- สภาพปัญหา-ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในชุมชนช่วง 20 ปีที่ผ่านมา
- ปัญหาเกี่ยวกับอัตลักษณ์ศักดิ์ศรีของชาวไทลื้อ

พิธีกรรมแซงชะนาม :

- ประวัติความเป็นมา
- สภาพปัญหา-ความเปลี่ยนแปลงเกี่ยวกับพิธีแซงชะนามและสี่พี่น้องที่เป็นสายโซ่ ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน
- บทบาทของผู้ที่เกี่ยวข้องกับสี่พิธีกรรมตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน
- บทบาทหน้าที่ของสี่พิธีกรรมที่มีต่อชุมชนในด้านต่างๆ
- ความแตกต่างของพิธีแซงชะนามชาวไทลื้อและพิธีแซงชะนามท้องถิ่นอื่น

การสื่อสาร :

- การสื่อสารในชุมชนโดยทั่วไป
- การมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่างๆ ของคนในชุมชน
- การสื่อสารแบบมีส่วนร่วมของชุมชนในการสืบทอดพิธีกรรมแซงชะนาม
- ช่องทางการสื่อสาร/ การเปิดพื้นที่สาธารณะต่อคนภายนอกวัฒนธรรม
- ปฏิกริยาของคนภายนอกวัฒนธรรมที่มีต่อพิธีกรรมแซงชะนามและชาวไทลื้อทั้งในอดีตและปัจจุบัน
- กระบวนการทำงานวัฒนธรรมเชิงรุกเพื่อฟื้นฟูสี่พี่น้องบ้านในชุมชน
- ความคิดเห็นของกลุ่มเป้าหมายที่มีต่อแนวทางในการฟื้นฟูและสืบทอดเพื่อพัฒนาสี่พี่น้องบ้าน

ด้านอื่นๆ :

- ปัจจัยภายในและภายนอกชุมชนที่ส่งผลกระทบต่อพิธีแซงชะนาม
- บทบาทขององค์กรหรือหน่วยงานภายนอกที่เข้ามาสนับสนุน

วิธีการเก็บข้อมูล

ผู้วิจัยมีวิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล ดังนี้

1. ก่อนการลงเก็บข้อมูลในภาคสนามนั้น ผู้วิจัยได้ทำการรวบรวมข้อมูลจากเอกสารที่เกี่ยวข้องจาก ตำรา เอกสาร สื่อวีดิทัศน์ งานวิจัย วิทยานิพนธ์ และเว็บไซต์ ที่เกี่ยวข้องกับกลุ่มไทลื้อ พิธีเหยาและพิธีแซงชะนามทั้งของชนเผ่าไทลื้อและชนเผ่าอื่นๆ และบทบาทหน้าที่สื่อพื้นบ้าน เป็นต้น เพื่อศึกษาถึงลักษณะของประชากรและตัวสื่อพิธีกรรมของกลุ่มตัวอย่าง เพื่อให้เกิดความเข้าใจและนำมาใช้เป็นข้อมูลเบื้องต้นในการวิจัยภาคสนามต่อไป

2. เนื่องจากผู้วิจัยเป็นคนนอกวัฒนธรรม ดังนั้นในการลงพื้นที่ภาคสนาม “การสร้างความสัมพันธ์และปรับตัว” ให้เข้ากับชุมชนจึงเป็นสิ่งที่มีความสำคัญมากที่สุด โดยในเบื้องต้นนั้นผู้วิจัยได้โทรศัพท์ติดต่อพูดคุยกับอาจารย์รุ่งเรือง ราชมณี ครูโรงเรียนบ้านโพนจาน ซึ่งเป็นภาคีของโครงการสื่อพื้นบ้านสื่อสารสุข(สพส.)ที่รับผิดชอบโครงการแซงชะนาม จากนั้นได้นัดหมายกับภาคีเพื่อลงไปสำรวจสภาพพื้นที่(โดยที่ยังไม่ค้างคืน) และเพื่อแนะนำตัวทำความรู้จักกับแกนนำชุมชนบางท่าน เช่น อาจารย์คำตา ราชมณี และผู้ใหญ่บ้าน เพื่อให้การลงพื้นที่ภาคสนามครั้งต่อไปที่จะต้องใช้เวลาหลายวันเป็นไปอย่างราบรื่น

ในวันแรกที่ลงพื้นที่ภาคสนามจริง ผู้วิจัยได้ไปพบอาจารย์รุ่งเรือง ราชมณี ที่โรงเรียนบ้านโพนจานเพื่อแนะนำตัวกับแกนนำครูบางท่านที่เป็นกลุ่มตัวอย่างและนำขนมของฝากไปมอบให้เพื่อกระชับความสัมพันธ์อันดี จากนั้นผู้วิจัยได้ไปพบกับเด็กนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 2 จำนวน 2 ท่านที่อาจารย์รุ่งเรือง มอบหมายให้เป็นมัคคุเทศก์เพื่อนำผู้วิจัยเข้าไปสำรวจสภาพทั่วไปของหมู่บ้านและพบปะแนะนำตัวกลุ่มตัวอย่างและชาวบ้านเพื่อให้ชาวบ้านเกิดความคุ้นเคยกับผู้วิจัยก่อน (เนื่องจากคนในชุมชนค่อนข้างระมัดระวังตัวจากคนแปลกหน้าอาจจะด้วยสาเหตุที่เป็นพื้นที่ที่มียาเสพติดแพร่ระบาดอยู่) หลังจากนั้นวันต่อๆ มาจึงลงสนามเพื่อทำการสัมภาษณ์เชิงลึกกลุ่มตัวอย่าง

ทั้งนี้ ผู้วิจัยพบว่าวิธีการนำเด็กเยาวชนลงสนามไปพร้อมกับผู้วิจัยนั้น เป็นประโยชน์อย่างยิ่งในการช่วยอธิบายและทบทวนคำตอบบางประเด็นของกลุ่มตัวอย่างให้ละเอียดและเข้าใจได้ง่ายมากยิ่งขึ้น เนื่องจากพิธีกรรมแซงชะนามมีรายละเอียดต่างๆ มาก ประกอบกลุ่มตัวอย่างบางท่านมักจะพูด “ภาษาลื้อ” ปะปนไปในระหว่างที่ผู้วิจัยทำการสัมภาษณ์อีกด้วยและยังทำให้กลุ่มตัวอย่างมีความเชื่อใจและไว้วางใจมากขึ้นอีกด้วย ทั้งนี้ กลวิธีในการสร้างความสัมพันธ์กับกลุ่มที่เป็นเด็กและเยาวชนในพื้นที่ของผู้วิจัยก็ได้แก่ การช่วยสอนการบ้าน ให้

คำปรึกษาเรื่องการเรียน ให้ทดลองใช้อุปกรณ์ดิจิทัลของผู้วิจัย ตลอดจนการเลี้ยงข้าวและขนม เป็นต้น ซึ่งผู้วิจัยพบว่า การสานความสัมพันธ์กับเด็กและเยาวชนบ้านโพนจานในการลงพื้นที่นั้น ยังได้ส่งผลยั่งยืนมาจนถึงปัจจุบันที่แม้ว่าผู้วิจัยจะสิ้นสุดขั้นตอนในการลงภาคสนามแล้ว แต่ทั้งผู้วิจัยและเยาวชนก็ยังมี การติดต่อขอความช่วยเหลือในเรื่องต่างๆ กันอย่างต่อเนื่องอีกด้วย

นอกจากนี้ การลงพื้นที่ในฐานะคนนอกวัฒนธรรมจำเป็นที่จะต้องมีการปรับตัว เพื่อให้เข้ากับวิถีชีวิตของกลุ่มตัวอย่างด้วย เป็นต้นว่าจะต้องเข้าร่วมรับประทานอาหารที่บ้านกับชาวบ้านทุกครั้งเมื่อได้รับการเชิญชวน รวมถึงการทดลองทำกิจกรรมต่างๆ ตามที่กลุ่มตัวอย่างเชิญชวน เช่น การลองชูดพื้นเมืองไทใต้ การต้มน้ำต้มสมุนไพรไทใต้ เป็นต้น ซึ่งผู้วิจัยพบว่า การเข้าไปคลุกคลีในวิถีชีวิตประจำวันในลักษณะนี้ได้ส่งผลทำให้กลุ่มตัวอย่างมีความไว้วางใจและยินดีที่จะให้ข้อมูลเชิงลึกอย่างเต็มที่

3. เก็บรวบรวมข้อมูลโดยการสัมภาษณ์ โดยใช้การสัมภาษณ์แบบไม่เป็นทางการ (Informal Interview) การสัมภาษณ์กลุ่ม (Group Interview) และการสัมภาษณ์เจาะลึก (Depth Interview) เพื่อต้องการให้ได้ข้อเท็จจริงที่ตรงที่สุดของกลุ่มตัวอย่าง โดยเตรียมคำถามกว้างๆ สำหรับถามล่วงหน้าและปรับเปลี่ยนไปตามสถานการณ์

4. การทำ Focus group เพื่อสัมภาษณ์ข้อมูลเชิงลึกบางประเด็นกับกลุ่มเด็กและเยาวชนบางกลุ่ม เช่น กลุ่มเด็กนักเรียนคนอื่นๆ ที่เรียนโรงเรียนบ้านโพนจาน หรือกลุ่มที่เคยติดยาเสพติด เหล้า บุหรี่ เป็นต้น ซึ่งเป็นกลุ่มที่ถูกชักนำให้เข้ามามีส่วนร่วมในการทำกิจกรรมเกี่ยวกับสื่อพิชิตกรรมแซงชะนามนั้น ไม่สามารถที่จะกระทำได้ง่ายนักเนื่องจากผู้วิจัยเป็นคนภายนอกวัฒนธรรมทำให้เยาวชนชายมีความระมัดระวังและไม่ยินดีที่จะพูดคุยและให้สัมภาษณ์ ดังนั้น ผู้วิจัยจึงได้ใช้วิธีการสัมภาษณ์เชิงลึกผู้ปกครองของเยาวชนกลุ่มเสี่ยงถึงการมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่างๆ เมื่อครั้งที่มีโครงการในปี พ.ศ.2549 และใช้วิธีการสนทนากับกลุ่มเด็กดี เพื่อตรวจสอบข้อมูลเพิ่มเติมเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของเด็กกลุ่มเสี่ยง

5. นอกจากวิธีการเก็บข้อมูลต่างๆ ดังที่กล่าวมาแล้วนั้น อีกวิธีการหนึ่งที่จะทำให้ได้ข้อมูลในภาคสนามคือ วิธีการสังเกตการณ์ (Observation) ในการทำกิจกรรมและปรากฏการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นภายในชุมชน เพื่อให้ได้ข้อมูลสภาพการดำรงวิถีชีวิต การประกอบอาชีพ และการแสดงออกถึงความมั่นใจ/ภาคภูมิใจในการเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ไทใต้และการธำรงรักษาสื่อพิชิตกรรมแซงชะนาม โดยในเบื้องต้นนั้นผู้วิจัยใช้วิธีการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วมเป็นหลัก เช่น การเดินสำรวจสภาพชุมชนโดยรอบ การนั่งชมและพูดคุยเรื่องทั่วๆ ไปในขณะที่คุณยายบาง

ท่านกำลังท้อแท้และตำหนิ และที่สำคัญคือการเข้าร่วมสังเกตการณ์ในพิธีกรรมแข่งชะนามสนามจริง ซึ่งจะทำให้เกิดความเข้าใจเกี่ยวกับรายละเอียดต่างๆ ที่อยู่ในพิธีกรรมได้มากขึ้น รวมทั้งได้สัมผัสถึงคุณค่า/ความหมายของพิธีกรรมจากประสบการณ์จริง เช่นที่พบว่าลูกหลานโดยเฉพาะผู้หญิงได้มาคอยเฝ้าดูแลและปรนนิบัติผู้เป็นยายเกือบตลอดทั้งวัน เป็นต้น

การตรวจสอบความน่าเชื่อถือของข้อมูล

เพื่อให้ข้อมูลที่ได้มีความน่าเชื่อถือและถูกต้อง ผู้วิจัยจะใช้วิธีการตรวจสอบ ดังนี้

1. ใช้วิธีการตรวจสอบความน่าเชื่อถือของข้อมูลโดยการให้บุคคลที่เกี่ยวข้องกับปรากฏการณ์อ่านข้อมูล และทักท้วงหรือเสนอแนะต่อข้อมูลดังกล่าว

2. ใช้การตรวจสอบข้อมูลแบบสามเส้า (Data Triangulation) โดยใช้การเก็บข้อมูลในประเด็นเดียวกันจากคนหลายกลุ่มเพื่อตรวจสอบว่าข้อมูลตรงกันหรือไม่ ซึ่งเป็นสิ่งที่มีความจำเป็นอย่างมากโดยเฉพาะอย่างยิ่งการที่พิธีกรรมแข่งชะนามเป็นสื่อที่มีรายละเอียดต่างๆ ค่อนข้างมาก ประกอบกับผู้วิจัยใช้วิธีการศึกษาแบบมีเงื่อนไขเรื่องมิติเวลาทำให้ต้องทำการตรวจสอบข้อมูลชุดเดียวกันจากหลายกลุ่มเพื่อความแม่นยำครบถ้วน นอกจากนี้ ยังมีวิธีการตรวจสอบข้อมูลอีกวิธีหนึ่งคือ ใช้วิธีเก็บข้อมูลจากกลุ่มตัวอย่างคนเดียวกันแต่ต่างเวลาเพื่อให้แน่ใจว่าข้อมูลชุดนั้นมีความถูกต้องแม่นยำ

3. ใช้วิธีการเก็บข้อมูลแบบหลากหลายวิธี (Methodological Triangulation) ได้แก่ ก่อนลงภาคสนาม จะทำการรวบรวมข้อมูลจากเอกสาร และศึกษาข้อมูลจากวีดิทัศน์ที่เกี่ยวข้อง สำหรับการเก็บข้อมูลภาคสนามใช้การสัมภาษณ์แบบเจาะลึก การสัมภาษณ์กลุ่ม และการสังเกตแบบมีส่วนร่วม

แนวทางในการเก็บข้อมูล

วัตถุประสงค์	แนวคิดทฤษฎีที่ใช้	วิธีเก็บข้อมูล
1. ศึกษาสถานภาพของสื่อพิธีกรรมแข่งชะนามตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน	- สถานภาพของสื่อพื้นบ้าน	- สัมภาษณ์เชิงลึก - การสัมภาษณ์กลุ่ม - การสังเกต
2. ศึกษาบทบาทหน้าที่ของสื่อพิธีกรรมแข่งชะนามในการเสริมสร้างอัตลักษณ์ศักดิ์ศรีของชาวไทยได้ตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน	- ทฤษฎีหน้าที่นิยมและหน้าที่สื่อพิธีกรรม - อัตลักษณ์ - พื้นที่สาธารณะ	- สัมภาษณ์เชิงลึก - การสังเกต
3. ศึกษากระบวนการทำงานวัฒนธรรมเชิงรุกเพื่อฟื้นฟูสื่อพิธีกรรมแข่งชะนาม	- กระบวนการทำงานวัฒนธรรมเชิงรุก	- เอกสาร - สัมภาษณ์เชิงลึก
4. ศึกษาการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมเพื่อฟื้นฟูสื่อพิธีกรรมแข่งชะนาม	- การสื่อสารแบบมีส่วนร่วม	- เอกสาร - สัมภาษณ์เชิงลึก - Focus Group

การวิเคราะห์ข้อมูล

การวิจัยครั้งนี้ใช้การวิเคราะห์ข้อมูลไปพร้อมๆ กับการเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนาม โดยใช้แนวคิดและทฤษฎีมาวิเคราะห์ตีความปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในพื้นที่ที่ศึกษา และใช้ทัศนะของคนใน (Emic) มาช่วยอธิบายบางปรากฏการณ์ จากนั้นทำการจำแนกข้อมูลเป็นชนิด (Typological Analysis) ทำการเปรียบเทียบข้อมูล และตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูลก่อนนำเสนอผล

การนำเสนอข้อมูล

นำเสนอข้อมูลด้วยวิธีการพรรณนาวิเคราะห์ (Analysis Descriptive) เพื่ออธิบายปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นกับสื่อพิธีกรรมแข่งชะนามและชุมชน จากนั้นจึงนำเสนอข้อสรุปเบื้องต้นจากการศึกษาเพื่อตามลำดับวัตถุประสงค์แต่ละข้อ ดังนี้

1. สถานภาพของสื่อพิธีกรรมแข่งชะนามทั้ง 3 ได้แก่ ยุคอดีต ยุคปี 2528-2548 และยุคปี 2549-ปัจจุบัน และปัจจัยที่ส่งผลกระทบต่อการทำงานอยู่และเปลี่ยนแปลงสถานภาพดังกล่าว
2. บทบาทหน้าที่ในการเสริมสร้างอัตลักษณ์ของสื่อพิธีกรรมแข่งชะนามทั้ง 3 ยุค ได้แก่ ยุคอดีต ยุคปี 2528-2548 และยุคปี 2549-ปัจจุบัน
3. กระบวนการทำงานวัฒนธรรมเชิงรุกคุณลักษณะต่างๆ ที่ชุมชนนำมาใช้ในการฟื้นฟู/สืบทอดสื่อพิธีกรรมแข่งชะนามและสื่อพื้นบ้าน
4. การสื่อสารแบบมีส่วนร่วมของโรงเรียน วัด บ้าน และองค์กรภายนอก

ระยะเวลาดำเนินการ

ผู้วิจัยใช้ระยะเวลาในการเก็บรวบรวมข้อมูลตั้งแต่เดือนกันยายน 2550 - มีนาคม 2551

บทที่ 4

ผลการวิจัย

การวิจัยเรื่อง “การใช้สื่อพิธีกรรมแซงชะนาม เพื่อเสริมสร้างอัตลักษณ์ศักดิ์ศรีชาวไทได้บ้านโพนจาน อำเภอโพนสวรรค์ จังหวัดนครพนม” ในครั้งนี้ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยใช้วิธีการเก็บข้อมูลจากการสัมภาษณ์ ทั้งแบบการสัมภาษณ์กลุ่ม (Group Interview) การสัมภาษณ์เจาะลึก (Depth Interview) การจัดกลุ่มสนทนา (Focus group) ใช้วิธีสังเกตการณ์ (Observation) และการศึกษาเอกสาร (Documentary Analysis) สำหรับการนำเสนอผลการวิจัยประกอบด้วยเนื้อหา 5 ส่วน ดังนี้

ส่วนที่ 1 ข้อมูลเบื้องต้นเกี่ยวกับบริบทชุมชนของหมู่บ้านโพนจาน

ส่วนที่ 2 สื่อพิธีกรรมแซงชะนามใน ยุคอดีต ยุคปีพ.ศ. 2528-2548 และยุคปีพ.ศ. 2549-ปัจจุบัน มีสถานภาพเป็นอย่างไรบ้าง และมีปัจจัยอะไรบ้างที่ก่อให้เกิดผลกระทบต่อสถานภาพ

ส่วนที่ 3 สื่อพิธีกรรมแซงชะนามมีบทบาทหน้าที่ในการเสริมสร้างอัตลักษณ์ศักดิ์ศรีของชาวไทได้อย่างไรทั้งในยุคอดีต ยุคปีพ.ศ. 2528-2548 และยุคปีพ.ศ. 2549-ปัจจุบัน

ส่วนที่ 4 ชาวไทได้มีกระบวนการทำงานวัฒนธรรมเชิงรุกเพื่อฟื้นฟูรูปแบบ และคุณค่า/ความหมายของสื่อพิธีกรรมแซงชะนามอย่างไร

ส่วนที่ 5 ชาวไทได้ใช้การสื่อสารแบบมีส่วนร่วมเพื่อฟื้นฟูและเสริมสร้างศักดิ์ศรีให้แก่สื่อพิธีกรรมแซงชะนามอย่างไร

ส่วนที่ 1 ข้อมูลเบื้องต้นเกี่ยวกับบริบทชุมชนของหมู่บ้านโพนจาน

จากการศึกษาเกี่ยวกับบริบทชุมชนของหมู่บ้านโพนจาน ตำบลโพนสวรรค์ อำเภอโพนสวรรค์ จังหวัดนครพนม ผู้วิจัยขอนำเสนอรายละเอียดเกี่ยวกับบริบทชุมชนของหมู่บ้านโพนจานตามประเด็น ดังนี้

1. สภาพภูมิประเทศและอาณาเขตที่ตั้ง
2. ประวัติศาสตร์
3. การเมืองการปกครอง
4. สภาพเศรษฐกิจ
5. การศึกษา
6. สาธารณูปโภค
7. ความเชื่อความศรัทธาและศาสนา
8. ความสัมพันธ์ทางสังคม
9. การสื่อสารชุมชน

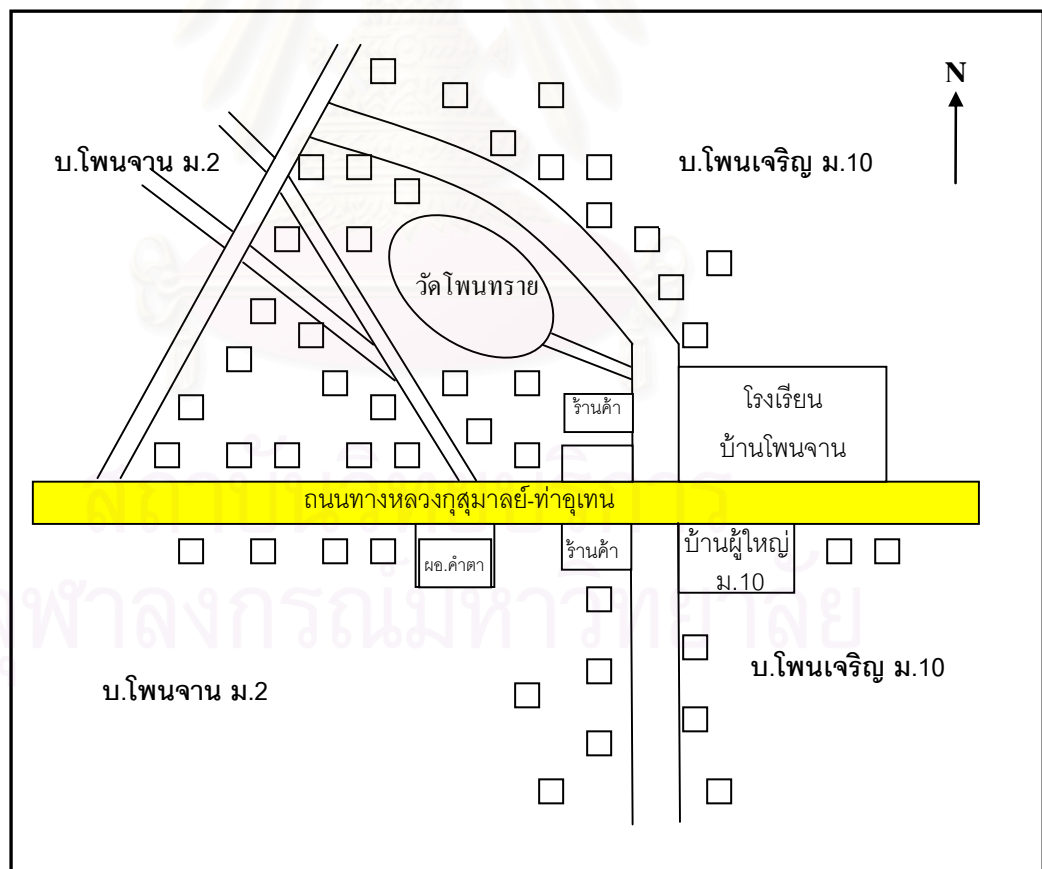
1. สภาพภูมิประเทศและอาณาเขตที่ตั้งของหมู่บ้าน

1.1 สภาพภูมิประเทศ

หมู่บ้านโพนจาน หมู่ 2 ตำบลโพนจาน อำเภอโพนสวรรค์ จังหวัดนครพนม ถือเป็นพื้นที่ชุมชนขนาดเล็ก ที่ตั้งอยู่บนพื้นที่ทั้งสิ้น 2,209 ไร่ ซึ่งแบ่งเป็นพื้นที่ทำการเกษตร 1,600 ไร่ ลักษณะเป็นพื้นที่ลุ่ม ในฤดูฝนมีน้ำมาก สภาพพื้นดินเป็นดินร่วนซุย เหมาะแก่การปลูกข้าวพริก ใบบายาสูป และยางพารา ในฤดูร้อนอากาศค่อนข้างจะร้อนจัด ส่วนในฤดูหนาวอากาศจะหนาวเย็นมากและความชื้นในอากาศจะน้อยเช่นเดียวกับภูมิอากาศของจังหวัดภาคอีสานโดยทั่วไป

1.2 อาณาเขตที่ตั้งของหมู่บ้าน

ทิศเหนือ	ติดกับหมู่บ้านนาซอ ตำบลโพนจาน อำเภอโพนสวรรค์ จังหวัดนครพนม
ทิศใต้	ติดกับหมู่บ้านบงคำ ตำบลโพนจาน อำเภอโพนสวรรค์ จังหวัดนครพนม
ทิศตะวันออก	ติดกับหมู่บ้านโพนเจริญ ตำบลโพนจาน อำเภอโพนสวรรค์ จังหวัดนครพนม
ทิศตะวันตก	ติดกับหมู่บ้านโพนแพง อำเภอกุสุมาลย์ จังหวัดสกลนคร

ภาพที่ 8 : แผนที่หมู่บ้านโพนจาน

2. ประวัติศาสตร์ชุมชน

ชาวไทได้เป็นกลุ่มชาติพันธุ์หนึ่งในจังหวัดนครพนมที่มีประวัติศาสตร์ยาวนาน โดยในพื้นที่หมู่บ้านโพนจาน (ปัจจุบันถูกแยกออกเป็น 2 หมู่บ้าน) เป็นอีกพื้นที่หนึ่งที่มีชนเผ่า “ไทได้” มาตั้งถิ่นฐานอยู่อาศัยตั้งแต่ปี พ.ศ. 2260 ซึ่งเป็นเวลาเกือบสามร้อยปีแล้ว จากการสัมภาษณ์ผู้เฒ่าผู้แก่ในหมู่บ้านต่างคนต่างบอกเล่าเป็นเสียงเดียวกันว่า แรกเริ่มนั้นบรรพบุรุษของตนได้อพยพมาจากดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง มาตั้งรกรากบริเวณต้นน้ำห้วยกุดยาง ซึ่งบริเวณนั้นมีต้นยางใหญ่ และมีรังผึ้งหลวงอาศัยอยู่เป็นจำนวนมาก ชาวบ้านจึงเรียกว่า บ้านฮ้างต้นเผิง (บ้านร้างต้นเผิง) สอดคล้องกับที่อาจารย์คำตา ราชมณี อดีตผู้อำนวยการโรงเรียนบ้านโพนจานและเป็นชาวไทได้ โดยกำเนิด ที่ได้เล่าถึงประวัติของชุมชนให้ผู้วิจัยฟังเพิ่มเติมถึงประวัติการตั้งถิ่นฐานของชาวไทได้ในอดีตว่า

“ที่โพนจานกับโพนเจริญเป็นคนเผ่าได้ทั้งหมด โดยประวัติเผ่าได้ก็ได้อพยพมาพร้อมกับเผ่าอื่นๆ แหละ มีได้ มีญ้อ อะไรต่างๆ คนได้ก็มาอยู่ที่ลำห้วยเรียกว่า “ห้วยตุ้มเผิง” ภาษาได้คำว่า ตุ้ม ก็คือ ต้นห้วย แล้วแถวนั้นก็ต้นยางใหญ่ที่มีรวงผึ้งใหญ่มาเกาะอยู่รวมกันเยอะๆ ก็เลยเรียกว่า ต้นเผิง ภาษาได้ “เผิง” ก็คือ ผึ้ง พอมาอยู่ได้ระยะหนึ่งก็มาอยู่อีกที่ที่เป็น พุงนา ภาษาได้เรียกว่า “วีนาจาน” วีน แปลว่า หมู่บ้าน, นา แปลว่า พุง, และจาน แปลว่า ดอกจาน เป็นคำผสมระหว่างภาษากะเลิงด้วยคือ คำว่า “นา” แต่ภาษาได้จะออกเสียงคำว่า “วี(น)” เพียงๆ น้อย ต่อมาพอเกิดโรคห่า ชาวบ้านก็แตกกันไปจนอพยพมาอยู่หมู่บ้านปัจจุบันนี้ ส่วนหนึ่งไปอยู่บ้านบงคำ บ้านห้วยไร่ บ้านนาดี หลังจากนั้นหมู่บ้านโพนจานก็แตกออกเป็น 2 หมู่ โพนจานกับ โพนเจริญ”

(คำตา ราชมณี, สัมภาษณ์, 17 ธันวาคม 2550)

แรกเริ่มที่อพยพเข้ามาในปี พ.ศ. 2260 นั้นชาวไทได้กลุ่มนี้ได้อพยพขึ้นไปอาศัยอยู่ทางทิศเหนือของหมู่บ้าน และเปลี่ยนชื่อบ้านเป็น บ้านนาจาน แต่ต่อมาในปีพ.ศ. 2300 ได้เกิดโรคระบาดร้ายแรง(ไข้ดำ) ชาวบ้านจึงพากันย้ายถิ่นฐานมาตั้งบ้านเรือน ณ บริเวณที่อยู่ปัจจุบัน ซึ่งมีลักษณะพื้นที่เป็นเนิน(โพน)และมีต้นจาน(ต้นทองกวาว)เป็นจำนวนมาก จึงเรียกว่า บ้านโพนจาน

ต่อมาได้มีชาวไทได้บางส่วนอพยพข้ามแม่น้ำโขงมาอยู่อาศัยสมทบในพื้นที่ละแวกนั้น โดยอยู่คนละฟากฝั่งท้องทุ่งกับหมู่บ้านโพนจาน และได้รวมเอาชาวไทไว้ในบ้านห้วยไร่เข้าร่วมเป็นกลุ่มเดียวกัน และก่อตั้งหมู่บ้านขึ้นมาใหม่เรียกว่า “หมู่บ้านบงคำ” การที่ชาวไทไว้ในหมู่บ้านบงคำเริ่มอพยพเข้ามาอยู่มากขึ้นทำให้ชนเผ่า “กระเลิง” ที่เคยอยู่ในพื้นที่ละแวกนั้นแยกตัวออกไปทางทิศตะวันตก เพื่อตั้งเป็นหมู่บ้านใหม่ชื่อ “หมู่บ้านกลางจาน”

ภายหลังได้เกิดการขยายตัวของประชากรแต่ละกลุ่มมากขึ้นเรื่อยๆ ทำให้พื้นที่อยู่อาศัยของชาวไทในหมู่บ้านโพนจานและชาวกระเลิงในหมู่บ้านกลางจานขยายออกมาเชื่อมติดกันจนเกือบจะเป็นชุมชนเดียว ทำให้ในปีพ.ศ.2512 มีชาวบ้านไทได้บางส่วนอพยพไปอยู่ตามท้องไร่ท้องนาและก่อตั้งเป็นหมู่บ้านใหม่ชื่อ “บ้านนาซอ” ตำบลโพนจาน และเพียงสองปีต่อจากนั้น(พ.ศ. 2514) ชาวไทได้บางส่วนก็ได้อพยพออกไปตั้งหมู่บ้านใหม่ขึ้นอีกเรียกว่า “หมู่บ้านนาดี” (ปัจจุบันขึ้นตรงกับอำเภอกุสุมาลย์ จังหวัดสกลนคร) นอกจากนี้ ยังพบว่าในปีพ.ศ. 2528 เมื่อเกิดการขยายตัวของประชากรมากขึ้นจึงทำให้ชาวไทได้ที่อยู่เคยอยู่อาศัยในหมู่บ้านนาดีได้แยกตัวออกมาตั้งเป็น “หมู่บ้านหนองท่ม” ซึ่งอยู่ในเขตปกครองของตำบลโพนจาน อำเภอโพนสวรรค์ จังหวัดนครพนมในปัจจุบัน

จากประวัติศาสตร์ของกลุ่มชาติพันธุ์ไทได้จะเห็นได้ว่าเป็นลักษณะของประชากรพลัดถิ่นที่มีการพยายามรวมตัวกันอย่างเป็นปึกแผ่นในช่วงแรกที่อพยพข้ามมาจากแม่น้ำโขงเนื่องจากเป็นประชากรกลุ่มน้อยเมื่อเทียบกับบรรดากลุ่มชาติพันธุ์อื่นๆ แต่ต่อมากลับค่อยๆ พบว่าชาวไทได้ในหมู่บ้านโพนจานและชาวไทได้ที่ข้ามมาสมทบภายหลังได้เริ่มแยกตัวและอพยพออกไปตั้งถิ่นฐานหมู่บ้านแห่งใหม่มากขึ้นเรื่อยๆ จนในปัจจุบันพบว่าเฉพาะในเขตของอำเภอโพนสวรรค์และพื้นที่ใกล้เคียงนั้นมีชาวไทได้กระจัดกระจายอยู่ในหลายหมู่บ้านด้วยกัน

จากปรากฏการณ์นี้ทำให้ผู้วิจัยตั้งข้อสังเกตว่า การที่กลุ่มแกนนำและชาวไทได้หมู่บ้านโพนจานมีความพยายามที่จะปกป้องอัตลักษณ์ศักดิ์ศรีและเกียรติภูมิของตนเองเอาไว้โดยใช้ “สื่อพิธีกรรมแซงชะนাম” เป็นกลไกสำคัญดังที่ปรากฏมาตั้งแต่ปี พ.ศ.2528 เหตุผลหนึ่งอาจเป็นเพราะต้องการที่จะธำรงรักษาความเป็น “กลุ่ม” ชาติพันธุ์เอาไว้มิให้สูญสลายหรือกระจัดกระจายไปเช่นเดียวกับที่ผ่านมา และการเลือกใช้สื่อพิธีกรรมแซงชะนามก็เนื่องมาจากเป็นสื่อที่มีความเก่าแก่เช่นเดียวกับประวัติศาสตร์ชุมชน อีกทั้งยังเป็นสื่อที่มีคนจำนวนมากเข้ามาเกี่ยวข้องกับตนเอง

3. การเมืองการปกครอง

ในปี พ.ศ. 2536 อำเภอโพนสวรรค์ ได้รับการยกฐานะขึ้นเป็นสุขาภิบาล โดยได้รวมเอาพื้นที่บางส่วนของหมู่บ้านโพนจานยกฐานะขึ้นเป็นสุขาภิบาลไปพร้อมกันด้วย (เฉพาะฝั่งทิศเหนือของทางหลวงหมายเลข 2028 สายท่าอุเทน-กุสุมาลย์ ซึ่งอยู่นอกเขตป่าสงวนแห่งชาติ) ผลกระทบจากนโยบายภาครัฐนั้นได้พลอยทำให้หมู่บ้านโพนจานได้รับการพัฒนาด้านสาธารณูปโภคและการคมนาคมมากขึ้นตามลำดับ

ต่อมาในปี พ.ศ. 2542 ซึ่งเป็นช่วงที่ประชากรในหมู่บ้านโพนจานมีการขยายตัวมากขึ้น ภาครัฐจึงได้แยกหมู่บ้านออกเป็น 2 หมู่บ้าน เรียกว่า หมู่บ้านโพนจาน หมู่ 2 และหมู่บ้านโพนเจริญ หมู่ 10 โดยใช้ถนนโพนจาน-นาหว้า น.พ. 3024 เป็นเส้นทางแบ่งเขต ซึ่งหมู่บ้านฝั่งตะวันออกของถนนโพนจาน เป็นหมู่บ้านโพนจาน หมู่ 2 และหมู่บ้านฝั่งตะวันตกของถนนรวมทั้งบริเวณโรงเรียนบ้านโพนจานเป็นหมู่บ้านโพนเจริญ หมู่ 10 ทั้งนี้ ในส่วนของหมู่บ้านโพนจานหมู่ 2 และหมู่ 10 นั้น ต่างก็ถูกแบ่งออกเป็นสองฝากโดยมีถนนทางหลวงหมายเลข 2028 สายท่าอุเทน-กุสุมาลย์กัน ทำให้พื้นที่ฝั่งด้านโรงเรียนโพนจานอยู่ในเขตการปกครองของเทศบาลตำบลโพนสวรรค์ อีกฝั่งหนึ่งก็อยู่ในเขตปกครองขององค์การบริหารส่วนตำบล (ดูภาพประกอบในหน้า 67 ภาพที่ 7 : แผนที่หมู่บ้านโพนจาน)

สำหรับระบบการปกครองของหมู่บ้านโพนจานนั้น ได้มีผู้ใหญ่บ้านเป็นผู้นำชุมชนแบบทางการ ทั้งนี้ ก่อนที่หมู่บ้านจะถูกแยกออกเป็น 2 หมู่บ้านได้มีผู้ใหญ่มาแล้วทั้งสิ้น 7 คน ได้แก่ นายสุพัฒน์ แสนมอม, นายคำ แต่มกลาง, นายตุ๊ด ข้ามประเทศ, นายป่า ราชมณี ,นายสารี ข้ามประเทศ, นายผาย แสนมอม และนายถนอม ขวาไชยวี และตั้งแต่ปีพ.ศ.2548-2551 หมู่บ้านโพนจาน หมู่ 2 มีผู้นำชุมชน ดังนี้ 1) นายสวรรค์ กุจนา ตำแหน่งผู้ใหญ่บ้าน 2) นายสี ทาด กุจนา ตำแหน่งผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน และ 3) นายตี๋ม หัสระสา ตำแหน่งผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน

ปัจจุบันหมู่บ้านโพนจาน หมู่ 2 มีจำนวนครัวเรือนทั้งสิ้น 306 ครัวเรือน ประชากรรวมประมาณ 1,404 คน แบ่งเป็นชาย 700 คน และหญิง 704 คน

สำหรับหมู่บ้านโพนเจริญ หมู่ 10 (ส่วนหนึ่งของหมู่บ้านโพนจานเดิม) มีจำนวนครัวเรือนทั้งสิ้น 173 ครัวเรือน ประชากรรวมประมาณ 600 คน เมื่อปี 2542 ที่แยกออกเป็นหมู่บ้านโพนเจริญมีผู้ใหญ่บ้านคนแรกคือ นายบวร ข้ามประเทศ ต่อมาในปี 2544-ปัจจุบันมีผู้ใหญ่บ้านคือ นายทอน แสนมอม

ผู้วิจัยได้ตั้งข้อสังเกตอย่างหนึ่งว่า แม้หมู่บ้านจะถูกแยกออกเป็นสองส่วนแล้ว แต่ในด้านความสัมพันธ์ทางสังคมนั้นยังปรากฏว่ามีความใกล้ชิดแน่นแฟ้นกันเช่นในอดีตที่ผ่านมา โดยเห็นได้จากการจัดงานประเพณีวัฒนธรรมต่างๆ ที่หมู่บ้านโพนจานหมู่ 2 และหมู่บ้านโพนเจริญหมู่ 10 ที่พบว่าจะยังคงมีการจัดงานร่วมกันอยู่เสมอๆ โดยเฉพาะพิธีกรรมแซงชะนาม และชาวบ้านเองก็ไม่ได้มีความรู้สึกที่หมู่บ้านของตนเองถูกแยกจากกันโดยสิ้นเชิง ซึ่งนี่อาจจะเป็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นเพื่อสร้างพลังในการต่อรองกับอำนาจของภาครัฐและบุคคลภายนอกวัฒนธรรมก็เป็นได้

“เขาก็จัดด้วยกันหมดทั้งหมู่ 2 หมู่ 10 ไม่ได้แบ่งแยกนะทำอะไรก็แบบพี่น้องกัน”

(ทอง แสนมอม, สัมภาษณ์ 6 มีนาคม 2551)

4. สภาพเศรษฐกิจ

จากคำขวัญของหมู่บ้านโพนจานที่ว่า “แหล่งพริกพันธุ์ดี มัดหมี่สีสวย มากด้วยเกษตรกรรม วัฒนธรรมท้องถิ่น ดินแดนสามเผ่า...เหล่าไล่ ญ้อ กระเลิง” คำขวัญนี้ไม่เพียงแต่สะท้อนให้เห็นถึงความหลากหลายของกลุ่มชาติพันธุ์ที่มาอยู่รวมกันในพื้นที่ละแวกตำบลโพนจานเท่านั้น แต่ยังสะท้อนให้เห็นถึงลักษณะการดำรงวิถีชีวิตและระบบเศรษฐกิจแบบพึ่งพาตนเองและธรรมชาติได้เป็นอย่างดีอีกด้วย โดยผู้วิจัยขอเสนอผลการอภิปรายตามหัวข้อดังต่อไปนี้

4.1 แหล่งอาหารจากธรรมชาติ

จากการสัมภาษณ์พบว่าตั้งแต่อดีตมานั้น ชาวไทได้หมู่บ้านโพนจานมีการทำมาหากินแบบพึ่งพาธรรมชาติและการแลกเปลี่ยนอาหารในกลุ่มเพื่อนบ้านมากกว่าการซื้อขาย โดยที่แต่ละครัวเรือนจะปลูกพืชผักสวนครัว มีการเลี้ยงสัตว์ เช่น โค กระบือ เป็ด ไก่ สุกร ฯลฯ รวมทั้งมีการหาอาหารจากแหล่งธรรมชาติ เช่น ป่า ทุ่งนา ลำห้วยหนองน้ำ มาไว้สำหรับบริโภคในครัวเรือนโดยไม่ต้องซื้อหาจากท้องตลาดหรือแหล่งอื่นๆ

“ตื่นเข้ามาเขาก็จะนั่งข้าวไว้ แล้วก็หาปูหาปลาบเซียดที่จับมาได้ตามท้องไร่ท้องนา มาทำกิน ถ้าเข้าป่า ลงห้วย ลงหนองเขาก็ได้ของกินแล้ว เขาไม่ได้ทำมาหากินแบบว่าอยากได้เงินทองเยอะเยอะ”

(บุญทริกา มั่นเหมาะ, สัมภาษณ์ 10 มกราคม 2551)

และจากการสังเกตการณ์สภาพพื้นที่ของผู้วิจัยก็สามารถยืนยันได้เป็นอย่างดีว่าในปัจจุบัน ชาวไทลื้อก็ยังนิยมดำรงวิถีชีวิตแบบการหาอาหารจากแหล่งธรรมชาตินี้อยู่ โดยพบเห็นได้จากการที่พ่อบ้านแม่บ้านบางกลุ่มออกไปจับปลาและหาหอยขมตามหนองน้ำ ในขณะที่ตอนพลบค่ำ จะเห็นวัยรุ่นผู้ชายสองถึงสามคนพร้อมอุปกรณ์ดักสัตว์น้ำขีมือเตอร์ไซค์ออกไปที่ทุ่งนาผากตรงข้ามหมู่บ้าน ซึ่งผู้วิจัยได้ทราบในภายหลังว่าเยาวชนกลุ่มนี้ออกไปจับกบและเขียดเพื่อมาประกอบอาหารในวันรุ่งขึ้น

4.2 หัตถกรรม

งานหัตถกรรมที่เป็นอัตลักษณ์ของชาวไทลื้อบ้านโพนจวนคือการมีฝีมือในด้าน “การทอผ้า” โดยผ้าพื้นเมืองของชาวไทลื้อที่โดดเด่นได้แก่ การทำผ้าฝ้ายมัดหมี่ข้อมคราม เพื่อนำมาทำเป็นผ้าซิ่นตีนจก (ผ้าถุง) หรือตัดเป็นเสื้อผ้าไว้ใช้ในครัวเรือน การทอผ้าเกร็บ (ผ้าสไบที่มีลวดลายเฉพาะ) ที่ใช้เป็นผ้าสำหรับพาดบ่าหรือนำไปต่อเป็นลวดลายบนเสื้อผ้าได้อย่างสวยงาม การทอผ้าหม่ม และทำหมอนขิด เป็นต้น การทอผ้านั้นเป็นถือเป็นส่วนหนึ่งในวิถีชีวิตของหญิงสาวชาวไทลื้อ ในยามว่างจากการทำงานบ้านประจำวันและหลังจากการทำนาหญิงสาวชาวไทลื้อจะต้องมานั่งเข็นฝ้ายและทอผ้าจนเป็นกิจวัตรที่คุ้นชินตา จนบรรพบุรุษมีคำกล่าวไว้สอนลูกหลานสอนหลานว่า “แม่หญิงคนใดทอผ้าเป็นสิบได้แต่งงาน” ดังนั้น เด็กหญิงชาวไทลื้อจึงต้องเริ่มหัดทอผ้าตั้งแต่เป็นวัยรุ่นก่อนที่จะเรียนรู้งานหัตถกรรมอื่นๆ เช่น การทำเสื่อใบเตย ทำกับข้าว ซึ่งถือว่าเป็นงานที่ง่ายกว่ามากเมื่อเทียบกับการทอผ้า

“แม่หัดให้ทอผ้าตั้งแต่อายุ 15 ปี เพราะเขาเป็นแม่หญิง เขาจะต้องเข็ดงานฝีมือ เข็ดอยู่เข็ดกินให้เป็นซะก่อน จังสิเอาผ้าได้ บ่คือเด็กซุ่มมือนี้”

(ยายกลม ชำมประเทศ, สัมภาษณ์ 12 มกราคม 2551)

ภาพที่ 9 : การทอผ้าถุง(ผ้าซิ่น)จากผ้าฝ้ายมัดหมี่ย้อมคราม

ภาพที่ 10 : การทอผ้าเปรเกร็บหรือผ้าสไบสำหรับพาดบ่า

ในอดีตชาวไทยใ้ยังมีประเพณี “ลงช่วงเข็นฝ้าย” ที่มักจะกระทำคืนที่มีพระจันทร์เต็มดวงส่องสว่างมาในบริเวณลานเข็นฝ้าย ส่วนฝ่ายชายชาวไทยใ้ก็จะใช้โอกาสนี้ ในการเลือกคู่ครอง โดยดูจากทักษะฝีมือการทอผ้า จะถือโอกาสนั่งพูดคุย เกี่ยวกับพาราสีหญิงสาวด้วยผลญาคำคม รวมทั้งมีการเล่นดนตรีพื้นบ้าน เช่น ดิดพิณ เป่าแคน เพื่อสร้างความครึกครื้น ทำให้หญิงสาวชาวไทยใ้เกิดการแข่งขันเรียนรู้ทักษะฝีมือในการทอผ้าไปด้วย

นอกจากการทอผ้าแล้วผู้หญิงยังต้องฝึกฝนเรียนรู้งานหัตถกรรมอีกชิ้นหนึ่งคือการสาน “เสื่อใบเตย” ซึ่งเป็นพืชวัตถุดิบที่มีเส้นใยเหนียว เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติที่โคกในป่าตามท้องทุ่งของหมู่บ้าน ซึ่งการสานเสื่อใบเตยนี้จะผลิตไว้เพื่อใช้สำหรับปูนั่งปูนอนในบ้านและเป็นเสื่อรองชุดรับแขก ถ้าใครมาเยี่ยมเยือนถึงบ้านเจ้าของบ้านก็ต้องใช้เสื่อใบเตยปูรับรอง และยังเป็นอุปกรณ์ที่จำเป็นจะต้องนำไปใช้ในพิธีกรรมแซงชะนาคอีกด้วย

ในขณะที่หญิงสาวชาวไทลื้อมีฝีมือในงานหัตถกรรมผ้าทอ ฝ่ายผู้ชายชาวไทลื้อก็เป็นกลุ่มที่ต้องเรียนรู้ในเรื่องการทำเครื่องจักสาน โดยในยามว่างจากฤดูทำนาผู้ชายก็จะมีการทำจักสาน เช่น ตะกร้า หวดหนึ่งข้าว กระติบข้าว และเครื่องจับสัตว์น้ำ เช่น กระม่อ ง้อง เขิง สะดุ้ง เป็นต้น เพื่อเอาไว้ใช้ในครัวเรือน

อย่างไรก็ตาม จากการสัมภาษณ์และลงพื้นที่สังเกตการณ์ในปัจจุบันพบว่า งานหัตถกรรมของชาวไทลื้อทั้งในเรื่องการทอผ้า การสานเสื่อใบเตย และงานจักสาน ได้มีการเปลี่ยนแปลงไปจากในอดีตที่ผ่านมาโดยพบว่า แม้วากลุ่มแม่บ้านและผู้เฒ่าผู้แก่บางส่วนจะยังคงทอผ้าอยู่แต่ก็จะเริ่มเปลี่ยนวัตถุประสงค์จากการทอไว้สำหรับใช้ในครัวเรือนมาเป็นการทอผ้าเพื่อขายมีการทอผ้าเพื่อขายในงานเทศกาลประเพณีต่างๆ มากขึ้น เนื่องจากมียอดสั่งผลิตจากกรุงเทพฯ และต่างประเทศ แต่ทั้งนี้ สำหรับวัตถุดิบที่ใช้ในการทอผ้าจะเปลี่ยนมาใช้วัสดุเส้นด้ายสังเคราะห์ โทเลมากขึ้น เนื่องจากปัจจุบันแทบจะไม่มีปลูกฝ้ายและครามสำหรับย้อมสีผ้าแล้ว ส่วนงานหัตถกรรมการสานเสื่อใบเตยก็พบว่ามีการใช้เสื่อพลาสติก และเปลี่ยนมาเป็นการตำเสื่อผืน (ต้นกกชนิดหนึ่ง) เนื่องจากผืนเป็นวัตถุดิบที่หาง่ายกว่าและชาวบ้านยังบอกเหตุผลอีกว่าปัจจุบันจำนวนต้นเตยในป่าลดลง ไม่ค่อยมีใครนิยมปลูกกัน ประกอบกับการทำเสื่อจากต้นเตยมีขั้นตอนที่ยุ่งยากเพราะเป็นพืชที่มีหนามแหลม สำหรับคนที่ยังคงสานเสื่อใบเตยอยู่ก็พบว่ามีเพียงไม่กี่ครัวเรือน เช่น คุณยายสมดี แสนมอม อายุ 78 ปี ที่ยังคงใช้เวลาว่างจากการทำนามาสานเสื่อใบเตยด้วยเหตุผลที่ว่าต้องการสานเก็บไว้เพื่อให้เป็นสมบัติแจกลูกหลาน แต่ถ้าหากมีคนมาขอซื้อก็จะขายได้ในราคาผืนละ 50-80 บาท

“กะเฮ็ดไว้ใช้ปูนั่งปูนอนนี่ละ แล้วก็เก็บไว้เป็นมรดกใส่ลูกใส่หลาน เฮ็ดขายกะมีผืนละ 50 บาท 70 บาท กะมีผู้มาสั่งซื้ออยู่”

(นางสมดี แสนมอม, สัมภาษณ์ 11 มกราคม 2551)

ทางด้านฝีมือหัตถกรรมจักสานอุปกรณ์จับสัตว์น้ำและข้าวของเครื่องใช้ในครัวเรือนของ พ่อบ้านแบบในอดีต แทบจะไม่มีปรากฏให้เห็นกันแล้ว ชาวบ้านนิยมซื้อหาอุปกรณ์สำเร็จรูป จากท้องตลาดมาใช้เพราะมีความสะดวกสบายมากกว่า จะเหลือก็เพียงแค่ผู้เฒ่าผู้แก่บางท่าน เช่น คุณตาสารี ข้ามประเทศ อายุ 74 ปี และคุณตาเสถียร เหล่าหลวง อายุ 79 ปี ที่ยังคงทำ เครื่องจักสานไม้ไผ่เพื่อเอาไว้ใช้ในครัวเรือนอยู่บ้าง

นอกจากนี้ ผู้วิจัยยังพบว่าปัจจุบันได้มีงานหัตถกรรมอีกชิ้นหนึ่งที่สามารถเป็นแหล่งรายได้ ให้กับพ่อบ้านแม่บ้านนั่นคือ การทำหญ้าแฝกหญ้าคามุงหลังคา ซึ่งจากแต่ก่อนที่ทำไว้เพื่อใช้ใน ครัวเรือนและใช้เป็นอุปกรณ์ในการสร้างตบในพิธีแซงชะนวม แต่ปัจจุบันพบว่าได้มีการทำไว้ สำหรับขายให้กับคนภายในและภายนอกหมู่บ้านที่ต้องการเอาไปมุงหลังคาหรือทำเป็นเพิงพักตาม ท้องไร่ท้องนาอีกด้วย

4.3 เกษตรกรรม

ปัจจุบัน ประชากรในหมู่บ้านกว่า 90% ยังคงประกอบอาชีพเกษตรกรรม “ทำนา” เป็น อาชีพหลัก แต่หลังจากฤดูกาลทำนานั้น จะมีการปลูกพืชเศรษฐกิจเป็นอาชีพรองได้แก่ พริก ยางพารา ใบบายูบ และข้าวโพด โดยแหล่งน้ำที่เป็นทรัพยากรสำคัญในการทำเกษตรกรรมมี 2 แหล่ง ได้แก่ ห้วยค้อ และห้วยยาง

นอกจากแหล่งน้ำทั้งสองแห่งแล้ว ชาวบ้านยังมีแหล่งน้ำที่ใช้สำหรับการบริโภคโดยเฉพาะ เรียกว่า “บ่อน้ำ สู่อะเยียง” ซึ่งอยู่บริเวณกลางทุ่งนาใกล้กับ “ดอนหอยปูตา” (ที่ผลิตของฝึปูตา) บ่อน้ำนี้เป็นบ่อน้ำที่บรรพบุรุษของชาวไทยได้ขุดเอาไว้ใช้ตั้งแต่ครั้งที่อพยพมาตั้งอยู่ ณ บ้านห้วย ตันเพ็ง ซึ่งชาวบ้านโพนจันก็ยังคงใช้เป็นแหล่งน้ำเพื่อบริโภคอยู่จนถึงปัจจุบัน และยังไปถึง การเป็นแหล่งน้ำสำหรับหมู่บ้านใกล้เคียงอีกด้วย

จากการสังเกตของผู้วิจัยพบว่า แม้ในปัจจุบันชาวไทยได้ในหมู่บ้านส่วนใหญ่ก็ยังคง ประกอบอาชีพทำนาทำไร่เป็นหลักและยังคงมีการหาอาหารและพืชพรรณธรรมชาติอยู่ แต่ก็มี ปรากฏการณ์ที่เพิ่มเติมขึ้นมาคือ มีการทำเกษตรกรรมเพื่อการค้ามากขึ้น เช่นหลังฤดูกาลทำนา ชาวบ้านจะมีการปลูกพริก ใบบายูบ และยางพาราไว้เพื่อขาย โดยเฉพาะการทำสวนพริกใน หมู่บ้านนั้น พบว่ามีพื้นที่เพาะปลูกพริกเป็นบริเวณกว้างมากที่สุด (ใช้พื้นที่ที่นาหลังจากเก็บเกี่ยว แล้ว) รองลงมาจะเป็นการปลูกใบบายูบ เนื่องด้วยเหตุที่พริกเป็นผลิตภัณฑ์ที่ราคาสูง ดังนั้น เมื่อหมดฤดูกาลทำนาชาวบ้านจึงหันมาปลูกพริกไว้ขาย

4.4 อุตสาหกรรมชุมชน

ส่วนในด้านอุตสาหกรรมของหมู่บ้านนั้น ไม่มีที่เด่นชัดในแง่ของการสร้างอาชีพ มีเพียงอุตสาหกรรมภายในครัวเรือน เช่น โรงสีขนาดเล็ก งานทอผ้าพื้นเมือง กลุ่มทำขนมจีน เป็นต้น โดยเฉพาะอย่างยิ่ง “การทอผ้าพื้นเมือง” ของชาวไทยลื้อนั้น เริ่มเป็นหัตถกรรมฝีมือที่สามารถสร้างรายได้เสริมให้ชาวไทยลื้อได้เพิ่มขึ้นอีกทางหนึ่ง

4.5 การค้าขาย

ด้านการค้าในเชิงพาณิชย์นั้น ส่วนใหญ่เป็นการค้าเบ็ดเตล็ดที่จำเป็นต่อการครองชีพ ได้แก่ ร้านค้าขายชำ ร้านขายขนมจีน ร้านขายอาหารขนาดเล็ก เป็นต้น

4.6 การอพยพไปทำงานต่างถิ่น

ผลกระทบจากสภาวะการขยายตัวของครัวเรือนที่เพิ่มขึ้น ในขณะที่สภาพเศรษฐกิจภายในชุมชนยังมีการขยายตัวรองรับได้ไม่มากนัก จึงทำให้เกิดการอพยพย้ายถิ่นฐานแรงงานไปรับจ้างที่กรุงเทพมหานครและจังหวัดอื่น โดยแรงงานส่วนใหญ่จะเริ่มตั้งแต่เด็กและเยาวชนอายุ 15 ปีขึ้นไป ซึ่งเป็นกลุ่มที่จบชั้นมัธยมศึกษาชั้นปีที่ 3 แล้วไม่มีโอกาสได้ศึกษาต่อ

4.7 รายได้เฉลี่ย/ปี

ประชากรมีรายได้เฉลี่ยครัวเรือนละ 110,690 บาท/ปี โดยรายได้หลักๆ มาจากการทำนาขายข้าว ทำสวนพริก ปลูกยาสูบ ยางพารา และการค้าขาย

5. การศึกษา

หมู่บ้านโพนจานมีโรงเรียนอยู่ 1 แห่ง คือโรงเรียนบ้านโพนจาน ก่อตั้งเมื่อวันที่ 1 ธันวาคม พ.ศ. 2481 ต่อมาปีการศึกษา 2534 โรงเรียนได้รับอนุมัติให้เปิดสอนระดับมัธยมศึกษาตอนต้นตามโครงการขยายโอกาสทางการศึกษาขั้นพื้นฐาน เป็นโรงเรียนแห่งแรกของสำนักงานการประถมศึกษาอำเภอโพนสวรรค์ ที่ให้บริการการศึกษาในระดับก่อนประถมและระดับประถมศึกษา และครอบคลุมพื้นที่เขตให้บริการ 5 หมู่บ้าน คือ บ้านโพนจาน บ้านโพนเจริญ บ้านกลางจาน บ้านหนองท่ม และบ้านนาซอ ส่วนระดับมัธยมศึกษาตอนต้น เปิดบริการครอบคลุมทุกหมู่บ้านในตำบลโพนจาน ซึ่งมี 12 หมู่บ้าน คือ บ้านโพนจาน บ้านโพนเจริญ บ้านกลางจาน บ้านหนองท่ม บ้านนาซอ บ้านบงคำ บ้านน้อยศรีวิไล บ้านต้าย บ้านทรายคำ บ้านทรายทอง บ้านต้ายพัฒนา และบ้านกุดตะกล้า ปัจจุบัน มีผู้บริหารโรงเรียน 2 คน คณะครูทั้งสิ้น 32 คน นักเรียนจำนวนทั้งสิ้น 752 คน โดยทั้งครูและนักเรียนจะประกอบไปด้วยคนจากหลายชนเผ่า เช่น ญ้อ กระเลิง แต่ส่วนใหญ่จะเป็นนักเรียนชาวไทยได้

นอกจากนี้ ในหมู่บ้านยังมีศูนย์พัฒนาเด็กก่อนวัยเรียน 1 แห่ง ตั้งอยู่วัดโพนทราย อยู่ในสังกัดความรับผิดชอบของเทศบาลตำบลโพนสวรรค์ โดยทางศูนย์จะรับดูแลเด็กตั้งแต่อายุ 1.5-4 ขวบ โดยผู้ปกครองไม่เสียค่าใช้จ่ายใดๆ

อย่างไรก็ตาม แม้จะพบว่าจากสถิติการศึกษาของชาวไทยได้ส่วนใหญ่กว่า 90% จะมีโอกาสได้เรียนและจบการศึกษาภาคบังคับ 9 ปีจากโรงเรียนบ้านโพนจาน แต่ชาวไทยได้จำนวนมากยังไม่ค่อยให้ความสำคัญกับการศึกษาต่อในระดับที่สูงขึ้นมากเท่าใดนัก ดังนั้น จึงพบว่าระดับการศึกษาของชาวไทยได้ในหมู่บ้านโพนจานโดยเฉลี่ยนั้น มีผู้ที่จบการศึกษาในระดับประถมศึกษามากที่สุด รองลงมาคือระดับชั้นมัธยมศึกษาตอนต้นและตอนปลายตามลำดับ

จากการสัมภาษณ์ผู้ปกครองและครูบางท่านเพื่อสอบถามถึงสาเหตุที่ชาวไทยได้บ้านโพนจานไม่นิยมส่งบุตรหลานไปเรียนต่อหลังจากจบชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 3 พบว่าผู้ปกครองส่วนใหญ่มักจะให้เหตุผลว่าเป็นเพราะครอบครัวส่วนใหญ่มีอาชีพทำนาฐานะยากจน ทำให้ไม่สามารถส่งบุตรหลานเรียนต่อในระดับชั้นมัธยมศึกษาตอนปลายหรือระดับที่สูงขึ้นได้ และจะให้บุตรหลานที่จบการศึกษาภาคบังคับในระดับมัธยมศึกษาตอนต้นออกมาช่วยพ่อแม่ประกอบอาชีพทำไร่ทำนา และอีกส่วนหนึ่งจะให้ลูกออกไปหางานทำในต่างจังหวัดและกรุงเทพฯ ส่วนเด็กและเยาวชนที่จะได้รับการศึกษาในระดับที่สูงขึ้นจะอยู่ในครอบครัวที่มีพ่อแม่เป็นรับราชการหรือมีฐานะดีที่มีค่านิยมสนับสนุนบุตรหลานให้เรียนต่อหลังจากจบมัธยมศึกษาปีที่ 3

“พ่อพี่เป็นครูถึงได้เรียน ถ้าครอบครัวอื่น ๆ ถ้าพ่อแม่เป็นชาวนาก็จะไม่ค่อยได้เรียน ตามสภาพทั่วไปของคนในหมู่บ้านน้อยมากที่จะได้เรียน เพิ่งมีคนรุ่นใหม่ ๆ ที่ได้เรียนนะ เขาก็เรียน ขยายโอกาส บางคนก็เห็นลู่วางจบ ม.3 ก็ต่อ ม.4 ถึง ม.6 แต่ก็เป็นเปอร์เซนต์ที่น้อยถ้าเทียบกับ จังหวัดสกลนครหรือจังหวัดนครพนม เขามีการเรียนที่ต่างกันมาก ไปประชุมไปอบรมที่จังหวัด สกลนคร พอเขาพูดถึงเรื่องการเรียนต่อของนักเรียนเขา เขาพูดได้เต็มปากเลยว่าเด็กเรียนต่อ 100% แต่ของหมู่บ้านโพนจานอย่าว่าแต่ 100% สัก 50% ก็ให้มันถึงเถอะแต่ละปีนะ”

(ดารารภรณ์ พิทักษ์, สัมภาษณ์ 12 มกราคม 2551)

ผู้วิจัยตั้งข้อสังเกตว่า การที่ชาวไทได้ไม่คอยให้ความสำคัญกับการศึกษานั้น คงจะเป็น อีกสาเหตุหนึ่งที่ทำให้ชาวไทได้ขาดความเชื่อมั่นและไม่กล้าแสดงออก และเป็นสาเหตุสำคัญที่ ทำให้ “คนภายนอกวัฒนธรรม” ดูแคลนว่าชาวไทได้เป็นกลุ่มที่ด้อยพัฒนาแล้ว

6. สาธารณูปโภค

6.1 การคมนาคม

จากการสัมภาษณ์ พบว่า ในอดีตนั้นการคมนาคมของหมู่บ้านโพนจานเป็นไปอย่าง ลำบากไม่มีรถโดยสารสาธารณะชาวบ้านจะใช้วิธีเดินเท้า ใช้วัวเทียมเกวียนและอย่างแบบที่ ทันสมัยที่สุดก็คือการใช้จักรยานเป็นพาหนะเท่านั้น

“ตอนแม่ย้ายมาสอนอยู่ที่นี้ใหม่ๆ เรียกว่ากันดารเลยแหละ ไปไหนมาไหนใช้แต่จักรยาน บ้านยังเป็นห้องเดียวหลังคามุงจากมุงหญ้าแฝกไม่เจริญเลย เด็กๆ เล็กๆ เเท่านี้ (ป.3) ยังแก้ผ้าวิ่ง เล่นอยู่เลย ไม่มีเสื้อผ้าถุง”

(เบญจมาศ ขวาไชยวี, สัมภาษณ์ 10 มกราคม 2551)

หมู่บ้านโพนจานเพิ่งเริ่มมีการตัดเส้นทางคมนาคมเข้ามาเมื่อช่วงปี 2508 แต่เส้นทางในขณะนั้นก็ยังไม่ได้เป็นเส้นทางที่สะดวกสบายมากนัก เนื่องจากมีสภาพเป็นเพียงแค่นนดินลูกรังสายเล็กๆ ต่อมาในปีพ.ศ. 2534 ภาครัฐได้สร้างถนนทางหลวงหมายเลข 2028 สายท่าอุเทน-กุสุมาลย์ ตัดผ่านหมู่บ้านสามารถใช้สัญจรไปยังจังหวัดสกลนครและนครพนมได้อย่างสะดวกมากขึ้น เพียงแต่รถโดยสารสาธารณะที่ใช้สัญจรเข้าออกก็ยังไม่มียบริการมากนัก แต่ก็นับเป็นจุดเริ่มต้นที่ทำให้หมู่บ้านเปิดประตูสู่โลกภายนอกอย่างไม่สามารถหลีกเลี่ยงได้และพบว่ากรรมเส้นทางคมนาคมยังได้นำความเปลี่ยนแปลงเข้ามาสู่หมู่บ้านหลายด้านโดยเฉพาะความเจริญในด้านเศรษฐกิจ

“ตอนที่ผมเป็นเด็กน้อยจำความได้ว่าเริ่มมีการขุดถนนแล้ว จากที่เป็นหลุมๆ ทางการเขาก็เริ่มมาทำแล้ว ซักปี 2508 แล้วมันมีรถเข้ามาวิ่งให้เห็นแล้ว แต่เพิ่งมาลาดยางปี 34 ปี 35 นี้ลาดยางยาวเลยพอลาดยางปั๊บเปลี่ยนปั๊บ เศรษฐกิจมันดีขึ้นนะ คนวิ่งรถมอเตอร์ไซด์สบาย.....ก็เกิดความเปลี่ยนแปลงแน่นอนแหละเพราะตั้งแต่ทางการเขามาทำถนนมันก็ไปไหนมาไหนง่าย เจริญขึ้นด้วยมั้งก็อย่างที่ผมบอกว่ามันวิ่งรถรับส่งตั้งแต่แบบที่เป็นรถหัวกบนะผมก็พอมีรายได้ดีพออยู่ได้เลยนะ”

(ทอน แสนมอม, สัมภาษณ์ 6 มกราคม 2551)

6.2 การสาธารณสุข

แต่ดั้งเดิมหากชาวบ้านหมู่บ้านโพนจานเกิดการเจ็บป่วย จะนิยมรักษาโดยการ “เหยา” ซึ่งเป็นความเชื่อเรื่องการถือผีแบบพื้นบ้าน ส่วนการคลอดลูกหรือการเจ็บป่วยเล็กๆ น้อยๆ ที่รู้สาเหตุชัดเจนก็จะไปใช้บริการสถานีอนามัยอำเภอโพนสวรรค์ ซึ่งอยู่ห่างออกไปประมาณ 5 กิโลเมตร ส่วนสถานีอนามัยตำบลโพนจานนั้น เพิ่งก่อตั้งขึ้นช่วง 15 ปีที่ผ่านมา และเป็นสถานที่รักษาพยาบาลอาการเจ็บป่วยเล็กๆ น้อยๆ ของชาวบ้านโพนจานในปัจจุบัน นอกจากสถานีอนามัยตำบลโพนจานแล้ว ในกรณีที่มีอาการเจ็บป่วยมากๆ ชาวบ้านจะนิยมไปรักษาที่โรงพยาบาลจังหวัดสกลนครซึ่งมีเครื่องมือทางการแพทย์ที่ทันสมัยกว่า

6.3 สาธารณูปโภคอื่นๆ

ส่วนสาธารณูปโภคอื่นๆ เฉพาะในส่วนของหมู่บ้านโพนจาน หมู่ 2 ปัจจุบันพบว่าในชุมชนมีไฟฟ้าใช้ 306 คริวเรือน มีน้ำประปาใช้ 141 คริวเรือน โทรทัศน์ 300 เครื่อง โทรศัพท์ส่วนตัว (บ้าน/มือถือ) จำนวน 193 เครื่อง รถยนต์/รถบรรทุก จำนวน 30 คัน รถจักรยานยนต์ จำนวน 80 คัน รถจักรยาน จำนวน 300 คัน รถไถ/รถไถนาเดินตาม 170 คัน ร้านค้าของชำ 4 แห่ง สถานบริการน้ำมัน 2 แห่ง ร้านซ่อมรถจักรยานยนต์ 2 แห่ง

7. ความเชื่อความศรัทธาและศาสนา

7.1 ความเชื่อเรื่อง “ผี”

จากการสัมภาษณ์ประชาชนหมู่บ้านพบว่า ในสมัยก่อนชาวไทได้เป็นกลุ่มที่ดำรงชีวิตโดยการพึ่งพาธรรมชาติเป็นหลัก ทำให้ต้องเคยประสบกับภัยธรรมชาติ น้ำท่วม ฝนแล้ง โรคระบาด และภัยจากสัตว์ป่า ชาวไทได้จึงมีความเชื่อเรื่องการเคารพภูเขานับถือ “ผี” อย่างเข้มงวด เพราะเชื่อว่าเป็นผู้มีอำนาจในการคุ้มครองให้พ้นจากภัยธรรมชาติ รวมทั้งเป็นสิ่งที่จะสามารถยึดเหนี่ยวกลุ่มของตนเอาไว้ได้อย่างเหนียวแน่น

สำหรับผีที่มีบทบาทในการดำเนินชีวิตประจำวันของชาวไทได้นั้นจะแบ่งออกเป็น 3 ประเภทใหญ่ๆ ได้แก่

- 1) **ผีมูล (ผีแจ)** หมายถึง ผีบรรพบุรุษ ผีปู่ย่าตายาย ซึ่งเป็นผีที่ลูกหลานอัญเชิญมาสถิตอยู่ที่เสาเรือน(แจบ้าน) คอยปกป้องคุ้มครองลูกหลาน
- 2) **ผีน้ำ (ผีนา)** หมายถึง ผีไร่ ผีนา ผีป่า ผีเขา ฯลฯ ซึ่งเป็นผีที่เชื่อว่าเกิดจากสภาพแวดล้อมทางธรรมชาตินั่นเอง
- 3) **ผีปู่ตา (ผีคุ้ม)** หมายถึง ผีเจ้าที่ที่ใหญ่ที่สุดในหมู่บ้าน เป็นผู้ปกป้องคุ้มครองหมู่บ้าน

การนับถือ “ผีมูล” ของชาวไทได้หมายถึงการนับถือผีที่อยู่ในระบบเครือญาติ ผีที่เป็นบรรพบุรุษของแต่ละครอบครัวหรือเรียกว่าเป็นผีประจำตระกูลก็ได้ ชาวไทได้จะให้การเคารพนับถือผีมูลซึ่งเป็นญาติพี่น้องที่ล่วงลับไปแล้วอย่างเคร่งครัด ดังจะเห็นได้จากการสร้าง “หอผี”

หรือหิ้งไว้ที่มุมของบ้านเพื่อให้เป็นที่สถิตของวิญญาณผีบรรพบุรุษ และมีการเซ่นสังเวยในวันสำคัญต่างๆ เช่น จะต้องนำขัน 5 มาบูชาทุกวันพระ หรือในเวลาที่จะกระทำการสิ่งใดก็จะต้องบอกกล่าวผีมูลที่อยู่บริเวณเส้าบ้านก่อนเพื่อเป็นการขออนุญาตและขอพรให้ประสบความสำเร็จในกิจกรรมต่างๆ เช่น ก่อนทำพิธีกรรมเหยา หรือพิธีกรรมแข่งชะนาม เป็นต้น

“ผีเฮือนผีปู่ผีย่าตายาย ผู้ที่ตายแล้วจะเจ้าสิเอ็นเซญวิญญาณมาไว้แจเส้านี้ แล้วจะเปลี่ยนขันห้าบูชาทุกวันคือล”

(กลม ข้ามประเทศ, สัมภาษณ์ 3 มกราคม 2551)

“คนที่ค้ำนับถือผีปู่ผีย่าผีบรรพบุรุษ ก็จะไปบอกกล่าวผีแจเสียก่อนว่าวันนี้จะทำเหยาคล้ายๆ กับเป็นการไปบอกว่า จะดำเนินกิจกรรมอะไรก็ให้มันราบรื่นสงบเรียบร้อยไม่มีปัญหาใดๆ”

(คำตา ราชมณี, สัมภาษณ์ 17 ธันวาคม 2550)

ในขณะที่ความเชื่อในเรื่อง “ผีน้ำ” เป็นการนับถือผีประเภทที่เชื่อว่าสถิตอยู่ตามท้องไร่ท้องนาหรือสภาพแวดล้อมธรรมชาติ เรียกว่า ผีไร่ ผีนา ผีป่า ผีเขา ฯลฯ ซึ่งอาจจะเป็นผีที่มาจากท้องถื่นอื่นๆ หรืออีกความเชื่อหนึ่งก็คือเชื่อว่าเป็นผีบรรพบุรุษของตนเองที่คอยปกป้องคุ้มครองรักษาที่ไร่ที่นาซึ่งเป็นมรดกของลูกหลาน โดยบรรพบุรุษของชาวไทยใต้จะปลูกฝังความเชื่อเรื่องการเคารพนับถือ “ผีน้ำ” อย่างเข้มงวด เพราะเชื่อว่าผีเป็นผู้มีอำนาจในการคุ้มครองให้พ้นจากภัยธรรมชาติเหล่านั้นได้ เนื่องจากชาวไทยใต้เป็นกลุ่มอพยพที่ดำรงชีวิตโดยการพึ่งพาธรรมชาติเป็นหลัก ทำให้ต้องประสบกับภัยธรรมชาติ น้ำท่วม ฝนแล้ง โรคระบาด และภัยจากสัตว์ป่าอยู่บ่อยครั้ง แม้แต่ในปัจจุบัน สภาพวิถีชีวิตโดยส่วนใหญ่ก็ยังคงยึดโยงอยู่กับธรรมชาติ ดังจะเห็นได้จากการยึดอาชีพทำไร่ทำนาทำสวนเป็นอาชีพหลักและจากการที่ยังคงมีการหาอาหารตามแหล่งน้ำและป่า และที่สำคัญอย่างยิ่งนั้นความเชื่อในเรื่องการนับถือ “ผีน้ำ” ยังเป็นต้นกำเนิดของพิธีกรรมแข่งชะนามที่มีการสืบทอดต่อมาจนปัจจุบันอีกด้วย

สำหรับความเชื่อเรื่องผีประเภทสุดท้ายของชาวไทยใต้คือ “ผีปู่ตา” ถือเป็นผีบรรพบุรุษหนึ่งของชาวไทยใต้ โดยมีความเชื่อว่าเป็นบุคคลกลุ่มแรกๆ ที่เข้ามาตั้งรกรากถิ่นฐานในหมู่บ้านแห่งนั้นและอาสาที่จะปกป้องรักษาหมู่บ้าน ให้เกิดความสงบสุขและประชาชนชาวบ้านได้อยู่เย็นเป็นสุข

เรียกว่าผีเจ้าที่ที่ใหญ่ที่สุดในหมู่บ้าน ซึ่งพื้นที่ที่เป็นที่สถิตของผีปู่ตาในหมู่บ้านนั้น อยู่บริเวณทุ่งนาเดิมตั้งแต่ครั้งที่อพยพมาอยู่ในช่วงแรกๆ ที่เรียกว่า บ้านฮ้างต้นเพ็ง (บ้านร้างต้นผึ้ง) ชาวบ้านได้สร้างเรือนบ้านน้อยหลังคามุงสังกะสี มีเสาต้นเดียวคล้ายศาลพระภูมิไว้บนจอมปลวกขนาดใหญ่ที่มีต้นไม้ปกคลุม เพื่อให้เป็นที่สถิต และเรียกอาณาบริเวณนั้นว่า “ดอนผีปู่ตา”

ในด้านบทบาทของ “ผีปู่ตา” จะทำหน้าที่เป็นผู้อำนวยความสะดวกในการดำเนินกิจกรรมสำคัญๆ ของหมู่บ้าน งานบุญงานประเพณีต่างๆ เช่น พิธีกรรมแซงชะนาค โดยจะต้องทำการอัญเชิญผีปู่ตามาร่วมพิธีหรือบอกกล่าวให้รับทราบก่อนเสมอ

7.2 ความเชื่อเรื่องการ “เหยา”

ในอดีตหมู่บ้านโพนจานของชาวไทยใต้ยังไม่มีสถานพยาบาลและความเจริญก้าวหน้าทางการแพทย์เช่นเดียวกับท้องถิ่นชนบทอื่นๆ ดังนั้น เมื่อเกิดการเจ็บป่วยก็จะมีวิธีการรักษาโรคด้วยภูมิปัญญาชาวบ้าน 2 แบบ คือ การใช้สมุนไพร และการเหยา

การรักษาโรคด้วยสมุนไพร จะเป็นโรคที่ปรากฏทางกายซึ่งรู้สาเหตุที่ทำให้เกิดอาการนั้นๆ อย่างแน่ชัด เป็นอาการเจ็บป่วยที่ไม่มีความซับซ้อน และไม่กินระยะเวลายาวนาน เช่น ปวดท้อง ปวดศีรษะ ปวดเมื่อยตามร่างกายเนื่องจากการไปทำไร่ทำนา แผลงหรือสัตว์มีพิษกัดต่อย เป็นต้น สำหรับการรักษาโรคด้วยสมุนไพรของชาวไทยใต้นั้น นายเสถียร เหล่าหลวง ปราชญ์ชาวบ้าน วัย 79 ปี ยังได้เล่าให้ฟังอีกว่าสมัยก่อนนั้นถ้าหากใครเกิดอาการเจ็บไข้ได้ป่วยขึ้นก็จะมีคนนำสมุนไพรต่างๆ เช่น ว่านนางแดง ว่านสมพอลวง เครื่องยวลือด เป็นต้น เพื่อมาทำการรักษาโรคแบบพื้นบ้านด้วยตนเองโดยไม่ต้องพึ่งสถานพยาบาลแต่อย่างใด

“บ่ค่อยได้ไปหาหมอดอก เวลาเจ็บหัวเจิบนั้นเจิบนี้กะต้มสมุนไพรกินปฐมพยาบาลเจ้าของกะว่าได้ เฮ็ดมาตั้งแต่รุ่นพ่อรุ่นแม่เพิ่นสอนแล้ว”

(เสถียร เหล่าหลวง, สัมภาษณ์ 5 มีนาคม 2551)

การเหยารักษาโรค นอกจากการใช้สมุนไพรแล้ว ชาวไทยใต้อีกยังมีพิธีกรรมการรักษาแบบพื้นบ้านเรียกว่า “พิธีเหยา” ซึ่งเป็นการรักษาผู้เจ็บป่วยแบบพื้นบ้านภายใต้ความเชื่อเรื่องการนับถือ “ผี” โดยโรคที่ไม่สามารถรักษาด้วยสมุนไพรพื้นบ้านได้ คือโรคที่ชาวไทยใต้เชื่อว่าเป็นเกิดจากการ

กระทำของ “ผี” หรือเป็น “โรคผีดผี” หมายถึง อาการเจ็บไข้ได้ป่วยที่เกิดขึ้นโดยไม่มีที่มาของสาเหตุแน่ชัด หรือเป็นอาการป่วยไข้เป็นเวลานานจนไม่มีท่าทางว่าอาการจะดีขึ้น

เมื่อตั้งข้อสันนิษฐานว่าผู้ป่วยจะเป็นโรคผีดผี คนในครอบครัวก็จะไปทำการอัญเชิญหมอหมอยามาช่วยรักษาให้ ซึ่งในการรักษาก็จำเป็นจะต้องมีการเลือกหมอหมอยาให้ตรงกับโรคผีดผีของผู้ป่วยด้วย โดยหมอหมอยานั้นก็จะมียู่ด้วยกัน 2 ลักษณะคือ **หมอเหยาผีน้ำ และหมอเหยาผีมูล**

ข้อสังเกตในการเลือกหมอหมอยามีอยู่ว่า หากบรรพบุรุษของผู้ป่วยรายนั้นเคยมีประวัติว่าเป็นหมอเหยาผีมูลหรือเป็นลูกแก้วของหมอเหยาผีมูลมาก่อน ก็จะสันนิษฐานว่าโรคนั้นอาจเกิดจาก “ผีมูลกระทำ” ซึ่งก็ต้องไปเชิญหมอเหยาผีมูลที่เป็นเครือญาติของผู้ป่วยมาเหยารักษาให้ ในขณะที่เดียวกันหากผู้ป่วยรายนั้นไม่เคยมีประวัติว่าในสายตระกูลเป็นลูกแก้วของหมอเหยาผีมูลมาก่อน ก็จะสันนิษฐานว่าเกิดจากการที่ผู้ป่วยไป “ผีดผีน้ำ” แล้วก็ทำการอัญเชิญหมอเหยาผีน้ำมาทำการรักษา ซึ่งจะเป็นหมอเหยาคนใดก็ได้ไม่จำกัดว่าจะต้องมีความเกี่ยวพันในระบบเครือญาติกันมาก่อน

ความแตกต่างของหมอเหยาผีน้ำ และหมอเหยาผีมูล มีลักษณะดังนี้

1) หมอเหยาผีน้ำ

หมอเหยาผีน้ำ หมายถึง หมอเหยาที่มีความเชื่อเรื่องการเคารพบูชาผีธรรมชาติ เช่น ผีไร่ ผีนา ผีป่า ผีเขา ทั้งนี้ การพึ่งพาบารมีของ “หมอเหยาผีน้ำ” มาจากความเชื่อว่าเป็นเพราะผู้ป่วยได้ไปกระทำการล่วงเกินต่อ ผีไร่ ผีนา ผีป่า ผีเขา เช่น การไปหักร้างถางป่าโดยไม่ได้ออกกล่าวเจ้าที่เจ้าทาง หรือไปไถพรวนที่นาทับเจ้าที่ เป็นต้น จึงเป็นสาเหตุทำให้ผีไร่ผีนาตนนั้นโกรธเคืองและบันดาลให้เกิดความเจ็บป่วยขึ้นมา และเมื่อใดที่มีสมาชิกในครอบครัวเจ็บป่วยอันเนื่องมาจากโรคที่สงสัยว่าผีน้ำกระทำ พ่อบ้านหรือบุคคลในบ้านก็ต้องไปทำการเชิญแม่แก้วผีน้ำ (หมอเหยา) มาทำการเหยารักษาคนป่วย

“คนส่วนใหญ่มีอาชีพทำไร่ทำนา เมื่อก่อนเวลาช้าวนา(การถางพื้นดินไม่ให้เตียน) การไปบากจ๊ก (ขุดโคนต้นไม้ใหญ่) อาจเป็นเหตุให้ทำอะไรผีดต่อเจ้าไร่ผีนาเพิ่มก็ได้ เขาเรียก ผีดผีน้ำ”

(คำตา ราชมณี, สัมภาษณ์ 17 ธันวาคม 2550)

“แต่ก็ไถนาอยู่มาถึงหม่องนี้ คืองั่งมีอี่หยังดีดใส่เอวต๊บบๆ พอไถรอบสองมาฮอดหม่องเก่า กะดีดอีกต๊บบๆ พอรอบสามกะเจ็บหม่องเก่าอีก รอบสี่กะคือเก่าก็เลยฮ้องบอกว่าบ่เอาแล้วๆ แล้วกะวางคันไถเลย คือเพื่อนมาเตือนให้เขาฮู้ฮั่นว่าเฮานี้ไปไถกลบเพื่อนเด้อ”

(แปล : สมัยก่อนกำลังไถนาอยู่ พอถึงบริเวณหนึ่งเหมือนมีอะไรมาทาบบริเวณเอวเจ็บมาก เมื่อไถมารอบสองถึงจุดเดิมก็รู้สึกว่โดนทาบอีก พอถึงรอบสามก็ยังเจ็บอีก รอบสี่ก็เลยเลิกแล้วก็บอกไปว่าไม่เอาแล้วเลิกไถเลย คือท่านผีมาแสดงสัญญาณให้เรารู้ว่าเรากำลังไปไถทับบริเวณที่ผีสถิตอยู่)

(ทอน แสนมอม, สัมภาษณ์ 6 มีนาคม 2551)

“ที่เหยาเพราะมันมีผีมาแต่งเจ็บแต่งไข้ เขาก็จึงมาเหยาถ้าคุณให้ผีหมอยอมออกมาได้ก็ฮีเฮา (หาย)”

(สารี ข้ามประเทศ, สัมภาษณ์ 9 มกราคม 2551)

การรักษา หมอเหยาผีน้ำจะใช้วิธีการ “รำเหยา” เพื่อสื่อสารกับผีว่าการที่ผู้ป่วยมีอาการเจ็บไข้ นั้น ผีตนที่กระทำนั้นชื่อเสียงเรียงนามว่าอย่างไร มาจากไหน และที่ผู้ป่วยๆ นั้นเกิดจากการกระทำล่วงเกินประการใด และผีต้องการจะให้แก้ไขหรือขอมาอย่างไรถึงจะหายจากเจ็บป่วย

นอกจากนี้ อาการเจ็บป่วยในอีกลักษณะหนึ่ง อาจจะไม่ใช่สาเหตุมาจากการที่ผู้ป่วยไปล่วงเกินเสมอไป แต่เป็นเพราะ “ผี” ต้องการที่จะมาอยู่ด้วยเพื่อปกป้องคุ้มครองดูแล เนื่องจากเป็นบุคคลที่ได้แยกครอบครัวออกไปเป็นครอบครัวเดี่ยว ที่ไม่ได้อยู่กับพ่อแม่ปู่ตายาย ผีจึงต้องการมาปกป้องรักษาคุ้มครองให้อยู่เย็นเป็นสุข ผีจึงมาทำการสื่อสารให้บุคคลนั้นรับรู้โดยการบันดาลทำให้เกิดอาการป่วยไข้โดยไม่ทราบสาเหตุขึ้นเพื่อให้ผู้ป่วยไปทำการเหยารักษา ซึ่งในระหว่างการเหยานั้นหากผู้ป่วยยินยอมรับเอาผีตนนั้นมาอยู่กับตน(รับมาเคารพบูชา)จึงจะหายป่วย แต่ถ้าหากผู้ใดไม่ยอมรับเอาผีตนนั้นมาอยู่ด้วยก็จะไม่หายจากอาการเจ็บป่วย และภายหลังจากที่มีการยินยอมรับเอาผีแล้วก็เท่ากับว่าบุคคลนั้นได้กลายมาเป็น “ลูกแก้ว” ในขณะชงชะนามของหมอเหยาและมีหน้าที่ให้ความสำคัญกับการเข้าร่วม “พิธีกรรมชงชะนาม” เป็นประจำทุกปีอย่างเคร่งครัด

“บางคนที่เขาป่วยนั้น แสดงว่ามีผีอยากมาอยู่ด้วย แล้วถ้าสมมติเขาแต่งขัน 5 รับเอา แล้วอาการป่วยดีขึ้นก็แสดงว่าผีเขาอยากอยู่ด้วย แล้วเราก็ต้องทำพิธีรับเอา”

(บุญทริกา มั่นเหมาะ, สัมภาษณ์ 10 มกราคม 2551)

“บางผีเขาบอกว่าเขาเป็นทหารที่มาเครื่องบินตกที่ท้องไร่ท้องนา แล้วเขาไม่มีที่อยู่ ให้เราขึ้นบ้านน้อยให้เขาได้อยู่ ให้เราบวระพัดขัดสีเขา ถึงวันศีลก็ให้หักดอกไม้ให้เขา (นำขัน 5 มาเคารพบูชา) แล้วเขาจะปกป้องคุ้มครอง”

(เทียง โปติยะ, สัมภาษณ์ 4 มีนาคม 2551)

2) หมอเหยาผีมูล

หมอเหยาที่นับถือ “ผีมูล” จะมีความเชื่อเรื่องการนับถือ “ผีบรรพบุรุษ” เป็นสำคัญ ซึ่งบรรพบุรุษของหมอเหยาจะทำการถ่ายทอดวิชาความรู้ด้านคาถารักษาโรคไว้ให้กับผู้ที่เป็นทายาทเท่านั้น ดังนั้น เมื่อใดก็ตามที่ผู้ป่วยซึ่งเป็นคนในสายตระกูลของหมอเหยาผีมูล ก็มักจะตั้งข้อสังเกตอันดับแรกว่า อาจเกิดจากผีมูลกระทำและผู้นำครอบครัวก็จะไปทำการอัญเชิญหมอเหยาผีมูล (ที่เป็นเครื่องญาติ) มาทำการรักษาหรือทำการเหยาปาวดูว่าเกิดจากสาเหตุใด และส่วนใหญ่ก็มักจะพบว่าสาเหตุที่ผีมูลต้องมาบันดาลให้บุคคลนั้นเกิดอาการเจ็บป่วยขึ้นเป็นเพราะผีบรรพบุรุษของผู้ป่วยคนนั้นต้องการให้มารับการสืบทอดคาถาคาคมที่มีเอาไว้ในตัวเอง

“ผีมูลจะสืบทอดให้แต่ทายาทของตัวเอง อย่างยายศรีแก่ตายเป็นแล้วก็หมดไปเลยละ ถึงแกมีลูกสาวอยู่ก็จริง แต่ลูกของแกไม่เคยเจ็บเคยไข้ไ้ ลูกของแกก็ไม่จำเป็นต้องรับเป็นผีหมอต่ แต่ถ้าวันหนึ่งลูกแกเกิดป่วยขึ้นมา แล้วมีหมอมานะเหยามาทัก ก็ารู้เลยว่าเป็นเพราะผีมูลของเขาอยากให้รับเอา ตอนนั้นเขาก็จำเป็นต้องทำพิธีรับเอาผีมูล”

(แพง ข้ามประเทศ, สัมภาษณ์ 29 มีนาคม 2551)

การรักษา หมอเหยาผีมูลจะมีวิชาคาถาอาคมติดตัว เช่น คาถาเป่ารักษาแขนขาหัก การเป่าตาแดง เป็นต้น ดังนั้น หมอเหยาผีมูลจะใช้วิธีการรักษาควบคู่ไปกับการใช้คาถาอาคมด้วยทางหนึ่ง ส่วนผู้ที่ได้รับการรักษาจากหมอเหยาผีมูลได้นั้น ก็จะต้องมีความเกี่ยวพันเป็นเครือญาติทางใดทางหนึ่งกับหมอเหยาด้วย เนื่องจากจากจะมีความเคร่งครัดในเรื่องการใช้คาถาอาคม

“บ้านนี้กะลิมี่ผีน้ำผีมูล ที่จริงแต่เก่าแต่ก็เฮากะมีผีมูลนั่นละ ผีมูลเป็นผีพ่อแม่แต่เก่าแต่ก็ที่เขาเรียนเป็นธรรมเป็นบัว(รักษา) แบบเป่ารักษาแบบใช้วิชาอาคม แล้วกะลิมี่ชะนามข้างแจเฮือนนี้เลยไปไสไปได้”

(เที่ยง โทติยะ, สัมภาษณ์ 4 มกราคม 2551)

“ผีมูลเป็นผีตั้งแต่สมัยทวดสมัยปู่ย่าเฟิ่น พวกนี้กะเจ้าสิเรียนเป็นคางคากามา”

(เศษ มูลตองคะ, สัมภาษณ์ 4 มกราคม 2551)

“ถ้าไม่ใช่ญาติกันก็ไม่เหยาให้หรอกเพราะของมันจะเข้าตัวกลัวเขาจะมาลองของ เราไม่ได้เรียนวิชาอาคมเก่งอะไรมาก แค่เป่ารักษาคนได้”

(ไช ชำมประเทศ, สัมภาษณ์ 30 มีนาคม 2551)

การสืบทอด การสืบทอดตำแหน่งของแม่แก้วที่นับถือผีมูลจะเป็นการสืบทอดตำแหน่งแบบสายตระกูลเท่านั้นในลักษณะแบบตัวตายตัวแทนหรือ 1 ต่อ 1 เนื่องจากจะมีเคล็ดลับเกี่ยวกับคาถาอาคมที่เป็นความรู้ภูมิปัญญาในการรักษาโรค ซึ่งที่ไม่สามารถถ่ายทอดสู่บุคคลภายนอกสายสัมพันธ์เครือญาติได้ แต่จะมีไว้มอบให้เฉพาะผู้ที่เป่าลูกหลานโดยสายเลือดหรือผู้ที่เป็นสะใภ้แต่งงานเข้ามาอยู่ในครอบครัวและยอมรับนับถือผีบรรพบุรุษของตระกูลนั้นๆ เท่านั้น นี่จึงเป็นสาเหตุที่ทำให้พบว่าในหมู่บ้านโพนจานแทบจะไม่มีลูกแก้วผีมูลหลงเหลืออยู่แล้ว

“เดี๋ยวนี...ผีมูลบ่มีแล้ว หมอเหยาผีมูลเขาตายเหมิดแล้ว”

(สารี ชำมประเทศ, สัมภาษณ์ 9 มกราคม 2551)

“ตอนนี้ผีมูลเขาก็แข่งชื่อนามของเขาแค่ผู้เดียว คนนั้นเขาเสียชีวิตในบ้านของเขาคนเดียวเลย แล้วก็มีญาติพี่น้องของเขานั้นล่ะมาเบิ่งมาช่วยกัน เดียวนี้ผีมูลมันไม่มีหมอเหยาแล้ว”

(ทอน แสนมอม, สัมภาษณ์ 6 มีนาคม 2551)

จากที่ได้กล่าวถึงความแตกต่างระหว่างความเชื่อเรื่องการเหยาแบบ “ผีน้ำ” และ “ผีมูล” จะเห็นได้ว่าความเชื่อเกี่ยวกับเรื่องการเหยา “ผีมูล” จะมีความเคร่งครัดมากกว่าการเหยา “ผีน้ำ” หลายเท่า เนื่องจากไม่สามารถที่จะกระทำให้กับผู้ป่วยทุกคน ดังนั้น โอกาสที่จะเกิดหมอเหยาหรือลูกแก้วผีมูลจึงพบว่ามีจำนวนน้อยเมื่อเทียบกับลูกแก้วผีน้ำ ซึ่งเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้ความเชื่อเรื่องการเหยาผีมูลค่อยๆ หายไปจากหลายชุมชนซึ่งก็น่าจะหมายรวมถึงหมู่บ้านโพนจานด้วย

นอกจากนี้ จากการที่ผู้วิจัยได้สัมภาษณ์คุณยายแพง ขวาไชยวี อายุ 80 ปี ยิ่งทำให้ได้ข้อมูลว่าตั้งแต่อดีตที่ผ่านมา (ประมาณ 70 ปีที่แล้ว) หมู่บ้านโพนจานยังไม่ปรากฏว่ามี “แม่แก้วผีมูล” อยู่ในหมู่บ้านมาก่อน จะมีก็แต่เฉพาะ “ลูกแก้ว” ที่เป็นสมาชิกของคุณแม่แก้วผีมูลต่างหมู่บ้านเท่านั้น

“แต่ก็กะมียายศรี ยายชะ ยายเทน ที่ลงแข่งชื่อนามผีมูล แม่แก้วเขาเป็นผีมูลของบ้านโพนทอง”

(แพง ขวาไชยวี, สัมภาษณ์ 4 มีนาคม 2551)

7.3 ความเชื่อเรื่อง “แข่งชื่อนาม”

ความเชื่อเรื่องการประกอบพิธีกรรมแข่งชื่อนามมีความเชื่อมโยงมาจากพิธีเหยา เนื่องจากผู้ที่ผ่านขั้นตอนการเหยา จะมีหน้าที่ในการประกอบพิธีกรรมเพื่อแสดงความเคารพบูชาผีที่ตนเองรับเอามาอยู่ด้วย ตามวาระโอกาสที่คณะแข่งชื่อนามแต่ละคณะได้กำหนดขึ้น ซึ่งเป็นบทบาทหน้าที่ที่จะต้องกระทำไปตลอดชีวิต อย่างไรก็ตาม เนื่องจากความเชื่อเรื่องการเหยาได้แบ่งออกเป็น 2 ลักษณะคือ การเหยาผีน้ำและการเหยาผีมูล ดังนั้น การประกอบพิธีกรรมแข่งชื่อนามจึงแบ่งออกเป็น 2 ลักษณะเช่นเดียวกัน

1) แข่งชะนามผีน้ำ

- **วาระโอกาสและสถานที่** กระทำทุกๆ ปี ในช่วงเดือน 5 (เมษายน) ผู้ที่เป็นลูกแก้วของแม่แก้ว(หมอเหยา) ที่นับถือผีน้ำ จะต้องมาประกอบพิธีกรรมแข่งชะนามหรือลงสนามเพื่อบูชา “ผีไร่ ผีนา ผีป่า ผีเขา ฯลฯ” ซึ่งจะใช้ “ลานบ้านของแม่แก้ว” เป็นสถานที่ในการประกอบพิธีกรรม

“พวกแข่งชะนามผีน้ำมีเงื่อนไขว่า พิธีกรรมเดือนนี้จะต้องทำในเดือน 5 ซึ่งจะเริ่มมีฝนตกน้ำไหลลงหนองแล้ว วัวควายเริ่มได้กินหญ้า”

(คำตา ราชมณี, สัมภาษณ์ 17 ธันวาคม 2550)

- **วัตถุประสงค์** การประกอบพิธีกรรมแข่งชะนามเป็นไปเพื่อความอยู่เย็นเป็นสุขของผู้ที่เป็นหมอเหยาและลูกแก้ว รวมไปถึงความสงบสุขของครอบครัวและชุมชน

- **ลักษณะพิธีกรรม** การประกอบพิธีแข่งชะนามของผีน้ำจะเป็นการรวมตัวกันของสมาชิกในกลุ่ม เพื่อมาประกอบพิธีโดยพร้อมเพรียงกันซึ่งจะไม่แยกกันทำที่บ้านใครบ้านมันเหมือนแข่งชะนามผีมูล

โดยลักษณะเด่นของพิธีกรรมแข่งชะนาม คือการ “ฟ้อนรำ” ประกอบดนตรีพื้นเมืองเพื่อให้ผีฟังพอใจ ทั้งนี้ ลักษณะอาการฟ้อนรำต่างๆ ที่เกิดขึ้นกับแม่แก้วและลูกแก้วในระหว่างประกอบพิธีนั้น เชื่อกันว่าเป็นไปตามอำนาจที่บันดาลให้กระทำหรือแสดงออกมาและอีกลักษณะหนึ่งที่สำคัญของผีน้ำคือ หลังจากเสร็จสิ้นพิธีกรรมแล้ว จะมีการ “เล่นน้ำ” ซึ่งแสดงถึงความร่มเย็นเป็นสุขและผลผลิตที่อุดมสมบูรณ์ของไร่นาตลอดปี

“ผีน้ำสิรำตุ้มรำเหยาเอา เขาสิมักเล่นแต่น้ำตอนแลงคันแล้วเหมิดแล้วเพินสิพาเล่นน้ำ”

(เศษ มูลตองคะ, สัมภาษณ์ 4 มกราคม 2551)

- **เครื่องเซ่นไหว้** ได้แก่ ชั้น 5 ชั้นหมากพลู ชั้นหมากเบ็ง(บายศรี) เหล้า ไช้ไก่ ค่าคาย(ค่าครู) 1 บาท พวงดอกจำปา ต้นดอกไม้ หมอนขิด ตาบ สำหรับอาหารพาคาว (ปลาบ่าวปลาสาว) และพาทหวาน (ข้าวดำข้าวแดง)

2) แชนงชะนามผีมูล

การประกอบพิธีกรรมเลี้ยง “ผีมูล” (ผีบรรพบุรุษ) ประจำปีของหมอเหยาและลูกแก้วที่นับถือผีมูลนั้น ปัจจุบัน เป็นที่เข้าใจกันว่าเป็นพิธีกรรม “แชนงชะนาม” อย่างหนึ่ง หรือบางพื้นที่อาจจะเรียกว่าพิธีกรรม “ไล่ทั้งบั้ง” แต่จากคำบอกเล่าของคุณยายไข ข้ามประเทศ อายุ 65 ปี หมอเหยาผีมูลจากหมู่บ้านบงคำ พบว่าแท้ที่จริงแล้วพิธีกรรมเลี้ยงบูชา “ผีมูล” ของชาวไทลื้อ ในภาษาไทลื้อจะเรียกว่าพิธีกรรม “แชนงกุแตก” ซึ่งหมายถึง การลงดิน (กุแตก แปลว่า ดิน) แต่คนทั่วไปก็นิยมเรียกว่าพิธีกรรม “แชนงชะนาม” ทั้งนี้ คุณยายไขและปราชญ์ชาวบ้านท่านอื่นๆ ยังได้เล่าให้ผู้วิจัยฟังถึงความแตกต่างในขั้นตอนและรายละเอียดของการประกอบพิธีแชนงชะนามแบบผีน้ำและผีมูลซึ่งสามารถสรุปได้ดังนี้

คุณลักษณะของพิธีกรรมแชนงกุแตก (แชนงชะนามผีมูล)

- **วัตถุประสงค์** กระทำเพื่อบูชา “ผีบรรพบุรุษ” หมายถึงผีปู่ย่าตาทวดหรือญาติพี่น้องผู้ล่วงลับไปแล้ว ซึ่งเป็นผีในระบบเครือญาติของตนเอง
- **วาระโอกาส** โดยกำหนดให้กระทำพิธีทุกๆ 3 ปี ในวันขึ้น 3 ค่ำ หรือ 11 ค่ำ ก่อนการเก็บเกี่ยวข้าวในนา
- **สถานที่** ในการประกอบพิธีนั้นผู้ที่เป็นลูกแก้วของหมอเหยาจะกระทำที่บ้านของตนเอง โดยไม่มีการมารวมตัวกันเหมือนพิธีกรรมแชนงชะนาม ด้วยเหตุผลที่ว่า “ผีมูล” เป็นผีที่สถิตอยู่ ณ บริเวณเสาเรือน ดังนั้นการทำพิธีจึงไปกระทำไกลจากบ้านของตนเองไม่ได้
- **สิ่งของเครื่องเซ่นไหว้** ชั้น 5 ชั้นหมากพลู ชั้นหมากเบ็ง หมอน เสื้อ เหล้า ไช้ ส่วนรายละเอียดปลีกย่อยที่แตกต่างจากพิธีกรรมแชนงชะนาม ได้แก่ ใช้รูปปั้นข้งม้า ใช้ดอกไม้ป่า (ดอกกระแต้ง ดอกจาน ดอกรัง) เครื่องเซ่นไหว้จะเน้น “ข้าวสาร” (เพราะเชื่อว่าจะต้องให้ผีมูลได้กินข้าวที่เก็บเกี่ยวมาใหม่นั้นก่อนลูกหลานจึงจะกินได้) เป็นต้น

“ผีมูลเพิ่นลืมี..ดอกจวนมาเป็นดอกสมมา (ขัน 5 ขอขมา) แต่ผีน้ำหนีเพิ่นลืมี..ดอกจำปา”

(เศษ มูลตองคะ, สัมภาษณ์ 4 มกราคม 2551)

“พิธีต้องเฮ็ดก่อนเกี่ยวข้าวเดะ คือจ้งว่าเฮากำลังสิดีข้าวใหม่หนี เฮาต้องเฮ็ดพิธีเพื่อให้ผี
มูลได้กินข้าวใหม่ก่อน”

(ไซ ข้ามประเทศ, สัมภาษณ์ 30 มีนาคม 2551)

● **ลักษณะพิธีกรรม** ในการลงสนามเพื่อบูชาผีนั้น ลูกแก้วผีมูลมักจะไม่ได้แสดง
อาการฟ้องร้องเพียงอย่างเดียว แต่มักจะมีการแสดงอิทธิฤทธิ์ในขณะที่มีผีลงมาเยี่ยม(สถิต)ที่พบว่า
มีลักษณะคล้ายกับม้าทรงในพิธีกินเจ เช่น การเหยียบตะปู การลุยไฟ การนอนทับของมีคม
เป็นต้น และในระหว่างการประกอบพิธีจะมีพิธีการคล้องช้างคล้องม้า (ใช้รูปปั้นช้างม้า) และ
แสดงวิธีการทางไรถางนาอีกด้วย

“ผีน้ำจะแค่เล่นน้ำในตุ่ม แต่ตัวนั้นผีมูลนะ เขาจะมีการถางสวน ถางที่ไรที่ทำ
กินคล้องม้าคล้องช้าง จะมีหมาเห่าหมาหอนเสียงนกร้อง แต่ผีน้ำเขาจะไม่มีสัตว์”

(เบญจมาศ ขวาไชวี่, สัมภาษณ์ 10 มกราคม 2551)

สำหรับ “บทร้องเชิญผี” นั้นก็ยังมีความแตกต่างกันอีกด้วย โดยข้อสังเกตที่ง่าย
ที่สุดคือ คณะแซงชะนามผีน้ำจะมีบทร้องเชิญผีที่เป็นภาษาเจรจาที่ร้ายยาวกว่ามาก ในขณะที่การ
ประกอบพิธีกรรมแซงชะนามผีมูลจะมีบทร้องเชิญเพียงสั้นว่า “เฮ้อเร่อๆ” ซึ่งคำๆ นี้เป็นบทร้องที่
จะต้องร้องเพื่อส่งสัญญาณเป็นจังหวะควบคู่ไปการการกระทำต่างๆ เพราะลักษณะเด่นในระหว่าง
การทำพิธีบูชาผีมูลคือจะต้องมีการเคาะปาก “โหน” และกระทำ “ไม้ไผ่” ลงพื้นดินให้เป็นจังหวะ
ประกอบท่าทางร้ายรำหรือการแสดงอิทธิฤทธิ์ของลูกแก้วผีมูล ซึ่งผู้วิจัยพบว่าลักษณะระหว่าง
ประกอบพิธีกรรมแซงชะนามผีมูลดังคำบอกเล่าของกลุ่มตัวอย่างนี้ น่าจะเป็นที่มาของการนำไป
ประยุกต์เป็นการแสดง “โล้ทั้งบั้ง” ที่คนทั่วไปมีความคุ้นเคยกันดีนั่นเอง

“พวกผีมูลเขาสีแซงชะนามสองปีหามสามปีลง (3ปีทำครั้ง) แล้วยามเย็นผีเขาสี
 ย้องว่า...อ้อเรื่อๆ แต่ผีน้ำเพ็นสีย้องเชิญรำเชิญว่า.....ควบปีฮีบางฮอดยามแล้วได้นี้ได้ เดือน
 สามดอกไม้บานคลี่เดือนสี่ดอกไม้บานหลายเชิญลงมาสูหมวดสุหมายสุสายุ่มลงเป็นสู่มสู่มกัน
 เหม็ดหมู่ ผู้แกไปก่อนผู้อ่อนตามหลัง.....ผู้แกไปก่อนนี้หมายถึงว่าผีตัวไหนที่เคยออกก่อนก็จะขอ
 เชิญตัวนั้นลงไปก่อน เพราะบางคนมีตั้งยี่สิบเจ็ดตัว”

(เที่ยง โปติยะ, สัมภาษณ์ 4 มกราคม 2551)

ผู้วิจัยตั้งข้อสังเกตว่าปัจจัยด้านความเชื่อในเรื่อง “ผี” ดังที่กล่าวมาข้างต้น น่าจะเป็น
 สาเหตุหนึ่งที่ทำให้ชาวไทยได้ถูกมองว่าเป็นชนเผ่าที่ไม่พัฒนา เนื่องจากชาวไทยจะยึดถือความ
 เชื่อในเรื่อง “ผี” และอำนาจเหนือธรรมชาติอย่างเคร่งครัด ซึ่งความเชื่อเหล่านี้ยังได้รับการสืบทอด
 อย่างเหนียวแน่นมาจนถึงปัจจุบันด้วย และในทางกลับกันการที่ชาวไทยได้สามารถธำรงรักษาความ
 เชื่อเรื่องผีไว้ได้อย่างเหนียวแน่นก็ดูจะเป็นอีกปัจจัยหนึ่งซึ่งช่วยให้สามารถดำรงความเป็นกลุ่มมา
 ได้จนถึงปัจจุบัน และในขณะเดียวกันก็สามารถเป็นพลังที่ช่วยต้านทานการเข้ามาครอบงำของ
 บุคคลภายนอกวัฒนธรรมได้เป็นอย่างดีด้วย

7.4 การนับถือศาสนา

แม้ชาวไทยจะได้มีความเชื่อในเรื่องผีอย่างเคร่งครัด แต่ประชากรก็มีการนับถือ “พุทธ
 ศาสนา” โดยในหมู่บ้านมีวัดอยู่ 1 แห่ง คือ วัดโพนทราย บ้านโพนจัน ซึ่งเป็นสถานที่จัดตั้ง
 ศูนย์วัฒนธรรมชนเผ่าไทลื้อ บ้านโพนจัน ตำบลโพนจัน อำเภอโพนสวรรค์ จังหวัดนครพนม
 และยังเป็นสถานที่ที่ชาวบ้านใช้ในการทำกิจกรรมงานประเพณีต่างๆ ตลอดจนการประชุมกลุ่ม
 ประชุมหมู่บ้านเป็นครั้งคราว และอีกวัดหนึ่งคือ วัดป่าโพนจัน ซึ่งปัจจุบันเป็นสถานที่ที่ใช้เป็น
 แหล่งอนุรักษ์ปลุกสมุนไพรรักษาโรค

7.5 ขนบธรรมเนียมประเพณีอื่นๆ

นอกจากพิธีกรรมแซงชะนามแล้ว ชาวไทยลื้อยังมีวัฒนธรรมประเพณีที่เป็นส่วนหนึ่งของวิถี
 ชีวิต ได้แก่ ประเพณีบุญกองข้าว พิธีเลี้ยงปู่ตา ผูกข้อต่อแขน บุญประจำปี บุญเข้าพรรษา บุญ

ข้าวประดับดินบุญห่อข้าวสาก บุญออกพรรษา บุญกฐิน ประเพณีลอยกระทง และประเพณีสงกรานต์ ซึ่งวัฒนธรรมประเพณีเหล่านี้เป็นกิจกรรมที่ชุมชนจัดขึ้นเป็นประจำทุกปี แต่เมื่อผู้วิจัยได้สอบถามถึงการระดมความร่วมมือและการเข้ามามีส่วนร่วมในงานประเพณีต่างๆ เมื่อเทียบกับพิธีกรรมแซงชะนาลแล้วพบว่า คนในชุมชนจะให้ความสำคัญน้อยกว่าการประกอบพิธีกรรมแซงชะนาล เนื่องจากสมาชิกในคณะไม่เคยที่จะละเลยการเข้าร่วมและเป็นกิจกรรมที่ยินดี/เต็มใจเสียค่าใช้จ่ายอย่างเต็มที่เมื่อเทียบกับงานประเพณีอื่นๆ

“ แซงชะนาลี่สำคัญกับทุกคน เพราะใครไม่ทำก็ไม่ได้ไง ไม่งั้นปีนั้นจะไม่อยู่ดีมีเฮงงานอื่นมันยังไม่มาร่วมได้ แต่แซงชะนาลี่ไม่ได้เลยนะ เสียเงินเท่าไรก็บอกว่าโง่เสียบายมาก”

(ทอน แสนมอม, สัมภาษณ์ 6 มีนาคม 2551)

8. ความสัมพันธ์ทางสังคม

● ภายในชุมชน

สภาพการดำรงวิถีชีวิตตั้งแต่อดีตนั้นพบว่า ประชากรในหมู่บ้านจะเกาะกลุ่มรวมกันในพื้นที่ใกล้เคียงกัน โดยมีการสร้างบ้านเรือนติดกันโดยไม่มีรั้วกันแบบสภาพสังคมชนบททั่วไป และมีลักษณะนิสัยแบบเก็บตัวอยู่แต่ในพื้นที่ของชุมชน จากการสัมภาษณ์ทำให้ได้ข้อสังเกตประการหนึ่งว่า การที่ชาวไทยให้หมู่บ้านโพนจานสามารถธำรงรักษาความเป็นชุมชนมาได้อย่างยาวนานเกือบสามร้อยปีนั้น ส่วนหนึ่งน่าจะเป็นเพราะลักษณะวิถีชีวิตและระบบการรักษาความสัมพันธ์ที่เกิดภายในชุมชน โดยพบว่าชาวไทยจะเน้นเรื่องความเป็นอยู่ที่เรียบง่าย สมถะ พึ่งพาแหล่งอาหารจากธรรมชาติเป็นหลักโดยที่ไม่นิยมทำการค้าขายทั้งภายในและภายนอกชุมชน

“สมัยก่อนเขาไม่ได้เข้าเมือง ไม่ค่อยไปไหน ไม่ได้สัมผัสกับโลกภายนอก เขาจะวิสาสะกับคนภายในหมู่บ้านเท่านั้น ด้วยภาวะที่ว่ามันไม่มีธุรกิจให้ต้องออกไป เพราะมันไม่ได้แข่งขันกันทำมาหากินเหมือนสมัยนี้”

(บุญชริก้า มั่นเหมาะ, สัมภาษณ์ 10 มกราคม 2551)

เมื่อพิจารณาในด้านความสัมพันธ์ของระบบเครือญาติจะพบว่า ชุมชนไทใต้มีลักษณะความสัมพันธ์แบบ “ครอบครัวขยาย” ที่ปู่ย่าตายายพ่อแม่ลูกหลานอยู่รวมกัน และให้ความสำคัญกับระบบเครือญาติอย่างเหนียวแน่น โดยจากคำบอกเล่าของนางกลม ข้ามประเทศ อายุ 78 ปี พบว่า กลุ่มสายตระกูลดั้งเดิมของคนใต้ที่อพยพมาจากสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาวนั้นมีทั้งหมด 10 สายสกุล ได้แก่

1. ข้ามประเทศ
2. ข้ามของมา (ปัจจุบันบางคนไปตั้งนามสกุลใหม่เป็น “โพธิเสน”)
3. กุจนา
4. แสนมอม
5. เหล่าหลวง
6. ราชมณี
7. เหล่าพัดมา
8. ขวาไชยวี
9. เชื้อโพนจาน
10. แต้มกลาง

สิ่งหนึ่งที่สามารถสะท้อนให้เห็นถึงระบบการรักษาความสัมพันธ์ระหว่างเครือญาติคือการแบ่งปันข้าวปลาอาหาร การช่วยเหลือเกื้อกูลพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน หรือแม้กระทั่งการไปให้กำลังใจกันเมื่อถึงเวลาเจ็บป่วยและต้องทำพิธีเหยา รวมไปถึงพิธีแซงชะนาม เป็นต้น แม้ว่าปัจจุบันภายในหมู่บ้านจะเริ่มมีความหลากหลายทางกลุ่มชาติพันธุ์จากการที่เกิดการแต่งงานข้ามกลุ่มและมีการอพยพย้ายถิ่นเข้ามาอยู่ของคนภายนอกวัฒนธรรม แต่จากการสัมภาษณ์และการสังเกตการณ์ทำให้พบว่าคนในชุมชนยังให้ความสำคัญกับการรักษาความสัมพันธ์อันดีระหว่างเครือญาติอย่างเหนียวแน่น โดยเน้นในเรื่องของการให้ความช่วยเหลือเกื้อกูลในเรื่องแรงงานและข้าวปลาอาหารเป็นสำคัญ

“ดำนากีเยวข้าวก็ไม่ได้จ้าง เพื่อนบ้านเขาจะมาช่วยกันลงแขก เวียนๆกันไป”

(นาง กุจนา, สัมภาษณ์ 9 มกราคม 2551)

“พวกผักอะไรเราก็มารวมกันได้ ต่างกับพวกเผ่าอื่นที่เขาเข้ามาในหมู่บ้านเรา เขาจะเอาของมาขาย การค้าขายมันเลยเริ่มเกิดขึ้น”

(มณฑลณี มีมงคล, สัมภาษณ์ 9 มกราคม 2551)

ผู้วิจัยตั้งข้อสังเกตว่าการที่ชุมชนยังคงสามารถรักษาและยึดถือระบบความสัมพันธ์แบบเครือญาติเอาไว้ได้อย่างเหนียวแน่นนั้นทำให้เป็นผลดีต่อการดำรงรักษาความเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ซึ่งจะทำให้การดำเนินกิจกรรมต่างๆ ที่ต้องอาศัยความร่วมมือร่วมแรงร่วมใจกระทำได้ง่ายยิ่งขึ้นอีกด้วย

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าปัจจุบันหมู่บ้านโพนจานจะเป็นสังคมที่เปิดกว้างมากขึ้น เพราะมีถนนทางหลวงหมายเลข 2028 สายท่าอุเทน-กุสุมาลย์ ที่เชื่อมต่อไปสู่จังหวัดข้างเคียงได้อย่างสะดวกสบาย แต่ก็พบว่าชาวไทยได้ยังสามารถดำรงลักษณะวิถีชีวิตดั้งเดิมแบบสังคมชนบทไว้ได้มาก กล่าวคือ ชาวบ้านยังคงมีวิถีชีวิตเรียบง่าย เน้นการพึ่งพาธรรมชาติ ประกอบอาชีพทำไร่ทำนาทุกครัวเรือน ลักษณะการสร้างบ้านแต่ละหลังจะปลูกติดๆ กันโดยไม่มีรั้วกัน ส่วนใหญ่เป็นบ้านไม้ใต้ถุนสูง รองลงมาเป็นบ้านครึ่งไม้ครึ่งปูน

ในขณะที่ลักษณะครอบครัวส่วนใหญ่ก็ยังคงเป็นแบบครอบครัวขยายที่มีความสัมพันธ์แน่นแฟ้นเนื่องจากปู่ย่าตายายพ่อแม่ลูกหลานอยู่รวมกัน เพียงแต่จะสังเกตเห็นได้ว่า สภาพของหมู่บ้านจะค่อนข้างเงียบและไม่พลุกพล่าน โดยผู้ที่อยู่อาศัยส่วนใหญ่จะเป็นกลุ่มแม่บ้าน เด็ก และผู้เฒ่าผู้แก่ ทั้งนี้ จากการสัมภาษณ์นายสวรรค์ กุณา ผู้ใหญ่บ้านโพนจานหมู่ 2 พบว่าส่วนคนหนุ่มสาวที่เป็นวัยแรงงานจำนวนมากได้อพยพไปทำงานต่างถิ่น จึงทำให้ในหมู่บ้านเหลือเฉพาะผู้สูงอายุและเด็ก โดยเฉพาะอย่างยิ่งเยาวชนที่จบชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 3 ที่โรงเรียนบ้านโพนจาน ที่ส่วนมากจะไม่มีโอกาสได้ศึกษาต่อในระดับชั้นมัธยมศึกษาตอนปลาย มักจะย้ายออกไปทำงานที่ต่างจังหวัดและกรุงเทพมหานครกันเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ ดังนั้น ประชากรที่อาศัยอยู่ในหมู่บ้านส่วนใหญ่จึงเป็นเด็กอายุไม่เกิน 15 ปี และผู้ใหญ่วัย 35-40 ปีขึ้นไป

● ภายนอกชุมชน

เมื่อพิจารณาถึงความสัมพันธ์ระหว่างชาวไทยและคนภายนอกชุมชนพบว่า ชาวไทยไม่นิยมที่จะสร้างปฏิสัมพันธ์กับกลุ่มชาติพันธุ์อื่นๆ มากนักดังที่สะท้อนให้เห็นได้จากการมีลักษณะแบบ “สังคมปิด” ที่พยายามแยกตัวออกจากชนเผ่าอื่นๆ ได้แก่ ญ้อ และกระเลิง และไม่ชอบ

ติดต่อสื่อสารกับสังคมภายนอก โดยปัจจัยประการแรกที่ทำให้ชาวไทได้มีปฏิสัมพันธ์กับโลกภายนอกน้อยก็เนื่องมาจากการที่ความเจริญทางด้านสาธารณูปโภคยังไม่ถึงหมู่บ้าน เช่น เส้นทางคมนาคมที่ไม่สะดวกสบาย ทำให้ไม่มีโอกาสได้ติดต่อสื่อสารกับคนกลุ่มอื่นๆ มากนัก

“เมื่อก่อนไม่ค่อยได้ไปไหน ไร่ก็อยู่ของไร่ ไร่ก็อยู่ของไร่ เขาบ่ให้ยุ่งกัน ไปไหนกะลำบาก สิไปเอาบุญบ้านนั้นบ้านนี้ ก็มีแต่เดินเอาบ่มีรถ และเดินบ่ได้เดินธรรมดาณะ เดินตีนเปล่าๆ นี้เลย แป้งยังมีทาหน้าเลยใช้กลอยทาเอา”

(กลม ชำมประเทศ, สัมภาษณ์ 12 มกราคม 2551)

นอกจากนี้ จากการสัมภาษณ์ถึงภูมิหลังเกี่ยวกับบรรพบุรุษของชาวไทได้นั้น มักจะได้รับคำตอบที่คล้ายๆ กันว่า บรรพบุรุษของชาวไทได้ในอดีตมักจะรู้สึกที่ตนเองเป็นกลุ่มที่ด้อยกว่าชนเผ่าอื่นๆ ด้วยการเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ขนาดเล็ก นอกจากนี้ยังเกิดจากทัศนคติเกี่ยวกับปมด้อยในเรื่องรูปร่างหน้าตาและผิวพรรณที่มีลักษณะดำคล้ำเมื่อเทียบกับชนเผ่าอื่น และกระเลิง จึงเป็นเหตุทำให้ไม่กล้าแสดงออกและไม่มีความมั่นใจในตนเอง และเป็นเหตุให้ชาวไทได้ชอบที่จะดำรงวิถีชีวิตแบบลักษณะสังคมปิดมากกว่าการออกมาเผชิญกับโลกภายนอก และเป็นลักษณะนิสัยที่สืบทอดต่อมาจนถึงรุ่นลูกรุ่นหลานอีกด้วย

“.....แล้วก็เรื่องของหน้าตาอะไรแบบนี้ด้วยที่เขาชอบบอกว่าเออ..คนได้ผิวคล้ำผิวดำไม่ขาวเหมือนพวกคนอื่นก็เลยทำให้คนได้รู้สึกเสียความมั่นใจไปหน่อย”

(เจน พลาดสุ, สัมภาษณ์ 9 มกราคม 2551)

ในขณะที่บางคนก็ให้เหตุผลว่าเหตุที่ชาวไทได้ไม่ชอบพูดคุยปฏิสัมพันธ์กับคนภายนอกวัฒนธรรมนั้นเป็นเพราะ ชาวไทได้มี “ภาษาได้” เป็นภาษาพูดของตนเอง จนทำให้เกิดอุปสรรคเมื่อถึงเวลาติดต่อสื่อสารกับชนเผ่ากลุ่มอื่นๆ จึงไม่กล้าที่จะออกมาพบปะคนภายนอกมากนักด้วยความกลัวว่าจะสื่อสารกับคนอื่นไม่เข้าใจ

“ โดยรวมๆ แล้วเขาจะอาย อายากหลบอยู่ ยิ่งถ้ามีคนญ้อคนกระเลิงมาอยู่หลายๆ ยิ่งอายากหลบยากซ่อนอยู่ เขาเคยบอกว่า...เขาพูดลาวไม่ค่อยเป็น ตอนที่มาอยู่ใหม่ๆ คนที่มีอายุมากๆ เขาจะพูดกับเราไม่ค่อยเป็นเพราะเขาไม่รู้ภาษาลาว แต่เด็กสมัยใหม่เขาเรียนรู้พูดภาษาลาวได้แล้ว ยิ่งเมื่อก่อนช่วงปี 22-24 มาสอนที่บ้านบงคำซึ่งมีแต่ได้ล้วนๆ เลย บอกเด็กนักเรียนว่า...เข้าทุกคนลุกขึ้น เขาก็จะไม่ลุกเลยนะ เพราะเขาฟังไม่เข้าใจ”

(เบญจมาศ ขวาไชยวี, สัมภาษณ์ 10 มกราคม 2551)

“ไทได้เขาจะไม่ค่อยสู้คน หนึ่งเป็นเพราะความขี้อาย สองเพราะความมีปมด้อยเรื่องภาษา เดียวนี้เขาจะเริ่มพัฒนาเขาจะกล้าใช้ภาษาได้”

(พระณัฐพล กุศลจิตโต, สัมภาษณ์ 12 มกราคม 2551)

9. การสื่อสารชุมชน

9.1 ภาษา

ชาวไทได้มีภาษาพูดของตนเอง เรียกว่า “ภาษาได้” ซึ่งถือเป็นอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมที่สำคัญอีกอย่างหนึ่ง แต่จะเป็นเพียงภาษาพูดไม่มีภาษาเขียน ในอดีตชาวไทได้จะสื่อสารกันด้วยภาษาได้เท่านั้น และในพิธีแข่งชะนามภาษาได้ก็จะเป็นภาษาหลักที่แม่แก้วและลูกแก้วใช้เป็นเครื่องมือสื่อสารกับผีของตนเองที่ได้เชิญเชิญมาร่วมในพิธีกรรม

แม้ในช่วงที่ชุมชนได้รับแรงกระแทกจากวัฒนธรรมภายนอก เช่น การถูกล้อเลียนจากกลุ่มเพื่อนหรือบุคคลต่างถิ่น จนเป็นเหตุให้ไม่กล้าที่จะแสดงอัตลักษณ์ศักดิ์ศรีด้านภาษาได้ต่อสาธารณชน ไม่ที่จะกล้าพูดให้คนภายนอกวัฒนธรรมได้ยิน แต่สำหรับการประกอบพิธีกรรมแข่งชะนามแล้ว ภาษาได้เป็นเครื่องมือสื่อสารที่จะต้องนำมาใช้อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ด้วยเหตุผลที่ว่าผีของผู้ป่วยที่ถูกเชิญร่วมในพิธีกรรมนั้น ล้วนแล้วแต่เป็นผีไร้ผีนาผีบรรพบุรุษที่เป็นชาวไทได้ดั้งเดิม ดังนั้น แม่แก้วและลูกแก้วจึงต้องมีการสื่อสารเป็นภาษาได้กับผีของตนเอง

“ปกติภาษาไ้ที่ผ่านๆ มานี้ลองไปถามผู้ใหญ่สิ เวลาคนเขาจับไมค์จะประชาสัมพันธ์จะประกาศอะไรนี้ เขาไม่ได้พูดภาษาไ้นะ เขาอายนะ แต่ในงานเขาจะสนทนาจะพูดจะคุยกันเป็นภาษาไ้ไม่มีเคอะเขิน เพราะว่าฝีมือมีแต่ฝีมือบรรพบุรุษเขาที่ฟังเป็นแต่ภาษาไ้”

(รุ่งเรือง ราชมณี, สัมภาษณ์ 12 มกราคม 2551)

ผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงของสภาพชุมชนจากสังคมปิดไปสู่สังคมเปิด ที่เห็นได้ ปัจจัยด้านเส้นทางคมนาคมที่มีถนนทางหลวงสายหลักตัดผ่านระหว่างหมู่บ้านในปี พ.ศ. 2534 ได้เปลี่ยนชุมชนบ้านโพนจานไปสู่สังคมเปิดอย่างเต็มรูปแบบ ชาวไทไ้หมู่บ้านโพนจานต้องเริ่มออกมาติดต่อกับสังคมภายนอกมากขึ้น แต่ด้วยการที่มีภาษาพูดเป็นของตนเองทำให้โดน “กลุ่มบุคคลอื่นล้อเลียน” ในเรื่องสำเนียงภาษาไ้จนทำให้ชาวไทไ้ไม่กล้าที่จะสื่อสารด้วยภาษาไ้ของตนเอง โดยเฉพาะอย่างยิ่งชาวไทไ้ที่เข้าไปอยู่ในสังคมเมือง

“เด็กบ้านนี้ก็จะโดนล้อเป็นประจำโดนตลอดแม้แต่เอาตมาเองก็เคย เขาก็ล้อเลียนว่าเราพูดภาษาเขมรบ้างอะไรบ้าง พูดออกมาเขาก็รู้ว่าไ้แล้ว แต่เอาตมาก็ไม่โกรธเขานะ.....”

(พระณัฐพล กุศลจิตโต, สัมภาษณ์ 12 มกราคม 2551)

ดังนั้น จึงพบว่าทำให้ต่อมาชาวไทไ้จึงพยายามปรับตัวเพื่อไปเรียนรู้ที่จะใช้ภาษาของกลุ่มชาติพันธุ์อื่นๆ ซึ่งมีคำศัพท์และสำเนียงใกล้เคียงกับภาษาถิ่นอีสานของคนส่วนใหญ่ เช่น ภาษาถิ่นกระเลิง ภาษาถิ่นญ้อ ภาษาไทยอีสาน เป็นต้น ซึ่งการพยายามปรับตัวเพื่อเรียนรู้ภาษาของผู้อื่นนี้ ทำให้ชาวไทไ้เกิดความเปลี่ยนแปลงด้านอัตลักษณ์ในการใช้ภาษาไปจากเดิม คือ การมาเป็นชุมชนที่มีการพูดหลายภาษา

นอกจากนี้ การพยายามปรับตัวทางด้านภาษายังได้ส่งผลกระทบต่อบางครอบครัวซึ่งที่พบว่าลูกหลานไม่สามารถที่จะสื่อสารภาษาไ้ได้แล้ว เนื่องจากอาจจะมีพ่อหรือแม่อาจเป็นคนต่างถิ่นต่างชาติพันธุ์ที่มาแต่งงานกับชาวไทไ้บ้านโพนจาน ดังนั้น การสื่อสารในชีวิตประจำวันจึงต้องใช้ภาษากระเลิง ภาษาญ้อ ที่เป็นภาษาพูดในลักษณะเดียวกับภาษาถิ่นอีสานทั่วไป เพื่อให้สามารถสื่อสารกันได้เข้าใจในครอบครัว เป็นเหตุให้ลูกหลานบางครอบครัวไม่ได้รับการสืบทอดภาษาไ้ที่มีเอกลักษณ์เฉพาะตัวในที่สุด

“ลักษณะครอบครัวก็เป็นลูกผสมกับเผ่าอื่นๆ ไปแล้ว เช่น พ่อเป็นโล้แม่เป็นกระเลิงก็เลยไม่ค่อยได้ใช้ภาษาโล้ไ้ แต่ถ้ามมตติถ้ามีแขกมาบ้าน แม่ก็จะสื่อสารภาษาโล้กับเรา เป็นการใช้ภาษาเพื่อไม่ต้องการให้คนนอกรู้ว่า เราพูดอะไรกัน”

(บุญทริกา มั่นเหมาะ, สัมภาษณ์ 10 มกราคม 2551)

อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยตั้งข้อสังเกตว่าแม้ในปัจจุบันชุมชนไทโล้หมู่บ้านโพนจานจะกลายเป็นชุมชนที่มีภาษาพูดที่หลากหลายขึ้น แต่ก็พบว่าครอบครัวที่เป็นชาวไทโล้ดั้งเดิมส่วนใหญ่จะยังคงมีการใช้ภาษาโล้สื่อสารเป็น “ภาษาหลัก” ในครอบครัวและชีวิตประจำวัน

9.2 ช่องทางการสื่อสาร

งานเทศกาลงานประเพณีต่างๆ เช่น พิธีกรรมแข่งชะนาม ประเพณีบุญกองข้าว พิธีเลี้ยงปู่ตา บุญเข้าพรรษา บุญกฐิน ประเพณีสงกรานต์ เป็นต้น ถือเป็นช่องทางการสื่อสารอีกรูปแบบหนึ่งที่มีความสำคัญต่อวิถีชีวิตชุมชน เพราะจะเป็นโอกาสหนึ่งที่ชาวบ้านจะมีโอกาสมีส่วนร่วมร่วมกันทำกิจกรรม โดยเฉพาะในงานประเพณีสงกรานต์นั้น จะเป็นโอกาสที่แต่ละครอบครัวจะได้พูดคุยและพบปะสังสรรค์กันอย่างพร้อมหน้า เพราะลูกหลานที่ไปทำงานต่างจังหวัดและกรุงเทพฯ จะกลับมาหาพ่อแม่ปู่ย่าตายาย โดยในการประกอบกิจกรรมงานประเพณีหรือการประชุมหมู่บ้านชุมชนจะใช้ “วัดโพนทราย” และ “โรงเรียนบ้านโพนจาน” เป็นเวทีกลางในการดำเนินงาน

นอกจากนี้ ยังพบว่าช่องทางการสื่อสารอีกแห่งหนึ่งที่สำคัญของชุมชนคือ “ร้านค้าของชำ” ซึ่งมีอยู่ 4 ร้านจากการสังเกตพบว่า แต่ละร้านล้วนเป็นสถานที่ที่ใช้เป็นแหล่งพบปะของชาวบ้านทุกกลุ่มทุกวัย โดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงเวลาเย็นถึงค่ำหลังโรงเรียนเลิก จะมีเด็กนักเรียนและครูอาจารย์โรงเรียนบ้านโพนจานมาซื้อของหรือรับประทานอาหารและเป็นโอกาสที่ทำให้ได้นั่งพูดคุยสนทนาในประเด็นต่างๆ รวมถึงเป็นแหล่งนัดพบของกลุ่มพ่อบ้าน ที่มักจะมานั่งจับกลุ่มพูดคุยสนทนาและดื่มเบียร์ดื่มสุรากันที่ร้านค้าของชำเป็นประจำ

9.3 สื่อชุมชน

สื่อ (Media) แต่ดั้งเดิมของชุมชนคือการ “ตีกลองตุ้ม” ซึ่งตั้งอยู่ภายในวัดโพทธาราย ผู้นำชุมชนหรือพระจะใช้เพื่อเป็นการส่งสัญญาณแจ้งให้ลูกบ้านขอมาประชุมหมู่บ้าน หรือแจ้งเวลาในการทำกิจกรรมต่างๆ หรือใช้วิธีการ “ตีกลอง (กระบอกไม้ไผ่)” ที่แขวนอยู่หน้าบ้านของผู้นำชุมชน

ในยุคต่อมา ชุมชนได้เปลี่ยนมาใช้สื่อที่มีความทันสมัยมากขึ้นคือ “หอกระจายเสียง” ซึ่งตั้งอยู่ในเขตพื้นที่บ้านของผู้ใหญ่บ้านหมู่ 10 และในส่วนของหมู่บ้านโพทธาราย หมู่ 2 หอกระจายเสียงจะตั้งอยู่ในพื้นที่วัดโพทธาราย ซึ่งผู้ใหญ่บ้านจะใช้เป็นสื่อกลางในการแจ้งข่าวสารและระดมความร่วมมือเพื่อทำกิจกรรมต่างๆ เช่น ขอให้มาประชุม แจ้งเรื่องไฟไหม้ป่าและทุ่งนา เป็นต้น ทั้งนี้ ผู้วิจัยสังเกตเห็นว่า ภาษาที่ใช้ในการแจ้งข่าวสารผ่านหอกระจายเสียงนั้น ไม่ใช่ภาษาใต้แต่เป็นภาษาอีสาน ทั้งนี้ อาจเป็นเพราะว่าในหมู่บ้านมีกลุ่มชนเผ่าอื่นๆ เช่น ญ้อ กระเลิง มุกดาหาร ศรีสะเกษ เป็นต้น มาอาศัยอยู่ร่วมกัน ดังนั้น หากใช้ภาษาใต้จะทำให้สื่อสารกันไม่เข้าใจนั่นเอง

9.4 การสื่อสารกลุ่ม (group communication)

1) การสื่อสารกลุ่มย่อย (small group) เป็นรูปแบบการสื่อสารหนึ่งที่เราพบเห็นได้มากในชุมชนโดยผู้วิจัยสังเกตเห็นว่า หากมีปรากฏการณ์แปลกใหม่เกิดขึ้นในชุมชน เช่น การเข้าไปในพื้นที่ครั้งแรกของผู้วิจัย ชาวบ้านจะมีการจับกลุ่มพูดคุยเพื่อวิเคราะห์ถึงสาเหตุการเข้ามาของคนต่างถิ่นโดยสนทนากันด้วยภาษาใต้

นอกจากนี้ ในช่วงบ่ายของแต่ละวันแม่บ้านที่กลับจากการทำไร่นาจะมานั่งจับกลุ่มสนทนา หรือรับประทานอาหารร่วมกัน หรือได้ฤกษ์บางบ้านก็จะมีเพื่อนบ้านข้างเคียงมานั่งจับกลุ่มคุยกันไปทำงานหัตถกรรม เช่น ทอผ้าหรือตำเสื่อ ควบคู่ไปด้วย

ส่วนในช่วงเย็นหลังเลิกเรียนจนถึงกลางคืน กลุ่มเยาวชนจะมีการจับกลุ่มสนทนาบริเวณใต้ถุนบ้าน เด็กและวัยรุ่นชายจะออกมาจับขี่มอเตอร์ไซด์ที่ดัดแปลงอุปกรณ์ตัวรถในลักษณะที่เรียกว่าแต่งซิ่งกันเป็นจำนวนมาก ซึ่งบางกลุ่มก็จะไปตามท้องไร่ท้องนา โดยที่มีการเตรียมไฟฉายและอุปกรณ์ที่ใช้ในการจับกบเขียดติดตัวไปด้วย ทั้งนี้ ผู้วิจัยได้ทราบข้อมูลจากนายสวรรค์ กุณา ผู้ใหญ่บ้าน ว่าเป็นกิจกรรมที่วัยรุ่นมักจะทำเป็นประจำในเวลาค่ำคืน

2) การสื่อสารกลุ่มใหญ่ (large group) ชุมชนยังให้ความสำคัญกับการสื่อสารกลุ่มใหญ่ เมื่อชุมชนจะต้องดำเนินกิจกรรมใดกิจกรรมหนึ่งที่เป็นประโยชน์ของส่วนรวมอีกด้วย โดยจะใช้วิธีการประชุมหมู่บ้าน การประชุมเฉพาะกิจ และเวทีประชาคม

- การประชุมหมู่บ้าน กำหนดให้มีการประชุมทุกๆ ต้นเดือน เพื่อเป็นเวทีให้ผู้ใหญ่บ้านใช้ในการแจ้งข้อมูลข่าวสารต่างๆ ที่ได้มาจากกาไปร่วมประชุมกับเทศบาลตำบลโพนสวรรค์และองค์การบริหารส่วนตำบลโพนจาน เช่น การป้องกันและแก้ไขปัญหายาเสพติด ปัญหาสุขภาพอนามัย เป็นต้น รวมถึงการเป็นเวทีในการประชุมเตรียมการสำหรับจัดพิธีกรรมแซงชะนาคของคณะเฝ้าไร่ที่มาลงที่โรงเรียน

- การประชุมเฉพาะกิจ หากมีกรณีเร่งด่วนหรือวาระพิเศษ เช่น การจัดเตรียมงานประเพณีหรือโอกาสพิเศษ ก็จะใช้วิธีการเรียกประชุมเฉพาะกิจเพื่อแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกันภายในชุมชน ซึ่งทุกคนมีสิทธิ์ที่จะเสนอความคิดเห็นได้อย่างเสรี

- เวทีประชาคม เป็นการสื่อสารที่เกิดขึ้นในชุมชนไทใต้ในช่วงปี 2545 เป็นต้นมาซึ่งเวทีประชาคมนี้ เทศบาลตำบลโพนสวรรค์ และองค์การบริหารส่วนตำบลโพนจาน รับผิดชอบในการเป็นผู้จัดเวทีขึ้นในช่วงเดือนสิงหาคมของทุกปี ซึ่งจัดให้มีขึ้นเพื่อรับฟังความคิดเห็นจากชุมชนหมู่บ้านวัฒนธรรมชนเผ่าไทใต้ ซึ่งครอบคลุมถึงหมู่บ้านโพนจานหมู่ 2 และหมู่บ้านโพนเจริญหมู่ 10 เพื่อนำข้อเสนอแนะและความคิดเห็นของคนในชุมชนไปจัดทำแผนการจัดสรรงบประมาณในด้านต่างๆ ให้กับหมู่บ้านในปีงบประมาณถัดไป โดยเปิดโอกาสให้คนในชุมชนทุกคนทั้งบ้านวัดและโรงเรียนมาแสดงความคิดเห็นอย่างพร้อมเพรียงกัน

พิธีกรรมแซงชะนาค เป็นประเด็นเนื้อหาหนึ่งที่จะได้รับการหยิบยกขึ้นมาเสนอในเวทีนี้ เนื่องจากชุมชนได้รับจัดสรรงบประมาณเพื่อไปใช้ในการจัดกิจกรรมวันแซงชะนาคที่โรงเรียนบ้านโพนจาน ดังนั้น ชุมชนจึงต้องมาร่วมกันประเมินผลการจัดพิธีกรรมแซงชะนาคครั้งที่ผ่านมา

“เวทีนี้มันเกิดหลังจากที่ได้งบประมาณมาก่อนแล้ว ชาวบ้านเขาก็จะมานั่งทบทวนว่ากิจกรรมของเรามันเป็นยังไง ใช้งบอะไรไปบ้าง เราควรทำกันต่อไปไหม ในส่วนของโรงเรียนเขาก็จะแต่งตั้งครูนี้แหละให้ไปร่วมพูดคุยกับชุมชนเขา”

(คำตา ราชมณี, สัมภาษณ์ 4 มีนาคม 2551)

จากการที่ผู้วิจัยได้ทำการศึกษาถึงบริบทโดยทั่วไปของชุมชนดังที่กล่าวมานั้น ทำให้ได้ข้อสรุปว่าแม้ในสายตาคนนอกวัฒนธรรมจะมองว่าชาวไทยอีสานหมู่บ้านโนนจานเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ที่ล้ำหลังและขาดอำนาจในการต่อรองกับบรรดากลุ่มชาติพันธุ์อื่นๆ แต่ในอีกด้านหนึ่งนั้นกลับพบว่าชาวไทยอีสานหมู่บ้านโนนจานเป็นชุมชนที่มีความเข้มแข็งในระดับหนึ่ง โดยสังเกตได้จากการแสดงพลังเพื่อต่อรองกับแรงปะทะจากภายนอกมาด้วยกระบวนการของชุมชนเอง เช่น การปฏิเสธการศึกษา การที่ยังคงรักษาโรคแบบพื้นบ้านภายใต้ความเชื่อเรื่องผี การดำรงวิถีชีวิตแบบพออยู่พอกินและเป็นสังคมเกษตรกรรม การพูดภาษาของตนเอง เป็นต้น ซึ่งกลวิธีต่างๆ เหล่านี้สามารถที่จะทำให้ชาวไทยอีสานดำรงความเป็นกลุ่มชาติพันธุ์เอาไว้มาได้อย่างยาวนานและยังเป็นพลังในการที่จะช่วยรักษาวัฒนธรรมพื้นบ้านเอาไว้ได้อีกด้วย

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ส่วนที่ 2 สถานภาพของสื่อพิธีกรรมแซงชะนามในยุคอดีต ยุคปี 2528-2548 และยุคปี 2549-ปัจจุบัน และปัจจัยที่ก่อให้เกิดผลกระทบต่อสถานภาพนั้น

ในการศึกษาถึงการเปลี่ยนแปลงสถานภาพของสื่อพิธีกรรมแซงชะนาม ได้ใช้วิธีการเก็บข้อมูลจากการศึกษาจากเอกสาร การสัมภาษณ์เชิงลึก การสัมภาษณ์กลุ่ม และการสังเกตการณ์ โดยผู้วิจัยขอนำเสนอผลการวิจัยโดยแบ่งเป็นประเด็น ดังนี้

ตอนที่ 1 ความเป็นมาของสื่อพิธีกรรมแซงชะนาม

ตอนที่ 2 สถานภาพของสื่อพิธีกรรมแซงชะนามทั้ง 3 ยุค ได้แก่

ยุคอดีต ยุคปี 2528-2548 และยุคปี 2549-ปัจจุบัน

ตอนที่ 3 ปัจจัยที่มีผลกระทบต่อ การเปลี่ยนแปลงสถานภาพของสื่อพิธีกรรม

ตอนที่ 1 ความเป็นมาของสื่อพิธีกรรมแซงชะนาม

คำว่า “แซงชะนาม” เป็นภาษาใต้ โดยคำว่า “แซง” แปลว่า “ลง” ส่วนคำว่า “ชะนาม” แปลว่า “สนาม ลาน หรือบริเวณที่โล่ง” คำว่าแซงชะนามจึงหมายถึง การลงสนาม เพื่อประกอบพิธีกรรมเลี้ยงบูชาผีประจำปีของชาวไทใต้

ภาพที่ 11 : การฟ้อนรำเพื่อบูชาผีของลูกแก้วในวันประกอบพิธีกรรมแซงชะนาม

จากการสัมภาษณ์ทำให้ทราบว่า “พิธีกรรมแซงชะนাম” ของชาวไทลื้อที่หมู่บ้านโพนจานมีรากฐานมาจากความเชื่อในเรื่องการเหยา “ผีน้ำ” ซึ่งเป็นผีที่สถิตอยู่ในสภาพแวดล้อมธรรมชาติ เช่น ผีไร่ ผีนา ผีป่า ผีเขา เป็นต้น ในขณะที่ความเชื่อในเกี่ยวกับแซงชะนามและการเหยา “ผีมูล” นั้น แทบจะไม่ค่อยมีปรากฏในหมู่บ้านโพนจานมาแต่โบราณแล้ว ด้วยเหตุที่ว่าในหมู่บ้านไม่มีแม่แก้วที่มีความเชื่อและยึดถือผีมูลมาก่อน จะมีก็เพียงแต่ลูกแก้วที่เป็นสมาชิกในคณะแซงชะนามผีมูลจากหมู่บ้านอื่นที่แต่งงานกับชายชาวไทลื้อในหมู่บ้านและย้ายเข้ามาอยู่ในชุมชน แต่ก็พบว่า มีเพียงสองถึงสามคนเท่านั้นที่เป็นลูกแก้วผีมูล ซึ่งสาเหตุที่ความเชื่อในเรื่องการรักษาโรคแบบผีมูลไม่ค่อยปรากฏแพร่หลายมากนักก็เป็นเพราะ “ข้อจำกัดในเรื่องการสืบทอด” โดยการเหยารักษาแบบผีมูลจะกระทำได้เฉพาะในกลุ่มเครือญาติของหมอเหยาเท่านั้น เพราะจะต้องมีการถ่ายทอดวิชาอาคมในการรักษาโรคหรือคาถาป้องกันตัวไว้เป็นมรดกแก่ลูกหลาน จึงทำให้มีข้อจำกัดในเรื่องของผู้สืบทอดตามไปด้วย

ดังนั้น ในการนำเสนอผลการวิจัยต่อไปนี้ จึงเป็นการรายละเอียดที่เกี่ยวข้องกับพิธีกรรมแซงชะนามของหมู่บ้านโพนจานที่มีต้นกำเนิดมาจากหมอเหยา(แม่แก้ว)ที่มีความเชื่อในเรื่อง “ผีน้ำ”

จากพิธีกรรม “เหยา” สู่วิธีกรรม “แซงชะนาม”

เนื่องจากสื่อพิธีกรรมแซงชะนามเป็นพิธีกรรมที่เชื่อมโยงมาจากการเหยา ดังนั้นผู้วิจัยจึงขอเสนอรายละเอียดและขั้นตอนที่เกิดขึ้นตั้งแต่พิธีการเหยา เพื่อให้เห็นถึงบทบาทหน้าที่ของผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้อง(Stakeholder)ในพิธีกรรมแซงชะนาม ซึ่งพบว่าล้วนแล้วแต่เป็นบทบาทหน้าที่ที่ได้รับการเชื่อมโยงมาจากการเหยา เนื่องจากผู้ที่ผ่านการเหยาแล้วก็ต้องกลายมาเป็นสมาชิกในคณะแซงชะนามต่อไปนั่นเอง

“มันเป็นเรื่องเดียวกัน ก่อนที่จะแซงชะนามมันต้องเกิดการเหยา สมมุติว่าครอบครัวที่ไม่เคยมาร่วมพิธีแซงชะนาม แต่ถ้าคนในครอบครัวป่วยแล้วพี่ไปทำพิธีเหยาแล้วมันหาย จะหายหรือไม่หายไม่รู้ แต่มันอาจจะดีขึ้น ทีนี้เราก็ต้องมาร่วมพิธีกรรมกับเขาเพราะว่าเราได้เชิญแม่แก้วได้ทำพิธีกับเขาแล้ว”

(ดารารภรณ์ พิทักษ์, สัมภาษณ์ 12 มกราคม 2551)

ขั้นตอนการประกอบพิธีกรรมเหยา

การเหยาจะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อเมื่อมีบุคคลในครอบครัวใดครอบครัวหนึ่งเกิดการเจ็บป่วยขึ้น โดยเจ้าของบ้านหรือพ่อบ้านจะนำชั้น 5 ซึ่งมีดอกไม้ธูปเทียนเดินทางไปที่บ้านของหมอเหยา เพื่อเชิญให้มาช่วยรักษาพยาบาลผู้ป่วยที่บ้านของตน และเมื่อหมอเหยา (แม่แก้ว) ได้รับการอัญเชิญด้วยชั้น 5 แล้วหมอเหยาก็ตระเตรียมอุปกรณ์ในการเสี่ยงทาย ได้แก่ ไช้ไก่ หรือ ดาบเดินทางมาที่บ้านของผู้ป่วยพร้อมด้วยคณະของตนซึ่งประกอบด้วย หมอแคน หมอกระจับปี หมอกลอง หรือหากมีไม่ครบก็อาจจะใช้แค่เพียงหมอแคนคนเดียวเท่านั้น นอกจากนี้ หมอเหยายังมีล่ามหรือหมอสื่อติดตามไปเพื่อทำหน้าที่เป็นสื่อกลางในการสื่อสารระหว่างผีที่เยี่ยมร่างแม่แก้วและผู้ป่วยหรือญาติในระหว่างประกอบพิธีเหยา

เมื่อมาถึงบ้านของผู้ป่วย ญาติพี่น้องก็จะเตรียมแต่งชั้น 5 ซึ่งประกอบด้วย ชั้น 5 (เทียน 5 คู่, ไบกระดังงา 5 คู่) ชั้นหมากพลูหรือ ชั้นหมากเบ็ง (กรวยบายศรี) เงินค่าคาย (ค่าครู) 1 สตางค์ (ปัจจุบัน 2 บาท หรือมากกว่านี้ ขึ้นอยู่กับธรรมเนียมของหมอเหยาแต่ละคน) นอกจากนี้ ยังมีสิ่งของอื่นๆ เพิ่มเติมอีก ได้แก่ ผ้าถุง เหล้า 1 ไห/ขวด หมอน 1 ใบ เป็นต้น ซึ่งเมื่อเสร็จพิธีแล้วบางครั้งก็อาจจะมอบให้เป็นค่าตั้งคายตอบแทนหมอเหยา(แม่แก้ว)ก็ได้

จากนั้น หมอเหยา(แม่แก้ว) จะเริ่มต้นทำพิธีด้วยการรำเหยาอัญเชิญวิญญาณผีบรรพบุรุษ ผีไร่ ผีนา ผีป่า ผีเขา ซึ่งก็ขึ้นอยู่กับว่าวิญญาณตนใดจะมาสิงสถิต (เป็นผีที่ผู้ป่วยอาจไปทำการล่วงเกินหรือทำให้ไม่พอใจไว้นั่นเอง) ซึ่งในขณะนั้นหมอแคน หมอปี หมอกลองก็จะบรรเลงดนตรีไปด้วย

เมื่อวิญญาณมาเข้าทรงหมอเหยา (แม่แก้ว) แล้ว ล่ามหรือหมอสื่อ จะทำหน้าที่สื่อสารข้อความระหว่างหมอเหยา (แม่แก้ว) ซึ่งขณะนั้นมีผีมาเยี่ยมร่างแล้ว เป็นลักษณะการถามโต้ตอบกันไปมาด้วยภาษาใต้ เพื่อถามว่าผีที่ทำให้เกิดความที่เจ็บป่วยตนนั้นมาจากที่แห่งไหน ชื่ออะไร ผู้ป่วยไปล่วงละเมิดอะไร และมีความประสงค์ต้องการจะให้ทำอย่างไร ซึ่งผู้ป่วยและญาติก็จะช่วยกันซักถามอีกทางหนึ่ง

“เราก็นอนป่วยของเราไป แม่แก้วเขาก็เหยาทำพิธีกรรมของเขาไป แล้วก็จะมี “ล่าม” เป็นผู้ส่งสาร ระหว่างแม่แก้วกับคนป่วย มีคนถาม มีคนเป่าแคน มีคนถามว่าอาการป่วยแบบนี้เกิดจากอะไร แม่แก้วเขาก็จะแสดงอาการเพื่อบอกว่ามันไปทำผิดอย่างนั้นผิดตรงนั้นต้องเอาเหล้า ไหหรืออะไรไปแก้”

(คำตา ราชมณี, สัมภาษณ์ 17 ธันวาคม 2550)

ในการสื่อสารกับผีที่เพียงร่างแม่แก้วนั้น ยังจะต้องถามให้รู้รายละเอียดแน่ชัดว่าผีตนนั้น เป็นใครและเคยมีอาชีพอะไร ทั้งนี้เพื่อให้สามารถจัดหาเครื่องแต่งกายสำหรับผีตนนั้นๆ ในวันแซง ชะนามได้ถูกต้อง เพราะบางคนก็อาจจะมีผีหลายตนมาขออยู่ด้วยแม้ว่าจะทำการเหยาเพียงแค่ ครั้งเดียว ซึ่งการที่จะรู้ได้ว่าจะเตรียมชุดอย่างไรนั้นเป็นความรู้สึกที่เกิดขึ้นอย่างลึกซึ้งที่แม้แต่ ตัวของผู้ป่วยเองก็ไม่สามารถบอกได้ว่าเป็นเพราะเหตุใดจึงต้องการให้จัดเตรียมเสื้อผ้าในลักษณะ แบบนั้นๆ

“บางคนนี้เหยาครั้งเดียวก็อาจจะได้ผีมาแปดตัวเลยก็มี...พวกชุดนี้เราจะรู้สึกได้เองเลยว่า อยากรใส่ชุดอะไรผีต้องการอะไร ไม่รู้เหมือนกันว่าทำไมถึงรู้ จะรู้สึกอยากได้เองเลยนะ”

(เที่ยง โปติยะ, สัมภาษณ์ 4 มีนาคม 2551)

หลังจากที่ได้ทำการสื่อสารกับผีไปบ้างแล้ว แม่แก้วก็จะเริ่มทำการเสี่ยงทายเป็นระยะๆ โดยวิธีการเสี่ยงทายก็ได้แก่ การตั้งไข่บนฝ่ามือว่าจะล้มหรือลุก การตั้งดาบว่าจะล้มหรือลุก การ เสี่ยงข้าวสารที่กำในฝ่ามือว่าจะออกคู่หรือคี่ เป็นต้น ซึ่งสาเหตุที่ต้องทำการเสี่ยงทายนั้นก็เพื่อ สอบถามว่า อากาหรนั้นเกิดจากผีใช่หรือไม่ ผีพึงพอใจการเหยาแล้วหรือไม่ จะต้องใช้เวลานาน เท่าไรจึงจะหาย และถามว่าผู้ป่วยจะหายไหม แล้วหากคำตอบออกมาว่าผู้ป่วยจะหาย ก็จะมี การเสี่ยงทายว่าผีอยากจะทำอะไรกับผีใดในครอบครัว เมื่อผีแจ้งความความประสงค์ว่าอยากจะทำอะไร กับผีใดแล้ว แม่แก้วก็จะทำการเหยาคุม ซึ่งหมายถึง พิธีการอัญเชิญผีตนที่ทำให้เจ็บป่วยนั้น เข้าทรงร่างผู้ป่วย ซึ่งผู้ป่วยบางรายอาจจะลุกขึ้นมาพ้อนรำได้ทั้งๆ ที่ป่วยอยู่ หรืออาการเช่นนี้จะ ไปเกิดกับผู้ที่รับเอาผี(ผู้ที่ผีเลือก) ลักษณะแบบนี้เรียกว่า “ผีสิง” โดยจะมีจังหวะดนตรีของหมอลม แคน หมอลมกลอง หมอลมปี่ช่วยประโคมจังหวะให้เกิดบรรยากาศครึกครื้นเพื่อผีจะได้พึงพอใจ และใน ขั้นตอนสุดท้ายหมอลมเหยาและญาติผู้ป่วยจะทำการผูกข้อต่อแขนให้กับผู้ป่วยเพื่อเป็นการปลดปล่อย ขวัญให้กำลังใจก็เป็นอันเสร็จพิธีเหยา

ในกรณีที่บุคคลที่ถูกผีเลือกมาอยู่ด้วยปฏิเสธหรือไม่ต้องการรับเป็นลูกแก้ว หมอลมเหยา ก็จะ หยุดการทำพิธีทั้งหมดและลากลับไป หลังจากนั้น ก็อาจจะพบว่าอาการของผู้ป่วยไม่หายหรือไม่ ดีขึ้น ในขณะที่ผู้ที่ถูกเลือกยินยอมรับเอาผีตนนั้นมาอยู่กับตน ผู้ป่วยก็จะมีอาการดีขึ้นเรื่อยๆ ตามกำหนดระยะเวลาที่เสี่ยงทายไว้

“บางคนที่เขาไม่ยอมเป็นผีหมอกก็มี เขาก็บอกแม่แก้วว่าเขาจะไม่รับ แต่ที่นี้คนป่วยมันก็ไม่หาย ทำยังไงก็ไม่หายไม่ได้ขึ้นเลย ก็ต้องไปเชิญแม่แก้วกลับมาเหยาอีก ที่นี้คนนั้นเขาก็จำเป็นต้องรับผีหมอกไป”

(นาถ กุจนา, สัมภาษณ์ 11 มกราคม 2551)

หลังจากวันที่เหยาแล้ว ครอบครัวผู้ป่วยจะต้องทำการสร้าง “บ้านน้อย” หรือในภาษาใต้เรียกว่า “ดงกี้ย” ไว้บริเวณข้างบ้านของตนเอง โดยลักษณะของดงกี้ยจะเป็นเสาต้นเดียว ตัวบ้านทำด้วยไม้หรือปืบเจาะรูเปิดด้านหนึ่งออก ลักษณะคล้ายศาลพระภูมิ เพื่อให้เป็นที่สิงสถิตของผีที่ผู้ป่วยอัญเชิญมาอยู่กับตน

ภาพที่ 12 : บ้านน้อย (ดงกี้ย) ที่อยู่สำหรับผีของผู้ป่วยที่ผ่านพิธีเหยา

ความหมายร่วมกัน (shared meaning) อย่างหนึ่งภายหลังจากการเหยาคือ การเป็นสมาชิกของ “กลุ่ม” โดยบุคคลที่ได้ผ่านการรักษากับหมอเหยาคนใดแล้ว ก็จะมีสถานภาพเป็นลูกแก้วของหมอเหยา(แม่แก้ว)คนนั้นไปโดยปริยาย และเป็นเท่ากับการเป็นหนึ่งในสมาชิก “คณะแซงชะนาม” ของหมอเหยา(แม่แก้ว) ผู้ นั้นไปตลอด โดยบทบาทหน้าที่ประการสำคัญของการเป็นลูกแก้ว คือเมื่อได้เข้าเป็นสมาชิกในคณะของหมอเหยาแล้ว ก็คือการประกอบพิธีเลี้ยงเจ้าผีของตนเองตามวาระโอกาสที่คณะแซงชะนามจะกำหนดขึ้น หรือที่ชาวไทใต้เรียกว่า “วันแซงชะนาม” นั่นเอง

ดังที่กล่าวมาข้างต้นจะเห็นว่าพิธีกรรมแซงชะนามมีความเชื่อมโยงสืบเนื่องมาจากพิธีกรรมเหยา โดยเฉพาะในเรื่องของบทบาทหน้าที่ของผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องในพิธีกรรม เพียงแต่มีข้อที่แตกต่างกัน คือ

1. วาระโอกาสและสถานที่ที่จัดพิธีกรรม

การเหยา จะกระทำเมื่อมีผู้เจ็บป่วย และสถานที่ที่ประกอบพิธีกรรมคือ บ้านของผู้ป่วย

แซงชะนาม จะมีกำหนดกระทำทุกๆ 1 ปี โดยเลือกกระทำในวันข้างขึ้น ช่วงเดือน 5 แต่ปัจจุบันอยู่ในช่วงเดือน 4-เดือน 5 (มีนาคม-เมษายน) ซึ่งมีข้อแม้ว่าฝนจะต้องตกก่อนอย่างน้อยหนึ่งครั้งจึงจะกระทำได้ สำหรับสถานที่ที่ใช้ในการประกอบพิธีกรรมคือ บ้านของแม่แก้ว (หมอเหยา)

2. ระดับของพิธีกรรม

การเหยา เป็นการสื่อสารในระดับปัจเจกสู่ระดับครอบครัว เพราะผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องในพิธีจะมีเฉพาะผู้ป่วยและครอบครัวญาติพี่น้องที่มาคอยให้กำลังใจ

แซงชะนาม เป็นการสื่อสารที่มีกระบวนการเริ่มต้นตั้งแต่ *ปัจเจกบุคคล ไปสู่ครอบครัว ขยายสู่กลุ่มและชุมชน* ตามลำดับ เนื่องจากในขั้นตอนการประกอบพิธีกรรมนั้นในแต่ละครอบครัวก็จะมีเตรียมตัวและแบ่งบทบาทหน้าที่กันอย่างชัดเจน จากนั้นแต่ละครอบครัวก็จะส่งตัวแทนไปช่วยกันทำงานเตรียมสิ่งของหรือสถานที่ที่คณะแซงชะนามของตนเองจำเป็นต้องใช้ และเมื่อถึงวันจริงก็จะมีผู้มาร่วมดูร่วมชมจากหลายครอบครัวหรือมาจากคณะแซงชะนามคณะอื่นๆ จึงเรียกได้ว่าเป็นพิธีกรรมในระดับปัจเจกไปสู่ชุมชนก็ว่าได้

ตอนที่ 2 สถานภาพของสื่อพิธีกรรมแซงชะนาม

การตรวจวัดสถานภาพของสื่อพิธีกรรมแซงชะนามในแต่ละยุค จะใช้เกณฑ์เกี่ยวกับ 3 ประเภท ได้แก่ ผู้เกี่ยวข้องในพิธีกรรม (Stakeholder) ช่องทางการสื่อสาร (Channel) และ ความหมายของพิธีกรรม (Message) ทั้งนี้ ในส่วนของผู้ที่เกี่ยวข้องจะแบ่งเป็น 2 ลักษณะ คือ

- คนวงในของสื่อพิธีกรรม หมายถึง ผู้ที่มีบทบาทหน้าที่ในการร่วมดำเนินพิธีกรรม แซงชะนามโดยตรง ซึ่งเป็นผู้ที่มีบทบาทสืบเนื่องมาจากพิธีเหยา
- คนวงนอกของสื่อพิธีกรรม หมายถึง ผู้ที่มีบทบาทหน้าที่เกี่ยวข้องกับสื่อพิธีกรรม ในฐานะผู้ที่มาคอยสนับสนุนผู้ประกอบพิธีกรรม ให้กำลังใจ เข้าร่วมชม และร่วมสังเกตการณ์

1. สถานภาพของสื่อพิธีกรรมแซงชะนามในยุคอดีต

สถานภาพของสื่อพิธีกรรมในอดีต เป็นสถานการณ์ที่เกิดขึ้นกับสื่อพิธีกรรมในแบบฉบับดั้งเดิมที่เป็นมาในช่วงที่ยังไม่ได้รับกระแทกจากปัจจัยภายนอกชุมชน สามารถอภิปรายผลการวิจัยได้ดังนี้

1.1. คนวงในของสื่อพิธีกรรม

1.1.1 **แม่แก้ว** ชาวไทลื้อโพนจานส่วนใหญ่จะนิยมเรียก “หมอเหยา” ว่า “แม่แก้ว” หรือในภาษาลื้อเรียกว่า “อะเปะเลียง” และจากการสัมภาษณ์พบว่าในอดีตแม่แก้วของหมู่บ้านโพนจานจะมีอยู่เพียงไม่กี่คน และเป็นแม่แก้วที่มีความเชื่อในเรื่องการนับถือ “ผีน้ำ” ทั้งหมด โดยในช่วง 70 ปีที่ผ่านมา แม่แก้วที่มีชื่อเสียงของหมู่บ้าน คือ **แม่แก้วกลด ขวาไชยวิ** และยังเป็นบุคคลที่คนในหมู่บ้านเคารพนับถือของอย่างมาก ด้วยเหตุที่มีฝีมือในการเหยาและประพุดิตนอยู่ในศีลธรรม

คุณสมบัติของแม่แก้ว สถานภาพของแม่แก้วเป็นตำแหน่งที่สูงส่งและมีความศักดิ์สิทธิ์ ดังนั้น ผู้ที่จะสามารถเป็นแม่แก้วได้จะต้องมีคุณลักษณะ ดังนี้

1) เป็นเพศหญิง ตั้งแต่อดีตที่ผ่านมาในหมู่บ้านโพนจานยังไม่ปรากฏว่ามีหมอเหยาผู้ชายเหมือนหมอเหยาในบางท้องถิ่นแต่อย่างใด

“มีแต่ผู้หญิงไม่สามารถบอกได้ว่าทำไม ก็เพราะเห็นมันเป็นยังงั้นมาแต่ไหนแต่ไร
ไม่มีผู้ชาย”

(คำตา ราชมณี, สัมภาษณ์ 17 ธันวาคม 2550)

2) มีวัยวุฒิ แม่แก้วควรจะต้องมีอายุตั้งแต่ 45-50 ปีขึ้นไป เพื่อให้เป็นที่ยอมรับและ
เคารพนับถือของชาวบ้านและประพฤตินอยู่ในศีลธรรม ส่วนการประกอบอาชีพนั้นก็จะมีอาชีพ
ทำไร่นาเหมือนกับชาวบ้านคนอื่นๆ ทั่วไป

“ต้องเป็นคนที่ชาวบ้านนับถือ การที่คนเคารพนับถือเป็นเหมือนพฤติกรรมสังคม ที่ทำให้
เขาต้องวางตัวทำแต่ความดี”

(คำตา ราชมณี, สัมภาษณ์ 17 ธันวาคม 2550)

3) มีความรู้เรื่องพิธีกรรม เนื่องจากทั้งพิธีกรรมเหยาและแซงชะนามเป็นพิธีกรรมที่
เก่าแก่ และมีรายละเอียดมาก ดังนั้นแม่แก้วจะต้องเป็นผู้ที่รอบรู้ในรายละเอียดต่างๆ นั้นเป็น
อย่างดี จึงจะสามารถให้คำปรึกษาหรือชี้แนะแก่ลูกแก้วได้ว่าควรจะต้องเตรียมสิ่งของเครื่องเช่น
ไหว้อย่างไร

“แม่แก้วสัญญาไว้หมิดว่าเฮ็ดพิธีอียังจ้งได้ แล้วเพิ่นกะสิมีล้ามเพิ่นนั้นละเป็นผู้ชวยเฮ็ด
ชวยเตรียม”

(สารี ข้ามประเทศ, สัมภาษณ์ 9 มกราคม 2551)

4) สามารถติดต่อสื่อสารกับผีได้ การติดต่อสื่อสารกับผีนั้นแม่แก้วจะใช้ “ภาษาใส่”
ในการสื่อสาร แต่ก็อาจจะไม่ใช่คำพูดหรือการสนทนาที่ผู้ร่วมพิธีกรรมในขณะนั้นสามารถฟังได้
เข้าใจก็เป็นได้ ประกอบกับต้องเป็นผู้ที่มีสัมผัสพิเศษ

“แม่แก้วจะเป็นที่น่าเชื่อถือสื่อสารกับผีได้ คนที่สื่อสารด้วยก็จะมีแม่ล้ามด้วย
พวก เขาจะมาฟังภาษาผีของพวกเขาเหล่านั้นแหละ”

(บุญทริกา มั่นเหมาะ, สัมภาษณ์ 10 มกราคม 2551)

5) รำได้ ซึ่งคำว่า รำได้ ในที่นี้ไม่ได้หมายถึง การฟ้อนรำที่มีกำหนดรูปแบบท่าทางที่เป็นแบบฉบับตายตัว แต่จะเป็นลักษณะท่าทางเฉพาะตัวเฉพาะบุคคล ซึ่งเชื่อกันว่าเป็นท่าทางการรำรำที่จะแสดงออกตามลักษณะของผีที่มาเยี่ยม(สถิต)แม่แก้วในขณะที่เหยรักษา ทั้งความสามารถในการสื่อสารกับผีและการรำยังเป็นคุณลักษณะสำคัญที่จะต้องใช้ในการปลอบประโลมหรือโน้มน้าวให้ผีของผู้ป่วยเชื่อฟังและยอมอ่อนน้อมให้แก่ตัวของแม่แก้วตั้งแต่วันทำพิธีเหยาและวันแซงชะนาม

“ต้องรำได้เหยรักษาได้ แต่ถ้าใครมาตั้งตัวเองเป็นแม่แก้วนะ ไม่ยอมรับกันง่ายๆหรอก”

(เบญจมาศ ขวาไชวี, สัมภาษณ์ 10 มกราคม 2551)

“ก็ไม่ได้มีท่าทางอะไรนะ รำร้องของเขาไปเฉยๆ นี่แหละ หมอกก็ต้องรำได้รำเก่ง เวลาผีสูง(โกรธ)หมอกก็ต้องมารำมาอวย(ปลอบประโลม)ให้ผีมันยอมเขาให้ได้นะ”

(นาถ กุจนา, สัมภาษณ์ 9 มกราคม 2551)

“ผีบางตัวเขาก็คือเขาไม่ยอมแล้วนะแค่เขาไม่เห็นพ่อบ้านมาดูพิธีกรรมเขาก็จะร้องให้ ก็ลูกแก้วนั่นแหละที่ร้องให้ แม่แก้วก็ต้องมาเหยามาตุ้มมาอวยเอากัน(ปลอบประโลม)ให้ผีมันยอม”

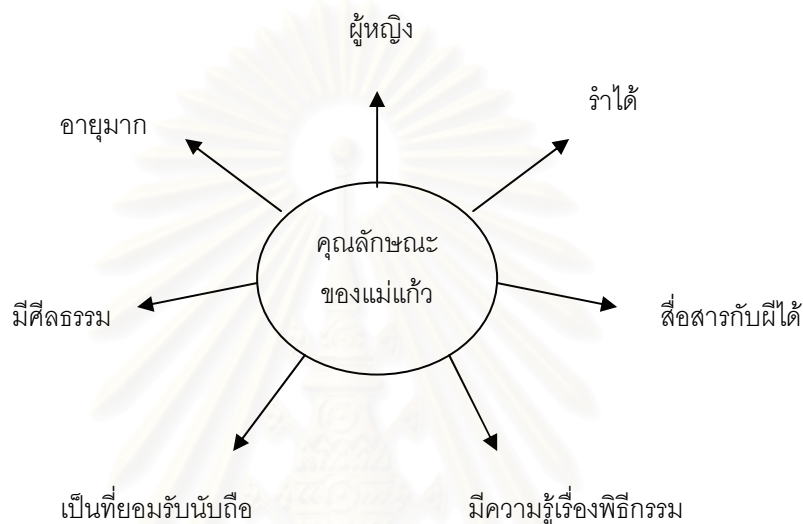
(รุ่งเรือง ราชมณี, สัมภาษณ์ 9 มกราคม 2551)

6) ต้องมีศีลธรรม แม่แก้วจะต้องเป็นผู้ที่ตั้งตนอยู่ในศีลธรรม มีความเมตตาและเสียสละต่อผู้อื่น ซึ่งจะเห็นได้จากการที่แม่แก้วจะทำการรักษาให้ผู้ป่วยโดยไม่ได้เรียกร้อยเงินทองสิ่งของมากมาย จะมีก็แต่เพียงค่าค่าย(ค่าครู)ไม่กี่สตางค์รวมทั้งสิ่งของที่เป็นสินน้ำใจตอบแทนเล็กน้อยๆจากครอบครัวผู้ป่วย เช่น ฝั่ถุง เหล้าขาว หมอน เป็นต้น

“ต้องเป็นคนที่ชาวบ้านนับถือและยอมรับ การที่คนเคารพนับถือเป็นเหมือนพฤติกรรมสังคม ที่ทำให้เขาต้องวางตัวทำแต่ความดี”

(คำดา ราชมณี, สัมภาษณ์ 17 ธันวาคม 2550)

7) เป็นที่ยอมรับนับถือ การเป็นแม่แก้วไม่ใช่ตำแหน่งที่ลูกแก้วคนใดคนหนึ่งจะสามารถตั้งตนขึ้นมาเป็นได้โดยง่าย แต่จะต้องเป็นผู้ที่ได้รับการยอมรับนับถือจากคนอื่นๆ ในคณะหรือในหมู่บ้านด้วย และการที่จะรู้ว่าแม่แก้วผู้นั้นได้รับการยอมรับนับถือมากน้อยเพียงใด ก็ดูได้จากการที่มีจำนวนสมาชิกในกลุ่มมากน้อยเท่าใดนั่นเอง

การสืบทอดตำแหน่งแม่แก้ว ไม่ใช่การสืบทอดตามสายตระกูลธรรมดาๆ แต่ในขณะที่แม่แก้วมีชีวิตอยู่มักจะเป็นผู้ที่คัดเลือกจากในบรรดาลูกแก้วของตนเอง โดยพิจารณาจากผู้ที่มีคุณสมบัติดังที่กล่าวมา และจะต้องได้รับการยอมรับจากลูกแก้วคนอื่นๆ ในคณะด้วย นอกจากนี้ลูกแก้วที่อาจจะได้รับการสืบทอดตำแหน่งต่อนั้นจะได้รับความไว้วางใจให้เป็นผู้ติดตามในเวลาที่ต้องไปทำพิธีเหยาให้ผู้ป่วย และอาจจะทำหน้าที่เป็น “ล่าม” ให้แม่แก้วด้วย สำหรับลูกแก้วคนสำคัญของแม่แก้วคนที่ได้รับอนุญาตให้แยกตัวออกมาตั้งคณะใหม่ในยุคต่อมา ได้แก่ แม่แก้วคำไบ ไทยราชา แม่แก้วเศษ มูลตองคะ(ชาวไชยวี่) และ แม่แก้วลือ

บทบาทของแม่แก้วในช่วงเวลาปกติ ในอดีตนั้นหากไม่ใช่ช่วงเวลาของการแข่งขันนาม แม่แก้วและลูกแก้วในขณะจะมีสัมพันธ์ภาพที่แน่นแฟ้น โดยในเวลาอื่นๆ ที่ลูกแก้วหรือสมาชิกในครอบครัวมีเรื่องไม่สบายใจหรือครอบครัวไม่เป็นสุข ก็จะทำเอาขัน 5 ไปหาแม่แก้วเพื่อสอบถามถึงความไม่สบายใจ แม่แก้วก็จำทำการค้นหาสาเหตุให้ว่า เป็นเพราะลูกแก้วหรือครอบครัวไปทำอะไรผิดต่อผีพ่อแม่ปู่ย่าตายายหรือผีตนใดและแนะนำวิธีแก้ไขหรือวิธีการขอขมา

บทบาทหน้าที่ของแม่แก้วในวันแสวงชะนาม แม่แก้วมีบทบาทเป็น“ผู้นำ”สำคัญในขั้นตอนการประกอบพิธีกรรม โดย**ก่อนวันแสวงชะนาม** ในแต่ละปีก่อนที่จะจัดแสวงชะนามประมาณ 1 เดือน แม่แก้วก็จะส่งข่าวแจ้งไปยังลูกแก้วในแต่ละครอบครัวมาประชุมที่บ้านของตนเองเพื่อกำหนดวันเวลาที่จะประกอบพิธีกรรม ทั้งนี้ เงื่อนไขของวาระโอกาสในการจัดแสวงชะนามผีน้ำ จะจัดได้ในช่วงปลายเดือนเมษายน (เดือน 5 ของชาวอีสาน) และจะต้องกระทำในวันที่เป็นวันข้างขึ้น หากเป็นข้างแรมจะถือว่าเป็นฤกษ์ที่ไม่เหมาะไม่ควร

นอกจากนี้ ก่อนจะถึงวันแสวงชะนามจริง 1 วัน ลูกแก้วทุกคนจะต้องนำขัน 5 และขันหมากพลูไปหาแม่แก้ว เพื่อร่วมกันทำพิธีเหยาละโวหรือเหยาปากว ซึ่งมีความสำคัญในการทำเพื่อเสี่ยงทายดูว่า จะมีผีตนใหม่มาเทียมร่างลูกแก้วเพิ่มจากที่มีอยู่เดิมอีกหรือไม่ ซึ่งจะได้เตรียมการจัดหาเครื่องแต่งกายสำหรับผีได้ถูก

ในวันแสวงชะนาม แม่แก้วจะมีบทบาทสำคัญในการเป็นผู้นำ ที่คอยควบคุมสถานการณ์ต่างๆ ให้ดำเนินไปได้ด้วยดีจนจบงาน โดยในวันนั้น แม่แก้วจะต้องเริ่มตั้งแต่การนำลูกแก้วเดิน รอบตูป 3 รอบ เพื่อส่งผีร้ายให้หนีจากบริเวณประกอบพิธี จากนั้นแม่แก้วและลูกเลี้ยงจะตั้งจิตอธิษฐาน เพื่อให้พิธีกรรมในครั้งนี้สำเร็จลุล่วงไปด้วยดี มีความเป็นสิริมงคลอยู่เย็นเป็นสุข พืชสวนไร่เนาอุดมสมบูรณ์ เมื่ออธิษฐานเสร็จแม่แก้วจะกล่าวว่า “เทียมแข่งอย่าล้ำ เทียมซาอย่าเล็ก เทียมนางปากว่า เทียมเจ้าปากจำ ตกเทือนี้ให้แดง แพงเทือนี้ให้ชอบ” ซึ่งมีความหมายถึงการขอพรจากผีให้ตนเองมีสุขภาพแข็งแรง ไม่เจ็บป่วยหรือเมื่อยล้าตลอดวันประกอบพิธีกรรม

จากนั้นแม่แก้ว จะนำลูกแก้วออกรำรำตามจังหวะดนตรีพื้นบ้าน ซึ่งเป็นฝีมือนักดนตรีปี่แคน และกลองตุ้มกลองเลง ทั้งนี้ ในระหว่างการรำรำแม่แก้วจะต้องทำหน้าที่คอยสอดส่องดูแลว่า ลูกแก้วของตนเองประกอบพิธีสำเร็จลุล่วงหรือเป็นที่พอใจของผีของลูกแก้วแล้วหรือไม่ เพราะลูกแก้วบางคนมีผีมาเทียมหลายคน ก็อาจจะมีผีที่ดื้อรั้นรวมอยู่ด้วย ซึ่งแม่แก้วก็ต้องทำหน้าที่ในการไกล่เกลี่ยประโลมให้ผีของลูกแก้วยอมฟังพอใจให้ได้ และวิธีการที่ลูกแก้วจะรู้ว่าผีของตนเองพอใจหรือไม่นั้น ก็มาจากการเสี่ยงทายด้วยการตั้งไข่ไก่บนฝ่ามือ โดยอาจจะอธิษฐานหากผีพอใจในการรำรำแล้วก็ขอให้ไข่ไก่ตั้งขึ้น เป็นต้น อีกวิธีหนึ่งคือการเสี่ยงทายจำนวนคู่-คี่ของเม็ดข้าวสารที่ลูกแก้วกำอยู่ในฝ่ามือ ทั้งนี้ การเสี่ยงทายนั้นลูกแก้วจะกระทำอยู่ภายในตูป (ที่นั่ง) ของตนเอง

เมื่อลูกแก้วแต่ละคนสามารถรำรำจนเป็นที่พึงพอใจของผีสำเร็จครบทุกคนแล้ว ในช่วงเย็นแม่แก้วจะทำพิธีเสี่ยงทายความพึงพอใจในการแสวงชะนามครั้งนี้ โดยวิธีการเสี่ยงทายจากเงื่อนไขของการ “ล้ม-ลุก” ของไข่ไก่หรือตาบ หากพบว่าผีมีความพึงพอใจแล้ว แม่แก้วจะเป็นผู้

เริ่มพิธีในการเล่นน้ำในนตุ่ม เพื่อความเป็นสิริมงคล อยู่เย็นเป็นสุข เมื่อเล่นน้ำเสร็จแล้ว แม่แก้วก็จะนำลูกแก้วเดินรอบตุ่ม ทั้งหมด 3 รอบ เพื่อเป็นการส่งผี จากนั้นก็เป็นอันเสร็จพิธีกรรม

1.1.2 ล่าม

ล่ามเป็นผู้ที่มีบทบาทสำคัญมากมาตั้งแต่ในวันทำพิธีเหยาแล้ว เนื่องจากจะต้องทำหน้าที่เป็นทั้งผู้ส่งสาร (Sender) และผู้รับสาร (Receiver) โดยจะทำหน้าที่เป็นสื่อกลาง (Channel) ในการรับข้อความจากผีที่เทียมร่างแม่แก้วออกมาถ่ายทอดสู่ผู้ป่วยและญาติเพื่อให้เข้าใจถึงสาเหตุของอาการเจ็บป่วย จุดประสงค์ของผี และวิธีแก้ไขปัญหาล่ามแล้วก็จะทำหน้าที่ซักถามข้อสงสัยหรือข้อต่อตรงจากผู้ป่วยกลับไปถ่ายทอดสู่ผี

“เวลาเหยาหมอเขาจะถามว่าเป็นผีตนไหนที่อยากมาอยู่ด้วย คนป่วยก็จะถามกลับว่า ถ้าอยู่ด้วยแล้วจะหายไหม ถ้าหายจริงจะรับเอามาอยู่ด้วย ที่คุยกันรู้เรื่องเพราะมีหมอล่าม เขาจะบอกว่าเราทำอะไรไม่ถูก ให้ไปแก้อะไรยังไง”

(บุญทริกา มั่นเหมาะ, สัมภาษณ์ 10 มกราคม 2551)

คุณสมบัติ ผู้ที่เป็นล่ามจะต้องมีความสามารถในการสื่อสารกับสิ่งที่มองไม่เห็นและเข้าใจในสถานการณ์ต่างๆ ได้รวดเร็ว หมอล่ามในยุคอดีตโดยส่วนใหญ่มักจะเป็น “ผู้ชาย” จะมักเป็นผู้ที่มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับหมอเหยา เช่น เป็นสามี เป็นลูกหลาน เป็นต้น

“ส่วนใหญ่ตัวของแม่เลี้ยงก็จะกลายเป็นล่าม เป็นผู้ส่งสารที่รับสารจากแม่เลี้ยงมาส่งให้คนป่วย”

(คำตา ราชมณี, สัมภาษณ์ 17 ธันวาคม 2550)

บทบาทของล่ามในพิธี ตั้งแต่ในขั้นตอนก่อนถึงวันแข่งชะนัม 1 วัน คือตั้งแต่ในการเหยาป่าว ล่ามของแม่แก้วก็จะต้องมาทำหน้าที่ของตนเอง เพราะจะมีกรณีผีตนใหม่ลงมาเทียมแม่แก้วหรือลูกแก้ว และในวันแข่งชะนัมซึ่งเป็นวันที่มีลูกแก้วมาชุมนุมกันมากที่สุด เมื่อเวลาลูกแก้วถูกผีเทียม ล่ามก็ต้องช่วยทำการสื่อสารระหว่างผีของลูกแก้วกับแม่แก้วให้เข้าใจ

1.1.3 เจ้าจ้ำ

คุณสมบัติ เจ้าจ้ำจะเป็น “เพศชาย” และเป็น “ผู้เฒ่าผู้แก่” ที่คนในหมู่บ้านให้ความเคารพนับถือ และเป็นปราชญ์ชาวบ้านมีความรู้ในเรื่องพิธีกรรม ในหมู่บ้านหนึ่งจะมีตำแหน่ง “เจ้าจ้ำ” แค่เพียงคนเดียว

บทบาทหน้าที่ในวันแข่งชะนาม เป็นอีกบทบาทหนึ่งที่ถูกเพิ่มเข้ามาในวันประกอบพิธีกรรมแข่งชะนาม เพราะพิธีนี้เป็นพิธีสำคัญระดับชุมชน ดังนั้น ก่อนที่คณะแข่งชะนามแต่ละคณะจะประกอบพิธีกรรม จะมีธรรมเนียมปฏิบัติคือ จะต้องมาบอกกล่าวกับเจ้าจ้ำว่าเพื่อให้เจ้าจ้ำช่วยไปทำพิธีบอกกล่าว “ผีปู้ตา” ที่ดอนปู้ตาว่าคณะแข่งชะนามของตนเองจะกระทำพิธีในวันใด เป็นการขออนุญาตผีปู้ตาก่อนการดำเนินกิจกรรมและขอพรให้อำนวยความสะดวกแก่พิธีกรรมจนสำเร็จลุล่วง

บทบาทหน้าที่ในเวลาปกติ เจ้าจ้ำจะมีบทบาทคล้ายๆ กับบทบาทแม่แก้วในเรื่องของการเป็น “ผู้นำ” เช่นในเวลาทีคนในชุมชนต้องการจะบนบานศาลกล่าวกับผีปู้ตา ก็จะต้องมาให้ความช่วยเหลือเจ้าจ้ำทำพิธีบอกกล่าวกับปู้ตาให้ ตลอดจนในเวลาทีสมาชิกของแต่ละครอบครัว มีความทุกข์กายทุกข์ใจ ก็จะถือขันห้าไปหาเจ้าจ้ำเพื่อให้ช่วยหาสาเหตุและวิธีขอมาและแก้ไข ปัญหาเช่นเดียวกับแม่แก้ว แต่สถานภาพของเจ้าจ้ำจะเปิดกว้างสำหรับสมาชิกทุกคนในหมู่บ้าน ในขณะที่แม่แก้วจะมีธรรมเนียมปฏิบัติในการให้ความคุ้มครองป้องกันเฉพาะลูกแก้วที่เป็นสมาชิกของกลุ่ม สำหรับผู้ที่เจ้าจ้ำในยุคนี้คือ นายพรม กุณา

1.1.4 ลูกแก้ว

ในอดีตนั้น แม้ว่าการเหยาะจะเกี่ยวข้องกับกลุ่มคนทุกเพศทุกวัย แต่ก็ไม่ได้หมายความว่าผู้ป่วยทุกคนจะต้องกลายมาเป็นลูกแก้วได้ทุกคน โดยเฉพาะอย่างยิ่งถ้าหากผู้ป่วยคนนั้นเป็นผู้ชาย

คุณสมบัติของลูกแก้ว ทั้งนี้ได้มีเงื่อนไขในการเลือกลูกแก้วสืบเนื่องมาตั้งแต่ตอนทำพิธีเหยาะ โดยผู้ที่มักจะได้รับเลือกจากผีคือ “ผู้หญิง” ที่เป็นแม่บ้านของครอบครัวนั้น เท่าที่ผ่าน มาแทบจะไม่ค่อยปรากฏว่ามีผู้ชายที่ถูกผีเลือกมาอยู่ด้วยมากนัก

“คนที่เจ็บป่วยจะไม่ได้ทำอะไรนะ มันมักจะไมเกิดกับคนป่วย แต่มันจะไปเกิดกับแม่”

(เบญจมาศ ขวาไชยวี, สัมภาษณ์ 10 มกราคม 2551)

“ผู้ชายก็มีบ้างถ้าฝึมน้อยากไปอยู่ด้วยนะ แต่น้อยมากๆ เลยไม่ค่อยมีให้เห็นหรอก”

(เทียง โปติยะ, สัมภาษณ์ 4 มกราคม 2551)

“บางครั้งครอบครัวที่มีพี่น้องหลายคน เวลาฝึมาอยู่เขาก็จะเลือกเอาคนที่อ่อนแอก่อนนะ คนไหนที่อาการแข็งกระด้างเขาก็ไม่อยากจะอยู่ด้วย”

(บุญชริกา มั่นเหมาะ, สัมภาษณ์ 10 มกราคม 2551)

ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้น อาจเป็นเพราะสาเหตุที่ผู้หญิงมีความอ่อนไหวทางอารมณ์ได้ง่ายกว่าผู้ชาย โดยเฉพาะในพิธีกรรมที่มีพื้นฐานจากความเชื่อเกี่ยวกับผี ซึ่งผู้หญิงจะมีปฏิกริยาตอบสนองต่อปรากฏการณ์ต่างๆ ได้ง่ายกว่าผู้ชาย

บทบาทของการเป็นลูกแก้ว เมื่อได้เข้าเป็นสมาชิกในคณะแซงชะนามของแม่แก้วใดแล้วก็มักจะยึดถือและให้เคารพแม่แก้วคนนั้นไปตลอดชีวิต ยกเว้นว่าแม่แก้วของตนจะล้มหายตายจาก

“ปกติเขาจะไม่เปลี่ยนแม่เลี้ยง ตราบใดที่แม่เลี้ยงเขามีชีวิตอยู่ เขาก็จะเชื่อว่า คนนี้คือผู้ที่มีบุญคุณต่อเขา แต่ถ้าแม่เลี้ยงเขาถึงแก่กรรมไปตายไป แต่ความเชื่อเขายังมีอยู่เขาก็อาจจะยังคงไปฝากผีฝากไข้กับแม่เลี้ยงคนอื่นได้”

(คำตา ราชนณี, สัมภาษณ์ 17 ธันวาคม 2550)

อย่างไรก็ตาม เมื่อลูกแก้วที่มีอายุมากและมีประสบการณ์ในการแซงชะนามมาหลายๆ ปีก็สามารถที่จะเลื่อนฐานะของตนเองขึ้นมาเป็น “หมอเหยา” ได้เช่นกัน ถ้าหากเป็นที่ยอมรับของคนอื่นๆ คือมีความสามารถในการรำและการสื่อสารกับผีได้เข้าใจ ก็อาจจะได้รับการเชิญไปรักษาให้ แต่โดยส่วนใหญ่ แม้ว่าลูกแก้วจะมีสถานภาพเป็นหมอเหยาแล้ว แต่ก็ยังคงยึดธรรมเนียมปฏิบัติในการเคารพแม่แก้วคนเดิมและจะไม่มีการตั้งตัวเองขึ้นเป็นแม่แก้วเทียบเท่าแม่แก้วที่เคยรักษาให้หากแม่แก้วผู้นั้นยังมีชีวิตอยู่

บทบาทในวันแซงชะนาม ในวันนั้นผู้ที่เป็นลูกแก้วจะมีภาระหน้าที่น้อยมาก เนื่องจากจะมีพ่อบ้านและลูกๆ หลานๆ คอยดูแลและเตรียมสิ่งของเครื่องใช้ที่จำเป็นในพิธีกรรมให้เรียบร้อย

หน้าที่ของลูกแก้วคือ ก่อนถึงวันแข่งชะนาม 1 วัน จะต้องนำขัน 5 (เทียน 5 คู่ , ใบกระดังงา 5 คู่) ขันหมากพลูบุหรี และขันหมากเบ็ง (บายศรี) ไปทำพิธีเหยาปาวที่บ้านของแม่แก้ว เพื่อให้ช่วยดูว่าจะมีผีตนใหม่มาขออยู่กับตนเองเพิ่มหรือไม่ (เพิ่มเติมจากจำนวนผีที่เคยมีในการเหยาครั้งที่ผ่านมา) หากการเสี่ยงทายออกมาว่าจะมีมาเพิ่ม ลูกแก้วก็จะมีหน้าที่ในการตระเตรียมเสื้อผ้าสำหรับผีตนนั้นไว้ใช้ในการแข่งชะนามในวันรุ่งขึ้นนั่นเอง และในวันแข่งชะนามลูกแก้วทุกคนมีหน้าที่ในการประกอบพิธีกรรมรำรำเพื่อให้เป็นที่พึงพอใจของผีที่ลงมาเทียม(สถิต)เช่นเดียวกับแม่แก้ว โดยที่การพ้อนรำนั้นเชื่อว่าการที่ผีตนบันดาลให้เป็นไปและสามารถเปลี่ยนแปลงลูกแก้วบางคนทีอาจจะไม่ชอบการพ้อนรำให้สามารถพ้อนรำขึ้นมาได้อย่างสนุกสนานราวกับเป็นคนละคน

“ตอนนั้นกะผู้ใดอยู่เดะมีสติอยู่ แต่มันสิเกิดความรู้สึกแบบว่าอยากพ้อนอยากรำ มันม่วนแบบบอกบ่ถูก บางคนหนิเป็นคนชื้อาย แต่พอผีลงแล้วรำคักขนาด บ่มีอายมีแต่พากันม่วน”

(ทองมี แสงมอม, สัมภาษณ์ 11 มกราคม 2551)

1.1.5 นักดนตรี

คุณสมบัติ ในอดีตหมอเหยามักจะมีนักดนตรีประจำคณะของตนเอง ซึ่งบางครั้งก็เป็นบุคคลในครอบครัวของแม่แก้วเอง เช่น คณะแม่แก้วคำไบ ไทยราชา ที่จะมีหมอแคนคือ นายพูล ไทยราชา ผู้เป็นสามีที่คอยติดตามไปในการเหยาและแข่งชะนาม หรืออาจจะเป็นนักดนตรีในหมู่บ้านที่ไหว้วานกันมาช่วยงานได้ ทั้งนี้เพราะนักดนตรีในสมัยก่อนมีจำนวนมาก ผู้ชายของทุกครอบครัวจะสามารถเล่นดนตรีที่บ้านได้แทบทุกคน

บทบาทในวันแข่งชะนาม นักดนตรีที่บ้านของแม่แก้ว ได้แก่ หมอแคน หมอเป็ หมอกลอง จะมีความสำคัญต่อการประกอบพิธีกรรมอย่างมาก เพราะหากขาดจังหวะดนตรีที่ครึกครื้นก็ไม่สามารถดำเนินกิจกรรมได้

1.2 คณวงนอกของสื่อพิธีกรรม

1.2.1 พ่อบ้าน-ลูกชาย

บทบาทหน้าที่ ก่อนถึงวันแซงชะนาม 1 วันพ่อบ้านและลูกชายของลูกแก้วในแต่ละครอบครัว จะต้องมาร่วมกันตะขู(ภาษาใต้) หมายถึงการสร้างตูป(ผาม) หรือสถานที่ที่ใช้ประกอบพิธีกรรม ลักษณะเป็นประรำพีธีกว้าง 2 ถึง 2.50 เมตร ทำเป็นรูปตัว L หรือตัว U มุงด้วยหลังคาทรงเพิงหมาแหงนที่ทำจากหญ้าคา นอกจากนี้ จะต้องไปหาปลาเพื่อนำมาทำสำหรับอาหารที่ใช้เป็นเครื่องเซ่นไหว้ในพิธีกรรม และเตรียมต้มน้ำสมุนไพรเพื่อให้แม่บ้านดื่มป้องกันอาการปวดเมื่อยก่อนลงชะนาม

เมื่อถึงวันแซงชะนามจริง พ่อบ้านและลูกชายจะต้องไปร่วมชมพิธีเพื่อเป็นการให้กำลังใจภรรยาและแม่ของตนเอง ด้วยถือว่าเป็นผู้ที่มีบุญคุณและยอมเสียสละในการรับภาระหน้าที่แทนตนเอง เพราะในหลายๆ ครอบครัวนั้น สาเหตุที่แม่บ้านกลายมาเป็นลูกแก้วก็เพราะมีคนในบ้านได้แก่ สามี ลูกชายลูกสาวป่วยไข้นั่นเอง และหลังจากวันที่เสร็จสิ้นพิธีกรรม พ่อบ้านและลูกชายก็ต้องไปช่วยกันร้อยตุบหรือผามที่ใช้ในพิธีกรรมให้เรียบร้อย

1.2.2 ลูกสาว-หลานสาว

บทบาทหน้าที่ ก่อนวันแซงชะนามลูกสาวจะมีหน้าที่ในการจัดเตรียมเครื่องเซ่นไหว้ เช่น ชั้น 5 ชั้นหมากพลู ไปหาดอกจำปามาร้อยพวงมาลัยและทำต้นดอกไม้ เตรียมสำหรับอาหารพาคาวพาวานของผี หมอน เสื้อโบเตย และเตรียมเสื้อผ้าเครื่องประดับพวกแก้วแหวนเงินทองให้กับแม่ไว้ให้เรียบร้อย

เมื่อถึงวันทำพิธีลูกสาวก็จะตื่นแต่เช้ามีดเพื่อไปปูเสื่อจงที่นั่งให้กับแม่ของตัวเอง และคอยเตรียมเครื่องเซ่นไหว้และอุปกรณ์เสี่ยงทาย ในระหว่างที่แม่ออกไปร่ายรำก็จะมาคอยดูแลเรื่องการผลัดเปลี่ยนเสื้อผ้าของแม่ ในช่วงกลางวันก็ต้องเตรียมอาหารกลางวันมาให้แม่ที่ตูป เนื่องจากตามธรรมเนียมปฏิบัติของพิธีกรรม ลูกแก้วจะต้องไม่สามารถออกไปไกลจากพื้นที่บริเวณปรัมพิธี และเมื่อเสร็จสิ้นพิธีกรรมแล้วลูกสาวก็จะมีหน้าที่ในการเก็บสิ่งของต่างๆ กลับบ้านเพื่อนำไปทำความสะดวกจนเรียบร้อย

1.2.3 ญาติพี่น้อง

ชาวไทยใฝ่ให้จะความสำคัญกับระบบเครือญาติอย่างเหนียวแน่น ดังนั้น เมื่อถึงช่วงประกอบพิธีกรรมแซงชะนวม ญาติพี่น้องของลูกแก้วจะมารวมตัวกันเพื่อช่วยเหลือในกิจกรรมต่างๆ เป็นอย่างดี ด้วยมีความเชื่อว่าหากไม่มีความสามัคคีกันหรือมีเหตุทะเลาะเบาะแว้ง ผีจะไม่พึงพอใจส่งผลให้ประกอบพิธีกรรมครั้งนั้นไม่สำเร็จลุล่วง

บทบาทหน้าที่ เครือญาติใกล้ชิดทั้งหญิงและชายจะมีหน้าที่ในการช่วยหลานสาว หลานชายในการจัดเตรียมข้าวของเครื่องเซ่นไหว้ต่างๆ รวมทั้ง ไปคอยให้กำลังใจในวันประกอบพิธีกรรม

1.2.4 บุคคลภายนอกวัฒนธรรม

การประกอบพิธีแซงชะนวมในสมัยอดีตจะจำกัดอยู่เฉพาะกลุ่มคนในหมู่บ้านเนื่องจากชาวไทยใฝ่ยังดำรงวิถีชีวิตแบบ “สังคมปิด” ที่ไม่ชอบติดต่อกับชนเผ่าอื่นๆ ที่อยู่ข้างเคียง ดังนั้น ในการประกอบ พิธีกรรมแซงชะนวม จึงมีเฉพาะบุคคลในครอบครัวของลูกแก้วและอาจจะมีลูกแก้วของคณะแซงชะนวมอื่นในหมู่บ้านที่จะมาให้กำลังใจกัน ยุคนี้จึงเป็นยุคที่สื่อพิธีกรรมเป็นของ “คนภายในวัฒนธรรม” เท่านั้นที่จะสามารถมาร่วมดูร่วมชมในพิธีกรรมได้ จะยังไม่มีบุคคลภายนอกวัฒนธรรมเข้ามาเกี่ยวข้อง

“ความเชื่อของเขา คือการทำพิธีกรรมของเขาละ เขาไม่อยากจะให้คนอื่นมายุ่ง อันนี้คือลักษณะนิสัยของคนใฝ่เลย”

(ดารารภรณ์ พิทักษ์, สัมภาษณ์ 12 มกราคม 2551)

1.3 ช่องทางการสื่อสาร (Channel)

1.3.1 วาระโอกาส

การประกอบพิธีกรรมแซงชะนวมกำหนดให้มีขึ้นทุกๆปี โดยจะต้องกระทำในช่วงเดือน5 (เมษายน) โดยมีเกณฑ์ในการเลือกวันตามฤกษ์ยามจันทรคติ ทำให้ไม่สามารถกำหนดวันที่แน่นอนได้ทุกปี เพียงแต่จะต้องเป็นวันข้างขึ้นจึงจะถือว่าเป็นมงคล อีกทั้งยังมีเงื่อนไขว่าจะต้องรอ

ให้มีฝนตกลงมาอย่างน้อยหนึ่งครั้งเสียก่อนจึงจะกระทำพิธีได้ และการประกอบพิธีกรรมแซงชะนามนั้นจะต้องกระทำให้เสร็จภายใน 1 วันคือตั้งแต่เช้าตรู่ไปจนถึงค่ำ

1.3.2 สถานที่

ในยุคอดีตจะมีความเข้มงวดในเรื่องสถานที่ทำประกอบพิธีกรรมอย่างมาก โดยเชื่อว่าไม่สามารถไปประกอบพิธีกรรมที่อื่นใดได้นอกจากของ “ลานบ้านแม่แก้ว” เท่านั้น ไม่เช่นนั้น ผีจะไม่พึงพอใจเป็นเหตุให้ลูกแก้วประกอบพิธีไม่สำเร็จลุ่ลวงได้

1.3.3 สิ่งของที่ใช้ในพิธีกรรม

1) เครื่องเซ่นไหว้ ได้แก่ ชั้น 5 ชั้นหมากพลู ชั้นหมากเบ็ง(บายศรี) เหล้าไห ไช้ไก่ ค่าคาย(ค่าครู) 1 บาท พวงดอกจําปา ต้นดอกไม้ หมอนขิด ดาบ สําหรับอาหารพาคาว (ปลาบ่าวปลาสาว) และพาทวน (ข้าวดำข้าวแดง)

ภาพที่ 13 : เครื่องเซ่นไหว้ที่ใช้ในพิธีกรรมแซงชะนาม

2) สื่อพื้นบ้านประกอบอื่นๆ

• เครื่องแต่งกาย

ในวันนั้นทั้งแม่แก้วและลูกแก้วต่างก็ต้องสวมใส่ชุดพื้นเมืองที่ตัดเย็บไว้ พร้อมทั้งสวมใส่เครื่องประดับแก้วแหวนเงินทองให้สวยงามมากที่สุด เสื้อจะเป็นผ้าฝ้ายย้อมคราม ซึ่งในภาษาใต้เรียกว่า “เปรจูป กรี อาม” มีขลิบสีแดงตรงชายเสื้อ และพาดผ้าสไบที่มีลวดลายเฉพาะหรือที่เรียกว่า “เปรเกร็บ” พร้อมทั้งนุ่งจะกัตหมี่ (ผ้าชิ้นมัดหมี่) อย่างสวยงาม เนื่องจากในยุคนี้เป็นยุคที่ชาวไทยใต้พึ่งพาตนเองและธรรมชาติเป็นหลัก จึงมีการทำงานหัตถกรรมในครัวเรือน โดยไม่ต้องไปซื้อหาเครื่องอุปโภคบริโภคจากภายนอกชุมชน

• ดนตรีพื้นบ้าน

ในยุคนี้สามารถหาหมอแคน หมอกระจำปี และหมอกลองฝีมือดีๆ ได้จำนวนมาก เพราะชาวไทยใต้ชื่นชอบการละเล่นดนตรี โดยเฉพาะเสร็จจากการทำนา ผู้ชายชาวไทยใต้จะใช้เวลาว่างในการเล่นดนตรี ซึ่งมักจะเล่นเกี่ยวพาราตีหญิงสาวที่มานั่งจับกลุ่มเซ็นฝ้าย รวมทั้งไปเล่นตามงานบุญ หรืองานพิธีกรรมต่างๆ

• ภาษาใต้

ในการเจรจาสื่อสารกับผีและระหว่างผู้เข้าร่วมพิธีกรรมจะใช้ “ภาษาใต้” ซึ่งเป็นภาษาถิ่นเฉพาะของชาวไทยใต้ที่มีมาแต่บรรพบุรุษ แต่จะมีเฉพาะภาษาพูดไม่มีภาษาเขียน ส่วนสำเนียงจะคล้ายกับภาษาส่วยและภาษาเขมร

• เสื้อโบเตย

เสื้อโบเตยก็เป็นอีกประกอบหนึ่งที่จำเป็นเพราะต้องใช้ปูนั่งในระหว่างวันที่ประกอบพิธีกรรม โดยในอดีตก่อนถึงวันประกอบพิธีกรรมนั้น “แม่บ้านและลูกสาว” ของแต่ละครอบครัวจะมีธรรมเนียมในการแข่งขันกันสานเสื้อโบเตยเป็นลวดลายต่างๆ เพื่อนำมาใช้ในพิธีกรรม ส่วนในเวลาปกติ เสื้อโบเตยก็มีความสำคัญกับวิถีชีวิตของชาวบ้านมาก เพราะเสมือนว่าเป็นชุดรับแขก ถ้าใครมาเยี่ยมเยือนถึงบ้าน เจ้าของบ้านจะต้องต้อนรับและใช้เสื้อโบเตยปูรับรอง

“เมื่อก่อนขาดเสื้อไปเลยไม่ได้เลยนะ ก่อนแข่งชะนามนี่เขาจะมีการตำเสื้อสานเสื้อแข่งกัน
เลยละ ทุกบ้านต้องมีต้องทำ เขาจะเลือกว่าจะทำลายนั้นลายนี้ เพราะเขาจะเอามาอวดกันในวัน
วันที่เขามาแข่งชะนาม”

(รุ่งเรือง ราชมณี, สัมภาษณ์ 12 มกราคม 2551)

- **สมุนไพร**

ในอดีตก่อนถึงวันแข่งชะนาม “พ่อบ้าน” จะนำสมุนไพรบางชนิด เช่น นางแดง เครือ
มวยเลือด เป็นต้น ซึ่งมีสรรพคุณในการแก้โรคปวดเมื่อยตามเนื้อตัวมาต้มให้แม่บ้านต้มก่อนลง
แข่งชะนามเป็นการเตรียมตัวก่อนเข้าร่วมงานพิธีกรรมอีกด้วย

“พ่อเคยบอกว่าเมื่อก่อนวันลงแข่งชะนามปกติจะต้องมีน้ำต้มสมุนไพรนะ ผู้เฒ่าผู้แก่ที่
จะลงชะนาม คนที่ไม่ค่อยแข็งแรงชอบปวดข้อปวดเข่า เขาจะเอามาต้มกินก่อนลง เพราะมัน
ช่วยเรื่องกำลังเข่า เขาบอกว่ากระโดดโลดเต้นทั้งวันก็ไม่เป็นไร”

(รุ่งเรือง ราชมณี, สัมภาษณ์ 9 มกราคม 2551)

- **บายศรี**

ในการประกอบพิธีกรรมแข่งชะนามนั้น แม่แก้วและลูกแก้วจะต้องนำ “ขันหมากเบ็ง” หรือ
เป็นกรวยบายศรีขนาดเล็กที่ทำจากใบตองเสียบดอกจำปาตุ้มมาใช้ในขั้นตอนการแข่งชะนามด้วย
เพื่อเป็นการขอขมาผีบรรพบุรุษและผีไร้ผีนา หากใครไม่นำมาก็จะเป็นเหตุทำให้บุคคลนั้น
ประกอบพิธีกรรมไม่สำเร็จลุล่วง

1.4 ความหมายของพิธีกรรม (Message)

ผีคือสิ่งศักดิ์สิทธิ์

พิธีกรรมแข่งชะนามของชาวไทยอีสานบ้านโพธิ์จวน เป็นพิธีกรรมที่บรรจุความหมายเรื่อง
ความศักดิ์สิทธิ์ของ “ผี” ที่เกิดจากธรรมชาติ ได้แก่ ผีไร่ ผีนา ผีป่า ผีเขา เป็นต้น ซึ่งมีอำนาจใน
การคุ้มครองป้องกันให้ชาวไทยอีสานรอดพ้นจากภัยธรรมชาติต่างๆ และสามารถบันดาลให้เกิดความ
เจ็บป่วยขึ้นได้หากมีผู้กระทำการลบหลู่ดูหมิ่นหรือละเมิดบรรทัดฐานของสังคม ตลอดจนสามารถ
ที่จะบันดาลให้มีชีวิตอยู่อย่างร่มเย็นเป็นสุขได้เช่นกัน

ผีคืออัตลักษณ์ศักดิ์ศรีชุมชน

แม้ว่าในยุคนี้จะเป็นยุคที่ชาวไทได้ดำรงชีวิตแบบ “สังคมปิด” แต่ภายใต้การหลบเลี่ยงออกจากสังคมรอบข้างนั้น ก็ยังพบว่าหมู่บ้านโพนจานในอดีตเป็นชุมชนที่มีอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมเป็นแบบฉบับเฉพาะของตนเอง เพียงแต่ยังจำกัดอยู่ในชุมชนโดยไม่ได้มีโอกาสออกมาแสดงสู่สายตาคนภายนอกมากนัก

“คนรุ่นบรรพบุรุษน่าจะเขารู้คุณค่าภูมิปัญญาไทใต้ของเขาอยู่แล้วละ เขาหึงในศักดิ์ศรีของเขาเนาะ....เพียงแต่ผมอยากให้เขาออกมาสู่โลกภายนอก ไม่ต้องกลัวใคร”

(คำตา ราชมณี, สัมภาษณ์ 17 ธันวาคม 2550)

2. สถานภาพของสื่อพิธีกรรมแซงชะนามในยุคปี พ.ศ.2528-2548

ในการศึกษาสถานภาพของสื่อพิธีกรรมแซงชะนามในยุคที่ 2 นั้น พบว่าเป็นยุคที่สื่อได้รับแรงกระแทกจากปัจจัยต่างๆ จนส่งผลกระทบต่อสื่อพิธีกรรมเกิดความเปลี่ยนแปลงในด้าน “รูปแบบ” และ “คุณค่า/ความหมาย” โดยปัจจัยที่เห็นได้อย่างชัดเจนว่าได้ส่งผลกระทบต่อสื่อพิธีกรรม ได้แก่ 1) ความเจริญก้าวหน้าทางเทคโนโลยีและการแพทย์สมัยใหม่ และ 2) ความมีสะดวกของเส้นทางคมนาคม

ผู้วิจัยพบว่าทั้งสองปัจจัยดังกล่าว ถือเป็นแรงกระแทกในอันดับต้นๆ ที่ทำให้ชาวไทใต้ลดทอนความเชื่อเรื่องแบบผีรักษา(เหยา)ลงไปเรื่อยๆ และหันไปให้ความสำคัญกับรักษาด้วยการแพทย์สมัยใหม่ก่อนเป็นอันดับแรก ซึ่งการที่ความเชื่อเรื่องการเหยาลดน้อยลงนั้นย่อมที่จะส่งผลกระทบต่อสื่อพิธีกรรมแซงชะนามด้วย โดยแม้จะพบว่าสื่อพิธีกรรมยังคงมีการกระทำสืบทอดต่อกันมาอย่างต่อเนื่องทุกๆ ปีแต่กลับพบว่า เป็นการกระทำในลักษณะแบบกระทำพอเป็นพิธีโดยละเลยความสำคัญของรูปแบบและความหมายที่ดั้งเดิมตามต้นฉบับเดิม เช่น นำสิ่งของสำเร็จรูปตามท้องตลาด มาใช้ทดแทนสื่อพื้นบ้านที่เคยเป็นองค์ประกอบในพิธีกรรม รวมไปถึงการที่สมาชิกในครอบครัวปล่อยปละละเลยหน้าที่ของตนเองและไม่ยอมเข้าร่วมในพิธีกรรมแซงชะนาม เป็นต้น จนกลายเป็นยุคที่สื่ออยู่ในสถานภาพที่เรียกว่า “ข้างนอกอยู่ ข้างในกลวง”

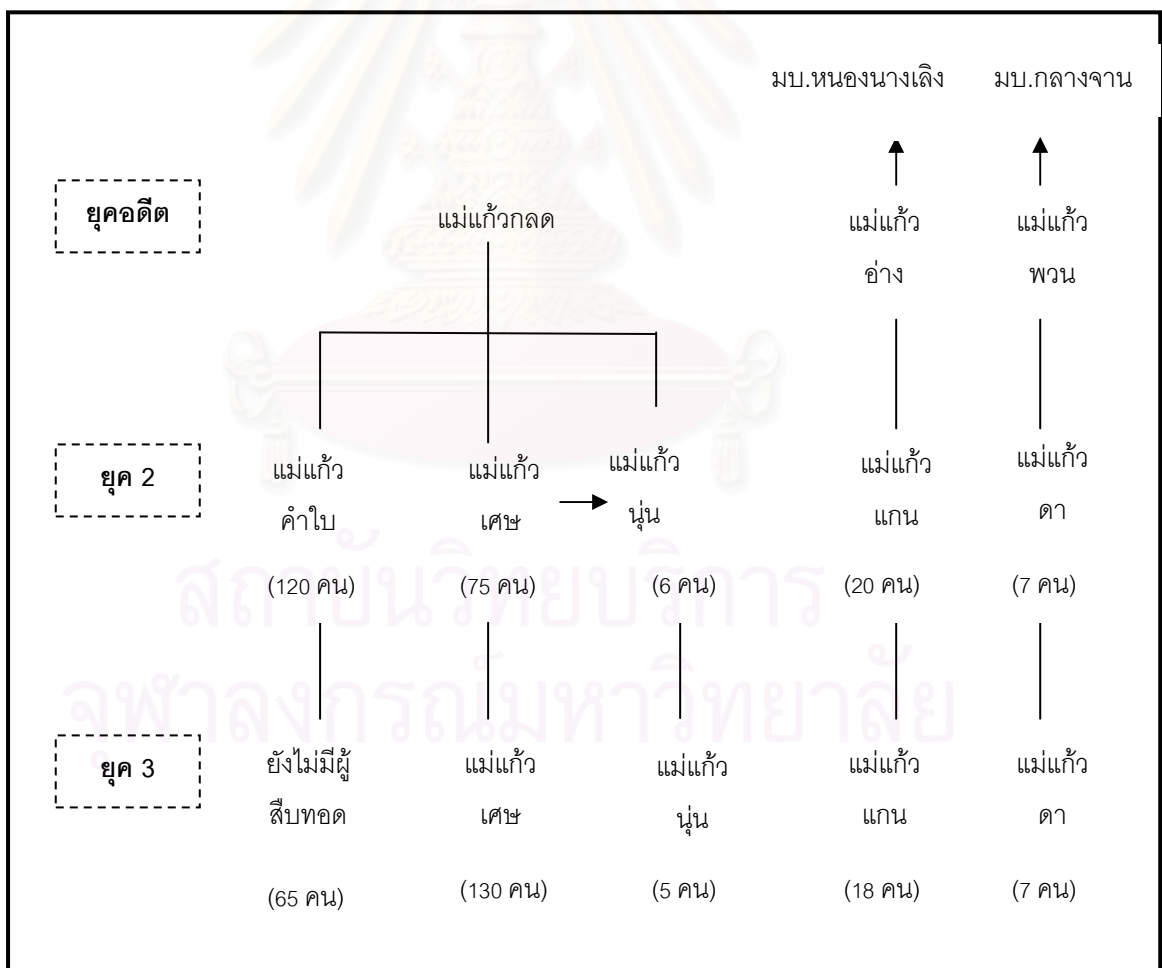
ทั้งนี้ ผู้วิจัยขอเสนอผลการอภิปรายเพื่อให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงขององค์ประกอบต่างๆ ในสื่อพิธีกรรมแซงชะนาม ดังต่อไปนี้

2.1 คนวงในของสื่อพิธีกรรม

2.1.1 แม่แก้ว

ตั้งแต่ปี 2528 เป็นต้นมาคณะแซงชะนามของหมู่บ้านโพนจานก็ยังคงมีการสืบทอดต่อมาทั้งหมด 5 คณะ ซึ่งเป็นคณะแซงชะนามที่ถือ “ผีน้ำ” ทั้งหมด ได้แก่

- 1) คณะแม่แก้วคำไบ ไทยราชา (สืบต่อจากแม่แก้วกลด ชาวไชยวี)
- 2) คณะแม่แก้วเศษ มูลตองคะ(ชาวไชยวี) (สืบต่อจากแม่แก้วกลด ชาวไชยวี)
- 3) คณะแม่แก้วแกน เหล่าหลวง (สืบต่อจากแม่แก้วอ่าง)
- 4) คณะแม่แก้วนุ่น กุจนา (สืบต่อจากแม่แก้วลือ)
- 5) คณะแม่แก้วดา (สืบต่อจากแม่แก้วพวน)

ภาพที่ 14 : แสดงสายสัมพันธ์แม่แก้วคณะแซงชะนามทั้ง 3 ยุค

คณะแม่แก้วที่มีบทบาทสำคัญๆ และมีชื่อเสียงมากในยุคนี้ ได้แก่

1) **คณะแม่แก้วคำใบ ไทยราชา** ในยุคนี้คณะของแม่แก้วคำใบ ไทยราชา ถือเป็นคณะแซงชะนามที่ใหญ่ที่สุด ซึ่งในปี 2547 นั้นมีลูกแก้วทั้งหมด 120 คน เป็นลูกแก้วจากทั้งภายในหมู่บ้านและภายนอกหมู่บ้าน ต่อมาในปี พ.ศ. 2548 แม่แก้วคำใบ ไทยราชาได้เสียชีวิตลง และจนถึงปัจจุบันก็ยังไม่มีความเหมาะสมที่จะมาสืบทอดตำแหน่งแม่แก้วต่อได้ ซึ่งได้ส่งผลกระทบต่อความมั่นคงของคณะแซงชะนามแม่คำใบ ดังนี้

● **ลูกแก้วขาดที่พึ่งพา** การที่ไม่มีแม่แก้วมาเป็นผู้นำในการประกอบพิธีแซงชะนาม ทำให้ลูกแก้วสูญเสียขวัญและกำลังใจอย่างมาก แต่ทั้งนี้ ลูกแก้วในคณะที่ยังยึดมั่นต่อแม่แก้วคำใบได้ใช้วิธีมาร่วมแรงร่วมใจกันเป็น“ผู้นำร่วมกัน” ในการทำแซงชะนามโดยมียายคุณ ไทยราชา ยายแพง ขามประเทศ และยายเที่ยง โปติยะ ทำหน้าที่เป็นกำลังหลักในการนำแซงชะนามร่วมกับลูกแก้วคนอื่นๆ

● **ลูกแก้วเกิดการย้ายกลุ่ม** ภายหลังจากที่แม่แก้วคำใบเสียชีวิตลง ได้ส่งผลกระทบต่อเสถียรภาพของกลุ่มอย่างมาก เนื่องจากลูกแก้วขาดขวัญและกำลังใจในการประกอบพิธีกรรม ทำให้ส่วนหนึ่งเกิดการย้ายกลุ่ม หนีไปพึ่งพาวารมีของแม่แก้วเศษแทน ในขณะที่ลูกแก้วบางคนเมื่อเกิดอาการเจ็บไข้ได้ป่วย ก็เสียชีวิตเพราะไม่มีแม่แก้วทำการเหยารักษาก็ได้หนีไปพึ่งพาวารมีของ “หมอเหยาจากต่างถิ่น” และส่งผลกระทบต่อวงการแซงชะนาม ที่จะต้องย้ายไปกระทำในถิ่นอื่นของหมอเหยาคนใหม่ด้วย

“เมื่อก่อนแม่หนูก็มาแซงชะนามที่นี่(คณะแม่ใบ) แต่พอแม่แก้วเขาเสียก็เลยย้ายคณะเพราะปีแรกๆ มารำอยู่ตั้งนานกว่าจะเสร็จ พอปีต่อมารำๆ อยู่ล้มลงไปเลย ฝืนไม่พอใจ ป่วยก็ไม่หายก็เลยไปหายายลอย อ.กุสุมาลย์ ยายลอยมาเหยาให้ก็เลยหาย เลยได้ย้ายไปลงกับทางโน้น”

(เมรี แสนมอม, สัมภาษณ์ 11 มกราคม 2551)

“แม่เขาตายทำให้ไม่มีใครรักษา เขาเลยต้องไปหาแม่แก้วคนอื่นมารักษาตน พอมีการย้ายเขาก็เกิดความคิดว่าการที่เราไปให้หมอคนอื่นรักษา เราก็ต้องไปลงสนามกับหมอคนนั้นนะ จะไม่กลับคืนมาที่นี้อีก”

(เบญจมาศ ขวาไชยวี, สัมภาษณ์ 10 มกราคม 2551)

2) **คณะแม่แก้วเศษ มูลตองคะ** อายุ 55 ปี เป็นลูกสาวของแม่แก้วกลด ขวาไชยวี และเป็นหนึ่งในสมาชิกของคณะแม่แก้วกลดด้วย ต่อมาเมื่อแม่แก้วกลดเสียชีวิตลง ได้มีผู้ปวยมาเชิญให้ไปทำการเหยาให้ตั้งแต่อายุได้ 26 ปี เมื่อมีสมาชิกเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ จึงได้แยกออกมาเป็นอีกคณะหนึ่ง คณะของแม่แก้วเศษถือเป็นคณะที่มีขนาดใหญ่เป็นอันดับสองรองลงมาจากคณะแม่คำไบ ไทยราชา โดยมีจำนวนสมาชิกประมาณ 70 คน ซึ่งเป็นลูกแก้วทั้งจากภายในและภายนอกชุมชน

“กะเป็นหมอต่อมมาตั้งแต่แม่ฮั่นละ แต่เป็นเด็กน้อยแต่ก็กะได้นำเพินไปเหยาไปลงชะนามทั่วบ้านทั่วเมือง พอแม่ตายได้ 3 ปี พ.ศ. 25 กะมีคนมาเชิญมาเ็นช้อยไปเหยาให้เขาเจ็บเขาปวย กะเลยได้เป็นหมอเหยาเป็นแม่ครูคะเจ้า นำบ้านนี้กะมีแต่ลูกศิษย์หมัดละ”

(เศษ มูลตองคะ, สัมภาษณ์ 4 มกราคม 2551)

3) **คณะแม่แก้วคนอื่นๆ** ในยุคที่ 2 นี้ยังมีคณะแข่งชะนามขนาดเล็กอีก 3 คณะ แต่ไม่ค่อยเป็นที่รู้จักของคนในหมู่บ้านมากเท่าใดนัก ได้แก่ คณะแม่แก้วลือ ซึ่งสืบทอดมาจากแม่แก้วกลดเช่นเดียวกัน แต่ภายหลังจากที่แม่แก้วลือได้เสียชีวิตไปแล้ว ตำแหน่งได้สืบทอดมายังแม่แก้วนุ่น กุจนา ปัจจุบัน อายุ 80 ปี ส่วนอีก 2 คณะได้แก่ คณะแม่แก้วแกน เหล่าหลวง และแม่แก้วนุ่น กุจนา โดยทั้งคู่ได้มีการสืบทอดตำแหน่งมาจากแม่แก้วที่เป็นคนต่างถิ่นซึ่งเป็นชาวไทใต้จากหมู่บ้านอื่นที่แต่งงานกับชายชาวไทใต้หมู่บ้านโพนจานแล้วย้ายเข้ามาอยู่ในหมู่บ้านโพนจาน

บทบาทที่เปลี่ยนแปลงของแม่แก้ว แม้ว่าคุณสมบัติโดยทั่วไปของแม่แก้วในยุคนี้ยังคงยึดธรรมเนียมตามแบบต้นฉบับดั้งเดิมในอดีต แต่จากการสอบถามถึงจำนวนสมาชิกของแม่แก้วเศษทำให้ผู้วิจัยได้ข้อสังเกตว่า ในยุคนี้มีความเปลี่ยนแปลงที่แตกต่างจากยุคที่ผ่านมาคือแม่แก้วได้มีการ “ขยายเครือข่ายออกไปนอกชุมชน” ซึ่งส่วนหนึ่งเป็นลูกแก้วกลุ่มเดิมที่มีการย้ายไปอยู่หมู่บ้านอื่น

“บ้านสิได้กะได้ไปหมัด ถ้าเขามาเพิง(เพิง)ไปเหยาหมัดทั้งบ้านได้ บ้านนาห้วยบ่อ บ้านหนองสะโน บ้านโพนแพง เขาสิเอารถมาฮับไปเลย.....กะมีทั้งคนบ้านนี้ย้ายไปหมองอื่นแล้วเขากะมาเ็นไป แต่คนบ้านอื่นกะมีอยู่กะคนภู่อคนกระเลิง”

(เศษ มูลตองคะ, สัมภาษณ์ 4 มกราคม 2551)

2.1.2 ล่าม

การทำพิธีเหย้าของแม่แก้วและล่ามในยุคนี้ได้เกิดการเปลี่ยนแปลงด้านการใช้ “ภาษาสื่อสาร” กับผีและผู้ปว้ย เนื่องจากจะมีการปรับเปลี่ยนภาษาพูดไปตามชาติพันธุ์ของผู้ปว้ยที่ไปทำการเหย้าให้

“เวลาเหย้าเขาจะเหย้าเป็นภาษาลาว ไม่ได้เหย้าเป็นภาษาใ้ณะ ที่บ้านโพนจวนนี้แหละ ทุกคนเลยเขาจะรำเหย้าเป็นภาษาลาว แต่เวลาพูดสื่อความสื่อภาษาหาผีจะใช้ภาษาใ้ ก็พูดใ้้อยู่ แต่ถ้าไปเหย้าที่บ้านคนปว้ยที่เป็นญ้อเขาก็จะพูดญ้อ แม่แก้วบางคนเก่งนะพูดได้หลายภาษา”

(เบญจมาศ ขวาชัยวี, สัมภาษณ์ 10 มกราคม 2551)

และในวันแข่งชะนานั้นพบว่า แม่แก้วและล่ามจะใช้ “ภาษาใ้” เป็นภาษาหลัก แต่ก็มีการใช้ภาษาลาวปะปนกันไปด้วย

“ปกติเวลาเราไปสอนหนังสือเขาก็คุยกับเราภาษาลาวธรรมดา แต่พอไปอยู่ในพิธีแข่งชะนมาแล้วเขาจะคุยภาษาใ้กันนะ”

(รุ่งเรือง ราชมณี, สัมภาษณ์ 9 มกราคม 2551)

“ก็ร้องเชิญผีเป็นภาษาใ้บ้างลาวบ้าง มันก็จะปนๆ กันไปนั่นแหละ มันมีคำลาวปนอยู่”

(เทียง โทติยะ, สัมภาษณ์ 4 มกราคม 2551)

2.1.3 เจ้าจ้ำ

ก่อนที่แต่ละคณะแข่งชะนาคะประกอบพิธีกรรมก็ยังคงมีธรรมเนียมปฏิบัติว่า ตัวแทนจากคณะแข่งชะนามจะต้องมาบอกกล่าวให้รู้วามให้ผู้ที่เป็นเจ้าจ้ำของหมู่บ้าน ซึ่งในช่วงนี้คือคุณตาสารี ข้ามประเทศ ปราชญ์ชาวบ้านอายุ 74 ปี ไปทำพิธีบอกกล่าวกับผีปู่ตาค่อนจะทำพิธีและตาสารีก้จะเป็นคนมาเดินนำหน้าคณะแข่งชะนามในการทำพิธีเดินเลาะตู่บั้งก่อนเริ่มพิธีและหลังเสร็จจ้สิ้นพิธี

“วันแข่งชะนาคนี้ขาดตาสารี บ่ได้เลยเดะเพราะเพิ่นสิเป็นล่ำมผีปู่ตา สิต้องมาเชิญเพิ่นไป”

(อรัญญา ดวนดี, สัมภาษณ์ 9 มกราคม 2551)

นอกเหนือจากช่วงเวลาของการแข่งชะนาคคุณตาสารียังเป็นปราชญ์ที่ชาวบ้านโพนจานให้การเคารพนับถือในฐานะญาติผู้ใหญ่ และเป็นผู้ที่มีความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นมาก เช่นในเรื่องการประกอบประเพณีพิธีกรรม การทำเครื่องจักสานในครัวเรือน และยังพบว่าคุณตาสารี ได้เคยดำรงตำแหน่งผู้ใหญ่บ้านในยุคสมัยหนึ่งด้วย

2.1.4 ลูกแก้ว

จากการสัมภาษณ์กลุ่มชาวบ้านพบว่า ในยุคนี้ชาวบ้านได้ให้ความสำคัญกับการรักษาแบบ “แพทย์แผนปัจจุบัน” ก่อนเป็นอันดับแรก แต่ถ้าหากมีการป่วยเป็นระยะเวลา ยาวนานและแพทย์เองก็ไม่สามารถระบุสาเหตุหรือรักษาให้หายขาดได้จึงจะมาทำพิธีเหยาแบบที่ เคยกระทำมาในรุ่นบรรพบุรุษ และสำหรับผู้ที่ยังยึดถือความเชื่อในเรื่องโรคผีผด้อย่างเหนียวแน่น คือ กลุ่มลูกแก้วหรือครอบครัวเดิมๆ ที่เคยผ่านพิธีเหยามาแล้ว ซึ่งส่วนใหญ่เป็นกลุ่มของผู้หญิง สูงอายุ

“ส่วนมากจะเป็นคนอายุมากนะ คนวัยหนุ่มสาวจะไม่ค่อยมีหรือก วัย 40-50 ปีขึ้นไป เป็นคนที่มีครอบครัวและทำไรทำนา มันจะเข้ามาในคนกลุ่มนี้ วัยรุ่น วัยเด็กจะไม่มี”

(เบญจมาศ ขวาไชยวี, สัมภาษณ์ 10 มกราคม 2551)

“ไปโรงพยาบาลก่อน แต่ก่อนโรงพยาบาลมันอยู่ไกล เดี่ยวนี้มันไปง่ายแล้ว สถานีอนามัยตรงนี้ก็...แต่ถ้าไม่หายเขาถึงจะเหยากัน”

(นาถ กุจนา, สัมภาษณ์ 11 มกราคม 2551)

บทบาทของลูกแก้ว บทบาทในวันประกอบพิธีกรรมแข่งชะนาคของลูกแก้วในยุคนี้ ยังคงเป็นไปตามรูปแบบเดิม แต่ที่เป็นข้อสังเกตสำคัญคือพบว่ายุคนี้เป็นยุคที่ “ความสัมพันธ์

ในช่วงเวลาปกติ” ระหว่างลูกแก้วกับแม่แก้วและระหว่างสมาชิกในคณะแซงชนะนามได้ “ลดน้อยลง” ซึ่งพบว่าคณะแซงชนะนามไม่ได้มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดเหมือนเช่นในอดีต

“กะบ่ค่อยได้มาซุ่ม(รวม)อิหยังกัน กะเจอกันงามบุญงานหลังฮั้นแล้ว กะคนอยู่
นำบ้านเดียวกันนี่ละ”

(เศษ มุลตองคะ, สัมภาษณ์ 4 มีนาคม 2551)

“เจอกันมือประชุมเฮ็ดแซงชนะนามเลย ฮอดเวลาลงแม่แก้วกะจั่งเอิ้นมารวมกัน”

(เที่ยง โปติยะ, สัมภาษณ์ 4 มีนาคม 2551)

2.1.5 นักดนตรี

ในช่วงปี พ.ศ.2528 หมู่บ้านโพนจานยังหลงเหลือมีนักดนตรีฝีมือดีอยู่มาก เช่น นายพุด นายโจม นายคำหล้า นายบุญนะ แต่สำหรับในช่วง 5 ปีที่ผ่านมาในหมู่บ้านเหลือนักดนตรีที่มีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักทั้งในและนอกชุมชนอยู่เพียงไม่กี่คน เช่น นายคำหล้า แต่มกลาง (เซอะ) นายบุญนะ (นะ) แต่มกลาง ซึ่งทั้งคู่มีความสามารถในการเล่นกระบี่ปีและพิณ ส่วนเครื่องดนตรีแคนและกลองนั้นยังพอหาผู้ที่เล่นเป็นได้อยู่หลายคน เช่น นายโจม กุจนา (ตีกลองตุ้ม) นายโจะ กุจนา (เป่าแคน) และนายเกี้ยง อังคะฮาด (เป่าแคน)

2.2 คณวงนอกของสื่อพิธีกรรม

2.2.1 พ่อบ้าน-ลูกชาย

ในยุคนี้เป็นยุคที่พ่อบ้านและลูกชายเริ่มมีการปล่อยปลະละเลยภาระหน้าที่ของตนเองอย่างมาก เช่น การไม่ไปช่วยสร้างตูปผาม ไม่หาปลามาทำเครื่องเซ่นไหว้ ในขณะที่หลายคนอาจจะยังคงให้ความร่วมมือในการสร้างตูปสร้างผามหรือจัดหาสิ่งของอุปกรณ์ที่จำเป็นต้องใช้ในพิธีกรรมมาให้เช่นเดิม แต่ก็ไม่ให้ความสำคัญในการมาร่วมพิธีกรรมและเป็นกำลังใจให้กับภรรยาและแม่ในวันแซงชนะนามจริงเหมือนในสมัยก่อน

“พ่อก็ไม่ค่อยได้ไปค่ะ ไปดูแค่แป็บเดียวแล้วก็กลับพวก ผู้ชายเขาไม่ค่อยอยู่กับหรอก”

(เมรี แสนมอม, สัมภาษณ์ 11 มกราคม 2551)

ในขณะที่บางคนรอบครัวก็พบว่าสาเหตุที่ทำให้ไม่ยอมมาเข้าร่วมพิธีกรรมในวันจริงก็เพราะเกิดทัศนคติที่ไม่ดีต่อการที่แม่บ้านหรือแม่ของตนเองไปเป็นลูกแก้ว โดยเกิดความรู้สึกอับอายเมื่อแม่บ้านหรือผู้แม่จะมีการแสดงท่าทางร้ายรำในลักษณะแปลกๆ ในเวลาที่ผีลงมาเทียมร่างในขณะประกอบพิธีกรรม

“ลูกชายคนเล็กอายุ 21 ปี อาย...ขอแม่ว่าอย่าไปใส่ชุดผีทหารได้ไหม อายเพื่อนเขา”

(เที่ยง โทติยะ, สัมภาษณ์ 4 มีนาคม 2551)

“จริงๆ ก็ไม่มีผู้ชายคนไหนจะชอบที่มีแฟนเป็นผีหมอนะ ก็มันพิธีกรรมผีเนาะอยากอาย”

(เลียบ ข้ามประเทศ, สัมภาษณ์ 30 มีนาคม 2551)

2.2.2 ลูกสาว-หลานสาว

ในช่วง 10 ปีที่ผ่านมาเป็นยุคที่ลูกสาวหลานสาวก็ได้เริ่มปล่อยปลดละเลยหน้าที่ที่เคยได้รับมอบหมาย เช่น การจัดเตรียมเครื่องเช่นไหว้ เสื้อผ้าเครื่องประดับ และอาหารคาวหวาน โดยพบว่าได้เกิดความเปลี่ยนแปลงจากลักษณะของการ“ลงแรง”มาเป็นการ“ลงเงิน”แทน เนื่องจากเยาวชนรุ่นใหม่ทำงานอยู่ในต่างถิ่นจะไม่ค่อยให้ความสำคัญและสนใจที่จะกลับมาเข้าร่วมในพิธีกรรมแซงชะนามเพื่อดูแลผู้เป็นย่ายายและแม่เหมือนที่ผ่านมา

“เราคนนอกเราไปนั่งดูจะเห็นว่ามันเปลี่ยนแปลง เอ๊ะ...ปีที่แล้วลูกสาวเขาทำกับข้าวส่งกับข้าวแล้วปีนี้ทำไมไม่มี มีก็มันน้อยมันจะลดน้อยลง.... แทนที่จะมีลูกๆ จะมาจัดชุดแต่งกายจัดข้าวของไว้ให้เหมือนครอบครัวคนอื่นแต่เขาไม่มาไง นี่ก็แสดงว่าความเอาใจใส่ของลูกมันก็ไม่มีแล้ว แทนที่จะแสดงความกตัญญูให้แม่ได้ชื่นชมก็กลับไปเห็นเงินเห็นอะไรดีกว่า เท่าที่เฝ้าสังเกตมา 10 ปีนี้มันไม่เห็นภาพเดิมที่เราเคยเห็นไง มันค่อยๆเปลี่ยนแปลงไป”

(รุ่งเรือง ราชมณี, สัมภาษณ์ มกราคม 2551)

ในขณะที่เดียวกันก็ยังมีอีกว่า ผู้ที่เป็นยายและแม่ของหลายครอบครัวก็ไม่ได้เข้มงวดกวดขันในเรื่องบทบาทหน้าที่ของลูกหลานมากนัก โดยที่บางครอบครัวเองกลับเห็นว่าเด็กๆ ไม่สามารถช่วยอะไรในพิธีกรรมได้มาก

“บางทีหนูก็ไม่ค่อยได้ทำอะไรมาก ผู้ใหญ่จะไม่ค่อยให้ช่วยหรือบอกว่าจะไม่ใช่เรื่องของเด็กๆ เดี่ยวเขาทำเอง เพราะบางทีผู้ใหญ่เขาก็จะคอยอะไรของเขาที่เราไม่เข้าใจ”

(มนทินี มีมงคล, สัมภาษณ์ 11 มกราคม 2551)

อย่างไรก็ตาม เมื่อเทียบกับกันระหว่างลูกสาวและลูกชายในเรื่องการเข้าร่วมพิธีกรรมในวันจริงแล้ว พบว่าลูกสาวยังคงรับผิดชอบทำหน้าที่ของตนเองมากกว่าเด็กผู้ชาย

“เด็กผู้หญิงเขาจะให้ความร่วมมือดีกว่านะ เด็กผู้ชายเขาก็ช่วยในหน้าที่ของเขาก่อนวันลงสนามนั่นละ แต่วันจริงๆ เขาไม่ค่อยมาดูกันหรอก แต่ยังดีที่เด็กผู้หญิงยังมานั่งในตบคอยช่วยแม่เปลี่ยนเสื้อผ้าบ้าง”

(เบญจมาศ ขวาไชยวี, สัมภาษณ์ 10 มกราคม 2551)

2.2.3 ญาติพี่น้อง

ในยุคนี้การให้ความช่วยเหลือในหมู่ญาติพี่น้องยังคงเป็นไปอย่างเหนียวแน่น ซึ่งจากการสัมภาษณ์พบว่าเมื่อถึงฤดูกาลแข่งชะนามบรรดาญาติพี่น้องที่เป็นผู้หญิงหรือเป็นแม่บ้านด้วยกันจะมาช่วยเหลือกันในการเตรียมสิ่งของเครื่องเซ่นไหว้ ตลอดจนไปคอยให้กำลังใจในการประกอบพิธีกรรม

“ญาติๆ ในครอบครัวก็จะมาช่วยกัน เพราะคุณยายหนูเป็นลูกแก้วไง พวกพี่บ้าน้าอาคนแถวบ้านเขาจะมาช่วยกันเตรียมกับข้าว ส่วนหนูก็จะไปเก็บดอกไม้ให้ยาย”

(มนทินี มีมงคล, สัมภาษณ์ 11 มกราคม 2551)

ทั้งนี้ ผู้วิจัยตั้งข้อสันนิษฐานว่าอาจเป็นเพราะกลุ่มแม่บ้านและผู้เฒ่าผู้แก่เป็นกลุ่มที่อาศัยอยู่ในหมู่บ้านจำนวนมากที่สุดในขณะที่กลุ่มเยาวชนและคนวัยกลางคนได้อพยพไปทำงานต่างถิ่น ประกอบกับสังคมชนบทให้ความสำคัญกับระบบเครือญาติอย่างมาก ในเวลาปกติกลุ่มคนเหล่านี้ก็จะมีช่องทางการสื่อสารที่ช่วยกระชับความสัมพันธ์ได้เป็นอย่างดี เช่น การจับกลุ่มทอผ้า การไปสวนมนต์เย็นที่วัด เป็นต้น

2.2.4 บุคคลภายนอกวัฒนธรรม

ในช่วงปี 2528 เป็นต้นมา ยังเป็นยุคที่สื่อพิธีกรรมแข่งชะนามยังจำกัดอยู่เฉพาะคนในวัฒนธรรม โดยที่ไม่ได้เปิดโอกาสให้คนภายนอกวัฒนธรรมเข้ามาร่วมดูร่วมชมได้มากนัก แต่ในปี 2545 ซึ่งเป็นช่วงที่คณะแม่แก้วคำใบ ไทยราชา ได้ขอย้ายมาแข่งชะนามที่โรงเรียนบ้านโพนจาน แล้วนั้น นับว่าเป็นจุดเริ่มต้นที่สำคัญของการเปิดรับคนภายนอกวัฒนธรรม โดยพบว่า มีหน่วยงานต่างๆ ที่เข้ามาสนับสนุนและร่วมสังเกตการณ์หลายองค์กร ได้แก่ สภาวัฒนธรรม สถาบันการศึกษา และสื่อมวลชน

“ส่วนใหญ่คนข้างนอกที่เราเชิญเขามาร่วม ก็จะมีเชิญนายอำเภอมาทำพิธีเปิด มาสังเกตการณ์ พวกที่เป็นผู้นำชุมชน ผู้นำภูมิปัญญาที่มาก มาในลักษณะมาส่งเสริมเพื่อให้เขาเกิดความภาคภูมิใจ”

(คำตา ราชมณี, สัมภาษณ์ 17 ธันวาคม 2550)

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

2.3 ช่องทางการสื่อสาร (Channel)

2.3.1 วาระโอกาส

การประกอบพิธีกรรมแซงชะนามยังคงกระทำสืบทอดมาอย่างต่อเนื่องทุกๆ ปี เพียงแต่ช่วงเวลาการประกอบพิธีในยุคได้เปลี่ยนแปลงไปเล็กน้อย คือกำหนดให้อยู่ในช่วงเดือน 4 ต่อเดือน 5 (มีนาคม-เมษายน) โดยจะมีผู้เฒ่าผู้แก่ที่มีความสามารถในการดูฤกษ์ช่วยกำหนดวันให้ โดยจะดูฤกษ์ยามตามจันทรคติคือเลือกวันที่เป็น “ข้างขึ้น” และยึดเงื่อนไขว่าต้องรอให้มีฝนตกลงมาก่อนอย่างน้อยหนึ่งครั้ง

2.3.2 สถานที่

ในปี 2528-2544 คณะแซงชะนามทุกคนยังคงมีความเข้มงวดในเรื่องสถานที่ที่ใช้ประกอบพิธีกรรมเช่นเดียวกับในอดีตโดยยังคงกระทำพิธีที่บริเวณบ้านของแม่แก้ว แม้ว่าแกนนำชุมชนอย่างอาจารย์คำตา ราชมณี จะไปพูดคุยเจรจาเพื่อขอให้คณะแซงชะนามออกมาประกอบพิธีกรรมที่สนามโรงเรียนบ้านโพนจานแต่ก็ปรากฏว่าไม่มีคณะแซงชะนามคณะใดที่จะยอมยืดหยุ่นและปรับเปลี่ยนเรื่องสถานที่ได้เลย เพราะเชื่อว่าบ้านแม่แก้วเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ที่สุด

แต่ต่อมาในปี 2545 เป็นปีแรกที่สามารถเพิ่มช่องทางการสื่อสารในพื้นที่สาธารณะให้กับพิธีกรรมแซงชะนามได้สำเร็จเนื่องจากคณะแซงชะนามของแม่แก้วคำใบ ไทยราชา ได้ขอย้ายมาประกอบพิธีกรรมที่สนามโรงเรียนบ้านโพนจานเป็นครั้งแรก แต่ก็ยังเป็นคณะแซงชะนามคณะเดียวที่ยอมลดความเข้มงวดเรื่องสถานที่ประกอบพิธีกรรม

“ไปคุยกับแม่แก้วตั้งแต่ปี 28 โน้น แต่เค้าก็ไม่ยอมออกมา เพราะเขาเชื่อว่าจะทำอะไรต้องทำที่บ้านแม่เลี้ยง เพราะว่ามันเป็นที่ศักดิ์สิทธิ์ ต้องทำที่นี่แหละดีที่สุด.....ตอนนี้คณะอื่นเขายังทำอยู่ที่บ้านแม่เลี้ยงอยู่นะ มีแค่..คณะเดียวเท่านั้นที่มาทำที่โรงเรียน เริ่มมาทำเมื่อประมาณ 8 ปีได้ นอกนั้นก็ยังทำอยู่ที่ลานบ้าน”

(คำตา ราชมณี, สัมภาษณ์ 17 ธันวาคม 2550)

2.3.3 สิ่งของที่ใช้ในพิธีกรรม

1) **เครื่องเซ่นไหว้** ในยุคนี้เครื่องเซ่นไหว้ส่วนใหญ่ยังคงยึดถือตามแบบฉบับเดิม ได้แก่ ชั้น 5 ชั้นหมากพลู ชั้นหมากเบ็ง(บายศรี) เหล้า ไข่ไก่ ค่าคาย(ค่าครู) 1 บาท พวงดอกจำปา ต้นดอกไม้(ใช้ดอกจำปา) หมอนขิด ดาบ สำรับพาคาว (ปลาบ่าวปลาสาว) และสำรับพาวาน(ข้าวดำข้าวแดง) แต่ในยุคนี้จะมีสิ่งของที่เริ่มเปลี่ยนแปลงไปให้เห็นได้อย่างชัดเจนได้แก่

- **เหล้า** ในอดีตจะใช้เหล้าไหซึ่งเป็นเหล้าพื้นบ้านที่ชุมชนหมักและต้มกันเอง แต่ในช่วงประมาณ 5 ปีที่ผ่านมาภายในชุมชนไม่มีการทำสุราพื้นบ้านแล้ว จึงได้มีการเปลี่ยนมาใช้เหล้าขาว 40 ดีกรีที่มีขายตามท้องตลาดทดแทน

“เหล้าอูบค๋อยมีไผ่เฮ็ดกันแล้ว ซัก 4-5 ปีคืนหลังหนีเขายได้เฮ็ด กะใช้เหล้าขาวขวดนี้ละ”

(จวน พรหมถวยถ้ำ, สัมภาษณ์ 30 มีนาคม 2551)

- **น้ำหวาน** เป็นเครื่องเซ่นไหว้สิ่งที่ถูก “เพิ่มเข้ามา”ในเครื่องเซ่นไหว้ในพิธีกรรม เนื่องจากจะเห็นว่าตามธรรมเนียมปฏิบัติแต่ดั้งเดิมนั้น ในระหว่างประกอบพิธีกรรมหากมีผู้เข้าไปเยี่ยมเยียนลูกแก้วภายในตูปนม ลูกแก้วก็จะต้องรินเหล้าขาวให้กับผู้ที่มาให้กำลังใจซึ่งมีความหมายถึงการแสดงความขอบคุณ ทั้งนี้ การที่มีแต่เหล้าเพียงอย่างเดียวจะทำให้ลูกหลานที่มาร่วมพิธีกรรมไม่สามารถดื่มด้วยได้ ดังนั้น ในยุคต่อมาก็จึงได้มีการเพิ่มน้ำหวานเข้ามาเป็นในเครื่องเซ่นไหว้ เพื่อให้ลูกหลานที่ไม่ดื่มเหล้าสามารถมีกิจกรรมร่วมกันได้

“คุณยายบอกว่าน้ำหวานนี่ก็มีมานานแล้วนะแต่ไม่ได้มีมาตั้งแต่อดีตหรอก เขาก็เพิ่มเข้ามาเพราะลูกหลานกินเหล้าไม่เป็นจะได้แจกให้กินได้ด้วย”

(มนฑินี มีมงคล, สัมภาษณ์ 30 มีนาคม 2551)

โดยเฉพาะอย่างยิ่งในปี พ.ศ. 2545 เป็นช่วงที่น้ำหวานเข้ามาเป็นเครื่องเช่นไหว ที่มีบทบาทอย่างมาก เนื่องจากเป็นช่วงที่องค์การปกครองส่วนท้องถิ่นเข้ามาให้การสนับสนุน พิธีกรรมแข่งชะนามของหมู่บ้านโพนจาน ดังนั้น จึงต้องระมัดระวังเรื่องสิ่งที่จะนำมาใช้ในการเบิกจ่ายจากงบประมาณ

“เราลงรายการเป็นค่าซื้อเหล่าไม่ได้นะ มันผิดระเบียบ เราก็ต้องซื้อพวกน้ำส้ม น้ำอัดลม ต้องเขียนเป็นค่าน้ำหวานแทน.....ส่วนเหล่าเราจะเตรียมให้ลูกแก้วหนึ่งคนต่อหนึ่งขวดเท่านั้น”

(ทอน แสนมอม, สัมภาษณ์ 4 มีนาคม 2551)

2) สื่อพื้นบ้านประกอบอื่นๆ

ในยุคนี้เป็นยุคที่เกิดการเปลี่ยนแปลงกับสื่อพื้นบ้านชนิดต่างๆ ที่เคยใช้เป็นองค์ประกอบของพิธีกรรมแข่งชะนามอย่างเห็นได้ชัด จนส่งผลให้แกนนำครูโรงเรียนบ้านโพนจานพยายามที่จะเข้ามาทำการฟื้นฟูให้มีความเข้มแข็งขึ้น

● เครื่องแต่งกาย

จากการสัมภาษณ์อาจารย์รุ่งเรื่อง ราชมณี พบว่า ในปี 2528 เป็นยุคที่ชาวไทยได้มีการเปลี่ยนแปลงเรื่องเครื่องแต่งกายในชีวิตประจำวันให้เห็นแล้ว ชาวบ้านได้หันมาแต่งตัวด้วยเสื้อผ้าสำเร็จรูปมากขึ้น ซึ่งรวมไปถึง “เครื่องแต่งกายผี” ในพิธีกรรมแข่งชะนามด้วย โดยจะให้ความสำคัญกับการแต่งชุดพื้นเมืองไทลื้อน้อยลง แต่ไปเน้นที่ความหลากหลายของรูปแบบเครื่องแต่งกายที่มีลักษณะสำเร็จรูปตามสมัยนิยมมากขึ้น เช่น ชุดผีทหาร ชุดนางโนรา เป็นต้น

“ตัวพิธีกรรมเขายังอนุรักษ์อยู่แต่ตัววิถีชีวิตเขานี้ เขาพยายามจะเลียงออกจากวิถีชีวิตเดิมๆ เท่าที่เราสังเกตมานะ ตั้งแต่ปี 2528 เราย้ายมานะ คือคำว่า เลียงออกนี่ก็เช่น...ผ้าถุงเขาก็จะพยายามไม่ใส่กัน”

(รุ่งเรื่อง ราชมณี, สัมภาษณ์ 9 มกราคม 2551)

“ส่วนใหญ่จะเลียนแบบชุดปีก่อนๆ เช่น ผีทหาร เขาก็จะแต่งเป็นชุดทหารสะพายปืน
รำไปด้วยสะพายปืนไปด้วย”

(คำตา ราชมณี, สัมภาษณ์ 17 ธันวาคม 2550)

“เป็นผีแม่ชีก็แต่งชุดแม่ชีเลี้ยงฟ้อนจนผีพอใจนั่นแหละ บางตนเป็นทหารก็จะแต่งชุด
ทหาร เป็นครูก็แต่งชุดครู”

(รุ่งเรือง ราชมณี, สัมภาษณ์ 12 มกราคม 2551)

“บางคนนี้เป็นผีโนราก็จะแต่งเป็นชุดโนรามี่หางมีปีกสวยเลยละอยากให้เห็น”

(บุญทริกา มั่นเหมาะ, สัมภาษณ์ 10 มกราคม 2551)

● ดนตรีพื้นบ้าน

ในช่วงปี 2545 เป็นต้นมาเริ่มมีการนำดนตรีสมัยใหม่ เช่น อิเล็กโทรน กลองชุด และ
เครื่องขยายเสียง เข้ามาใช้ในการประกอบพิธีกรรมร่วมกับดนตรีพื้นบ้านอีกด้วยเข้ามาประยุกต์ใน
พิธีกรรมเนื่องจากนักดนตรีพื้นบ้านฝีมือดีที่พอจะเล่นแคน กลอง กระจับปี่ และพิณเป็นนั้น ห
มีเหลืออยู่ไม่ถึงสิบคนแล้ว จึงจำเป็นต้องประยุกต์เครื่องดนตรีสมัยใหม่เข้ามาใช้เพิ่มเติม
เพื่อให้ช่วยผ่อนแรงนักดนตรีพื้นบ้านที่ต้องเล่นตลอดทั้งวัน

“เครื่องดนตรี เมื่อก่อนไม่มีนะ อิเล็กโทรนเพิ่งมาเมื่อปี 45 ที่เขาเอาอิเล็กโทรนมาประกอบ
เพราะคนเล่นดนตรีมันไม่มีใครสืบทอด ถ้านายเซอะนายนะตายไปก็หมด.....อย่างอิเล็กโทรนนี้
เอามาใช้ทีหลัง เพราะบางทีคนเป่ามันเหนื่อยไง”

(เบญจมาศ ขวาไชวี, สัมภาษณ์ 10 มกราคม 2551)

อาจารย์เบญจมาศยังได้เล่าอีกว่า แม้ทางโรงเรียนจะมีความพยายามในการที่จะหา
เยาวชนรุ่นใหม่มาสืบทอดดนตรีพื้นบ้าน แต่พบว่าก็ประสบกับอุปสรรคอยู่หลายประการ ได้แก่
ปัญหาในการจัดสรรเงินเพื่อใช้ประโยชน์จนทำให้โครงการไม่เกิดการขยายผลต่อเนื่องจนต้อง
ล้มเลิกไปในที่สุด

“มีเด็กอยู่รุ่นหนึ่งที่ทำได้ แต่หลังจากนั้น อ.ดำรงก็จ้างวิทยากรภายนอกมาสอน คือนาย เซอะนายนะ หลังจากนั้น เขาก็ว่า..เงินวิทยากรมันไม่โปร่งใส คนที่ทำก็เลยไม่อยากทำ เขาเลย เลิกทำไป กิจกรรมนี้จบไปเลย ไม่มีการสานต่อ..คนจะมาทำก็กลัวคนพูดให้มันก็เลยไม่ขยายผล”

(เบญจมาศ ขวาไชยวี, สัมภาษณ์ 10 มกราคม 2551)

● ภาษาใต้

ในยุคนี้เป็นช่วงที่ชุมชนเกิดการเปลี่ยนแปลงด้านการใช้ภาษาใต้อย่างมาก กล่าวคือชาว ไทใต้หมู่บ้านโพนจานหลายคนไม่กล้าที่จะพูดภาษาใต้ต่อสาธารณชน ไม่ที่กล้าพูดให้คน ภายนอกวัฒนธรรมได้ยิน แต่ในการประกอบพิธีกรรมแซงชะนามันนั้น ภาษาใต้เป็นเครื่องมือ สื่อสารที่จะต้องนำมาใช้อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ด้วยเหตุผลที่ว่าผีของผู้ป่วยที่ถูกเชิญร่วมในพิธีกรรม นั้น ล้วนแล้วแต่เป็นผีไร้ผีนาผีบรรพบุรุษที่เป็นชาวไทใต้ดั้งเดิม ดังนั้น แม่แก้วและลูกแก้วจึงต้อง มีการสื่อสารเป็นภาษาใต้กับผีของตนเองนั่นเอง

“ในงานเขาจะสนทนาจะพูดจะคุยกันเป็นภาษาใต้ไม่มีเคอะเขิน เพราะว่าผีมีแต่ผี บรรพบุรุษเขาที่ฟังเป็นแต่ภาษาใต้”

(รุ่งเรือง ราชมณี, สัมภาษณ์ 12 มกราคม 2551)

● เสื่อใบเตย

ในยุคนี้แม่บ้านผู้เข้าร่วมพิธีกรรมได้ลดทอนความสำคัญในการสานเสื่อใบเตยเพื่อเอาไว้อวดฝีมือในวันแซงชะนามลงเป็นอย่างมาก ซึ่งพบว่าชาวบ้านนิยมที่ซื้อหา “เสื่อพลาสติก” จากตลาดร้านค้ามาใช้แทน ด้วยเหตุผลที่ว่าการทำเสื่อจากต้นเตยนั้นมีขั้นตอนที่ยุ่งยากกว่ามาก เพราะเป็นพืชที่มีหนามแหลมคมและต้องใช้ความประณีตในการทำอย่างมาก ประกอบกับต้นเตย ปากี่เริ่มที่จะหาได้ยากมากขึ้นอีกด้วย

“มันบ่ค่อยมีเตยแล้ว มันเฮ็ดยากหนามมันหลาย ตัดใบแล้วต้องเอามาฮีด(รีด)ออกเป็น แผ่นๆ เอาไปตากแดดเป็นมื่อๆ กว่าสิเอามาสานได้ มันยุ่งยาก”

(สมดี แสนมอม, สัมภาษณ์ 11 มกราคม 2551)

- **สมุนไพรร**

ในยุคนี้สมุนไพรรไทไส้ที่เคยใช้ในพิธีกรรมแซงชะนามได้ค่อยๆ เริ่มสูญหายไปจากการรับรู้ของชาวบ้านพจนาน ซึ่งสังเกตได้จากการสัมภาษณ์แม่บ้านที่เป็นลูกแก้วและผู้เฒ่าผู้แก่ว่าในช่วง 10 กว่าปีที่ผ่านมา ก่อนลงแซงชะนามได้มีการต้มน้ำต้มสมุนไพรรอะไรบ้าง แต่ปรากฏว่ากลุ่มตัวอย่างไม่สามารถที่จะอธิบายเกี่ยวกับเรื่องนี้ให้ผู้วิจัยได้

“สมุนไพรรไทไส้แม่ก็ไม่ค่อยรู้นะ แต่ก็ไม่ได้ทำอะไรก่อนลง ยาอะไรก็ไม่ค่อยได้กิน”

(นาถ กุจนา, สัมภาษณ์ 9 มกราคม 2551)

- **บายศรี**

ในยุคนี้บายศรีที่ใช้ในพิธีกรรมยังไม่มีกรปรับเปลี่ยนรูปแบบและบทบาทหน้าที่ให้เพิ่มขึ้นจากเดิม กล่าวคือ ยังคงใช้ชั้นหมากเบ็งที่เป็นลักษณะกรวยบายศรีใบตองขนาดเล็กที่ลูกแก้วจะต้องนำมาเพื่อใช้ “ขอขมาผี” ในการพิธีกรรมแซงชะนาม

“จริงๆ บายศรีที่ใช้แบบดั้งเดิมก็ไม่ได้มีอะไรมากมายนะ เขาทำเป็นกระทงอันเล็กๆ ทำจากใบตอง ทำเป็นกรวยเอาดอกไม้ดอกเล็กๆ มาเสียบ เห็นเขาเอาไปใช้ในพิธีด้วย”

(เจน พลาดสู, สัมภาษณ์ 11 มกราคม 2551)

2.4 ความหมายของพิธีกรรม (Message)

ความศักดิ์สิทธิ์/ความเชื่อเรื่อง “ผี” ลดลง

ในช่วงปีพ.ศ.2528-2544 ซึ่งเป็นช่วงก่อนหน้าที่คณะแซงชะนามของแม่แก้วคำใบ ไทยราชาจะมาประกอบพิธีกรรมแซงชะนามที่โรงเรียนนั้น พบว่าความหมายของผีที่ศักดิ์สิทธิ์ของชาวไทไส้ในยุคนี้เริ่มมีการเปลี่ยนแปลงไปในเชิงลบ กลายเป็นนิยามแห่งความ “งมงาย ไร้สาระ และน่าอาย” หากจะต้องไปประกอบในสถานที่ที่เปิดเผยต่อสายตาผู้อื่นที่ไม่ใช่คนภายในวัฒนธรรม ทั้งนี้ ผู้วิจัยพบว่ากรให้นิยามความหมายในลักษณะดังกล่าวเป็นสิ่งที่สามารถสะท้อนให้เห็นได้

จากทัศนะทั้งของคนภายนอกวัฒนธรรมและคนภายในวัฒนธรรมเอง ดังคำกล่าวของอาจารย์คำตา ราชมณีที่ว่า (คำตา ราชมณี, 2549 : 169)

“พ.ศ. 2530-2540 ระยะเวลาถึง 10 ปีที่เราเฝ้าดูและชื่นชมพิธีกรรมแข่งชะนาม ทำไมแข่งชะนามจึงจัดที่บ้านแม่แก้วยากจะเชิญชวนคนไปชมก็มีความรู้สึกที่ว่าสถานที่คับแคบทำไมแข่งชะนามมาจัดในที่กว้างขวางบ้างไม่ได้หรือ ก็ได้รับคำตอบว่า...แข่งชะนามมันน่าอาย...เป็นพิธีกรรมที่เกี่ยวกับผีเปลี่ยนแปลงไปที่อื่นได้ยาก”

“คนบ้านอื่นเขาเคยเข้ามาดู คนญ้อคนกระเลิงที่เขาไม่เคยทำพิธีแบบนี้ เขาก็ว่าเราทำเล่นๆ เวลาคนทำพิธีว่าเขาเห็นว่าเราแก่งทำเอา...ก็เคยบอกเขาไปว่าไม่ได้ทำเล่นๆ นะไม่เชื่ออย่าลบหลู่สิ พิธีนี้คนใส่เขาเชื่อ”

(สุวรรณค์ กุจนา, สัมภาษณ์ 9 มกราคม 2551)

ในขณะที่ลูกแก้วบางคนที่มีภารกิจมากหรือเป็นผู้สูงอายุที่สุขภาพไม่ดีก็ได้เริ่มมีการต่อรองกับความศักดิ์สิทธิ์และอำนาจของ “ผี” โดยการไปหาแม่แก้วและขอให้ช่วยทำพิธีขอขมาต่อผีเพื่อที่ตนเองจะได้ไม่ต้องมาเข้าร่วมพิธีกรรมแข่งชะนาม ในขณะที่บางคนก็ได้หันหน้าไปพึ่งหลักพระพุทธศาสนาแทน

“บางคนเขาไม่ยอมมาแข่งชะนามทุกปี เขาก็จะไปทำพิธีขอขมาผีกับแม่แก้วว่าไม่ยอมเป็นผีหมอลแล้ว แต่ผีบางคนก็ได้บางคนก็ไม่ได้...เคยได้ยินมาว่าครอบครัวพี่พวงมีสร้อยพระห้อยกันทุกคนเพื่อกันผีพวกนี้ ครอบครัวนั้นก็เลยไม่เคยไม่สบายเลยนะ ”

(เจน พลาดสู, สัมภาษณ์ 11 มกราคม 2551)

“บางคนก็แก่แล้ว ไปแข่งชะนามไม่ได้ ไปไม่ไหว เพราะบางที่ผีทำให้พอนแรงๆ กระโดดโลดเต้น แก่แล้วก็ทำไม่ไหว เขาก็จะไปทำพิธีขอขมาแม่แก้วให้แม่แก้วช่วย แต่ผีของบางคนไม่ยอมก็มี”

(เมรี แสนมอม, สัมภาษณ์ 11 มกราคม 2551)

นอกจากนี้ ความเกรงกลัวต่ออำนาจของผีที่ลดน้อยลงยังสะท้อนให้เห็นได้จากการละเลยภาระหน้าที่ของสมาชิกในครอบครัว เช่น พ่อบ้านหรือลูกๆ ไม่เข้ามาร่วมพิธีกรรม โดยไม่เกรงกลัวว่าผีจะไม่พอใจเหมือนที่เคยเกิดขึ้นในพิธีกรรม ซึ่งในเรื่องนี้ผู้วิจัยตั้งข้อสังเกตว่ามักจะเกิดขึ้นกับเด็กเยาวชนคนรุ่นใหม่ ซึ่งบุคคลกลุ่มนี้เป็นกลุ่มที่มีความสนใจในเรื่องวิทยาศาสตร์เทคโนโลยีมากเป็นพิเศษซึ่งน่าที่จะส่งผลกระทบต่อตรงความเชื่อความศรัทธาในเรื่องผีที่พบว่ามีน้อยลง

“พอเริ่มผลัดไปผลัดมากี่ชิ้น เมื่อก่อนเห็นเขาบอกว่าถ้าลูกไม่มากก็จะไม่แล้วนะ แต่ผีบางตัวก็ดันทุรังจริงๆ นะ ต้องให้เขาไปตามลูกตามหลานเขามาให้ได้ถึงจะเสร็จพิธี”

(บุญทริกา มั่นเหมาะ, สัมภาษณ์ 10 มกราคม 2551)

“แต่ก่อนลูกเต้าอยู่ไหนก็ต้องมาเพราะผีจะไม่ยอมแล้วนะ แต่เดี๋ยวนี้เขาไม่ค่อยมาแล้ว พ่อแม่ก็บอกกันว่าไม่เป็นไรหรอก”

(รุ่งเรือง ราชมนตรี, สัมภาษณ์ 10 มกราคม 2551)

3. สถานภาพของสื่อพิธีกรรมแซงชะนামในยุคปี พ.ศ.2549-ปัจจุบัน

สื่อพิธีกรรมแซงชะนามในยุคนี้เป็นยุคแห่งการฟื้นฟูรูปแบบและคุณค่า/ความหมาย โดยผู้ที่มีบทบาทสำคัญในการทำงานคือ แกนนำคณะครูโรงเรียนบ้านโพนจาน ที่ได้มีการออกไปแสวงหาความร่วมมือจากองค์กรภายนอกจนได้เข้าร่วม “ติดตั้งความรู้” เกี่ยวกับกระบวนการทำงานวัฒนธรรมจากโครงการสื่อพื้นบ้านสื่อสารสุข(สพส.) กลุ่มแกนนำจึงได้นำความรู้กลับไปใช้ในการทำงานและพบว่ายังได้มีการระดมพลังจากภาคีเครือข่ายเดิมของชุมชน เช่น เทศบาล อบต. สภาวัฒนธรรม เป็นต้น เพื่อให้เข้ามาช่วยสนับสนุนการดำเนินงาน จึงอาจกล่าวได้ว่า สถานภาพของสื่อในยุคนี้เป็นยุคที่มีความ “เข้มแข็ง” มากขึ้น เนื่องจากมีทั้งการระดมพลังความร่วมมือทั้งจากภายในชุมชนและองค์กรภายนอกให้เข้ามาร่วมกันทำงาน

ทั้งนี้ ผู้วิจัยขอเสนอผลการอภิปรายเกี่ยวกับสถานการณ์ที่เกิดขึ้นกับคุณลักษณะต่างๆ ของสื่อพิธีกรรมแซงชะนามที่เกิดขึ้นในยุคที่มีการฟื้นฟู ดังนี้

3.1 คณวงในของสื่อพิธีกรรม

3.1.1 แม่แก้ว

ปัจจุบัน คณะแซงชะนามของหมู่บ้านโพนจวนก็ยังคงเหลืออยู่ทั้งหมด 5 คณะ ได้แก่

1) คณะแม่แก้วเศษ	มุลตองคะ	ปัจจุบันมีลูกแก้ว	130 คน
2) คณะแม่แก้วคำไบ	ไทยราชา(เสียชีวิตแล้ว)	ปัจจุบันมีลูกแก้ว	65 คน
3) คณะแม่แก้วแกน	เหล่าหลวง	ปัจจุบันมีลูกแก้ว	18 คน
4) คณะแม่แก้วดา	(ไม่ทราบนามสกุล)	ปัจจุบันมีลูกแก้ว	7 คน
5) คณะแม่แก้วนุ่น	กุงนา	ปัจจุบันมีลูกแก้ว	5 คน

การล้มหายตายจากของแม่แก้วคำไบ ส่งผลต่อการดำรงอยู่ของคณะแซงชะนาม (คณะที่มาประกอบพิธีกรรมที่โรงเรียนบ้านโพนจวน)อย่างไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ โดยสมาชิกจำนวนหนึ่งต่างทยอยย้ายไปอยู่คณะอื่นๆ เช่นคณะแม่เศษ หรือคณะแม่แก้วต่างหมู่บ้าน เพราะเมื่อลูกแก้วเกิดอาการเจ็บป่วยขึ้นอีก ก็ขาดที่พึ่งไม่มีแม่แก้วมาเหมารักษา ทำให้ลูกแก้วในคณะแซงชะนามของแม่แก้วคำไบ ไทยราชา ที่มาประกอบพิธีกรรมแซงชะนามที่โรงเรียนบ้านโพนจวน เกิดระส่ำระสายจากการย้ายคณะของลูกแก้วเกือบครึ่งคณะ ในการแซงชะนามในปี 2550 จึงได้หันไปหาที่พึ่งบารมีของแม่แก้วเศษให้มาช่วยเป็นแม่แก้วนำในการแซงชะนาม เนื่องจากการ “ขาดแม่แก้ว” ทำให้ลูกแก้วเกิดความกังวลใจไม่มั่นใจในการทำพิธีกรรม เป็นความรู้สึกสูญเสียขวัญและกำลังใจ

“ปีกลายคะเจ้าเอาเทียนมาเชิญให้แม่ไปลงชะนาม มาพึ่งแม่ให้ไปบอกไปสอนเขารำไป เอ็นผี กะต้องไปเดะเพราะเขาเอาเทียนมาเชิญแล้ว”

(เศษ มุลตองคะ, สัมภาษณ์ 4 มกราคม 2551)

ในอดีตที่คณะแม่ไบมีจำนวนสมาชิกลูกแก้วมากที่สุดคือประมาณ 120 คน ทำให้ในปัจจุบันค่อยๆ ลดลงเหลืออยู่ประมาณ 65 คน เนื่องจากเกิดการย้ายคณะบางส่วนก็ล้มหายตายจากไปบ้าง ในขณะที่คณะแซงชะนามของแม่แก้วเศษค่อยๆ เพิ่มจำนวนจากที่มีอยู่เดิมจนปัจจุบันมีอยู่ 130 คน

3.1.2 ล่าม

ในยุคนี้ล่ามก็ยังคงเป็นผู้ที่มีบทบาทในการเป็นตัวอย่างสื่อสารระหว่างผีและผู้ป่วยเฉพาะในวันที่ทำเหยาป่วยก่อนจะลงแข่งชะนาม 1 วัน แต่พบว่าไม่ได้มีความเคร่งครัดมากว่าจะต้องใช้ล่ามในพิธีเหยาด้วย ขึ้นอยู่กับเงื่อนไขความสะดวกเรื่องเวลาและภารกิจของแต่ละคนด้วย

“ล่ามนี้กะเอานายสุก ถ้าว่างเขากะมา บ่ว่างกะบ่ได้มาแล้ว”

(เศษ มูลตองคะ, สัมภาษณ์ 4 มกราคม 2551)

3.1.3 เจ้าจ้ำ

ตำแหน่งนี้ยังไม่ได้มีการเปลี่ยนแปลงจากเดิม โดยคุณตาสารี ข้ามประเทศ ปราชญ์ชาวบ้านวัย 74 ปี ก็ยังคงรับบทบาทหน้าที่ของเจ้าจ้ำผีปู้ตาสืบเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน และก่อนที่คณะแข่งชะนามจะทำพิธีก็ต้องมาเชิญให้ตาสารีช่วยทำพิธีบอกกล่าวผีปู้ตาเหมือนที่ผ่านมานอกจากนี้ ยังพบว่าในช่วงเวลาปกตินั้นเจ้าจ้ำยังเป็นที่พักพิงของชาวบ้านในการสื่อสารเพื่อบนบานศาลกล่าวขอในเรื่องต่างๆ เช่น บนบานผีปู้ตาให้เด็กประสบความสำเร็จในเรื่องการเรียน เป็นต้น

3.1.4 ลูกแก้ว

ลูกแก้วส่วนใหญ่ของคณะแข่งชะนามในยุคนี้ เป็นกลุ่มผู้หญิงวัยกลางคนและผู้เฒ่าผู้แก่ เพราะเป็นบทบาทหน้าที่สืบเนื่องของสมาชิกในกลุ่มเดียวกับยุคผ่านมา แต่สำหรับด้านการเพิ่ม-ลดจำนวนของลูกแก้วจะไม่แน่นอน ซึ่งการลดจำนวนลงไปมีสาเหตุจากการล้มหายตายจากของลูกแก้วที่มีขึ้นทุกๆ ปี ในขณะที่เดียวกันก็จะมี การเพิ่มจำนวนของสมาชิกหน้าใหม่ทั้งภายในและภายนอกชุมชนเข้ามาอยู่เรื่อยๆ และจากการสอบถามถึงจำนวนของลูกแก้วในคณะแม่แก้วเศษพบว่าจำนวนของผู้ที่เข้ามาเป็นสมาชิกของกลุ่มแข่งชะนามยังคงเพิ่มขึ้นทุกๆ ปี แต่จะเป็นสมาชิกจากหมู่บ้านอื่นๆ ที่ได้มีการบอกเล่าถึงฝีมือการเหยาของแม่แก้วต่อๆ กันไป

“กะสิมีมาเพิ่มอยู่ทุกปี ปีนี้กะได้เพิ่มมาอีก 8 คน เฮาบได้เหยาอยู่แต่บ้านนี้บ้านเดียว”

(เศษ มูลตองคะ, สัมภาษณ์ 4 มกราคม 2551)

ส่วนกลุ่มเยาวชนและวัยรุ่น พบว่าในปัจจุบันก็มีให้เห็นบ้างแต่ก็ยังเป็นจำนวนน้อย โดยตัวอย่างของเยาวชนที่เข้ารับการรักษาแบบเหยา ก็เช่นลูกสาววัย 26 ปี ของแม่แก้วเศษ มูลตองคะ ที่ได้ทำการเหยารักษากับแม่ของตนเอง

“ลูกสาวแม่หนีกะเหยาเดะ ฝึออกสองสามปีแล้ว....กะเป็นเจ็บเป็นไข้ล่ะ แม่หนีเหยาให้”

(เศษ มูลตองคะ, สัมภาษณ์ 4 มกราคม 2551)

3.1.5 นักดนตรี

เป็นยุคอ่อนแรงของดนตรีพื้นบ้าน เนื่องจากยังไม่สามารถหาผู้ที่สืบทอดดนตรีพื้นบ้านได้ ปัจจุบันมีปราชญ์ชาวบ้านที่มีฝีมือทางด้านดนตรีพื้นบ้านที่เล่นดนตรีได้ครบทุกประเภทเหลืออยู่เพียง 2 คน เท่านั้น คือ นายคำหล้า แต่้มกลาง และนายบุญนะ แต่้มกลาง ส่วนนักดนตรีเป่าแคนก็ยังหาได้หลายคน เช่น นายโจะ กุจนา และนายเกียง อังคะฮาด และมีกอลองตุ้ม คือ นายโจม กุจนา นอกจากนี้ โรงเรียนบ้านโพนจานยังได้สนับสนุนให้นายจ็อก ข้ามประเทศ เข้ามาหัดเล่นกอลองชุดอีกด้วย ปัจจุบันจึงจำเป็นที่จะต้องมีการผสมผสานระหว่างดนตรีพื้นบ้านและดนตรีสมัยใหม่ เช่น อิเล็กโทรน กอลองชุดและเครื่องขยายเสียง เพื่อเป็นการช่วยเสริมแรงนักดนตรีพื้นบ้านที่เหลือจำนวนน้อย

“นักดนตรีกะมืออยู่ 2 คน กะเมื่อยเป็นละเนาะ กะเอาเครื่องเสียงอิเล็กโทรนมาเปิดชอยนำ เขากะเล่นเหม็ดมือบ่ไหวล่ะ”

(ทองมี แสนมอม, สัมภาษณ์ 11 มกราคม 2551)

3.2 คนวนอกของสื่อพิธีกรรม

3.2.1 พ่อบ้าน-ลูกชาย

ในยุคนี้โรงเรียนบ้านโพนจานยังคงมีการจัดกิจกรรมเกี่ยวกับการอนุรักษ์สืบทอดสื่อพื้นบ้านอย่างต่อเนื่องตลอดปี แต่พบว่าผู้ชายยังมีบทบาทเกี่ยวข้องในพิธีกรรมแซงชะนามได้

ค่อนข้างจำกัดเช่นเดียวกับในอดีตที่ผ่านมา แต่ในด้านความรับผิดชอบตอบทบาทหน้าที่พบว่ามีมากขึ้น แม้ว่าบางคนจะกระทำไปตามหน้าที่โดยไม่รู้สึกว่าเป็นส่วนหนึ่งในพิธีกรรมนั้นก็ตาม

“ผู้ชายบ้านนี้เวลาถึงแซงชะนามเขาก็จะมาร่วมมือดีนะ ทำหน้าที่ของเขาแหละ แต่วัยรุ่นจะไม่ค่อยมีเพราะเขาไปกรุงเทพฯ กันเยอะ พ่อบ้านก็จะไปดูกันบ้างเพราะชอบกินเหล้าไงแต่จะให้เขามานั่งดูพิธีกรรมอะไรทั้งวันก็ไม่ค่อยจะมีคนอยู่เท่าไร”

(มนตินี มีมงคล, สัมภาษณ์ 11 มกราคม 2551)

3.2.2 ลูกสาว

จากการเข้าร่วมสังเกตการณ์ในพิธีกรรมแซงชะนามในวันที่ 9 เมษายน 2551 ผู้วิจัยสังเกตได้ว่าลูกสาวและหลานสาวของลูกแก้วทุกคนครบถ้วน เป็นกลุ่มที่มีบทบาทในการช่วยเหลือดูแลแม่และยายในระหว่างวันที่ประกอบพิธีกรรม ซึ่งแสดงให้เห็นว่าในยุคนี้เยาวชนหญิงได้ตระหนักในบทบาทหน้าที่ของตนเองมากขึ้นนั่นเอง

แต่อย่างไรก็ตาม จากการพูดคุยกับกลุ่มเด็กและเยาวชนหญิงของหมู่บ้านถึงทัศนคติที่มีต่อการเป็นลูกแก้ว กลับพบว่าคนรุ่นใหม่ไม่อยากทำการเหยารักษา เนื่องจากไม่มีใครอยากจะเป็นลูกแก้วยกเว้นในกรณีที่เป็นและไม่สามารถหลีกเลี่ยงได้ ยกเว้นแต่ว่าในบ้านนั้นจะมีแม่หรือยายเป็นลูกแก้วอยู่ก่อนแล้ว

“บางคนเขาก็อยากรับ แต่บางคนเขาก็ไม่ยอมรับ เพราะเขาไม่ชอบแซงชะนามทุกๆ ปี แต่ถ้าไม่รับร่างกายเขาก็จะไม่ดีขึ้นเลยนะ มันก็ต้องรับ”

(เมรี แสนมอม, สัมภาษณ์ 11 มกราคม 2551)

“จริงๆ ก็คงไม่มีใครอยากจะเป็นลูกแก้วหรอก แต่อีกใจหนึ่งคือเขากลัวว่าครอบครัวเขาจะเป็นอะไรไปจึงต้องรับ อย่างคุณยายชมขึ้นแกไสดใจ แกถึงไม่ได้เป็นลูกแก้วเพราะถ้าเป็นคนที่มีครอบครัว อย่างน้อยๆ ถ้าแฟนเราป่วย เราก็ต้องรับผีแทน”

(มนตินี มีมงคล, สัมภาษณ์ 11 มกราคม 2551)

3.2.3 ญาติพี่น้อง

จากการสังเกตการณ์ในพื้นที่ของผู้วิจัย พบว่าในปัจจุบันการให้ความช่วยเหลือกันใน ฤดูกาลแข่งขันนามก็ยังปรากฏว่ามีความแน่นแฟ้นเหมือนยุคที่ผ่านๆ มาโดยฝ่ายผู้ขายจะให้ความช่วยเหลือในเรื่องการเป็นผู้นำประกอบพิธีกรรมบอกกล่าว “ผีแดง” ที่เสาเอกของบ้านก่อนที่ ลูกแก้วจะไปลงแข่งขันนาม ส่วนกลุ่มของผู้หญิงวัยกลางคนและผู้สูงอายุจะมาช่วยกันในเรื่องการจัดเตรียมวัสดุสิ่งของที่จำเป็นในพิธีกรรม

3.2.4 บุคคลภายนอกวัฒนธรรม

จากการสัมภาษณ์อาจารย์คำตา ราชมณี แกนนำชุมชนหนึ่งในผู้ริเริ่มการฟื้นฟู พบว่า ในปีพ.ศ. 2549 เป็นยุคที่มีหน่วยงานต่างๆ เขามาให้ความสนใจกับพิธีกรรมแข่งขันนามของคณะ แข่งขันนามที่มาประกอบพิธีกรรมที่โรงเรียนบ้านโพนจานมากที่สุด ได้แก่ โครงการสื่อพื้นบ้าน สื่อสารสุข(สพส.) มหาวิทยาลัยราชภัฏนครพนม ททท. และสภาวัฒนธรรมจังหวัด

“คนเริ่มมาดูเยอะแล้วนะ โดยเฉพาะตอนที่ สพส. เข้ามา คนมาดูเยอะมากๆ สภา วัฒนธรรมก็มา สถาบันการศึกษา ก็ยังแปลกใจอยู่”

(คำตา ราชมณี, สัมภาษณ์ 17 ธันวาคม 2551)

3.3 ช่องทางการสื่อสาร (Channel)

3.3.1 วาระโอกาส

- มีการยืดหยุ่นช่วงเวลามากขึ้น

จากการสัมภาษณ์พบว่า ช่วงเวลาในการประกอบพิธีกรรมแข่งขันนามในยุคนี้จะยังคงยืด เรื่องการหาฤกษ์ยามตามจันทรคติ โดยเลือกจัดในวันข้างขึ้น ระหว่างเดือนมีนาคม-เมษายน เช่นเดิม แต่จะมีการยืดระยะเวลาออกไปได้ถึงหลังประเพณีสงกรานต์

“ระยะหลังๆ มาเนี่ยจะมาทำเอาตอนปลายๆ เดือนมีนาต่อเมษา อาจะเลยส่งกรรณต์ไปบ้างก็มี แล้วแต่คณะเพราะแข่งชะนามมีหลายคณะ”

(คำตา ราชมณี, สัมภาษณ์ 17 ธันวาคม 2550)

ผู้วิจัยตั้งข้อสังเกตว่า การที่คณะแข่งชะนามโดยเฉพาะคณะใหญ่ 2 คณะคือ คณะแม่เศษและคณะแม่คำใบ เริ่มที่จะมีการผ่อนปรนเรื่องช่วงเวลาการประกอบพิธีกรรมให้มาอยู่ในระหว่างช่วงวันหยุดประเพณีสงกรานต์น่าจะเข้าไปเพื่ออำนวยความสะดวกให้กับลูกหลานที่บ้านในช่วงเทศกาลสามารถที่จะเข้าร่วมได้ด้วยนั่นเอง

• การขยายวาระโอกาส

จากในอดีตที่สื่อพิธีกรรมแข่งชะนามเป็นสื่อที่มีความเข้มงวดในเรื่องวาระโอกาสอย่างมาก กล่าวคือ ไม่สามารถที่จะนำไปจัดในช่วงเวลาอื่นหรือในสถานที่ที่ไม่ใช่บ้านของแม่แก้วได้ แต่ในยุคนี้พบว่ากลุ่มแกนนำครูโรงเรียนบ้านโพนจวนได้เริ่มมีการ “ปรับประยุกต์” เอาสื่อพิธีกรรมแข่งชะนามไปแสดงในวาระโอกาสสำคัญๆ นอกชุมชนด้วย แต่ก็ยังเห็นได้ถึงความเข้มงวดในคุณลักษณะของการเป็นสื่อพิธีกรรม เช่น ก่อนที่จะทำการแสดงทุกครั้งนักแสดงจะต้องมาการทำพิธีขอขมาผีไท้เพื่อเป็นการขออนุญาตก่อนเสมอ

“หลังๆ ก็เอาแข่งชะนามตัดตอนไปแสดงในงานไหลเรือไฟ ก็จำลองเอาช่วงเสี่ยงไข่ไก่ ถือขวดเหล้า ถือขัน 5 แล้วก็ลุกขึ้นรำ....มีการทำท่าเล่นน้ำในตุ่มด้วย แต่บางทีก็ไม่ได้ใส่น้ำจริงลงไปนะ ทำท่าทางคะ”

(เจน พลาดสุ, สัมภาษณ์ 11 มกราคม 2551)

“ตอนไปแสดงให้ สพส.ก็ยังคงขอขมาก่อนที่จะให้ภาคีอื่นดู เพื่อบอกมีท่านว่าเราเอาแข่งชะนามมาทำนี่ ไม่ได้ลบหลู่อะไรนะ แต่อยากให้คนอื่นเขาดู แต่จะให้ไปแสดงเหมือนจริงปะๆ ก็ทำไม่ได้เหมือนกันนะคะ ก็แสดงให้ดูว่ามีการถือน้ำขัน 5 ขวดเหล้า ไข่ไก่ ถือแล้วรำ”

(มนทินี มีมงคล, สัมภาษณ์ 11 มกราคม)

3.3.2 สถานที่

ในยุคนี้พบว่า คณะแซงชะนามอีกหลายคนก็ยังคงเข้มงวดเรื่องสถานที่ที่ใช้ในการประกอบพิธีกรรมอยู่เช่นเดิม ดังจะเห็นได้จากการที่มีคณะแซงชะนามเพียงคณะเดียวจากทั้งหมด 5 คณะ แซงชะนามที่ยอมเปลี่ยนแปลงสถานที่จากลานบ้านแม่แก้วมาประกอบพิธีที่โรงเรียนบ้านโพนจาน อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยได้มีโอกาสพูดคุยกับนายสวรรค์ กุณา ผู้ใหญ่บ้านโพนจานหมู่ 2 เมื่อครั้งที่ลงพื้นที่สังเกตการณ์ในพิธีกรรมแซงชะนามจริงเมื่อวันที่ 9 เมษายน 2551 ทำให้ได้รับทราบการจัดพิธีกรรมแซงชะนามในปี พ.ศ. 2552 มีแนวโน้มว่าคณะแซงชะนามทุกคนในหมู่บ้านโพนจานและโพนเจริญ มีการประชุมตกลงกันว่า จะมาร่วมกันประกอบพิธีกรรมแซงชะนามที่โรงเรียนบ้านจาน เพื่อให้เป็นงานมหกรรมประเพณีประจำท้องถิ่น

“คณะยายเศษเขาเพิ่งประชุมกันนี้แหละว่าปีหน้าจะไปจัดรวมกันที่โรงเรียน คณะยายแกน แล้วก็คณะด้วย ตอนนี้ก็รอกรรมการคณะแซงชะนามยายเศษตัดสินใจอีกนิดนึง แต่ลูกเลี้ยงทั้งหมดเขาก็บอกว่าโอเคนะ จะไปเพราะจะได้เป็นงานระดับมหกรรมท้องถิ่นเลย จะได้สมกับเป็นหมู่บ้านวัฒนธรรมไทใต้ ไครอยากจะขายผ้าก็จะได้ขายเวลามีคนมาเที่ยวบ้านนี้เยอะๆ”

(สวรรค์ กุณา, สัมภาษณ์ 9 เมษายน 2551)

3.3.3 สิ่งของที่ใช้ในพิธีกรรม

1) **เครื่องเซ่นไหว้** ในยุคปัจจุบันยังคงยึดถือเครื่องเซ่นไหว้ในธรรมเนียมปฏิบัติแบบดั้งเดิมตามช่วงปลายๆ ยุคที่ 2 ได้แก่ ขัน 5 ขันหมากพลู ขันหมากเบ็ง(บายศรี) เหล้าขาว ไข่ไก่ ค่าคาย (ค่าครู) 1 บาท พวงดอกจ๊าปา ต้นดอกไม้ หมอนขิด ดาบ สำหรับอาหารพาคาว (ปลาบ่าวปลาสาว) และพาวาน (ข้าวดำข้าวแดง)

2) **เสื้อผ้าประกอบอื่นๆ**

- **เสื้อผ้า**

ยุคนี้เป็นยุคที่ชุด “ผ้าทอพื้นเมือง” กลับมาได้รับความนิยมอย่างมาก อันเนื่องมาจากกระแสการรณรงค์เกี่ยวกับการแต่งกายด้วยชุดพื้นบ้านในโรงเรียนและชุมชน โดยในวันประกอบพิธีกรรมแซงชะนามนั้น พบว่าคณะของแม่แก้วคำไบนั้น ลูกแก้วทุกคนจะแต่งกายด้วยชุด

พื้นเมืองเป็นชุดแรกในการลงสนามตอนที่เดินรอบตบ 3 รอบเพื่อทำพิธีส่งผีร้าย หลังจากนั้นแต่ละคนจึงจะผลัดเปลี่ยนเป็นชุดตามลักษณะของผีแต่ละตนต่อไป

ทั้งนี้ จากการสัมภาษณ์นางจำลอง โภธิเสน ประธานกลุ่มแม่บ้านทอผ้า พบว่าปัจจุบันชุมชนมีการตั้งกลุ่มทอผ้าขึ้นมาโดยมีกลุ่มแม่บ้านเข้าร่วมเป็นสมาชิกประมาณ 45-50 คน

● คนตรีพื้นบ้าน

จากการสัมภาษณ์กลุ่มสมาชิกคณะแซงชะนามพบว่า คณะแซงชะนามทุกคนจะได้ให้ความสำคัญกับการใช้ดนตรีพื้นบ้านเป็นอย่างมากเนื่องจาก 1) การรณรงค์ของกลุ่มแกนนำ 2) ความเชื่อดั้งเดิมของลูกแก้วหลายคนที่เชื่อว่าเป็นจิ้งหะทำนองที่ทำให้ผีพึงพอใจได้มากกว่าดนตรีสมัยใหม่ และ 3) ค่าจ้างวงดนตรีสมัยใหม่มีราคาแพงมากกว่าหลายเท่า

อย่างไรก็ตาม สิ่งที่ยังคงเป็นปัญหาสืบเนื่องมาตั้งแต่ปี 2545 คือการขาดแคลนนักดนตรีพื้นบ้านรุ่นใหม่ที่จะมาทดแทนนายคำหล้า และนายบุญนะ และในปัจจุบันก็มีการนำเครื่องขยายเสียง และกลองชุดมาใช้ในพิธีกรรมวงนอกเพื่อช่วยเสริมนักดนตรีพื้นบ้านที่เป่าแคน ดีดพิณ และตีกลองตุ้มอยู่ภายในวงพิธีกรรมด้วย

● ภาษาใต้

ในปัจจุบัน เป็นยุคที่ชาวไทใต้หมู่บ้านโพนจานสื่อสารกันด้วยภาษาใต้อย่างมั่นใจมากที่สุด สืบเนื่องจากกระแสการรณรงค์ในโรงเรียน ประกอบกับชาวบ้านเกิดความมั่นใจในอัตลักษณ์จากการที่มีองค์กรภายนอกเข้ามาให้ความสำคัญกับการสืบทอดวัฒนธรรมไทใต้ ทำให้พบว่าในระหว่างที่มีการประกอบพิธีกรรมนั้น แม่แก้วและลูกแก้วที่เป็นชาวไทใต้จะสื่อสารด้วยภาษาใต้เป็นหลัก ยกเว้นลูกแก้วที่เป็นชนเผ่าอื่นๆ จากต่างหมู่บ้านก็จะพูดภาษาของตนเองเพื่อสื่อสารกับผี

● เสือใบเตย

ในปัจจุบันแม้จะมีการรณรงค์ให้ใช้เสือใบเตยในพิธีกรรมแซงชะนาม แต่จากการสังเกตของผู้วิจัยพบว่าผู้เข้าร่วมพิธียังไม่ให้ความสำคัญในเรื่องนี้เท่าที่ควร โดยพบว่ายังคงมีการใช้เสื่อพลาสติกอยู่เป็นจำนวนมาก ทั้งนี้ อาจเป็นเพราะว่าในแต่ละครอบครัวไม่นิยมสานเสื่อใบเตยแล้ว ประกอบกับลูกแก้วที่ร่วมในพิธีกรรมไม่ได้มีแต่เฉพาะชาวบ้านโพนจาน จึงทำให้การอนุรักษ์การใช้เสื่อใบเตยในพิธีกรรมทำได้อย่างจำกัด

● สมุนไพร

ในยุคนี้การอนุรักษ์สมุนไพรไทยได้พบว่ายังคงมีการปลูกเพื่ออนุรักษ์ไว้จำกัดอยู่ในวัดป่า โพนจาน แต่ก็พบว่า เป็นลักษณะของสมุนไพรพื้นบ้านที่หาได้ง่ายทั่วไป เช่น ฟ้าทะลายโจร และ ยังพบอีกว่าสมุนไพรต่างๆ ที่ปลูกไว้นี้ไม่มีชาวบ้านนำมาใช้ในชีวิตประจำวันรวมถึงในพิธีกรรมแซง ชะนาม ทำให้การสืบทอดสื่อพื้นบ้านที่เป็นอีกหนึ่งสายโซ่ของสื่อพิธีกรรมแซงชะนามไม่ประสบความสำเร็จนัก และยังพบว่าในปัจจุบันแทบจะไม่มีผู้ที่รู้จักสมุนไพรไทยที่ใช้ดั้งเดิมก่อนลง พิธีกรรมแซงชะนามแล้ว จะมีก็แต่เพียงนายเสถียร เหล่าหลวง อายุ 79 ปี ที่สามารถให้ข้อมูลได้ว่าสมุนไพรไทยที่นำมาต้มดื่มป้องกันความเมื่อยล้าก่อนการแซงชะนามเรียกว่า ว่านางแดงและ เครื่องวยเลือด

● บายศรี

ยุคนี้เป็นที่มีการเพิ่มบทบาทหน้าที่ของบายศรีให้มีมากขึ้นกว่าในอดีตที่ผ่านมา โดย ในช่วงปี 2549 ซึ่งเป็นช่วงที่โครงการสื่อพื้นบ้านสื่อสารสุข (สพส.) เข้าสนับสนุนกิจกรรมนั้น ทาง โรงเรียนและชุมชนได้มีความเห็นร่วมกันว่า ควรจัดให้มีการเพิ่มรูปแบบของ “บายศรีผู้ใหญ่” เข้า มาใช้ในพิธีกรรมช่วงค่ำด้วย เนื่องจากในยุคที่ผ่านมา หลังเสร็จพิธีกรรมแซงชะนามแล้วก็จะ มีเพียงการผูกข้อต่อแขนเท่านั้น ซึ่งการเพิ่มบายศรีผู้ใหญ่เข้ามาในครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อสร้าง ความสัมพันธ์ในชุมชน เพื่อเป็นการเพิ่มกิจกรรมที่จะทำให้ให้ชุมชนได้มารับประทานอาหารเย็น ร่วมกันและเป็นเวทีแสดงความสามารถของลูกหลานเนื่องจากเด็กๆ โรงเรียนบ้านโพนจานทำการ แสดงไล่ทั้งบั้งให้ผู้เข้าร่วมงานได้รับชมอีกด้วย

3.4 ความหมายของพิธีกรรม (Message)

จากการที่ได้สัมภาษณ์ชาวบ้านกลุ่มเป้าหมายทำให้ผู้วิจัยได้ข้อสรุปว่า ความหมายของ แซงชะนามในยุคนี้ได้ขยายออกไปจากการเป็นเพียงพิธีกรรมที่มีความเชื่อเรื่องผี แต่กลายเป็น พื้นที่การสื่อสารที่แสดงออกถึง “อัตลักษณ์ศักดิ์ศรี” ของชาวไทได้บ้านโพนจาน

เมื่อได้ก็ตามที่ผู้วิจัยสอบถามถึงความเป็นมาของสื่อพิธีกรรมแซงชะนาม จะสังเกตได้ว่า ชาวบ้านไทได้ทุกเพศทุกวัยที่เป็นกลุ่มเป้าหมายผู้ให้ข้อมูลจะ “ไม่รู้สึกรู้สึกเขินอายหรือ หลีกเลี่ยง” ที่จะบอกว่าหมู่บ้านของตนเองมีความเชื่อในเรื่องการนับถือ “ผี” อย่างเคร่งครัด ในทาง ตรงกันข้ามกับมีการนำเสนอต่อคนภายนอกวัฒนธรรมอย่างผู้วิจัยว่า ผีของชาวไทได้มีความ

ศักดิ์สิทธิ์มาก นอกจากนี้ ชาวบ้านทั้งที่เป็นและไม่ได้เป็นลูกแก้ว ได้พยายามเชิญชวนให้ผู้วิจัยมาร่วมในพิธีกรรมแซงชะนามที่จะจัดขึ้นในเดือนเมษายน ปี 2551 อีกด้วย

นอกจากนี้ ยังสามารถสะท้อนได้อย่างชัดเจนเมื่อผู้วิจัยตั้งคำถามขึ้นว่า “หากวันหนึ่งสื่อพิธีกรรมแซงชะนามหายไปจากหมู่บ้านโพนจานจะเป็นอย่างไร” ซึ่งปรากฏว่าคำตอบแรกๆ ที่พบนั้นไม่ใช่ลักษณะตอบคำถามที่ว่าชุมชนจะดำเนินการอะไรต่อไป แต่คำตอบที่ได้รับจากชาวไทลื้อทุกเพศทุกวัยเป็นคำตอบแรกๆ คือ “การปฏิเสธ” ว่าสื่อจะไม่มีวันหายไปจากชุมชนแน่นอน

“บ่มีทาง มันบ่มีบ่ได้ ยังไงเขาก็ต้องจัดของเขาทุกปี”

(อรัญญา ดวนลี, สัมภาษณ์ 4 มกราคม 2551)

“หนูว่ายากจะยากตรงที่เขาจะไม่จัดหรือว่าหายไปจากชุมชนของเราเลย เขามีมาตั้งแต่บรรพบุรุษของเราตั้งแต่สงครามโลกแล้วมันยังอยู่มาได้เลย..... คิดว่าไม่น่าจะหายไป”

(เจน พลาดสุ, สัมภาษณ์ 11 มกราคม 2551)

“ยังไม่เคยมองไปถึงเรื่องนั้นเลยเป็นสิ่งที่ไม่เคยคิด เพราะถึงผอ.ไม่จัด หลายคนไม่จัด ก็จะมีคนจัดของเขาอยู่ เขาก็จัดที่บ้านของเขา มันเป็นความเชื่อต่อเนื่อง จะต้องมีการจัดทุกปีแน่นอน”

(คำตา ราชมณี, สัมภาษณ์ 17 ธันวาคม 2551)

จากการศึกษาถึงสถานภาพของสื่อพิธีกรรมแซงชะนามทั้ง 3 ยุค สามารถสรุปให้เห็นถึงการสภาพการคงอยู่และการเปลี่ยนแปลงโดยภาพรวมของสื่อ ได้ดังตารางต่อไปนี้

ตารางที่ 2 : สรุปลักษณะภาพของสื่อพิธีกรรมแซงชะนามทั้ง 3 ยุค

องค์ประกอบ / สถานภาพ	ยุคอดีต	ยุค 2528-2548	ยุค 2549-ปัจจุบัน
	-การแพทย์แผนใหม่ -เส้นทางคมนาคม พี่องฟู	-พลังชุมชน -องค์ภายนอก ช้างนอกอยู่ ช้างในกลวง	เข้มแข็ง
1. คนวงในพิธีกรรม			
1.1 แม่แก้ว	ผู้หญิง-สูงอายุ (คนในชุมชน)	ผู้หญิง-วัยกลางคนขึ้นไป / ขยายเครือข่ายนอกชุมชน	ผู้หญิง-วัยกลางคนขึ้นไป / ขยายเครือข่ายนอกชุมชน
1.2 ลูกแก้ว	วัยกลางคน-ผู้เฒ่าผู้แก่/ (คนในชุมชน)	วัยกลางคน-ผู้เฒ่าผู้แก่/ ทั้งภายใน-นอกชุมชน	วัยกลางคน-ผู้เฒ่าผู้แก่ ทั้งภายใน-นอกชุมชน
1.3 ล่าม	ผู้ชาย	ผู้ชาย/ผู้หญิง (ใช้บ้างไม่ใช้บ้าง)	ผู้ชาย/ผู้หญิง (ใช้บ้างไม่ใช้บ้าง)
1.4 เจ้าจำ	ผู้ชาย-สูงอายุ	ผู้ชาย-สูงอายุ	ผู้ชาย-สูงอายุ
1.5 นักดนตรี	ผู้ชาย-มีจำนวนมาก	ผู้ชาย-เหลือน้อย	ผู้ชาย-เหลือน้อย

องค์ประกอบ / สถานภาพ	ยุคอดีต	ยุค 2528-2548	ยุค 2549-ปัจจุบัน
	เฟื่องฟู	ข้างนอกอยู่ ข้างในกลวง	เข้มแข็ง
2. คนวงนอกพิธีกรรม			
2.1 พ่อบ้าน/ลูกชาย	รับผิดชอบหน้าที่	ปล่อยปละละเลย/ ไม่เห็นความสำคัญ	ร่วมมือตามหน้าที่ / ยังกิจกรรมให้ร่วมน้อย/
2.2 ลูกสาว - หลานสาว	รับผิดชอบหน้าที่	ปล่อยปละละเลย/ ไม่เห็นความสำคัญ	เห็นคุณค่าสื่อพื้นบ้าน/ สนใจเข้าร่วมมากขึ้น
2.3 ญาติ	ช่วยเหลือเกื้อกูล	ช่วยเหลือเกื้อกูล	ช่วยเหลือเกื้อกูล
2.4 คนนอกวัฒนธรรม	ไม่มีโอกาสเข้าร่วม	เข้าร่วมได้	หลากหลายหน่วยงาน

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

องค์ประกอบ	ยุคอดีต	ยุค 2528-2548	ยุค 2549-ปัจจุบัน
	เฟื่องฟู	ข้างนอกอยู่ ข้างในกลวง	เข้มแข็ง
สถานภาพ 3. ช่องทางการสื่อสาร 3.1 วาระโอกาส 3.2 สถานที่ 3.3 สิ่งของ - เครื่องเซ่นไหว้ - สื่อพื้นบ้าน	ทุกปี/เดือน 5(เม.ย.) ลานบ้านแม่แก้ว แบบฉบับเดิม ครอบถั่ววน	ทุกปี/เดือน4-5(มี.ค.-เม.ย.) ลานบ้านแม่แก้ว/ โรงเรียนโพนจาน -เหล้าขวด -เพิ่มน้ำหวาน -เสื้อพลาสติก -เครื่องแต่งกายสำเร็จรูป -อิเล็กทรอนิกส์ กลองชุด เครื่องขยายเสียง -บูรณาการสื่อพื้นบ้านในโรงเรียน	ทุกปี/ เดือนเม.ย.หรือช่วงสงกรานต์/ ขยายวาระในงานประจำปี ลานบ้านแม่แก้ว/ โรงเรียนโพนจาน -ลดเหล้า เน้นน้ำหวาน -ผ้าทอเฟื่องฟู -เพิ่มมูลค่าบายศรี -เครื่องแต่งกายสำเร็จรูป -อิเล็กทรอนิกส์ กลองชุด เครื่องขยายเสียง -สมุนไพรสุขภาพ

องค์ประกอบ	ยุคอดีต	ยุค 2528-2548	ยุค 2549-ปัจจุบัน
	เฟื่องฟู	ข้างนอกอยู่ ข้างในกลวง	เข้มแข็ง
สถานภาพ			
4. ความหมาย	-ผีศักดิ์สิทธิ์/ อัตลักษณ์ชุมชน	-ผีมงาย	-อัตลักษณ์ศักดิ์ศรีของชุมชน

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ตอนที่ 3 ปัจจัยที่ส่งผลกระทบต่อสถานภาพของสื่อพิธีกรรมแซงชะนาม

1. ปัจจัยภายใน

1.1 ความเชื่อความศรัทธา

จะเห็นได้ว่าสื่อพิธีกรรมแซงชะนามได้รับการปฏิบัติสืบทอดกันมาตั้งแต่ยุคที่ 1 จนถึงปัจจุบัน **ไม่ได้เป็นสื่อที่สูญหาย**ไปจากชุมชนบ้านโพนจานเลยแต่อย่างใด อาจกล่าวได้ว่าสาเหตุที่สื่อสามารถดำรงอยู่มาได้อย่างยาวนานนั้นเป็นเพราะสื่อพิธีกรรมแซงชะนามเป็นสื่อที่มีความเชื่อเรื่อง “ผี” กำกับอยู่เบื้องหลัง และด้วยลักษณะนิสัยของชาวไทใต้ตั้งเดิมก็เป็นกลุ่มที่มีความเชื่อเรื่องการนับถืออำนาจเหนือธรรมชาติอย่างเข้มงวดมาตั้งแต่บรรพบุรุษอยู่แล้ว จึงได้มีการปฏิบัติสืบทอดต่อกันมาอย่างต่อเนื่อง แม้ในช่วงหนึ่งชาวไทใต้รุ่นใหม่จะไม่ค่อยสนใจพิธีกรรมที่มีความเชื่อเรื่องผี แต่ก็ไม่พบว่ามี การแสดงพฤติกรรมหรือคำพูดในเชิงลบหลู่พิธีกรรม

แม้แต่ในกลุ่มเด็กและเยาวชนรุ่นใหม่ ที่น่าจะเป็นกลุ่มที่มีความเชื่อถือเรื่องผีน้อยลง แต่จากการสนทนากลุ่มกับเด็กและเยาวชนในหมู่บ้าน ทำได้ข้อสรุปว่า กลุ่มเด็กและเยาวชนรุ่นใหม่ในหมู่บ้านยังคงมีความเชื่อเกี่ยวกับเรื่องผีที่อยู่ในพิธีกรรมแซงชะนามไม่แตกต่างไปจากพ่อแม่ปู่ย่าตายาย แม้ว่าเด็กและเยาวชนจะ “ลดทอนความสนใจ” ในสื่อพื้นบ้านลงไปมาก แต่ก็ไม่เคยมีใครลบหลู่หรือไม่เชื่อถือพิธีกรรมแซงชะนาม จะมีก็เพียงกรณีที่เกิดความรู้สึกเขินอายที่แม่ของตน ซึ่งเป็นลูกแก้วเกิดอาการแสดงท่าทางรำยรำแปลกๆ ในเวลาแซงชะนาม จนเกิดกรณีการพยายาม “ต่อรอง” กับอำนาจของผีเพื่อจะได้ไม่ต้องไปประกอบพิธีกรรม

ในขณะที่เด็กและเยาวชนหลายคนยังมีความอย่างเหนียวแน่นว่า “ผี” ยังได้ให้ประโยชน์ในแง่ของการเสริมสร้างขวัญกำลังใจและมีอำนาจในการดลบันดาลให้เกิดความสำเร็จในสิ่งที่มุ่งหวัง

“หนูยังไม่ได้ไปบนปูตาเลยคะ ยังไม่ได้ไปขอเรื่องเกรดเทอมนี้เลย ส่วนมากเวลาเด็กๆ ที่นี้เขาจะเรียนจะสอบก็จะไปไหว้ที่ดอนปู่ย่าหรือผีบรรพบุรุษที่บ้านเขา”

(กฤษณา จันทะคุณ, สัมภาษณ์ 10 มกราคม 2551)

1.2 ข้อจำกัดของตัวสื่อ

จากการศึกษาพบว่าสื่อมีข้อจำกัดในด้าน “ช่องทางการสื่อสาร” โดยมีการกระทำเพียงปีละครั้ง และมีความเข้มงวดในเรื่องสถานที่คือจะต้องจัดที่ลานบ้านของแม่แก้วเท่านั้น นอกจากนี้ยังจำกัดในเรื่อง “เกณฑ์ของผู้ที่เข้าร่วม” โดยพบว่าผู้ที่มีบทบาทเข้าไปเกี่ยวข้องกับสื่อพิธีกรรมแซงชะนามมากที่สุดตั้งแต่ยุคที่ 1 จนถึงยุคที่ 3 คือ กลุ่มผู้หญิงวัยกลางคนและผู้เฒ่าผู้แก่ แม้แต่บทบาทของ “ล่าม” ที่ในอดีตเคยเป็นของผู้ชายนั้น กลับพบว่าในยุคที่ 2 และ 3 ผู้หญิงได้เข้ามา มีบทบาทหน้าที่นี้ด้วย

ด้วยเหตุที่สื่อที่เปิดพื้นที่ให้ “ผู้หญิง” ได้เข้ามา มีบทบาทได้มากกว่า “ผู้ชาย” โดยผู้หญิงเป็นผู้ประกอบพิธีกรรมโดยตรงในขณะที่พักบ้าน และเด็กเยาวชนชายหญิงมีฐานะเป็นเพียง “ผู้รับสารรอบ นอก” วงของพิธีกรรมเท่านั้น ซึ่งการที่พิธีกรรมเป็นสื่อที่มีความซับซ้อนและมีข้อจำกัดในการเข้าร่วมในฐานะผู้ส่งสาร ส่งผลกระทบในด้านความสนใจและตระหนักถึงคุณค่าของสื่อพื้นบ้านที่พบว่ามีน้อยลงมาตั้งแต่ยุคที่ 2 จนถึงปัจจุบัน

จากข้อจำกัดของตัวสื่อดังกล่าวจึงน่าจะเป็นสาเหตุที่ทำให้กลุ่มแกนนำ “ช่องทางการสื่อสาร” ของแซงชะนามออกไปมากขึ้นดังปรากฏในยุคที่ 2 และ 3 ที่พบว่ามีกรยึดหยุ่นเรื่องวาระในการจัดพิธีกรรมให้ใกล้กับช่วงเทศกาลสงกรานต์ รวมทั้งได้มีความพยายามในการผลักดันให้สื่อพิธีกรรมแซงชะนามออกมาสู่พื้นที่สาธารณะ รวมทั้งได้มีการขยายช่องทางไปยังสื่อพื้นบ้านชนิดอื่นๆ ที่เป็นองค์ประกอบในพิธีกรรม เช่น ผ้าทอพื้นเมือง และดนตรีพื้นเมือง เป็นต้น เพื่อขยายผู้ส่งสารหรือผู้สืบทอดให้กว้างมากขึ้น

1.3 ต้นทุนผู้นำชุมชน

สาเหตุที่สื่อพิธีกรรมแซงชะนามสามารถขยายช่องทางการสื่อสารออกมาสู่พื้นที่โรงเรียนและบูรณาการเข้าสู่สถานศึกษาได้นั้น เป็นเพราะชุมชนมีต้นทุนด้านผู้นำชุมชนจากภาคส่วนของ “โรงเรียนและวัด” ที่มีศักยภาพ โดยกลุ่มแกนนำที่เป็นศูนย์กลางหลักประกอบด้วย อาจารย์คำตา ราชมณี อาจารย์รุ่งเรือง ราชมณี อาจารย์เบญจมาศ ขวาไชยวี อาจารย์ดารารภรณ์ พิทักษ์ พระครูบวรธรรมโมภาส และพระณัฐพล กุศลจิตโต

นอกจากนี้ แกนนำชุมชนยังมีการสร้างเครือข่ายคณะทำงานของตนเองไว้กับกลุ่ม “องค์กรภายนอก” ได้แก่ เทศบาลตำบลโพธิ์สวรรค์ องค์การบริหารส่วนตำบล สภาวัฒนธรรมจังหวัด มหาวิทยาลัยราชภัฏนครพนม มหาวิทยาลัยราชภัฏสกลนคร และโครงการสื่อพื้นบ้านสื่อสาร โดยชุมชนได้รับแรงสนับสนุนส่งเสริมจากองค์กรภายนอกในการทุนความรู้ และงบประมาณ

1.4 ความสัมพันธ์ของระบบเครือข่าย

เป็นปัจจัยที่สำคัญในการประคับประคองสื่อพิธีกรรมให้คงอยู่มาได้จนถึงทุกวันนี้ ดังจะเห็นได้ว่า แม้ในยุคสมัยที่ความร่วมมือจากลูกหลานของผู้ประกอบพิธีกรรมแซงชนะนามลดน้อยลงเรื่อยๆ แต่การให้ความช่วยเหลือในกลุ่มเครือข่ายของผู้หญิงกลับมีความเข้มแข็งอยู่ทุกยุคสมัยทั้งนี้อาจเป็นเพราะกลุ่มผู้หญิงที่เป็นแม่บ้านและผู้เฒ่าผู้แก่นั้น มีกิจกรรมที่ส่งเสริมปฏิสัมพันธ์ระหว่างกันมากกว่าเพศชายและคนวัยอื่นๆ เช่น การจับกลุ่มทอผ้า ต่ำเสื่อ สวดมนต์ และวงสนทนาต่างๆ โดยสถานที่ที่จะพบเห็นกิจกรรมของแม่บ้านเหล่านี้ ได้แก่ ลานใต้ถุนบ้าน ใต้ถุนการเปรียญวัด และร้านค้า การมีช่องทางสื่อสารที่สม่ำเสมอจึงเป็นสิ่งที่สามารถยืดโยงความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มเครือข่ายได้อย่างเหนียวแน่น และส่งผลดีต่อการให้ความร่วมมือในการประกอบกิจกรรมพิธีแซงชนะนามอีกด้วย

2. ปัจจัยภายนอก

2.1 ความเจริญก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์และการแพทย์

ภายหลังจากที่การแพทย์แผนปัจจุบันเข้ามามีบทบาทในชีวิตประจำวันของชาวไทยได้มากขึ้นทำให้ในช่วงยุคที่ 2 พบว่าการรักษาแบบความเชื่อพื้นบ้านอย่างพิธีเหยาลดบทบาทอย่างมากเนื่องจากเมื่อชาวบ้านเกิดอาการเจ็บป่วยจะนิยมไปสถานเอนามัยและโรงพยาบาลก่อนเป็นอันดับแรก แต่ถ้าหากรายใดอาการไม่ดีขึ้นเป็นระยะเวลานานจึงจะกลับมาทำการเหยา ซึ่งมีสถานภาพเป็นทางเลือกที่ 2 และนั่นก็หมายถึงการลดจำนวนลงของผู้ที่จะต้องกลายเป็นลูกแก้วสมาชิกระยะแซงชนะนามด้วยนั่นเอง

“ตั้งแต่แม่มาสอนที่นี่แรกๆ ก็แนะนำว่าไปหาหมอเถอะ เขาก็ไม่ไปกันนะ ถามว่าทำไมไม่ไป ไม่มีเงินหรือ เขาก็ไม่พูดนะว่ามีหรือไม่มี บอกแต่ไม่อยากไปเหยาเดี๋ยวก็หาย หลังจากนั้นมาพอมันเจริญแล้วเขาก็ไปหาหมอก่อนนะ นอกจากหาหมอกินยา 3-4 วัน ไม่หาย เขาก็จะมาเหยาควบคู่กันไป”

(เบญจมาศ ขวาชัยวี, สัมภาษณ์ 10 มกราคม 2551)

ผลกระทบจากความเจริญทางการแพทย์เป็นปัจจัยที่ลดบทบาทของสื่อพิธีกรรมแซงชนะนามลงอย่างมาก โดยเฉพาะในกลุ่มของผู้ที่มีการศึกษาและกลุ่มเด็กเยาวชนรุ่นใหม่ที่จะให้ความเชื่อถือในหลักวิทยาศาสตร์และการรักษาแพทย์แผนปัจจุบันมากกว่าความเชื่อเรื่องอำนาจเหนือธรรมชาติ และเป็นสาเหตุที่ทำให้สถานภาพของการเป็นสมาชิกคณะแซงชนะนามในยุคที่ 2 และยุคที่ 3 ได้เริ่มเคลื่อนตัวออกจากความสนใจของคนกลุ่มนี้เรื่อยๆ จนกลายเป็นการปล่อยปละละเลยในบทบาทหน้าที่ความรับผิดชอบของตนเอง เช่น ลูกหลานจะไม่กลับบ้านมาเข้าร่วมพิธีกรรมแซงชนะนามและดูแลช่วยเหลือยายและแม่ เป็นต้น

2.2 ความสะดวกของเส้นทางคมนาคม

ในอดีตเส้นทางคมนาคมสัญจรของหมู่บ้านโพนจานเป็นไปอย่างยากลำบาก พื้นที่โดยรอบเป็นป่าไม้รกทึบไม่มีเส้นทางเข้าออกมากนัก หากต้องการออกไปนอกหมู่บ้านชาวบ้านจะใช้วิธีเดินเท้าและใช้วัวเทียมเกวียน จึงเป็นสาเหตุทำให้ชาวไทลื้อในยุคอดีตต้องมีการพึ่งพารักษาแบบพื้นบ้านเป็นอันดับแรก

แต่ต่อมาในยุคที่ 2 เป็นยุคที่มีสถานีอนามัยอำเภอโพนสวรรค์เกิดขึ้นแล้ว ชาวบ้านที่พอจะมีจักรยานเป็นพาหนะก็จะนิยมไปรักษาพยาบาลที่สถานีอนามัยแห่งนี้ และเมื่อประมาณ 10 กว่าปีที่ผ่านมาก็มีการก่อตั้งสถานีอนามัยตำบลโพนจาน ชาวบ้านก็หันมาใช้บริการสถานีอนามัยแห่งนี้เพราะอยู่ใกล้ชุมชน

ในปีพ.ศ. 2534 ภายหลังจากที่ภาครัฐได้สร้างถนนทางหลวงหมายเลข 2028 สายท่าอุเทน-กุสุมาลย์ ตัดผ่านหมู่บ้าน และสามารถใช้สัญจรไปยังจังหวัดสกลนครและนครพนมได้อย่างสะดวกมากขึ้น ก็พบว่าชาวบ้านส่วนใหญ่จะไปใช้บริการด้านการรักษาพยาบาลที่โรงพยาบาลจังหวัดสกลนครเพิ่มขึ้นด้วย

ปัจจัยเรื่องเส้นทางการคมนาคม จึงเป็นอีกปัจจัยหนึ่งที่มีผลกระทบต่อสถานภาพของสื่อพิธีกรรมแซงชะนามอย่างมาก เพราะจะเห็นว่าในยุคปัจจุบันการรักษาแบบความเชื่อพื้นบ้านเริ่มลดน้อยลง หรือชาวบ้านจะให้ความสำคัญเป็นอันดับรองลงมาจากการรักษาแบบแพทย์แผนปัจจุบัน ซึ่งนั่นหมายถึงการลดจำนวนลงของผู้ที่จะมาเป็นสมาชิกในคณะแซงชะนามด้วยนั่นเอง

นอกจากนี้ การมีเส้นทางคมนาคมที่สะดวกสบายยังได้ส่งผลกระทบต่อสื่อพื้นบ้านที่เป็นสายโซ่อีกด้วย เช่น ผ้าทอพื้นเมือง ที่แม้ว่าชาวไทยใฝ่จะยังคงมีการทอและใช้ชุดพื้นเมืองในพิธีกรรมแซงชะนาม แต่จะพบว่าวัสดุที่ใช้เปลี่ยนแปลงไปจากในอดีตอย่างสิ้นเชิง โดยแม่บ้านและผู้เฒ่าผู้แก่ที่ทอผ้าได้หันมาใช้เส้นด้ายสังเคราะห์แทนเส้นใยฝ้าย เนื่องจากสามารถหาซื้อได้ง่ายกว่าในอดีตนั่นเอง

“เดี๋ยวนี้กะใช้ด้ายโกลแล้ว เดี่ยวนี้มันบ่มีฝ้าย บ่มีไผปลูกแล้วมันเหมิด เดี่ยวนี้โกลมันไปซื้อง่าย ซื้อร้านขายยาก็กะมี บ้านเขาไปซื้อมาแต่ในเมืองพุ้นกะเอามาขายบ่แพงดอก”

(กลม ข้ามประเทศ, สัมภาษณ์ 12 มกราคม 2551)

2.3 การศึกษา

1) ผลกระทบในเชิงบวก

ชาวไทยใฝ่หมู่บ้านโพนจวนจะไม่ค่อยให้ความสำคัญกับการศึกษามาตั้งแต่อดีต ทำให้โดนกลุ่มชาติพันธุ์อื่นๆ ดูถูกดูแคลนว่าเป็นกลุ่มที่ด้อยพัฒนา และเกิดทัศนคติที่สั่งสมมาจนกลายเป็นลักษณะนิสัยที่ทำให้ไม่มีความมั่นใจในตนเองและไม่กล้าแสดงออก แต่สำหรับกลุ่มคนที่กล้านำเสนอเรื่องสื่อพื้นบ้านไทยใฝ่ต่อสาธารณชน จะเห็นได้อย่างชัดเจนว่าเป็นกลุ่มคนที่ได้รับการศึกษา ได้แก่ คณะครูโรงเรียนบ้านโพนจวน และพระสงฆ์ ซึ่งเป็นกลุ่มมีต้นทุนภูมิความรู้ความมั่นใจในตนเอง และมีเครือข่ายกับองค์กรต่างๆ จึงมีความเชื่อมั่นในตนเองและมีศักยภาพในการยกระดับอัตลักษณ์ศักดิ์ศรีของชาวไทยใฝ่ให้เป็นที่ยอมรับและเป็นที่ยูจักในสายตาคนภายนอกวัฒนธรรม

“ผู้บริหารโรงเรียนคือผอ.คำตาท่านเป็นคนที่นี้เป็นลูกไล่เป็นผู้นำคนแรกของชุมชนที่พยายามจะเปลี่ยนหรือพัฒนา ท่านมาเป็นผู้บริหาร ท่านก็ใช้โอกาสโรงเรียนนี้แหละเป็นการดึงชุมชนในการพัฒนาชุมชน”

(ดารารภรณ์ พิทักษ์, สัมภาษณ์ 12 มกราคม 2551)

2) ผลกระทบในเชิงลบ

แต่ในขณะที่เดียวกันก็มีกลุ่มคนที่ได้รับการศึกษา ไม่ค่อยให้ความสำคัญและความสนใจในสื่อพื้นบ้านที่มีความเกี่ยวข้องกับเรื่องผีด้วยเช่นกัน

“การผลักดันเรื่องแซงชะนาม ต้องใช้ความร่วมมือเยอะพอสมควร ต้องประชุมกันเยอะๆ โดยเฉพาะครู ต้องสร้างการตระหนักให้ครูเยอะเลย กลัวครูจะแอนตี้ เพราะครูหลายคนก็ไม่ใช่คนท้องถิ่น เขา ก็อาจจะไม่ค่อยเชื่อเรื่องนี้”

(คำตา ราชมณี, สัมภาษณ์ 17 ธันวาคม 2551)

นอกจากนี้ การที่คนรุ่นหลังกลุ่มหนึ่งได้มีโอกาสไปต่อศึกษาภายนอกชุมชนก็กลับกลายเป็นดาบสองคมสำหรับการสืบทอดสื่อพื้นบ้าน เพราะปรากฏว่าได้ทำให้คนกลุ่มนี้ห่างหายจากการเข้าร่วมพิธีกรรมแซงชะนาม ซึ่งมีผลทำให้ “ความสนใจ” ในสื่อพื้นบ้านลดน้อยลงตามไปด้วย

“เราก็ไปเรียนหนังสือที่อื่นไง ก็ไม่ค่อยได้มีเวลาได้ดู ตัวเราก็ไม่ค่อยได้สนใจในเรื่องนี้ด้วย เรามีหน้าที่อย่างเดียวคือ เอาข้าวเอาปลาไปให้แค่นั้น เป็นคนดีด้วย เวลาเขาบอกให้ไปรำไป ฟ้อนก็ไม่ค่อยไปหรอก เราได้เรียนไง ”

(บุณทริกา มั่นเหมาะ, สัมภาษณ์ 10 มกราคม 2551)

“พี่สาวหนูก็ไม่ค่อยได้มาช่วยทำอะไรมาก ก็เขาไปเรียนหนังสือที่อื่นตั้งนานแล้วไง ไม่ค่อยได้กลับบ้าน ก็มีเรามีญาติๆ ช่วยกัน”

(นงนุช กุจนา, สัมภาษณ์ 11 มกราคม 2551)

2.4 เศรษฐกิจ

1) ผลกระทบในเชิงบวก

- **การประกอบอาชีพ** ชาวไทได้ยึดถือการประกอบอาชีพทำนาทำไร่เป็นอาชีพหลักตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน และทุกครอบครัวจะมีที่นาเป็นของตนเอง ดังนั้น ชาวไทได้จึงยังคงมีความเชื่อเรื่องการเคารพบูชาผีไร่ผีนาอย่างเคร่งครัด เพราะเชื่อว่าจะช่วยให้ผลผลิตอุดมสมบูรณ์ ชาวไทได้จึงหลีกเลี่ยงพฤติกรรมที่อาจจะเป็นสาเหตุทำให้ผีไร่ผีนาไม่พอใจ รวมถึงให้การอนุรักษ์ สืบทอดพิธีกรรมแซงชะนาม ซึ่งเป็นพิธีกรรมที่มีวัตถุประสงค์เพื่อเลี้ยงบูชาและแสดงความกตัญญูต่อผีไร่ผีนาโดยตรง ปัจจุบันด้านการประกอบอาชีพจึงเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้สื่อพิธีกรรมแซงชะนามสามารถดำรงอยู่ได้ในสังคมชาวไทได้หมู่บ้านโพนจานอย่างเหนียวแน่น

- **ค่าใช้จ่ายในพิธีกรรม** เป็นปัจจัยหนึ่งส่งผลต่อการดำรงอยู่ของสื่อพิธีกรรมแซงชะนาม เนื่องจากหากเปรียบเทียบกันระหว่างค่าใช้จ่ายที่เกิดขึ้นในพิธีเหยา รวมถึงแซงชะนามกับการไปรักษาที่โรงพยาบาลแล้ว การไปโรงพยาบาลนั้นย่อมมีค่าใช้จ่ายที่สูงกว่ามาก

“บางคนแทบไม่อยากจะไปโรงพยาบาลเลย เขาบอกเหยาอย่างเดียวเถอะ เดี๋ยวก็หายหรืออาจจะเป็นเพราะว่าเขาไม่มีเงิน หรือทางมันลำบากก็ไม่วู้ เพราะเมื่อก่อนโรงพยาบาลอยู่ไกลมาก ถ้าไปต้องใช้เงินด้วยเนาะ”

(เบญจมาศ ขวาไชยวี, สัมภาษณ์ 10 มกราคม 2551)

ดังนั้น จะเห็นได้ว่าในยุคปัจจุบันจะยังคงมีกลุ่มคนที่มารับการเหยารักษากับแม่แก้วอยู่เรื่อยๆ ดังการสัมภาษณ์แม่แก้ว เศษมูลตองคะ ที่พบว่าในแต่ละปีจะยังคงมีลูกแก้วในคณะแซงชะนามมาเป็นสมาชิกหน้าใหม่อยู่บ้างเพราะมีการเหยาเกิดขึ้นทุกปี

“กะสิมีมาเพิ่มอยู่ทุกปี ปีนี้กะได้เพิ่มมาอีก 8 คน เขาบได้เหยาอยู่แต่บ้านนี้บ้านเดียว”

(เศษ มูลตองคะ, สัมภาษณ์ 4 มกราคม 2551)

นอกจากนี้ ค่าใช้จ่ายในพิธีกรรมยังส่งผลกระทบต่อการดำรงอยู่ของสื่อพิธีกรรมแซงชะนาม เนื่องจากได้ทำให้เกิดการรวมกลุ่มของสมาชิกคณะแซงชะนามอย่างเหนียวแน่นจนเกิดเป็นเครือข่าย แม้การประกอบพิธีกรรมแซงชะนามจะสามารถแยกไปกระทำเพียงลำพังได้ แต่พบว่าสมาชิกก็จะเลือกที่จะกระทำพร้อมๆ กันภายในกลุ่มเพื่อเลี่ยงการแบกรับภาระค่าใช้จ่ายที่สูงแต่เพียงลำพัง สื่อพิธีกรรมแซงชะนามจึงกลายเป็นสื่อของจำนวนมาก เป็นโอกาสที่ทำให้คนในกลุ่มมาสร้างปฏิสัมพันธ์กัน ซึ่งเท่ากับเป็นหลักประกันว่าสื่อจะไม่สูญหายไปโดยง่าย

“ถ้าใครเป็นลูกแก้วแล้ว ไม่ว่าจะอยู่ที่ไหนก็ต้องกลับมาทำให้ได้ ขาดงานก็ต้องมาไม่มาร่วมก็ได้ แต่คุณต้องไปทำพิธีที่บ้านคุณเอง ลงทุนเอง จ้างแม่แก้วเอง ส่วนมากเขาประหยัด เขาก็จะลงงานมา”

(เบญจมาศ ขวาไชยวี, สัมภาษณ์ 10 มกราคม 2551)

● สื่อพื้นบ้านสร้างรายได้

ในท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงเกี่ยวกับสถานภาพของสื่อพื้นบ้านในยุคที่ 3 ที่พบว่า จะพบว่าสื่อพื้นบ้านบางประเภทเริ่มสูญหายไป แต่ “ผ้าทอพื้นเมือง” สามารถที่จะดำรงอยู่ได้อย่างเข้มแข็ง ทั้งนี้เป็นเพราะปัจจุบันสื่อทั้งสองประเภทสามารถที่จะสร้างรายได้ให้กับคนในชุมชน ดังจะเห็นได้ว่าการตั้งกลุ่มทอผ้าเพื่อผลิตและขายทั้งในและนอกชุมชน

2) ผลกระทบในทางลบ

มิติด้านเศรษฐกิจที่ส่งผลกระทบต่อสถานภาพของสื่อพิธีกรรมแซงชะนามสามารถแบ่งออกได้ดังนี้

● การอพยพไปทำงานต่างถิ่น

ภาวะเศรษฐกิจที่เปลี่ยนแปลงไปส่งผลให้เกิดการแข่งขันในด้านการทำมาหากินมากยิ่งขึ้น ปรากฏการณ์นี้เริ่มปรากฏอย่างชัดเจนเมื่อประมาณ 10 ปีที่ผ่านมา พ่อแม่ส่วนใหญ่ไม่

นิยมส่งบุตรหลานให้เรียนต่อไปมากกว่าระดับชั้นมัธยมศึกษาชั้นปีที่ 3 ของโรงเรียนบ้านโพนจาน จึงพบว่าวัยรุ่นส่วนใหญ่มักจะย้ายถิ่นฐานไปทำงานในต่างจังหวัดและกรุงเทพฯ เพื่อหาเงินส่งกลับมาให้ครอบครัว ปัจจุบัน ประชากรส่วนใหญ่ที่อยู่ในหมู่บ้านก็คือเด็กอายุไม่เกิน 16 ปี และผู้ที่มีอายุ 40 ปีขึ้นไป

การแข่งขันทางเศรษฐกิจได้ส่งผลกระทบต่อโดยตรงต่อการทำบาทหน้าทีของลูกหลานเมื่อถึงฤดูกาลแข่งชะนาม เนื่องจากพบว่า**เยาวชนหนุ่มสาว**เริ่มไม่ให้ความสำคัญในการกลับมาช่วยพิธีกรรมแข่งชะนามเหมือนที่ผ่านมาในอดีต ปล่อยให้มันเป็นเพียงชื่อของผู้หญิงวัยกลางคนและหญิงสูงอายุ เริ่มพบปัญหาว่ามีการส่งเงินไปช่วยแรงงานแทนการไปเข้าร่วมพิธีกรรม และให้ความช่วยเหลือบุญการีตามบาทหน้าทีที่เคยได้รับมอบหมาย ทำให้ความร่วมมือร่วมใจและการแสดงความกตัญญูลดลง รวมไปถึงการที่ไม่เห็นคุณค่าของชื่อพื้นบ้านอีกต่อไป

“ช่วงหลังๆ ลูกบางคนก็ติดธุระ ก็ฝากแต่เงินมาแทน ตัวเขาไม่มา พ่อแม่ก็ไม่ได้ว่าอะไร อาจจะว่าดีด้วยซ้ำไป”

(รุ่งเรือง ราชมณี, สัมภาษณ์ 10 มกราคม 2551)

● **เกษตรกรรมเพื่อการค้า** ในปัจจุบันชาวบ้านมีการหันมาทำเกษตรกรรมเพื่อการค้ามากขึ้น โดยอาชีพที่เป็นที่นิยมคือการทำ “สวนยางพารา” ซึ่งการทำสวนยางพาราเป็นจุดเริ่มต้นของเปลี่ยนแปลงพื้นที่ป่าที่เคยเป็นแหล่งกำเนิดของวัตถุดิบที่จำเป็นต่อการผลิตชื่อพื้นบ้านที่เป็นสายโซ่ของพิธีกรรมแข่งชะนามได้ค่อยๆ สูญสลายไป ซึ่งได้แก่ ฝ้าย ต้นเตยป่า และสมุนไพรไทรไต้

2.4 การสนับสนุนจากองค์กรภายนอก

1) ผลกระทบในทางบวก

การเข้ามาส่งเสริมสนับสนุนและให้ความสนใจต่อชื่อพิธีกรรมแข่งชะนามของหลายหน่วยงาน ได้แก่ เทศบาลอำเภอโพนสวรรค์ องค์การบริหารส่วนตำบลโพนจาน สภาวัฒนธรรม

จังหวัด มหาวิทยาลัยราชภัฏสกลนคร มหาวิทยาลัยราชภัฏนครพนม สื่อมวลชนท้องถิ่น โครงการสื่อพื้นบ้านสื่อสารสุข (สพส.) ได้ทำให้เกิดการขยายช่องทางสื่อสารของพิธีกรรมแซง ชะนามและสื่อพื้นบ้านที่เป็นสายโซ่ และการให้ความสนใจจากองค์กรภายนอกยังเป็นปัจจัย ส่งเสริมสำคัญที่ส่งผลในทางบวกต่อทัศนคติของชาวบ้านโพนจานเกิดความมั่นใจในอัตลักษณ์ คักดีศรีของตนเอง และกระตุ้นให้เกิดความรู้สึกรู้สึกต้องการจะอนุรักษ์และสืบทอดสื่อพื้นบ้านไทใต้ เอาไว้

“สังเกตจากปีที่แล้วที่เรา่วมโครงการ พอมี สพส.กระตุ้น ครูอาจารย์กระตุ้น สังคม กระตุ้น องค์กรส่วนท้องถิ่นกระตุ้น ใครให้ความสนใจ ให้กำลังใจ เหมือนเขามีพลัง ทุกคนทุ่มเท ทุกคนช่วยกัน มีอะไรก็เอาออกมาโชว์ มีความสามัคคีพร้อมเพรียงกัน มันเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้น”

(รุ่งเรือง ราชมณี, สัมภาษณ์ 9 มกราคม 2551)

2) ผลกระทบในทางลบ

ในยุคที่ 2 ตั้งแต่ประมาณปี พ.ศ.2540 ภาครัฐบาลองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ได้แก่ เทศบาลอำเภอโพนสวรรค์ และอบต.โพนจาน ได้เข้ามาสนับสนุนด้านสิ่งของเครื่องใช้ต่างๆ ให้กับ ชาวไทใต้บ้านโพนจานเพิ่มมากขึ้น การแจกสิ่งของเครื่องใช้เหล่านี้ให้แก่ชุมชน ได้ส่งผลกระทบต่อ การดำรงวิถีชีวิตของชาวไทใต้และการดำรงอยู่ของสื่อพื้นบ้านอย่างคาดไม่ถึง กล่าวคือ มีผลทำให้ ชาวไทใต้ไม่ค่อยให้ความสำคัญกับการผลิตสิ่งของเครื่องใช้ในครัวเรือน แต่กลับรอการพึ่งพา จากภาครัฐและหันไปใช้เครื่องอุปโภคสำเร็จรูปที่มีขายตามท้องตลาดกันมากขึ้น

“แต่ก็เห็ดเองเห็ดดัดของอียังกะดาบ่ค่อยได้ซื้อ ที่เห็นของแปลกๆ แบบว่าแปลกๆ นี่คือไทบ้านเฮาเห็ดบ่เป็นนั่นนะ เดี่ยวนี้กะมีแต่เขาเอามาแจก กะบ่ค่อยอยากเห็ดปานได้ พวกพริก อียังเฮากะยังปลูกกินเอง”

(จำลอง โพิธิเสน, สัมภาษณ์ 12 มกราคม 2551)

**ส่วนที่ 3 บทบาทหน้าที่ของสื่อพิธีกรรมแซงชะนามในการเสริมสร้างอัตลักษณ์ศักดิ์ศรี
ของชาวไทยได้อย่างไรทั้งใน ยุคอดีต ยุคปีพ.ศ. 2528-2548 และยุคปีพ.ศ.2549-ปัจจุบัน**

ปัญหานำข้อนี้เป็นการวิเคราะห์ถึง กระบวนการทำบทบาทหน้าที่ของสื่อพิธีกรรมแซงชะนามที่เกิดขึ้นภายใต้ความเปลี่ยนแปลงของมิติกาลเวลา โดยผู้วิจัยจะเน้นในกรอบของบทบาทหน้าที่ที่เป็นแนวทางส่งเสริมให้เกิดอัตลักษณ์ศักดิ์ศรีของชาวไทยได้ ซึ่งได้ใช้วิธีการวิเคราะห์ตามกรอบบทบาทหน้าที่สื่อพิธีกรรม ผู้วิจัยขอเสนอผลการอภิปราย ดังนี้

1. หน้าที่ในการสร้าง/สืบทอดอัตลักษณ์/ตัวตน
2. หน้าที่สืบทอดความเชื่อ
3. หน้าที่ในการสร้างความสามัคคี
4. หน้าที่ในการสร้างความทรงจำร่วมกัน
5. หน้าที่ในการสร้างเอกภาพ

หน้าที่เพิ่มเติมจากกรอบแนวคิดบทบาทหน้าที่สื่อพิธีกรรม

6. หน้าที่ในการสร้างเสริมสุขภาวะชุมชน
7. หน้าที่ในการเป็นแหล่งเรียนรู้ทางวัฒนธรรม

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

1. หน้าที่ในการสร้าง/สืบทอดอัตลักษณ์/ตัวตน

ยุคอดีต

1.1 อัตลักษณ์โดยรวมของชาวไทโส้หมู่บ้านโพนจาน

- อัตลักษณ์เรื่องการเป็นชุมชนที่นับถือผี

เนื่องจากชาวไทโส้มีการดำรงวิถีชีวิตแบบพึ่งพาธรรมชาติ ประกอบกับในอดีตเป็นช่วงเวลาที่ต้องประสบกับภัยธรรมชาติ น้ำท่วม ฝนแล้ง โรคระบาด และภัยจากสัตว์ป่า ชาวไทโส้จึงมีความเชื่อเรื่องการเคารพภูซ้านับถือ “ผี” อย่างเข้มงวด เพราะเชื่อว่าเป็นผู้มีอำนาจในการคุ้มครองให้พ้นจากภัยธรรมชาติ รวมทั้งเป็นสิ่งที่จะสามารถยึดเหนี่ยวกลุ่มของตนเอาไว้ได้อย่างเหนียวแน่น

อัตลักษณ์เรื่องการนับถือผีของชาวไทโส้เป็นที่มาของสื่อพิธีกรรมแซงชะนาม ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงอัตลักษณ์ในความเป็น “สังคมเกษตรกรรม” เนื่องจากพิธีกรรมเกิดจากความเชื่อในการนับถือ “ผีน้ำ” ซึ่งเป็นผีประเภทที่สถิตอยู่ในสภาพแวดล้อมธรรมชาติ เช่น ไร่ นา ป่า เขา เมื่อชาวไทโส้มีการทำผีดผีจนอาจเป็นสาเหตุทำให้ป่วยไข้ก็จะต้องทำการเหยรักษาและกลายมาเป็นสมาชิกในคณะแซงชะนามผีน้ำ และประกอบพิธีกรรมเลี้ยงบูชาผีน้ำเป็นประจำทุกปี

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าชาวไทโส้จะไม่ใช้กลุ่มชาติพันธุ์เดียวที่มีการนับถือ “ผี” อย่างเคร่งครัด เนื่องด้วยความเชื่อเรื่องอำนาจธรรมชาติปรากฏอยู่ในกลุ่มชาติพันธุ์อื่นๆ ที่อยู่อาศัยใกล้เคียงกับชาวไทโส้ด้วย ได้แก่ ญ้อ กระเลิง และโย้ย แต่กลับพบว่ากลุ่มชาติพันธุ์ไทโส้มีการประกอบพิธีกรรมที่เกี่ยวกับความเชื่อเรื่อง “ผี” แบบไม่เปิดเผย ซึ่งแตกต่างกับชนเผ่าอื่นๆ และนี่ก็เป็นอีกหนึ่งสาเหตุที่ทำให้สังคมข้างเคียงมองว่าชาวไทโส้เป็นชนเผ่าที่ด้อยพัฒนา

- อัตลักษณ์เรื่องการเป็นสังคมปิด

ชาวไทโส้ในหมู่บ้านโพนจานอพยพมาจากสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาวเมื่อปีพ.ศ.2260 ในอดีตหมู่บ้านโพนจานเป็นลักษณะของสังคมปิดเนื่องจากสภาพพื้นที่โดยรอบหมู่บ้านเป็นป่าและทุ่งนา ไม่มีเส้นทางคมนาคมที่สะดวกสบาย ในการสัญจรเข้าออกนอกหมู่บ้านก็จะใช้วิถีเดินเท้าหรือใช้วัวเทียมเกวียน ชุมชนเพิ่งเริ่มที่จะมีเส้นทางคมนาคมเมื่อปี พ.ศ.2508

แต่เป็นเพียงถนนดินลูกรังสายเล็กๆ และเริ่มเป็นก้าวเข้าสู่การเป็น “สังคมเปิด” อย่างเต็มรูปแบบ เมื่อปี พ.ศ.2534 เนื่องจากมีถนนทางหลวงหมายเลข 2028 (ท่าอุเทน-กุสุมาลย์)

นี่จึงเป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้ชาวไทได้ดำรงชีวิตอยู่แต่ภายในชุมชนและโดยไม่ชอบการออกไปติดต่อกับโลกภายนอก ซึ่งสอดคล้องกับผลการศึกษาของ Frank M. Lebar (อ้างถึงใน สุรัตน์ วราภรณ์, 2541) นักมานุษยวิทยาที่กล่าวถึงกลุ่มชาติพันธุ์ไทได้ว่า “หลักฐานเรื่องพื้นที่ในการตั้งถิ่นฐานเดิมของพวกเขา (ในจังหวัดนครพนมและสกลนครปัจจุบัน) หาได้ยากเมื่อเทียบกับชาติพันธุ์อื่นเนื่องจากลักษณะบางประการของพวกเขา คือ มักไม่ค่อยออกมาทำมาหากินเผชิญกับสังคมภายนอก”

“ทางหม่องนี่ที่เห็นนี่แต่ก็กะเป็นป่าเหมิด มีแต่กกไม้ฮกๆ (รก) ไปทางพูนกะสิเป็นทุ่งเป็นป่า บ่ได้มีถนนหนทางเหมือนเดี๋ยวนี้นะ เดี๋ยวนี้นั้นเจริญหลาย แต่ว่าตอนเป็นสาวยายกะเคยเห็นรถกระบะซี่ตัดทุ่งเข้ามาอยู่กะ กะพากันแล่นไปเบิ่งแล้ว บ่มีไผเคยเห็นรถเนาะ(หัวเราะ)”

(กลม ข้ามประเทศ, สัมภาษณ์ 4 มีนาคม 2551)

“รุ่นทวดเล่าต่อๆ กันมาว่าเมื่อก่อนคนใส่หีบอยู่ในป่า คล้ายๆ กับเป็นเผ่าลี้ลับ ไม่ชอบสูงส่งกับคน เหมือนคนเผ่าผีตองเหลืองเลยแหละ ไม่อยากให้ใครมาเห็นมาพบเจอ กลัวเขาจะมากุกรรมมาทำร้าย เลยได้แต่หลบอยู่ในป่านั้นแหละ ต่อมาพอประชากรเพิ่มขึ้น เขาก็มีทางป่ากันมากไป คนใส่ก็เริ่มจะไม่มีที่หลบ แล้วมันก็มีไฟฟ้าเข้าถึงด้วยแหละ ก็ต้องยอมทนอยู่กับเผ่าอื่นๆ”

(มณฑิณี มีมงคล, สัมภาษณ์ 9 มกราคม 2551)

• อัตลักษณ์เรื่องความด้อยการศึกษา

ชาวไทได้เป็นกลุ่มชาติพันธุ์ที่ขาดโอกาสทางการศึกษามาตั้งแต่อดีต เพิ่งจะมีโรงเรียนในหมู่บ้านเมื่อปีพ.ศ. 2481 หรือช่วง 70 ปีที่ผ่านมา แต่ก็มีโอกาสได้เรียนเพียงแค่ชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 และเพิ่งจะเป็นโรงเรียนขยายโอกาสถึงชั้นมัธยมศึกษาตอนต้นเมื่อปี พ.ศ. 2534 ในปัจจุบันชาวไทได้ส่วนใหญ่ก็ยังมีค่านิยมที่ไม่ให้ความสำคัญกับการศึกษาต่อ โดย

ผู้ปกครองส่วนใหญ่ไม่นิยมส่งเสียบุตรหลานให้เรียนหนังสือต่อในระดับที่สูงขึ้น โดยมักจะอ้างเหตุผลปัจจัยด้านเศรษฐกิจเป็นหลัก

อัตลักษณ์เรื่องความด้อยโอกาสทางการศึกษาของชาวไทยใต้ จึงเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้ชาวไทยใต้ในอดีตขาดโอกาสในการพัฒนาศักยภาพตนเอง ไม่กล้าออกไปเผชิญกับสังคมภายนอก หลีกเลี่ยงการปฏิสัมพันธ์กับผู้อื่น และชอบเก็บตัวอยู่แต่ในชุมชน จนเป็นเหตุให้มีลักษณะแบบสังคมปิดและโดนดูแคลนว่าด้อยพัฒนาจากชนเผ่าอื่นๆ ว่าเป็นพวกที่นับถือ “ผี” งามายไร้สาระ

“เมื่อก่อนไปทางไหนคนใต้จะไม่กล้าออกหน้าเลยละ เพราะเขาขาดโอกาสทางการศึกษา ไม่มีใครได้เรียนหรอก อยากเรียนก็ต้องไปอยู่วัดบวชชีบวชเณรไปเลย สมัยก่อนไม่มีใครกระตุ้นการศึกษา ตามมีตามเกิด...คนเผ่าอื่นๆ เขาจะดูถูกว่าเป็นพวกไม่มีการศึกษา ใต้ได้เขาเลยไม่ค่อยสู้คน เขาเป็นคนชอบอาย เลยไม่ชอบคุยกับใคร”

(พระณัฐพล กุศลจิตโต, สัมภาษณ์ 12 มกราคม 2551)

● อัตลักษณ์เรื่องความไม่มั่นใจในตนเอง

อัตลักษณ์นี้เป็นผลสืบเนื่องมาจากการที่ชุมชนชาวไทยใต้หมู่บ้านโพนจานมีอยู่ในสภาพของสังคม “ปิด” มาเป็นเวลายาวนานกว่าสองร้อยปี จนส่งผลทำให้เกิดลักษณะอุปนิสัยที่ไม่ค่อยมั่นใจในตนเองและไม่กล้าแสดงออกต่อสาธารณะมาจนถึงปัจจุบัน

อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยตั้งข้อสังเกตว่าปัจจัยที่ทำให้ชาวไทยใต้มีอัตลักษณ์เรื่องความไม่มั่นใจในตนเองนั้น ยังเกิดมาจากการ “รับรู้” เกี่ยวกับอัตลักษณ์ศักดิ์ศรีที่หล่อหลอมมาตั้งแต่รุ่นบรรพบุรุษ โดยสามารถแบ่งออกได้เป็น 2 ลักษณะดังนี้

1) การรู้สึกว่าย่ำแย่ที่สุดคือการมองตัวเอง

จากการสัมภาษณ์กลุ่มเป้าหมายในพื้นที่ที่สะท้อนให้เห็นว่าสาเหตุประการแรกที่ทำให้ชาวไทยได้มีลักษณะนิสัยของความไม่กล้าแสดงออกและไม่มั่นใจในตนเอง เกิดขึ้นจากการประเมินและตัดสินคุณค่าตนเอง

“คนโล้สมัยปู่ย่าตายายจะชอบรู้สึกว่าคุณมีปมด้อย ตัวเองไม่เหมือนคนอื่น ตัวเองบ้านนอกกลัวเขาจะล้อเลียนเรา.....ก็เพราะโล้เราเป็นคนกลุ่มน้อย วัฒนธรรมไม่เจริญ ที่บอกว่าไม่เจริญก็เพราะมีความเชื่อในเรื่องผีมาก”

(บุญทริกา มั่นเหมาะ, สัมภาษณ์ 10 มกราคม 2551)

“รุ่นทวดเล่าต่อๆ กันมาว่าเมื่อก่อนคนโล้หลบอยู่ในป่า คล้ายๆ กับเป็นเผ่าลี้ลับ ไม่ชอบสูงลิบกับคน เหมือนคนเผ่าผีตอแหลล่องเลยแหละ ไม่อยากให้ใครมาเห็นมาพบเจอ กลัวเขาจะมานุกรูกรูมาทำร้าย เลยได้แต่หลบอยู่ในป่านั้นแหละ ต่อมาพอประชากรเพิ่มขึ้น เขาก็มีถางป่ากันมากไป คนโล้ก็เริ่มจะไม่มีที่หลบ แล้วมันก็มีไฟฟ้าเข้าถึงด้วยแหละ ก็ต้องยอมทนอยู่กับเผ่าอื่นๆ โดยที่ยังคงถูกปลูกฝังนิสัยขี้อาย ไม่กล้าแสดงออกมาโดยตลอด”

(มณฑิณี มีมงคล, สัมภาษณ์ 9 มกราคม 2551)

“มันเกิดจากพฤติกรรมหรือนิสัยดั้งเดิมของเผ่าโล้ เพราะเผ่าโล้เป็นชนกลุ่มน้อยอยู่แล้ว ซึ่งคนอื่นจะมองแบบดูถูกเหยียดหยามพฤติกรรม แม้แต่ภาษาก็ไม่เหมือนคนอื่นอยู่แล้ว เวลาพูดภาษากลาง ภาษาลาวทั่วไป ภาษาโล้จะออกมาปนแปงๆ ทำให้คนทั่วไปหัวเราะกลายเป็น...ปมด้อย”

(คำตา ราชมณี, สัมภาษณ์ 17 ธันวาคม 2550)

“ลักษณะโดยทั่วไปจะเป็นคนสุภาพขี้อาย เขาอายุจนคิดว่าเป็นปมด้อย มองทุกอย่างของตัวเองเป็นปมด้อย ด้อยทุกอย่าง เลยไม่กล้า”

(ดารารภรณ์ พิทักษ์, สัมภาษณ์ 12 มกราคม 2551)

“บางครั้งรู้สึกน้อยใจ ทำไมเผ่าอื่นต้องมาว่าเราเพราะเราก็คงเหมือนกัน แต่ตัว
 ของเราไม่ได้รู้สึกว่าเป็นปมด้อยนะ เพราะว่าเราอยู่ในกลุ่มเด่น เราได้รับการศึกษาไง เวลาเป็น
 นักเรียนก็เป็นนักเรียนในกลุ่มเด่น เวลาเรียนกับเผ่าอื่น เช่น ญ้อ เวลาโดนล้อว่า “อีโด้” ก็
 ตอบกลับไปว่า อีโด้แล้วทำไม อีโด้นี่แหละได้ดูหน้า(แขนงหน้า)อีญ้อแล้ว อีโด้นี่แหละเรียนเก่ง
 กว่า แข่งขันอะไรก็เด่นกว่า”

(บุญทริกา มั่นเหมาะ, สัมภาษณ์ 10 มกราคม 2551)

1.2 การสร้าง/สืบทอดความเป็นตัวตนบนพื้นที่สื่อพิธีกรรมแซงชะนาม

1) แสดงตัวตนแห่งการเป็นสังคมเกษตรกรรม

เนื่องจากสื่อพิธีกรรมแซงชะนามของชาวไทลื้อหมู่บ้านโพนจานมีที่มาจากกร “ผีผี
 น้ำ” ซึ่งเป็นผีที่สถิตอยู่ตามแหล่งธรรมชาติ เช่น ผีไร่ ผีนา ผีป่า ผีเขา เป็นต้น

การที่ชาวไทลื้อสามารถสืบทอดสื่อพิธีกรรมนี้มาได้ยาวนานกว่า 290 ปี จึงเป็นสิ่ง
 บ่งบอกความเป็นตัวตนและการดำรงวิถีชีวิตของชาวไทลื้อได้เป็นอย่างดีว่า เป็นชุมชนเกษตรกรรม
 ประกอบอาชีพทำไร่ ทำนา ทำสวน หาของป่า เน้นการพึ่งพิงธรรมชาติและมีความเป็นที่ยุ่เรียบง่าย
 ที่สำคัญคือ ทุกครอบครัวล้วนแล้วแต่มี “ไร่นา” ดังจะพบว่า เงื่อนไขหนึ่งที่จะต้องทำให้
 มีสถานภาพกลายเป็นลูกแก้วคือ เกิดจากการที่บุคคลหรือครอบครัวนั้นๆ ได้ไปกระทำการไม่
 สมควรต่อผีที่อารักษะผืนนาของตนเอง เป็นต้น ลักษณะนิสัยที่สำคัญประการหนึ่งของชาวไทลื้อ
 คือ จะไม่มีค่านิยมในการขายที่ดินไร่นาเพื่อหวังผลประโยชน์ตอบแทนเป็นตัวเงิน แต่ทุก
 ครอบครัวจะรักษาธรรมเนียมปฏิบัติเรื่องการเก็บรักษาที่นาที่ทำกิน ไว้เป็นมรดกตกทอดมาจนถึง
 รุ่นลูกรุ่นหลานดังที่พบอยู่ในปัจจุบัน นอกจากนี้ การธำรงรักษาพื้นที่ของสื่อพิธีกรรมแซงชะนาม
 สะท้อนให้เห็นถึงภูมิปัญญาของคนในอดีตที่ใช้สื่อพิธีกรรมเป็นเครื่องมือการสื่อสารเพื่อรักษา
 ความสัมพันธ์ระหว่างธรรมชาติและมนุษย์มาอย่างยาวนานอีกด้วย

2) สร้างความแตกต่างในความเชื่อเรื่องผี

คนส่วนใหญ่โดยทั่วไปมักจะเป็นที่เข้าใจกันว่าพิธีกรรมแข่งชะนาม เป็นพิธีกรรมที่ประกอบขึ้นเพื่อเลี้ยงบูชา “ผีบรรพบุรุษหรือผีมูล” ดังข้อมูลที่ได้พบจากแหล่งเอกสารบางแห่งที่มีการบันทึกไว้ว่า พิธีแข่งชะนามของชาวไทลื้อหมู่บ้านโพนจานเป็นพิธีกรรมที่มีวัตถุประสงค์เพื่อเลี้ยงบูชา “ผีบรรพบุรุษ”

“พิธีแข่งชะนาม เป็นพิธีกรรมการเช่นไหว้บรรพบุรุษของชนเผ่าลื้อ ที่มีคุณค่าต่อวัฒนธรรมและประเพณี ซึ่งได้ปฏิบัติกันมาทุกปี ก่อให้เกิดความรักสมัครสมานสามัคคีความร่วมมือร่วมใจกันในการประกอบพิธี ตั้งแต่เริ่มเตรียมงานจนกระทั่งเสร็จพิธีกรรมเพื่อเป็นการแสดงออกถึงความกตัญญูทวดที่ต่อบรรพบุรุษ ปกติจะทำกันในวันขึ้น 15 ค่ำ หรือ 11 ค่ำ เดือนห้า จะใช้เวลาทั้งสิ้น 1 วัน โดยจะเริ่มตั้งแต่เช้าตรู่ เริ่มจากอัญเชิญ...ผีบรรพบุรุษมาสิงสถิตในร่างกายของผู้เหยา (เยา) หรือผู้รำ แล้วผู้รำจะออกมารำยรำในท่าต่าง ๆ ตามแต่ผีตนใดจะเข้าสิงสู่ โดยมีอุปกรณ์ต่าง ๆ ที่สำคัญคือกระบอกลมไม้ไผ่ที่ใช้ในการกระทุ้งจังหวะคล้ายเสียงกลอง”

(ที่มา: <http://school.obec.go.th/banphonchan/project.doc>)

นอกจากนี้ ในพื้นที่เขตติดต่อกับหมู่บ้านโพนจานที่มีชาวไทลื้อกระจัดกระจายอยู่ในหมู่บ้านอื่นๆ อีก 4 หมู่บ้าน ได้แก่ หมู่บ้านบงคำ หมู่บ้านนาดี (อยู่ในเขตอำเภอโพนสวรรค์ จังหวัดนครพนม และหมู่บ้านโพนแพง หมู่บ้านโพนทอง (อยู่ในเขตอำเภอกุสุมาลย์ จังหวัดสกลนคร) และทั้ง 4 หมู่บ้านก็มีพิธีกรรมแข่งชะนามเช่นเดียวกับหมู่บ้านโพนจาน แต่จะพบว่ามีความแตกต่างกันเล็กน้อยในเรื่องการนับถือ “ผี” ที่เป็นสาเหตุทำให้เกิดพิธีกรรมแข่งชะนาม โดยแข่งชะนามเป็นพิธีกรรมที่มีรากฐานมาจากความเชื่อเรื่อง “ผี” ซึ่งผีจะแบ่งเป็น 2 ประเภท คือ “ผีน้ำ” และ “ผีมูล” และจากการสัมภาษณ์ผู้เฒ่าผู้แก่และผู้ที่เป็นแม่แก้วพบว่า ทั้ง 4 หมู่บ้านนั้นจะมีทั้งความเชื่อเกี่ยวกับพิธีกรรมแข่งชะนามผีน้ำและผีมูล และบางหมู่บ้าน เช่น หมู่บ้านบงคำจะให้การยึดถือความเชื่อเรื่องแข่งชะนาม “ผีมูล” มากกว่าผีน้ำ

ข้อแตกต่างเรื่องความเชื่อเกี่ยวกับผีที่สะท้อนผ่านสื่อพิธีกรรมแข่งชะนามของชาวไทลื้อหมู่บ้านโพนจานกับชาวไทลื้อในหมู่บ้านอื่นๆ คือ ชาวไทลื้อหมู่บ้านโพนจานจะเป็นกลุ่มที่มีอัตลักษณ์ในการทำพิธีกรรมแข่งชะนาม “ผีน้ำ” มาแต่โบราณ

“มันกะเป็นแข่งชะนามคือกันนี่แหละ แต่บ้านโด้นี่ลื้ออือแข่งชะนามฝีน้าหลายกว่า คือพวกฝีน้าฝีน้าฝีน้าฝีน้า”

(สารี ข้ามประเทศ, สัมภาษณ์ 9 มกราคม 2551)

“พิธีนี้เขาถึงบอกว่า เป็นพิธีเลี้ยงขอบคุณก็ได้ เลี้ยงฝีน้าฝีน้า ฝีน้าฝีน้า ฝีน้าฝีน้า ซึ่งบ้านนี้ ไม่ใช่..ฝีมูล เพราะฝีมูลจะเป็นได้ทั้งบั้งที่ 3 ปีทำครั้งหนึ่ง”

(รุ่งเรือง ราชมณี, สัมภาษณ์ 9 มกราคม 2551)

“เรื่องฝีมูลมาแต่ไหนแต่ไรแล้ว แต่เป็นความเชื่อใน 2 ลักษณะ ความเชื่อหนึ่งคือความเชื่อในฝีมูลบรรพบุรุษฝีมูล เขาก็จะทำพิธีได้ทั้งบั้ง แต่พวกที่เชื่อใน..ฝีน้า ก็จะทำพิธีแข่งชะนาม”

(คำตา ราชมณี, สัมภาษณ์ 17 ธันวาคม 2550)

ทั้งนี้เป็นเพราะในหมู่บ้านนั้นไม่เคยปรากฏว่ามีแม่แก้วฝีมูลมาก่อน จึงทำให้ในยุคนี้ ลูกแก้วส่วนใหญ่เป็นลูกแก้วในคณะแข่งชะนามฝีน้า ซึ่งเป็นฝีน้าที่สถิตอยู่ในสภาพแวดล้อมธรรมชาติ เช่น ฝีน้า ฝีน้า ฝีน้า ฝีน้า แม้ว่าในหมู่บ้านจะมีผู้ที่ทำพิธีแข่งชะนามฝีมูลบ้างแต่ก็เป็นเพียงระดับลูกแก้ว ซึ่งเป็นหนึ่งในสมาชิกของหมอเหยาฝีมูลบ้านอื่นเท่านั้น

“บ่เคยมีหมอฝีมูลละ มีแต่อันลูกแก้วเพิ่น แต่ก้กะมียายศรี ยายชะ ยายเทน ที่ลงแข่งชะนามฝีมูล แม่แก้วเขาเป็นฝีมูลของบ้านโพนทอง”

(แพง ข้ามประเทศ, สัมภาษณ์ 4 มีนาคม 2551)

3) ความแตกต่างระหว่างชื่อพิธีกรรมของชาวไทยและกลุ่มชาติพันธุ์อื่น

แม้ว่าพิธีกรรมแซงชะนามจะมีความคล้ายคลึงกับพิธีกรรมเลี้ยงผีที่สืบเนื่องมาจากความเชื่อในการรักษาโรคแบบพื้นบ้านของกลุ่มชาติพันธุ์อื่นๆ ได้แก่ ผู้ไท กระเลิง และญ้อ แต่พบว่าพิธีกรรมแซงชะนามของชาวไทยหมู่บ้าน

● คำที่ใช้เรียกชื่อพิธีกรรมแซงชะนาม

ความแตกต่างประการแรกที่เห็นได้ชัดเจนคือ ชาวไทยใ้จะมีคำเรียกชื่อพิธีกรรมที่เป็นอัตลักษณ์ของกลุ่มชาติพันธุ์ว่า “แซงชะนาม” ซึ่งเป็นภาษาใ้ที่ใช้ในการสื่อสารมาแต่บรรพบุรุษ ในขณะที่ชนเผ่าอื่นๆ จะเรียกชื่อพิธีกรรมในลักษณะเดียวกันนี้ว่า “ลงผีหมอ” หรือ “ลงสนาม”

“แซงชะนาม มันไม่ใช่แค่เผ่าใ้ เผ่าอื่นเขาก็มี แต่จะเรียกไม่เหมือนกัน อย่างเผ่ากระเลิงเขาจะเรียก ลงผีหมอ”

(ดารารภรณ์ พิทักษ์, สัมภาษณ์ 12 มกราคม 2551)

● ความเคร่งครัดต่อคุณลักษณะของความเป็นพิธีกรรม

เนื่องจากชาวไทยใ้มีความเชื่อเรื่องการเคารพบูชาผีน้ำอย่างเคร่งครัด ชาวไทยใ้จึงให้ความสำคัญกับการประกอบเลี้ยงผีน้ำประจำปีอย่างมาก จนอาจกล่าวได้ว่าพิธีกรรมแซงชะนามของชาวไทยใ้มีความเคร่งครัดและโดดเด่นกว่าพิธีกรรมเลี้ยงผีในลักษณะเดียวกันของกลุ่มชาติพันธุ์อื่นๆ ดังที่ สุรัตน์ วรารัตน์ (2541) ซึ่งได้ศึกษาถึงความแตกต่างของพิธีเหยาของชาวไทยกับชาวผู้ไทกล่าวว่า

“หมอเหยาชาวไทยใ้จะให้ความสำคัญกับการจัดเลี้ยงผีประจำปีใหญ่โตกว่าชาวผู้ไทมากหมอเหยาชาวใ้บางรายจะนำรวมกันกับหมอเหยาคนอื่นๆ ที่ได้มีกำหนดนัดเลี้ยงผีของตนเช่นกัน ในพิธีนี้จะมีหมอเหยาที่ริเริ่มจัดเลี้ยงผีเป็นประธานเรียกว่า แม่แก้ว หรือ พ่อแก้ว ส่วนหมอเหยาอื่นๆ จะเรียกว่า ลูกแก้ว ซึ่งอาจมีหลายคนและต่างคนก็จะมีคนใช้ของตนเองมาในพิธี

นี้ด้วย พิธีเริ่มด้วยพ่อแก้วจะทรงก่อน เมื่อได้รับอนุญาตลูกแก้วจะเข้าทรงตามลำดับ ซึ่งหมอเหยาต่างก็มีเจ้าผีเป็นจำนวนมาก ดังนั้น จึงต้องมีผู้ช่วยเปลี่ยนเครื่องทรงเจ้าหรือเท่ากับจำนวนผีของตนจนครบทุกตัว พิธีกรรมนี้จะจบลงด้วยการเล่นน้ำในตุ่มหรือโอ่งที่เตรียมไว้ ซึ่งถือว่าเป็นน้ำมนต์ที่พ่อแก้วจะพรมให้ผู้มาร่วมงาน แล้วมาจับรวมหรือสัปทนให้ศิลาพร สั่งสอนให้ประพฤติดี และนัดเลี้ยงในปีถัดไป”

ความแตกต่างของพิธีกรรมแซงชะนามชาวไทลื้อหมู่บ้านโพนจานกับพิธีกรรมแซงชะนามของชาวไทลื้อในพื้นที่อื่นๆ ยังพบว่าชาวไทลื้อยังคงรักษารูปแบบของการเป็นสื่อพิธีกรรมเอาไว้โดยไม่ยอมให้มีการปรับประยุกต์พิธีกรรมเป็นการแสดงหรือการละเล่นเช่นเดียวกับการดัดแปลงไปเป็นการละเล่นได้ทั้งบั้งเช่นเดียวกับของชาวไทลื้อ ในพื้นที่อำเภอกุสุมาลย์ จังหวัดสกลนคร ที่ทำให้คนทั่วไปมักจะคุ้นเคยกับอัตลักษณ์เกี่ยวกับประเพณีของชาวไทลื้อในเรื่องการละเล่น “ได้ทั้งบั้ง” มากกว่าประเพณีอย่างอื่นๆ นอกจากนี้ ผู้วิจัยยังพบอีกว่ามักจะมีเอกสารจากหลายแหล่งที่ระบุว่า “ได้ทั้งบั้ง” เรียกอีกอย่างหนึ่งว่าพิธีกรรม “แซงชะนาม” อีกด้วย

“ประเพณีได้ทั้งบั้ง เป็นประเพณีเลี้ยงผีเป็นการแสดงความกตัญญูต่อผีบรรพบุรุษเพื่อรักษา ผู้เจ็บป่วยโดยเรียกพิธีกรรมนี้ว่า..เหยา โดยร่างทรงจะออกมาจำซึ่งมีท่าจำแบบได้ที่สำคัญจะมีกระบองไม้ไผ่ที่ใช้กระทุ้งจังหวะคล้ายเสียงกลอง เรียกว่า ได้ทั้งบั้ง ซึ่งชาวบ้านเรียกว่า แซงชะนาม”

(ที่มา : <http://m.domaindx.com/nkpculture/page2.doc>)

“คนไล้ที่เขาสนิทถือพระเจ้าฟ้าลั่นที่เป็นกษัตริย์เขาแต่สมัยโบราณ ทุกปีนี่คนไล้จะไปเฮ็ดแสดงได้ทั้งบั้งอยู่หม่องหน้าอำเภอกุสุมาลย์นั้น เพราะมันสิมีรูปปั้นพระเจ้าฟ้าลั่น ปีไหนบั้งเฮ็ดนี้ นายอำเภอสิบเป็นตาอยู่เลยละ ต้องมาเ็นคนไล้บ้านนั้นบ้านนี้ไปเฮ็ดได้ทั้งบั้งเคารพบรรพบุรุษเขาแต่อันนั้นมันสิเฮ็ดแบบว่าเป็นการแสดงฮั่นน่า”

(ไข ข้ามประเทศ, สัมภาษณ์ 30 มีนาคม 2551)

แต่จากการสัมภาษณ์ปราชญ์ชาวบ้านและการลงสังเกตการณ์ในพื้นที่ของผู้วิจัย พบว่า ตั้งแต่ในอดีตนั้น พิธีกรรมแข่งชะนามของชาวไทยใต้หมู่บ้านโพนจวน ไม่ใช่พิธีกรรมเดียวกับไส้ทั้งบั้ง เนื่องจาก “แข่งชะนาม” คือ “พิธีกรรม” ในขณะที่ “ไส้ทั้งบั้ง” นั้น ชาวไทยใต้หมู่บ้านโพนจวนถือว่าเป็น “การละเล่น” ที่ถูกปรับประยุกต์มาจากพิธีกรรมเลี้ยงบูชาผีมูล และในปัจจุบันเป็นการละเล่นที่ชาวไทยใต้หมู่บ้านโพนจวนใช้ในการแสดงในงานวัฒนธรรมประเพณีสำคัญๆ เพราะไม่สามารถดัดแปลงเอาสื่อพิธีกรรมแสดงได้เนื่องจากความเคร่งครัดในความเชื่อเรื่องผีหากนำไปแสดงจะเป็นการลบหลู่

“ไส้ทั้งบั้ง มันเป็นการแสดงเสียส่วนใหญ่ มันไม่ใช่ลักษณะพิธีกรรมของจริงนะ.....เมื่อก่อนที่ไปแสดงในงานไหลเรือไฟ งานประเพณีก็จะใช้งาน “ไส้ทั้งบั้ง” ไปแสดง เวลาที่มีการประกวดดนตรีก็จะใช้ไส้ทั้งบั้งไปแสดง มีอยู่ประมาณ 4 ฉากใหญ่ๆ ใช้เวลาแสดงชั่วโมงเศษ”

(คำตา ราชมณี, สัมภาษณ์ 17 ธันวาคม 2550)

“ไส้ทั้งบั้ง นั้นเป็นการละเล่นที่เขาเอาพิธีแข่งชะนามมาดัดแปลง พวกทำรำพวกจังหวะดนตรีอะไรแบบนี้ เพราะว่าเราไม่สามารถเอาพิธีกรรมแข่งชะนามจริงๆ ไปแสดงเวลาอื่นได้นะ เพราะเป็นการลบหลู่สิ่งศักดิ์สิทธิ์ของชาวไทยใต้”

(มนทินี มีมงคล, สัมภาษณ์ 12 มกราคม 2551)

ทั้งนี้ ลักษณะของการละเล่นไส้ทั้งบั้งที่ชาวไทยใต้บ้านโพนจวนกล่าวถึง หมายถึง การเต้นรำพร้อมกับใช้กระบอกไม้ไผ่ที่มี ลักษณะกลวงทั้งสองด้าน ยาวประมาณ 1 เมตร นำมาปอกเปลือกออกให้บาง เพื่อให้ได้เสียงชัดเวลากระทุ้งหรือกระแทกพื้นดินเป็นจังหวะ โดยคำว่า “ทั้ง” เป็นภาษาอีสาน หมายถึง การกระทุ้ง ส่วนคำว่า “บั้ง” หมายถึง กระบอกไม้ไผ่

3) เป็นพื้นที่ยึดโยงของสื่อพื้นบ้านอื่นๆ

สื่อพิธีกรรมแข่งชะนามแล้วยังเป็นช่องทางสื่อสารที่เป็นพื้นที่ยึดโยงสื่อพื้นบ้านที่เป็นที่เป็นอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมชนิดอื่นๆ อีก ได้แก่ ผ้าทอพื้นเมือง ภาษา ดนตรีพื้นบ้าน และ

งานจักสาน ซึ่งล้วนเป็นสื่อพื้นบ้านที่ได้รับการนำมาใช้ประโยชน์ในพิธีกรรมแข่งชะนามอย่างครบถ้วนทั้งสิ้น

• อัตลักษณ์ในการเป็นชุมชนหัตถกรรมผ้าทอ

ชาวไทยได้มีอัตลักษณ์ในเรื่องการทอผ้าใช้ในครัวเรือนมาตั้งแต่อดีต โดยการแต่งกายของชาวไทยนั้นจะเป็นผ้าฝ้ายย้อมคราม หรือเรียกเป็นภาษาใต้ว่า “เปรจูป กรี อาม” ตัดเย็บด้วยมือ ผู้หญิงจะใส่เสื้อแขนกระบอกมีขลิบแดงที่ชายเสื้อ ใส่ผ้าซิ่นมัดหมี่ที่มีลวดลายเฉพาะ และพาดผ้าสไบเปรกริบ ในขณะที่ผู้ชายก็จะใส่เสื้อผ้าฝ้ายสีน้ำเงินที่ประดับลายบนเสื้อด้วยผ้าทอยกดอก ใส่กางเกงผ้าฝ้ายหรือใส่ผ้าโสร่ง

สำหรับผ้าทอพื้นเมืองชาวไทยใต้ สามารถจำแนกออกเป็น 3 ชนิด ตามลักษณะการใช้งาน ได้แก่ (วิระศักดิ์ จุลดาลัย และคณะ, 2549 : 49)

- 1) ผ้าทอสำหรับใช้ในชีวิตประจำวัน จะเป็นผ้าพื้นที่ไม่ม่ลวดลาย เพราะต้องการความทนทาน จึงทอด้วยผ้าฝ้ายย้อมสีตามต้องการ ได้แก่ ละโกล (หมอน) จะนวน (ที่นอน) เป็นต้น
- 2) ผ้าทอสำหรับเป็นเครื่องนุ่งห่ม ได้แก่ จะกัฒหมี่ (ผ้าซิ่นมัดหมี่) เปรตะลอง (ผ้าขาวม้า) จะลาย (โสร่ง) เปรจูป กรี อาม (ผ้าฝ้ายย้อมคราม)
- 3) ผ้าทอสำหรับพิธีการและของกำนัลแก่บุคคลสำคัญ ได้แก่ ละโกล (หมอนชนิดเปรกริบ (ผ้าเก็บ) เปรอะย็อกเปียร (ผ้ายกดอก) เปรปุนเคา (ผ้าทอสีเขา) จะกัฒไมจะหมี่ (ผ้าไหมมัดหมี่)

ผ้าทอพื้นเมืองไทยใต้เป็นงานที่ใช้ความละเอียดรอบคอบในการทำมาก จึงทำให้มีความประณีตสวยงาม และแสดงออกถึงภูมิปัญญาชาวบ้านอันเป็นอัตลักษณ์ของตน เพราะผู้ทอผ้าก็จะออกแบบลวดลายของผ้าตามจินตนาการของตน เช่น ลายแม่กูดแจ ลายเครือโอบ ลายหมากจับ ลายพญานาค ลายช่อชอ เป็นต้น

หญิงสาวชาวไทยใต้มีฝีมือในการทอผ้าพื้นเมืองมาแต่อดีต โดยการทอผ้าเป็นถือเป็นส่วนหนึ่งในวิถีชีวิต จนมีคำกล่าวที่ว่า “แม่หญิงคนใดทอผ้าบ่เป็นสิบได้แต่งงาน” เด็กหญิงชาวไทยใต้จึงต้องเริ่มหัดทอผ้าตั้งแต่เป็นวัยรุ่นก่อนที่จะเรียนรู้งานหัตถกรรมอื่นๆ เช่น การทำเสื่อใบเตย ทำกับข้าว ซึ่งถือว่าเป็นงานที่ง่ายกว่ามากเมื่อเทียบกับการทอผ้า

“แม่หัดให้ทอผ้าตั้งแต่เป็นสาว 14 ปี ทอผ้านี้สีเรียบก่อนอย่างอื่นเลยเพราะมันยาก แต่ถ้าวาดเป็นตั้งแต่น้อยๆ ก็สีบายากเลยล่ะ”

(สมดี แสนมอม, สัมภาษณ์ 10 มกราคม 2551)

ในอดีตยังมีประเพณี “ลงช่วงเข็ญฝ้าย” ที่จัดในช่วงเดือนมกราคม และมักจะทำคืนที่มีพระจันทร์เต็มดวงส่องสว่างมาในบริเวณลานเข็ญฝ้าย ส่วนฝ้ายชายชาวไทลื้อก็จะถือโอกาสในการเลือกคู่ครองโดยดูจากทักษะฝีมือการทอผ้า จะถือโอกาสนั่งพูดคุย เกี่ยวกับพาราฮีหญิงสาว ด้วยคุณค่าคม รวมทั้งมีการเล่นดนตรีพื้นบ้าน เช่น ดีดพิณ เป่าแคน เพื่อสร้างความครึกครื้น ทำให้หญิงสาวชาวไทลื้อเกิดการแข่งขันเรียนรู้ทักษะฝีมือในการทอผ้าไปด้วย

● **อัตลักษณ์ด้านภาษา**

อัตลักษณ์สำคัญที่บ่งบอกถึงความเป็นชาติพันธุ์ไทลื้อคือ อัตลักษณ์ด้านภาษา ซึ่งในอดีตชาวไทลื้อมีภาษาถิ่น เรียกว่า ภาษาโล่ เป็นเครื่องมือสื่อสารภายในมาแต่บรรพบุรุษ แต่มีเฉพาะภาษาพูด ไม่มีภาษาเขียน ส่วนสำเนียงจะคล้ายกับภาษาส่วยและภาษาเขมร ซึ่งชาวไทลื้อยังคงรักษาศักดิ์ศรีเกี่ยวกับการสื่อสารด้วยภาษาโล่ในชีวิตประจำวันสืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน

ในพิธีกรรมแซงชะนามเป็นอีกพื้นที่หนึ่งที่สามารถธำรงรักษาอัตลักษณ์ด้านการใช้ภาษาโล่ได้เป็นอย่างดี เนื่องจากภาษาโล่ถือเป็นเครื่องมือสำคัญในการใช้สื่อสารกับผี เนื่องจากมีความเชื่อว่าผีในพิธีแซงชะนามนั้นก็คือผีชาวไทลื้อแทบทั้งสิ้น

● **อัตลักษณ์ศักดิ์ศรีด้านดนตรีพื้นบ้าน**

เมื่อเสร็จจากการทำนาผู้ชายชาวไทลื้อจะเล่นดนตรีเกี่ยวกับพาราฮีหญิงสาวที่เข็นฝ้าย รวมทั้งไปเล่นตามงานบุญ หรืองานพิธีกรรมต่าง ๆ โดยเครื่องดนตรีของชาวไทลื้อ ได้แก่ กระจับปี พิณ แคน และกลองตุ้ม

ดังนั้น ในอดีตชาวไทลื้อจึงมีนักดนตรีที่มีฝีมือที่พร้อมจะเล่นประกอบในพิธีกรรมแซงชะนามอยู่จำนวนมาก โดยดนตรีพื้นบ้านนี้เป็นองค์ประกอบที่สำคัญมากเพราะจะเป็นเครื่องบรรเลงจังหวะและสร้างบรรยากาศเพื่อปลุกใจผีที่มาสถิตอยู่ในแม่แก้วและลูกแก้วขณะแซงชะนามให้การรำว่าด้วยความสนุกสนานจนเป็นที่พอใจของผีและดำเนินพิธีได้จนลุล่วง

นอกจากนี้ ในอดีตหมู่บ้านโพนจานยังเคยมีวงดนตรีพื้นบ้านชื่อวง “กระทู้ทอง” ซึ่งต่อมาจึงเปลี่ยนชื่อเป็น “คณะไผ่ทอง” ที่เกิดจากการรวมกลุ่มตั้งวงดนตรีเพื่อเล่นในยามว่างทั้งผู้ชายและผู้หญิง แต่เมื่อประมาณ 30 ปีที่ผ่านมาวงดนตรีนี้ได้สลายไปเนื่องจากสมาชิกแต่ละคนต่างก็แต่งงานมีครอบครัวจึงแยกย้ายกันไป

● อัตลักษณ์ศักดิ์ศรีด้านงานจักสาน

ก่อนถึงวันประกอบพิธีกรรมแซงชะนานั้น ชาวบ้านจะมีธรรมเนียมในการแข่งขันกันสาน “เสื่อใบเตย” เป็นลวดลายต่างๆ เช่น ลายขั้วตา เพื่อนำมาใช้ในวันประกอบพิธีกรรม

จากคำบอกเล่าของนางยอด กุจนา ทำให้ทราบว่าเสื่อใบเตยเป็นงานหัตถกรรมของผู้หญิงที่ถืออัตลักษณ์สำคัญของครอบครัวชาวไทได้ เพราะเปรียบเสมือนเป็นชุดรับแขก เจ้าของบ้านจะต้องต้อนรับและใช้เสื่อใบเตยปูรับรองผู้มาเยือน แม้ว่าชาวไทได้ในหมู่บ้านอื่นๆ จะมีการสานเสื่อใบเตยเช่นเดียวกับชาวไทได้หมู่บ้านโพนจาน แต่ต้นเตยที่ใช้เป็นวัสดุซึ่งเกิดขึ้นเองตามธรรมชาตินั้น ในอดีตจะพบได้มากที่สุดบริเวณโคกและป่าหมู่บ้านโพนจาน

1.3 ข้อจำกัดของการสืบทอดความเป็นตัวตนบนสื่อพิธีกรรม

แม้ว่าชาวไทได้มีภูมิปัญญาเกี่ยวกับสื่อพิธีกรรมแซงชะนามและสื่อพื้นบ้านสายโซ่ที่แสดงถึงอัตลักษณ์ศักดิ์ศรีอยู่หลายชนิด แต่อัตลักษณ์ศักดิ์ศรีเหล่านี้ไม่ได้มีโอกาสสื่อสารออกไปสู่สายตาบุคคลวัฒนธรรมภายนอกชุมชน ด้วยเหตุที่ลักษณะชุมชนของชาวไทได้เป็นแบบ“สังคมปิด” ชาวไทได้จึงมีลักษณะนิสัยที่ชอบเก็บตัวอยู่แต่ในสังคม จนทำให้อัตลักษณ์ศักดิ์ศรีของชาวไทได้ในอดีตถูกจำกัดอยู่เพียงแค่พื้นที่ภายในชุมชนโดยไม่ได้มีการขยายช่องทางสื่อสารเพื่อเผยแพร่ให้เป็นที่ยอมรับแก่สังคมภายนอก

“คนไผ่แต่เก่าแต่ก่อนนี้เขาจะมีนิสัยอย่างหนึ่งคือ ไม่ชอบเอามาโชว์มาแสดงให้ใครดูอย่างการทอดผ้านี้ทำเสร็จแล้วก็ชอบเก็บขอบใส่เอาไว้ในตู้.....ยิ่งแซงชะนามยิ่งไม่ต้องพูดถึงกว่าเขาจะยอมออกมาจัดที่อื่นก็นานเหมือนกัน”

(พระณัฐพล กุศลจิตโต, สัมภาษณ์ 12 มกราคม 2551)

“มาดูแลแข่งชะนามตอนนั้นเขาไม่ได้เอาออกมาโชว์นะ ต้องไปดูที่หน้าบ้านของแม่แก้ว เขาจะสร้างบริเวณไหนก็ได้ที่มันสร้างได้นั้นละ เขาจะใช้ตูปสร้างนะ เขาก็จะเอาตูปปิดหมดเลยนะ ทำเป็นเพิงลงมาเลย หันด้านที่ปิดออกมาถนน เห็นเป็นช่องพอให้มองได้บ้าง”

(รุ่งเรือง ราชมณี, สัมภาษณ์ 10 มกราคม 2551)

“รู้ใหม่ว่าลูกก็เขานี้มีทุกหลังคาเลยนะ นั่นคือบรรพบุรุษเขาทำอุตสาหกรรมทอผ้านะ แต่สังคมภายนอกไม่รู้ ครูที่โรงเรียนก็ยังไม่รู้นะ”

(รุ่งเรือง ราชมณี, สัมภาษณ์ 9 มกราคม 2551)

“ไปถามดูเลยบ้านไหนๆ ก็จะมีบอกว่า ไล่ทองวงดนตรีพื้นบ้าน ของเขาจะสุดยอดแล้ว แต่ความสุดยอดตรงนี้มันก็ตั้งแต่บรรพบุรุษแล้วไง มันไม่เคยได้ออกสู่ภายนอก มันดีมากที่สุดอยู่ในสังคมบ้านโพจนาน สังคมข้างนอกเขามองไม่เห็นคุณค่าและมายอมรับไง”

(รุ่งเรือง ราชมณี, สัมภาษณ์ 9 มกราคม 2551)

นอกจากอัตลักษณ์เรื่องความเป็นสังคมปิดของชาวไทใต้แล้ว เงื่อนไขข้อจำกัดของการเป็นสื่อพิธีกรรมที่มีความเข้มงวดนั้น ทำให้โอกาสในการปรับประยุกต์ในเรื่องต่างๆ ทำได้ค่อนข้างยาก ทั้งนี้จากการสำรวจสถานภาพสื่อตั้งที่ปรากฏในปัญหาคำข้อที่ 1 พบว่าอุปสรรคสำคัญที่ทำให้สื่อพิธีกรรมแข่งชะนามมีช่องทางการสื่อสารจำกัด โดยมีเงื่อนไขหลักๆ อยู่ 3 คุณลักษณะดังนี้

1) วาระโอกาส การประกอบพิธีกรรมแข่งชะนามกำหนดให้มีขึ้นทุกๆ ปี โดยจะต้องกระทำในช่วงเดือน 5 (เมษายน) และการประกอบพิธีกรรมแข่งชะนามนั้นจะต้องกระทำให้เสร็จภายใน 1 วันคือตั้งแต่เช้าตรู่ไปจนถึงค่ำ นอกจากนี้ ยังไม่สามารถนำไปแสดงสาธิตในโอกาสอื่นๆ ได้เนื่องจากเป็นการไม่สมควร ถือเป็นกาลหยาบหยาบ

2) สถานที่ สื่อพิธีกรรมแข่งชะนามเป็นสิ่งที่มีความเข้มงวดในเรื่องสถานที่อย่างมาก โดยเฉพาะพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อเรื่อง “ผี” คณะแข่งชะนามมีความเชื่อว่า ไม่สามารถไปประกอบพิธีกรรมที่อื่นใดได้นอกจาก “ลานบ้านแม่แก้ว” เท่านั้น ไม่เช่นนั้น ผีจะไม่พึงพอใจเป็น

เหตุให้ลูกแก้วประกอบพิธีไม่สำเร็จลุล่วงได้ ดังนั้น จึงเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้พิธีกรรมแซงชะนวมจัดในพื้นที่อื่นๆ ได้ยาก

3) ผู้เข้าร่วมพิธีกรรม สื่อพิธีกรรมในยุคอดีตจะเป็นสื่อสำหรับคนภายในวัฒนธรรมเท่านั้นที่จะสามารถมาร่วมดูร่วมชมได้ ทั้งนี้เพราะชาวไทได้บ้านโพนจานไม่ชอบติดต่อกับชนเผ่าอื่นๆ ที่อยู่ข้างเคียง เป็นเหตุให้สื่อพิธีกรรมแซงชะนวมของหมู่บ้านโพนจานไม่เป็นที่รู้จักแพร่หลาย

ยุคที่ 2 (พ.ศ.2528-2548)

ในปี 2534 เป็นยุคที่หมู่บ้านโพนจานได้เริ่มกลายมาเป็น “สังคมเปิด” อย่างเต็มรูปแบบ เนื่องจากการเส้นทางคมนาคมทางหลวงตัดผ่านกลางหมู่บ้าน ทำให้กลายเป็นหมู่บ้านที่อยู่ติดถนนง่ายต่อการเข้าและออกหมู่บ้าน อย่างไรก็ตาม ผลกระทบจากการที่ชาวไทได้เป็นสังคมปิดมาอย่างยาวนาน เมื่อต้องออกมาเผชิญกับสังคมอื่นๆ อย่างไม่อาจหลีกเลี่ยงได้แล้ว ก็ยังคงเป็นอุปสรรคต่อการดำรงชีวิตเช่นในอดีตเนื่องจากชาวไทได้ยังคงมีลักษณะนิสัยดั้งเดิมเกี่ยวกับความไม่มั่นใจในตนเองอยู่จนถึงยุคนี้

ดังนั้น เมื่อเกิดการปะทะกับวัฒนธรรมจากภายนอก จึงส่งผลกระทบต่อ “*อัตลักษณ์ของการเป็นชุมชนที่นับถือผี*” อย่างมาก เนื่องจากชุมชนพยายามที่จะเลี่ยงตัวออกจากวัฒนธรรมดั้งเดิมเพื่อปรับตัวให้สอดคล้องกับการเป็นสังคมเปิดที่มีความหลากหลายทางวัฒนธรรมจากภายนอก ที่เน้นความเจริญก้าวหน้าทางเทคโนโลยีมากกว่าวิถีชีวิตภูมิปัญญาแบบดั้งเดิม ดังนั้น ชุมชนจึงพยายามหลีกเลี่ยงที่จะนำเสนอประเพณีเกี่ยวกับผีที่ล้าหลังในสายตาคนนอกวัฒนธรรม ทั้งนี้ ผลกระทบที่เกิดขึ้นต่ออัตลักษณ์ของชาวไทได้ให้เห็นได้ชัดเจน ได้แก่

1) อัตลักษณ์ศักดิ์ศรีด้านการใช้ภาษาลดลง

ผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงของสภาพชุมชนทำให้ชาวไทได้หมู่บ้านโพนจานต้องออกมาติดต่อกับสังคมภายนอกมากขึ้น จึงเกิดความไม่มั่นใจและไม่กล้าที่จะสื่อสารด้วยภาษาใต้ของตนเอง โดยเฉพาะอย่างยิ่งชาวไทได้ที่เข้าไปอยู่ในสังคมเมือง

“ โดยรวมๆ แล้วเขาจะอายุ อยากรลอบอยู่ ยิ่งถ้ามีคนญ้อคนกระเลิงมาอยู่หลายๆ ยิ่งอยากรลอบอยากช้อนอยู่ เขาเคยบอกว่า...เขาพูดลาวไม่ค่อยเป็น ตอนที่มาอยู่ใหม่ๆ(ปี 2522) คนที่มีอายุมากๆ เขาจะพูดกับเราไม่ค่อยเป็น เพราะเขาไม่รู้ภาษาลาว แต่เด็กสมัยใหม่เขาเรียนรู้พูดภาษาลาวได้แล้ว”

(เบญจมาศ ขวาไชยวี, สัมภาษณ์ 10 มกราคม 2551)

“ลองไปถามผู้ใหญ่สิ เวลาคนเขาจับไม้ค้จะประชาสัมพันธ์จะประกาศอะไรนี้ เขาไม่ได้พูดภาษาไหนนะ เขาอายนะ ”

(รุ่งเรือง ราชมณี, สัมภาษณ์ 12 มกราคม 2551)

ด้วยเหตุนี้ จึงทำให้ชาวไทยได้เริ่มมีการปรับตัวโดยหันไปเรียนรู้ที่จะใช้ภาษากลุ่มชาติพันธุ์อื่นๆ ในการสื่อสารเช่น ภาษาไทยกลาง ภาษาถิ่นกระเลิง ภาษาถิ่นญ้อ เป็นต้น ซึ่งการพยายามปรับตัวเพื่อเรียนรู้ภาษาของผู้คนนี้ ทำให้ชาวไทยได้ขาดอัตลักษณ์ศักดิ์ศรีในการใช้ภาษาถิ่นของตนเอง จนพบว่าในบางครอบครัวนั้นรุ่นลูกรุ่นหลานไม่สามารถที่จะสื่อสารภาษาได้

การเป็นชุมชนเปิดยังทำให้เกิดการแต่งงานข้ามชนเผ่า และส่งผลกระทบต่อวัฒนธรรมในด้านการใช้ภาษาได้อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ เนื่องจากอาจจะมีพ่อหรือแม่อาจเป็นคนต่างถิ่นต่างชาติพันธุ์ แล้วมาแต่งงานกับชาวไทยที่บ้านโพนจาน ดังนั้น การสื่อสารในชีวิตประจำวันจึงต้องใช้ภาษากระเลิง ภาษาญ้อ ที่เป็นภาษาพูดในลักษณะเดียวกับภาษาถิ่นอีสานทั่วไป เพื่อให้สามารถสื่อสารกันได้เข้าใจในครอบครัว ลูกหลานจึงไม่ได้รับการสืบทอดภาษาถิ่นที่มีเอกลักษณ์เฉพาะตัวในที่สุด

“ลักษณะครอบครัวก็เป็นลูกผสมกับเผ่าอื่นๆ ไปแล้ว เช่น พ่อเป็นโด้แม่เป็นกระเลิง ก็เลยไม่ค่อยได้ใช้ภาษาโด้”

(อาจารย์บุญทริกา มั่นเหมาะ, สัมภาษณ์ 10 ม.ค.51)

2) อัตลักษณ์ศักดิ์ศรีด้านการแต่งกายลดลง

ในยุคนี้ ชาวไทใต้มือมีการแต่งกายพื้นเมืองน้อยลง เพราะชาวบ้านนิยมหันไปสวมใส่เสื้อผ้าสำเร็จรูปที่ขายตามท้องตลาดทั่วไป ส่วนผู้ที่จะนุ่งผ้าถุงและเสื้อพื้นเมืองในชีวิตประจำวัน จึงมีเฉพาะผู้เฒ่าผู้แก่เท่านั้น

“ตั้งแต่ปี 2528 ที่เริ่มย้ายมานะ ผ้าถุงเขาก็จะพยายามไม่ใส่กันแล้ว เขาวชนรุ่นหลังเขายังไม่ใส่ แต่พ่อแม่บรรพบุรุษเขาก็มีใส่อยู่ แทนที่เขาจะมานั่งทอผ้า ดูพ่อแม่ทอผ้าเขาก็ไม่เอาไม่ค่อยสนใจ”

(รุ่งเรือง ราชมณี, สัมภาษณ์ 9 มกราคม 2551)

แม้ว่าในยุคนี้ ชาวไทใต้มือยังคงมีการทอผ้าในชีวิตประจำวันอยู่ แต่ในส่วนของกระบวนการผลิตผ้าทอพื้นเมืองก็ได้รับผลกระทบเช่นเดียวกัน เนื่องจากปัจจุบันชาวไทใต้มือทางเลือกใหม่คือ การใช้เส้นด้ายใยสังเคราะห์ไหล โดยซื้อมาจากร้านค้าภายในชุมชน 2 ร้าน คือ ร้านนางพัชนี โปติยะ และร้านนางฮัก เหล่าหลวง

อย่างไรก็ตาม ในหมู่บ้านยังหลงเหลือปราชญ์ชาวบ้านด้านการทอผ้า ที่ยังคงอนุรักษ์ภูมิปัญญาด้านการเข้ญฝ้ายอยู่เพียง 2 ท่าน คือ นางพรหม ข้ามประเทศ อายุ 92 ปี และนางสอ กุจนา อายุ 74 ปี โดยมีลูกหลานทำหน้าที่ในการเป็นผู้ปลูกฝ้าย (วีระศักดิ์ จุลดาลัย และคณะ, 2549 : 71)

ผลกระทบเหล่านี้ส่งผลให้เด็กและเยาวชน ไม่มีโอกาสที่จะมาเรียนรู้เรื่องการทอผ้าได้มากนัก สำหรับผู้ที่ทอผ้านั้นก็เก็บเอาไว้ใช้เฉพาะงานประเพณีวัฒนธรรมที่สำคัญ หากไม่ได้ใช้ก็จะเก็บพับไว้ในตู้ไม่ได้เอาออกมาใช้ประโยชน์

3) พื้นที่ในการยึดโยงสายโซ่สัมพันธ์บ้านหาดทราย

แม้ว่าสื่อพิชิตกรรมแห่งชาติจะยังคงมีการสืบทอดกันมาจนถึงยุคนี้ แต่ก็เป็น การสืบทอดที่แบบหลบๆ ซ่อนๆ ไม่ต้องการให้คนนอกวัฒนธรรมรู้เห็น อันเนื่องมาจากความอายและกลัวชาติพันธุ์อื่นๆ ในหมู่บ้านจะถูกเหยียดหยามว่างมภายในความเชื่ออำนาจเหนือธรรมชาติ จนเป็นเหตุ

ให้ระยะเวลาต่อๆ มาชาวไทไล่ให้ความสำคัญกับคุณค่า/ความหมายที่แฝงอยู่ในพื้นที่ของสื่อพิธีกรรมน้อยลง และความเปลี่ยนแปลงที่เห็นได้อย่างชัดเจนคือ การหดหายของสื่อพื้นบ้านที่เป็นสายโซ่ที่แสดงถึงอัตลักษณ์ทางภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชน ดังนี้

- **การแต่งกายในพิธีกรรม**

ในการประกอบพิธีกรรมแซงชะนานั้น ชุดพื้นเมืองไทไล่ถือเป็นอีกองค์ประกอบหนึ่งที่สำคัญต่อพิธีกรรม เพราะเป็นชุดที่เชื่อว่า “ผีไทไล่” โปรดปรานมากที่สุด ในวันนั้นทั้งแม่แก้วและลูกแก้วต่างก็ต้องสวมใส่ชุดพื้นเมืองที่ตัดเย็บไว้ พร้อมทั้งสวมใส่เครื่องประดับแก้วแหวนเงินทองให้สวยงามที่สุด

“ผีบรรพบุรุษเขาไม่ได้ชอบนะเสื้อผ้าแบบนี้ที่เราใส่ๆ กันอยู่นะ เขาชอบลายผ้าถุงเก่าๆ ยิ่งเก่าแบบใส่แล้วยิ่งดี ชอบลายที่เขาเคยทอไว้ แล้วคราวนี้วันแซงชะนาลูกแก้วก็จะต้องไปหาเอามาใส่ให้ได้เพราะผีเขาชอบ”

(รุ่งเรือง ราชมณี, สัมภาษณ์ 12 มกราคม 2551)

แต่ในช่วง 40 ปีที่ผ่านมา ได้เกิดการเปลี่ยนแปลงด้านการแต่งกายด้วยชุดพื้นเมืองของในพิธีกรรมแซงชะนาคือ เนื่องจากชาวไทไล่ได้มีการนำพื้นที่ที่เคยปลูกฝ้าย ปลูกหม่อน เลี้ยงไหม และปลูกคราม มาทำเป็นพื้นที่ในการทำนา และสร้างบ้านพักอาศัยเพิ่มมากขึ้นเรื่อยๆ ส่งผลให้กระบวนการผลิตเส้นด้ายจากฝ้ายค่อยๆ ลดลง และเมื่อผนวกกับการที่ชุมชนค่อยๆ รับเอาวัฒนธรรมภายนอกเข้ามาเรื่อยๆ ได้ส่งผลกระทบต่อผลิตและการแต่งกายด้วยชุดพื้นเมืองทั้งในพิธีกรรมแซงชะนาคือ และในชีวิตประจำวันอย่างมาก

- **ดนตรีพื้นบ้านในพิธีกรรม**

ในอดีตนั้นหมู่บ้านโพนจานมีนักดนตรีพื้นบ้านที่มีความสามารถและเป็นหน้าเป็นตาของชุมชนอยู่จำนวนไม่น้อย ดังที่คุณตาสารี ข้ามประเทศ (อ้างถึงใน รุ่งเรือง ราชมณี, 2549:2) เล่าว่า “ผีมือการเป่าแคนคงไม่มีใครในอำเภอที่จะเทียบเทียมผีมือของหลวงพ่อขาว ไทย

ราชา ครั้งเป็นฆราวาสได้ และการดีดกระจับปีที่มีฝีมือดีคือกลุ่มของนายคำห้ำ คำมกกลาง
 นายบุญนะ แต่มกกลาง และคณะ”

“ดนตรีของที่นี่เป็นที่ชื่นชอบมาก ที่บอกแบบนี้เพราะนอกหมู่บ้านไหนก็จะมาจ้าง
 วานนายเซอะนายนะ”

(รุ่งเรือง ราชมณี, สัมภาษณ์ 10 มกราคม 2551)

“บ้านเรามีเอกลักษณ์เรื่องดนตรีนะคะ เพราะเราเล่นดนตรีสดกัน ขนาดหมู่บ้าน
 อื่นยังมาจ้างคณะของลุงเซอะลุงนะไปเล่นเลย สองคนนี่เขาได้ออกงานตลอด”

(เจน พลาดู, สัมภาษณ์ 11 มกราคม 2551)

แต่ในช่วง 5 ปีที่ผ่านมา อุตสาหกรรมศักดิ์ศรีเรื่องการเล่นดนตรีพื้นบ้านประเภท
 กระจับปี พิณ แคน และกลองตุ้ม ได้ค่อยๆ ลดความเข้มข้นลง โดยเฉพาะดนตรีพื้นบ้านที่เป็นสื่อ
 ประกอบในพิธีกรรมแซงชะนามก็ได้เกิดความเปลี่ยนแปลงไปอย่างชัดเจน เนื่องจากมีการนำ
 เครื่องดนตรีสมัยใหม่เข้ามาผสมผสาน ได้แก่ อิเล็กโทรน กลองชุด และเครื่องขยายเสียง รวมทั้ง
 การเปิดแผ่นเสียงซึ่งเป็นจังหวะดนตรีหมอลำในระหว่างช่วงพักของประกอบพิธีกรรมทำให้
 อุตสาหกรรมศักดิ์ศรีเกี่ยวกับเครื่องดนตรีพื้นบ้านลดความเข้มข้นลงไปมาก

• ด้านงานจักสานในพิธีกรรม

ในยุคที่ 2 เป็นยุคที่มีการให้ความสำคัญกับการนำเสื่อใบเตยมาใช้ในพิธีกรรมแซง
 ชะนามเริ่มลดน้อยลง แต่หันไปนิยมใช้เสื่อพลาสติกที่ซื้อหาได้ตามท้องตลาดทดแทน เนื่องจาก
 เหตุผลที่ว่าจำนวนต้นเตยในป่าลดลง ประกอบกับการทำเสื่อจากต้นเตยมีขั้นตอนที่ยุ่งยากเพราะ
 เป็นพืชที่มีหนามแหลม ทำให้อุตสาหกรรมศักดิ์ศรีในฝีมืองานจักสานเสื่อใบเตยของชาวไทยได้ค่อยๆ
 ลดความสำคัญลงไปจากพื้นที่ของพิธีกรรม

• ด้านสมุนไพรมะโงกในพิธีกรรม

ในช่วง 10 ปีที่ผ่านมาสมุนไพรมะโงกที่เคยเป็นยาบำรุงร่างกายแก้ปวดเมื่อยก่อนลงทำพิธีกรรมแซงชะนวม เช่น ว่านนางแดง เครื่องยวดเลือด เลื่อนหายไ้จากพื้นที่ของพิธีกรรม ไม่มีใครนำมาต้มดื่มก่อนวันแซงชะนวมเหมือนผู้เฒ่าผู้แก่ในอดีต และที่ยิ่งไปกว่านั้นคือจากการสัมภาษณ์ชาวบ้านทั้งหมด 5 คน ปรากฏว่ามีผู้รู้จักและสามารถบอกชื่อของสมุนไพรมะโงกได้เพียงคนเดียว ซึ่งแสดงให้เห็นว่าถึงการหายของสื่อที่เป็นแข่งซาพิธีกรรมแซงชะนวมและเป็นเสมือนอัตลักษณ์ของชาวไทลื้ออีกชนิดหนึ่ง โดยสามารถเหตุหลักมาจากสาเหตุที่ชาวบ้านได้เปลี่ยนพื้นที่ที่เคยเป็นแหล่งกำเนิดสมุนไพรมะโงกให้เป็นสวนยางพารา หรือไม่ก็จะขุดรากถอนโคนนำสมุนไพรมะโงกไปทำการค้าส่งออกยังประเทศลาวและประเทศเวียดนาม

กระบวนการสืบทอดความเป็นตัวตนในยุคที่สื่อตกอยู่ในสถานภาพเป็นรอง

เนื่องจากอัตลักษณ์แห่งความไม่มั่นใจและไม่กล้าแสดงออกมาตั้งแต่อดีต ยังคงเป็นภาพที่ถูกปลูกฝังสืบเนื่องมาจนถึงยุคที่ 2 แต่ในยุคนี้ได้เกิดกระบวนการตอบโต้ของกลุ่มแกนนำชาวไทลื้อที่ได้รับการศึกษาสูง รวมทั้งผู้ที่ไม่ใช่ชาวไทลื้อแต่มีความผูกพันกับชาติพันธุ์ไทลื้อที่ได้พยายามเข้ามาเปลี่ยนอัตลักษณ์ของไปสู่วัฒนธรรมใหม่เพื่อครอบงำคัมภีร์ศรีของชาวไทลื้อกลับคืนมา โดยการใ้ “สื่อพิธีกรรมแซงชะนวม” เป็นเครื่องมือสำคัญ ซึ่งพบว่ามีการดำเนินการดังนี้

1. การเปิดพื้นที่สาธารณะเพื่อขยายช่องทางสื่อสาร

การเปิดพื้นที่สาธารณะให้กับคณะแซงชะนวมมีความพยายามมาตั้งแต่ในช่วงปี 2528 อันเนื่องมาจากการที่อาจารย์คำตา ราชมณี ได้ย้ายกลับมาสอนที่โรงเรียนบ้านโพนจานซึ่งเป็นบ้านเกิด และได้เข้าไปร่วมสังเกตการณ์ในการประกอบพิธีกรรมแซงชะนวมในคณะแม่แก้วคำใบ แต่กลับพบปัญหาเรื่องสถานที่คับแคบและมีการทำตุบผามปะรำพิธีอย่างมิดชิดจนไม่สามารถทำให้เข้าไปดูได้อย่างสะดวก จึงเกิดแนวคิดที่จะเชิญชวนให้คณะแซงชะนวมออกมาประกอบพิธีกรรมที่บริเวณสนามโรงเรียนบ้านโพนจาน แต่การพูดคุยเชิญชวนมาตั้งแต่ปี 2528 ก็ไม่ประสบความสำเร็จเนื่องจากคณะแซงชะนวมมีความเชื่ออย่างเคร่งครัดว่าไม่สามารถย้ายสถานที่ประกอบพิธีกรรมไปที่อื่นที่ไกลจากบริเวณบ้านแม่แก้วได้

“ประมาณ 20 ปีมาแล้ว ช่วงที่กลับมาอยู่ที่บ้านโพนจวนนี้แหละเราอยากไปดูพิธีแต่มันแน่นไปหมด แอ๊ด เราอยากดูอยากเห็นมันก็เข้าไปไม่ได้ มันเหมือนหลบๆ ซ่อนๆ มันคับแคบก็ไปพูดชวนเขาออกมาทำที่โรงเรียนแต่เขาก็ไม่ยอมมา เขาบอกต้องทำที่บ้านแม่แก้วถึงจะศักดิ์สิทธิ์ เราเห็นว่าสิ่งนี้เป็นเรื่องที่เขาทำได้ทำตามความเชื่อความศรัทธาของเขามืออยู่จนเป็นศักดิ์ศรีของเขา ผมในฐานะคนโล้ ก็ได้ไปให้ข้อคิดเขาว่าสิ่งเหล่านี้มันเกิดขึ้นจริงในสังคมแล้วจะไปอายุทำไม”

(คำตา ราชมณี, สัมภาษณ์ 17 ธันวาคม 2550)

แต่กลุ่มแกนนำครูท่านนี้ก็ยังสามารถพยายามเชิญชวนคณะแขงชะนามอย่างต่อเนื่องเป็นระยะๆ จนกระทั่งในปี พ.ศ. 2545 จึงประสบความสำเร็จในการขยายพื้นที่การสื่อสารแห่งใหม่ให้ชาวไทยได้สำเร็จเป็นครั้งแรก เนื่องจากคณะแขงชะนามของแม่คำใบ้ ไทยราชา ขอมมาประกอบพิธีกรรมแขงชะนามที่โรงเรียนบ้านโพนจวนเนื่องจากสถานที่เดิมคับแคบ และตั้งแต่นั้นเป็นต้นมาก็มีองค์กรภายนอกต่างๆ เข้ามาให้การสนับสนุนและเข้ามาสนใจวัฒนธรรมไทยลื้อหมู่บ้านโพนจวนเพิ่มมากขึ้นเรื่อยๆ นับเป็นการกระบวนกรใช้สื่อเพื่อเสริมสร้างอัตลักษณ์ศักดิ์ศรีชาวไทยลื้อขึ้นมาได้ในระดับหนึ่ง

“คิดไว้ตลอดว่าอยากใช้กิจกรรมนี้ (แขงชะนาม) เพื่อให้ชาวบ้านชาวเมืองเขาได้รู้ ให้คนนอกได้เห็น.....ชาวบ้านเขาก็ตอบรับดีนะ คนที่อยู่ในหมู่บ้านก็ออกมาดู ซึ่งจริงๆ แล้วตั้งเป้าหมายในเรื่องความภาคภูมิใจ มันก็เริ่มเกิดขึ้นความอายในสิ่งที่ปกปิดมานานก็เริ่มรู้สึกว่าจะ...คนอื่นเขาก็ไม่เห็นจะว่าอะไรนี่ ก็รู้สึกดีขึ้น”

(คำตา ราชมณี, สัมภาษณ์ 17 ธันวาคม 2550)

2. ดึงคนนอกวัฒนธรรมให้เข้ามาสนใจ

ในยุคที่ 2 นี้กลุ่มแกนนำชุมชนได้ใช้วิธีการชักนำคนภายนอกวัฒนธรรม ให้เข้ามาในพื้นที่โดยใช้สื่อพิธีกรรมแขงชะนามมาเป็นจุดขาย ซึ่งส่งผลให้กลายเป็นแรงสนับสนุนและกระตุ้นให้ชาวไทยได้เกิดการตื่นตัวและรู้สึกมั่นใจในตนเองที่ได้รับการยอมรับจากคนภายนอกชุมชน

“ส่วนใหญ่คนข้างนอกที่เราเชิญเขามาร่วม ก็จะเชิญนายอำเภอมาทำพิธีเปิด มาสังเกตุการณ์ พวกที่เป็นผู้นำชุมชน ผู้นำภูมิปัญญาก็มาดู มาในลักษณะมาส่งเสริมเพื่อให้เขาเกิดความภาคภูมิใจ”

(คำตา ราชมณี, สัมภาษณ์ 17 ธันวาคม 2550)

3. การบูรณาการสื่อพิธีกรรมแซงชะนามเข้าสู่หลักสูตรสถานศึกษา

คณะครูโรงเรียนบ้านโพนจานได้มีแนวทางในการเสริมสร้างศักดิ์ศรีให้แก่ “เด็กและเยาวชน” ในโรงเรียน เพื่อเป็นการวางรากฐานของผู้สืบทอดสื่อพื้นบ้านรุ่นใหม่ ด้วยวิธีการดังนี้

1) ใช้สื่อบุคคลเป็นแบบอย่าง

ในกระบวนการเสริมสร้างอัตลักษณ์ศักดิ์ศรีให้กับเด็กและเยาวชนในโรงเรียนนั้น ได้มีการนำกลยุทธ์ “สื่อบุคคล” ในชุมชน มาใช้ร่วมกับสื่อพิธีกรรมเพื่อเป็นการเสริมแรงกระบวนการทำงานอีกด้วย เพื่อกระตุ้นจิตสำนึกของเด็กและเยาวชนไทยได้ให้เกิดกระแสดความสนใจในการธำรงรักษาอัตลักษณ์ศักดิ์ศรีของตนเองมากขึ้น

“อาจารย์รุ่งเรื่องเล่าให้ฟังว่า ผอ.คำตา ของเราเคยโดนล้อโดนดูถูกว่าเป็นคนไร้บ้านนอก ท่านก็เลยตั้งใจเรียนจนได้เป็น ผอ.ระดับซี 9 เลย ฟังแล้วก็รู้สึกภูมิใจค่ะเพราะบ้านเรามีคนที่เก่งไม่กลัวใคร”

(เจน พลาดสู, สัมภาษณ์ 11 มกราคม 2551)

“โรงเรียนเรามีผู้บริหารคือ ผอ.คำตา ท่านเป็นคนที่นี่ เป็นลูกได้เป็นผู้นำคนแรก ของชุมชนที่พยายามจะเปลี่ยนหรือพัฒนาท่านมาเป็นผู้บริหารท่านก็ใช้โอกาสโรงเรียนนี้แหละเป็นการดึงชุมชนในการพัฒนาชุมชน”

(ดารารภรณ์ พิทักษ์, สัมภาษณ์ 12 มกราคม 2551)

2) ปรับประยุกต์พิธีกรรมแข่งชะนามมาเป็นเนื้อหาสาร

จากการสัมภาษณ์อาจารย์รุ่งเรือง ราชมณี ครูโรงเรียนบ้านโพนจาน พบว่าในกระบวนการเสริมสร้างความมั่นใจให้กับนักเรียนชาวไทใต้โรงเรียนบ้านโพนจานในชั้นตอนแรกนั้น ไม่ได้มีการนำ “สื่อพิธีกรรมแข่งชะนาม” มาใช้แต่อย่างใด แต่จะใช้วิธีการนำนักเรียนออกไปเล่นองงานด้านวิชาการกับโรงเรียนอื่นๆ ซึ่งผลปรากฏว่ามีนักเรียนบางคนกลับรู้สึกกลัวและไม่มั่นใจในตนเองมากขึ้นเพราะไม่มีความคุ้นเคยกับเนื้อหาวิชาการมากนัก คณะครูจึงได้มีการปรับกลยุทธ์ด้านเนื้อหาสารให้มีความสอดคล้องกับวิถีชีวิตของนักเรียนโดยใช้สื่อพิธีกรรมแข่งชะนามเป็นเนื้อหาสารเชื่อมโยงสู่กระบวนการเรียนรู้ในห้องเรียน

“แรกๆ เป็นงานพวกวิชาการมากกว่า พาไปแข่งขันวิชาการ โครงการข้างนอก แต่จะไม่ได้เอ่ยถึงวิถีชีวิตคนใต้โดยตรง แต่เน้นทำให้เขากล้าแสดงออกก่อน เวลาเรียนก็จะพยายามให้เขานำเสนอนำหน้าชั้นเรียน แต่สังเกตว่าถ้าให้พูดเรื่องวิทยาศาสตร์ เขาจะไม่ค่อยพูด เขาจะบอกว่า..ไม่เอาหรอกครับๆ อยากราย ภาวะผู้นำจะไม่มี.....แต่พอเราดึงแข่งชะนามเข้ามาพูดแล้วเด็กเปลี่ยนไปนะ ซึ่งตอนนั้นไม่ได้ตั้งใจเลยว่าจะทำเพื่อให้เด็กกล้าแสดงออกหรือกล้าพูดกล้านำเสนออะไรตอนนั้นไม่มีความคิดนี้อยู่ในหัวเลย เพียงแต่คุยกันว่าอยากเอาพิธีกรรมตัวนี้ ออกมาให้คนอื่นเขาได้รู้ ว่าเรามีแบบนี้ และเป็นพิธีกรรมที่ดี เป็นพิธีกรรมที่สร้างความสามัคคีในชุมชนของเราได้ มันก็เป็นอันสงส์จากสื่อตรงนี้เลยนะ”

(รุ่งเรือง ราชมณี, สัมภาษณ์ 9 มกราคม 2551)

3) ใช้สื่อพิธีกรรมเป็นห้องเรียนวิถีชีวิตไทใต้

ในช่วงปี พ.ศ. 2545 ภายหลังจากที่ได้มีคณะแข่งชะนามมาประกอบพิธีกรรมที่โรงเรียนแล้วหนึ่งคณะ คณะครูโรงเรียนบ้านโพนจานได้บูรณาการสื่อพิธีกรรมแข่งชะนามเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งในหลักสูตรท้องถิ่น โดยกิจกรรมหนึ่งคือการให้เด็กไปเรียนรู้พิธีกรรมแข่งชะนามในสนามจริง และกลับมานำเสนอนำหน้าชั้นเรียน เพื่อเป็นการกระตุ้นให้เด็กเกิดความสนใจในวิถีชีวิตของชาวไทใต้ เกิดความสนใจที่จะเรียนรู้และสืบทอดสื่อพื้นบ้าน ตลอดจนเป็นกุศโลบายในการสร้างเสริมลักษณะนิสัยความกล้าแสดงออกให้แก่เด็กและเยาวชน

“ตอนนั้นเราไม่ได้มาสอนอะไรในห้องเรียน ถ้าพูดในห้องเรียนเราแค่พูดเพื่อปรับ เจตคติเฉยๆ พอถึงวันจริงก็เชิญชวนให้เขามาดู มาเรียนรู้ มาเห็นของจริงเลย แล้วก็ให้เขาเอามา นำเสนอหน้าชั้นว่าเขาได้เห็นอะไรในวันนั้นกันบ้าง”

(ดารารากรณ์ พิทักษ์, สัมภาษณ์ 12 มกราคม 2551)

4. การเสริมพลังให้กับสื่อพิธีกรรมแซงชะนวม

จากสภาพปัญหาที่สื่อพื้นบ้านบางอย่างได้หายไปจากพื้นที่ของสื่อพิธีกรรมแซงชะนวม และข้อจำกัดในเรื่องวาระโอกาสและผู้สืบทอดสื่อพิธีกรรม ทำให้กลุ่มแกนนำคือ คณะครู ได้ใช้กลยุทธ์ในสร้างพื้นที่กิจกรรมย่อยๆ ให้กับสื่อพื้นบ้านที่เป็นสายใยในพิธีกรรมแซงชะนวม เพื่อให้เด็กและเยาวชนเข้ามามีส่วนในการสืบทอด และเป็น “สื่อบุคคล” เพื่อนำเสนออัตลักษณ์ศักดิ์ศรีของชาวไทใต้ในพื้นที่สาธารณะได้หลายวาระโอกาสมากยิ่งขึ้น ทั้งนี้ ผู้วิจัยพบว่าภายใต้กระบวนการผลิตซ้ำอัตลักษณ์ศักดิ์ศรีชาวไทใต้ในยุคที่ 2 นี้ มีเพียงสื่อพื้นบ้าน 3 ชนิดเท่านั้นที่โดดเด่นประกอบด้วย ผ้าทอพื้นเมือง ภาษาใต้ และดนตรีพื้นเมือง ที่มีบทบาทในการทำงานร่วมกับสื่อพิธีกรรมแซงชะนวม ดังนี้

1) ผ้าทอพื้นเมือง

จากการให้สัมภาษณ์ของครูผู้เป็นแกนนำพบว่า ในยุคนี้ชุมชนเริ่มเกิดการเปลี่ยนแปลงด้านอัตลักษณ์การแต่งกายไปบ้างแล้ว

“ตั้งแต่ปี 2528 ที่เริ่มย้ายมานะ ผ้าถุงเขาก็จะพยายามไม่ใส่กันแล้ว เยาวชนรุ่นหลังเขายังไม่ใส่ แต่พ่อแม่บรรพบุรุษเขาก็มีใส่อยู่ แทนที่เขาจะมานั่งทอผ้า ดูแม่ทอผ้าเขาก็ไม่เอาไม่ค่อยสนใจ”

(รุ่งเรือง ราชมณี, สัมภาษณ์ 9 มกราคม 2551)

ในปี 2545 คณะครูและนักเรียนโรงเรียนบ้านโพนจานจึงได้ประชุมและเสนอแนวคิดร่วมกัน ควรรณรงค์ให้มีการแต่งชุดพื้นเมืองไทได้มาประกอบพิธีกรรมแซงชะนามโดยพร้อมเพรียงกัน และขยายผลต่อไปยังโอกาสเทศกาลประเพณีวัฒนธรรม ตลอดจนการต้อนรับแขกบ้านแขกเมือง โดยในส่วนของกิจกรรมภายในโรงเรียน ยังได้จัดให้มีโครงการ “แต่งกายดีมีเสน่ห์” ซึ่งเป็นการรณรงค์ให้คณะครูและนักเรียนใส่ชุดพื้นเมืองไทใส่ทุกวันอังคาร เพื่อเป็นการอนุรักษ์และส่งเสริมให้เด็กและเยาวชนเห็นคุณค่าของผ้าทอพื้นเมืองไทได้ ในขณะเดียวกันเพื่อเป็นการกระตุ้นชุมชนให้เกิดความตื่นตัวในเรื่องการใส่ชุดพื้นเมืองในชีวิตประจำวันด้วย

“เรากล้าการันตีเลยว่าโรงเรียนที่ชุดพื้นเมือง ชุดอะไรต่างๆ คือเรียนแบบจากพวกเรา นั่นคือเราเป็นต้นคิดเขาก็ทำตาม ก็คือดูเรา เราเป็นคนคิดต้นคิด ก็เอาชุดพื้นเมืองมาใส่ แรกๆ ก็ยังไม่ได้ผลเท่าไรก็ได้ 20-30 % เราก็ค่อยพัฒนามาขึ้นเรื่อยๆ เดียวนี้มันก็เป็น 100% ใส่ทุกคนก็เป็นภาพที่น่ารักอย่างหนึ่ง”

(ดารารภรณ์ พิทักษ์, สัมภาษณ์ 12 มกราคม 2551)

ในช่วงปี 2547 กลุ่มแกนนำได้ใช้พื้นที่ของสื่อพิธีกรรมเป็นกุศโลบายในการขอความร่วมมือให้คณะแซงชะนามแต่งชุดพื้นเมืองมาทำพิธีโดยพร้อมเพรียงกัน

“เขาจะแต่งชุดพื้นเมืองเป็นชุดที่ 1 ชุดแรกนะคะที่ลงสนามตอนเดินรอบตูป แล้วค่อยมาเปลี่ยนชุดของผีแต่ละตัว...แต่ปีแรกๆ ที่เขาย้ายมาทำที่โรงเรียนก็ไม่ใส่พร้อมแบบนี้ซะเพิ่งจะมี 2-3 ปีที่แล้วนี่เอง”

(เจน พลาดสู, สัมภาษณ์ 11 มกราคม 2551)

จากการสัมภาษณ์ทำให้ทราบว่า แม้แต่ในยุคหลังๆ ที่เริ่มมีการเปลี่ยนแปลงเรื่องเครื่องแต่งกายของผีนั้น ชุดผ้าทอพื้นเมืองก็ยังคงเป็นชุดหนึ่งที่ลูกแก้วจะต้องหามาสวมใส่ ด้วยเชื่อว่าเป็นชุดที่ผีบรรพบุรุษไทใส่โปรดปราน

“ยุคโน้นเขามีที่ไหนจะมาใส่แบบนี้...มีบรรพบุรุษเขาชอบลายผ้าถุงเก่าๆ ยิ่งเก่าแบบชุดที่ใส่แล้วยิ่งดี ผ้าลายที่เขาเคยทอไว้ แล้วคราวนี้วันแข่งชะนามเขาก็จะต้องไปหาเอามาใส่ให้ได้เพราะผีเขาชอบ”

(รุ่งเรือง ราชมณี, สัมภาษณ์ 12 มกราคม 2551)

2) ภาษาใส่

โรงเรียนบ้านโพนจานยังได้มีการบูรณาการภาษาใส่ซึ่งเป็นภาษาที่ใช้สื่อสารกับผีในพิธีกรรมชะนาม มาเป็นหลักสูตรเสริมภาษาท้องถิ่น ในชื่อกิจกรรม “ภาษาไทย-ภาษาอังกฤษ-ภาษาใส่” ที่จะมีการสอนสอดแทรกในช่วงโมงภาษาอังกฤษและมีการจัดให้นำเสนอภาษาใส่วันละคำหลังจากเคารพธงชาติหน้าเสาธง เพื่อกระตุ้นให้นักเรียนสนใจและมั่นใจในอัตลักษณ์ศักดิ์ศรีเรื่องการสื่อสารด้วยภาษาใส่อีกด้วย

3) ดนตรีพื้นเมือง

โรงเรียนบ้านโพนจานได้พยายามฟื้นฟูอัตลักษณ์ศักดิ์ศรีของดนตรีพื้นบ้านไทใต้ โดยใช้เด็กและเยาวชนมาเป็นผู้สืบทอดรุ่นใหม่ แต่ก็พบกับมีอุปสรรคอยู่หลายประการ ได้แก่ ปัญหาเกี่ยวกับงบประมาณในการสนับสนุน แต่เกิดปัญหาในเรื่องการจัดสรรเงินเพื่อใช้ประโยชน์ทำให้โครงการต้องล้มเลิกไปในที่สุด

“มีเด็กอยู่รุ่นหนึ่งที่ทำได้ แต่หลังจากนั้น อ.ดำรงก็จ้างวิทยากรภายนอกมาสอน คือนายเชอะนายนะ หลังจากนั้น เขาก็ว่า..เงินวิทยากรมันไม่โปร่งใส คนที่ทำก็เลยไม่อยากทำ เขาเลยเลิกทำไป กิจกรรมนี้จบไปเลย ไม่มีการสานต่อ..คนจะมาทำก็กลัวคนพูดให้ มันก็เลยไม่ขยายผลไง”

(อาจารย์เบญจมาศ ขวาไชยวี, สัมภาษณ์ 10 ม.ค.51)

ยุคที่ 3 (พ.ศ.2549-ปัจจุบัน)

ในยุคนี้เป็นยุคที่ชุมชนชาวไทยใต้ได้มีกระบวนการติดตั้งความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการฟื้นฟูและสืบทอดสื่อพิธีกรรมแซงชะนามและสื่อพื้นบ้านไทใต้ และจากการสัมภาษณ์กลุ่มแกนนำ ทำให้ทราบว่าในยุคปัจจุบันเป็นยุคที่เกิดความเปลี่ยนแปลงด้านอัตลักษณ์ศักดิ์ศรีของชาวไทยใต้ อย่างเห็นได้ชัดเจน และเป็นยุคที่ชุมชนพร้อมจะขยายช่องทางการสื่อสารเพื่อแสดงตัวตนต่อสังคม ในลักษณะที่เป็นเชิงรุกมากขึ้น

ความเปลี่ยนแปลงของตัวตนในยุคใหม่บนพื้นที่สื่อพิธีกรรม

1. มีความมั่นใจในตนเอง

หลังจากที่ชาวไทยใต้ได้ผ่านกระบวนการเสริมสร้างอัตลักษณ์ศักดิ์ศรีมาบ้างแล้วนั้น ทำให้พบความเปลี่ยนแปลงในด้านความมั่นใจในตนเองและกล้าแสดงออกมากขึ้นกว่าในอดีต ซึ่งจะเห็นได้ชัดเจนจากการเข้าร่วมกิจกรรมต่างๆ ภายนอกชุมชน ที่ปัจจุบันชาวไทยใต้มีการอาสาสมัครและให้ความร่วมมืออย่างดีมาก

“เมื่อก่อนนี้การจะชวนเขาไปแสดงงานไหน จะชวนยากมาก ไม่ว่าจะงานไหลเรือไฟ งานประเพณี งานนั้นงานนี้ พอชวนก็อายๆ แต่เดี๋ยวนี้กลายเป็นว่า ใครไม่ได้ไปเหมือนกับมีปมด้อย ยิ่งงานสุดท้ายเมื่อวันที่ 11 เมษายน 49 ที่ผ่านมา งานครบรอบ 20 ปีของอำเภอไพศวรรค์ ชาวไพศวรรค์จะแต่งชุดใส่ไปในขบวนแห่เกือบจะทุกคน เวลาแสดงใส่ทั้งบั้งในพิธีเปิด พวกเราก็จะมานั่งอยู่หน้าปรัมพิธี มันเป็นภาพที่ในความรู้สึกของเราว่า เออเขาได้ออกจากที่เคยหลบๆ ซ่อนๆ มาอยู่แถวหน้าได้อย่างภาคภูมิใจนะ”

(คำตา ราชมณี, สัมภาษณ์ 17 ธันวาคม 2551)

“ก็อยากไปงานอยู่นะ พอถึงช่วงงานไหลเรือไฟนี้ พวกแม่บ้านจะรีบเกี่ยวข้าวให้เสร็จเลยล่ะ เพราะจะได้ไปร่วมงาน.. มันก็สนุกใจเหมือนเราได้ไปเที่ยวไปอะไรด้วย แต่เดี๋ยวนี้เขาไม่ค่อยให้ผู้ใหญ่ไปแล้วเขาเอาแต่เด็กๆ ไป (หัวเราะ)”

(นาถ กุจนา, สัมภาษณ์ 10 มกราคม 2551)

2. มีความมั่นใจในสื่อพิธีกรรมแซงชะนาม

1) ศักดิ์ศรีเรื่องการนับถือผี

จากการสังเกตของผู้วิจัย พบว่าชาวบ้านไทใต้ทุกเพศทุกวัยในยุคปัจจุบัน *ไม่รู้สึกรู้หา* เชน อายที่จะบอกว่าหมู่บ้านของตนเองมีความเชื่อในเรื่องการนับถือ “ผี” อย่างเข้มขัน ในทางตรงกันข้ามกับมีการนำเสนอต่อคนภายนอกวัฒนธรรมอย่างผู้วิจัยว่า ผีของชาวไทใต้มีความศักดิ์สิทธิ์มาก นอกจากนี้ ชาวบ้านทั้งที่เป็นและไม่ได้เป็นลูกแก้ว ได้พยายามเชิญชวนให้ผู้วิจัยมาร่วมในพิธีกรรมแซงชะนามที่จะจัดขึ้นในเดือนเมษายน ปี 2551 อีกด้วย ตลอดจนสามารถสังเกตได้จากการตั้งคำถามที่ว่า สื่อพิธีกรรมแซงชะนามจะหายไปจากหมู่บ้านโพนจานไหม คำตอบที่จะได้รับจากชาวไทใต้ทุกเพศทุกวัยคือ ไม่มีทางที่จะหายไปอย่างแน่นอน

“บ่มีทาง มันบ่มีบ่ได้แน่นอน ยังไงเขาก็ต้องจัดของเขาทุกปี”

(อรัญญา ดวนลี, สัมภาษณ์ 4 มกราคม 2551)

“ถึงผอ.ไม่จัด หลายคนไม่จัด ก็จะมีคนจัดของเขาอยู่ เขาก็จัดที่บ้านของเขา มันเป็นความเชื่อต่อเนื่อง จะต้องมีการจัดทุกปีแน่นอน”

(คำตา ราชมณี, สัมภาษณ์ 17 ธันวาคม 2551)

“ถ้าไปบอกว่าพิธีกรรมของเขาจะตาย เขาจะบอกเลยว่ามันเป็นไปไม่ได้ เขาไม่พอใจหรอก คุณเป็นใครมาจากไหนจะมาบอกว่าพิธีกรรมเขาจะตาย”

(รุ่งเรือง ราชมณี, สัมภาษณ์ 9 มกราคม 2551)

2) ศักดิ์ศรีเรื่องการเป็นต้นกำเนิดสื่อพิธีกรรมแซงชะนาม

แม้จะพอสันนิษฐานได้ว่า พิธีกรรมในลักษณะเดียวกับพิธีกรรมแซงชะนามของชาวไทใต้บ้านโพนจานมีปรากฏให้เห็นในหลายกลุ่มชาติพันธุ์ เช่น พิธีแซงชะนามของชาวไทใต้บ้าน

บงคำตำบลโพนจาน จังหวัดนครพนม พิธีแข่งชะนามของชาวไทลื้อในอำเภอกุสุมาลย์ จังหวัดสกลนคร พิธีเลี้ยงผีประจำปีของชาวภูไท พิธีลงผีหมอของชาวกระเลิง เป็นต้น

แต่หากสอบถามถึงความแตกต่างของพิธีกรรมแข่งชะนามของชาวไทลื้อกับในพื้นที่หมู่บ้านอื่นๆ จะพบว่า ชาวไทลื้อในยุคนี้ทุกเพศทุกวัยจะตอบอย่างภาคภูมิใจว่า ชาวไทลื้อเป็นผู้ก่อกำเนิดพิธีกรรมแข่งชะนาม ซึ่งเห็นได้จากการที่คนต่างหมู่บ้านมาเชิญแม่แก้วหมู่บ้านของตนไปเหยารักษา และทำให้ต้องมาร่วมพิธีกรรมแข่งชะนามที่หมู่บ้านโพนจานทุกๆ ปี ในขณะที่แทบจะไม่ค่อยมีปรากฏให้เห็นว่ามีชาวไทลื้อบ้านโพนจานไปร่วมพิธีแข่งชะนามในหมู่บ้านอื่น

“หมู่บ้านอื่นๆ เขาก็มาแข่งชะนามกับเรานี่แหละ”

(ยายยีน, สัมภาษณ์ 10 มกราคม 2551)

“เราก็ไม่เคยต้องไปร่วมพิธีแข่งชะนามกับหมู่บ้านอื่นเขาสักที เพราะทุกปีหมู่บ้านเราจัดก็จะมีแต่คนอื่นมาร่วมกับเราละ”

(บุญชริกา มั่นเหมาะ, สัมภาษณ์ 10 มกราคม 2551)

3) ศักดิ์ศรีในการดำรงรักษาความเป็นพิธีกรรม

จากการสัมภาษณ์ถึงความแตกต่างระหว่างพิธีกรรมแข่งชะนามของชาวไทลื้อหมู่บ้านโพนจานกับในพื้นที่หมู่บ้านอื่นๆ พบว่าชาวไทลื้อหมู่บ้านโพนจานได้แสดงออกถึงอัตลักษณ์ศักดิ์ศรีเพื่อให้เห็นความแตกต่างระหว่างชื่อของหมู่บ้านตนเองและพื้นที่อื่นๆ โดยเน้นหนักในเรื่องที่สามารถรักษาความเคร่งครัดของความเป็นพิธีกรรมไว้ได้มากกว่าท้องถิ่นอื่นๆ ทั้งในด้านรูปแบบและคุณค่าความหมาย และไม่ต้องการที่จะให้มีการปรับประยุกต์ไปเป็นการแสดงได้โดยง่ายในลักษณะแบบเดียวกับประเพณีไล่ทั้งบั้ง ที่ถูกปรับประยุกต์ให้กลายมาเป็นการละเล่นที่จัดแสดงสาธิตในโอกาสอื่นๆ อย่างแพร่หลาย

“ก็เคยไปดูของ อำเภอกุสุมาลย์ (สกลนคร) เขาจะไม่เน้นของจริงที่ทำ จะไปเน้นเรื่องประยุกต์ เช่นทำเหมือนการแสดงในงานใส่รำลึก เหมือนมีการจัดฉากมาแล้ว แต่ที่นี่ (โพนจาน) ของจริง ทำตามพิธีที่เขาเชื่อถือมาแต่โบราณทั้งวิธีการ ขั้นตอน อยู่ที่ว่าเราไปสังเกตเห็น

อะไรเท่านั้น อย่างเช่นที่ อาจารย์อดุลย์ (โครงการสพส.) เคยมาดู ท่านก็เห็นว่า...ขนาดเมียเขา จะมาร่วมพิธียังต้องขออนุญาตผัว ซึ่งเป็นเรื่องที่ดี ทำไม่ไม่ทำแบบนี้ทั้งปี หากจะทำอะไรแล้วขออนุญาตกัน ครอบครัวมันก็อยู่เย็นเป็นสุข”

(คำตา ราชมณี, สัมภาษณ์ 17 ธันวาคม 2550)

“เรามีแนวคิดว่าจะต้องคงสภาพวัฒนธรรมที่เป็นวิถีชีวิตจริงๆ ให้มากที่สุด ไม่ปรับประยุกต์เพื่อเอาใจการท่องเที่ยว ไม่ได้ทำแบบเอาใจแขกคนภายนอก คนภายนอกไม่เห็นคุณค่าก็พยายามค่อยๆ อธิบายเขาไป เราต้องรักษาสิ่งที่มีคุณค่าของเรา”

(คำตา ราชมณี, สัมภาษณ์ 4 มกราคม 2551)

กระบวนการสร้าง/สืบทอดความเป็นตัวตนในยุคที่ 3

1. ปรับประยุกต์เป็นเนื้อหาสาระในชั้นเรียน

คณะครูโรงเรียนบ้านโพนจาน ได้ใช้กลวิธีสร้างเรื่องเล่าเกี่ยวกับตำนานประวัติชุมชนและความเป็นมาของบรรพบุรุษชาวไทยใต้เพื่อสร้างสำนึกแห่งชาติพันธุ์ โดยผูกโยงมาจากคุณค่า/ความหมายที่เกิดขึ้นในพิธีกรรมแซงชะนาม เพื่อให้เด็กซึ่งเป็นผู้สืบทอดรุ่นใหม่ตระหนักในอัตลักษณ์ศักดิ์ศรีชาวไทยใต้

“พี่บอกเขาว่ามันเป็นวิถีชีวิตของพ่อของแม่เรา พ่อแม่ไม่ได้หมายถึงรุ่นปัจจุบันนะ หมายถึงรุ่นเก่าๆ ซึ่งจะเป็นใครคนไหนก็ไม่รู้ เป็นบรรพบุรุษเราที่เขาพากันทำพิธีต่อๆ กันมา บอกเด็กว่าเขาจะได้เรียนรู้”

(ดารารภรณ์ พิทักษ์, สัมภาษณ์ 12 มกราคม 2551)

2. กลยุทธ์นำคนภายนอกวัฒนธรรมเข้ามากระตุ้นคนในชุมชน

ในยุคที่ผ่านมาๆ แม้ว่าจะเริ่มมีองค์กรภายนอกเข้ามาสนับสนุนหลายหน่วยงานแล้ว แต่ส่วนใหญ่เป็นการสนับสนุนในเรื่องงบประมาณและการจัดกิจกรรมประเพณีต่างๆ โดยยังไม่ได้ใช้กระบวนการทำงานแบบลงพื้นที่พบปะชาวบ้านมากนัก แต่ในช่วงที่โครงการสื่อพื้นบ้านสื่อสารสุข (สพส.) เข้ามาในพื้นที่นั้น เป็นการเข้ามาเพื่อติดตั้งองค์ความรู้ด้านการทำหนังสือสื่อพื้นบ้านให้กับชุมชน โดยใช้วิธีการลงพื้นที่พูดคุยชี้แจงกับชุมชน ซึ่งทำให้ชาวบ้านให้ความสนใจและเข้ามาร่วมมือในกิจกรรมการสื่อสารสื่อพิธีกรรมแซงชะนามและสื่อพื้นบ้านอื่นๆ ได้มากขึ้นกว่าเดิม เพราะเป็นโอกาสที่จะได้แสดง “ศักดิ์ศรี” ของตนเอง ประกอบกับชาวบ้านมองว่าเป็นองค์กรที่เข้ามาสนับสนุนโดยไม่มีผลประโยชน์ตอบแทนจึงทำให้เกิดความไว้วางใจอย่างมาก

“ชาวบ้านเขาก็ประทับใจนะ เขามองว่าทาง อาจารย์ที่มาก็ไม่ได้มีส่วนได้ส่วนเสียอะไร จะมาได้อะไรจากเจ้าของวัฒนธรรม มีแต่เขาได้..ได้พื้นที่ แต่เขาไม่รู้หรือว่าพื้นที่คืออะไร เขารู้แต่ว่าชุมชนจะได้ชื่อเสียงได้รับการยกย่อง.....คนในพูดกันเองเขาจะไม่ค่อยเชื่อแล้วไง มันเหมือนรู้ได้รู้ฟุ้งกันหมดแล้ว แต่พอคนอื่นเข้ามาเขาจะตื่นตัวทันทีเลยนะ แต่คนที่เข้ามาถ้าเข้ามาแบบลงพื้นที่พบกับชาวบ้านเขาจริงๆ จะได้ผลมากๆ เลยนะต้องใช้การทำงานแบบที่ พวกของอาจารย์อดุลย์(สพส.)เข้ามาน่ะถูกทางเลย.....อาจารย์อดุลย์เคยบอกว่าเรื่องของพิธีกรรมนี่จริงๆ แล้วคนในนั้นแหละที่จะช่วยกันกระตุ้นช่วยกันรักษา แต่เท่าที่สังเกตนะ การที่มีคนนอกอย่าง สพส.เข้ามากระตุ้น มันทำให้เขามีพลังนะ เขาคูยกันว่าเออเนาะขนาดสพส.เป็นคนนอก เขายังอยากเห็นสิ่งดีๆ ที่เรามีอยู่ให้เขากลับมาเหมือนเดิมเลย”

(รุ่งเรือง ราชมณี, สัมภาษณ์ 9 มกราคม 2551)

ดังนั้น จึงอาจสรุปได้ว่าแนวทางการทำงานที่จะช่วยการเสริมสร้างอัตลักษณ์ศักดิ์ศรีโดยการใช้ดึงคนภายนอกวัฒนธรรมเข้ามาทำงานร่วมกับชุมชนนั้น ถือเป็นกลยุทธ์การสื่อสารมีความสำคัญอย่างมากในการกระตุ้นให้ชุมชนเกิดพลัง

3. ยกระดับชุมชนการขึ้นเป็น “หมู่บ้านวัฒนธรรมชนเผ่าไทลื้อ”

การยกระดับชุมชนขึ้นเป็น “หมู่บ้านวัฒนธรรมชนเผ่าไทลื้อ” เป็นผลสืบเนื่องจากการผลักดันสื่อพิธีกรรมแข่งชะนามเข้าสู่โรงเรียนบ้านโพนจาน ซึ่งอยู่ในเขตปกครองของเทศบาลอำเภอโพนสวรรค์ ในขณะนั้น แม้ว่าจะองค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.) ต้องการที่จะเข้ามาให้การสนับสนุนด้านงบประมาณและเครื่องอำนวยความสะดวกต่างๆ ร่วมกับเทศบาลอำเภอโพนสวรรค์ แต่ก็ไม่สามารถกระทำได้ เนื่องจากจะเป็นการทำผิดระเบียบข้อบังคับขององค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.) ที่ให้การสนับสนุนงบประมาณนอกเขตพื้นที่รับผิดชอบ ดังนั้น กลุ่มผู้นำชุมชนจึงใช้วิธีการแก้ปัญหาโดยการจัดตั้งชุมชนเป็น “หมู่บ้านวัฒนธรรมชนเผ่าไทลื้อ” เพื่อให้มีนัยความหมายครอบคลุมทั้งพื้นที่หมู่บ้านโพนจานหมู่ 2 และหมู่บ้านโพนเจริญ หมู่ 10 โดยทำโครงการนำเสนอต่อองค์กรปกครองท้องถิ่นเกี่ยวกับผลงานของชุมชนในอนุรักษ์วัฒนธรรมประเพณีด้วยกิจกรรมต่างๆ ที่ผ่านมา ประกอบกับใช้แรงสนับสนุนจากเครือข่ายของชุมชน

“ในช่วงหลังๆ พอ อบต.เข้ามาแล้ว ต้องทำโครงการในนามหมู่บ้านวัฒนธรรมชนเผ่า เพราะเขาบอกว่าโรงเรียนอยู่ในเขตปกครองของเทศบาล มันผิดกฎข้อบังคับของอบต. ถ้าทำในนามโรงเรียนเขาไม่ให้ หลังจากทำในนามหมู่บ้านวัฒนธรรมชนเผ่าก็ได้งบจากอบต.มาเพิ่มอีก งบประมาณปี 46-47.....แต่การที่เทศบาลเขาอนุมัติให้เราเป็นหมู่บ้านวัฒนธรรมได้ส่วนหนึ่งเพราะเขาเห็นผลงานที่ชุมชนเราทำมาตลอดโดยเฉพาะเรื่องแข่งชะนามที่เราทำกันมาชัดเจน”

(คำตา ราชมณี, สัมภาษณ์ 4 มกราคม 2551)

ต่อมาภายหลังจากที่เทศบาลอำเภอโพนสวรรค์อนุมัติให้หมู่บ้านโพนจานและโพนเจริญ มีฐานะเป็นหมู่บ้านวัฒนธรรมชนเผ่าไทลื้ออย่างเป็นทางการแล้ว ในปี พ.ศ.2549 จึงได้มีการจัดทำป้าย “หมู่บ้านวัฒนธรรมชนเผ่าไทลื้อ” ติดตั้งไว้บริเวณถนนทางเข้าหมู่บ้านซึ่งติดกับถนนทางหลวง เพื่อเป็น “สื่อสัญลักษณ์” ในการแสดงอัตลักษณ์คึกคักศรีของชุมชน

“ผมอยากใช้อะไรเป็นสื่อกระตุ้นเขาแบบนี้มานานแล้ว อยากให้เขาตระหนักถึงประเพณีวัฒนธรรมที่ดีงามของเขา ไม่ต้องไปอายใครเพราะคนได้เรามีวัฒนธรรมดีๆ เยอะ พอมีป้ายตรงนี้ใครผ่านไปผ่านมาก็จะให้เห็นเลย ประกาศให้คนเข้ามาได้รู้”

(คำตา ราชมณี, สัมภาษณ์ 4 มกราคม 2551)

2. หน้าที่สืบทอดความเชื่อ

พิธีกรรมแซงชะนามเป็นพิธีกรรมที่มีรากฐานมาจากความเชื่อเรื่อง “ผีน้ำ” ซึ่งเป็นผีที่เกิดจากสภาพแวดล้อมธรรมชาติ และจากการศึกษาสถานภาพสื่อในปัญหานำข้อที่หนึ่งจะเห็นได้ว่า สื่อพิธีกรรมแซงชะนามสามารถดำรงอยู่กับชุมชนบ้านโพนจานมาได้ยาวนานถึง 290 ปีแล้ว ซึ่งนั่นหมายความว่า “สื่อได้ทำบทบาทหน้าที่” ในด้านการสืบทอดความเชื่อเรื่องผีอย่างไม่ขาดตกบกพร่องมาทุกยุคทุกสมัย โดยสาเหตุที่ทำให้สื่อเอาชนะอุปสรรคเรื่องกาลเวลามาได้นั้น เป็นเพราะมีกลไกการสื่อสารแบบ “การบอกเล่าจากรุ่นสู่รุ่น” นั่นเอง

“คุณยายบอกว่าถ้าคนไหนไม่แซงชะนาม ปีนั้นเขาก็จะป่วยจะไม่สบายอีกรอบ เพราะมีของเขาจะโกรธไม่พอใจ ถ้าเขาติดธุระมาไม่ได้เขาก็ต้องไปขอลงกับคณะคนอื่นให้ได้ คือยังไงเขาก็ต้องหาทางทำจนได้แหละในปีนั้น”

(เจน พลาดสู, สัมภาษณ์ 11 มกราคม 2551)

ในช่วงปลายของยุคที่ 2 สื่อพิธีกรรมแซงชะนามได้มีการบูรณาการหลักสูตรพิธีกรรมแซงชะนามเข้าสู่สถานศึกษาแล้ว กิจกรรมหนึ่งคือการทำให้นักเรียนเรียนรู้พิธีกรรมแซงชะนามในสนามจริง เพื่อเป็นการกระตุ้นให้เกิดเกิดความสนใจในวิถีชีวิตของชาวไทได้

ในช่วงยุคที่ 3 โรงเรียนได้นำแนวคิดในการทำงานกับสื่อพื้นบ้านไปออกแบบการทำกิจกรรมต่างๆ ซึ่งหนึ่งในคาราวานกิจกรรมของชุมชน ก็คือการจัดทำ “หลักสูตรพิธีกรรมแซงชะนาม” ซึ่งได้บรรจุเนื้อหาสาระเกี่ยวประวัติความเป็นมา รูปแบบขั้นตอนการประกอบพิธีกรรม คุณค่าความหมายของพิธีกรรม ซึ่งเป็นการขยายช่องทางการทำงานที่ในการสืบทอดความเชื่อของสื่อในรูปแบบใหม่ เพื่อให้กลุ่มเป้าหมายที่เป็นเด็กและเยาวชนเข้าถึงได้ง่ายมากยิ่งขึ้น

นอกจากนี้ โรงเรียนยังได้วางแผนจัดทำโครงการ Junior Guide Amazing Sang-Sa-Nam เพื่อเน้นให้เด็กและเยาวชนเป็นผู้ถ่ายทอดความเชื่อเกี่ยวกับสื่อพิธีกรรมแซงชะนามโดยเน้นกลุ่มผู้รับสารภายนอกวัฒนธรรมมากขึ้น เช่น หน่วยงานราชการ สถาบันการศึกษา ชาวต่างชาติ เป็นต้น

“ตอนนี้กำลังทำโครงการ Junior Guide Amazing Sang-Sa-Nam สมมติถ้าหลาน(ผู้สัมภาษณ์) เป็นฝรั่งที่จะมาดูแลชชะนาม ก็จะต้องมีข้อมูลใช้หมดละ ที่นี้ Junior Guide ของเราก็จะมาแนะนำว่า What's this? ชชะนามคืออะไร เป็นยังไง ทำไมต้องทำ ทำเพื่ออะไร อย่างน้อยเด็กก็จะเกิดความภาคภูมิใจ”

(คำดา ราชมณี, สัมภาษณ์ 17 ธันวาคม 2550)

ตราบใดที่สื่อพิธีกรรมชชะนามของชาวยังคงทำหน้าที่ในการสืบทอดความเชื่อจากรุ่นสู่รุ่นต่อไปได้เรื่อยๆ ก็เท่ากับเป็นการธำรงรักษาอัตลักษณ์ศักดิ์ศรีของชาวไทยหมู่บ้านโพนจนไว้ได้อย่างเหนียวแน่นด้วยเช่นกัน

3. หน้าที่ในการสร้างความสามัคคี

แม้ว่าสื่อพิธีกรรมชชะนามจะมีเวลาในการประกอบพิธีกรรมจริงๆ แค่เพียง 1 วัน แต่ก็ต้องมีการเตรียมสถานที่ประกอบพิธีกรรมงานล่วงหน้า 1-2 วัน เนื่องจากจะต้องมีการสร้างตุบผามขนาดที่สามารถจุคนนับร้อยได้เตรียมเอาไว้ล่วงหน้าและในวันถัดไปหลังจากประกอบพิธีกรรมแล้วเสร็จก็จะต้องมีการเก็บหรือสถานที่นี้ด้วยเช่นกัน ผู้ที่ได้รับบทบาทหน้าที่ในการสร้างตุบคือ พ่อบ้านและลูกชายจากแต่ละครอบครัว ซึ่งมีนัยแห่งการเป็นพื้นที่พิสูจน์“ศักดิ์ศรี”ความเป็นผู้นำอีกด้วย

ในยุคที่ 2 เป็นช่วงเวลาที่พบว่าความสามัคคีซึ่งเป็นส่วน “ราก” ของพิธีกรรมชชะนามได้ลดน้อยลง ทำให้ในยุคนี้สมาชิกของครอบครัวเริ่มละเลยหน้าที่ของตนเองไม่ให้ความร่วมมือร่วมใจ ซึ่งส่งผลกระทบต่อถึงสถานภาพของสื่อ ที่จะพบว่าพิธีกรรมกลายเป็นเรื่องเฉพาะของคนในวงที่เป็นผู้ประกอบพิธีกรรมซึ่งก็คือ ลูกแก้ว และแม่แก้ว ทำให้สื่อจำกัดอยู่ในกลุ่มของผู้หญิงวัยกลางคนขึ้นไป

ต่อมาในยุคที่ 3 เป็นยุคที่ชุมชนได้เข้ามาทำโครงการฟื้นฟูสื่อพิธีกรรมชชะนามและสื่อพื้นบ้านไท้ร่วมกัน ซึ่งทำให้มีโอกาสในการเข้าร่วมทำกิจกรรมร่วมกันของทุกกลุ่มทุกเพศทุกวัย เพื่อเป็นการแก้ไขปัญหาเรื่องความสามัคคีที่ลดน้อยลงไปในช่วงที่ผ่านมา เช่น การให้กลุ่มเด็กและเยาวชน ครู พ่อบ้านแม่บ้าน ช่วยจัดเตรียมทำขุมนิทรรศการเผยแพร่ความรู้เกี่ยวกับเรื่องชชะนามและสื่อพื้นบ้านไท้ ซึ่งผลปรากฏว่าคนในชุมชนมีความกระตือรือร้นที่จะเข้าร่วม

กิจกรรมต่างๆ อย่างพร้อมเพรียงกัน และมีการแบ่งบทบาทหน้าที่กันอย่างชัดเจน เช่น พ่อบ้านจัดเตรียมทำซุ้มไม้ ไม้ และเยวชนผลิตสื่อต้นไม้ม่างคุณค่าแขงชะนาม เป็นต้น การเข้าร่วมกิจกรรมต่างๆ นั้นเป็นการแสดงออกถึงพลังความสามัคคีของชุมชนได้เป็นอย่างดี

สื่อพิธีกรรมที่สืบทอดต่อๆ กันมาทั้ง 3 ยุค จึงทำหน้าที่เป็นพื้นที่ในการระดมความสามัคคีของครอบครัวผู้เป็นสมาชิก เพราะหากในปีใดคณะแขงชะนามไม่มีความสามัคคีหรือมีเหตุขัดแย้งกัน ในชุมชนก่อนหรือระหว่างวันประกอบพิธีกรรม ก็อาจจะมีเหตุให้การประกอบพิธีกรรมไม่สำเร็จ ลุล่วง ซึ่งนั่นหมายถึงว่าตลอดทั้งปีนั้นพืชผลทางการเกษตรจะไม่อุดมสมบูรณ์ และนัยความหมายสำคัญคือการที่ชุมชนสามารถร่วมมือกันได้มากนั้น ยังแสดงออกถึงศักดิ์ศรีของชุมชนอีกด้วย

4. หน้าที่ในการสร้างความทรงจำร่วมกัน

จากการสัมภาษณ์ผู้เฒ่าผู้แก่เพื่อค้นหาอายุของสื่อพิธีกรรมแขงชะนามที่แท้จริง แต่พบว่าไม่มีใครสามารถที่จะสามารถให้ข้อมูลได้ว่าสื่อพิธีกรรมนี้เกิดขึ้นมาเมื่อใดได้อย่างชัดเจน แต่ในการบอกเล่าถึงความเป็นมาของสื่อพิธีกรรมแขงชะนามนั้น พบว่ากลุ่มตัวอย่างจะมีการผูกโยงเข้ากับเรื่องราวความเป็นมาของบรรพบุรุษชาวไทยใต้ตั้งแต่สมัยที่อพยพข้ามแม่น้ำโขงมาอยู่ที่หมู่บ้านโพนจานในปัจจุบันด้วยทุกครั้ง ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่าสื่อพิธีกรรมแขงชะนามเป็นกลไกที่ทำหน้าที่ในการเชื่อมความสัมพันธ์ของคนจากรุ่นสู่รุ่นได้อย่างเหนียวแน่น

“เมื่อได้กะบั้งก็ แต่ว่าเป็นร้อยๆ ปีตั้งแต่ปู่ย่าตาทวดแล้ว เพื่อนพากันเข้ามาจากน้ำโขงมาอยู่หม่องนี้ เขาว่าหนีภัยสงครามมา”

(กลม ข้ามประเทศ, สัมภาษณ์ 4 มกราคม 2551)

ในยุคที่ 2 คณะครูโรงเรียนบ้านโพนจาน ได้ใช้กลวิธีสร้างเรื่องเล่าเกี่ยวกับประวัติชุมชนและความเป็นมาของบรรพบุรุษชาวไทยใต้เพื่อสร้างสำนึกแห่งชาติพันธุ์ โดยผูกโยงมาจากคุณค่า/ความหมายที่เกิดขึ้นในพิธีกรรมแขงชะนาม เพื่อทำให้เด็กซึ่งเป็นผู้สืบทอดรุ่นใหม่เกิดสำนึกในชาติพันธุ์ร่วมกัน

“พอออกมาทำแข่งชนะนามที่โรงเรียนแล้ว เด็กนักเรียนก็มีโอกาสได้ดูได้ศึกษา เด็กได้เห็น ผู้ปกครองทำงานมีความสามัคคี แม่ก็จะเอามาสอนในห้องเรียนนะว่า พ่อแม่ของเขาได้ทำอะไรบ้าง จากวันนั้นก็พูดถึงสิ่งดีๆ จุดเด่นของชุมชนของเรา พูดถึงบรรพบุรุษของเรา พ่อแม่ของเรา พูดถึงความมอดทนของพ่อแม่เรา พูดถึงคนที่คอยดูแลพ่อแม่ของเรา แต่ท่านก็สามารถเลี้ยง พวกเรามาได้ก็รุ่นต่อก็รุ่นแล้ว...พูดเพื่อให้เขาเข้าถึงเข้าใจว่าตัวเขาต้องมีคุณค่า พยายามปลุกฝัง เขาในเรื่องนี้ ถามเขาว่า...อายุมากหรือจะพูดภาษาได้นะ ก็จะพยายามให้เขานำเสนอหน้าชั้น เกี่ยวกับครอบครัวเขา เกี่ยวกับพ่อแม่ของเขา เด็กบางคนก็เริ่มจะรู้สึกชื่นชมพ่อแม่ของเขา มากเลยนะ”

(รุ่งเรือง ราชมณี, สัมภาษณ์ 10 มกราคม 2551)

และในยุคที่ 3 จากการศึกษาเอกสารพบว่าในกิจกรรม “การจัดทำหลักสูตรท้องถิ่นสื่อ พิธีกรรมแข่งชนะนาม” นั้นได้มีการบรรจุเนื้อหาเกี่ยวกับเรื่องราวความเป็นมาของชุมชนและพิธีกรรม แข่งชนะนาม รวมทั้งการจัดทำพจนานุกรมภาษาใต้ เพื่อเป็นการรวบรวมเรื่องราวทางภูมิปัญญา ของบรรพบุรุษชาวไทยใ้ให้อยู่ในรูปแบบเอกสารหลักฐาน ซึ่งเท่ากับเป็นการเพิ่มช่องทางการสื่อสาร เพื่อเชื่อมโยงสายสัมพันธ์กับคนรุ่นหลังไว้ต่อไปนั่นเอง

5. หน้าที่ในการสร้างเอกภาพ

บทบาทหน้าที่ในการสร้างเอกภาพหมายถึง “ความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน”ของสมาชิกใน กลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง ที่มารวมกันโดยมีเป้าหมายและวัตถุประสงค์อย่างใดอย่างหนึ่งร่วมกัน ซึ่งจะ เห็นได้ว่ามีความสอดคล้องลักษณะของพิธีกรรมแข่งชนะนามอย่างยิ่ง เนื่องจากเป็นพิธีกรรมนี้มี เป็นกระบวนการกลุ่มที่เกิดขึ้นเพื่อแสดงความเคารพบูชา “ผีน้ำ” ทุกๆ ปี สมาชิกจำนวนนับร้อย ในกลุ่มอาจจะมีภาระหน้าที่ในการประกอบอาชีพของตนเอง แต่เมื่อถึงช่วงเวลาในรอบปีหนึ่งๆ ทั้งแม่แก้ว ลูกแก้ว เจ้าจ้ำ ล่าม นักดนตรี และสมาชิกในครอบครัวของลูกแก้ว สามารถที่จะมา ร่วมกันประกอบพิธีกรรมได้อย่างพร้อมเพรียงกันโดยไม่มีข้อแม้ โดยวิธีการหนึ่งที่คณะแข่งชนะนาม ได้ใช้เพื่อยึดโยงสัมพันธ์ภาพในกลุ่มสมาชิกของตนเองมาตั้งแต่อดีตคือ วิธีการไปมาหาสู่ระหว่าง กันทั้งในเวลาปกติและช่วงวิกฤติ ซึ่งเป็นวัฒนธรรมการสื่อสารอีกรูปแบบหนึ่งที่จะสามารถดำรง เอกภาพหรือความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันเอาไว้ได้อย่างเหนียวแน่น

“พิธีกรรมนี้มันไม่ใช่คนทำคนเดียวหะ มีคนเกี่ยวข้องเป็นสิบเป็นร้อย แต่ทำไมคนพวกนี้พอถึงรอบปีหนึ่งเขามารวมกันได้ มาช่วยกันทำพิธีจนเสร็จสิ้นลุล่วงไปได้ด้วยดี ก่อนจะจัดพิธีกรรมได้เขาก็ต้องมาประชุมกันคุยกันก่อนว่าจะเอาวันไหนดีให้ใครทำอะไร เขาทำแบบนี้มาตั้งแต่บรรพบุรุษเขา ถึงตอนนี้จะมีคณะแซงซะนามตั้ง 4-5 คณะแต่เขาก็ยังทำของเขาในคณะของเขาตรงนี้ละมันเป็นศักดิ์ศรีของเขา.....เมื่อก่อนนี้เวลาจะทำอะไรที่เขาก็จะไปบอกไปปรึกษาแม่เลี้ยง วันพระก็อาจจะไปบอกแม่เลี้ยงให้ผูกแขนให้”

(คำตา ราชมณี, สัมภาษณ์ 17 ธันวาคม 2550)

ยุคที่ 2 อย่างไรก็ตาม การทำหน้าที่ในการสร้างเอกภาพของสื่อพิธีกรรมแซงซะนามในอดีตนั้นเป็นไปได้โดยง่ายเนื่องจากในยุคนี้ยังคงมีคณะแซงซะนามแค่เพียงคณะเดียวเท่านั้น ซึ่งจะแตกต่างกับในช่วงยุคที่ 2 ที่คณะแซงซะนามได้แยกออกมาเป็น 3 คณะ และเกิดการเคลื่อนย้ายกลุ่มออกไปพึ่งพาหมอยาภายนอกชุมชน นอกจากนี้ นโยบายจากภาครัฐที่มีมติให้แยกหมู่บ้านออกเป็น 2 หมู่บ้านนั้น ยิ่งทำให้ชุมชนขาดความเป็นเอกภาพเพราะแม้ว่าชาวทั้ง 2 หมู่บ้านจะยังคงมีการทำกิจกรรมงานบุญงานประเพณีร่วมกัน แต่ในทางปฏิบัติกลับพบว่ามีปัญหาเรื่องการบริหารจัดการสรรงบประมาณจากองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นซึ่งเป็นผลกระทบจากการแบ่งแยกหมู่บ้าน ทำให้บางครั้งการทำกิจกรรมไม่ราบรื่นและนำมาซึ่งความขัดแย้งบ้าง แต่ชุมชนก็ได้ใช้วิธีเปิดเวทีประชุมหมู่บ้านเพื่อพูดคุยชี้แจงจนปัญหาคลี่คลายไปในที่สุด

ยุคที่ 3 ในยุคที่โครงการสพส.เข้ามาทำโครงการนั้น จากการสัมภาษณ์อาจารย์รุ่งเรื่อง ราชมณี หนึ่งในครูผู้เป็นแกนนำคณะทำงานฯ ทำให้พบว่า ในช่วงเวลาที่มีวาระโอกาสพิเศษเช่น ในช่วงที่ทำกิจกรรมโครงการฟื้นฟูฯ นั้น ชุมชนจะแสดงพลังความสามัคคีเป็นปึกแผ่นออกมาให้คนภายนอกวัฒนธรรมได้เห็นอย่างเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน

“เขามากันเยอะเขาให้ความร่วมมือดีนะ ลูกๆ เล็กๆ ก็ตามแม่มา เขาบอกว่าไม่เคยมีใครลงมาทำงานพื้นที่แบบนี้ เหมือนสพส.ให้ความสำคัญกับเขาจริงๆ ไม่ได้มาขอแค่ลายผ้าทอแล้วก็ไปมันก็เวลาเห็นแบบนี้มันก็เหมือนเป็นการพิสูจน์ศักดิ์ศรีของเขานั้นแหละ เขาถึงมาร่วมกิจกรรมเยอะ”

(รุ่งเรื่อง ราชมณี, สัมภาษณ์ 10 มกราคม 2551)

6. หน้าที่ในการสร้างเสริมสุขภาพ

อัตลักษณ์สำคัญประการหนึ่งของชาวไท้บ้านโพนจานคือ ภาพลักษณ์ของการเป็น “ชุมชน นักดื่ม” ดังที่ คำตา ราชมณี (อ้างถึงในรุ่งเรือง ราชมณี, 2549 : 169) ได้กล่าวว่า

“ชาวบ้านโพนจานเป็นคนที่ดื่มเหล้ามาก เหล้าที่โพนจานขายดีที่สุดในอำเภอโพนสวรรค์”

ในช่วงปี พ.ศ. 2549 เป็นช่วงที่ชุมชนได้รับการสนับสนุนแนวคิดเกี่ยวกับการใช้สื่อเพื่อสร้างเสริมสุขภาพจากโครงการสื่อพื้นบ้านสื่อสารสุข (สพส) ดังนั้น กลุ่มแกนนำจึงได้มีแนวทางในการหาวิธีแก้ไขปัญหาเกี่ยวกับการดื่มเหล้าของชาวบ้าน โดยใช้กลไกสื่อพิธีกรรมแซงชะนามเป็นเครื่องมือ เนื่องจากในพิธีกรรมแซงชะนามมีการใช้เหล้าเป็นจำนวนมาก

กลุ่มเด็กนักเรียน คณะครูโรงเรียนและผู้นำหมู่บ้านจึงมีความเห็นร่วมกันว่าควรจะใช้สื่อพิธีกรรมแซงชะนามมาขยายผลในการพัฒนาสุขภาพชุมชน โดยเลือกที่จะใช้พื้นที่วาระในการประกอบพิธีกรรมแซงชะนามทำกิจกรรมรณรงค์เรื่อง “งดเหล้าเข้าพิธีกรรม” และโน้มน้าวต่อยังกิจกรรม “สงกรานต์นี้ไม่มีแอลกอฮอล์”

“ภาพที่เห็นในวันงานนะไม่มีการกินเหล้า เด็กเยาวชนก็ไม่กิน เพราะเขารณรงค์ก่อนนั้นวางแผนร่วมกันไงว่าในวันแซงชะนามจะเอาอะไรบ้างตั้งแต่รุ่งเช้าเลย เด็กเขาบอกว่าให้เอาเดินรณรงค์ไม่ให้กินเหล้า เพราะปกติในพิธีกรรมกินเหล้าไง เด็กเลยเดินรณรงค์ว่าขออ้อมไม่ให้ผู้ใหญ่กิน”

(รุ่งเรือง ราชมณี, สัมภาษณ์ 10 มกราคม 2551)

หลังจากนั้น จึงได้มีการขยายกิจกรรมต่อเนื่องเข้าไปในพื้นที่ของ “วัดโพนทราย” ด้วยการจัดทำโครงการ “วัดปลอดเหล้า” ได้สำเร็จเป็นแห่งแรก โดยทั้งอาศัยทั้งการรณรงค์ขอความร่วมมือและให้ชุมชนทำหน้าที่เตือนสติกันและกัน

“เราก็เริ่มผลักดันไปที่วัดก่อนเลย ทำให้สองปีแล้ว(ปี49-50) ที่ไม่ค่อยมีเหล่าในพิธีกรรม ถ้าใครอยากกินก็ต้องซื้อเอง..งบแซงชะนามจะไม่ซื้อให้แล้ว แล้วก็ขอร้องว่าหากกินกันก็กินข้าง นอกจะอย่าเข้ามาในสนามมันวุ่นวาย”

(ทอน แสนมอม, สัมภาษณ์ 6 มกราคม 2551)

“ทางอำเภอมีวัดปลอดเหล่าเฉลิมพระเกียรติ ในอำเภอโพธิ์สวรรค์ทำไปเกือบทุกหมู่บ้าน แต่ไม่มีวัดไหนทำได้ล่วงหน้า มีวัดของบ้านโพธิ์จนวนัดเดียวที่ประกาศเจตนารมณ์ แล้วก็รณรงค์ เรื่องนี้ แล้วชาวบ้านก็มีส่วนร่วมด้วย...”

(คำตา ราชมณี, สัมภาษณ์ 17 ธันวาคม 2551)

7. หน้าที่ในการเป็นแหล่งเรียนรู้ทางวัฒนธรรม

ปัจจุบัน กลุ่มแกนนำได้มีการเพิ่มบทบาทหน้าที่ใหม่ให้กับสื่อโดยการเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ทางวัฒนธรรม ทั้งนี้ จากการสัมภาษณ์อาจารย์คำตา ราชมณี กลุ่มแกนนำครูทำให้ทราบว่าในปีพ.ศ.2552 ชุมชนจะมีการขยายพื้นที่ของสื่อพิธีกรรมแซงชะนามให้เป็นการ “ท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์เรื่องพิธีกรรมแซงชะนาม” แต่ชุมชนจะยังคงรักษาอัตลักษณ์ในเรื่องของความเป็นพิธีกรรมเอาไว้ได้อย่างเหนียวแน่น

“ตอนนี้มีแผนงานเรียบร้อยแล้วททท.ก็เข้ามาดูแล้ว...เรามีแนวคิดว่าจะต้องคงสภาพ วัฒนธรรมที่เป็นวิถีชีวิตจริงๆ ให้มากที่สุด ไม่ปรับประยุกต์เพื่อเอาใจการท่องเที่ยวไม่ได้ทำแบบ เอาใจแขกภายนอก คนภายนอกไม่เห็นคุณค่าก็พยายามค่อยๆอธิบายเขาไป เราต้องรักษาสิ่งที่มีคุณค่าของเรา”

(คำตา ราชมณี, สัมภาษณ์ 17 ธันวาคม 2551)

นอกจากนี้ ในการสัมภาษณ์ นายสวรรค กุจนา ผู้ใหญ่บ้านโพนจานหมู่ 2 ยังทำให้พบว่าในปี พ.ศ.2552 คณะแขงชะนามทุกคณะในหมู่บ้านโพนจานและโพนเจริญ จะมาร่วมกันประกอบพิธีกรรมแขงชะนามที่โรงเรียนบ้านจานเพื่อรองรับการเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ที่กำลังจะเกิดขึ้น

“คณะยายเศษเขาเพิ่งประชุมกันนี้แหละว่าปีหน้าจะไปจัดรวมกันที่โรงเรียน คณะยายแกนแล้วก็คณะด้วย ตอนนั้ก็รอกกรรมการคณะแขงชะนามยายเศษตัดสินใจอีกนิตหนึ่ง แต่ลูกเลี้ยงทั้งหมดเขาก็บอกว่าโอเคจะไปเพราะจะได้เป็นงานระดับมกรรมท้องถิ่นเลย จะได้สมกับเป็นหมู่บ้านวัฒนธรรมไทได้ คราวนี้ใครอยากจะขายผ้าขายอะไรก็เอาออกมาโชว์มาขาย”

(สวรรค กุจนา, สัมภาษณ์ 9 เมษายน 2551)

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ส่วนที่ 4 กระบวนการทำงานวัฒนธรรมเชิงรุกเพื่อฟื้นฟูรูปแบบและคุณค่า/ความหมายของสื่อพิธีกรรมแซงชะนาม

ในการศึกษาถึงกระบวนการทำงานวัฒนธรรมเชิงรุกเพื่อฟื้นฟูรูปแบบและคุณค่า/ความหมายของสื่อพิธีกรรมแซงชะนาม ผู้วิจัยได้ใช้วิธีการเก็บข้อมูลจากการศึกษาจากเอกสารรายงานกิจกรรมการดำเนินงานและรายงานการประชุมเป็นหลัก เพื่อวิเคราะห์ว่าคณะทำงานฟื้นฟูฯ และชุมชนได้ใช้แนวคิดเรื่องกระบวนการทำงานวัฒนธรรมเชิงรุกได้อย่างไรและนำไปใช้อย่างไร โดยผู้วิจัยขอเสนอผลการวิจัย ดังนี้

กระบวนการทำงานแบบ “กองคาราวานกิจกรรม” ของชุมชน

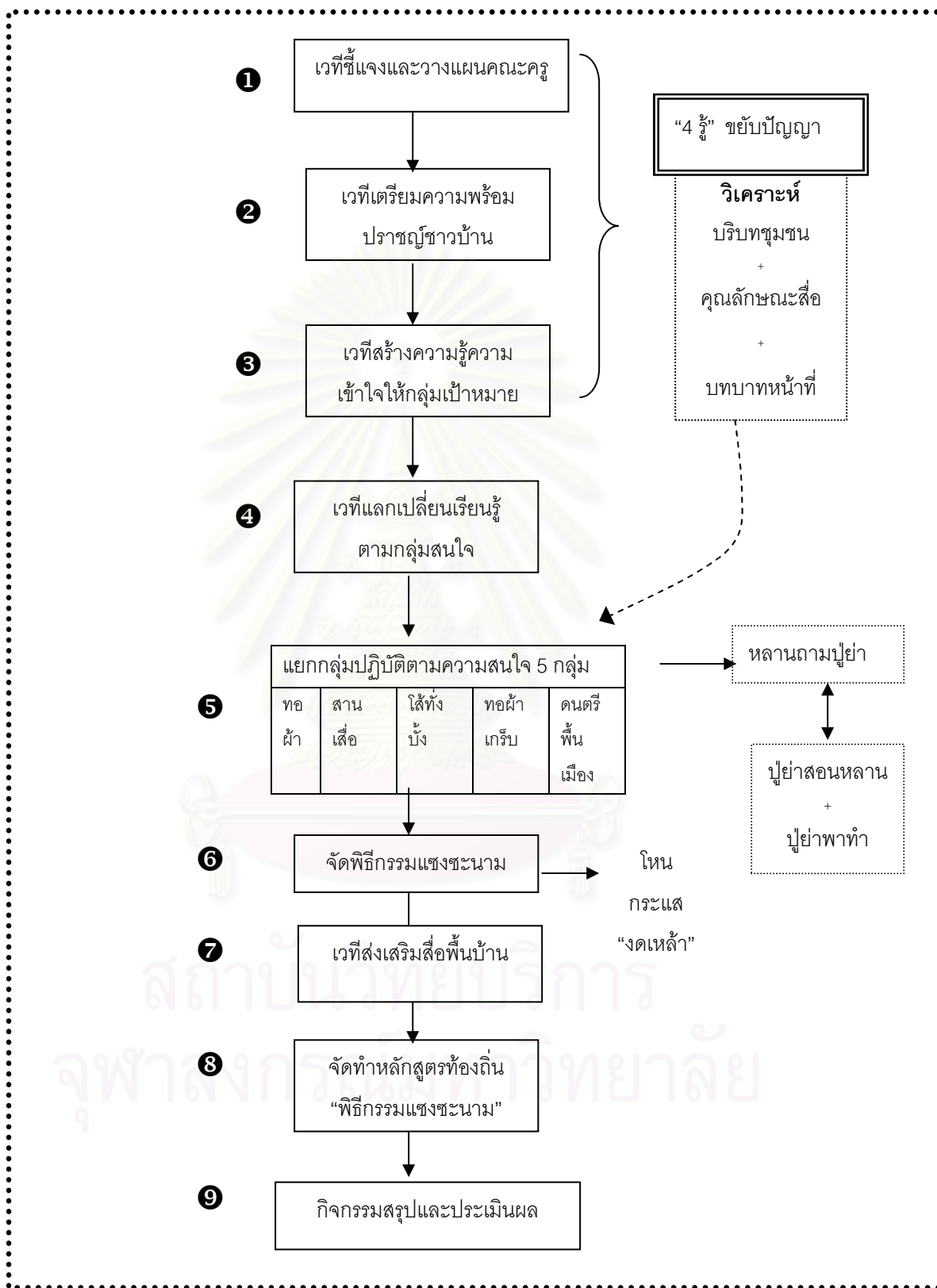
จากสถานภาพของสื่อพิธีกรรมแซงชะนามดังที่ปรากฏในช่วงยุคที่ 2 จะเห็นว่าได้เกิดความเปลี่ยนแปลงขึ้นกับสถานภาพของสื่อพิธีกรรมแซงชะนามในด้านรูปแบบ และคุณค่า/ความหมาย โดยความเปลี่ยนแปลงในส่วนของ “รูปแบบ” สะท้อนให้เห็นได้จาก 1) การปล่อยปละละเลยบทบาทหน้าที่ของสมาชิกในครอบครัวผู้ที่เกี่ยวข้องในพิธีกรรม และ 2) การไม่ให้ความสำคัญกับสื่อพื้นบ้านที่เคยเป็นองค์ประกอบในพิธีกรรม เช่น ชุดแต่งกายพื้นเมือง ดนตรีพื้นเมือง ภาษาใต้ เสื้อไบเตย สมุนไพร และบายศรี ในส่วนของ “คุณค่า/ความหมาย” ที่เห็นได้ชัดคือ การที่คนในครอบครัวไม่มีความสามัคคี ไม่มีความช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ลูกหลานไม่มีโอกาสแสดงความกตัญญูตเวทีต่อบุพการี เป็นต้น เหล่านี้ล้วนเป็นสาเหตุมาจากการกลุ่มคนทุกเพศทุกวัยไม่ได้มีโอกาสเข้าเป็นส่วนหนึ่งในที่พื้นที่สาธารณะของสื่อพิธีกรรมดังที่เคยเป็นมาเช่นในอดีต

ปรากฏการณ์เหล่านี้ได้ทำให้กลุ่มแกนนำครูโรงเรียนบ้านโพนจาน หาแนวทางในการแก้ไขโดยใช้วิธีการทำกิจกรรมอนุรักษ์สื่อพื้นบ้านไทใต้ในโรงเรียนเมื่อปีพ.ศ.2545 เช่น กิจกรรมแต่งกายดีมีเสน่ห์ กิจกรรมภาษาใต้-ไทย-อังกฤษวันละคำ เป็นต้น โดยกิจกรรมต่างๆ ในช่วงที่ผ่านมาก่อนที่จะมีโครงการฟื้นฟูสื่อพื้นบ้านฯ นั้น คณะครูโรงเรียนบ้านโพนจานไม่ได้มีบทบาทมากนักในการร่วมกับสมาชิกในชุมชนเพื่อการพัฒนาชุมชนไทใต้

แต่ต่อมาในปี พ.ศ.2549 เมื่อมีโครงการนี้เกิดขึ้น จึงได้เกิดแกนนำหลักคือ อาจารย์ รุ่งเรือง ราชมณี อาจารย์คำตา ราชมณี และพระณัฐพล กุศลจิตโต ซึ่งทั้งสามท่านสนใจแนวคิดแบบโครงการสื่อพื้นบ้านสื่อสารสุข (สพส.) และได้เข้าร่วมเวทีที่ สพส. จัดอย่างต่อเนื่อง ทำให้ได้รับการ “ติดตั้งความรู้เรื่องกระบวนการทำงานวัฒนธรรมเชิงรุก” จากโครงการฯ แกนนำทั้งสามจึงได้นำแนวคิดดังกล่าวไปถ่ายทอดต่อให้กับผู้ที่เข้ามาร่วมเป็นคณะทำงานผู้รับผิดชอบโครงการฟื้นฟูอีกจำนวนหนึ่ง ได้แก่ นางดารารมณี พิทักษ์ (ครูโรงเรียนบ้านโพนจาน) นางเบญจมาศ ขวาไชยวี (ครูโรงเรียนบ้านโพนจาน) นางสาวพิสมัย ขวาไชยวี (ครูโรงเรียนบ้านโพนจาน) นายถนอม ขวาไชยวี (อดีตผู้ใหญ่บ้านหมู่บ้านโพนจาน หมู่ 2) และนายทอน แสนมอม (ผู้ใหญ่บ้านบ้านโพนเจริญ หมู่ 10) และนางสุวารี แสบงบาล (นักวิชาการวัฒนธรรม อำเภอโพนสวรรค์)

กลุ่มคณะทำงานผู้รับผิดชอบโครงการฯ ได้ใช้ประโยชน์จากองค์ความรู้ที่ได้รับจากโครงการสื่อพื้นบ้านสื่อสารสุขในการวางแผนออกแบบ “กิจกรรม” เพื่อฟื้นฟูรูปแบบ และคุณค่า/ความหมายของสื่อพิธีกรรมแซงชะนาม ทั้งนี้ จากการศึกษาเอกสารผู้วิจัยพบว่าโครงการฟื้นฟูสื่อพิธีกรรมแซงชะนามและสื่อพื้นบ้านไทลื้อนั้นได้มีการออกแบบกิจกรรมเพื่อสร้างการมีส่วนร่วมของคนทั้ง “ชุมชน” ทั้งหมด 9 กิจกรรม ดังตารางภาพต่อไปนี้

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาพที่ 15 : กองคาราวานกิจกรรมของโครงการฟื้นฟูสื่อพิธีกรรมแข่งชะนียม

กิจกรรมที่ 1 ประชุมครูเพื่อสร้างความเข้าใจร่วมกันในการจัดทำโครงการอนุรักษ์ สืบสานพิธีกรรมแข่งชะนามและสือพื้นบ้านไทใต้

จากการศึกษารายงานการประชุมพบว่าแรกเริ่มนั้นแกนนำคือ อาจารย์รุ่งเรือง ราชมณี ซึ่งเป็นผู้ร่างโครงการฟื้นฟูพิธีกรรมแข่งชะนามฯ ไม่ได้มีการกำหนดให้มีกิจกรรมเพื่อสร้างความเข้าใจร่วมกันระหว่างคณะครูอาจารย์โรงเรียนบ้านโพนจานไว้แต่อย่างใด แต่ต่อมาเมื่อกลุ่มคณะทำงานฯ ได้มาร่วมกันประชุมเพื่อศึกษาทำความเข้าใจในรายละเอียดและแผนการดำเนินโครงการที่จะนำเสนอต่อโครงการสือพื้นบ้านสือสารสุข(สพส.) และพบว่าไม่มีกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับ”คณะครู” โรงเรียนบ้านโพนจานซึ่งต้องเป็นกลุ่มที่ทำงานกับเด็กเยาวชนในโรงเรียนและชุมชนเป็นหลัก คณะทำงานฯ จึงได้มีมติร่วมกันว่าควรจะต้องเพิ่มกิจกรรมสร้างความรู้ความเข้าใจกับคณะครูและนักการศึกษาของโรงเรียนจำนวน 32 คน เป็นกิจกรรมอันดับแรก ประกอบกับคณะครูส่วนใหญ่เองก็ไม่ได้เป็นกลุ่มชาติพันธุ์ไทใต้จึงอาจไม่คุ้นเคยกับวัฒนธรรมท้องถิ่นไทใต้มากนัก จึงควรที่จะต้องทำให้เกิดทัศนคติที่ดีและเข้าใจได้อย่างถูกต้องตรงกัน

ในการจัดเวทีประชุมเพื่อสร้างความรู้ความเข้าใจในกลุ่มของคณะครูนั้น ประกอบด้วย การชี้แจงรายละเอียดความเป็นมา-วัตถุประสงค์ของโครงการฯ ให้ปราชญ์ชาวบ้านมาพูดคุยเพื่ออธิบายและสร้างความเข้าใจเกี่ยวกับสือพิธีกรรมแข่งชะนามและสือพื้นบ้านไทใต้ จากนั้นคณะครูก็ได้ร่วมกันอภิปรายว่าโครงการนี้มีความเหมาะสมหรือไม่อย่างไร ซึ่งคณะครูทุกคนเห็นด้วยกับการดำเนินโครงการและได้มีการแต่งตั้งคณะทำงานเพิ่มเติม พร้อมทั้งร่วมกันวางแผนกิจกรรมเพื่อดำเนินงานกับกลุ่มเป้าหมายที่เป็นเด็กเยาวชนและชาวบ้าน นอกจากนี้ ได้ขอความร่วมมือให้คณะครูช่วยประชาสัมพันธ์โครงการและถ่ายทอดความรู้ไปยังเด็กนักเรียนในชั้นเรียนที่แต่ละคนรับผิดชอบต่อไป

กิจกรรมที่ 2 วางแผนการทำงานสร้างความมั่นใจร่วมกัน และเตรียมความพร้อม ให้กับปราชญ์ชาวบ้าน

กิจกรรมนี้ได้เชิญแกนนำชาวไทใต้บ้านโพนจานจากกลุ่มต่างๆ รวมทั้งสิ้น 55 คน มาประชุมกัน ประกอบด้วย กลุ่มปราชญ์ชาวบ้าน กลุ่มผู้นำหมู่บ้าน กลุ่มครูโรงเรียนบ้านโพนจาน กลุ่มองค์การบริหารส่วนตำบลโพนจาน และกลุ่มเทศบาลอำเภอโพนสวรรค์

ในกิจกรรมนี้คณะทำงานฯ ได้มีการชี้แจงรายละเอียดความเป็นมาและวัตถุประสงค์ของโครงการและสร้างความเข้าใจร่วมกับกลุ่มปราชญ์ชาวบ้านซึ่งเป็นผู้นำชุมชน โดยคณะทำงานฯ

ได้แนะนำให้ชาวบ้านรู้จักสำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ(สสส.) และโครงการสื่อพื้นบ้านสื่อสารสุข (สพส.) ซึ่งเป็นผู้อนุมัติโครงการที่แกนนำชุมชนได้นำเสนอไป จากนั้นเป็นการแลกเปลี่ยนประสบการณ์เกี่ยวกับสื่อพิธีกรรมแซงชะนามและสื่อพื้นบ้านไทใต้ โดยได้พูดคุยถึงความเป็นมาของสื่อ สิ่งของเครื่องใช้ในพิธีกรรม ความเปลี่ยนแปลงจากอดีตถึงปัจจุบัน ตลอดจนสภาพปัญหาที่เกิดขึ้นกับสื่อพิธีกรรมแซงชะนาม สื่อพื้นบ้านไทใต้ และสภาพปัญหาชุมชน ภายหลังจากนั้นคณะทำงานฯ ได้ขอให้ปราชญ์ชาวบ้านช่วยกันสรุปประเด็นต่างๆ ที่เกี่ยวกับสื่อพิธีกรรมแซงชะนาม เช่น คุณค่า/ความหมายของการทำพิธีกรรม เป็นต้น และขอให้ช่วยกันอภิปรายถึงแนวทางในการแก้ไขปัญหาที่กำลังเกิดขึ้นกับสื่อพิธีกรรมแซงชะนามและชุมชน เพื่อให้สามารถฟื้นฟูและอนุรักษ์สื่อไว้ได้สืบไปในอนาคต

กิจกรรมนี้จึงนับได้ว่าเป็นกิจกรรมที่มีขึ้นเพื่อช่วยเตรียมความพร้อมและสร้างความมั่นใจให้กับปราชญ์ชาวบ้านผู้ที่จะมาเป็นครูภูมิปัญญาถ่ายทอดความรู้สู่ลูกหลานนั่นเอง

กิจกรรมที่ 3 จัดเวทีสร้างความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับพิธีแซงชะนาม ปลุกจิตสำนึกสร้างความมั่นใจให้คนในชุมชนเห็นความสำคัญของพิธีกรรมแซงชะนาม

เวทีเสวนานี้พบว่าได้มีการเชิญบุคคลจาก “กลุ่มเดิม” ที่เข้าร่วมกิจกรรมในเวทีที่ 2 ซึ่งได้แก่ กลุ่มปราชญ์ชาวบ้าน กลุ่มผู้นำหมู่บ้าน กลุ่มครูโรงเรียนบ้านโพนจาน กลุ่มองค์การบริหารส่วนตำบลโพนจาน และกลุ่มเทศบาลอำเภอโพนสวรรค์ และได้มีการเชิญผู้เข้าร่วมเสวนา “กลุ่มใหม่” มาเข้าร่วมหารือเพิ่มเติมได้แก่ กลุ่มพ่อบ้านแม่บ้าน แกนนำเยาวชน พระสงฆ์ และเจ้าหน้าที่โครงการสื่อพื้นบ้านสื่อสารสุข(สพส.)รวมทั้ง 2 กลุ่มเป็นจำนวนทั้งสิ้น 125 คน โดยวัตถุประสงค์ที่ต้องจัดให้มีเวทีในลักษณะนี้ขึ้นอีกครั้งหนึ่งก็เพื่อ 1) สร้างความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับพิธีกรรมแซงชะนาม 2) ปลุกจิตสำนึกให้คนในชุมชนเห็นความสำคัญของพิธีกรรมแซงชะนามและสื่อพื้นบ้านไทใต้ 3) ชี้แจงรายละเอียดของโครงการและสร้างความเข้าใจร่วมกัน และ 4) ร่วมกันวิเคราะห์เกี่ยวกับรูปแบบและคุณค่าของพิธีกรรมแซงชะนามและสื่อพื้นบ้านในพิธีกรรมเพื่อแก้ปัญหาพร้อมกัน

ผู้วิจัยพบว่าการดำเนินกิจกรรมนี้ได้ใช้วิธีการคล้ายๆ กับในเวทีเตรียมความพร้อมและสร้างความมั่นใจให้กับปราชญ์ชาวบ้าน โดยอาจารย์รุ่งเรือง ราชมณีได้ชี้แจงรายละเอียดความเป็นมา วัตถุประสงค์ของโครงการและได้แนะนำให้ชาวบ้านรู้จักสำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ(สสส.) และโครงการสื่อพื้นบ้านสื่อสารสุข (สพส.) จากนั้นได้ตั้งคำถามเกี่ยวกับสื่อพิธีกรรมแซงชะนามและสื่อพื้นบ้านที่ใช้ในพิธีกรรม เพื่อกระตุ้นให้ชาวบ้านช่วยกันคิดและได้มี

ส่วนร่วม ทั้งนี้กิจกรรมที่ 3 นี้เน้นในเรื่องของการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันของตัวแทนจากคนทุกกลุ่มทุกเพศทุกวัย“ทั้งชุมชน” แต่ก็ได้นั้นกลุ่มของผู้ปกครองนักเรียนมาเป็นพิเศษเพื่อให้สามารถกลับไปแลกเปลี่ยนและถ่ายทอดความรู้ระหว่างลูกหลานในครอบครัวได้อย่างถูกต้องชัดเจนตรงกัน ซึ่งจะช่วยให้การทำงานกับกลุ่มเด็กและเยาวชนเป็นไปได้อย่างรวดเร็วมากยิ่งขึ้น

กิจกรรมที่ 4 จัดเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้ตามกลุ่มสนใจ

สำหรับกิจกรรมนี้เป็นการประชุมหารือเพื่อวางแผนการทำกิจกรรมกลุ่มการเรียนรู้เรื่องสื่อพื้นบ้าน โดยผู้ที่เข้าร่วมในกิจกรรมนี้ประกอบด้วยกลุ่มปราชญ์ชาวบ้าน พ่อบ้านแม่บ้าน เด็ก เยาวชน และคณะทำงานฯ รวมจำนวนทั้งสิ้น 82 คน โดยเน้นสร้างผู้ที่จะมาเป็นกลุ่มแกนนำในการทำกิจกรรมการเรียนรู้สื่อพื้นบ้านต่อไปได้

ในกิจกรรมได้มีการสอบถามถึงความต้องการของกลุ่มเป้าหมายว่าต้องการให้สื่อพื้นบ้านชนิดใดในพิธีกรรมแซงชะนาคงอยู่คู่กับชุมชนบ้าง ซึ่งที่ประชุมได้นำเสนอมาทั้งหมด 5 ชนิด ได้แก่ ผ้าทอพื้นเมือง เสื้อโบทย ดนตรีพื้นบ้าน ภาษาได้ และได้ทั้งบั้ง อย่างไรก็ตาม จากทั้งหมดที่เสนอมาทั้ง 5 กิจกรรมนั้นที่ประชุมได้มีมติเห็นชอบว่า ในเบื้องต้นควรให้มีการจัดกลุ่มการเรียนรู้ทั้งหมด 3 กลุ่มก่อน ได้แก่ 1) กลุ่มทอผ้าพื้นเมือง 2) กลุ่มการสานเสื้อโบทย และ 3) การรำได้ทั้งบั้ง เนื่องจากระยะเวลาในการเรียนรู้ค่อนข้างมีจำกัด หลังจากนั้นได้ให้กลุ่มเด็กและเยาวชนไปลงชื่อเพื่อเข้าร่วมกิจกรรมตามที่ตนเองถนัดและสนใจ และวิทยากรของแต่ละกลุ่มได้ชี้แจงการทำกิจกรรมต่างๆ เช่น แจงจำนวนสมาชิกของแต่ละกลุ่ม วัน เวลา สถานที่ในการทำกิจกรรม วัตถุประสงค์ แจงชื่อผู้ที่จะมาเป็นครูภูมิปัญญาว่ามีใครบ้าง อยู่ที่ไหน ประวัติและผลงานที่ผ่านมา เพื่อเปิดโอกาสให้เด็กและเยาวชนซักถามข้อมูลที่ต้องการทราบในเบื้องต้น หลังจากนั้นสมาชิกภายในกลุ่มยังก็ได้มีการแบ่งหน้าที่กันว่าใครจะทำอะไรบ้าง โดยสมาชิกที่เป็นเด็กและเยาวชนจะได้รับมอบหมายให้ออกไปสืบค้นหาครูภูมิปัญญาปราชญ์ชาวบ้านที่มีความรู้ความสามารถในการทำสื่อพื้นบ้านชนิดนั้นๆ ด้วย

ในกิจกรรมนี้พบว่า กลุ่มแกนนำที่เข้าร่วมไม่ค่อยเลือกเข้าเป็นสมาชิกกลุ่มเรียนรู้ “สานเสื้อโบทย” เนื่องจากส่วนใหญ่สานเสื้อโบทยไม่เป็นเลย ทำให้คณะทำงานฯ ต้องใช้วิธีการโน้มน้าวใจให้ถึงประโยชน์ของการสานเสื้อโบทยว่าสามารถที่จะสร้างรายได้ให้แก่ครอบครัวและชุมชนต่อไปได้ในอนาคต จึงทำให้เด็กและเยาวชนสนใจที่จะเข้ามาเรียนรู้และเป็นสมาชิกกลุ่มเพิ่มขึ้น

กิจกรรมที่ 5 แยกกลุ่มลงมือปฏิบัติตามความถนัดและสนใจ

กิจกรรมนี้เป็นภาคปฏิบัติที่ต่อเนื่องมาจากกิจกรรมที่ 4 โดยผู้ที่เข้าร่วมนั้นเป็นกลุ่มปราชญ์ชาวบ้านจำนวน 6 คน และที่เป็นเด็กเยาวชน พ่อบ้าน แม่บ้าน คนเฒ่าคนแก่ อบต. กำนัน และผู้ใหญ่บ้าน อีกจำนวน 70 คน โดยกิจกรรมลงมือปฏิบัติจะแบ่งออกเป็น 3 กลุ่มตามที่ได้ลงมติเมื่อเวทีประชุมครั้งที่ผ่านมา ทั้งนี้ ในระหว่างทำกิจกรรมทั้ง 3 นั้นได้เริ่มต้นด้วยการให้เด็กเยาวชนที่เป็นสมาชิกของกลุ่มลงพื้นที่เพื่อไปสอบถามข้อมูลจากครุภูมิปัญญาชาวบ้านโดยใช้เวลาสืบค้นประมาณ 2 วันและแต่ละกลุ่มก็ได้มีการนัดหมายกันมาประชุมอีกครั้งเพื่อแลกเปลี่ยนข้อมูลที่แต่ละคนได้มา เช่น “กลุ่มผ้าทอพื้นเมือง” ได้คัดเลือกครุภูมิปัญญา ได้แก่ ยายชมชื่น ชำมประเทศ ยายยอด กุณา และยายกานี ทางด้าน “กลุ่มสานเสื่อใบเตย” มีครุภูมิปัญญา คือ ยายคำตา ชำมประเทศ และยายไต่ กุณา ส่วน “กลุ่มได้ทั้งบั้ง” มีครุภูมิปัญญา คือ นางนัยนา ขวาไชยวี และนางจันทร์จิราพร แสนมอม

ภายหลังจากนั้น คณะทำงานฯ ได้ลงพื้นที่เพื่อไปทำความเข้าใจกับครุภูมิปัญญาที่เด็กๆ เสนอชื่อเพื่อชี้แจงที่มาและวัตถุประสงค์ของโครงการ การเข้าร่วมกิจกรรมและทำความเข้าใจเรื่องค่าตอบแทนในการสอน ทั้งนี้ กิจกรรมกลุ่มการเรียนรู้สืบค้นที่บ้านทั้ง 3 กลุ่ม มีกำหนดระยะเวลาฝึกปฏิบัติเป็นเวลาประมาณ 1 เดือน (กุมภาพันธ์-มีนาคม 2549) และนอกจากกิจกรรมการแยกกลุ่มลงมือปฏิบัติทั้ง 3 กลุ่มดังกล่าวแล้ว ในระยะต่อมาได้มีการเพิ่มกลุ่มฝึกปฏิบัติการเรียนรู้สืบค้นที่บ้านเพิ่มอีก 2 กลุ่มคือ “กลุ่มทอผ้าเกร็บ” ซึ่งเป็นผ้าสไบพาดบ่าของชาวไทลื้อ และเน้นกลุ่มเป้าหมายที่เป็นแม่บ้านเนื่องจากบางคนยังทอไม่เป็น ประกอบกับเป็นการทอหลายผ้าที่เด็กและเยาวชนจะเรียนรู้ได้ยากในระยะเวลาที่สั้น สำหรับกลุ่มเรียนรู้สุดท้ายที่เพิ่มเข้ามาคือ “กลุ่มดนตรีพื้นเมือง” ซึ่งเน้นเป้าหมายเป็นกลุ่มเด็กและเยาวชน อย่างไรก็ตาม ทั้งสองกิจกรรมนั้นได้มีขั้นตอนและกระบวนการดำเนินกิจกรรมแบบเดียวกับที่ผ่านมา และมีระยะเวลาการเรียนรู้ประมาณ 1 เดือน (กรกฎาคม-สิงหาคม)

กิจกรรมที่ 6 จัดพิธีกรรมแข่งชะนวม

กิจกรรมนี้เป็นการจัดพิธีกรรมแข่งชะนวมของคณะแม่คำใบ้ ไทยราชา ซึ่งเป็นคณะที่มาประกอบพิธีกรรมที่สนามโรงเรียนบ้านโพนจาน มีขึ้นเมื่อวันที่ 7 เมษายน 2549 สำหรับกิจกรรมนี้เป็นกิจกรรมที่มีผู้เข้าร่วมมากที่สุดถึง 584 คน ประกอบด้วยผู้เข้าร่วมทั้งจากภายในและ

ภายนอกชุมชน ได้แก่ ประชาชนชาวบ้าน ผู้นำชุมชน เยาวชนบ้านโพนจาน คณะครูและนักเรียน โรงเรียนบ้าน พ่อแม่ผู้ปกครองและชุมชนบ้านโพนจาน ผู้นำองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น (อบต. และเทศบาล) เจ้าหน้าที่จากโครงการสื่อพื้นบ้านสื่อสารสุข (สพส.) นักวิชาสาภาวัฒนธรรมจังหวัด มหาวิทยาลัยราชภัฏนครพนม และสื่อมวลชนท้องถิ่น

ในระหว่างวันที่จัดกิจกรรมจะแบ่งกิจกรรมหลักออกเป็น 3 รูปแบบ คือ

1. การเปิดป้ายศูนย์วัฒนธรรมชุมชนไทได้
2. การเดินรณรงค์โหนดกระแส “งดเหล้าเข้าพิธีกรรม” และ “สงกรานต์นี้ไม่มีแอลกอฮอล์”
3. การจัดพิธีกรรมแข่งชะนวม
4. การจัดนิทรรศการให้ความรู้เรื่องสื่อพื้นบ้าน

แม้ว่าพิธีกรรมแข่งชะนวมครั้งนี้จะเป็นของคณะแข่งชะนวมเพียงคณะเดียว แต่ก็ เป็นกิจกรรมที่คนทั้งชุมชนให้ความสนใจและให้ความร่วมมือในการเตรียมการในขั้นตอนต่างๆ เป็นอย่างดี โดยในวันก่อนทำกิจกรรมนั้นกลุ่มชาวบ้านได้มีการแบ่งบทบาทหน้าที่กันอย่างชัดเจนว่าใครจะทำอะไรบ้าง เช่น “พ่อบ้าน” ช่วยกันสร้างตूप/ปะรำพิธีและขุ่มนิทรรศการความรู้ “ครูและเยาวชน” ช่วยกันผลิตสื่อเพื่อจัดนิทรรศการ “แม่บ้าน” จัดเตรียมอาหารธรรมชาติ เช่น หน่อไม้ป่า หอยขม สำหรับเลี้ยงลูกหลานและคณะแข่งชะนวมในวันทำพิธีกรรม “พระ” คอยให้คำปรึกษาและดูภาพรวมของงาน เป็นต้น

สำหรับในวันประกอบพิธีกรรมจริงเด็กเยาวชนและผู้เฒ่าผู้แก่ก็ได้ช่วยกันประจำที่ฐานขุ่ม ความรู้ต่างๆ เพื่อคอยสาธิตและให้ความรู้แก่แขกต่างถิ่นผู้มาเยือน ได้แก่

1. ขุ่มนิทรรศการความรู้ความเข้าใจพิธีแข่งชะนวม
2. ขุ่มเรียนรู้ 3 ภาษา เป็นการเรียนรู้ ภาษาไทได้ ภาษาไทยและภาษาอังกฤษ
3. ขุ่มการทอผ้า การย้อมผ้าและลายผ้าที่เป็นเอกลักษณ์ของไทได้
4. ขุ่มการย้อมสีผ้า
5. ขุ่มการสาธิตการสานเสื่อเตย
6. ขุ่มสินค้าผลิตภัณฑ์ของชาวไทได้ เช่น ผ้าทอ
7. ขุ่มวิถีชีวิต/จำลองแบบบ้านและของใช้ไทได้
8. ขุ่มสมุนไพร

อาจกล่าวได้ว่า กิจกรรมนี้เป็นโอกาสสำคัญที่ทำให้คนทั้งชุมชนได้ร่วมกันแสดงพลัง ความสามัคคีและแสดงอัตลักษณ์ศักดิ์ศรีของชาวไทยให้คนภายนอกวัฒนธรรมได้เห็น ซึ่งส่งผลให้คนในชุมชนภาคภูมิใจ ตระหนักถึงความสำคัญ และเห็นคุณค่าของการสืบทอดสื่อพิธีกรรม แข่งชะนามและสื่อพื้นบ้านไทยไว้ ดังเช่นผลสืบเนื่องที่เกิดขึ้นมาจนปัจจุบันนี้แม้ว่าจะสิ้นสุดโครงการไปแล้วก็ตาม

กิจกรรมที่ 7 จัดเวทีส่งเสริมสื่อพื้นบ้านไทย

กิจกรรมนี้เปรียบเสมือนการติดตามความก้าวหน้าจากการทำกิจกรรมแยกกลุ่มปฏิบัติ เรียนรู้เกี่ยวกับสื่อพื้นบ้านชนิดต่างๆ โดยในการประกวดนั้นมีผู้ที่เข้าร่วมในกิจกรรมทั้งประชาชน ชาวบ้าน เด็กและเยาวชน คนเฒ่าคนแก่ พ่อบ้านแม่บ้าน และคณะทำงาน รวมทั้งสิ้นจำนวน 132 คน โดยวัตถุประสงค์ที่กำหนดให้เมื่อมีกิจกรรมนี้ขึ้นนั้น ก็เพื่อเป็นการส่งเสริมให้เด็กเยาวชน รวมทั้งคนในชุมชนที่ได้มีโอกาสเข้ามาฝึกปฏิบัติสื่อพื้นบ้านไปแล้วนั้น เห็นคุณค่าและเห็นประโยชน์ของการที่ได้เข้ามาเรียนรู้ ซึ่งจะสามารถเสริมสร้างกำลังใจและเสริมสร้างอัตลักษณ์ ศักดิ์ศรีของกลุ่มชนเผ่าไทยใต้บ้านโพนจนให้เกิดขึ้นได้อีกทางหนึ่ง ทั้งนี้ กิจกรรมเวทีส่งเสริมนี้ ประกอบด้วย 1) การประกวดแข่งขันร้องเพลงใต้ 2) แข่งขันการเล่นกระຈပ်ປີຕິກລອງດຸ້ມ 3) ประกวดโครงงานคิดเพิ่มเติมคำภูมิปัญญาพื้นบ้าน 4) ประกวดการออกแบบลวดลายผ้าไทยใต้และ ผ้าแพรวาเก็บ และ 5) ประกวดการพูดแนะนำชุมชนต่อสาธารณะชนด้วยภาษาไทยใต้

อย่างไรก็ตาม จากการศึกษาเอกสารผู้วิจัยยังพบว่าสาเหตุที่น่าสนใจอีกประการหนึ่งที่ คณะทำงาน เห็นควรว่าต้องกำหนดให้มีการจัดเวทีส่งเสริมสื่อพื้นบ้านขึ้นนั้นยังเป็นกุศโลบายในการหา “ตัวแทนผู้สืบทอด” สื่อพื้นบ้านรุ่นใหม่ให้กับชุมชน และเพื่อเป็นการแก้ไขปัญหาเรื่องงบประมาณในการจ้างวิทยากรครูภูมิปัญญาที่มีจำกัด ซึ่งผลที่เกิดขึ้นภายหลังจากการประกวดก็คือ ได้ผู้ที่มีความสามารถและมีฝีมือสามารถที่จะมาเป็นครูฝึกน้องๆ รุ่นต่อไปได้

กิจกรรมที่ 8 จัดทำหลักสูตรท้องถิ่น “พิธีกรรมแข่งชะนาม”

การจัดทำหลักสูตรท้องถิ่นพิธีกรรมแข่งชะนามมีวัตถุประสงค์เพื่อให้โรงเรียนและชุมชนได้มีหลักสูตรท้องถิ่น สำหรับการจัดการเรียนการสอนเพิ่มเติม เพื่อให้คนในชุมชนมีความรู้ความ

เข้าใจและเห็นคุณค่าของพิธีกรรม และสามารถนำพิธีกรรมแห่งชาติมาเป็นสื่อในการสร้างเสริมสุขภาพกาย อารมณ์ สังคม และชุมชนต่อไปได้อย่างเป็นรูปธรรม

ในขั้นตอนของการจัดทำหลักสูตรพิธีกรรมแห่งชาตินั้น มีกลุ่มผู้ที่เข้ามาเกี่ยวข้องได้แก่ ประชาชนชาวบ้าน 12 คน ผู้นำหมู่บ้าน 4 คน คณะกรรมการสถานศึกษา 10 คน คณะครูโรงเรียนบ้านโพนจาน 30 คน ผู้นำองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น 4 คน และคณะทำงานฯ โดยในเบื้องต้นได้มีการร่วมกันวางแผน มีการจัดทำผังมโนทัศน์กรอบการทำงานร่วมกันระหว่าง คณะทำงานฯ ประชาชนชาวบ้าน ผู้นำหมู่บ้าน คณะกรรมการสถานศึกษา คณะครูโรงเรียนบ้านโพนจาน และผู้นำองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ทั้งนี้ “ผังมโนทัศน์” นั้นเป็นการวิเคราะห์เกี่ยวกับ 1) ผู้ส่งสาร 2) เนื้อหา/ความหมาย 3) เครื่องดนตรี 4) วาระโอกาส 5) บทบาทของสื่อพิธีกรรมแห่งชาติ และ 6) ผู้รับสาร โดยการวิเคราะห์ทั้ง 6 องค์ประกอบนั้นเป็นการวิเคราะห์แบบสรุปไม่ได้ ลงลึกในรายละเอียดและเป็นการวิเคราะห์แบบเปรียบเทียบเป็น 2 ช่วงเวลาคือ อดีตและปัจจุบัน จากนั้นทุกคนได้ร่วมกันกำหนดวิสัยทัศน์พันธกิจ กำหนดเป้าหมายการเรียนรู้ ผลที่คาดหวัง เนื้อหาสาระแต่ละช่วงชั้น การวัดผลประเมินผล และแบบสอบถาม

ภายหลังจากนั้น 2 วันก็ได้การประชุมอีกครั้งเพื่อรวบรวมแบบสอบถามทั้งหมดมาเพื่อช่วยกันสรุปและตอบคำถามในแบบสอบถาม และที่ประชุมได้นำคำตอบที่สรุปอย่างถูกต้องมาเรียบเรียงเป็นตอนๆ และมอบหมายให้สมาชิกบางท่านไปจัดทำหนังสือเล่มเล็กหลักสูตรพิธีกรรมแห่งชาติให้แล้วเสร็จ ทั้งนี้ พบว่าอุปสรรคสำคัญในการดำเนินกิจกรรมนี้คือการที่คณะทำงานที่ไม่ใช่ครูส่วนใหญ่ เช่น ประชาชนชาวบ้าน ยังไม่มีความรู้ความเข้าใจในการจัดทำหลักสูตร ไม่ชอบการเขียนเป็นลายลักษณ์อักษร จะทำหน้าที่เป็นเพียงผู้ตอบคำถามที่คณะครูต้องการทราบ จึงทำให้ไม่กล้าที่จะขยายผลความคิดเห็นเพิ่มเติมออกไป

อย่างไรก็ตาม จากการสัมภาษณ์อาจารย์รุ่งเรือง ราชมณี พบว่าปัจจุบันหลักสูตรท้องถิ่นเรื่องพิธีกรรมแห่งชาตินั้นยังไม่ได้มีการจัดทำเป็นรูปเล่มลายลักษณ์อักษรอย่างเป็นทางการ จะมีก็เพียงคณะครูบางท่านที่ได้นำเนื้อหาสาระมาออกแบบเพื่อสอนนักเรียนในชั้นเรียนตามเทคนิคและวิธีการของครูแต่ละคน ทั้งนี้ ผู้วิจัยตั้งข้อสังเกตว่าการที่ยังไม่สามารถจัดทำหลักสูตรพิธีกรรมแห่งชาติได้อย่างเป็นรูปธรรมนั้น อาจเนื่องมาจากการที่ยังมี “คณะครูบางส่วน” โดยเฉพาะผู้ที่เป็นคนท้องถิ่นอื่นหรือผู้ที่จบการศึกษาทางด้านสายวิทยาศาสตร์นั้นยังไม่ตระหนักถึงความสำคัญของสื่อพิธีกรรมแห่งชาติและสื่อพื้นบ้านไทย โดยไม่เห็นถึงประโยชน์และความเกี่ยวข้องกับการเรียนการสอนในชั้นเรียนอย่างแท้จริง จึงทำให้ละเลยและไม่ให้ความร่วมมือในการผลักดันกิจกรรมต่างๆ อย่างต่อเนื่องจนพบว่าบางกิจกรรมเช่น ภาษาใต้-ไทย-อังกฤษวันละคำ ได้ค่อยๆ หายไปจากกิจกรรมหน้าเสาธงและในชั่วโมงว่างของห้องเรียน เป็นต้น

“ครูบางคนเขายังไม่เข้าใจนะว่ามันเชื่อมโยงเป็นรูปธรรมได้อย่างไร คนรุ่นใหม่ที้อาจจะจบด้านฟิสิกส์เคมีซึ่งจะอาจจะไม่เห็นว่าการแข่งขันมันมาเกี่ยวอะไรกับเรื่องการเรียนรู้ได้เนี่ย เขายังไม่ตระหนักและให้ความสำคัญในการออกแบบเนื้อหาสาระและตัดแปลงช่องทาง อย่างภาษาใต้-ไทย-อิงลิชมันอ่อนแอลงตั้งแต่หลังจากที่มีการประเมินผลปี 49 เพราะครูเขาไม่ตระหนักในความสำคัญ”

(คำตา ราชมณี, สัมภาษณ์ 4 มีนาคม 2551)

กิจกรรมที่ 9 ติดตาม สรุปลง และประเมินผลโครงการอนุรักษ์ สืบสาน พิธีกรรม แข่งชะนามและสือพื้นบ้านชนเผ่าไทใต้บ้านโพนจาน

ตลอดเส้นทางในการดำเนินกิจกรรมต่างๆ ที่ผ่านมานั้น คณะทำงานฯ ได้มีการประเมินผลกิจกรรมอยู่เป็นระยะๆ อยู่ก่อนแล้วโดยใช้วิธีการสังเกต การสัมภาษณ์ และการตอบแบบสอบถาม แต่หลังจากที่ได้ขับเคลื่อนกองคาราวานกิจกรรมตั้งแต่กิจกรรมแรกจนถึงกิจกรรมสุดท้ายแล้วนั้น คณะทำงานฯ ก็ได้ใช้เวลา 2 วันในการประเมินผลในภาพรวมของโครงการฯ อีกครั้งหนึ่งซึ่งถือเป็นครั้งที่มีความสำคัญอย่างยิ่งเพื่อเป็นการทบทวนว่ากิจกรรมต่างๆ นั้นสามารถทำให้ “รูปแบบ และคุณค่า/ความหมาย” ของสือพิธีกรรมแข่งชะนามพื้นฟูขึ้นมาได้มากน้อยประการใด และเป็นการนำผลของการประเมินมาพัฒนาปรับปรุงโครงการอนุรักษ์สืบสานพิธีกรรมแข่งชะนามและสือพื้นบ้านไทใต้ให้เกิดความยั่งยืนต่อไปในอนาคต และเพื่อใช้เป็นแนวทางในการเชื่อมโยงพิธีกรรมแข่งชะนามสู่การเสริมสร้างสุขภาพคนในชุมชนต่อไปได้

สำหรับกลุ่มที่เข้าร่วมในการทำกิจกรรมติดตามและประเมินผลนั้นประกอบด้วย

- 1) ประชาชนชาวบ้านผู้รู้ 12 คน
- 2) ผู้นำชุมชน 4 คน
- 3) คณะกรรมการสถานศึกษา 10 คน
- 4) ผู้นำองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น 4 คน
- และ 5) คณะทำงานและผู้ประสานงาน 30 คน

ทั้งสิ้น 60 คน

อย่างไรก็ตาม ก่อนที่จะเริ่มกิจกรรมการประเมินผลนั้นอาจารย์รุ่งเรือง ราชมณี ได้ชี้แจงให้กลุ่มเป้าหมายที่เข้าร่วมกิจกรรมฟังว่า “รูปแบบการประเมินผล” ของคณะทำงานฯ นั้นแท้ที่จริงแล้วได้เกิดขึ้นในทุกๆ กิจกรรมและอยู่ในระหว่างกระบวนการที่กลุ่มเข้าร่วมกิจกรรมได้ทำกิจกรรมต่างๆ ซึ่งอาจเป็นการประเมินผลที่เกิดขึ้นโดยที่ผู้เข้าร่วมกิจกรรมอาจจะไม่รู้ตัวเลยด้วยซ้ำว่าตนเองได้เข้ามามีส่วนร่วมในขั้นตอนของการประเมินผลแล้ว เช่น ในระหว่างการทำกิจกรรมการเรียนรู้ของ “กลุ่มทอผ้า” ครูภูมิปัญญาได้แนะนำผู้เรียนว่าการออกแบบลวดลายแบบนั้นแบบ

นี้ไม่สวย เส้นด้ายรูนนั้นรูนนี้ไม่เหมาะกับการทอผ้าถุง หรือในกิจกรรมกลุ่มเรียนรู้ “ดนตรีพื้นเมือง” นายบุญนะ แต่มกลาง บอกเด็กว่าเสียงแคนเสียงพิดและจิ้งหะจกการตีกลองแบบใดใช้ ไม่ใช่ ถูกต้องหรือไม่ถูกต้องและควรทำอย่างไร เป็นต้น ซึ่งการยกตัวอย่างเหล่านี้ก็เพื่อให้กลุ่มเป้าหมายที่เข้าร่วมกิจกรรมเกิดความเข้าใจอย่างเป็นรูปธรรมต่อการดำเนินงานเรื่องการติดตามและประเมินผล ซึ่งจะช่วยให้การทำกิจกรรมที่ 9 นี้ดำเนินไปอย่างราบรื่น

ในระหว่างการดำเนินกิจกรรมการติดตามและประเมินผลนั้น คณะทำงานฯ ได้ขอให้ทุกคนช่วยเปรียบเทียบระหว่าง “ก่อนเข้าร่วมโครงการ” และ “หลังเข้าร่วมโครงการ”ว่ามีอะไรในพิธีกรรมแซงชะนวมและในชุมชนเปลี่ยนแปลงไปบ้าง ให้ร่วมแสดงความคิดเห็นต่อการตั้งกลุ่มการเรียนรู้สื่อพื้นบ้านและการทำงานร่วมกัน และให้ผู้เข้าร่วมกิจกรรมจับคู่กันเขียนความรู้สึกและความในใจที่มีต่อโครงการฯ

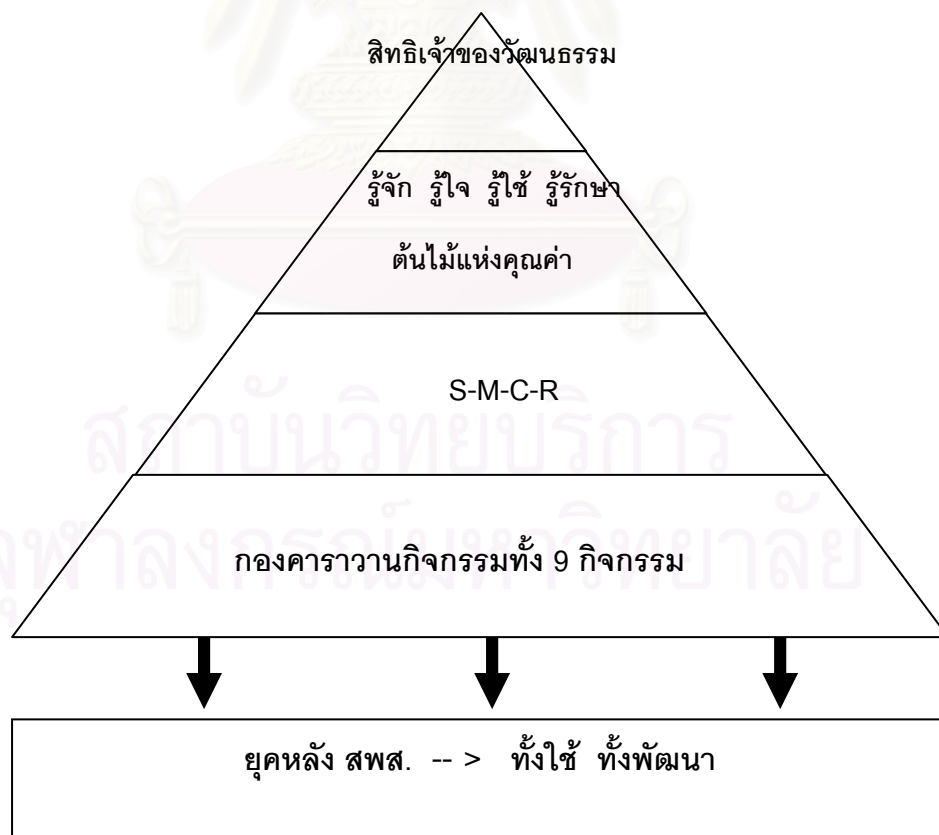
ทั้งนี้ ผลจากการสรุปร่วมกันนั้นพบว่า ชุมชนมีความสุขและรู้สึกภาคภูมิใจที่เกิดความเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้น ได้แก่ 1) ความภาคภูมิใจและความรับผิดชอบในบทบาทหน้าที่ของลูกหลานและสมาชิกในครอบครัวมีเพิ่มมากขึ้น 2) ชุมชนมีความเอื้ออาทรต่อกัน 3) ครอบครัวและชุมชนมีความสามัคคี 4) ชุมชนภาคภูมิใจในภูมิปัญญาท้องถิ่นและมีความต้องการที่จะอนุรักษ์สืบสานไว้ต่อไป และ 5) พิธีกรรมแซงชะนวมยังได้ขยับบทบาทหน้าที่ในการเป็น “สื่อเสริมสร้างสุขภาวะ” ได้อีกด้วย

“ก่อนหน้านี้พิธีกรรมแซงชะนวมจัดขึ้นพอให้แล้วเสร็จตามจารีตประเพณีมีรูปแบบที่คงไว้ข้างในแก่นแท้อาจเปลี่ยนแปลงไปทำให้คุณลักษณะที่ดีงามลดน้อยลง เช่นขาดความเอาใจใส่จากคนในครอบครัว แต่มาปีนี้มีการรณรงค์ให้ทุกคนในชุมชนเห็นคุณค่า ปลูกจิตสำนึกให้คนในชุมชนแสดงออกถึงความภาคภูมิใจต่อผู้มีพระคุณ คุณค่าที่ดีงามกลับมาเป็นตัวตั้งกลับมาเป็นแบบฉบับสำหรับเยียวยาให้เกิดสมานฉันท์ เกิดความรักสามัคคีในหมู่คณะ.....เจ้าของวัฒนธรรมทุกเพศทุกวัยได้ร่วมกิจกรรมถว้นหน้า ซึ่งได้มีส่วนช่วยให้คืนวัฒนธรรมกลับมาปรับใช้คนในชุมชนซึ่งเป็นเจ้าของวัฒนธรรมเอง” (รุ่งเรือง ราชมณี และคณะ, 2549 : 118-119)

แนวคิดกระบวนการทำงานวัฒนธรรมเชิงรุกในการฟื้นฟูสื่อพิธีกรรมแซงชะนาม

สำหรับกองคาราวานกิจกรรมทั้ง 9 กิจกรรมที่กล่าวมาข้างต้นนั้น ที่คณะทำงานฯ ร่วมกับแกนนำปราชญ์ชาวบ้านบางส่วนได้ออกแบบขึ้นเพื่อนำมาฟื้นฟูรูปแบบ และคุณค่า/ความหมายของสื่อพิธีกรรมแซงชะนามนั้น พบว่าล้วนแล้วแต่เป็นกิจกรรมที่ถูกคิดค้นขึ้นมาอย่างมีที่มาที่ไปแทบทั้งสิ้น และในกิจกรรมต่างๆ จะเห็นได้ว่าเป็นการนำกระบวนการทำงานวัฒนธรรมเชิงรุกมาประยุกต์ใช้ได้อย่างสอดคล้อง โดยผู้วิจัยสามารถสรุปแนวคิดที่ถูกนำมาใช้ได้เป็น 5 กระบวนการดังนี้

1. หลักสิทธิเจ้าของวัฒนธรรม
2. แนวคิด “ขยับปัญญาก่อน ค่อยย้อนมาเขยื้อนกาย”
3. แนวคิด “ต้นไม้แห่งคุณค่า”
4. หลักการเรื่อง “ครบเครื่องเรื่อง S-M-C-R ”
5. แนวคิดทำที่แบบคู่ขนานต่อสื่อพื้นบ้าน “ทั้งใช้ ทั้งพัฒนา”

ภาพที่ 16 : สรุปแนวทางการใช้กระบวนการทำงานวัฒนธรรมเชิงรุก

1. หลักสิทธิเจ้าของวัฒนธรรม

หลักสิทธิเจ้าของวัฒนธรรม หมายถึงกระบวนการรื้อฟื้นสื่อพื้นบ้านโดยมาจาก “การตัดสินใจร่วมกันของชุมชน” ผู้เป็นเจ้าของสื่อ โดยที่ชุมชนจะมาร่วมกันกำหนดว่าจะต้องการที่จะอนุรักษ์ สืบทอดวัฒนธรรมใดและใช้วิธีการอย่างไร

จากรายละเอียดของกองคาราวานกิจกรรมต่างๆ ที่กล่าวมาแล้วนั้น จะพบว่า “หัวใจ” ที่สำคัญที่สุดของการฟื้นฟูสื่อพิธีกรรมแข่งชะนามนั้นคือการยึดหลัก “สิทธิเจ้าของวัฒนธรรม” และมีส่วนที่เป็น “รากฐาน” ของโครงการฟื้นฟู คือ “การทำกิจกรรมต่างๆ” ร่วมกันทั้ง “ชุมชน” เพื่อเปิดโอกาสให้เจ้าของวัฒนธรรมได้เข้ามามีส่วนร่วมในการฟื้นฟู อย่างเต็มเสมอกภาคกัน ซึ่งต่างจากการแนวทางการทำงานฟื้นฟูในช่วงยุคที่ 2 ที่ผ่านมา ที่เป็นการเน้นหนักในเรื่องของการ “อนุรักษ์” สื่อพิธีกรรมแข่งชะนามและสื่อพื้นบ้านไทใต้ภายในพื้นที่ของ “โรงเรียน”

จากการศึกษาเอกสารผู้วิจัยพบว่า คณะทำงานฯ ได้ยึดหลักสิทธิเจ้าของวัฒนธรรมเป็นหัวใจหลักในการทำงานฟื้นฟูสื่อพิธีกรรม “รูปแบบและคุณค่าของสื่อแข่งชะนาม” ซึ่งจะเห็นได้ตั้งแต่จากการจัดกิจกรรม ดังนี้

1) เวทีเสวนา “วางแผนการทำงานร่วมกันสร้างความมั่นใจและเตรียมความพร้อมให้กับประชาชนชาวบ้าน”

2) เวทีเสวนา “สร้างความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับพิธีแข่งชะนามปลูกจิตสำนึก สร้างความมั่นใจให้คนในชุมชนเห็นความสำคัญของพิธีกรรมแข่งชะนาม”

ทั้ง 2 เวทีได้มีการเชิญบุคคลจากกลุ่มต่างๆ ได้แก่ กลุ่มประชาชนชาวบ้าน กลุ่มผู้นำหมู่บ้าน กลุ่มพ่อบ้านแม่บ้าน แกนนำเยาวชน กลุ่มพระสงฆ์ กลุ่มครูโรงเรียนบ้านโพนจาน กลุ่มองค์การบริหารส่วนตำบลโพนจาน และกลุ่มเทศบาลอำเภอโพนสวรรค์ มาเข้าร่วมประชุมกันเพื่อสร้างความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับโครงการและชี้ให้เห็นถึงสภาพปัญหาที่กำลังเกิดขึ้นกับสื่อพิธีกรรมแข่งชะนามและสื่อพื้นบ้านไทใต้ ทั้งนี้ภายหลังจากระดมความคิดเห็นแล้ว ชุมชนผู้เป็นเจ้าของวัฒนธรรมได้มีมติร่วมกันว่า ควรมีการฟื้นฟูและอนุรักษ์สื่อพื้นบ้านของชนเผ่าไทใต้ ดังนี้

1. พิธีกรรมแข่งชะนาม
2. ดนตรีพื้นบ้าน
3. ผ้าทอพื้นเมือง
4. เสื้อโอบเตย

5. ภาษาโล้
6. สมุนไพรไทยโล้
7. การละเล่นโล้ทั้งบั้ง

การจัดเวทีเสวนาทั้ง 2 เวทีดังกล่าวนับเป็นกิจกรรมในขั้นเริ่มต้นที่มีการนำ “หลักสิทธิเจ้าของวัฒนธรรม” มาใช้ เพื่อเป็นการให้ชาวบ้านได้มาร่วมกันคิดวิเคราะห์และรับรู้ถึงสภาพปัญหาที่เกิดขึ้นกับสื่อพิธีกรรมแข่งชะนาม และใช้สิทธิในการตัดสินใจว่าจะเลือกสื่อพื้นบ้านอะไรมาฟื้นฟูและสืบทอดร่วมกัน และยังเป็นการถ่ายโอนความรู้จากความรู้ส่วนตัวของปราชญ์ชาวบ้านให้กลายเป็นความรู้ “ส่วนรวม” ที่ถูกต้องตรงกันของผู้เป็นเจ้าของวัฒนธรรมคนอื่นๆ อีกด้วย

2. แนวคิด “ขยับปัญญาก่อน ค่อยย้อนมาเขยื้อนกาย”

แนวคิดนี้เป็นกระบวนการทำงาน โดยใช้หลักการ “4 ฐูของสื่อพื้นบ้าน” ซึ่งประกอบด้วย “รู้จัก รู้ใจ รู้ใช้ รู้รักษา” เพื่อสร้างความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับสื่อพื้นบ้านและปัจจัยที่เกี่ยวข้องร่วมกันก่อนที่จะดำเนินกิจกรรมต่างๆ โดยกลุ่มเป้าหมายในการสร้างความรู้ความเข้าใจแบ่งเป็น 2 กลุ่ม โดยเริ่มต้นที่การสร้างความรู้ความเข้าใจกับกลุ่มคณะครูก่อน ตามด้วยสร้างความรู้ความเข้าใจกับกลุ่มแกนนำปราชญ์ชาวบ้านและคนในชุมชน ดังนี้

สร้างความรู้ความเข้าใจให้ “คณะครู”

ในขั้นตอนแรกคณะทำงานฯ ได้เริ่มต้นการฟื้นฟูสื่อพื้นบ้านด้วยการสร้างความรู้ความเข้าใจกับคณะครูโรงเรียนบ้านโพนจานทั้ง 32 คน เนื่องจากครูจะต้องเป็นเครือข่ายคณะทำงานที่มีบทบาทสำคัญในการผลักดันการฟื้นฟูสื่อพื้นบ้าน แต่ครูส่วนใหญ่ไม่ใช่ชาติพันธุ์ไทยโล้จึงจำเป็นต้องสร้างทัศนคติและความเข้าใจเกี่ยวกับสื่อพิธีกรรมแข่งชะนามและสื่อพื้นบ้านไทยโล้ก่อนเป็นอันดับแรก เพื่อให้สามารถนำไปถ่ายทอดต่อนักเรียนซึ่งเป็นกลุ่มเป้าหมายที่สำคัญต่อไปได้อย่างถูกแนวทาง

“ครูอยู่ในฐานะคุณพ่อคุณแม่ของเด็กบ้านนี้ ก็ควรได้รับรู้ได้มีส่วนร่วมสืบสานพิธีกรรม แข่งชะนามหรือสื่อพื้นบ้านของคนใต้เขาด้วย ก็เลยต้องเรียกประชุมครูในโรงเรียนก่อนเลย คุณครู เขามาจากที่อื่นไม่เข้าใจวัฒนธรรมประเพณีไทใต้ ก็ต้องให้เขามาศึกษาเรียนรู้ไปพร้อมกับเด็ก เวลาที่มีประชุมมีเวทีอะไรก็ให้คุณครูเขามาร่วมด้วย”

(รุ่งเรือง ราชมณี, สัมภาษณ์ 9 มกราคม 2551)

“ต้องสร้างความตระหนักให้ครูเยอะเลยนะกลัวครูจะแอนตี้เพราะครูก็ไม่ใช่คนท้องถิ่น เยอะหนิ”

(คำตา ราชมณี, สัมภาษณ์ 17 ธันวาคม 2550)

ในการจัดเวที “ประชุมครูเพื่อสร้างความเข้าใจในการจัดทำโครงการอนุรักษ์สืบสาน พิธีกรรมแข่งชะนามและสื่อพื้นบ้านชนเผ่าไทใต้” ได้มีการแจ้งรายละเอียดและวัตถุประสงค์ของ โครงการ มีการถ่ายทอดความรู้เรื่องหลักการทำงานแบบ 4 รู้ รวมทั้งช่วยกันออกแบบและวางแผน การทำกิจกรรมร่วมกับกลุ่มเป้าหมายในชุมชน

สร้างความรู้ความเข้าใจให้ “ชุมชน”

จากการศึกษาเอกสาร ผู้วิจัยพบว่าวิธีการ “ขยับปัญญาก่อน ค่อยย้อนมาเขยื้อนกาย” ของคณะทำงานฯ นั้น ได้ใช้วิธีการจัด “เวทีเสวนา” เพื่อสร้างความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับสื่อ พิธีกรรมแข่งชะนามและสื่อพื้นบ้าน 2 เวที ได้แก่

- 1) เวทีเสวนา “วางแผนการทำงานร่วมกันสร้างความมั่นใจและเตรียมความพร้อมให้กับประชาชนชาวบ้าน”
- 2) เวทีเสวนา “สร้างความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับพิธีแข่งชะนามปลูกจิตสำนึกสร้างความมั่นใจให้คนในชุมชนเห็นความสำคัญของพิธีกรรมแข่งชะนาม”

ผลที่เกิดขึ้นจากเวทีเสวนาทั้ง 2 เวทีนี้ทำให้กลุ่มเป้าหมายในชุมชนได้มีความรู้ความ เข้าใจเกี่ยวกับสื่อพิธีกรรมแข่งชะนามและสื่อพื้นบ้าน ดังนี้

1. รู้จัก

เป็นขั้นตอนเริ่มต้นของการทำงานกับสื่อพื้นบ้าน เพื่อตรวจสอบว่าชุมชนผู้เป็นเจ้าของวัฒนธรรม มีความรู้อะไรบ้างเกี่ยวกับสื่อที่กำลังจะทำการฟื้นฟู/อนุรักษ์ โดยกระบวนการทำให้ชุมชน “รู้จัก” สื่อ นั้น แบ่งเป็น 2 ลักษณะได้แก่

1.1 รู้จักคุณลักษณะของสื่อพื้นบ้าน (Attributes Analysis)

สมาชิกในกลุ่มของคณะทำงานฯ ได้เริ่มต้นทำความเข้าใจ “รู้จัก” สื่อพิธีกรรมแซงชะนามและสื่อพื้นบ้านไทลื้อก่อนที่จะไปติดตั้งความรู้ให้กลุ่มเป้าหมายในชุมชน โดยคณะทำงานฯ ได้มีการ “วิเคราะห์คุณลักษณะ” ของสื่อพิธีกรรมและสื่อพื้นบ้านอย่างคร่าวๆ ว่ามีความเกี่ยวข้องกันอย่างไร รวมทั้งมีการวิเคราะห์ “กลุ่มเป้าหมาย” ที่จะทำงานด้วย และเตรียมตั้งคำถามเพื่อใช้เป็นแนวทางสอบถาม สัมภาษณ์ และสังเกตพฤติกรรมของกลุ่มเป้าหมาย

หลังจากที่คณะทำงานฯ ได้ทำความเข้าใจกับคุณลักษณะของสื่อพิธีกรรมและสื่อพื้นบ้านแล้ว จึงได้เริ่มกระบวนการทำให้ชาวบ้านที่เป็นกลุ่มเป้าหมายได้ “รู้จัก” คุณลักษณะของสื่อพิธีกรรมโดยใช้วิธีการตั้ง “คำถาม” เพื่อซักถามและร่วมกันสนทนาในกลุ่มเป้าหมายเพื่อให้ทุกคนได้แสดงความคิดเห็นร่วมกันโดยใช้วิธีการตั้งคำถาม ดังนี้

- ใครเป็นคนทำพิธี
- ผู้ร่วมพิธีคือใคร
- ทำที่ไหน / ทำอย่างไร
- ทำเพื่ออะไร
- เดิมนั้นยังทำอยู่ไหม
- เนื้อหาและความหมายเป็นอย่างไร
- ทำในโอกาสอะไร
- ใช้ระยะเวลาเท่าไร
- วัสดุอุปกรณ์ เครื่องเช่นไหว้ในพิธีกรรมมีอะไรบ้าง
- สิ่งที่มีมองเห็นในแซงชะนามมีอะไรที่ต้องการขอวิให้คนอื่นได้ชื่นชมอีกบ้าง

1.2 รู้จักสถานภาพของสื่อ

ในระหว่างกระบวนการที่ชุมชนได้มาร่วมกันวิเคราะห์คุณลักษณะของสื่อ คณะทำงานฯ ก็ได้ตั้งคำถามต่อเนื่องสอดแทรกเข้าไป เพื่อให้ชุมชนได้เข้าใจถึงสภาพปัญหาและความเปลี่ยนแปลงที่กำลังเกิดขึ้นกับสื่อพิธีกรรมแซงชะนาม โดยใช้แนว “คำถาม” เพื่อวิเคราะห์สถานภาพสื่อ ดังนี้

- การทำพิธีในอดีต/ปัจจุบันต่างกันอย่างไร
- อดีตมีใครมาทำพิธีบ้าง ปัจจุบันให้ใครทำ
- สิ่งของ วัสดุอุปกรณ์ เครื่องเซ่นไหว้ในพิธีกรรมเหล่านี้ยังเหลืออยู่ไหม
- ปัจจุบันมีอะไรที่เหลือน้อยลง หรือหายไปแล้วบ้าง

จากการตั้งคำถามและชุมชนได้ช่วยกันตอบคำถามดังกล่าว ทำให้ชุมชนได้เกิดความเข้าใจว่า **สื่อพิธีกรรมแซงชะนามของชุมชนอยู่ในสภาพแบบที่ชุมชนเรียกว่า “ข้างนอกอยู่ข้างในกลวง”** เนื่องจากสภาพความเป็นจริงที่เกิดขึ้นกับสื่อพิธีกรรมแซงชะนาคือ แม้จะเป็นการกระทำเป็นประจำทุกปีสืบทอดกันมา แต่รูปแบบบางรายการเปลี่ยนแปลงไป เช่น ใช้เสื่อพลาสติกแทนเสื่อใบเตย เป็นต้น ด้านคุณค่า/ความหมายก็ลดน้อยลงไปด้วย เช่น ความกตัญญูของลูกหลานเนื่องจากร่วมพิธีกรรมน้อยลง

2. รู้ใจ

เป็นขั้นตอนที่ต่อเนื่องมาจากการวิเคราะห์คุณลักษณะของสื่อ โดยความหมายของการ “รู้ใจ” สื่อพื้นบ้านหมายถึง การรู้ในระดับ “รูปแบบ และคุณค่า/ความหมาย” ของตัวสื่อพื้นบ้าน

จากคำถามต่างๆ ในขั้นตอนของการรู้จักสื่อ ซึ่งเป็นการวิเคราะห์คุณลักษณะนั้น ทำให้ชุมชนสามารถได้มองเห็นถึงองค์ประกอบของสื่อพิธีกรรมแซงชะนามในด้านรูปแบบ และคุณค่า/ความหมายที่อยู่ในสื่อพิธีกรรมแซงชะนาม ทำให้ชุมชนได้เข้าใจถึงปรากฏการณ์ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับรูปแบบ และคุณค่า/ความหมายของสื่อหลายประการ เช่น “เกิดความมั่งคั่ง” ซึ่งเห็นได้จากการที่แม่บ้านไม่พยายามตำผ้าทอมัดหมี่แต่ใช้วิธีไปซื้อหาจากท้องตลาดมา

แทน หรือกรณีที “ความกตัญญูเริ่มลดลง” จากการที่ลูกหลานที่เคยช่วยเหลือดูแลเตรียมเครื่องเช่นไหว้และเสื้อผ้าให้คุณแม่ปล่อยปละละเลยหน้าที่ เป็นต้น

2.1 “รู้ใจ” ด้านรูปแบบ

เป็นการวิเคราะห์ถึงความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับคุณลักษณะของสื่อพิธีกรรมแซงชะนาคที่ชุมชนสามารถสังเกตเห็นได้ด้วยตา ทั้งนี้ จากการศึกษาเอกสารรายงานการดำเนินงานกิจกรรม พบว่าชุมชนผู้เป็นเจ้าของวัฒนธรรมได้มีการวิเคราะห์คุณลักษณะของสื่อด้าน “รูปแบบ” ของสื่อพิธีกรรมแซงชะนาคโดยใช้เกณฑ์เรื่องกาลเวลาในการวิเคราะห์ โดยแบ่งเป็นประเด็น 2 ประเด็น ได้แก่

- 1) ขั้นตอนพิธีกรรมและบทบาทหน้าที่ของผู้เกี่ยวข้อง
- 2) ด้านสื่อพื้นบ้านที่เกี่ยวข้องในพิธีกรรม

2.2 “รู้ใจ” ด้านคุณค่า/ความหมาย

ชุมชนได้มีการร่วมกันวิเคราะห์ส่วนที่เป็นหัวใจสำคัญหรือส่วนรากของต้นไม้ที่จะส่งผลต่อการดำรงอยู่ของสื่อพิธีกรรมแซงชะนาค เพื่อนำมาเป็นข้อมูลในการวางแผนกิจกรรมและชี้ให้ชุมชนได้ตระหนักถึงปัญญาที่เกิดขึ้นในพื้นที่

3. รู้ใช้

หลักการในเรื่องการ “รู้ใช้” หมายถึง การมีความรู้ความเข้าใจในด้าน “บทบาทหน้าที่” ของสื่อพื้นบ้านว่ามีหน้าที่ต่อบุคคลหรือต่อชุมชนอย่างไร ซึ่งจากการศึกษาเอกสารอ้างอิงพบว่าชุมชนยังได้มีการวิเคราะห์ถึงบทบาทหน้าที่ของสื่อพิธีกรรมแซงชะนาคที่มีต่อชุมชนดังนี้ (รุ่งเรืองราชมณี, 2549 : ภาคผนวก)

1. สืบทอดความเชื่อ
2. แสดงความกตัญญูต่อผู้มีพระคุณ
3. ระดมพลังชุมชน
4. สร้างอัตลักษณ์ศักดิ์ศรี

5. สร้างความอบอุ่นทางใจ
6. ปลุกฝังให้รักชุมชน

ทั้งนี้ วิธีการที่จะทำให้ชุมชน “รู้ใช้” หรือเข้าใจถึงบทบาทหน้าที่ของสื่อพิธีกรรมแซงชะนามนั้น คณะทำงานฯ ได้ให้ชุมชนช่วยกัน “วิเคราะห์ปัญหาชุมชน” จากนั้นคณะทำงานจึงได้นำ “คุณลักษณะของสื่อพิธีกรรมแซงชะนาม” ที่ได้วิเคราะห์ไว้มาอธิบายเชื่อมโยงกันเพื่อให้ชุมชนเกิดความเข้าใจ

โดยผลจากการที่ชุมชนได้มีการวิเคราะห์บทบาทหน้าที่สื่อโดยเปรียบเทียบระหว่างอดีตและปัจจุบันทำให้ได้พบว่า สื่อพิธีกรรมมีบทบาทหน้าที่ที่เกิดขึ้นใหม่อีก 3 หน้าที่ ได้แก่ หน้าที่ในการช่วยสมานแผลชุมชน สร้างเสริมสุขภาพของชุมชน และเป็นแหล่งเรียนรู้วัฒนธรรม ซึ่งบทบาทหน้าที่ที่เกิดขึ้นใหม่นี้เป็นสิ่งที่คณะทำงานฯ ได้นำเสนอขึ้นมาในภายหลัง เพื่อเปรียบเทียบให้ชุมชนเห็นว่าสื่อพื้นบ้านมีประโยชน์ในการแก้ไขปัญหาของชุมชนได้อย่างไร รวมไปถึงการแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นกับ “คุณค่า/ความหมาย” ที่เป็นส่วน “ราก” ของพิธีกรรม

จากนั้นชุมชนได้ช่วยกันเสนอแนะว่า จะนำสื่อพิธีกรรมแซงชะนามสามารถแก้ปัญหาชุมชนได้อย่างไรบ้าง เช่น เรื่องความกตัญญูของเด็กและเยาวชนที่ลดน้อยลง

“ลูกหลานที่เคยช่วยเหลือดูแลเตรียมเครื่องเช่นไหว้ เสื้อผ้าให้คุณแม่ กลับปล่อยปละละเลย (ความกตัญญูลดน้อยถอยลง) แล้วอะไรที่จะช่วยทำหน้าที่เสริมสร้างความกตัญญูให้เข้มแข็ง คณะทำงานและกลุ่มเป้าหมายจึงได้ร่วมกันวิเคราะห์ต่อว่าแล้วจะนำสื่อพื้นบ้าน...มาใช้สร้างความเข้มแข็งให้กับความกตัญญูได้อย่างไร...ปราชญ์รู้ว่าใช้การทำงานเป็นกลวงสร้างความกตัญญู เช่น เวลาทำพิธีกรรม ลูกหลานไม่ให้ไปไหนคอยให้กำลังใจเตรียมเสื้อผ้าอาหารให้คุณแม่หุงหาอาหาร จัดเตรียมเครื่องเช่นไหว้ช่วยคุณแม่ หากไม่ช่วยฝึจะไม่พอใจจะทำให้ครอบครัวมีปัญหา” (รุ่งเรือง ราชมณี, 2549 : 128)

นอกจากนี้ ในเวลาต่อมาคณะทำงานฯ ยังได้ร่วมกันหาวิธีการ “รู้ใช้” สื่อพิธีกรรมแซงชะนามในการเป็นสื่อเพื่อขยับพฤติกรรมสุขภาวะที่ดีของชุมชน เนื่องจากในขณะนั้นชุมชนกำลังมีปัญหาเกี่ยวกับสุขภาวะหลายประการ ได้แก่ ปัญหาเรื่องเหล้าบู่หรือ อบายมุข ยาเสพติด ปัญหาเพศสัมพันธ์ก่อนวัยอันควร และปัญหาครอบครัว เป็นต้น

โดยตัวอย่างที่เด่นชัดของการนำแนวคิด “รู้ใช้” ไปปรับประยุกต์คือ การจัดกิจกรรมโหนดกระแสนิววันสงกรานต์ โดยให้เด็กและเยาวชนเดินรณรงค์ “งดเหล้าเข้าพิธีกรรม” และรณรงค์ “สงกรานต์นี้...ไม่มีแอลกอฮอล์” เนื่องจากในขั้นตอนของการวิเคราะห์ปัญหาชุมชนนั้นพบว่า ชุมชนกำลังเกิดปัญหาอย่างมากในเรื่องของการดื่มสุราจนเป็นเหตุให้หลายครอบครัวเกิดการทะเลาะเบาะแว้งและแตกแยก

ทั้งนี้ ผลที่เกิดขึ้นจากการรณรงค์ของกลุ่มเด็กและเยาวชนพบว่า ในพิธีกรรมแซงชะนามปี พ.ศ. 2549 ทำให้เหล้ามีบทบาทสำคัญเฉพาะต่อคนวงในของพิธีกรรมอย่างแม่แก้วและลูกแก้วที่จะต้องมีการดื่มเหล้าเพื่อทำพิธีเลี้ยงบูชาผีของตน และพบว่าในปีที่ไม่มีผู้เมาสุราแล้วเข้าไปเกะกะระรานในวงพิธีกรรม

4. รู้รักษา

ขั้นตอน “รู้รักษา” เป็นขั้นตอนสุดท้ายของการสร้างความรู้ความเข้าใจ ที่เปรียบเสมือนการสร้างวัคซีนให้กับสื่อพื้นบ้าน เนื่องจากเป็นขั้นตอนในการหาวิธีการเพื่อพัฒนาสื่อ โดยสามารถเลือกใช้วิธีการรื้อฟื้น สืบทอด อนุรักษ์ ปรับประยุกต์ หรือส่งเสริม เผยแพร่ เป็นต้น

จากการศึกษาเอกสารสามารถสรุปได้ว่า เมื่อชุมชนได้เห็นถึงความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับส่วนที่เป็น “รูปแบบ และคุณค่า/ความหมาย” แล้ว ชุมชนจึงได้ร่วมกันค้นหาต่อไปว่า จะสามารถแก้ไขปัญหที่เกิดขึ้นกับสื่อพิธีกรรมแซงชะนามและสื่อพื้นบ้านไทใต้ได้อย่างไร โดยมีภารกิจตั้ง “คำถาม” ในที่ประชุมเพื่อหาแนวทาง “รู้รักษา” ร่วมกันดังนี้

- ต้องการให้สื่อพื้นบ้านที่พูดถึงเหล้านี้เหลืออยู่ไหม
- จะทำอย่างไรไม่ให้แซงชะนามตายไปจากชุมชน
- จะทำอย่างไรให้ลูกหลานได้เห็นสิ่งเหล่านี้อยู่
- จะใช้กลยุทธ์บายอะไรให้ลูกๆ หลานๆ มาเข้าร่วมพิธีกรรม
- จะทำอย่างไรให้พ่อแม่ผู้ปกครองนักเรียนเข้าในเรื่องแซงชะนามได้ถูกต้องตรงกัน

หลังจากนั้นชุมชนได้มีการวางแผนทาง “รู้รักษา” ซึ่งได้เน้นใช้วิธีการ “สืบทอด” โดยนอกจากการสืบทอด “สื่อพิธีกรรมแซงชะนาม” แล้ว ชุมชนยังต้องการให้มีการอนุรักษ์สืบทอดสื่อพื้นบ้านชนิดอื่นๆ ที่อยู่ในส่วนที่เป็น “รูปแบบ” ของพิธีกรรมแซงชะนามเอาไว้ ดังนี้

- ทอผ้าพื้นเมือง
- สานเสื่อใบเตย
- ดนตรีพื้นเมือง
- ภาษาโล้
- ไล่ทังบั้ง

“เขาก็คงกลัวอยู่ว่านักดนตรีจะไม่มีเหลือ กลัวเสียงพิณเสียงแคนหายไป กลัวจะไม่มีผ้าทอลายของบรรพบุรุษ ไม่มีพิธีกรรม เขาก็เลยเสนอว่า....น่าจะมีการอนุรักษ์สื่อพื้นบ้านไทใต้ของเขาไว้ให้ลูกให้หลานได้ดูได้ชมต่อไป”

(รุ่งเรือง ราชมณี, สัมภาษณ์ 9 มกราคม 2551)

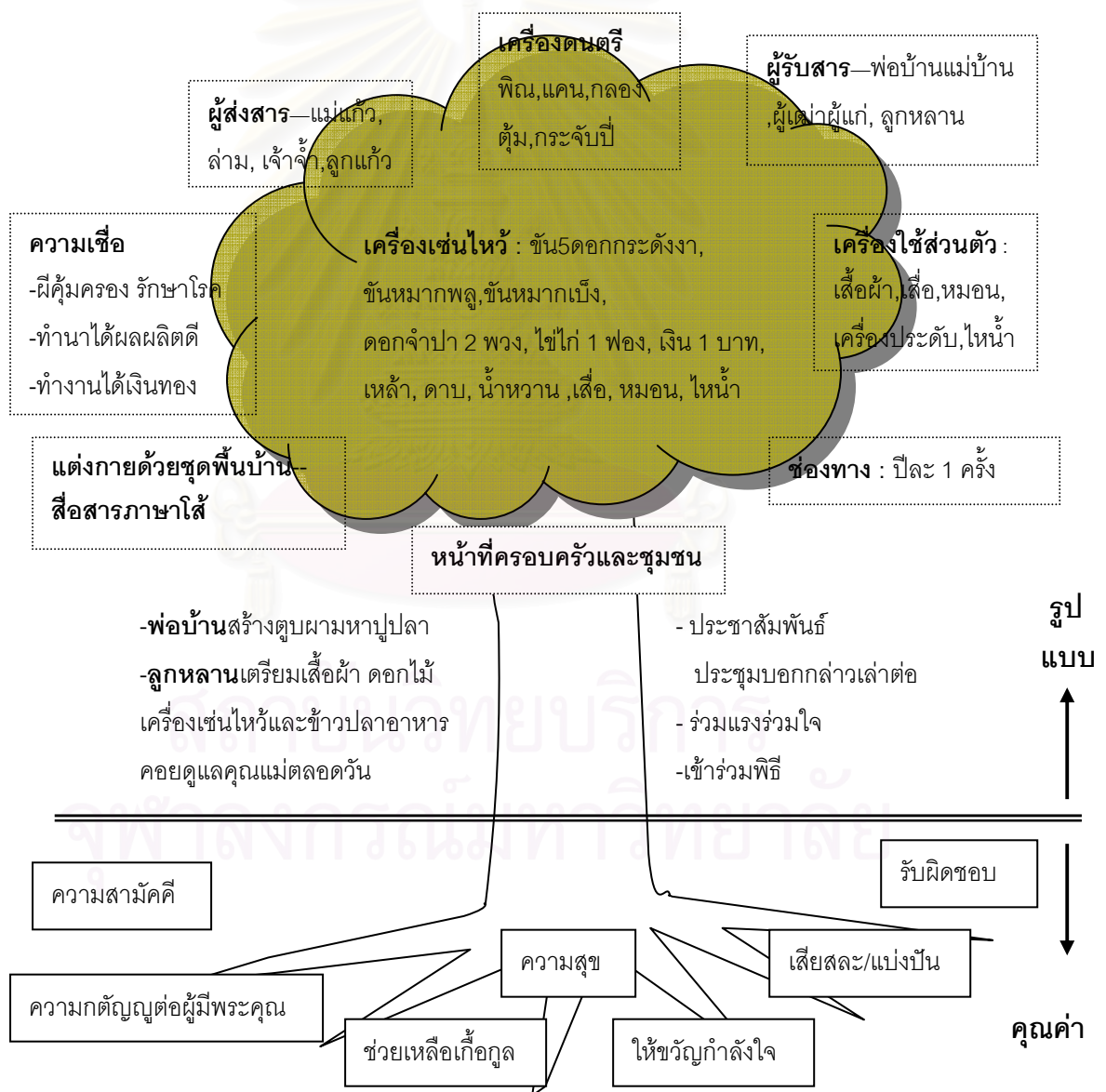
3. เครื่องมือการวิเคราะห์ต้นไม้แห่งคุณค่า

ในระหว่างกระบวนการทำงาน “ขยับปัญญาก่อน ค่อยย้อนมาเขยื้อนกาย” ซึ่งเป็นการใช้หลักการ “รู้จัก รู้ใจ รู้ใช้ รู้รักษา” นั้น ชุมชนได้มีการวิเคราะห์ในเรื่อง “คุณลักษณะของสื่อพิธีกรรมแซงชะนาม” ดังที่ผู้วิจัยได้นำเสนอไว้ในเรื่องของการ “รู้ใจ” แต่ทั้งนี้พบว่าภายหลังจากชุมชนเสนอความคิดเห็นต่างๆ แล้ว คณะทำงานฯ ได้นำคุณลักษณะของสื่อดังกล่าวมาเขียนเพื่อเสนอออกมาเป็นรูปภาพ “ต้นไม้แห่งคุณค่า” ซึ่งชุมชนเรียกว่า “ต้นแซงชะนาม”

จากการใช้เครื่องมือต้นไม้แห่งคุณค่าจะทำให้เห็นภาพว่าองค์ประกอบในสื่อพิธีกรรมเปรียบได้กับส่วนใดของต้นไม้ ได้แก่ เปลือก กระทบ แก่น ดอก ผล และราก โดยจากภาพดังกล่าวจะเห็นว่า ต้นแซงชะนามของชุมชนไทใต้สามารถจัดหมวดหมู่คุณลักษณะของสื่อพิธีกรรมแซงชะนามได้ ดังนี้

1. **กลุ่มดอกไม้ ผล** ได้แก่ สมาชิกในคณะแข่งขันนาม พ่อบ้านแม่บ้านและลูกหลาน เครื่องดนตรี การแต่งกาย ภาษา เครื่องเซ่นไหว้ เครื่องใช้ส่วนตัว ช่องทางการสื่อสาร และความเชื่อ
2. **กลุ่มที่เป็นลำดับ** ได้แก่ หน้าที่ครอบครัวและชุมชน
3. **กลุ่มที่เป็นราก** ได้แก่ ความสามัคคี ความกตัญญู ความสุข ความช่วยเหลือเกื้อกูล ให้ขวัญกำลังใจ ความรับผิดชอบ และความเสียสละแบ่งปัน

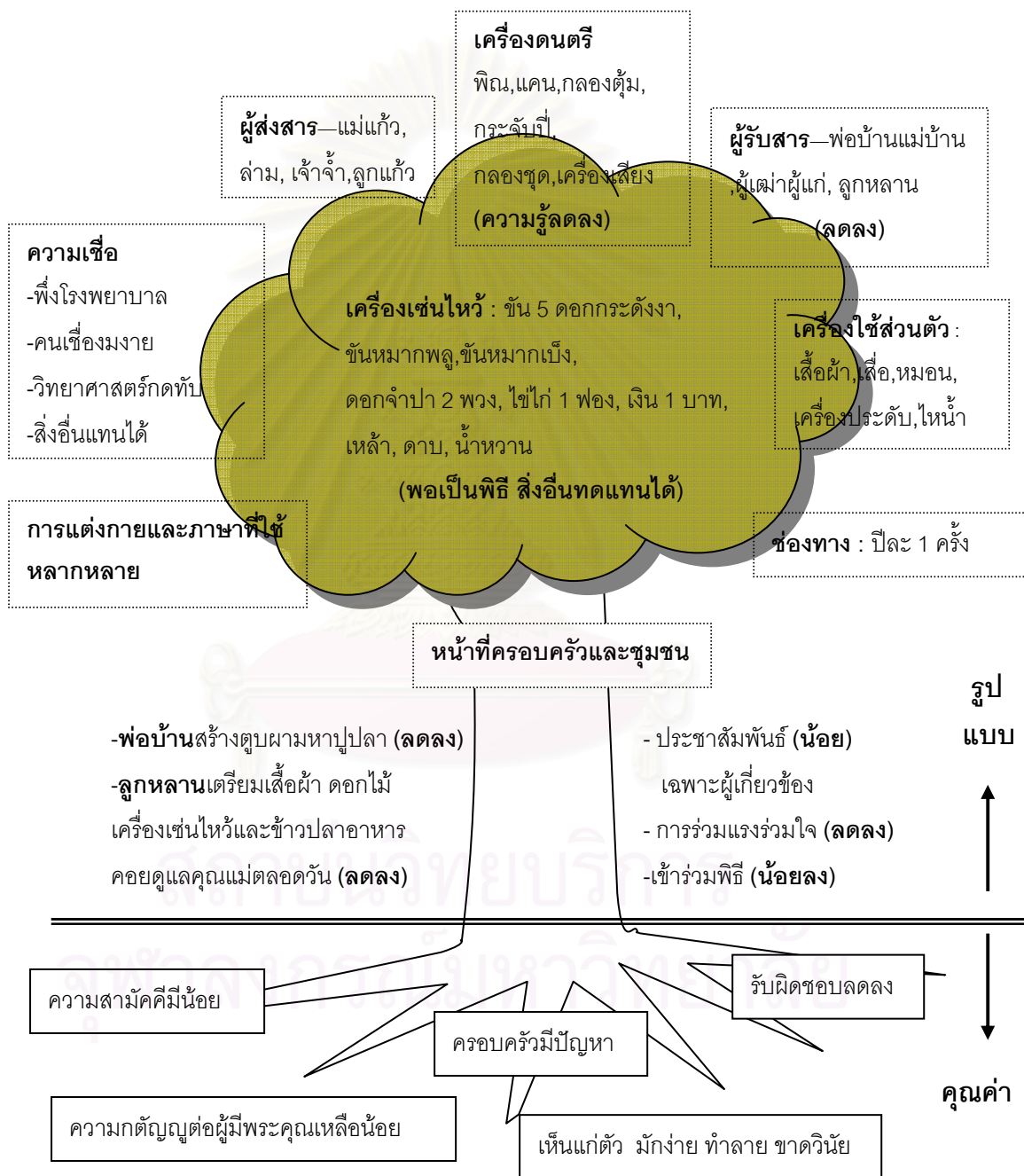
ต้นแซงชนะนามในอดีต (60-70 ปีที่แล้ว)

ภาพที่ 17 : ต้นไม้แซงชนะนามในยุคอดีต

นอกจากนี้ ยังได้มีการนำเสนอภาพต้นแฉงชะนามในช่วงที่กำลังประสบปัญหาเพื่อเปรียบเทียบให้ชุมชนเห็นว่า เพราะเหตุใดจึงควรที่จะต้องทำการฟื้นฟูสื่อพิธีกรรมชะนาม

ต้นแฉงชะนามในปัจจุบัน (5-6 ปีก่อนเข้าโครงการ)

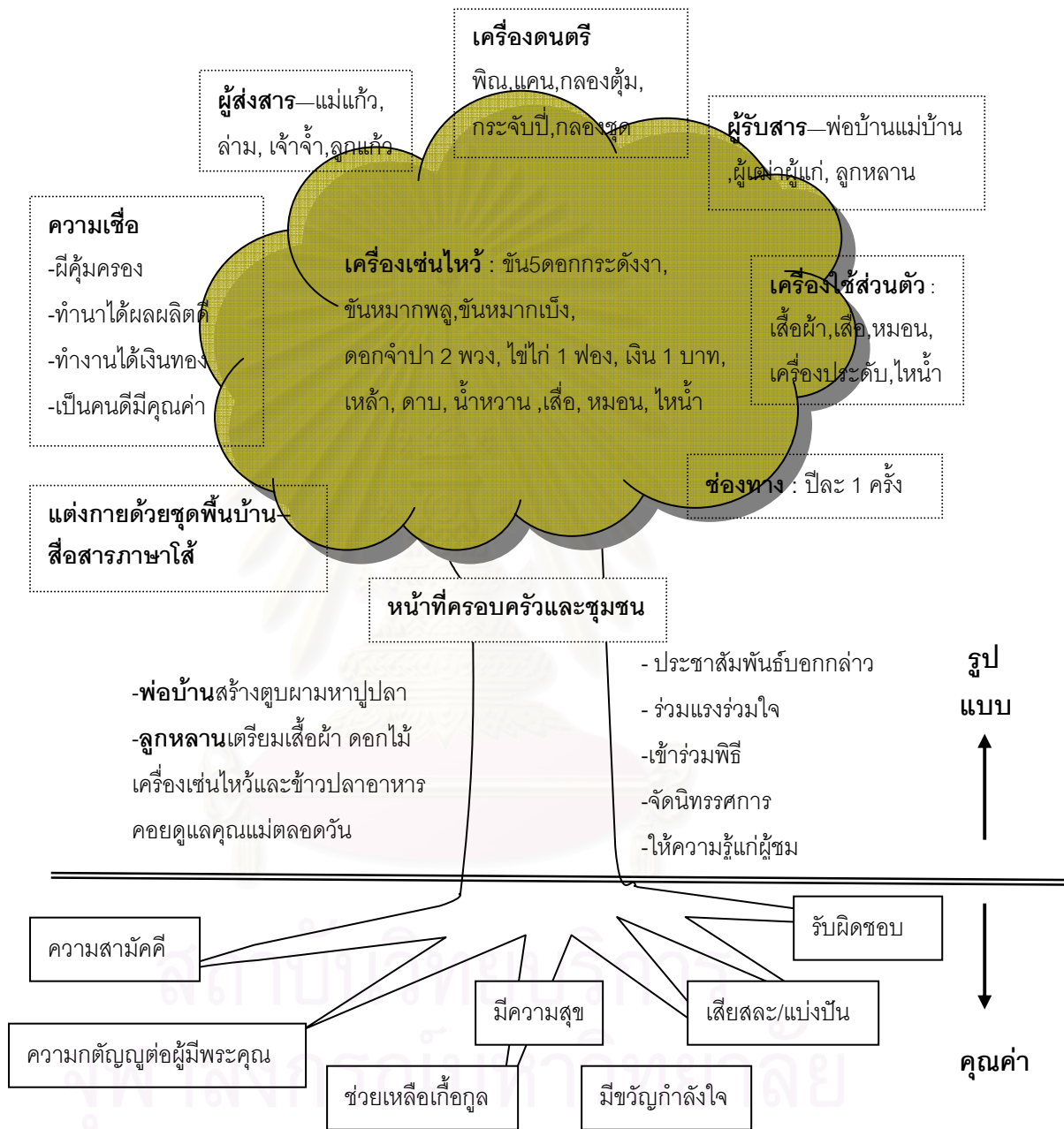
ภาพที่ 18 : ต้นไม้แฉงชะนามในยุคนก่อนเข้าโครงการ

การใช้นาเครื่องมือ “ต้นไม้แห่งคุณค่า” มีประโยชน์อย่างยิ่งในการช่วยอธิบายให้กลุ่มเป้าหมายเห็นคุณลักษณะของสื่อพื้นบ้านเป็นรูปธรรมได้ง่ายและชัดเจนยิ่งขึ้น เนื่องจากชาวบ้านบางกลุ่มยังไม่เข้าใจว่าพิธีกรรมแซงชะนามจะหายไปจากชุมชนได้อย่างไร ซึ่งส่งผลทำให้ไม่ยอมรับร่วมมือในการฟื้นฟูและสืบทอดสื่อพิธีกรรมแซงชะนามรวมทั้งสื่อพื้นบ้านไทใต้ของคนเอง แต่ในภายหลังจากที่คณะทำงานได้มีการนำเสนอภาพของต้นไม้แซงชะนามและชี้ให้เห็นว่าส่วนที่เป็น “คุณค่า/ความหมาย” ที่อยู่ตรงส่วน “ราก” ของต้นไม้และกำลังเกิดปัญหาได้ขึ้น ปรากฏว่าทำให้ชาวบ้านกลุ่มนั้นเกิดความคล้อยตามและให้ความร่วมมือในการดำเนินโครงการ

“เราก็ค่อยๆ บอกเขาทีละเล็กละน้อย ให้เห็นคล้ายๆ ว่าร่างกายของคนเราก็อ้าขาดนิ้วใด นิ้วหนึ่งไปก็จะเริ่มไม่สมบูรณ์แล้ว ตัดไปที่ละส่วนละส่วนก็จะคงตายไปในที่สุด อย่างเมื่อก่อนพวกคุณสร้างตึบสร้างผามนี้ช่วยเหลือกันนะ แค่นี้ก็มาเติมวัดมาเติมสนามพร้อมที่จะสร้างแล้ว แต่เดี๋ยวนี้ต้องประกาศเรียก บางทีก็บอกว่าลูกชั้นไม่อยู่นะ..เอาเงินไปช่วยแทน ซึ่งเมื่อก่อนจะไม่มีแบบนี้นะ เมื่อก่อนยุ่งขนาดไหนก็จะมา จะทำงานทำอะไรหากจะจัดพิธีกรรมก็ต้องสละเวลามาช่วยจะช่วยเหลือจะทุ่มเท แต่ตอนนี้คือทำแค่พอเสร็จตอนนี้เข้าใจไม่มีแล้ว อาจารย์อดุลย์ก็ต้องขึ้นต้นไม้ศักดิ์สิทธิ์แนวคิดต้นไม้แห่งคุณค่ามาสรุปให้เห็นภาพ ชี้ให้เห็นว่าส่วน “ราก” ที่เรามองไม่เห็น เช่น ความมีน้ำใจมันหายไปแล้วนะ เมื่อก่อนลูกอยู่ไหนก็จะรีบมากราบแม่ เมียกราบผัวก่อนไปทำพิธี เดี่ยวนี้ค่อยๆ ลดลง เห็นไหมความกตัญญูเริ่มน้อยลงแล้ว ก็ต้องพูดให้เขาฟังแบบนี้เขาถึงจะเข้าใจว่า เออจริงอย่างที่ครูว่าลูกฉันก็ไม่มาปีนี้ แม่บางคนก็ร้องไห้มองหา ลูก ลูกบางคนก็ติดธุระก็ฝากแต่เงินมาแทน”

(รุ่งเรือง ราชมณี, สัมภาษณ์ 9 มกราคม 2551)

ต้นแห่งชะนามเมื่อสิ้นสุดโครงการฯ

ภาพที่ 19 : ต้นไม้แห่งชะนามในภายหลังสิ้นสุดโครงการ

จากต้นแห่งชะนามภายหลังจากการสิ้นสุดโครงการฯ ที่ชุมชนได้ร่วมกันวิเคราะห์ขึ้นนี้เป็นผลสืบเนื่องจากกิจกรรมที่ 9 สรุป ติดตามและประเมินผลโครงการฯ โดยจะเห็นได้ว่าทั้งใน

ด้าน “รูปแบบ” และ “คุณค่า/ความหมาย” จะมีลักษณะที่กลับไปใกล้เคียงกับ “ต้นแซงชะนามในอดีตเมื่อ 60-70 ปีที่แล้ว” ทั้งนี้เนื่องจากมีการออกแบบกองคาราวานกิจกรรมต่างๆ ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว เพื่อสร้างการมีส่วนร่วมของกลุ่มคนทุกเพศทุกวัยในชุมชน นอกจากนี้ ยังได้มีกิจกรรมที่สำคัญอย่างกลุ่มการเรียนรู้สื่อพื้นบ้านทั้ง 5 กลุ่ม ซึ่งได้ส่งผลทำให้ชุมชนตระหนักในความสำคัญของส่วนที่เป็น “รูปแบบ” ซึ่งหมายถึงสื่อพื้นบ้านที่เป็นองค์ประกอบในพิธีกรรมและพบว่ามีร่องรอยให้คณะแซงชะนามนำสื่อพื้นบ้านแบบดั้งเดิมมาใช้โดยพร้อมเพรียงกัน ได้แก่ การสวมใส่ชุด “ผ้าทอพื้นเมือง” เป็นชุดแรกก่อนลงสนาม การใช้ “เสื้อโปเตย” ปูนั่งในตูบผาม การใช้ “ภาษาไส้” ระหว่างประกอบพิธีกรรม และการใช้ “เครื่องดนตรีพื้นเมือง” เพื่อบรรเลงให้จังหวะครึกครื้น

อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยพบว่าในการฟื้นฟูด้าน “รูปแบบ” ของสื่อพิธีกรรมนั้น องค์ประกอบสื่อพื้นบ้านที่ดูจะไม่ประสบความสำเร็จนักคือ “สมุนไพร่ไทใต้” โดยพบว่าการฟื้นฟูสมุนไพร่ไทใต้เกิดขึ้นเฉพาะในการจัดทำโครงการฯ เมื่อปี พ.ศ.2549 โดยได้มีการจัดทำ “ชุมนุมเรียนรู้สมุนไพร่ไทใต้” ในบริเวณสถานที่ประกอบพิธีกรรมร่วมกับการจัดชุมนุมการเรียนรู้เรื่องสื่อพื้นบ้านอื่นๆ เท่านั้น แต่ยังไม่สามารถขยายผลต่อยอดออกไปได้มากนัก นอกจากการมอบหมายให้วัดป่าโพนจานเป็นแหล่งปลูกสมุนไพร่ อย่างไรก็ดี จากการลงพื้นที่สังเกตการณ์ที่วัดป่าโพนจานผู้วิจัยพบว่าสมุนไพร่ที่ปลูกอนุรักษไว้ นั้น เป็นสมุนไพร่พื้นบ้านทั่วไป ไม่ใช่สมุนไพร่ไทใต้ที่ใช้ในการต้มดื่มก่อนลงประกอบพิธีกรรมแซงชะนามอย่าง ว่านนางแดง และเครือมวยเลือด ทั้งนี้ จากการสอบถามสมาชิกในคณะแซงชะนามที่เป็นผู้เฒ่าผู้แก่จำนวน 5 คน เมื่อครั้งลงพื้นที่สังเกตการณ์ในพิธีกรรมแซงชะนามสนามจริงเมื่อวันที่ 9 เมษายน 2551 ก็ยังพบว่าไม่มีผู้ใดที่ต้มน้ำสมุนไพร่ต้มก่อนลงสนามเหมือนในอดีตแต่อย่างใด

สำหรับสื่อพื้นบ้านที่เป็นองค์ประกอบในพิธีกรรมที่ได้รับการฟื้นฟูจนอยู่ใน “สถานภาพเฟื่องฟู” คือ “ผ้าทอพื้นเมือง” ที่พบว่าปัจจุบันเป็นผลิตภัณฑ์ที่สร้างรายได้แก่แม่บ้านอีกทางหนึ่ง และได้มีการตั้งกลุ่มทอผ้าขึ้นอย่างเป็นทางการโดยมีสมาชิกเข้าร่วมประมาณ 40-50 คน นอกจากนี้ จากการสังเกตการณ์ในพื้นที่เมื่อวันประกอบพิธีกรรมแซงชะนามปีล่าสุดพบว่าสมาชิกคณะแซงชะนามทุกคนจะใส่ชุดผ้าทอพื้นเมืองมาลงสนามเป็นชุดแรกอย่างพร้อมเพรียงกันก่อนที่จะเปลี่ยนเป็นชุดอื่นๆ ที่ลักษณะของผีที่มาสิงสถิต

ผู้วิจัยได้ตั้งข้อสังเกตในเรื่องการฟื้นฟูรูปแบบสื่อพื้นบ้านอีกประการหนึ่งคือในด้าน “ดนตรีพื้นเมือง” ที่พบว่าได้มีการ “ปรับประยุกต์” เอาเครื่องดนตรีสมัยใหม่ ได้แก่ กลองชุด และเครื่องขยายเสียงมาใช้ตั้งแต่ในปี พ.ศ. 2549- 2551 ทั้งนี้ จากการที่ผู้วิจัยได้สอบถามสมาชิกคณะแซงชะนามถึงทัศนคติที่มีต่อการนำดนตรีสมัยใหม่มาปรับประยุกต์พบว่า บางคนก็รู้สึกชื่นชอบเพราะทำให้มีเสียงอึกทึกรึกโครมเร้าใจมากขึ้น ในขณะที่บางคนก็รู้สึกชอบดนตรีพื้นบ้านแบบดั้งเดิม

มากกว่าโดยให้เหตุผลว่า ตั้งแต่นำดนตรีสมัยใหม่มาใช้มันมีเสียงมาดังสถิตตนจะไม่ค่อยชอบและทำให้ใช้เวลาในการร่ายรำนานกว่าปกติมีเสียงจะพอใจ แต่อย่างไรก็ตาม จากการที่ผู้วิจัยได้สังเกตการณ์พิธีกรรมในปีล่าสุดพบว่าลูกแก้วส่วนใหญ่มีทัศนคติในทางบวกต่อการที่มีการปรับปรุงยุคต่ออากาศของชุดและเครื่องขยายเสียงมาใช้ โดยสังเกตได้เหตุการณ์ที่เจ้าของธุรกิจเครื่องขยายเสียงจะเก็บอุปกรณ์ก่อนถึงเวลาที่กำหนดไว้เนื่องจากฝนกำลังจะตก ซึ่งปรากฏว่าสร้างความไม่พอใจแก่ลูกแก้วที่กำลังร่ายรำซาผีของตนอย่างมาก โดยบางคนให้เหตุผลว่าหากไม่เปิดเครื่องเสียงต่อไปลูกแก้วหลายคน(ซึ่งในขณะนั้นมีเสียงมาเทียบมอยู่)ก็จะทำพิธีกรรมไม่สำเร็จและแสดงอาการโกรธเคืองอย่างเห็นได้ชัด

สำหรับในด้าน “คุณค่า/ความหมาย” ที่พบว่าอยู่ในสภาพที่ดีเช่นในอดีตนั้น ก็เป็นผลสืบเนื่องจากการเปิดพื้นที่สาธารณะให้คนทั้งชุมชนได้เข้ามาทำงานร่วมกัน ซึ่งเป็นโอกาสในการเชื่อมความสัมพันธ์ระหว่างผู้เฒ่าผู้แก่ พ่อบ้านแม่บ้าน และเด็กและเยาวชน ซึ่งผู้ใหญ่ก็ได้ใช้เวทีในการอบรมสั่งสอนลูกหลาน ฝึกฝนให้ลูกหลานได้เรียนรู้วัฒนธรรมพื้นบ้านที่มีคุณค่า ในกลุ่มของเด็กๆ เองก็ได้มีโอกาสมาเรียนรู้ร่วมกันแบบเพื่อนช่วยเพื่อน เช่นเดียวกับกลุ่มของพ่อแม่ผู้ปกครอง ซึ่งการที่มี “คาราวานกิจกรรม” ต่างๆ เหล่านี้ได้ส่งผลทำให้ชุมชนเองเกิดความสามัคคีและสมานฉันท์ และที่สำคัญคือได้ตระหนักถึงการเป็นเจ้าของวัฒนธรรมและภาคภูมิใจในอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของตนเองมากยิ่งขึ้น

4. หลักการเรื่อง “ครบเครื่องเรื่อง S-M-C-R ในงานวัฒนธรรม”

การนำหลักการวิเคราะห์ S-M-C-R มาใช้ในกระบวนการฟื้นฟูรูปแบบ และคุณค่า/ความหมายนั้น ผู้วิจัยพบว่าปรากฏอยู่ในขั้นตอนของการจัด “เวทีเสวนาเพื่อสร้างความรู้ความเข้าใจ” เรื่องสื่อพิธีกรรมแซงชะนามให้กับกลุ่มเป้าหมาย โดยคณะทำงานฯ ได้นำแนวคิดเกี่ยวกับองค์ประกอบการสื่อสาร S-M-C-R มาใช้ในกระบวนการทำงานด้วย ซึ่งสังเกตเห็นได้จากการตั้งคำถามในขั้นตอนของการติดตั้งความรู้ (4 รู้) หรือที่เรียกว่าขั้นของการ “รู้จัก” ที่คณะทำงานฯ ได้กระตุ้นให้ชุมชนร่วมกันทำการวิเคราะห์คุณลักษณะของสื่อพิธีกรรมแซงชะนาม โดยผู้วิจัยพบว่าคณะทำงานฯ ได้ใช้คำถามเพื่อกระตุ้นและเป็นแนวทางในการสอบถามกลุ่มเป้าหมาย ดังนี้

- ใครเป็นคนทำพิธี
- ผู้ร่วมพิธีคือใคร
- ทำที่ไหน / ทำอย่างไร

- เนื้อหาและความหมายเป็นอย่างไร
- ทำในโอกาสอะไร ใช้ระยะเวลาเท่าไร
- วัสดุอุปกรณ์ เครื่องเช่น何在พิธีกรรมมีอะไรบ้าง
- สิ่งที่มองเห็นในแซงชะนามีอะไรที่ต้องการให้คนอื่นได้ชื่นชมอีกบ้าง

ภายหลังจากนั้น คณะทำงานฯ ได้นำข้อมูลที่ได้จากการจัดเวทีเสวนาครั้งนี้ ประกอบกับ ข้อมูลที่ได้จากการลงพื้นที่สัมภาษณ์ปราชญ์ชาวบ้านผู้เป็นเจ้าของวัฒนธรรมเพิ่มเติมอีกหลายครั้ง ไปทำการวิเคราะห์ในประเด็นเกี่ยวกับองค์ประกอบการสื่อสาร S-M-C-R เพื่อนำมาใช้เป็นแนวทางในการวางแผนกิจกรรมต่างๆ เพิ่มเติม ทั้งนี้ จากที่ผู้วิจัยได้ศึกษาเอกสารรายงานการประชุม สามารถสรุปผลการวิเคราะห์เกี่ยวกับองค์ประกอบ S-M-C-R ที่ชุมชนได้ร่วมกันแสดงความคิดเห็นได้ดังนี้ (รุ่งเรือง ราชมณี และคณะ, 2549)

องค์ประกอบการสื่อสาร	อดีต (60-70 ปีที่แล้ว)	ก่อนเข้าโครงการ (5-10 ปีที่แล้ว)
Sender	<p>แม่แก้ว เจ้าจ้ำ ลูกแก้ว</p> <ul style="list-style-type: none"> - เป็นผู้ที่มีความรู้ความสามารถ มีกุศโลบายในการกำหนดกฎเกณฑ์ หรือระเบียบข้อบังคับของสังคม - สามารถทำหน้าที่เป็นกาวใจของคนในชุมชน - ผู้สื่อสารสามารถสร้างสุขภาพกาย สุขภาพจิตใจ เพราะทุกคนรู้จักให้อภัย แสดงออกถึงความอ่อนน้อมถ่อมตน มีความกตัญญูต่เวที ความสามัคคีในหมู่คณะ 	<p>แม่แก้ว เจ้าจ้ำ ลูกแก้ว</p> <ul style="list-style-type: none"> - ขาดความมั่นใจ เพราะเวลาเจ็บไข้ คนในครอบครัวก็รีบไปโรงพยาบาล ทำให้ไม่จำเป็นต้องพึ่งผู้สื่อสาร จึงทำให้ส่วนหนึ่งไม่ศรัทธาเรื่องของพิธีกรรม หว้างมวงายไร้ความคิด - ไม่มีเหตุผล ดีความออกนอกวัฒนธรรม ความเชื่อดลลง ส่งผลให้ความกตัญญูต่เวที ความเอื้ออาทร ความสามัคคีเริ่มลดลง สังคมเริ่มมีปัญหาขาดการยอมรับ - ปราชญ์ชาวบ้านลดลง เด็กและเยาวชนไม่มีการสืบทอด

องค์ประกอบ การสื่อสาร	อดีต (60-70 ปีที่แล้ว)	ก่อนเข้าโครงการ (5-10 ปีที่แล้ว)
Message	<ul style="list-style-type: none"> - แสดงออกถึงมรดกทางภูมิปัญญา เพราะมีการนำวัสดุอุปกรณ์ สิ่งของ พื้นบ้านมาใช้ เช่น พิณ กระຈប់ปี ผ้ามัดหมี่ กลองตุ้ม ผ้าเกร็บ เสื้อ หมอน - แสดงออกถึงความสามัคคี เช่น การที่พ่อบ้านช่วยกันสร้างผาม ช่วยหาปลา - ความสัมพันธ์ในครอบครัว เช่น การไหว้สามีก่อนไปทำพิธี สามีและลูกไปคอยให้กำลังใจ - ความกตัญญูกตเวทีต่อผู้มีพระคุณ ของลูกหลาน - ความเสียสละแบ่งปัน เช่น ข้าวปลาอาหารในระหว่างทำพิธี การเล่นดนตรี โดยไม่มีค่าจ้าง - ความเป็นอันหนึ่งอันเดียวของชุมชน 	<ul style="list-style-type: none"> - ความเชื่ออาทรเปลี่ยนไปเป็น ความเห็นแก่ตัว - ความสามัคคีเปลี่ยนไปเป็นความ แยกแยก - สื่อพื้นบ้านไม่มีการสืบทอด - ชาวบ้านสิ่งของใหม่ๆ มาทดแทน
Channel	ปีละครั้ง	ปีละครั้ง
Receiver	<ul style="list-style-type: none"> - ผู้รับสารมีทุกเพศทุกวัย อาจเป็น เพราะสังคมอยู่ในวงแคบ มีกิจกรรม ร่วมกันเฉพาะในหมู่บ้าน - เด็กๆ มีโอกาสได้มาร่วมพิธีกรรม ได้ทำงานแข่งกันและตั้งใจให้ความดี - ผู้เข้าร่วมพิธีกรรมส่วนมากจะมีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับพิธีกรรม รู้ความหมาย ความเป็นมาวิธีการ ขั้นตอน มีความภาคภูมิใจที่ได้เข้าร่วม พิธีกรรม 	<ul style="list-style-type: none"> - พ่อบ้าน ไม่สนใจเท่าที่ควร ทำหน้าที่ให้ผ่านๆ ไป ทำพอเป็นพิธี ไม่เกิดความตระหนัก ผู้ที่มีความเกี่ยวข้องกับ พิธีกรรมก็ไม่มา ไม่ให้ความสนใจ - ปริมาณผู้รับสารที่เป็นเด็ก พ่อบ้าน แม่บ้านลดลง มีแต่ผู้เฒ่าผู้แก่ - ปริมาณผู้เข้าร่วมพิธีลดลงเพราะกลัว ถูกตราหน้าว่างมลาย - ผู้รับสารไม่รู้ความหมายความรู้ที่ได้ สื่อสารออกมา ทำให้ครอบครัวเริ่มมี ปัญหา วุ่นวาย สังคมไม่มีความสุข

ตารางที่ 4 : เปรียบเทียบองค์ประกอบการสื่อสารของสื่อพิธีกรรมแซงชะนวม

หลังจากที่ชุมชนได้มีการนำแนวคิดทั้ง 4 กระบวนท่ามาใช้ในกระบวนการติดตั้งความรู้ไปแล้วนั้น ในส่วนของภาคปฏิบัติพบว่าชุมชนได้นำมาออกแบบ โดยเน้นไปที่การทำงานกับส่วนที่เป็นกลุ่ม “ดอกโบผล” (ดั่งภาพของต้นไม้แขวงชะนาม) ซึ่งก็คือองค์ประกอบด้าน **ผู้รับสาร** และ **“ช่องทางการสื่อสาร”** ใหม่ ๆ เพื่อให้เข้าถึงกลุ่มเป้าหมายได้อย่างทั่วถึง

ในด้านของ “ผู้รับสาร” นั้น ได้มีการจัดกิจกรรม “กลุ่มการเรียนรู้สื่อพื้นบ้าน” เพื่อขยายกลุ่มผู้รับสารหรือผู้สืบทอดรุ่นใหม่อีกคือเด็กและเยาวชน ซึ่งพบว่าได้การนำกลยุทธ์ “ถือเอาผู้รับสารเป็นตัวตั้ง” มาผนวกใช้ในกระบวนการทำงาน เนื่องจากในระหว่างการทำกิจกรรมนั้นคณะทำงานได้มีการใช้กลยุทธ์แบบ “หลานถามปู่” โดยฝึกหัดให้เด็กที่เข้าสมัครเข้าร่วมเรียนรู้ในแต่ละกลุ่มสื่อพื้นบ้านตั้งคำถามเพื่อสืบค้นข้อมูลจาก “ครูภูมิปัญญา” ในเรื่องที่ตนเองมีความสนใจ ในขณะเดียวกันปราชญ์ชาวบ้านผู้ที่เป็นครูภูมิปัญญานั้น ก็จะค่อยๆ ถ่ายทอดความรู้เรื่องสื่อพื้นบ้านที่ตนถนัดให้กับเยาวชนหรือพ่อแม่บ้านที่สนใจเรียนรู้ ซึ่งเป็นลักษณะของกลยุทธ์แบบ “ปู่ย่าสอนหลาน” และในกระบวนการทำงานยังได้ชักชวนให้กลุ่มเยาวชนที่ติดยาเสพติดให้เข้ามาสู่กระบวนการเรียนรู้ และเปิดโอกาสให้ได้ทำงานร่วมกันในโครงการฟื้นฟูสื่อพิธีกรรมแขวงชะนามให้มากที่สุด เพื่อให้มีเวทีในการอบรมสั่งสอนและดูแลเด็กไปในเวลาเดียวกันอีกด้วย

“เมื่อแบ่งกลุ่มแล้วจะมีการให้เยาวชนทั้งในโรงเรียนและในหมู่บ้านที่มีสนใจลงชื่อเพื่อเลือกกลุ่มกิจกรรมตามที่ตัวเองสนใจและนัดแนะชี้แจงการทำกิจกรรมในกลุ่มต่างๆ เช่น แจ่งจำนวนสมาชิกแต่ละกลุ่ม วันเวลาสถานที่ ในการปฏิบัติกิจกรรม วัตถุประสงค์แจ้งผู้ที่เป็นครูภูมิปัญญาของกลุ่มว่ามีใครบ้าง อยู่ที่ไหน ประวัติความเป็นมา และผลงานของแต่ละท่านว่าเป็นอย่างไรจะเป็นการเปิดโอกาสให้เด็กไปซักถามข้อมูลที่ตนอยากรู้.....เยาวชนและภูมิปัญญาชาวบ้านจะไปร่วมกันเลือกซื้ออุปกรณ์ ในระหว่างจัดซื้อ ภูมิปัญญาชาวบ้านจะมีการสอดแทรกความรู้ เช่น การเลือกฝ้ายให้เหมาะสมกับลักษณะชิ้นงานที่จะทำ การเลือกสีที่จะนำมาย้อมฝ้าย” (รุ่งเรือง ราชมณี และคณะ, 2549 : 73-74)

นอกเหนือจากกิจกรรมกลุ่มแลกเปลี่ยนเรียนรู้สื่อพื้นบ้านในการเรียนการสอนเกี่ยวกับหลักสูตรเสริมเรื่องแขวงชะนามในชั้นเรียนแล้ว ครูก็จะฝึกให้เด็กตั้งคำถามเกี่ยวกับพิธีกรรมแขวงชะนามกลับไปถามพ่อแม่ปู่ย่าตายาย และให้เด็กนำความรู้มาถ่ายทอดแลกเปลี่ยนกันชั้นเรียน

“มาโรงเรียนเราก็คุยกับนักเรียน เขาแซงซะนามเข้ามาในการเรียนการสอน ให้รู้ว่าแซงซะนามมีอะไร ใครเป็นคนทำ ทำเพื่ออะไร ทำช่วงไหน บทบาทหน้าที่ของคนในครอบครัวเป็นอย่างไร บุคคลสำคัญที่สุดคือใคร ทำแล้วได้อะไร ตัวเรามีส่วนเกี่ยวข้องกับไหม ทำต่อไปจะได้อะไร ถ้ามืด เด็กตอบไม่ได้เขาก็ไปสืบค้นจากพ่อจากแม่ คราวนี้มันก็เกิดการเรียนรู้ร่วมกัน แต่ก่อนที่จะให้เขาไปถามพ่อแม่ เราก็มีเวทีๆ หนึ่งเพื่อคุยกับพ่อแม่ว่า พ่อแม่จะต้องรู้เรื่องนี้เพราะจะให้ลูกๆ ไปถาม ถ้าคุณมารู้ลูกคุณก็ไม่รู้ ซึ่งมันเป็นการจัดกิจกรรมในห้องเรียนด้วย ฉะนั้นถ้าอยากให้ลูกคุณรู้เหมือนลูกคนอื่นๆ คุณก็ต้องรู้ด้วย มันเลยเกิดเป็นการเรียนรู้ร่วมกันจากพ่อแม่บางคนที่ไม่ค่อยรู้ก็ได้เรียนรู้ด้วย”

(รุ่งเรือง ราชมณี, สัมภาษณ์ 9 มกราคม 2551)

สำหรับด้านช่องทางการสื่อสาร (Channel) นั้นพบว่า ได้มีการจัดกิจกรรมต่อเนื่อง คือ “การจัดเวทีส่งเสริมสื่อพื้นบ้าน” ซึ่งเป็นการจัดประกวดผลงานของกลุ่มการเรียนรู้เกี่ยวกับสื่อพื้นบ้าน ได้แก่ การประกวดผ้าทอและผ้าเปเรกริบ ประกวดเสื้อโบเตย ประกวดดนตรี ประกวดร้องเพลงได้ ประกวดพูดแนะนำชุมชนเป็นภาษาได้ ซึ่งเป็นกิจกรรมจะช่วยทำให้กลุ่มเป้าหมายเกิดความมั่นใจ กล้าแสดงออก และเกิดทัศนคติที่ดีในการสืบทอดสื่อพื้นบ้าน นอกจากนี้ ยังมีการจัดทำ “หลักสูตรพิธีกรรมแซงซะนาม” ซึ่งเท่ากับเป็นการแตกกิ่งก้านของ “ต้นไม้แซงซะนาม” ให้แผ่ขยายออกไป ซึ่งจะทำให้สื่อสามารถเข้าถึงคนรุ่นหลังได้ง่ายยิ่งขึ้น

5. แนวคิดทำที่แบบคู่ขนานต่อสื่อพื้นบ้าน “ทั้งใช้ ทั้งพัฒนา”

แนวคิดทำที่แบบคู่ขนานต่อสื่อพื้นบ้าน หมายถึง การที่ชุมชนได้ใช้ประโยชน์และช่วยธำรงรักษา/สืบทอด/พัฒนาสื่อพื้นบ้านไปพร้อมๆ กัน เพื่อให้เกิดความยั่งยืนในการนำสื่อพิธีกรรมมาใช้ในงานพัฒนา

แนวคิดดังกล่าวสะท้อนให้เห็นได้จากกรณีที่ว่าโครงการจะสิ้นสุดไปแล้ว แต่ในปัจจุบันก็ยังพบว่ากลุ่มแกนนำชุมชนโดยเฉพาะอย่างยิ่งอาจารย์คำตา ราชมณี และอาจารย์รุ่งเรือง ราชมณี ยังคงมีการหาแนวทางในการ “พัฒนา” สื่อพิธีกรรม และ “ใช้” สื่อพิธีกรรมเพื่อพัฒนาชุมชนต่อไป โดยตัวอย่างของการทำงานภายใต้แนวคิดนี้ผู้วิจัยพบเห็นได้จากการที่กลุ่มแกนนำได้

มีการพัฒนาสื่อพิธีกรรมด้วยกลวิธีการ “ขยายผล” แดกกิ่งก้านสาขาของสื่อโดยการปรับประยุกต์ “เนื้อหา” ของสื่อให้อยู่ในรูปแบบ “หลักสูตรการท่องเทียวเชิงอนุรักษ์เรื่องพิธีกรรมแซงชะนาม” ซึ่งเป็นการนำเนื้อหาเกี่ยวกับประวัติความเป็นมา วัตถุประสงค และรายละเอียดขั้นตอนในการ ประกอบพิธีกรรมแซงชะนามมาประยุกต์เป็นหลักสูตรภาษาอังกฤษ-ภาษาไทย เพื่อให้เด็กนักเรียนโรงเรียนบ้านโพนจานได้ศึกษาเล่าเรียนในเร็ว ๆ นี้ ซึ่งนับเป็นการ “เพิ่มช่องทางการสื่อสาร” ในรูปแบบใหม่ๆ ที่น่าสนใจและสามารถเข้าถึงกลุ่มเยาวชนตลอดจนบุคคลภายนอกวัฒนธรรมได้มากยิ่งขึ้น ซึ่งจะช่วยให้สื่อพิธีกรรมได้รับการสืบทอดต่อไปในอนาคตโดยสอดคล้องกับความสนใจของกลุ่มเป้าหมายที่เป็นเด็กรุ่นใหม่ ในขณะที่เดียวกันชุมชนเองก็จะได้ประโยชน์จากการที่สื่อจะช่วยสร้างรายได้จากการท่องเทียวเชิงอนุรักษ์ให้แก่ชุมชนไปพร้อมกันด้วย

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ส่วนที่ 5 การสื่อสารแบบมีส่วนร่วมเพื่อฟื้นฟูและเสริมสร้างศักดิ์ศรีสื่อพิธีกรรม แซงชะนาม

ภายใต้กระบวนการทำงานเพื่อฟื้นฟูของชุมชนนั้นได้ใช้ “กลไกการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม” เป็นปัจจัยสำคัญในกระบวนการทำงานอย่างไร โดยผู้วิจัยขอนำเสนอผลการอภิปราย ดังนี้

1. ผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้อง (Stakeholder)
2. การสื่อสารแบบมีส่วนร่วมในกระบวนการทำงานฟื้นฟู
 - 2.1 การสื่อสารแบบสองทาง (Two-way Communication)
 - 2.2 การสื่อสารแบบแนวระนาบ (Horizontal Communication)
 - 2.3 การไหลของข่าวสารสองจังหวะ (Two-Step Flow of Information)
 - 2.4 การสลับบทบาทหน้าที่ผู้สื่อสาร (Role Shifting)
 - 2.5 การมีส่วนร่วมในการผลิตสื่อ

ผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้อง (Stakeholder) ในกระบวนการทำงานฟื้นฟู

กระบวนการทำงานฟื้นฟูสื่อพิธีกรรมแซงชะนามและสื่อพื้นบ้านไทลื้อในช่วงปี พ.ศ.2549 สามารถจำแนกกลุ่มบุคคลที่เข้ามาเกี่ยวข้องออกได้เป็น 3 กลุ่มใหญ่ๆ ได้แก่ 1) กลุ่มแกนนำภายในชุมชน 2) โครงการสื่อพื้นบ้านสื่อสารสุข(สพส.) และ 3) กลุ่มเครือข่ายภายในและภายนอกของชุมชน โดยผู้วิจัยขอนำเสนอให้เห็นถึงบทบาทหน้าที่ของผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องดังต่อไปนี้

1. กลุ่มแกนนำชุมชน

กลุ่มบุคคลที่มีบทบาทสำคัญในการผลักดันให้มีการจัดทำโครงการฟื้นฟู อนุรักษ์ สืบสานสื่อพิธีกรรมแซงชะนามและสื่อพื้นบ้านไทลื้อที่เกิดขึ้นในช่วงปี พ.ศ. 2549 นั้น ประกอบด้วยบุคคลที่เป็นแกนนำในระยะเริ่มแรก 3 ท่าน ได้แก่ อาจารย์รุ่งเรือง ราชมณี อาจารย์คำตา ราชมณี และพระณัฐพล กุศลจิตโต

อาจารย์คำตา ราชมณี อดีตผู้อำนวยการโรงเรียนบ้านโพนจาน และเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ไทใต้กายกำเนิด เป็นผู้ที่มึบทบาทสำคัญอย่างมากในการทำงานผลักดันและอนุรักษ์สื่อพิธีกรรมแซงชะนามมาตั้งแต่ พ.ศ.2528 ซึ่งเป็นช่วงที่อาจารย์คำตา ราชมณี กลับเข้ามาเป็นอาจารย์สอนที่โรงเรียนบ้านโพนจาน ภายหลังจากที่ได้ออกไปศึกษาหาความรู้และทำงานภายนอกชุมชนอยู่หลายสิบปี และเมื่อกลับมาอยู่ที่บ้านเกิดจึงมีความต้องการที่จะพัฒนาชุมชนให้เป็นที่รู้จักและยอมรับของคนทั่วไปโดยใช้สื่อพิธีกรรมแซงชะนามเป็นกลไกหลักเนื่องจากเป็นสื่อที่เกี่ยวข้องกับคนจำนวนมากและในขณะนั้นชุมชนได้ให้ความสำคัญกับสื่อพิธีกรรมที่เคยเป็นอัตลักษณ์ศักดิ์ศรีของชุมชนน้อยลง ดังนั้น ในระยะแรกๆ อาจารย์คำตา จึงได้ใช้วิธีในการกระตุ้นให้ชุมชนได้เข้ามามีบทบาทในการอนุรักษ์สื่อพิธีกรรมแซงชะนามและสื่อพื้นบ้าน เช่น การเชิญชวนให้คณะแซงชะนามออกมาประกอบพิธีกรรมที่โรงเรียน เชิญชวนชาวบ้านให้ไปร่วมแสดงโล้ทั้งบั้งและเล่นดนตรีพื้นบ้านในเวทีงานประเพณีของอำเภอ จังหวัดนอกชุมชน เป็นต้น ซึ่งในกระบวนการทำงานช่วงนี้เป็นลักษณะของการทำงานแบบสนับสนุนส่งเสริมคนในชุมชนแบบเฉพาะกิจโดยไม่ได้มีการจัดทำแผนงานหรือโครงการที่ชัดเจน

แต่ต่อมาในปี พ.ศ.2544 อาจารย์คำตาได้ใช้กลวิธีในการแสวงหาความร่วมมือจากองค์กรภายนอกเพิ่มมากขึ้น ได้แก่ สถาบันการศึกษา สภาวัฒนธรรม องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น เป็นต้น และในปี พ.ศ.2549 ก็ได้มีโอกาสรู้จักกับโครงการสื่อพื้นบ้านสื่อสารสุข (สพส.) ซึ่งเป็นผลพวงจากการที่อาจารย์มีเครือข่ายอยู่กับสภาวัฒนธรรมจังหวัด ซึ่งในการเข้าร่วมประชุมในเวทีสัมมนาที่จัดโดยสพส.นั้น อาจารย์คำตาได้นำอาจารย์รุ่งเรืองและพระณัฐพลเข้าไปร่วมเรียนรู้แลกเปลี่ยนประสบการณ์กับสพส.ด้วยเนื่องจากเป็นผู้ที่สนใจการทำงานด้านวัฒนธรรมและเป็นการกำลังสำคัญในการทำงานเกี่ยวกับสื่อพื้นบ้านในช่วงนั้น ต่อมาภายหลังจากที่ได้เริ่มดำเนินโครงการฟื้นฟูกับสพส.แล้วนั้น อาจารย์คำตา เป็นผู้ที่มีบทบาทสำคัญในการ “เป็นที่ปรึกษา” ที่คอยดูแลและให้คำแนะนำในภาพรวมแก่คณะครูที่เป็นคณะทำงานฯ นอกจากนี้ ยังทำหน้าที่เป็น “ผู้ประสาน” กับภาคส่วนราชการและองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นที่เป็นเครือข่ายเดิมของชุมชน เช่น ผู้ว่าราชการ นายอำเภอ ประธานสภาวัฒนธรรมตำบล/อำเภอ/จังหวัด อบต. เทศบาล ผู้บริหารสถานศึกษา และสื่อมวลชนท้องถิ่น เป็นต้น รวมทั้งร่วมสังเกตการณ์และคอยให้กำลังใจ คณะครูและชุมชนในระหว่างการทำนงกิจกรรมอย่างต่อเนื่องอีกด้วย

อาจารย์รุ่งเรือง ราชมณี ครูโรงเรียนบ้านโพนจานที่ไม่ใช่กลุ่มชาติพันธุ์ไทใต้กายกำเนิด แต่อย่างไร ในทางตรงกันข้ามท่านเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ไทญ้อที่มาแต่งงานกับชาวไทใต้กายและย้ายมาสอนที่โรงเรียนบ้านโพนจานตั้งแต่ปี พ.ศ.2528 ด้วยความสนใจในเรื่องสื่อพื้นบ้านเป็นทุนเดิมอยู่แล้ว ดังนั้นเมื่อมาอยู่ในสภาพแวดล้อมวัฒนธรรมใหม่ๆ ทำให้อาจารย์สนใจศึกษาและติดตาม

พัฒนาการของสี่พี่น้องบ้านไท้ได้อยู่ตลอด จนกระทั่งได้มาพูดคุยกับอาจารย์คำตา ราชมณีผู้ซึ่งเป็น
 อาของสามีอาจารย์รุ่งเรือง ทำให้เห็นพ้องต้องกันว่าชุมชนผู้เป็นเจ้าของวัฒนธรรมได้เริ่มละเลย
 และเลียงออกจากสี่พี่น้องบ้านที่ดิงามของบรรพบุรุษ จึงได้ร่วมเป็นกำลังสำคัญในการทำงานอนุรักษ์
 สืบสานสี่พี่น้องบ้านไท้กับอาจารย์คำตามาตั้งแต่ปี 2528 จนกระทั่งในช่วงปี 2549 ที่ได้มี
 แนวความคิดริเริ่มจัดทำโครงการฟื้นฟูสื่อพิธีกรรมแซงชะนามฯ อาจารย์รุ่งเรืองมีบทบาทที่สำคัญ
 ในการเป็น “ผู้ประสานงานและรับผิดชอบโครงการฯ” ตั้งแต่ 1) ขั้นตอนของการเข้าร่วมเวทีติดตั้ง
 ความรู้ร่วมกับสพส.พร้อมๆ กับอาจารย์คำตาและพระณัฐพล 2) มีบทบาทหลักในการสร้าง
 ความรู้ความเข้าใจกับคณะครูในโรงเรียนเพื่อให้เกิดแนวร่วมคณะทำงานฯ เพิ่มมากขึ้นอีกด้วย
 3) รับหน้าที่ลงพื้นที่พูดคุยทำความเข้าใจกับปราชญ์ชาวบ้านและผู้นำชุมชนเพื่อแสวงหาแนวร่วม
 และรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับสื่อพิธีกรรมแซงชะนามมาใช้ในการร่างโครงการเสนอต่อสพส. 4) ร่วม
 วางแผนงานและคาราวานกิจกรรมต่างๆ และดำเนินกิจกรรมต่างๆ 5) ประสานงานระหว่าง
 โครงการสพส. องค์กรท้องถิ่น และชุมชนร่วมกับคณะทำงานฯ อีกส่วนหนึ่ง จนกระทั่งโครงการ
 ดำเนินกิจกรรมเสร็จสิ้นลง และ 6) ให้การดูแล ให้คำปรึกษาและกำลังใจแก่เด็กและเยาวชนที่มา
 เข้าร่วมโครงการ

ทั้งนี้ การที่อาจารย์รุ่งเรืองลงไปทำงานในพื้นที่นั้นเป็นกระตุ้นให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมได้
 อย่างพร้อมเพรียงกัน เนื่องจากอาจารย์รุ่งเรืองมีความสัมพันธ์อันดีกับคนในชุมชนเป็นต้นทุนเดิม
 เพราะอยู่ในฐานะ “แม่ครู” ที่ผู้ปกครองและนักเรียนให้ความไว้วางใจและเคารพนับถืออย่างมาก
 จึงส่งผลทำให้ได้แนวร่วมในการทำงานที่เป็นแกนนำกลุ่มเด็กและเยาวชนมาจำนวนไม่น้อย และ
 กลุ่มเด็กเหล่านี้ก็สามารถที่จะไปเชิญชวนพ่อแม่ปู่ย่าตายายและกลุ่มเพื่อนในชุมชน(ที่ไม่ได้เรียน
 หนังสือที่โรงเรียนบ้านโพจนานแล้ว) มาเข้าร่วมกิจกรรมได้อย่างพร้อมเพรียงกัน

สำหรับ**พระณัฐพล กุศลจิตโต** หรือพระอาจารย์น้อย เป็นกลุ่มชาติพันธุ์ไท้โดยกำเนิด
 และปัจจุบันดำรงตำแหน่งเป็นเจ้าอาวาสวัดโพททราย พระอาจารย์น้อยเล่าให้ผู้วิจัยฟังว่า
 เมื่อสิบกว่าปีก่อนภายหลังจากที่บรรพชาที่ได้ไปจำพรรษาที่วัดในอำเภอกุสุมาลย์ จังหวัดสกลนคร
 และในระหว่างนั้นก็ยังมีบทบาทในการทำงานด้านการพัฒนาวัฒนธรรมของเผ่าชนไท้อำเภอ
 กุสุมาลย์ด้วย ต่อมาในปี พ.ศ.2548 พระณัฐพลได้ย้ายกลับมาเป็นเจ้าอาวาสวัดโพททราย และมี
 บทบาทสำคัญในการพัฒนาชุมชนและการสืบทอดวัฒนธรรมไท้มาโดยตลอดรวมทั้งการเป็น
 แกนนำในการผลักดันโครงการฯ เมื่อปี พ.ศ.2549 แต่ด้วยข้อจำกัดของสื่อพิธีกรรมแซงชะนาม
 ที่มีความเชื่อเรื่อง“ผี”กำกับอยู่เบื้องหลัง ทำให้กิจกรรมการฟื้นฟูวัฒนธรรมไท้ของพระสงฆ์ต้อง
 เน้นไปที่สี่พี่น้องซึ่งเป็นองค์ประกอบในพิธีกรรม เช่น ผ้าทอพื้นเมือง เสื้อโอบเตย เป็นต้น และ
 มีบทบาทในการให้คำปรึกษาและร่วมวางแผนการฟื้นฟูสี่พี่น้องบ้านไท้ รวมทั้งเป็นศูนย์กลางใน

การประสานงานระหว่างชุมชนและองค์กรภายนอกบางกลุ่ม ได้แก่ นายอำเภอ และสื่อมวลชน เป็นต้น ตลอดจนทำหน้าที่ในการประสานความขัดแย้งที่เกิดขึ้นภายในชุมชน

ปัจจุบัน พระณัฐพลได้ยังมีบทบาทสำคัญในการช่วยแก้ไขปัญหาดึกและยาวชน “กลุ่มเสี่ยง” เช่น กลุ่มที่มีปัญหายาเสพติด เหล้า บุหรี่ และการหนีเรียน เป็นต้น โดยใช้พื้นที่ความศักดิ์สิทธิ์ของวัดเป็นกุศโลบายในการขัดเกลายาวชนกลุ่มเสี่ยง ด้วยการขอความร่วมมือร่วมแรงจากยาวชนกลุ่มนี้ให้เข้ามาช่วยทำงานในวัด เช่น การก่อสร้างศาลา การปลูกพืชผักที่วัดป่า ตลอดจนชักชวนให้มาบวชเรียน เป็นต้น แล้วจึงใช้เป็นโอกาสนี้ในการอบรมสั่งสอนและชี้แนะแนวทางที่ถูกต้องให้กับยาวชนกลุ่มเสี่ยงด้วยนั่นเอง

นอกจากนี้ “วัดโพทธาราย” ที่อยู่ในความดูแลของพระณัฐพล ยังได้รับบทบาทหน้าที่หลักในการร่วมแรงด้าน “สถานที่” โดยในการจัดเวทีเสวนาแต่ละครั้งนั้น ส่วนใหญ่จะใช้พื้นที่ของวัดเป็นที่ประชุมชาวบ้าน และเป็นสถานที่ในการทำกิจกรรมของกลุ่มแม่บ้านที่ทอผ้าพื้นเมืองและสานเสื่อใบเตย เป็นแหล่งในการจัดเก็บและแสดงผลงานของกลุ่มแม่บ้านที่เลือกเข้าร่วมเป็นสมาชิกกลุ่มอนุรักษ์การทอผ้าพื้นเมือง รวมทั้งเป็นสถานที่ในการอนุรักษ์สมุนไพรไทยได้อีกด้วย

ภายหลังจากที่แกนนำทั้ง 3 ได้รับการติดตั้งความรู้จากโครงการสพส.แล้ว ก็ได้กลับไปถ่ายทอดความรู้แล้วสร้างแกนนำแนวร่วมอีกจำนวนหนึ่งเพื่อเป็น “คณะทำงานฯ” หลัก ได้แก่

- 1) กลุ่มคณะครู เช่น นางดารารภรณ์ พิทักษ์ และนางเบญจมาศ ขวาไชยวี ครูโรงเรียนบ้านโพจนาน และมีคณะครูคนอื่นๆ อีก 9 ท่าน
- 2) กลุ่มผู้ใหญ่บ้าน ได้แก่ นายถนอม ขวาไชยวี และนายทอน แมนมอม
- 3) นางสาวารี แสงบาล นักวิชาการสภาวัฒนธรรมชนเผ่าไทใต้ อำเภอกองพล นครพนม
- และ 4) ประชาชนชาวบ้าน

2. โครงการสืบค้นบ้านสื่อสารสุข (สพส.)

จากการสัมภาษณ์อาจารย์รุ่งเรือง ราชมณี พบว่าการที่โครงการฯ นี้สามารถเริ่มต้นขึ้นมาได้นั้น เป็นเพราะได้รับการแนะนำจากนักวิชาการสภาวัฒนธรรมอำเภอบ้านแพง จังหวัดนครพนม ท่านหนึ่งชื่อ “กูง” ซึ่งนักวิชาการสภาวัฒนธรรมท่านนี้ได้มีโอกาสเข้าร่วมประชุมกับโครงการสืบค้นบ้านสื่อสารสุข(สพส.)ในฐานะภาคีเครือข่ายอยู่ก่อนหน้าแล้ว และในช่วงนั้นที่คณะสภาวัฒนธรรมจังหวัดนครพนมได้ออกมาประเมินหมู่บ้านวัฒนธรรมที่วัดโพทธาราย หมู่บ้านโพจนาน ทำให้ได้มีเวลาพูดคุยสนทนาแลกเปลี่ยนความคิดเห็นเรื่องวัฒนธรรมระหว่างกันและกัน เมื่อนักวิชาการท่านนี้เห็นอาจารย์รุ่งเรืองมีความตั้งใจที่จะทำงานฟื้นฟูและอนุรักษ์สื่อพิธีกรรมแห่ง

ชนะนามจึงได้เสนอให้อาจารย์รุ่งเรือง อาจารย์คำตา และพระณัฐพล ได้เข้าร่วมประชุมในเวทีของโครงการสื่อพื้นบ้านสื่อสารสุข (สพส.)

“ตอนนั้นมีสภากาชาดธรรมเข้ามาประเมินใจ แล้วก็ได้คุยกับน้องกุ้ง เขาก็บอกว่าถ้าพี่รุ่งสนใจเรื่องงานวัฒนธรรมน่าจะพาไปเสนอโครงการกับสพส. ตอนแรกไม่ได้คิดว่าจะต้องเป็นโครงการอะไรขึ้นมา..... แต่พอได้ไปนำเสนอให้อาจารย์อดุลย์(สพส.)ฟังในวันนั้น อาจารย์อดุลย์ ก็แนะนำว่าให้ลองเขียนโครงการดูเพราะที่เราพูดมาทั้งหมดมันเป็นเรื่องสื่อพื้นบ้านเลยแหละ”

(รุ่งเรือง ราชมณี, สัมภาษณ์ 9 มกราคม 2551)

ภายหลังจากที่กลุ่มแกนนำทั้งสามท่าน ได้เข้าร่วมประชุมกับโครงการ สพส.ปรากฏว่าได้รับคำแนะนำจากคุณอดุลย์ ดวงดีทวีรัตน์ กรรมการจากโครงการสื่อพื้นบ้านสื่อสารสุข (สพส.) ผู้รับผิดชอบโครงการภาคเหนือและภาคอีสาน ว่าให้กลับไปเขียนโครงการที่มีรายละเอียดชัดเจนขึ้นซึ่งชุมชนจะได้รับการสนับสนุนด้าน “ทุนความรู้เรื่องวิธีการทำงานกับสื่อพื้นบ้าน” และ “งบประมาณ” ในการดำเนินกิจกรรมต่างๆ จากโครงการสพส.เป็นระยะเวลาหนึ่งปี นอกจากนี้เจ้าหน้าที่ของโครงการยังได้เข้ามาเป็นวิทยากรและเข้าร่วมกิจกรรมของชุมชนในบางเวที เช่น ในเวทีสร้างความรู้ความเข้าใจกับชุมชน และในการจัดพิธีกรรมแซงชะนาม โดยในการเข้าร่วมกิจกรรมนั้น เจ้าหน้าที่ของโครงการ สพส.อยู่ในฐานะของ “ผู้เข้าร่วมและสังเกตการณ์” ในกิจกรรมต่างๆ และมีหน้าที่ในการสรุปองค์ความรู้ในภาพรวมเพื่อชี้แนะแก่ชุมชน ตลอดจน “เป็นกำลังใจ” ให้คณะทำงานฯและชุมชนเมื่อประสบกับปัญหาต่างๆ

“บางกิจกรรม สพส.ก็อาจจะเข้ามาประมาณว่ามานิเทศ มาติดตามประเมินงานของเรา ถ้าเขามาเราก็จะเชิญมาร่วมกิจกรรม คือเชิญมานั่งฟังในกิจกรรมของเรา มานั่งสังเกตและคอยสรุปให้ คือสร้างองค์ความรู้ตอนสุดท้าย.....ได้อ่านในรายงานการประชุมที่แม่เขียนใหม่ที่เล่าถึงปัญหาที่เกิดขึ้นบนเวทีนั้นนะ นั่นแหละพอเจอเรื่องนั้นก็ทำอยู่แต่พระอาจารย์น้อยกับอาจารย์อดุลย์ก็ให้กำลังใจ”

(รุ่งเรือง ราชมณี, สัมภาษณ์ 9 มกราคม 2551)

นอกจากเจ้าหน้าที่ของโครงการ สพล. ที่มีหน้าที่ดูแลโครงการในภาคอีสานโดยตรงแล้ว คณะทำงานฯ โครงการแซงชะนาม ยังได้รับการแนะนำจากเจ้าหน้าที่ให้รู้จักกับ “ภาคีเครือข่ายของโครงการ” คือ อาจารย์มานะชาติ คล่องดี ผู้รับผิดชอบโครงการเหยาะฯ จังหวัดมุกดาหาร ที่ได้เข้าร่วมโครงการในรุ่นก่อนหน้าที่ผ่านมาอีกด้วย โดยอาจารย์มานะชาติได้รับการติดต่อทางโทรศัพท์เพื่อปรึกษาเกี่ยวกับการจัดทำโครงการแซงชะนามจากอาจารย์รุ่งเรือง ราชมณี นับจากวันนั้นอาจารย์มานะชาติจึงได้เข้าช่วยเป็นที่ปรึกษาให้คำปรึกษาแนะนำในการวางแผนกิจกรรมและชักชวนให้เข้าไปแลกเปลี่ยนดูงานในพื้นที่ของโครงการเหยาะฯชาวไทย จังหวัดมุกดาหาร ซึ่งเป็นสื่อที่มีเนื้อหาใกล้เคียงกับพิธีกรรมแซงชะนามของชาวไทยได้

3. กลุ่มเครือข่ายของชุมชน

กลุ่มเครือข่ายภายในชุมชนที่ได้เข้ามามีบทบาทในการผลักดันให้เกิดการฟื้นฟูและส่งเสริมศักดิ์ศรีของสื่อพิธีกรรมแซงชะนามขึ้นนั้น เป็นลักษณะของการทำงานร่วมกันแบบ 4 ภาคส่วน ได้แก่ 1) คณะครู 2) พระสงฆ์ 3) องค์การท้องถิ่น และ 4) บ้าน/ชุมชน โดยทั้ง 4 กลุ่มนั้นมีบุคลากรและมีส่วนร่วมในการดำเนินงานจนเกิดเป็นเครือข่ายของชุมชน ดังนี้

3.1 คณะครู

คณะครูโรงเรียนบ้านโพนจานเป็นกลุ่มที่มีบทบาทหลักในการผลักดันให้เกิดการฟื้นฟูและเสริมสร้างอัตลักษณ์ศักดิ์ศรีของสื่อพิธีกรรมแซงชะนามมาตั้งแต่ปี พ.ศ.2545 เนื่องจากการได้มีการบูรณาการสื่อพื้นบ้านเข้าเป็นส่วนหนึ่งในหลักสูตรสถานศึกษาท้องถิ่นเพื่อให้เด็กนักเรียนได้มีความรู้ความเข้าใจเรื่องแซงชะนาม แต่สำหรับการดำเนินโครงการฟื้นฟูฯ ในปีพ.ศ.2549 คณะครูโรงเรียนบ้านโพนจานได้ปรับบทบาทหน้าที่ในการทำงานจากเดิมที่เคยทำงานเฉพาะกับนักเรียนมาเป็นการทำงานร่วมกับชุมชน โดยเน้นใช้วิธีการทำงานผ่านเด็กและเยาวชนเป็นหลัก เพื่อให้เข้าถึงกลุ่มเป้าหมายที่เป็นผู้ปกครองได้ง่ายขึ้น

บทบาทของคณะครูในช่วงที่มีโครงการฯ คือ การให้ความร่วมมือ/สนับสนุนในการดำเนินโครงการฯ โดยการถ่ายทอดและแลกเปลี่ยนความรู้กับเด็กในชั้นเรียนที่ตนเองรับผิดชอบ ทั้งช่วยประชาสัมพันธ์โครงการไปยังชุมชนและลงมือปฏิบัติในกิจกรรมต่างๆ

นอกจากนี้ โรงเรียนได้รับบทบาทหน้าที่สำคัญในการด้าน “การบริหารจัดการ” ในกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับสื่อพื้นบ้านไทลื้อ ได้แก่ การจัดทำโครงการเสนอต่อโครงการสื่อพื้นบ้าน สื่อสารสุข(สพส.) การจัดสรรทรัพยากรบุคคลและงบประมาณ การวางแผนคาราวานกิจกรรมต่างๆ และการติดต่อประสานงานในการดำเนินกิจกรรมระหว่างชาวบ้าน โรงเรียน และองค์กรท้องถิ่น เป็นต้น

3.2 พระสงฆ์

จากการสัมภาษณ์อาจารย์คำตา ราชมณี ทำให้ทราบว่านอกจากพระณัฐพล กุศลจิตโตแล้ว ยังมีผู้นำชุมชนอย่างพระสงฆ์อีกบุคคลหนึ่งที่มีบทบาทสำคัญในการร่วมกันทำงานฟื้นฟูและอนุรักษ์สื่อพิธีกรรมแซงชะนามคือ **พระครูบรรพตธรรมโมภาส** ซึ่งเป็นกำลังสำคัญในกระบวนการทำงานเพื่ออนุรักษ์สื่อพื้นบ้านไทลื้อในยุคบุกเบิกเมื่อ 20 ปีที่ผ่านมา

ปัจจุบันพระครูบรรพตธรรมโมภาส ดำรงตำแหน่งเป็น 1) เจ้าคณะอำเภอโพธิ์สวรรค์ 2) ประธานสภาวัฒนธรรมชนเผ่าไทลื้อ และ 3) ประธานคณะกรรมการสถานศึกษา โดยเป็นผู้ที่มีบทบาทหน้าที่ในการให้คำปรึกษาและชี้แนะแนวทางในการดำเนินกิจกรรมเกี่ยวกับสื่อพื้นบ้านไทลื้อมาโดยตลอด เนื่องจากพระครูบรรพตธรรมโมภาสนั้นได้ร่วมทำงานกับอาจารย์คำตา ราชมณี มาตั้งแต่ในช่วงปี 2528 แม้ว่าพระครูบรรพตธรรมโมภาสจะไม่ใช่กลุ่มชาติพันธุ์ไทลื้อโดยกำเนิด แต่ก็เป็นผู้ที่มีความผูกพันและคุ้นเคยกับวัฒนธรรมพื้นบ้านของชาวไทลื้อเป็นอย่างดี เนื่องจากจบการศึกษาที่โรงเรียนบ้านโพนจาน และภายหลังจากบรรพชาก็ยังมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่างๆ ของชุมชน ทั้งกิจกรรมด้านศาสนาประเพณีและกิจกรรมด้านการพัฒนาชุมชน สำหรับโครงการฟื้นฟู สื่อพิธีกรรมแซงชะนามที่มีขึ้นในปี พ.ศ. 2549 นั้นพระครูบรรพตธรรมโมภาสก็ได้เข้ามามีส่วนร่วมในฐานะ “ที่ปรึกษา” ของโครงการฯ และยังทำหน้าที่เป็นผู้ประสานงานระหว่างคณะทำงานฯ กับองค์กรภายนอก เช่น สภาวัฒนธรรมจังหวัดอุบลราชธานี

“ท่านพระครูเป็นพระผู้ใหญ่ที่ชาวบ้านนับถือ ท่านเป็นเพื่อนรุ่นเดียวกับผมนี่แหละ เรียนหนังสือด้วยกันที่โรงเรียนโพนจานนี่ แต่ท่านเป็นคนกระเลิงนะอยู่บ้านนาซอ แต่เวลามีกิจกรรมของหมู่บ้านท่านจะมาประชุมด้วย ท่านเป็นประธานสภาวัฒนธรรมตำบลโพนจานนะ เป็นมานานแล้วน่าจะเป็นสิบๆ ปีแล้ว ก่อนที่จะเอาแซงชะนามออกมาทำที่โรงเรียนได้ด้วยซ้ำ แถมท่านยังเป็นประธานกรรมการสถานศึกษาของโรงเรียนด้วย มันเลยเหมือนเป็นเครือข่ายของ

เราเอง เวลาจะทำอะไรหมู่บ้านมีงานบุญอะไรก็จะนิมนต์ท่านมาตลอด เพราะก่อนหน้านั้นวัดโพชนทรายไม่มีพระ ท่านเลยเป็นพระผู้ใหญ่ที่ชาวบ้านเคารพนับถือ พูดง่ายๆ คือท่านนี้เข้าใจเรื่องวัฒนธรรมคนได้ดีมาก”

(คำตา ราชมณี, สัมภาษณ์ 4 มีนาคม 2551)

3.3 องค์กรท้องถิ่น

ในช่วงปี พ.ศ.2541-2544 เป็นช่วงที่เริ่มมีหน่วยงานองค์กรภายนอกเริ่มเข้ามาส่งเสริมการอนุรักษ์วัฒนธรรมของชาวไทยเชื้อสายโพชนจาน โดยองค์กรที่มีบทบาทสำคัญได้แก่ **สภาวัฒนธรรมจังหวัด ตำบล และอำเภอ ตลอดจนองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น** ซึ่งได้แก่ **เทศบาลตำบลโพชนสวรรค์ และองค์การบริหารส่วนตำบล**

แต่ในช่วงปี พ.ศ. 2549 จากการสัมภาษณ์อาจารย์คำตา ราชมณี พบว่า นักวิชาการสภาวัฒนธรรมอำเภอโพชนสวรรค์ คือ นายประยุทธ์ ริมสกุล ถือว่าเป็นแรงสนับสนุนที่สำคัญอย่างมาก ในการผลักดันให้วัฒนธรรมชนเผ่าไทได้บ้านโพชนจานให้เป็นที่ยอมรับแก่คนทั่วไป เนื่องจากได้ให้การสนับสนุนในเรื่องของแผนการดำเนินงานและความรู้เรื่องของวัฒนธรรม ตลอดจนสนับสนุนงบประมาณในการดำเนินกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมท้องถิ่น สำหรับกลุ่ม **องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น** ได้แก่ อบต. และเทศบาล จะมีบทบาทในการสนับสนุนด้านงบประมาณและทรัพยากรที่จำเป็นในการจัดกิจกรรมต่างๆ

“ส่วนใหญ่ผมจะได้เข้าไปมีบทบาทในงานประเพณีงานวัฒนธรรมประจำปีอยู่แล้ว เวลาที่มีเรื่องงานวัฒนธรรมมีอะไรเขาก็จะมาเชิญผมไปร่วมประชุม มันก็เกิดเป็นความสัมพันธ์ส่วนตัวเกิดเป็นเครือข่าย เราไปคุยกับใครเขาก็เชื่อมความสัมพันธ์ไว้อย่างส่วนองค์กรเทศบาล อบต.แบบนั้น แล้วก็โดยเฉพาะกับท่านประยุทธ์ ริมสกุล ประธานสภาวัฒนธรรมอำเภอโพชนสวรรค์ เวลาไปประชุมที่ไหนเราก็จะเจอกันมันก็ได้มีโอกาสพูดคุยกันอยู่ตลอด พวกนักวิชาการเขาเห็นคุณค่าของวัฒนธรรมอยู่แล้วใช่ไหมล่ะ เวลาเรามีงานอะไรจะไปแสดงอะไรเขาก็จะมาสนับสนุนหางบประมาณหาอะไรมาให้ด้วย”

(คำตา ราชมณี, สัมภาษณ์ 4 มีนาคม 2551)

3.4 บ้าน/ชุมชน

จากการสัมภาษณ์พบว่า ในช่วงปีพ.ศ.2541-2544 ตัวแทนจากภาคส่วนของชุมชนยังไม่มีใครมาร่วมเป็นแกนนำที่โดดเด่น แต่คณะทำงานฯ ก็ได้รับความร่วมมือในการทำกิจกรรมต่างๆ จาก “ผู้นำชุมชน” (ผู้ใหญ่บ้าน)ทุกคนที่เข้ามาดำรงตำแหน่ง ประกอบกับกิจกรรมเพื่อเสริมสร้างศักดิ์ศรีในยุคนี้ เป็นการทำกิจกรรมที่จำกัดอยู่ในภาคส่วนของ “โรงเรียน” ทำให้กลุ่มผู้เฒ่าผู้แก่และพ่อบ้านแม่บ้านในชุมชนไม่ได้เข้ามามีส่วนร่วมมากนัก ชาวบ้านส่วนใหญ่อยู่ในฐานะผู้รับทราบนโยบายของโรงเรียนและมีบทบาทเป็นเพียงผู้สนับสนุนการทำงานของโรงเรียนและเยาวชนที่เป็นลูกหลานเท่านั้น

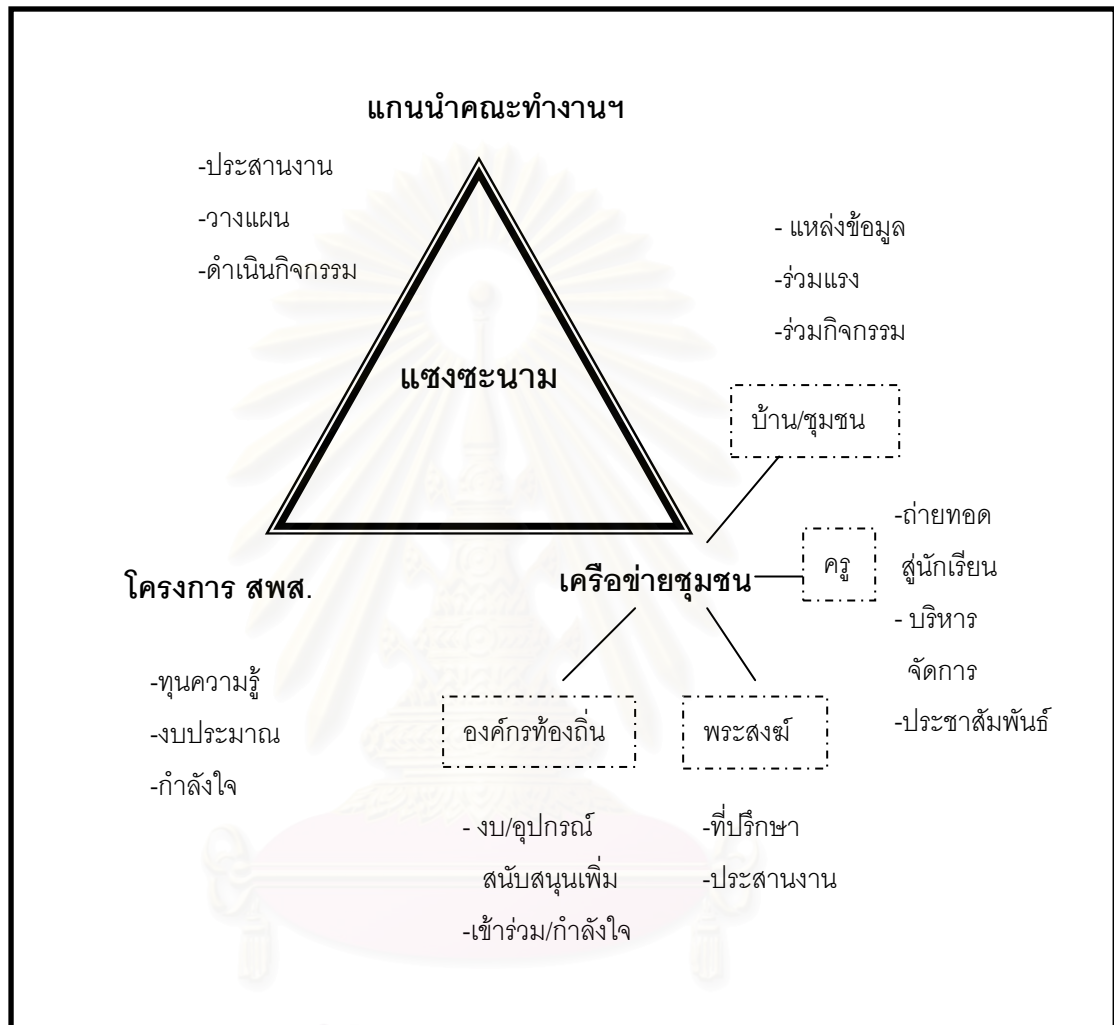
แต่สำหรับในช่วงปี พ.ศ. 2549 ซึ่งเป็นช่วงที่โครงการสื่อพื้นบ้านสื่อสารสุข (สพส.) เข้ามาติดตั้งความรู้ในเรื่องการทำงานฟื้นฟูวัฒนธรรมให้กับคณะทำงานแล้วนั้น ทำให้ผู้ใหญ่บ้าน 2 ท่านคือ นายถนอม ขวาไชยวี และนายทอน แสนมอม ได้เข้ามามีบทบาทและเข้าร่วมเป็นส่วนหนึ่งในคณะทำงานฯ ด้วย

“ในภาคส่วนชุมชนนี้ก็มีผู้ใหญ่บ้านเขาแหละ บทบาทแต่ละคนเท่าที่ผ่านมาก็จะพอๆ กันเขาก็มาร่วมมือดีอยู่นะ อย่างผู้ใหญ่ถนอม ขวาไชยวี ผู้ใหญ่ทอน แสนมอม แต่โดยภาพรวมของชุมชนเข้าเป็นแบบยังไม่ค่อยกล้าเสนอตัวทำอะไรเท่าไร เป็นลักษณะแบบที่ยังต้องพึ่งพาโรงเรียนอยู่”

(คำตา ราชมณี, สัมภาษณ์ 4 มีนาคม 2551)

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

จากที่ได้กล่าวถึงผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องทั้ง 3 กลุ่มใหญ่ข้างต้นนั้น สามารถสรุปความร่วมมือที่เกิดขึ้นในกระบวนการทำงานฟื้นฟูสื่อพิธีกรรมแซงชะนามได้ดังแผนภาพต่อไปนี้

ภาพที่ 20 : แสดงการมีส่วนร่วมของผู้ที่มีเกี่ยวข้องในโครงการ

2. การสื่อสารแบบมีส่วนร่วม

การทำงานลักษณะ 3 ประสานของกลุ่มหลักๆ ซึ่งได้แก่ กลุ่มแกนนำ ภาคีโครงการสื่อฟื้นฟูบ้านสื่อสารสุข (สปส.) และเครือข่ายภายในชุมชน (โรงเรียน บ้าน อบต./เทศบาล และวัด) ในช่วงที่มีโครงการฟื้นฟูฯ จะไม่สามารถเกิดขึ้นได้อย่างราบรื่นและบรรลุผลหากไม่มี “การสื่อสาร

แบบมีส่วนร่วม” เป็นกลไกขับเคลื่อนที่สำคัญอย่างยิ่ง เพราะการที่จะทำให้ทุกภาคส่วนเข้ามาทำงานร่วมกันได้ รวมถึงการทำให้ “คนทั้งชุมชน” ซึ่งเป็นเจ้าของวัฒนธรรมเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมต่างๆ ได้นั้น จะต้องใช้การสื่อสารแบบมีส่วนร่วมเป็นเครื่องมือดำเนินงาน โดยผู้วิจัยขอเสนอผลการอภิปรายดังนี้

2.1 การสื่อสารแบบสองทาง (Two-way Communication)

การสื่อสารแบบสองทาง หมายถึง สื่อสารที่เปิดโอกาสให้ผู้เข้าร่วมสนทนาที่มีสถานภาพและบทบาทแตกต่างกันสามารถเป็นได้ทั้งผู้ส่งสารและผู้รับสาร โดยผู้ร่วมสนทนาจะเกิดการแสดงความคิดเห็นโต้ตอบกันไปมาได้อย่างเท่าเทียมกัน

- **การแสวงหาพันธมิตรในขั้นริเริ่มโครงการฟื้นฟูฯ**

- 1) **ระหว่างแกนนำคณะทำงานฯ กับโครงการสื่อพื้นบ้านสื่อสารสุข**

การสื่อสารแบบสองทางแบบการ “พูดคุยหารือและแลกเปลี่ยนข้อมูลประสบการณ์” เป็นกลไกสำคัญที่พบอยู่ในขั้นตอนตั้งแต่ขั้นริเริ่มโครงการฯ ดังที่จะเห็นได้ว่ากลุ่มแกนนำคณะทำงานฯ ทั้ง 3 ท่าน ได้ไปเข้าร่วมในเวทีเสวนาเพื่อร่วมเรียนรู้เกี่ยวกับหลักการทำงานกับสื่อพื้นบ้าน โดยในกระบวนการเรียนรู้นั้นโครงการสื่อพื้นบ้านสื่อสารสุข(สพส.) *ไม่ได้ใช้วิธีการถ่ายทอดความรู้แบบบนลงล่างเพียงฝ่ายเดียว* แต่ได้ยึดหลักการเรียนรู้ร่วมกันกับชุมชนผู้เป็นเจ้าของวัฒนธรรม โดยเปิดโอกาสให้กลุ่มแกนนำฯโครงการฯ และกลุ่มภาคีอื่นๆ ได้มีโอกาสในการแสดงความคิดเห็น แลกเปลี่ยนเรียนรู้จากกันและกัน เนื่องจากแต่ละพื้นที่มีประสบการณ์ทำงานตรงที่นำเสนอแตกต่างกัน

ทั้งนี้ พบว่าเจ้าหน้าที่โครงการสื่อพื้นบ้านสื่อสารสุขได้ใช้วิธีการ “ตั้งคำถาม” เพื่อกระตุ้นให้กลุ่มแกนนำเกิดการ “ถ่ายทอดและแลกเปลี่ยนข้อมูล” ออกมาให้ได้มากที่สุดเพื่อให้แกนนำ “เกิดความเชื่อมั่นในตนเอง” ว่าสามารถที่จะดำเนินโครงการต่อไปได้อย่างแน่นอน ผสมผสานกับการกระตุ้นให้กลุ่มแกนนำฝึกคิดวิเคราะห์และลงมือเขียนโครงการและแผนการดำเนินงานตนเอง ในขณะที่โครงการสพส. ก็ได้มีการผลิตเอกสารที่เป็นความรู้เพื่อส่งต่อให้กับภาคีนำไปอ่านเป็นการต่อยอดความรู้ และนำแนวคิดดังกล่าวไปใช้ประโยชน์ในการดำเนินงานและปรับปรุงยุคให้เหมาะสมกับกลุ่มเป้าหมายในพื้นที่อีกด้วย

นอกจากนี้ จากการสัมภาษณ์อาจารย์รุ่งเรือง ราชมณี ถึงกระบวนการในการเริ่มต้นวางแผนเพื่อจัดทำโครงการฯ พบว่าอาจารย์รุ่งเรืองได้รับบทบาทหน้าที่จากคณะทำงานฯ ในการจัดทำโครงการเพื่อเสนอต่อสพส. แต่ในเบื้องต้นยังไม่เข้าใจแนวทางในการเขียนโครงการ และการออกแบบกิจกรรมมากนัก จึงได้ใช้วิธีการโทรศัพท์ไปพูดคุยปรึกษาหารือกับ “ภาคีโครงการสพส.” คือคุณมานะชาติ คล่องดี ภาคีโครงการเหยาฯ จังหวัดมุกดาหาร ซึ่งต่อมาได้เข้าช่วยเป็น “พี่เลี้ยง” ให้กับการวางแผนโครงการแข่งขันนาม ซึ่งการที่ได้เข้ามารู้จักกับคุณมานะชาติได้นั้นเป็นเพราะได้รับการแนะนำจากคุณอดุลย์ ดวงดีทวีรัตน์ กรรมการโครงการสพส.ผู้ดูแลโครงการในกลุ่มภาคีสานในระหว่างที่เข้าร่วมในเวทีติดตั้งความรู้นั้นเอง

“เราก็ได้ไปประชุมกับเขา(สพส.) เขาก็แนะนำการเขียนโครงการ แต่ก็ไม่รู้จะเริ่มยังไง เขาเลยให้เบอร์อาจารย์มานะชาติ มาเพราะท่านเคยเข้าอบรม เคยเข้าร่วมโครงการของสพส.มาแล้ว แต่เป็นคนละรุ่มไร้ง เราก็เลยโทรไปปรึกษาว่าจะทำโครงการยังไง แต่เราจะเอาเหมือนเขาก็ไม่ได้ เราก็เอาตามแนวคิดของเรากับชุมชน..... ตอนแรกไม่รู้จักเขาอาจารย์เขาเลยนะแต่พอได้เบอร์มาจากสพส.ก็โทรไปพูดคุยกับอาจารย์มานะชาติ ท่านก็ดีมากให้คำปรึกษาอย่างดีเลยว่ากิจกรรมแบบนี้ต้องทำอะไรๆ ได้บ้าง แล้วแม้กับพวกอาจารย์อีกสองสามคนก็ได้ไปดูงานของโครงการเหยาที่มุกดาหารของอาจารย์มานะชาติด้วย”

(รุ่งเรือง ราชมณี, สัมภาษณ์ 9 มกราคม 2551)

2) ระหว่างคณะทำงานฯ กับปราชญ์ชาวบ้าน

ก่อนที่กลุ่มแกนนำคณะทำงานฯ จะสามารถร่างและนำเสนอโครงการฯ ต่อโครงการสื่อพื้นบ้านสื่อสารสุข(สพส.) ได้นั้น กลุ่มแกนนำครูได้แก่ อาจารย์รุ่งเรือง ราชมณี และอาจารย์เบญจมาศ ขวาไชยวี ได้ทำงานเชิงรุกโดยลงพื้นที่หลายครั้งเพื่อไปพบปราชญ์ชาวบ้านเป็นระยะๆ เพื่อพบปะพูดคุยซักถาม/แลกเปลี่ยนข้อมูลเกี่ยวกับประวัติความเป็นมา ขั้นตอนการประกอบพิธีกรรม สิ่งของเครื่องใช้ในพิธีกรรม และคุณลักษณะของสื่อพื้นบ้านที่เป็นองค์ประกอบของพิธีกรรม ตลอดจนสร้างความเข้าใจกับปราชญ์ชาวบ้านถึงที่มาและวัตถุประสงค์ในการดำเนินโครงการฟื้นฟู

ผลที่เกิดขึ้นจากการพูดคุยปรึกษาหารือกับปราชญ์ผู้เป็นเจ้าของวัฒนธรรมคือ ทำให้ได้แลกเปลี่ยนข้อมูลเกี่ยวกับสภาพปัญหาของสื่อพิธีกรรมและปัญหาชุมชนร่วมกัน และเป็นวิธีการที่จะกระตุ้นให้กลุ่มปราชญ์ชุมชนผู้เป็นเจ้าของวัฒนธรรมได้มองเห็นถึงคุณค่าสื่อของตนเอง และสามารถที่จะไปถ่ายทอดต่ออย่างชาวบ้านกลุ่มอื่นๆต่อไป การสื่อสารแบบนี้จึงเป็นกลวิธีที่ทำให้ได้มาซึ่งแกนนำที่จะเป็นแนวร่วมในการดำเนินงานนั่นเอง

● การสร้างความเข้าใจร่วมกัน (Shared Meaning) ในชุมชน

การสื่อสารแบบสองทางถูกนำมาใช้ในการสร้างความเข้าใจร่วมกันระหว่างคณะทำงานฯ และชุมชน เนื่องจากคณะทำงานฯ เองก็ได้ยึดหลักสิทธิเจ้าของวัฒนธรรมเป็นแนวคิดเบื้องหลังในการทำงานตามที่ได้รับความรู้มาจากโครงการสพส. จึงได้มีการ “จัดเวทีเสวนา” ขึ้นเพื่อเชิญกลุ่มเป้าหมายกลุ่มต่างๆ ในชุมชน มาเข้าร่วมประชุมกันเพื่อสร้างความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับโครงการและชี้ให้เห็นถึงสภาพปัญหาที่กำลังเกิดขึ้นกับสื่อพิธีกรรมแซงชะนามและสื่อพื้นบ้านไทได้ดังที่ปรากฏในกิจกรรมที่ 2 “เวทีสร้างความมั่นใจร่วมกันและเตรียมความพร้อมให้กับปราชญ์ชาวบ้าน” และกิจกรรมที่ 3 “เวทีสร้างความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับพิธีแซงชะนาม ปลุกจิตสำนึกสร้างความมั่นใจให้คนในชุมชนเห็นความสำคัญของพิธีกรรมแซงชะนาม”

ทั้งสองเวทีดังกล่าวเกิดขึ้นเพื่อชี้แจงความเป็นมา-วัตถุประสงค์ของโครงการ สร้างความรู้สร้างความเข้าใจเกี่ยวกับความเป็นมาและคุณลักษณะของสื่อพิธีแซงชะนามและสื่อพื้นบ้านในพิธีกรรมร่วมกัน โดยทุกคนที่เข้าร่วมในเวทีดังกล่าวซึ่งได้แก่ กลุ่มปราชญ์ชาวบ้าน กลุ่มผู้เฒ่าผู้แก่ กลุ่มพ่อบ้านแม่บ้าน กลุ่มเด็กเยาวชน และกลุ่มองค์กรท้องถิ่น ได้มีโอกาสในการแสดงความคิดเห็นของตนเองร่วมกันอย่างเสรี และนำข้อมูลเกี่ยวกับสื่อพิธีกรรมแซงชะนามที่ร่วมกันวิเคราะห์มาวางแผนในการดำเนินกิจกรรมร่วมกันได้

“เรามีการสร้างความรู้ความเข้าใจกับปราชญ์ชาวบ้านก่อนนะ บางกิจกรรมเช่นกิจกรรมที่หนึ่งที่สอง ท่านอาจารย์อดุลย์และคณะก็จะเข้ามาช่วยเหลือมาแนะนำเพิ่มเติมให้ ท่านมาร่วมนะ มาลงพื้นที่ บางที่เราประชุมกันเราเจอปัญหา ท่านก็นั่งฟังก่อนแล้วมาเพิ่มเติมให้ ท่านมาลงพื้นที่ตั้งแต่กิจกรรมสร้างความรู้ความเข้าใจ ว่าชุมชนของเราจะมีการปรับเปลี่ยนอะไร โดยที่เราไม่ได้ปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตของเขา เปลี่ยนจากไม่มีคนเข้ามาก็จะมีคนเข้ามา โดยกิจกรรมทุกขั้นตอน ชุมชนของเขานั้นแหละเป็นผู้คิดขึ้นมา เราเป็นผู้ไปกระตุ้นไปให้ความรู้เขาเฉยๆ ไปให้

แนวปฏิบัติว่าทำอย่างไรจะให้ลูกหลานของเราู้แข่งชนะนาม ทำอย่างไรแข่งชนะนามจะมีบอกต่อลูกหลานเราได้ พ่อแม่จะพาลูกหลานทำอะไรได้ ลูกหลานจะช่วยพ่อแม่ทำอะไรได้บ้าง”

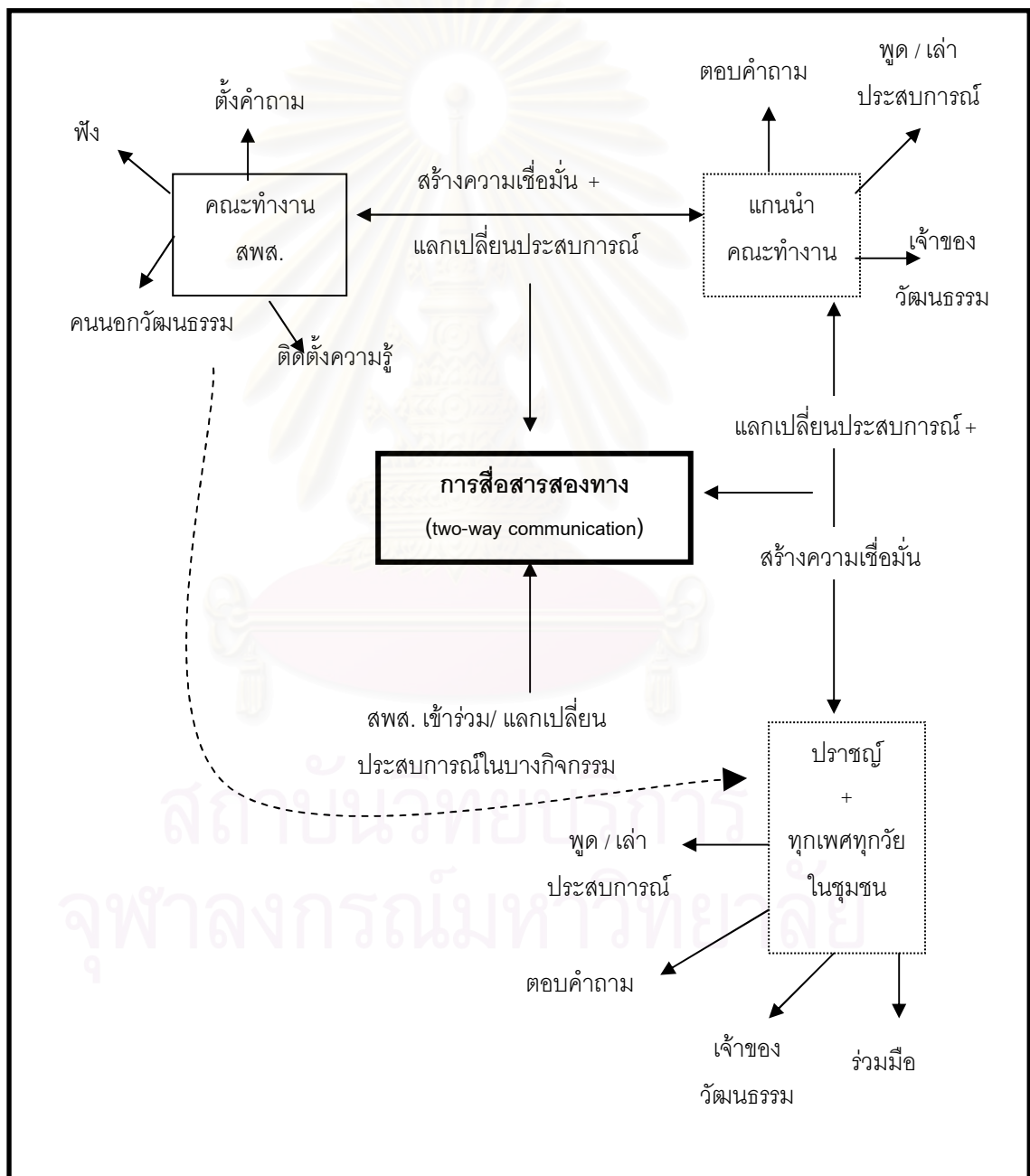
(รุ่งเรือง ราชมณี, สัมภาษณ์ 9 มกราคม 2551)

- **สร้างแนวร่วมที่เป็นผู้ปกครองนักเรียนและเด็กเยาวชน**

การวางแผนการดำเนินงานในระยะเริ่มต้นนั้นคณะทำงานฯ มีความคิดเห็นว่าการทำงานกับชาวบ้านโดยตรงอาจจะเป็นเรื่องยากเพราะหมู่บ้านมีปัญหาเรื่องยาเสพติดที่รุนแรงโดยพบว่ามีทั้งผู้ปกครอง และเด็กเยาวชนที่ติดยาเสพติด ดังนั้นคณะทำงานจึงมีแนวคิดที่จะทำงานผ่านเด็กนักเรียนไปสู่ผู้ปกครองเด็ก กลุ่มเป้าหมายจึงเป็นคณะครูทั้งหมดในโรงเรียนบ้านโพนจาน เมื่อมีกระบวนการให้ความรู้สร้างความเข้าใจแก่ครูทุกคน แล้วให้ครูมีส่วนร่วมในการวางแผนและดำเนินกิจกรรมกับเด็กนักเรียนเพื่อเป็นนต่อที่ครูจะเข้าถึงผู้ปกครองเด็ก โดยเมื่อเด็กนักเรียนนำคำถามเกี่ยวกับพิธีแข่งชนะนาม จากครูไปถามผู้ปกครองแล้ว ครูที่รับผิดชอบเด็กแต่ละคนก็จะตามเด็กไปที่บ้านเพื่อพบปะพูดคุยกับผู้ปกครองเด็ก ซึ่งเป็นการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างครูกับผู้ปกครองทำให้ครูได้ใจชาวบ้านซึ่งจะเป็นแนวร่วมในการที่จะดำเนินกิจกรรมต่อไป

การสื่อสารแบบสองทางเพื่อสร้างแนวร่วมที่เป็นผู้ปกครองและเด็กเยาวชนเพื่อให้เข้ามามีส่วนร่วมในโครงการฯ นั้น ยังพบว่าปรากฏอยู่ในขั้นตอนที่มีการทำ “กิจกรรมแยกกลุ่มลงมือปฏิบัติเรียนรู้เรื่องสื่อพื้นบ้าน” ซึ่งคณะทำงานฯ คืออาจารย์รุ่งเรืองได้ใช้ กลยุทธ์แบบที่เรียกว่า “การเคาะประตูบ้าน” เพื่อลงพื้นที่ไปพูดคุยกับผู้ปกครองและเด็กนักเรียนที่มีความรู้ความสามารถเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่นแต่ไม่ยอมมาเข้าร่วมในกิจกรรมใดๆ เลย เนื่องจากมีความไม่มั่นใจในตนเองและไม่กล้าแสดงออก ซึ่งภายหลังจากที่คณะครูได้ลงไปพูดคุยเพื่อสร้างความเข้าใจและไว้วางใจกับผู้ปกครองและนักเรียนแล้วผลปรากฏว่าสามารถดึงกลุ่มผู้ปกครองและเยาวชนเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมได้เพิ่มมากขึ้นอีกด้วย

จากการกระบวนการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมโดยอาศัยรูปแบบการสื่อสารสองทางของกลุ่มบุคคลที่เกี่ยวข้องดังกล่าวพบว่า สามารถกระตุ้นให้ “ชุมชนผู้เป็นเจ้าของวัฒนธรรม” เกิดเชื่อมั่นในตนเอง รู้สึกว่าตนเองมีความสำคัญ รู้สึกเป็นส่วนหนึ่งของการดำเนินโครงการฯ และพร้อมที่จะให้ความร่วมมือในการดำเนินกิจกรรมต่างๆ มากขึ้นอีกด้วย กลไกการสื่อสารแบบสองทาง (two-way communication) ที่กล่าวมาข้างต้น สามารถสรุปกระบวนการทำงานได้ดังภาพต่อไปนี้

ภาพที่ 21 : แสดงกระบวนการสื่อสารแบบสองทางในการทำงานฟื้นฟูศิลปวัฒนธรรม

2.2 การสื่อสารแบบแนวระนาบ (Horizontal Communication)

การสื่อสารแบบแนวระนาบ หมายถึง การสื่อสารที่เกิดขึ้นกับบุคคลในระดับเดียวกัน เป็นการสื่อสารแบบไม่เป็นทางการโดยอาศัยความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล เช่น เพื่อนฝูง ญาติพี่น้อง เป็นต้น การสื่อสารรูปแบบนี้ขึ้นอยู่กับบรรยากาศของความไว้วางใจซึ่งกันและกัน ทั้งยังช่วยเสริมสร้างความรับผิดชอบร่วมกันในหมู่คณะ ก่อให้เกิดความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดกัน และเอื้อให้เกิดการเรียนรู้และแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ร่วมกันได้ง่ายขึ้น

● การหารือภายในกลุ่มของคณะทำงานฯ

กระบวนการสื่อสารแบบนี้ได้เริ่มเกิดขึ้นมาตั้งแต่ในช่วงแรกๆ ที่มีแนวความคิดในการผลักดันเรื่องการฟื้นฟูพิธีกรรมแซงชะนามและสื่อพื้นบ้านไทใต้ โดยหลังจากแกนนำสองท่านคืออาจารย์คำตา ราชมณี และอาจารย์รุ่งเรือง ราชมณี ได้ย้ายกลับมาสอนที่โรงเรียนบ้านโพนจาน ทำให้ได้มีโอกาสได้มองเห็นถึงความเปลี่ยนแปลงของสภาพชุมชนและวัฒนธรรมของชนเผ่าไทใต้ และด้วยเหตุที่ทั้งสองท่านมีความสัมพันธ์ทางเครือญาติเป็นต้นทุนเดิม ทำให้ได้มีโอกาส “พูดคุยหารือ” กันถึงเรื่องวิถีชีวิตและวัฒนธรรมชุมชน ตลอดจนความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับสื่อพื้นบ้านซึ่งเป็นวัฒนธรรมของชาวไทใต้อย่างสม่ำเสมอ

“เคยได้คุยกับคุณปู่(อาจารย์คำตา)ว่าเอ..มันมีอะไรเปลี่ยนแปลงไปนะกัน ซึ่งปกติแล้วเราเข้ามาเราเป็นคนนอกก็ต้องศึกษาวัฒนธรรมของเขา เวลาเราไปอยู่บ้านพ่อแม่เราจะเดินเข้าไปปิดกวาดเช็ดถูอะไรก็ได้ แต่คนใต้นี่ไม่ได้นะ ห้องพระเขาจะเรียกว่าห้องผีแจ เราเป็นสะใภ้ที่เราจะขึ้นไปไม่ได้ เรามาก็ต้องคุยกันว่าทำไมเราอยู่ตรงไหนทำอะไรได้บ้าง ไม่งั้นถ้าเป็นอะไรมาเราก็ไม่สบายใจ บางครั้งคนในครอบครัวป่วยเรา ก็เอ๊ะเป็นเพราะเราไหม เราปฏิบัติตนถูกไหม ฉะนั้นเราก็ต้องเรียนรู้ ค่อยๆ ศึกษาตลอด เราจะถามว่าเราควรทำอะไรได้บ้างไม่ควรทำอะไร สะใภ้ควรทำอะไรได้บ้าง ลูกเขยควรทำอะไร คุณปู่คำตา(เป็นอาของสามือ.รุ่งเรือง) ก็จะเล่าให้ฟังเรื่องพิธีกรรมความเชื่อต่างๆ”

(รุ่งเรือง ราชมณี, สัมภาษณ์ 9 มกราคม 2551)

“คุยกันอยู่ตลอดกับอาจารย์รุ่งนะ ท่านเป็นคนเก่งที่สนใจเรื่องวัฒนธรรมอยู่แล้ว.... เคยคุยกันว่าทำยังไงให้มันเกิดอัตลักษณ์ศักดิ์ศรีตรงนี้ขึ้น อยากให้เขาเอาออกมาจัดข้างนอกให้คนอื่นเห็นด้วย.....ผมคุยกับอาจารย์รุ่งเรื่องกับอาจารย์เบญมาศตลอดเลยเรื่องสื่อพิธีกรรมเนี่ย เรื่องสื่ออื่นๆของไทยได้ด้วย เพราะกลุ่มคนเหล่านี้เขาเห็นความสำคัญของวัฒนธรรม”

(คำตา ราชมณี, สัมภาษณ์ 17 ธันวาคม 2550)

และในช่วงปี 2549 ที่เกิดเป็นโครงการฟื้นฟู/อนุรักษ์ สืบสานสื่อพิธีกรรมชางะนามะขึ้นแล้วนั้น กลุ่มแกนนำคณะทำงานฯ ก็ยังคงให้ความสำคัญกับรูปแบบของการรักษาหรือภายในกลุ่มทุกครั้งที่มีโอกาสทั้งในชั้นวางแผนกิจกรรม ระหว่างการดำเนินกิจกรรม และเมื่อสิ้นสุดกิจกรรม เพื่อให้สามารถประสานงานกันได้อย่างเข้าใจและเป็นไปตามแผนงานที่ได้วางไว้

“ของเราก็จะคุยกันภายในกลุ่มคนที่รับผิดชอบหลักๆ มันต้องคุยกันตลอดนะปรึกษากันว่าเรื่องนี้จะเอาอย่างไรเรื่องนั้นจะเอาแบบไหน ใครจะรับผิดชอบอะไรส่วนไหน”

(รุ่งเรือง ราชมณี, สัมภาษณ์ 9 มกราคม 2551)

“การทำงานของที่นี่เขาจะประชุมกันตลอด มีอาตมา ผอ.คำตา อาจารย์รุ่งเรือง อาจารย์ดารารภรณ์ มีครูที่โรงเรียนนี้แหละ จะต้องประชุมกันตลอดก่อนเราจะทำกิจกรรมอะไร จนถึงทุกวันนี้เราก็ตั้งประชุมกัน ขนาดที่วัดอาตมาก็ยังต้องประชุมเนรมิตที่มีไม่กี่รูปนี่ ต้องประชุมกันว่าวันนี้ต้องทำอะไรบ้าง”

(พระณัฐพล กุศลจิตโต, สัมภาษณ์ 12 มกราคม 2551)

- การสร้างแนวร่วมระหว่างกลุ่มแกนนำกับองค์กรที่เป็นเครือข่ายเดิม

เนื่องจากอาจารย์คำตา ราชมณี หนึ่งในกลุ่มแกนนำครูเป็นบทบาทของการเป็นนักวิชาการและผู้อำนวยการโรงเรียนทำให้มีโอกาสได้เข้าร่วมในการประชุมในเวทีเสวนาต่างๆ อย่างสม่ำเสมอ และได้มีโอกาสในการนำเสนอเรื่องวัฒนธรรมมไทลื้อให้องค์กรภายนอกได้รู้จักมาเป็นระยะเวลาหนึ่ง จึงทำให้เกิดเป็น “ต้นทุนทางเครือข่าย” กับองค์กรต่างๆ ที่มีความสัมพันธ์อันดี

ระหว่างกันเป็นอย่างดีแน่นอน เช่น เครือข่ายสภาวัฒนธรรมจังหวัด และเครือข่ายองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น

ดังนั้น ในการแสวงหาแนวร่วมจากองค์กรที่เป็นเครือข่ายเดิมของชุมชนเพื่อให้เข้ามาสนับสนุนโครงการฟื้นฟูสื่อพิธีกรรมแซงชะนามและสื่อพื้นบ้านไทใต้ในปี พ.ศ. 2549 นั้น จึงสามารถทำได้ง่ายตายโดยแกนนำเพียงแค่เข้าไปพูดคุยหาหรือและเชิญชวนให้เครือข่ายเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมต่างๆ ซึ่งองค์กรเครือข่ายเหล่านี้ก็ยังสามารถให้การสนับสนุนด้านงบประมาณและทรัพยากรอื่นๆ อีกด้วย

“การขอความร่วมมือปีนั้นไม่ได้ยากเย็นอะไรก็มีโทรไปคุยกันบ้าง บอกเวลาเจอกันตามงานประชุมต่างๆบ้าง.....ยิ่งกับท่านประยูทธ ริมสกุลนี่ก็สบายมาก ท่านประยูทธเป็นประธานสภาวัฒนธรรม เพราะเวลาไปประชุมเราได้เจอกันตลอดเลยไป ท่านพระครูด้วย.....กิจกรรมของสพส.นี้ท่านมาร่วมอยู่แล้วเราแค่บอกท่านพูดคุยกับท่านเป็นการส่วนตัวนี่แหละว่าจะมีโครงการมานะยังงัยให้ท่านเข้ามาดูมาชมหน่อย ท่านก็มาร่วมกิจกรรมหลายๆ อย่างมาร่วมประชุมในเวทินั้นเวทินี้โดยเฉพาะในวันแซงชะนามปี 49 นี้มีบทบาทมากเลย.....พอบอก อบต.เทศบาลเขาก็มาเขาคอนบ้านโพนจานอยู่แล้วส่วนหนึ่ง ก็มาสับสนุนงบบ้างอุปกรณ์ที่จำเป็นบ้างรถน้ำเวทืออะไรต่ออะไร”

(คำตา ราชมณี, สัมภาษณ์ 4 มีนาคม 2551)

2.3 การไหลของข่าวสารสองจังหวะ (Two-Step Flow of Information)

การไหลของข่าวสารสองจังหวะ หมายถึง การที่กลุ่มผู้นำความคิดกลุ่มแรกได้มีการแลกเปลี่ยน/รับข้อมูลข่าวสารจากกลุ่มบุคคลหนึ่งโดยตรง แล้วสามารถที่จะถ่ายทอดข่าวสารต่อไปยังกลุ่มผู้นำความคิดในลำดับต่อไปได้

- **การติดตั้งทุนความรู้แก่กลุ่มแกนนำคณะทำงานฯ**

ดำเนินการของโครงการฯ ในช่วงแรกนั้นได้มีนักวิชาการวัฒนธรรมจังหวัด นครพนมเป็นกลไก/แกนนำหลักในการประสานงานกับอาจารย์รุ่งเรือง ราชมณี อาจารย์คำตา ราชมณี และพระณัฐพล กุศลจิตโต เพื่อให้มาร่วมเรียนรู้กับทีมงานในภาคีโครงการสื่อพื้นบ้าน

สื่อสารสุข(สพส.) โดย สพส.มีหลักการคือ “ขับเคลื่อนโครงการบนฐานความรู้” ดังจะพบได้ว่า ในระยะเริ่มแรกนั้นกลุ่มแกนนำทั้ง 3 ท่าน จะได้เข้าร่วมประชุมในเวทีเสวนาต่างๆ ที่โครงการสพส.จัดขึ้นอย่างต่อเนื่อง จนมีความรู้ความเข้าใจในเรื่องกระบวนการทำงานวัฒนธรรมเชิงรุก 12 ประการ นอกจากนี้ โครงการแห่งนี้ยังได้รับการถ่ายทอดความรู้จากผู้นำทางความคิดที่เป็น “ภาคีรุ่นพี่” คือ อาจารย์มานะชาติ คล่องดี จากโครงการเหยาะ จังหวัดมุกดาหาร ที่ได้เข้าร่วมโครงการในรุ่นก่อนหน้าที่ผ่านมาและคอยให้คำปรึกษาและถ่านโอนความรู้ในฐานะพี่เลี้ยงให้กับกลุ่มแกนนำฯ โครงการแห่งนี้ก็ด้วย

ต่อมาเมื่อกลุ่มแกนนำทั้ง 3 ได้รับ “ทุนความรู้” จาก สพส.แล้วก็ได้กลับไปถ่ายทอดให้กับ คณะครูโรงเรียนบ้านโพนจานและผู้ใหญ่บ้าน ทำให้ได้กลุ่มแกนนำคณะทำงานฯ ที่เป็นคณะครูเพิ่มอีกจำนวนหนึ่ง และสามารถนำไปใช้ในการถ่ายทอดความรู้แบบขยับปัญญาด้วยท่า 4 รู้ (รู้จัก รู้ใจ รู้ใช้ รู้รักษา) เรื่องสื่อพื้นบ้าน ดังที่ปรากฏพบในคาราวานกิจกรรมที่ 1-3 ที่ได้มีการถ่ายทอดความรู้ไปยังกลุ่มเป้าหมายต่างๆ ได้แก่ กิจกรรมที่ 1 คณะครูโรงเรียนบ้านโพนจาน กิจกรรมที่ 2 ประชาชนชาวบ้านและผู้นำหมู่บ้าน และกิจกรรมที่ 3 ผู้เฒ่าผู้แก่ พ่อบ้านแม่บ้าน เด็กและเยาวชน และองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ซึ่งพบว่าสามารถทำให้กลุ่มเป้าหมายมีความรู้ความเข้าใจในเรื่อง หลักการทำงาน 4 รู้ การวิเคราะห์คุณลักษณะ และการวิเคราะห์ต้นไม้แห่งคุณค่าเป็นอย่างดี จนกลุ่มเป้าหมายโดยเฉพาะเด็กและเยาวชนสามารถจดจำได้และนำไปพูดคุยกันในครอบครัวและในกลุ่มเพื่อนได้ต่อไป

- **การถ่ายทอดความรู้สู่กลุ่มแกนนำเด็กและเยาวชน**

คณะทำงานฯ ได้ให้ความสำคัญในการทำงานกับกลุ่มเด็กและเยาวชนอย่างมาก เนื่องจากเป็นกลุ่มเป้าหมายที่ต้องการจะให้เป็นผู้สืบทอดสื่อพื้นบ้านรุ่นใหม่ แต่ด้วยข้อจำกัดของตัวสื่อพิธีกรรมแข่งขันนาม ทำให้เด็กและเยาวชนไม่มีโอกาสเข้าไปเกี่ยวข้องในกระบวนการประกอบพิธีกรรมได้มากนัก และผนวกกับในขณะนั้นหมู่บ้านโพนจานเป็นพื้นที่หนึ่งที่มีปัญหาเรื่องยาเสพติดแพร่ระบาดทำให้กลุ่มแกนนำครูที่ไม่เคยลงพื้นที่เพื่อทำงานกับชุมชนมากเท่าใดต้องปรับกลยุทธ์ในการทำงาน โดยวิธีการที่คณะทำงานฯ และคณะครูจะเข้าถึงกลุ่มเป้าหมายที่เป็นผู้ปกครองนักเรียนได้นั้น ได้ใช้กลยุทธ์ในการทำกิจกรรมผ่านเด็กนักเรียนเพื่อการเข้าถึงผู้ปกครองของเด็ก เช่น “กิจกรรมลูกหลานถามพ่อแม่ปู่ย่าตายาย” โดยครูที่สอนแต่ละชั้นเรียนฝึกเด็กนักเรียนตั้งคำถามที่เกี่ยวกับพิธีแข่งขันนาม แล้วให้เด็กนักเรียนนำคำถามกลับไปถามพ่อแม่ปู่ย่าตายาย นำความรู้ที่ได้มานำเสนอในชั้นเรียนเพื่อแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกัน โดย “เนื้อหา

(message)” ที่ได้เน้นให้เด็กออกไปสืบค้นนั้น ได้แก่ 1)ความเป็นมาของสื่อพิธีกรรมแซงชะนาม และ 2) คุณลักษณะของสื่อพิธีกรรม เป็นต้น

นอกจากนี้ ในกิจกรรมที่ 5 แยกกลุ่มลงมือปฏิบัติตามความถนัดและสนใจ” ดังที่ได้กล่าวถึงในกระบวนการทำงานวัฒนธรรมเชิงรุก ซึ่งเป็นภาคปฏิบัติของกิจกรรมเพื่อฟื้นฟูรูปแบบสื่อพื้นบ้านไทลื้อที่อยู่ในพิธีกรรมแซงชะนามนั้น คณะทำงานฯ ยังได้ฝึกเรื่องการตั้งคำถามให้สมาชิกที่เป็นเด็กและเยาวชนของแต่ละกลุ่มการเรียนรู้เพื่อใช้ในการสืบค้นข้อมูลเกี่ยวกับประวัติความเป็นมาความถนัดและผลงานของปราชญ์ชาวบ้านที่อยู่ในชุมชน และนำกลับมาแลกเปลี่ยนกันภายในกลุ่มการเรียนรู้ที่ตนเองเป็นสมาชิก ทั้งนี้ คณะทำงานฯ เองก็ยังได้ใช้ประโยชน์จากรวบรวมความรู้จากนักเรียนว่า มีปราชญ์ชาวบ้านคนใดที่มีความรู้ด้านไหนอย่างไร จากนั้นให้นักเรียนพาแกนนำครูไปพบปราชญ์ชาวบ้านที่มีความรู้เรื่องนั้นๆ เพื่อพูดคุยและขอให้มาร่วมเป็น “ครูภูมิปัญญา” เพื่อช่วยถ่ายทอดความรู้ให้แก่สมาชิกที่สนใจเรียนรู้เรื่องสื่อพื้นบ้านชนิดต่างๆ

จากกิจกรรมแบบ “หลานถามปู่ย่าตายาย” ทั้งที่เกิดขึ้นในชั้นเรียนและในระหว่างการทำกิจกรรมกลุ่มการเรียนรู้เรื่องสื่อพื้นบ้านนั้น เป็นกลวิธีในการสร้างผู้นำทางความคิด โดยอาศัยความอยากรู้อยากเห็นของเด็กเยาวชนเป็นตัวตั้ง และให้เด็กออกไปเผชิญหน้ากับแหล่งความรู้ต่างๆ ด้วยตนเอง โดยที่ครูได้ติดตั้งอาวุธในการขุดค้นความรู้ให้โดยการ “ฝึกทักษะการตั้งคำถาม” ซึ่งเป็นไปตามลักษณะกระบวนการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมที่อาศัยทิศทางไหลของข่าวสารสองจังหวะ (Two-Step Flow of Information) ผสมกับกลยุทธ์ในขั้นตอนที่สองที่เรียกว่า “รู้แล้วช่วยบอกต่อ”

ทั้งนี้ ผู้วิจัยพบว่าการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมในลักษณะของการสร้างผู้นำทางความคิดนี้สามารถเปลี่ยนกลุ่มเด็กและเยาวชนจากเดิมที่เคยเป็นเพียง “ผู้รับสาร” ที่คอยนั่งดูนั่งชมพิธีแซงชะนาม มาเป็น “ผู้ส่งสาร” ที่สามารถเผยแพร่ความรู้ไปสู่กลุ่มได้ต่อไปได้อย่างน่าสนใจ ดังคำบอกเล่าของอาจารย์รุ่งเรือง ราชมณี ที่พบว่าภายหลังจากการสิ้นสุดโครงการฯ ไปแล้วนั้น กลุ่มแกนนำเยาวชนรุ่นพี่ที่สามารถที่จะถ่ายทอดความรู้เกี่ยวกับต้นไม้แซงชะนามและสื่อพื้นบ้านอื่นๆ ต่อให้กับรุ่นน้องได้โดยอัตโนมัติในแบบที่ไม่ต้องรอพึ่งพาการเรียนการสอนจากคณะครูแต่อย่างใด ในการฝึกฝนให้เด็กไปสืบค้นความรู้จากปราชญ์ชาวบ้าน พ่อ แม่ ปู่ ย่า ตา ยาย ในเรื่องพิธีกรรมแซงชะนามและสื่อพื้นบ้านอื่นๆ แล้วนำมาแลกเปลี่ยนในกลุ่มเพื่อนๆ ตลอดจนนำไปเผยแพร่ความรู้สู่บุคคลทั้งในและนอกชุมชนได้นั้น นับเป็นการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมที่ช่วยทำให้เกิดการขยายช่องทางสื่อสาร (Channel) ผ่านสื่อบุคคลที่จะช่วยทำให้สื่อพิธีกรรมแซงชะนามให้เพิ่มมากขึ้นด้วย

“เด็กรุ่นปัจจุบันนี้รุ่นนี้ แม่ไม่ได้สอนเขามากแต่เขาจะเอาความรู้จากรุ่นพี่เขา ทางโรงเรียนก็มีต้นแซงชนะนามอยู่ในห้องเรียนกลุ่มสาระสังคมให้เด็กได้เรียนรู้ เด็กเขาสามารถอธิบายเรื่องต้นแซงชนะนามได้นะ เขามีความเข้าใจแล้วตั้งแต่ตอนที่มิโครงการฯ”

(รุ่งเรือง ราชมณี, สัมภาษณ์ 12 มกราคม 2551)

อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยพบว่าในกระบวนการสร้างเด็กให้เป็นผู้นำทางความคิดนั้นจะต้องมีการ ออกแบบ “เนื้อหาสาร” (message) ให้มีความสอดคล้องกับกลุ่มเป้าหมายด้วย ซึ่งคำบอกเล่าของอาจารย์เบญจมาศ ขวาไชยวี ได้สะท้อนให้เห็นว่ากลวิธีในการสร้างเด็กเยาวชนให้เป็นผู้สืบทอดรุ่นใหม่นั้น ครูผู้ซึ่งทำหน้าที่เป็นผู้ส่งสารหรือผู้ถ่ายทอดเนื้อหาในชั้นแรกนั้น จะต้องมีการออกแบบเนื้อหาสารให้เหมาะสมกับอายุของเด็ก โดยอาจารย์เบญจมาศซึ่งเป็นครูประจำชั้นของเด็กนักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 3 นั้นได้ใช้วิธีเล่าเรื่องเกี่ยวกับพิธีกรรมแซงชนะนามในส่วนที่เป็นวัตถุประสงค์ของพิธีกรรม วัสดุอุปกรณ์ เครื่องดนตรี การแต่งกาย ที่จะสามารถพบเห็นได้ในพิธีกรรม เป็นต้น ซึ่งส่วนเนื้อหาที่เข้าใจง่ายไม่ซับซ้อนและเมื่อผสมผสานกับการที่让孩子ออกไปเรียนรู้ในสนามจริงก็จะเข้าใจได้มากยิ่งขึ้นและสามารถกลับมาพูดคุยแลกเปลี่ยนกับครูประจำชั้นและเพื่อนๆ ได้

“หนึ่ง..บอกวัตถุประสงค์ของการทำแซงชนะนาม คือเพื่อบูชาผีบรรพบุรุษ สอง..สอนว่าวัสดุอุปกรณ์ที่ใช้มีอะไรบ้าง เขาเอาอะไรมาใช้ในการทำแซงชนะนามบ้าง ด้วยความเป็น ป.3 ต้องสอนอะไรง่ายๆ แม่จะไม่เจาะลงไปลึกเหมือนแม่รุ่งเรืองนะ สาม..การแต่งกายในพิธีกรรม สี่..เครื่องดนตรีที่มาบรรเลงในพิธีกรรม ฯลฯ ครูแต่ละคนก็จะมีวิธีไม่เหมือนกัน....เล่าให้ฟังอย่างเดียวก็ไม่พอหรอก มันก็มีตอนที่เขาทำพิธีจริงก็ให้เด็กทำการบ้านมานะไปดูมาแล้วมาเล่าให้ครูฟังด้วยซึ่งเด็กๆ ตัวเท่านี้เขาก็ทำได้อยู่”

(เบญจมาศ ขวาไชยวี, สัมภาษณ์ 10 มกราคม 2551)

● การลดช่องว่างระหว่างผู้ส่งสารกับผู้รับสาร

การสร้างผู้นำทางความคิดในกลุ่มเด็กและเยาวชนนั้น ยังมีประโยชน์ในการช่วยลดช่องว่างระหว่างผู้รับสาร เนื่องจากเป็นการใช้ผู้รับสารที่เป็นระดับเดียวกัน (homophily) เพื่อชักชวนกลุ่มเด็กและเยาวชนด้วยกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งการที่หมู่บ้านโพนจานเกิดปัญหาเรื่อง

ยาเสพติด คณะทำงานฯ จึงใช้กลยุทธ์บายให้ “กลุ่มเด็กดี” ที่ผ่านระบบการสร้างให้เป็นนำทางความคิดไปตั้ง “กลุ่มเด็กที่ติดยาเสพติด” ให้เข้ามาสู่กระบวนการทำกิจกรรมฟื้นฟูเพื่อนบ้านและถือโอกาสใช้เป็นพื้นที่ในการอบรมขัดเกลาเยาวชนกลุ่มนี้ไปในตัวด้วย

“เด็กกลุ่มเสี่ยงเขาก็ให้ความร่วมมือนะเขารู้ว่าจะมีกิจกรรมแบบนี้เขาก็มาช่วย พูดไม่ค่อยยากหรอก เด็กหลายคนเราก็ต้องใช้วิธีขึ้นบ้านเขา ไปพูดคุยกับเขาถามเขาว่าทำไมไม่มาทำกิจกรรมล่ะเราก็มีความสามารถนะ ก็คุยก็เล่าให้พ่อแม่เขาเข้าใจด้วยว่าจะพาลูกเขาไปทำอะไร บางทีเราก็บอกเพื่อนๆ เขานั้นแหละให้ไปพูดไปชวนกันมาพาทำ.....สุดท้ายก็ได้เด็กกลุ่มนี้มาทำกิจกรรมกับเรานะ จริงๆ เราจะคุยกับเขาไม่ยากหรอก”

(รุ่งเรือง ราชมณี, สัมภาษณ์ 12 มกราคม 2551)

2.4 การสลับบทบาทหน้าที่ผู้สื่อสาร (Role Shifting)

การสลับบทบาทหน้าที่ผู้สื่อสาร หมายถึง การที่ผู้ส่งและผู้รับสาร จะไม่ใช้บทบาทแบบตายตัว หากแต่จะมีการสลับปรับเปลี่ยนบทบาทกันไปโดยมีโอกาสเป็นทั้งผู้ส่งสารและผู้รับสารสลับกันไปมา

การสื่อสารแบบมีส่วนร่วมในลักษณะนี้ ผู้วิจัยพบว่าเกิดขึ้นอย่างชัดเจนในขั้นตอนของการทำกิจกรรม 3 กิจกรรม ได้แก่ 1) กิจกรรมเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้ตามกลุ่มสนใจ 2) กิจกรรมแยกกลุ่มลงมือปฏิบัติตามความถนัดและสนใจ และ 3) กิจกรรมเวทีส่งเสริมสื่อเพื่อนบ้านไทใต้

เป็นกิจกรรมที่ถูกสร้างสรรค์ขึ้นมาเพื่อเปิดโอกาสให้กลุ่มคน 3 ได้แก่ ผู้เฒ่าผู้แก่ พ่อบ้านแม่บ้าน และเยาวชน ได้มีพื้นที่ถ่ายทอดความรู้เกี่ยวกับสื่อเพื่อนบ้านให้แก่กันและกัน โดยได้แบ่งกิจกรรมการเรียนรู้ออกเป็นกลุ่ม 5 กลุ่ม ได้แก่ กลุ่มทอผ้าพื้นเมือง กลุ่มสานเสื่อใบเตย กลุ่มดนตรีพื้นเมือง กลุ่มทอผ้าเกร็บ และกลุ่มไล่ทั้งบั้ง

และในแต่ละกลุ่มจะมีผู้เฒ่าผู้แก่ซึ่งส่วนใหญ่เป็น “ครูภูมิปัญญา” ทำหน้าที่ในการถ่ายทอดความรู้แก่สมาชิกในกลุ่ม และในกระบวนการเรียนรู้นั้นได้มีการออกแบบกิจกรรมย่อยๆ คือกลยุทธ์ “หลานถามปู่” เพื่อให้เด็กและเยาวชนได้ฝึกปฏิบัติในการ “ตั้งคำถาม” ในขณะที่ออกไปค้นหาปราชญ์ชาวบ้านและทำการสืบค้นข้อมูลเกี่ยวกับสื่อเพื่อนบ้านที่ตนเองสนใจ และนำข้อมูลกลับมาแลกเปลี่ยนข้อมูลกันภายในกลุ่มของตนเอง

นอกจากนี้ จากการสัมภาษณ์กลุ่มเด็กและเยาวชนยังพบว่า ในช่วงโครงการสื่อพื้นบ้าน สุข (สพส.) ที่ได้มีการนำกลุ่มเด็กและเยาวชนออกไปแลกเปลี่ยนเรียนรู้เรื่องสื่อพื้นบ้านนอกพื้นที่ เพื่อให้ได้มีโอกาสพบปะกับกลุ่มภาคีสื่อพื้นบ้านจากภูมิภาคอื่นๆ นั้น พบว่ามีผลอย่างมากในการกระตุ้นให้เด็กมีความเป็นผู้นำและกล้าแสดงออก เกิดความรู้สึกรักสนใจในสื่อพื้นบ้านของตนเพิ่มมากขึ้น และเปลี่ยนจากผู้รับสารที่ไม่มีบทบาทอะไรในพิธีกรรมแข่งขันนาม มากนักให้กลายเป็นเยาวชนที่มีความกระตือรือร้น (Active audience) ในการเป็นผู้แสวงหาข้อมูลความรู้เกี่ยวกับพิธีกรรมแข่งขันนาม

“พอมาเข้ากิจกรรมของโครงการพวกนี้เรารู้สึกว่า เฮ้ย..ไม่รู้ไม่ได้ละ มันเป็นวัฒนธรรมของเราเองแล้วเราจะไม่รู้ได้อย่างไร ตอนนี้นะขนาดเห็นยายหนูทำอะไร หนูก็ถามๆเลยว่ามันคืออะไร แล้วยายทำไปทำไม แต่มันทำให้เราสนใจเรื่องของเราเพิ่มขึ้นค่ะ”

(มนทินี มีมงคล, สัมภาษณ์ 11 มกราคม 2551)

“ก่อนยังไม่เข้าโครงการหนูก็ยังไม่ค่อยสนใจนะ แต่พอมันมีกิจกรรมมันทำให้เราอยากรู้ขึ้นมาเองเลย ก็เพิ่งจะมาถามแม่เนี่ยแหละว่าทำไมแม่ต้องไปทำแข่งขันนามด้วย”

(นงนุช กุจนา, สัมภาษณ์ 11 มกราคม 2551)

“ช่วงสองปีมานี้ มีเด็กที่ฝึกแล้วมีทักษะสามารถเป็นไกด์ได้อีกมากเลย เดี่ยวนี้เขาไม่อายแล้วไง อย่างรุ่นมนทินียังไม่อายใครเลย เขาได้โอกาสไปพูดไหนต่อไหนไปถึงภาคกลางโน้น”

(รุ่งเรือง ราชมณี, สัมภาษณ์ 9 มกราคม 2551)

2.5 การมีส่วนร่วมในการผลิตสื่อ

● การผลิตสื่อในกิจกรรมวันจัดพิธีแข่งชะนาม

จากการศึกษาเอกสารพบว่าในยุคที่โครงการสื่อพื้นบ้านสื่อสารสุข (สพส.) เข้ามา นั้น นับเป็นปีแรกที่เด็กและเยาวชนได้ก้าวเข้ามามีส่วนร่วมในพื้นที่การประกอบพิธีแข่งชะนามใน สนามวันจริงอย่างเต็มรูปแบบ และเป็นลักษณะของการมีส่วนร่วมในขั้นของการผลิตสื่อ เนื่องจาก พบว่าครูและเยาวชนประมาณ 20 คนได้มาร่วมกันผลิตสื่อความรู้ที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับพิธีกรรมแข่ง ชะนาม เช่น ต้นไม้แห่งคุณค่า เพื่อนำเสนอในรูปแบบของบอร์ดนิทรรศการ นอกจากนี้ ใน บริเวณที่จัดพิธีกรรมก็ได้มีจัดความรู้เกี่ยวกับพิธีแข่งชะนามและสื่อพื้นบ้านไทใต้ โดยเด็กและ เยาวชนลูกหลานชาวไทใต้บ้านโพนจานเป็นผู้ดำเนินกิจกรรม ซึ่งในแต่ละซุ่มมีจะมีทั้งส่วนที่เป็น นิทรรศการความรู้ การสาธิต การให้ลองฝึกปฏิบัติ โดยมีเยาวชนมาคอยช่วยอธิบายให้ความรู้ ตลอดทั้งงานด้วย เช่น

1. ซุ่มนิทรรศการความรู้ความเข้าใจพิธีแข่งชะนาม
2. ซุ่มเรียนรู้ 3 ภาษา เป็นการเรียนรู้ ภาษาไทใต้ ภาษาไทยและภาษาอังกฤษ
3. ซุ่มการทอผ้า การย้อมผ้าและลายผ้าที่เป็นเอกลักษณ์ของไทใต้
4. ซุ่มการย้อมสีผ้า
5. ซุ่มการสาธิตการสานเสื่อเตย
6. ซุ่มสินค้าผลิตภัณฑ์ของชาวไทใต้ เช่น ผ้าทอ
7. ซุ่มวิถีชีวิต/จำลองแบบบ้านและของใช้ไทใต้
8. ซุ่มสมุนไพร

นอกจากเด็กและเยาวชนจะมีส่วนร่วมในการจัดนิทรรศการแล้ว ในวันนั้นกลุ่มเยาวชนยัง ได้มีส่วนร่วมในการทำ “สื่อป้าย” เพิ่มเติมจากป้ายรณรงค์ลดละเลิกแอลกอฮอล์ที่ได้รับการ สนับสนุนมาจากกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ(สสส.) ร่วมกับโครงการสื่อพื้นบ้านสื่อสาร สุข (สพส.) อีกด้วยโดยในกิจกรรมนี้เด็กๆ ได้นำป้ายต่างๆมาใช้ในการเดินรณรงค์ของโหนดระแ ส “งดเหล้าเข้าพิธีกรรม” และ “สงกรานต์นี้ไม่มีแอลกอฮอล์” ในหมู่บ้านก่อนที่จะมีการประกอบ พิธีกรรมแข่งชะนาม

จากการศึกษาถึงผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้อง (Stakeholder) ในกระบวนการฟื้นฟูจากกลุ่มภาคส่วนต่างๆ นั้นทำให้ได้ข้อสรุปว่า กระบวนการทำงานฟื้นฟูสื่อฯ ของชุมชนในระยะแรกๆ นั้นมีลักษณะของการทำงานแบบการมีส่วนร่วมมาโดยตลอด ได้แก่ การทำงานร่วมกันระหว่างโรงเรียนและองค์กรท้องถิ่นต่างๆ เพียงแต่ยังขาดความร่วมมือระหว่างโรงเรียนและชุมชนเนื่องจากพบว่าในช่วงแรกๆ คณะครูยังไม่ได้มีบทบาทในการลงพื้นที่ทำงานกับชุมชนมากนัก ดังนั้น ในปีพ.ศ. 2549 โครงการสื่อพื้นบ้านสื่อสารสุข (สพส.) จึงเข้ามามีบทบาทที่สำคัญอย่างยิ่งในการปรับเปลี่ยนวิธีการทำงานของกลุ่มแกนนำครู โดยเน้นการทำงานแบบ “เชื่อมโยงความสัมพันธ์” ระหว่างกลุ่มโรงเรียนและชุมชนให้ประสานอย่างแนบสนิทกันมากยิ่งขึ้นนั่นเอง

นอกจากนี้ ภายใต้อะบวนการทำงานฟื้นฟูนั้น กระบวนการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมทั้ง 5 รูปแบบดังที่กล่าวมาข้างต้นนั้น ยังสามารถเป็นกลไกการสื่อสารที่มีความสำคัญอย่างยิ่งในการแก้ไข้ปัญหาเรื่อง “ข้อจำกัดของผู้สืบทอดและช่องทางการสื่อสาร” เนื่องจากกระบวนการสื่อสารในลักษณะดังกล่าวสามารถช่วยกระตุ้นให้ชุมชนได้เกิดความรู้สึกร่วมกันว่าตนเอง “เป็นเจ้าของวัฒนธรรม” ทั้งในเรื่องของสื่อพิธีกรรมแซงชะนามและสื่อพื้นบ้านที่เป็นสายไซ้ ซึ่งย่อมมีผลต่อความรู้สึกนึกคิด ในด้านการเกิดความรักความหวงแหนในสื่อพิธีกรรมแซงชะนาม และสามารถนำเสนอต่อสาธารณะชนได้อย่างภาคภูมิใจ ตลอดจนพร้อมที่จะทำหน้าที่ “ผู้สืบทอด” สื่อพื้นบ้านรุ่นใหม่ต่อไปในอนาคต

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทที่ 5

สรุปผลการวิจัย อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

การวิจัยเรื่อง “การใช้สื่อพิธีกรรมแซงชะนามเพื่อเสริมสร้างอัตลักษณ์ศักดิ์ศรีชาวไทใต้บ้านโพนจาน อำเภอโพนสวรรค์ จังหวัดนครพนม” มีวัตถุประสงค์ในการศึกษา 4 ประเด็น ดังนี้

1. สถานภาพของสื่อพิธีกรรมแซงชะนามตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ตลอดจนปัจจัยที่มีผลต่อการดำรงอยู่และการเปลี่ยนแปลงของสถานภาพ
2. บทบาทหน้าที่ของสื่อพิธีกรรมแซงชะนามในการเสริมสร้างอัตลักษณ์ศักดิ์ศรีของชาวไทใต้ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน
3. กระบวนการทำงานวัฒนธรรมเชิงรุกเพื่อฟื้นฟูรูปแบบ และคุณค่า/ความหมายของสื่อพิธีกรรมแซงชะนาม
4. การสื่อสารแบบมีส่วนร่วมเพื่อฟื้นฟูและเสริมสร้างศักดิ์ศรีแก่สื่อพิธีกรรมแซงชะนาม

งานวิจัยชิ้นนี้เป็นการศึกษาเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยมีกลุ่มตัวอย่างรวมทั้งสิ้นจำนวน 40 ท่าน ทั้งนี้ ใช้วิธีเก็บข้อมูลโดยการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก (In-depth Interview) กลุ่มตัวอย่างจำนวน 25 ท่าน ใช้การสนทนากลุ่ม (Focus Group) กับกลุ่มตัวอย่างจำนวน 5 ท่าน ใช้การสังเกตการณ์แบบไม่มีส่วนร่วมในกิจกรรมต่างๆ ของชาวไทใต้ เช่น การจัดประชุมหมู่บ้าน กลุ่มกิจกรรมสื่อพื้นบ้าน กิจกรรมในโรงเรียน และการจัดพิธีกรรมแซงชะนาม จำนวน 10 ท่าน รวมทั้งใช้วิธีการศึกษาจากเอกสารรายงานกิจกรรมรายงานและการประชุม

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

5.1 สรุปผลการวิจัย

จากผลการวิจัยทำให้ได้ข้อสรุปในประเด็นต่างๆ ตามที่ได้กำหนดไว้ในวัตถุประสงค์โดยผู้วิจัยจะนำเสนอข้อสรุปโดยแบ่งเป็น 5 ส่วน ดังนี้

- ส่วนที่ 1 สภาพบริบทชุมชนของหมู่บ้านโพนจาน
- ส่วนที่ 2 สถานภาพของสื่อพิธีกรรมแซงชะนาม
- ส่วนที่ 3 ปัจจัยที่ส่งผลต่อสถานภาพการดำรงอยู่ของสื่อ
- ส่วนที่ 4 บทบาทหน้าที่ของสื่อพิธีกรรมแซงชะนาม
- ส่วนที่ 5 กระบวนการทำงานวัฒนธรรมเชิงรุกของชุมชน
- ส่วนที่ 6 การสื่อสารแบบมีส่วนร่วมของชุมชน

ส่วนที่ 1 สภาพบริบทชุมชนของหมู่บ้านโพนจาน

ชาวไทยใต้ในหมู่บ้านโพนจาน อำเภอโพนสวรรค์ จังหวัดนครพนม เป็นกลุ่มชาติพันธุ์ที่อพยพมาตั้งถิ่นฐานอยู่อาศัยตั้งแต่ปี พ.ศ. 2260 ปัจจุบันเป็นชุมชนขนาดเล็ก ที่ตั้งอยู่บนพื้นที่ทั้งสิ้น 2,209 ไร่ ซึ่งแบ่งเป็นพื้นที่ทำการเกษตร 1,600 ไร่ ประชากรในหมู่บ้านมีอาชีพเกษตรกรรม “ทำนา” เป็นอาชีพหลักและทุกคนครอบครัวเป็นเจ้าของไร่นา

ในอดีตนั้นหมู่บ้านมีสภาพเป็น “สังคมปิด” เนื่องจากการคมนาคมของหมู่บ้านโพนจานเป็นไปอย่างลำบาก ไม่มีเส้นทางเข้าออก ชาวบ้านจะใช้วิธีเดินเท้า ใช้วัวเทียมเกวียน และใช้จักรยานเป็นพาหนะ หมู่บ้านโพนจานเริ่มมีการตัดเส้นทางคมนาคมมาตั้งแต่เมื่อช่วงปี 2508 แต่ก็มีสภาพเป็นเพียงแค่นดินลูกรังสายเล็กๆ ต่อมาในปีพ.ศ. 2534 ภาครัฐได้สร้างถนนทางหลวงหมายเลข 2028 สายท่าอุเทน-กุสุมาลย์ ตัดผ่านหมู่บ้านสามารถใช้สัญจรไปยังจังหวัดสกลนครและนครพนมได้อย่างสะดวก

การพึ่งพาธรรมชาติเป็นหลักจึงทำให้ชาวไทยใต้เป็นกลุ่มที่มีความเชื่อในเรื่องการนับถือ “ผีน้ำ” ซึ่งเป็นผีจากสภาพแวดล้อม เนื่องจากเชื่อว่าจะทำให้พืชผลอุดมสมบูรณ์ และชีวิตมีความสงบร่มเย็นตลอดทั้งปี ในอดีตหากชาวบ้านหมู่บ้านโพนจานเกิดการเจ็บป่วยจะเชื่อว่าเป็นเพราะทำผิดผีน้ำและจะนิยมรักษาโดยการ “เหยยา” ซึ่งเป็นความเชื่อเรื่องการถือผีแบบพื้นบ้าน เนื่องจาก

ไม่มีสถานพยาบาลและการเดินทางไม่สะดวก ทั้งนี้ผู้ที่ผ่านการเหยาแล้วก็จะกลายมาเป็นสมาชิกในคณะของหมอเหยาเรียกว่า “คณะแซงชะนาม” ซึ่งมีหน้าที่จะต้องประกอบพิธีกรรมเคารพบูชาผีร่วมกับคนอื่น ๆ ในคณะเป็นประจำทุกปีอย่างเคร่งครัด

ในด้านการสื่อสารนั้น ชุมชนเน้นให้ความสำคัญกับกระบวนการกลุ่มอย่างมาก โดยพบว่าจะมีการจัดประชุมกลุ่มย่อยเพื่อหารือก่อนการดำเนินกิจกรรมต่างๆ

ส่วนที่ 2 สถานภาพของสื่อพิธีกรรมแซงชะนามและปัจจัยที่ส่งผลต่อสถานภาพ

1. สถานภาพในยุคอดีต

1.1 ผู้เกี่ยวข้อง (Stakeholder)

- **แม่แก้ว** (หมอเหยา) ในยุคนี้มีคณะแซงชะนามแค่เพียงคณะเดียว คือคณะของแม่แก้วกลด ขวาไชยวี ผู้ที่จะเป็นแม่แก้วจะเป็นเพศหญิงที่มีอายุ 40-50 ปีขึ้นไป และต้องมีคุณสมบัติสำคัญคือต้องรำได้และสื่อสารกับผีเข้าใจ สำหรับการสืบทอดตำแหน่งแม่แก้วไม่ใช่การสืบทอดตามสายตระกูลธรรมดาๆ แต่จะต้องได้รับการยอมรับจากลูกแก้วคนอื่นๆ ในคณะ บทบาทของแม่แก้วจะต้องเป็นผู้นำคณะทั้งในเวลาปกติและวันแซงชะนาม

- **ล้าม** เป็นผู้มีบทบาทสำคัญมากมาตั้งแต่วันทำพิธีเหยาแล้ว เนื่องจากจะต้องทำหน้าที่เป็นทั้งผู้ส่งสารและผู้รับสาร โดยจะทำหน้าที่เป็นสื่อกลางในการรับข้อความจากผีที่เทียมร่างแม่แก้วออกมาถ่ายทอดสู่ผู้ป่วยและญาติ ในยุคนี้ล้ามจะเป็นเพศชายเท่านั้น

- **เจ้าจ้ำ** เป็นผู้เกี่ยวข้องที่เพิ่มเข้ามาในวันประกอบพิธีกรรมเพื่อทำหน้าที่สื่อสารกับผีปู่ตาเพื่อขออนุญาตให้คณะแซงชะนามประกอบพิธีกรรมได้ เจ้าจ้ำจะเป็นเพศชายและเป็นผู้เฒ่าผู้แก่ที่คนในหมู่บ้านให้ความเคารพนับถือในฐานะผู้นำชุมชน เป็นปราชญ์ชาวบ้านมีความรู้ในเรื่องพิธีกรรมในหมู่บ้านหนึ่งจะมีตำแหน่งเจ้าจ้ำแค่เพียงคนเดียว

- **ลูกแก้ว** ในอดีตนั้นแม้ว่าการเหยาจะเกี่ยวข้องกับกลุ่มคนทุกเพศทุกวัย แต่ก็ไม่ได้หมายความว่า ผู้ป่วยทุกคนจะต้องกลายมาเป็นลูกแก้วได้ทุกคน โดยเฉพาะอย่างยิ่งถ้าหากผู้ป่วยคนนั้นเป็นผู้ชาย เพราะผู้ที่ต้องรับหน้าที่เป็นลูกแก้วของผีคือสมาชิกในครอบครัวที่เป็นผู้หญิง

- **นักดนตรี** ในอดีตหมอลำมักจะมือนักดนตรีประจำคณะของตนเอง หรืออาจจะเป็นนักดนตรีในหมู่บ้านที่ไหว้วานกันมาช่วยงานได้ ทั้งนี้เพราะนักดนตรีในสมัยก่อนมีจำนวนมาก ผู้ชายของทุกครอบครัวจะสามารถเล่นดนตรีที่บ้านได้แทบทุกคน นักดนตรีที่บ้านมีความสำคัญต่อการประกอบพิธีกรรมอย่างมาก เพราะหากขาดจังหวะดนตรีที่ครึกครื้นก็ไม่สามารถดำเนินกิจกรรมได้

- **พ่อบ้าน-ลูกชาย** มีบทบาทหน้าที่คอยช่วยเหลือลูกแก้วซึ่งเป็นแม่บ้านของครอบครัว โดยมีหน้าที่ไปหาปลาเพื่อนำมาทำสำหรับอาหารที่ใช้เป็นเครื่องเซ่นไหว้ในพิธีกรรม และไปช่วยสมาชิกในคณะสร้างตูปผามเพื่อใช้เป็นสถานที่ประกอบพิธีและเมื่อถึงวันแข่งชะนามจริงจะต้องไปร่วมชมพิธี เพื่อเป็นการให้กำลังใจภรรยาและแม่ของตนเอง หลังจากวันที่เสร็จสิ้นพิธีกรรม พ่อบ้านและลูกชายก็ต้องไปช่วยกันรื้อตูปหรือผามที่ใช้ในพิธีกรรมให้เรียบร้อย

- **ลูกสาว-หลานสาว** มีบทบาทหน้าที่ ก่อนวันแข่งชะนามลูกสาวจะมีหน้าที่ในการจัดเตรียมเครื่องเซ่นไหว้และคอยดูแลตลอดวัน

- **ญาติพี่น้อง** เมื่อถึงช่วงประกอบพิธีกรรมแข่งชะนาม ญาติพี่น้องของลูกแก้วจะมารวมตัวกันเพื่อช่วยเหลือในการจัดเตรียมข้าวของเครื่องเซ่นไหว้และกิจกรรมต่างๆ เป็นอย่างดี

- **บุคคลภายนอกวัฒนธรรม** การประกอบพิธีแข่งชะนามในอดีตจะจำกัดอยู่เฉพาะกลุ่มในหมู่บ้าน เนื่องจากเป็นยุคที่สื่อพิธีกรรมเป็นของคนภายในวัฒนธรรมเท่านั้นที่จะสามารถมาร่วมดูร่วมชมในพิธีกรรมได้

1.2 ช่องทางการสื่อสาร (Channel)

- **วาระโอกาส** การประกอบพิธีกรรมแข่งชะนามกำหนดให้มีขึ้นทุกๆ ปี โดยจะต้องกระทำในช่วงเดือน 5 (เมษายน) โดยมีเกณฑ์ในการเลือกวันตามฤกษ์ยามจันทรคติ และในการประกอบพิธีกรรมแข่งชะนามนั้นจะต้องกระทำให้เสร็จภายใน 1 วันคือตั้งแต่เช้าตรู่ไปจนถึงค่ำ

- **สถานที่** ในยุคอดีตจะมีความเข้มงวดในเรื่องสถานที่ทำประกอบพิธีกรรมอย่างมาก โดยจะประกอบพิธีกรรมที่ “ลานบ้านแม่แก้ว” เท่านั้น

- **เครื่องเซ่นไหว้** ได้แก่ ชั้น 5 ชั้นหมากพลู ชั้นหมากเบ็ง(บายศรี) เหล้า ไช้ไก่ ค่าคาย(ค่าครู) 1 บาท พวงดอกจำปา ต้นดอกไม้ หมอนขิด ดาบ สำหรับอาหารพาคาว (ปลาบ่าวปลาสาว) และพาทวน (ข้าวดำข้าวแดง)

- **สื่อพื้นบ้านประกอบ** ผู้ประกอบพิธีกรรมจะใส่ชุดพื้นเมือง ใช้ดนตรีพื้นบ้านเป็นเครื่องให้จังหวะ ใช้ภาษาใช้ในการสื่อสาร ใช้สื่อใบเตยในการปูนั่ง มีการดื่มน้ำดื่มสมุนไพร

1.3 ความหมายของพิธีกรรม (Message)

วัตถุประสงค์ของการกระทำพิธีกรรมสะท้อนให้เห็นถึงการนับถือผีน้ำอย่างเคร่งครัดของชุมชนและสถานภาพของ “ผี” ชาวไทลื้อในยุคนี้ก็คือ การเป็นอำนาจที่สิ่งศักดิ์สิทธิ์และแสดงถึงอัตลักษณ์ของชุมชน

2. สถานภาพในยุคปีพ.ศ. 2528-2548

2.1 ผู้เกี่ยวข้อง (Stakeholder)

- แม่แก้ว ในยุคนี้มีคณะแซงชะนามเพิ่มขึ้นเป็น 5 คณะ
- ล่าม เกิดการเปลี่ยนแปลงด้านการใช้ “ภาษาสื่อสาร” กับผีและผู้ปวญ เนื่องจากจะมีการปรับเปลี่ยนภาษาพูดไปตามชาติพันธุ์ของผู้ปวญที่ไปทำการเหย้าให้
- เจ้าจำ ยังคงมีบทบาทเหมือนในอดีต
- ลูกแก้ว เป็นกลุ่มครอบครัวเดิมนั้นที่เคยผ่านพิธีเหย้ามาแล้ว ซึ่งส่วนใหญ่เป็นกลุ่มของผู้หญิงสูงอายุ
- นักดนตรี จำนวนนักดนตรีลดลง
- พ่อบ้าน-ลูกชาย ละเลยบทบาทหน้าที่ ไม่เข้าร่วมพิธีกรรม
- ลูกสาว-หลานสาว ละเลยบทบาทหน้าที่ ไม่ดูแลช่วยเหลือบุพการีในระหว่างประกอบพิธีกรรม
- ญาติพี่น้อง ให้ความช่วยเหลืออย่างเหนียวแน่น
- บุคคลภายนอกวัฒนธรรม ในปี 2545 มีหน่วยงานต่างๆ ที่เข้ามาสนับสนุนและสังเกตการณ์คณะแซงชะนามที่ทำพิธีที่โรงเรียนหลายองค์กร ได้แก่ สภาวัฒนธรรม องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น สถาบันการศึกษา และสื่อมวลชน

2.2 ช่องทางการสื่อสาร (Channel)

- **วาระโอกาส** การประกอบพิธีกรรมแซงชะนัมยังคงกระทำสืบทอดมาอย่างต่อเนื่องทุกๆ ปี เพียงแต่ช่วงเวลาการประกอบพิธีในยุคได้เปลี่ยนแปลงไปเล็กน้อย คือกำหนดให้อยู่ในช่วงเดือน 4 ต่อเดือน 5 (มีนาคม-เมษายน)
- **สถานที่** ในยุคอดีตจะมีความเข้มงวดในเรื่องสถานที่ทำประกอบพิธีกรรมอย่างมาก โดยจะประกอบพิธีกรรมที่ “ลานบ้านแม่แก้ว” แต่ในปี 2545 คณะแซงชะนัมคณะที่ใหญ่ที่สุดได้ขอออกมาประกอบพิธีกรรมแซงชะนัมที่โรงเรียนบ้านโพนจาน
- **เครื่องเซ่นไหว้** ในยุคนี้ส่วนใหญ่ยังยึดตามแบบต้นฉบับดั้งเดิม แต่สิ่งที่เปลี่ยนไปคือการใช้ “เหล้าขาว” แทนสุราพื้นบ้าน และสิ่งที่เพิ่มเข้ามาคือ น้ำหวาน
- **สื่อพื้นบ้านประกอบ** ไม่แต่งกายด้วยชุดพื้นเมือง เสื้อโอบเตยลดความสำคัญ และสมุนไพรรักษาสุขภาพ มีการนำอิเล็กทรอนิกส์เข้ามาใช้ร่วมกับดนตรีพื้นบ้าน

2.3 ความหมายของพิธีกรรม (Message)

การกระทำพิธีกรรมในยุคนี้มีนัยความหมายเปลี่ยนไปจากเดิม เนื่องจากได้รับการตีความหมายใหม่จากผู้ที่มีบวชเฝ้าฝงมาย และการประกอบพิธีกรรมแซงชะนัมเป็นเรื่องที่น่าอาย สถานภาพความศักดิ์สิทธิ์ของผีลดลง เปลี่ยนเป็นอำนาจที่เริ่มมีการต่อรองได้

3. สถานภาพในยุคปีพ.ศ.2549-ปัจจุบัน

3.1 ผู้เกี่ยวข้อง (Stakeholder)

- **แม่แก้ว** จำนวนคณะแซงชะนัมเท่าเดิม แต่กลุ่มที่มีสมาชิกมากที่สุดใหญ่ที่สุดคือคณะแม่แก้วเศษ
- **ล่าม** ผู้หญิงเป็นล่ามได้ แต่บางครั้งก็ไม่ใช้ล่าม
- **เจ้าจ้ำ** ยังคงมีบทบาทเหมือนในอดีต
- **ลูกแก้ว** ลูกแก้วส่วนใหญ่ของคณะแซงชะนัมในยุคนี้ เป็นกลุ่มผู้หญิงวัยกลางคนและผู้เฒ่าผู้แก่เพราะเป็นบทบาทหน้าที่สืบเนื่องของสมาชิกในกลุ่มเดียวกับยุคผ่านมา

- **นักดนตรี** เหลือน้อย
- **พ่อบ้าน-ลูกชาย** รับผิดชอบในหน้าที่ แต่ไม่เข้าร่วมในกิจกรรม
- **ลูกสาว-หลานสาว** รับผิดชอบหน้าที่ช่วยเหลือบุพการี รู้คุณค่าสื่อ
- **ญาติพี่น้อง** ให้ความช่วยเหลืออย่างเหนียวแน่น
- **บุคคลภายนอกวัฒนธรรม** ยุคนี้เริ่มมีหลากหลายหน่วยงาน ได้แก่ โครงการสื่อพื้นบ้านสื่อสารสุข(สพส.) มหาวิทยาลัยราชภัฏนครพนม ททท. และสภาวัฒนธรรมจังหวัด

3.2 ช่องทางการสื่อสาร (Channel)

- **วาระโอกาส** ยึดหยุ่นไปในช่วงระหว่างเทศกาลสงกรานต์
- **สถานที่** ในยุคอดีตจะมีความเข้มงวดในเรื่องสถานที่ทำประกอบพิธีกรรมอย่างมาก โดยจะประกอบพิธีกรรมที่ “ลานบ้านแม่แก้ว” แต่ในปี 2545 คณะแซงชะนามคณะที่ใหญ่ที่สุดได้ขอออกมาประกอบพิธีกรรมแซงชะนามที่โรงเรียนบ้านโพนจาน
 - **เครื่องเซ่นไหว้** ลดความสำคัญของเหล่า
 - **สื่อพื้นบ้านประกอบ** แต่งกายด้วยชุดพื้นเมือง นำเครื่องขยายเสียงและอิเล็กทรอนิกส์มาใช้ในพิธีกรรม ส่วนสื่อใบเตยลดความสำคัญ และสมุนไพรมหาเสน่ห์

3.3 ความหมายของพิธีกรรม (Message)

ความหมายของแซงชะนามในยุคนี้ได้ขยายออกไปจากการเป็นเพียงพิธีกรรมที่มีความเชื่อเรื่องผี แต่กลายเป็นพื้นที่การสื่อสารที่แสดงออกถึงอัตลักษณ์ศักดิ์ศรีของชาวไทยอีสานบ้านโพนจาน

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ส่วนที่ 3 ปัจจัยที่มีผลกระทบต่อสถานภาพสื่อ

ปัจจัยภายใน

- **ความเชื่อความศรัทธา**

สื่อพิธีกรรมแซงชะนามได้รับการปฏิบัติสืบทอดกันมาตั้งแต่ยุคที่ 1 จนถึงปัจจุบัน **ไม่ได้** เป็นสื่อที่สูญหายไปจากชุมชนบ้านโพนจานเลยแต่อย่างใด เป็นเพราะสื่อพิธีกรรมแซงชะนาม เป็นสื่อที่มีความเชื่อเรื่อง “ผี” กำกับอยู่เบื้องหลัง ทำให้ชาวบ้านไม่กล้าลบหลู่ จึงมีการปฏิบัติสืบทอดกันมาอย่างต่อเนื่อง

- **ข้อกำหนดของตัวสื่อ**

สื่อมีข้อจำกัดในด้าน “ช่องทางการสื่อสาร” โดยมีการกระทำเพียงปีละครั้ง และมีความเข้มงวดในเรื่องสถานที่คือจะต้องจัดที่ลานบ้านของแม่แก้วเท่านั้น นอกจากนี้ยังจำกัดในเรื่องเกณฑ์ของผู้ที่เข้าร่วมพิธี ทำให้เป็นอุปสรรคต่อการ “ขยายผู้ส่งสารหรือผู้สืบทอด” ให้กว้างมากขึ้น

- **ต้นทุนผู้นำชุมชน**

ชุมชนมีต้นทุนด้านผู้นำชุมชนจากภาคส่วนของ “โรงเรียนและวัด” ที่มีศักยภาพ ทำให้สามารถขยายช่องทางการสื่อสารออกมาสู่พื้นที่โรงเรียนและบูรณาการเข้าสู่สถานศึกษาได้นั้น

- **ความสัมพันธ์ของระบบเครือญาติ**

เป็นปัจจัยที่สำคัญในการประคับประคองสื่อพิธีกรรมให้คงอยู่มาได้จนถึงทุกวันนี้ แม้ในยุคสมัยที่ความร่วมมือจากลูกหลานของผู้ประกอบพิธีกรรมแซงชะนาลดน้อยลงเรื่อยๆ แต่การให้ความช่วยเหลือในกลุ่มเครือญาติที่เป็นผู้หญิงกลับมีความเข้มแข็งอยู่ทุกยุคสมัย

ปัจจัยภายนอก

- **ความเจริญก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์และการแพทย์**

การแพทย์แผนปัจจุบันเข้ามามีบทบาทในชีวิตประจำวันของชาวไทยได้มากขึ้นในช่วงยุคที่ 2 ทำให้การรักษาแบบความเชื่อพื้นบ้านอย่างพิธีเหยาลดบทบาทอย่างมากและนั่นก็หมายถึงการลดจำนวนลงของผู้ที่จะต้องกลายเป็นลูกแก้วสมาชิคนะแซงชะนามด้วยนั่นเอง

- **ความสะดวกของเส้นทางคมนาคม**

ในอดีตเส้นทางคมนาคมสัญจรของหมู่บ้านโพนจานเป็นไปอย่างยากลำบาก จึงเป็นสาเหตุทำให้ชาวไทยไท่ในยุคนั้นต้องมีการพึ่งพาการรักษาแบบพื้นบ้านเป็นอันดับแรก แต่ในยุคที่ 2 การเหยากลายเป็นทางเลือกที่ 2 เท่านั้น เนื่องจากเป็นยุคที่มีสถานีนามายอำเภอโพนสวรรค์เกิดขึ้นแล้ว ก็พบว่าชาวบ้านส่วนใหญ่จะไปใช้บริการด้านการรักษาพยาบาลที่โรงพยาบาลแต่ถ้าไม่หายเป็นเวลานานจึงจะมาทำการเหยา

- **การศึกษา**

ผลกระทบเชิงบวก กลุ่มคนที่ผลักดันเรื่องสื่อพื้นบ้านไท่ให้เป็นที่ยอมรับต่อต่อสาธารณชน จะเห็นได้อย่างชัดเจนว่าเป็นกลุ่มคนที่ได้รับการศึกษา ได้แก่ คณะครูโรงเรียนบ้านโพนจาน และพระสงฆ์ ซึ่งเป็นกลุ่มมีต้นทุนภูมิความรู้ความมั่นใจในตนเอง และมีเครือข่ายกับองค์กรต่างๆ จึงมีความเชื่อมั่นในตนเองและมีศักยภาพในการยกระดับอัตลักษณ์ศักดิ์ศรีของชาวไทยไท่ให้เป็นที่ยอมรับและเป็นที่รู้จักในสายตาคนภายนอกวัฒนธรรม

ผลกระทบเชิงลบ แต่ในขณะเดียวกันก็มีกลุ่มคนที่ได้รับการศึกษาอีกกลุ่มหนึ่งที่เริ่มไม่ค่อยให้ความสำคัญและความสนใจในสื่อพื้นบ้านที่มีความเกี่ยวข้องกับเรื่องผีด้วย

- **เศรษฐกิจ**

ผลกระทบในเชิงบวก

- **อาชีพเกษตรกรรม** ชาวไท่ยึดถือการประกอบอาชีพทำนาทำไร่เป็นอาชีพหลักตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน และทุกคนรอบครัวจะมีที่นาเป็นของตนเอง ดังนั้น ชาวไท่จึงยังคงมีความเชื่อเรื่องการเคารพบูชาผีไร่ผืนนาอย่างเคร่งครัด เพราะเชื่อว่าจะช่วยให้ผลผลิตอุดมสมบูรณ์

- **สื่อพื้นบ้านเป็นแหล่งสร้างรายได้** ท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงเกี่ยวกับสถานภาพของสื่อพื้นบ้านอื่นๆ ประกอบในยุคที่ 3 ที่จะพบว่าสื่อพื้นบ้านบางประเภทเริ่มสูญหายไป แต่ “ผ้าทอพื้นเมือง” สามารถที่จะดำรงอยู่ได้อย่างเข้มแข็ง ทั้งนี้เป็นเพราะปัจจุบันผ้าทอเป็นสื่อพื้นบ้านที่สามารถสร้างรายได้ให้กับคนในชุมชน ดังจะเห็นได้ว่าการตั้งกลุ่มทอผ้าเพื่อผลิตและขายทั้งในและนอกชุมชน

ผลกระทบในเชิงลบ

- การอพยพไปทำงานต่างถิ่น ส่งผลกระทบโดยตรงต่อการทำบทบาทหน้าที่ของลูกหลานเมื่อถึงฤดูกาลแข่งชะนาม เพราะพบว่าเยาวชนหนุ่มสาวเริ่มไม่ให้ความสำคัญในการกลับมาช่วยพิธีกรรมแข่งชะนามเหมือนที่ผ่านมาในอดีต เริ่มพบปัญหาว่าแต่ละครอบครัวมีการส่งเงินไปช่วยแรงงานแทนการไปเข้าร่วมพิธีกรรมและให้ความช่วยเหลือบุพการีตามบทบาทหน้าที่ที่เคยได้รับมอบหมาย ทำให้ความร่วมมือร่วมใจและการแสดงความกตัญญูลดลง รวมไปถึงการที่ไม่เห็นคุณค่าของสื่อพื้นบ้านอีกต่อไป

- เกษตรกรรมเพื่อการค้า ในปัจจุบันชาวบ้านมีการหันมาทำเกษตรกรรมเพื่อการค้ามากขึ้น โดยอาชีพที่เป็นที่นิยมคือการทำ “สวนยางพารา” ซึ่งการทำสวนยางพาราเป็นจุดเริ่มต้นของเปลี่ยนแปลงสภาพพื้นที่ป่าที่เคยเป็นแหล่งกำเนิดของวัตถุดิบที่จำเป็นต่อการผลิตสื่อพื้นบ้านที่เป็นสายโซ่ของพิธีกรรมแข่งชะนามได้ค่อยๆ สูญสลายไป ซึ่งได้แก่ ฝ้าย ต้นเตยป่า และสมุนไพรไทยใต้

● การสนับสนุนจากองค์กรภายนอก

ผลกระทบเชิงบวก

การเข้ามาส่งเสริมสนับสนุนและให้ความสนใจต่อสื่อพิธีกรรมแข่งชะนามของหลายหน่วยงาน ได้แก่ เทศบาล อบต. สภาวัฒนธรรมจังหวัด มหาวิทยาลัยราชภัฏสกลนคร มหาวิทยาลัยราชภัฏนครพนม สื่อมวลชนท้องถิ่น และโครงการสื่อพื้นบ้านสื่อสารสุข ได้ทำให้เกิดการขยายช่องทางการสื่อสาร และการให้ความสนใจจากองค์กรภายนอกยังเป็นปัจจัยส่งเสริมสำคัญที่ส่งผลในทางบวกต่อทัศนคติของชาวบ้านโพนจานเกิดความมั่นใจในอัตลักษณ์ศักดิ์ศรีของตนเอง และกระตุ้นให้เกิด “ผู้สืบทอดรุ่นใหม่”

ผลกระทบเชิงลบ

การที่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น คือ ได้เข้ามาสนับสนุนด้านสิ่งของเครื่องใช้ต่างๆ ให้กับชาวไทยใต้บ้านโพนจานตั้งแตในช่วง 10 ปีที่ผ่านมา มีผลทำให้ชาวไทยใต้เกิดการพึ่งพิงรัฐและค่อยๆ ลดความสำคัญในการผลิตสื่อพื้นบ้านที่เป็นองค์ประกอบในพิธีกรรมเพิ่มมากขึ้น เช่น การผ้าทอ

ส่วนที่ 4 บทบาทหน้าที่ของสื่อพิธีกรรมแซงชะนามในการเสริมสร้างอัตลักษณ์ ศักดิ์ศรี

1. หน้าที่ในการสร้าง/สืบทอดอัตลักษณ์/ตัวตน

ยุคอดีต อัตลักษณ์การเป็นสังคัมปิด อัตลักษณ์ชุมชนที่นับถือผี อัตลักษณ์ของการเป็นสังคัมเกษตรกรรม อัตลักษณ์สื่อพื้นบ้านอื่นๆ ใช้ช่องทางการสืบทอดคือ ลานบ้านแม่แก้ว ในวาระโอกาสทุกๆ ปี ผู้รับสาร(เข้าร่วมพิธี)มีทุกเพศทุกวัย

ยุค 2 ชุมชนเริ่มเล็งเห็นในอัตลักษณ์ของการเป็นชุมชนที่นับถือผี รวมไปถึงอัตลักษณ์ที่เกี่ยวข้องสื่อพื้นบ้านประเภทต่างๆ เช่น การแต่งกายด้วยชุดไล่ ภาษาไล่ ทำให้กลุ่มแกนนำครูเข้ามาฟื้นฟูโดยการชักชวนคณะแซงชะนามออกมากระทำที่พื้นที่โรงเรียน และบูรณาการสื่อพื้นบ้านในหลักสูตรท้องถิ่น เน้นกิจกรรมรณรงค์เกี่ยวกับการใช้ภาษาท้องถิ่นโรงเรียน และการแต่งกายด้วยชุดพื้นเมืองในโรงเรียนทุกวันอังคาร

ยุค 3 เป็นยุคที่ชุมชนเกิดตระหนักในอัตลักษณ์ศักดิ์ศรีของตนเองและมีความมั่นใจในตนเอง ซึ่งกระบวนการสร้างตัวตนของคนใ้ในยุคนี้เกิดจากแรงกระตุ้นของคนภายนอกวัฒนธรรม

2. หน้าที่สืบทอดความเชื่อ

ยุคอดีต ใช้กลไกการบอกเล่าจากป้าตายยายสู่ลูกหลาน

ยุค 2 มีการจัดทำหลักสูตรการเรียนการสอนเรื่องพิธีกรรมแซงชะนามในโรงเรียน

ยุค 3 เยาวชนเป็นกลไกในการสืบทอดทั้งในกลุ่มเพื่อน และคนภายนอกวัฒนธรรม

3. หน้าที่ในการสร้างความสามัคคี

ยุคอดีต สื่อสามารถทำหน้าที่สร้างความสามัคคีเนื่องจากในยุคนี้สมาชิกในครอบครัวมีการรับผิดชอบต่อบทบาทหน้าที่ของตนเอง

ยุค 2 พื้นที่สื่อพิธีกรรมกลายเป็นเรื่องของแม่แก้ว ลูกแก้วเท่านั้น เพราะสมาชิกในครอบครัวหลายคนพยายามเลี่ยงออกจากความเชื่อดั้งเดิม

ยุค 3 เมื่อเกิดการเข้ามาทำกิจกรรมขององค์กรภายนอกวัฒนธรรมกลายเป็นแรงกระตุ้นให้ชุมชนเกิดความสามัคคีเป็นอันหนึ่งอันเดียวในการมาร่วมทำกิจกรรมในโครงการฟื้นฟูสื่อพิธีกรรม

4. หน้าที่ในการสร้างความทรงจำร่วมกัน

ยุคอดีต การที่สื่อสามารถดำรงอยู่ได้เกือบสามร้อยปีนั้น เป็นเพราะมีการสร้างเรื่องเล่าเกี่ยวกับประวัติศาสตร์บรรพบุรุษผูกโยงเอาไว้ แสดงให้เห็นถึงการทำหน้าที่เชื่อมสายสัมพันธ์จากรุ่นสู่รุ่น

ยุค 2 ความทรงจำเรื่องของบรรพบุรุษลดน้อยลง ทำให้คณะครูใช้กลวิธีนำมาเล่าในชั้นเรียน และให้นักเรียนเปลี่ยนบทบาทเป็นผู้ส่งสารที่ถ่ายทอดเรื่องราวบรรพบุรุษในครอบครัวของตนเอง

ยุค 3 ในยุคนี้ได้มีการจัดทำหลักสูตรพิธีกรรมแซงชะนามและในเนื้อหาสาระได้มีการบันทึกถึงเรื่องราวการอพยพของบรรพบุรุษชาวไทยได้

5. หน้าที่ในการสร้างเอกภาพ

ยุคอดีต ในยุคนี้มีคณะแซงชะนามแค่เพียงคณะเดียวทำให้ชุมชนมีความเป็นเอกภาพ

ยุค 2 เกิดการแยกตัวของลูกแก้วออกจากคณะเดิม และมีคณะอื่นๆ อีกรวม 5 คณะ ประกอบองค์ประกอบส่วนท้องถิ่นได้แยกหมู่บ้านออกเป็น 2 หมู่บ้านทำให้ขาดความเป็นอันหนึ่งอันเดียว

ยุค 3 การเข้ามาสังเกตการณ์ของคนภายนอกวัฒนธรรมทำให้ชาวบ้านเกิดการรวมตัวกันเพื่อร่วมในการทำกิจกรรมต่างๆ เพื่อพิสูจน์ศรัทธาต่อคนนอกวัฒนธรรม

6. หน้าที่ในการสร้างเสริมสุขภาวะชุมชน

เป็นหน้าที่ที่เกิดขึ้นใหม่ในยุคที่โครงการสื่อฟื้นฟูบ้านสื่อสารสุข เนื่องจากชาวบ้านมีการนำแนวคิดเรื่องสื่อสร้างเสริมสุขภาพไปใช้ในการรณรงค์ลดเหล้าเข้าพิธีกรรม และขยายผลสู่การสร้างเขต “วัดปลอดเหล้า” สำเร็จเป็นแห่งแรกของอำเภอโพธารมย์

7. หน้าที่ในการเป็นแหล่งเรียนรู้ทางวัฒนธรรม

ปัจจุบันยุคของการพัฒนาหน้าที่ใหม่ๆ ให้สื่อพิธีกรรม โดยชุมชนได้นำไปจัดทำเป็นโครงการ “การท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์เรื่องสื่อพิธีกรรมแซงชะนาม” โดยเน้นให้คงสภาพวิถีชีวิตของชุมชนและคุณลักษณะของความเป็นพิธีกรรมเอาไว้ให้มากที่สุด

ส่วนที่ 5 กระบวนการทำงานวัฒนธรรมเชิงรุกของชุมชน

ชุมชนไทลื้อหมู่บ้านโพนจานได้มีการฟื้นฟูรูปแบบ และคุณค่า/ความหมายของสื่อพิธีกรรมแซงชะนาม โดยเน้นในเรื่องการเปิดพื้นที่สาธารณะให้กับคนในชุมชนโดยการทำกิจกรรมต่างๆ ทั้งหมด 9 กิจกรรม ซึ่งในกิจกรรมเหล่านั้นได้สะท้อนให้เห็นถึงการนำแนวคิดเรื่องกระบวนการทำงานวัฒนธรรมเชิงรุกไปปรับประยุกต์ใช้อีกด้วย โดยพบว่ามีความสำคัญ อยู่ทั้งหมด 5 แนวคิด คือ

● หลักสิทธิเจ้าของวัฒนธรรม

คณะทำงานได้ยึดหลักสิทธิเจ้าของวัฒนธรรม จึงได้จัดเวทีเวทีได้มีการเชิญบุคคลจากกลุ่มต่างๆ ได้แก่ กลุ่มปราชญ์ชาวบ้าน กลุ่มผู้นำหมู่บ้าน กลุ่มพ่อบ้านแม่บ้าน แกนนำเยาวชน กลุ่มพระสงฆ์ กลุ่มครูโรงเรียนบ้านโพนจาน กลุ่มองค์การบริหารส่วนตำบลโพนจาน และกลุ่มเทศบาลอำเภอโพนสวรรค์ มาเข้าร่วมประชุมกันเพื่อสร้างความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับโครงการและชี้ให้เห็นถึงสภาพปัญหาที่กำลังเกิดขึ้นกับสื่อพิธีกรรมแซงชะนามและสื่อพื้นบ้านไทลื้อ ทั้งนี้ภายหลังการระดมความคิดเห็นแล้ว ชุมชนผู้เป็นเจ้าของวัฒนธรรมได้มีมติร่วมกันว่า ควรมีการฟื้นฟูและอนุรักษ์สื่อพื้นบ้านของชนเผ่าไทลื้อส่วนใดบ้าง

● แนวคิด “ขยับปัญหา ก่อน ค่อยย้อนมาเขยื้อนกาย”

เป็นกระบวนการที่กลุ่มแกนนำคณะทำงานฯ ได้ทำการติดตั้งความรู้ความเข้าใจให้แก่ทำให้ชุมชนก่อนที่จะดำเนินโครงการฟื้นฟูสื่อ โดยนำไปใช้ในแต่ละขั้นตอน คือ

1) **รู้จัก** เป็นการเริ่มทำความรู้จักกับสื่อพิธีกรรมแซงชะนามโดยการตั้งคำถามต่างๆ เช่น ประวัติความเป็นมา ผู้เกี่ยวข้องในพิธีกรรม เครื่องเซ่นไหว้ สื่อพื้นบ้านประกอบ เป็นต้น

การทำความรู้จักเป็นขั้นตอนเริ่มต้นของการทำงานกับสื่อพื้นบ้าน เพื่อตรวจสอบว่าชุมชนผู้เป็นเจ้าของวัฒนธรรม มีความรู้อะไรบ้างเกี่ยวกับสื่อที่กำลังจะทำการฟื้นฟู/อนุรักษ์ โดยทำความ “รู้จัก” สื่อของชุมชนนั้นยังพบว่า มี 2 ลักษณะคือ รู้จักคุณลักษณะองค์ประกอบของสื่อพื้นบ้าน และรู้จักสถานภาพของสื่อตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน

2) **รู้ใจ** เป็นขั้นตอนที่ต่อเนื่องมาจากการวิเคราะห์คุณลักษณะของสื่อ โดยความหมายของการ “รู้ใจ” สื่อพื้นบ้านหมายถึง การรู้ในระดับ “รูปแบบและคุณค่า/ความหมาย” ของตัวสื่อพื้นบ้าน จากคำถามต่างๆ ในขั้นตอนของการรู้จักสื่อ ซึ่งเป็นการวิเคราะห์คุณลักษณะนั้น ทำให้ชุมชนสามารถได้มองเห็นถึงองค์ประกอบของสื่อพิธีกรรมแซงชะนามในด้านรูปแบบ และคุณค่า/ความหมายที่อยู่ในสื่อพิธีกรรมแซงชะนาม ทำให้ชุมชนได้เข้าใจถึงปรากฏการณ์ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับรูปแบบ และคุณค่า/ความหมายของสื่อหลายประการ

3) **รู้ใช้** เป็นขั้นตอนที่ชุมชนได้ร่วมกันทำการวิเคราะห์ถึง “บทบาทหน้าที่” ของสื่อพื้นบ้านว่ามีหน้าที่ต่อบุคคลหรือต่อชุมชนอย่างไร ซึ่งทำให้ชุมชนพบว่าสื่อพิธีกรรมแซงชะนามสามารถนำไปใช้แก้ไขปัญหาในเรื่องความสามัคคี ความกตัญญู และปัญหาเหล่าได้

4) **รู้รักษา** ขั้นตอนนี้เป็นขั้นตอนที่ชุมชนได้มีการสร้างวัคซีนให้กับสื่อพื้นบ้าน โดยเลือกใช้วิธีการ “สืบทอด” ได้แก่ พิธีกรรมแซงชะนาม ผ้าทอผ้าพื้นเมือง เสื้อโปเตย ดนตรีพื้นเมือง ภาษาใต้ และได้ทั้งนี้ เนื่องจากสื่อบางอย่างอยู่ในสถานภาพที่ซบเซา

● แนวคิด “ต้นไม้แห่งคุณค่า”

แนวคิดนี้เป็นขั้นตอนหนึ่งที่พบว่าถูกสอดแทรกอยู่ในกระบวนการติดตั้งความรู้แก่ชุมชน โดยให้หลักการขยับปัญหา โดยพบว่าได้มีการนำมาเรื่อง “ต้นไม้แห่งคุณค่า” หลังจากที่ได้มีการวิเคราะห์องค์ประกอบของสื่อพิธีกรรมแล้ว จึงมีการนำคุณลักษณะต่างๆ ไปวาดตามองค์ประกอบของต้นไม้ เช่น ส่วนดอกใบผล ลำต้น และราก เพื่อให้ชาวบ้านได้เห็นเป็นรูปธรรมชัดเจนที่สุดว่าคุณลักษณะของพิธีกรรมเปรียบได้กับส่วนใดของต้นไม้บ้าง และจะสามารถปรับประยุกต์อะไรอย่างใดบ้าง

● หลักการเรื่อง “ครบเครื่องเรื่อง S-M-C-R”

ชุมชนได้มีการวิเคราะห์สื่อพื้นบ้านตามกรอบขององค์ประกอบด้านการสื่อสาร S-M-C-R ในขั้นตอนของการขยับปัญหาเพื่อวิเคราะห์ซึ่งทำให้ชุมชนพบว่าสื่อมีปัญหาเกิดขึ้นที่ตัว “ผู้ส่งสาร”

ที่ไม่มีความมั่นใจในตนเอง ผู้รับสารซึ่งหมายถึงผู้เข้าร่วมในพิธีกรรมหดหายไป รวมทั้งสื่อพื้นบ้านอื่นๆ ที่เป็นองค์ประกอบในพิธีกรรมและเป็นความหมายของภูมิปัญญาที่หดหาย ส่วนช่องทางสื่อสารจำกัดแค่เพียงปีละครั้ง จากการวิเคราะห์หลักการนี้จึงได้นำไปออกแบบกองคาราวานกิจกรรมเพื่อสร้างการมีส่วนร่วมจากคนกลุ่มต่างๆ ให้สอดคล้องโดยการเสริมความมั่นใจให้แก่ผู้ส่งสารที่เป็นปราชญ์ชาวบ้าน กระตุ้นความสนใจของเด็กด้วยการให้ออกไปสืบค้นภูมิปัญญาและนำกลับมาแลกเปลี่ยน ตลอดจนเสริมช่องทางสื่อสารใหม่ๆ เช่น ทำหลักสูตรพิธีกรรมแห่งชาติ พจนานุกรมภาษาได้

- **แนวคิดทำที่แบบคู่ขนานต่อสื่อพื้นบ้าน “ทั้งใช้ ทั้งพัฒนา”**

ปัจจุบันก็พบว่าแกนนำชุมชนยังคงมีการหาแนวทางในการ “พัฒนา” สื่อพิธีกรรมและ “ใช้” สื่อพิธีกรรมเพื่อพัฒนาชุมชนต่อไป โดยตัวอย่างของการทำงานภายใต้แนวคิดนี้ผู้วิจัยพบเห็นได้จากการที่กลุ่มแกนนำได้มีการพัฒนาสื่อพิธีกรรมด้วยกลวิธีการขยายผลสื่อโดยการปรับประยุกต์เนื้อหาของสื่อให้อยู่ในรูปแบบ “หลักสูตรการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์เรื่องพิธีกรรมแห่งชาติ” ซึ่งเป็นการนำเนื้อหาเกี่ยวกับประวัติความเป็นมา วัตถุประสงค์ และรายละเอียดขั้นตอนในการประกอบพิธีกรรมแห่งชาติมาประยุกต์เป็นหลักสูตรภาษาอังกฤษ-ภาษาไทย เพื่อให้เด็กนักเรียนโรงเรียนบ้านโพจนานได้ศึกษาเล่าเรียนในเร็วๆ นี้ ซึ่งนับเป็นการ “เพิ่มช่องทางสื่อสาร” ในรูปแบบใหม่ๆ ที่น่าสนใจและสามารถเข้าถึงกลุ่มเยาวชนตลอดจนบุคคลภายนอกวัฒนธรรมได้มากยิ่งขึ้น

ส่วนที่ 6 การสื่อสารแบบมีส่วนร่วมของชุมชน

1. ผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้อง (Stakeholder) ในกระบวนการทำงานฟื้นฟู

กระบวนการทำงานฟื้นฟูสื่อพิธีกรรมแห่งชาติและสื่อพื้นบ้านไทใต้ในช่วงปี พ.ศ.2549 สามารถจำแนกกลุ่มบุคคลที่เข้ามาเกี่ยวข้องออกได้เป็น 3 กลุ่มใหญ่ๆ คือ

1) กลุ่มแกนนำชุมชน

กลุ่มบุคคลที่มีบทบาทสำคัญในการผลักดันให้มีการจัดทำโครงการฟื้นฟู อนุรักษ์ สืบสานศิลปวัฒนธรรมแซงชะนามและสืบบ้านไทใต้ที่เกิดขึ้นในช่วงปี พ.ศ. 2549 นั้น ประกอบด้วยบุคคลที่เป็นแกนนำในระยะเริ่มแรก 3 ท่าน ได้แก่ อาจารย์รุ่งเรือง ราชมณี อาจารย์คำตา ราชมณี และพระณัฐพล กุศลจิตโต

- **อาจารย์คำตา ราชมณี** ในระยะที่ได้เริ่มดำเนินโครงการฟื้นฟูฯ กับสพส. ในปีพ.ศ. 2549 ได้เป็นผู้ที่มีบทบาทสำคัญในการ “เป็นที่ปรึกษา” ที่คอยดูแลและให้คำแนะนำในภาพรวมแก่คณะครูที่เป็นคณะทำงานฯ นอกจากนี้ ยังทำหน้าที่เป็น “ผู้ประสาน” กับภาคส่วนราชการและองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นที่เป็นเครือข่ายเดิมของชุมชน เช่น ผู้ว่าราชการ นายอำเภอ ประธานสภาวัฒนธรรมตำบล/อำเภอ/จังหวัด อบต. เทศบาล ผู้บริหารสถานศึกษา และสื่อมวลชนท้องถิ่น เป็นต้น

- **อาจารย์รุ่งเรือง ราชมณี** มีบทบาทที่สำคัญในการเป็น “ผู้ประสานงานและรับผิดชอบโครงการฯ” ตั้งแต่ 1) ขั้นตอนของการเข้าร่วมเวทีติดตั้งความรู้ร่วมกับสพส.พร้อมๆ กับ อาจารย์คำตาและพระณัฐพล 2) มีบทบาทหลักในการสร้างความรู้ความเข้าใจกับคณะครูในโรงเรียนเพื่อให้เกิดแนวร่วมคณะทำงานฯ เพิ่มมากขึ้นอีกด้วย 3) รับหน้าที่ลงพื้นที่พูดคุยทำความเข้าใจกับปราชญ์ชาวบ้านและผู้นำชุมชนเพื่อแสวงหาแนวร่วมและรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับศิลปวัฒนธรรมแซงชะนามมาใช้ในการร่างโครงการเสนอต่อสพส. 4) ร่วมวางแผนงานและคาราวานกิจกรรมต่างๆ และดำเนินกิจกรรมต่างๆ 5) ประสานงานระหว่างโครงการสพส. องค์กรท้องถิ่น และชุมชนร่วมกับคณะทำงานฯ อีกส่วนหนึ่ง จนกระทั่งโครงการดำเนินกิจกรรมเสร็จสิ้นลง และ 6) ให้การดูแล ให้คำปรึกษาและกำลังใจแก่เด็กและเยาวชนที่มาเข้าร่วมโครงการ

- **พระณัฐพล กุศลจิตโต** มีบทบาทในการให้คำปรึกษาและร่วมวางแผนการฟื้นฟูสืบบ้านไทใต้ รวมทั้งเป็นศูนย์กลางในการประสานงานระหว่างชุมชนและองค์กรภายนอกบางกลุ่ม ได้แก่ นายอำเภอ และสื่อมวลชน เป็นต้น ตลอดจนทำหน้าที่ในการประสานความขัดแย้งที่เกิดขึ้นภายในชุมชน

นอกจากนี้ยังมีคณะทำงานฯ หลักๆ อีก ได้แก่ 1) คณะครู เช่น นางดารากรณ์ พิทักษ์ และนางเบญจมาศ ขวาไชยวี ครูโรงเรียนบ้านโพนจาน และมีคณะครูคนอื่นๆ อีก 9 ท่าน 2) ผู้ใหญ่บ้าน ได้แก่ นายถนอม ขวาไชยวี และนายทอน แมนมอม 3) นางสุวารีย์ แสบงบาล นักวิชาการสภาวัฒนธรรมชนเผ่าไทใต้ อำเภอโพนสวรรค์ นครพนม และ 4) ปราชญ์ชาวบ้าน

2) โครงการสื่อพื้นบ้านสื่อสารสุข (สพส.)

เป็นองค์กรที่ให้การสนับสนุนด้าน “ทุนความรู้เรื่องวิธีการทำงานกับสื่อพื้นบ้าน” และ “งบประมาณ” ในการดำเนินกิจกรรมต่างๆ จากโครงการสพส.เป็นระยะเวลาหนึ่งปี นอกจากนี้เจ้าหน้าที่ของโครงการยังได้เข้ามาเป็นวิทยากรและเข้าร่วมกิจกรรมของชุมชนในบางเวที โดยในการเข้าร่วมกิจกรรมนั้น เจ้าหน้าที่ของโครงการ สพส.อยู่ในฐานะของผู้เข้าร่วมและสังเกตการณ์ ในกิจกรรมต่างๆ และมีหน้าที่ในการสรุปองค์ความรู้ในภาพรวมเพื่อชี้แนะแก่ชุมชน ตลอดจน “เป็นกำลังใจ” ให้คณะทำงานฯและชุมชนเมื่อประสบกับปัญหาต่างๆ

3) กลุ่มเครือข่ายของชุมชน

กลุ่มเครือข่ายภายในชุมชนที่ได้เข้ามามีบทบาทในการผลักดันให้เกิดการฟื้นฟูและส่งเสริม ศักดิ์ศรีของสื่อพิธีกรรมแซงชะนามขึ้นนั้น ประกอบด้วย

- **คณะครู** บทบาทของคณะครูในช่วงที่มีโครงการฯ คือ การให้ความร่วมมือ/สนับสนุนในการดำเนินโครงการฯ โดยการถ่ายทอดและแลกเปลี่ยนความรู้กับเด็กในชั้นเรียนที่ตนเองรับผิดชอบ รวมทั้งช่วยประชาสัมพันธ์โครงการไปยังชุมชนและลงมือปฏิบัติในกิจกรรมต่างๆ และมีบทบาทหน้าที่สำคัญในการด้าน “การบริหารจัดการ” ในกิจกรรมที่เกี่ยวกับสื่อพื้นบ้านไทใต้

- **พระสงฆ์** นอกจากพระณัฐพล กุศลจิตโตแล้ว ยังมีผู้นำชุมชนอย่างพระสงฆ์อีกบุคคลหนึ่งที่มีบทบาทสำคัญในการร่วมกันทำงานฟื้นฟูและอนุรักษ์สื่อพิธีกรรมแซงชะนามคือ พระครูบรรพตโมกาส โดยได้เข้ามามีส่วนร่วมในฐานะ “ที่ปรึกษา” ของโครงการฯ และยังทำหน้าที่เป็นผู้ประสานงานระหว่างคณะทำงานฯ กับองค์กรภายนอก เช่น สภาวัฒนธรรมจังหวัดอีกด้วย

- **องค์กรท้องถิ่น** องค์กรที่มีบทบาทสำคัญได้แก่ สภาวัฒนธรรมจังหวัด ตำบล และอำเภอ ตลอดจนองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ซึ่งได้แก่ เทศบาลตำบลโพธิ์สวรรค์ และองค์การบริหารส่วนตำบลแต่ในช่วงปี โดยได้ให้การสนับสนุนในเรื่องของแผนการดำเนินงานและความรู้เรื่องของวัฒนธรรม ตลอดจนสนับสนุนงบประมาณในการดำเนินกิจกรรมที่เกี่ยวข้องวัฒนธรรมท้องถิ่น

- **บ้าน/ชุมชน** การทำโครงการฟื้นฟูฯในช่วงปี พ.ศ. 2549 เป็นกิจกรรมที่ทำให้ชาวบ้านทุกกลุ่มได้แก่ ผู้เฒ่าผู้แก่ พ่อบ้านแม่บ้าน เด็กและเยาวชน ได้เข้ามามีส่วนร่วมอย่างเต็มที่ ซึ่งเป็นการเปลี่ยนบทบาทของพ่อแม่ผู้ปกครองจากที่เคยอยู่ในฐานะผู้รับทราบนโยบายของโรงเรียนและมีบทบาทเป็นเพียงผู้สนับสนุนลูกหลาน ให้มาร่วมลงมือปฏิบัติในกิจกรรมต่างๆ อย่างเท่าเทียมกัน

2. การสื่อสารแบบมีส่วนร่วมในกระบวนการทำงานฟื้นฟู

ภายใต้กระบวนการทำงานเพื่อฟื้นฟูสื่อพิธีกรรมแซงชะนามที่เป็นการทำงานร่วมกันของชุมชนและองค์กรภายนอกนั้น พบว่ามีกลไกการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม ดังนี้

1) การสื่อสารแบบสองทาง (Two-way Communication)

- **การแสวงหาพันธมิตรในชั้นริเริ่มโครงการฟื้นฟูฯ**

ในกระบวนการติดตั้งความรู้เกี่ยวกับการทำงานวัฒนธรรมนั้นโครงการสื่อฟื้นฟูบ้านสื่อสารสุข(สพส.) ไม่ได้ใช้วิธีการถ่ายทอดความรู้แบบบนลงล่างเพียงฝ่ายเดียว แต่ได้ยึดหลักการเรียนรู้ร่วมกันกับชุมชนผู้เป็นเจ้าของวัฒนธรรม โดยเปิดโอกาสให้กลุ่มแกนนำฯโครงการแซงชะนามและกลุ่มภาคอื่นๆ ได้มีโอกาสในการแสดงความคิดเห็น แลกเปลี่ยนเรียนรู้จากกันและกัน เนื่องจากแต่ละพื้นที่มีประสบการณ์ทำงานตรงที่น่าสนใจแตกต่างกัน

ในขณะที่กลุ่มแกนนำคณะทำงานฯ เองก็ได้ลงพื้นที่เพื่อไปพบปราชาญ์ชาวบ้าน พบปะพูดคุยซักถาม/แลกเปลี่ยนข้อมูลเกี่ยวกับประวัติความเป็นมา ขั้นตอนการประกอบพิธีกรรม สิ่งของเครื่องใช้ในพิธีกรรม และคุณลักษณะของสื่อฟื้นฟูบ้านที่เป็นองค์ประกอบของพิธีกรรม ตลอดจนสร้างความเข้าใจกับปราชาญ์ชาวบ้านถึงที่มาและวัตถุประสงค์ในการดำเนินโครงการฟื้นฟู

- **การสร้างความเข้าใจร่วมกัน (Shared Meaning) ในชุมชน**

คณะทำงานฯ ได้มีการจัดเวทีเสวนาขึ้นเพื่อชี้แจงความเป็นมา-วัตถุประสงค์ของโครงการ สร้างความรู้สร้างความเข้าใจเกี่ยวกับความเป็นมาและคุณลักษณะของสื่อพิธีแซงชะนามและสื่อฟื้นฟูบ้านในพิธีกรรมร่วมกัน โดยทุกคนที่เข้าร่วมในเวทีดังกล่าวซึ่งได้แก่ กลุ่มปราชาญ์

ชาวบ้าน กลุ่มผู้เฒ่าผู้แก่ กลุ่มพ่อบ้านแม่บ้าน กลุ่มเด็กเยาวชน และกลุ่มองค์กรท้องถิ่น ได้มีโอกาสในการแสดงความคิดเห็นของตนเองร่วมกันอย่างเสรี และนำข้อมูลเกี่ยวกับสื่อพิธีกรรมแข่งขันชกที่ร่วมกันวิเคราะห์มาวางแผนในการดำเนินกิจกรรมร่วมกันได้

- **สร้างแนวร่วมที่เป็นผู้ปกครองนักเรียนและเด็กเยาวชน**

เนื่องจากหมู่บ้านมีปัญหาเรื่องยาเสพติดโดยพบว่ามีทั้งผู้ปกครอง และเด็กเยาวชนที่ติดยาเสพติด ดังนั้นคณะทำงานจึงมีแนวคิดที่จะทำงานผ่านเด็กนักเรียนไปสู่ผู้ปกครองเด็ก โดยให้เด็กนักเรียนนำคำถามเกี่ยวกับพิธีแข่งขันชกจากครูไปถามผู้ปกครอง แล้วครูที่รับผิดชอบเด็กแต่ละคนก็จะตามเด็กไปที่บ้านเพื่อพบปะพูดคุยกับผู้ปกครองเด็ก ซึ่งเป็นการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างครูกับผู้ปกครองทำให้ครูได้ใจชาวบ้านซึ่งจะเป็นแนวร่วมในการที่จะดำเนินกิจกรรมต่อไป และอีกกลยุทธ์หนึ่งคือ “การเคาะประตูบ้าน” เพื่อลงพื้นที่ไปพูดคุยกับผู้ปกครองและเด็กนักเรียนที่มีความรู้ความสามารถเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่นแต่ไม่ยอมมาเข้าร่วมในกิจกรรมใดๆ เลย เนื่องจากมีความไม่มั่นใจในตนเองและไม่กล้าแสดงออก ซึ่งภายหลังจากที่คณะครูได้ลงไปพูดคุยเพื่อสร้างความเข้าใจและไว้วางใจกับผู้ปกครองและนักเรียนแล้วผลปรากฏว่าสามารถดึงกลุ่มผู้ปกครองและเยาวชนเข้ามาร่วมในกิจกรรมได้เพิ่มมากขึ้นอีกด้วย

2) การสื่อสารแบบแนวระนาบ (Horizontal Communication)

- **การหารือภายในกลุ่มของคณะทำงานฯ**

กระบวนการสื่อสารแบบนี้ได้เริ่มเกิดขึ้นมาตั้งแต่ในช่วงแรกๆ ที่มีแนวความคิดในการผลักดันเรื่องการฟื้นฟูสื่อพิธีกรรมแข่งขันชกและสื่อพื้นบ้านไทใต้ โดยแกนนำสองท่านคือ อาจารย์คำตา ราชมณี และอาจารย์รุ่งเรือง ราชมณี มีความสัมพันธ์ทางเครือญาติเป็นต้นทุนเดิม ทำให้ได้มีโอกาส “พูดคุยหารือ” กันถึงเรื่องวิถีชีวิตและวัฒนธรรมชุมชน ตลอดจนความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับสื่อพื้นบ้านซึ่งเป็นวัฒนธรรมของชาวไทลื้ออยู่อย่างสม่ำเสมอ

- การสร้างแนวร่วมระหว่างกลุ่มแกนนำกับองค์กรที่เป็นเครือข่ายเดิม

เนื่องจากอาจารย์คำตา ราชมณี มีความสัมพันธ์อันดีระหว่างเครือข่ายเดิมของชุมชนอย่างเหนียวแน่น เช่น เครือข่ายสภาวัฒนธรรมจังหวัด และเครือข่ายองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ดังนั้น การแสวงหาแนวร่วมจากองค์กรที่เป็นเครือข่ายเดิม จึงสามารถทำได้อย่างง่ายดายโดยแกนนำเพียงแค่ว่าเข้าไปพูดคุยหารือและเชิญชวนให้เครือข่ายเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมต่างๆ

3) การไหลของข่าวสารสองจังหวะ (Two-Step Flow of Information)

- การติดตั้งทุนความรู้แก่กลุ่มแกนนำคณะทำงานฯ

การดำเนินการโครงการฟื้นฟูพื้นที่ในระยะเวลาเริ่มแรกนั้นกลุ่มแกนนำทั้ง 3 ท่าน คือ อาจารย์คำตา ราชมณี อาจารย์รุ่งเรือง ราชมณี และพระณัฐพล กุศลจิตโต ได้เข้าร่วมประชุมในเวทีเสวนาต่างๆ ที่โครงการสพส.จัดขึ้นอย่างต่อเนื่อง จนมีความรู้ความเข้าใจในเรื่องกระบวนการทำงานวัฒนธรรมเชิงรุก 12 ประการ และกลายเป็นผู้นำทางความคิดในการทำงานฟื้นฟูพื้นที่บ้านในเวลาต่อมาเมื่อกลุ่มแกนนำทั้ง 3 ก็ได้กลับไปถ่ายทอดให้กับคณะครูโรงเรียนบ้านโพนจานและผู้ใหญ่บ้าน ทำให้ได้กลุ่มแกนนำคณะทำงานฯ ที่เป็นคณะครูเพิ่มอีกจำนวนหนึ่ง และยังปรากฏว่าคณะทำงานฯ กลุ่มนี้สามารถนำความรู้แบบ 4 รู้ (รู้จัก รู้ใจ รู้ใช้ รู้รักษา) เรื่องสื่อพื้นบ้านไปถ่ายทอดต่อยังกลุ่มเป้าหมายทุกเพศทุกวัยในชุมชนได้ต่อไป

- การถ่ายทอดความรู้สู่กลุ่มแกนนำเด็กและเยาวชน

คณะทำงานฯ ได้ให้ความสำคัญในการทำงานกับกลุ่มเด็กและเยาวชนอย่างมาก เนื่องจากเป็นกลุ่มเป้าหมายที่ต้องการจะให้เป็นผู้สืบทอดสื่อพื้นบ้านต่อไป จึงได้ออกแบบกิจกรรม “หลานถามปุ๋ยตายาย” ทั้งที่เกิดขึ้นในชั้นเรียนและในระหว่างการทำกิจกรรมกลุ่มการเรียนรู้เรื่องสื่อพื้นบ้านนั้น ซึ่งเป็นกลวิธีในการสร้างผู้นำทางความคิด โดยอาศัยความอยากรู้อยากเห็นของเด็กเยาวชนเป็นตัวตั้ง และให้เด็กออกไปเผชิญหน้ากับแหล่งความรู้ต่างๆ ด้วยตนเอง โดยที่ครูได้ติดตั้งอาวุธในการขุดค้นความรู้ให้โดยการ “ฝึกทักษะการตั้งคำถาม” ซึ่งเป็นไปตามลักษณะกระบวนการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมที่อาศัยทิศทางการไหลของข่าวสารสองจังหวะ (Two-Step Flow of Information) ผนวกกับกลยุทธ์ในขั้นตอนที่สองที่เรียกว่า “รู้แล้วช่วยบอกต่อ”

4) การสลับบทบาทหน้าที่ผู้สื่อสาร (Role shifting)

การสื่อสารแบบมีส่วนร่วมในลักษณะนี้ พบว่าเกิดขึ้นอย่างชัดเจนในขั้นตอนของการทำกิจกรรม 3 เช่น กิจกรรมแยกกลุ่มปฏิบัติเรื่องสื่อพื้นบ้าน โดยในแต่ละกลุ่มจะมีผู้เฒ่าผู้แก่ซึ่งส่วนใหญ่เป็น “ครูภูมิปัญญา” ทำหน้าที่ในการถ่ายทอดความรู้แก่สมาชิกในกลุ่ม และในกระบวนการเรียนรู้นั้นได้มีการออกแบบกิจกรรมย่อยๆ คือกลยุทธ์ “หลานถามปู่” เพื่อให้เด็กและเยาวชนได้ฝึกปฏิบัติในการ “ตั้งคำถาม” ในขณะที่ออกไปค้นหาปราชญ์ชาวบ้านและทำการสืบค้นข้อมูลเกี่ยวกับสื่อพื้นบ้านที่ตนเองสนใจ และนำข้อมูลกลับมาแลกเปลี่ยนข้อมูลกันภายในกลุ่ม นอกจากนี้ยังสามารถกระตุ้นให้เด็กเปลี่ยนจากผู้รับสารที่ไม่มีบทบาทมากนักให้กลายเป็นเยาวชนที่มีความกระตือรือร้น (Active audience) ในการเป็นผู้แสวงหาข้อมูลความรู้เกี่ยวกับพิธีกรรมแซงชะนวม

5) การมีส่วนร่วมในการผลิตสื่อ

ในวันจัดพิธีแซงชะนวม ครูและเยาวชนประมาณ 20 คนได้มาร่วมกันผลิตสื่อความรู้ที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับพิธีกรรมแซงชะนวมเพื่อนำเสนอในรูปแบบของนิทรรศการ นอกจากนี้ ผู้เฒ่าผู้แก่และเด็กเยาวชนยังมีส่วนร่วมในการอธิบาย สาธิตเกี่ยวกับเรื่องสื่อพื้นบ้านต่างๆ อีกด้วย

5.2 อภิปรายผล

การศึกษาเรื่อง “การใช้สื่อพิธีกรรมแซงชะนามเพื่อการเสริมสร้างอัตลักษณ์ศักดิ์ศรีของชาวไทใต้หมู่บ้านโพนจาน” ได้เน้นศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างสื่อและชุมชนที่เกิดขึ้นบนเงื่อนไขของมิติกาลเวลาดังแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน เพื่อค้นหาว่าสื่อพิธีกรรมได้ทำบทบาทหน้าที่อย่างไรต่อชุมชนและถ้าหากสื่อไม่สามารถทำหน้าที่นั้นๆ ได้อย่างมีศักยภาพแล้วจะเกิดผลกระทบต่อชุมชนอย่างไรบ้าง ในอีกแง่มุมหนึ่งก็ต้องการศึกษาเพื่อย้อนกลับไปดูว่า ชุมชนผู้เป็นเจ้าของสื่อพิธีกรรมนั้นได้มีปฏิริยาหรือกลไกการทำงานอย่างไรเมื่อต้องการให้สื่อกลับมาทำบทบาทหน้าที่ต่อชุมชนได้อย่างมีศักยภาพดังเดิม และจากการศึกษาทำให้ได้ข้อค้นพบที่น่าสนใจ 3 ประเด็นใหญ่ๆ ดังนี้

1. ธรรมชาติของสื่อพิธีกรรมแซงชะนาม
2. การทำบทบาทหน้าที่ของสื่อต่อชุมชน
3. การสื่อสารเพื่อการเสริมสร้างอัตลักษณ์ศักดิ์ศรี

1. ธรรมชาติของสื่อพิธีกรรมแซงชะนาม

จากการศึกษาถึงสถานภาพของสื่อพิธีกรรมแซงชะนามตั้งแต่อดีต (70 ปีที่ผ่านมา) จนถึงปัจจุบันทำให้ได้ข้อสรุปเกี่ยวกับข้อเด่นและข้อจำกัดของสื่อดังนี้

● ข้อเด่นของสื่อ

1) เป็นสื่อที่สามารถระดมพลังชุมชนและทำให้คนมาเข้าร่วมได้จำนวนมาก เนื่องจากเป็นสื่อที่เกิดขึ้นในระดับครอบครัว (ตั้งแต่ที่มีผู้เจ็บป่วย) และขยายหน้าที่ไปถึงในระดับชุมชน (การที่ผู้ป่วย/สมาชิกในครอบครัวผู้ป่วย) ต้องเข้าร่วมในการประกอบพิธีกรรมแซงชะนามเพื่อบูชาและแสดงความขอบคุณต่อผีในทุกๆ ปี การระดมพลังเกิดขึ้นเนื่องจากเป็นสื่อที่มีธรรมเนียมปฏิบัติ มีแนวทางอย่างชัดเจนว่าใครต้องทำบทบาทหน้าที่อะไร ได้แก่ พ่อบ้านและลูกชายต้องมีหน้าที่ในการสร้างตุงผามสำหรับใช้เป็นปะรำพิธีและออกไปหาปลาเพื่อนำมาทำเครื่องเซ่นไหว้ ในขณะที่ลูกผู้หญิง/หลานสาวมีหน้าที่ในการตระเตรียมเครื่องเซ่นไหว้ เครื่องแต่งกายให้แม่/ยาย (ที่เป็นลูกแก้ว) ในขณะที่ผู้เป็นแม่/ยายมีหน้าที่ลงสนามประกอบพิธีกรรมพ้อนบูชาผีโดยจะมีลูกสาว/หลานสาวคอยดูแลตลอดทั้งวัน

2) สื่อมีองค์ประกอบที่ใช้ในพิธีกรรมที่หลากหลาย ซึ่งล้วนแล้วแต่พบว่าเป็นสื่อพื้นบ้านที่สะท้อนให้เห็นถึงอัตลักษณ์ของชุมชนได้เป็นอย่างดี ได้แก่ ชุดผ้าทอพื้นเมือง ดนตรีพื้นเมือง ภาษาได้ และสื่อใบเตย ซึ่งความหลากหลายของสื่อพื้นบ้านที่เป็นองค์ประกอบในพิธีกรรมเหล่านี้ พบว่ากลายเป็นประโยชน์ในการหยิบเอาไปเป็นเครื่องมือในการขยายช่องทางสื่อสารเพื่อให้กลุ่มผู้สืบทอดที่เป็นเด็กและเยาวชนเข้ามามีส่วนร่วมในการฟื้นฟูและสืบทอดสื่อพิธีกรรมแขนงนี้ได้ง่ายยิ่งขึ้น ซึ่งการรักษาสื่อพื้นบ้านสายใยเหล่านี้เอาไว้ได้นั้นยังเป็นการช่วยให้สื่อพิธีกรรมมีพลังที่เข้มแข็งขึ้นได้ด้วย

3) การเป็นสื่อที่มีระบบความเชื่อความศรัทธาในเรื่อง “ผี” สามารถที่จะเป็นกลไกทำให้สื่อดำรงอยู่ได้มาจนถึงปัจจุบัน เนื่องจากชาวไทยได้เชื่อว่าหากปีใดไม่มีการประกอบพิธีกรรมแขนงนี้จะทำให้ปีนั้นชุมชนไม่ได้ผลผลิตทางการเกษตรที่อุดมสมบูรณ์และครอบครัวจะไม่มีความสุขความร่มเย็น ทั้งนี้ ผู้วิจัยยังได้ตั้งข้อสังเกตว่าการที่ชุมชนพยายามรักษาความเชื่อเรื่องผีไว้อย่างเหนียวแน่นก็เพื่อเป็นกลไกทำให้ดำรงความเป็นกลุ่มมาได้จนถึงปัจจุบัน และในขณะเดียวกันก็สามารถใช้เป็นพลังด้านทานการเข้ามาครอบงำของบุคคลภายนอกวัฒนธรรมได้อีกทางหนึ่งด้วย

● ข้อจำกัดของสื่อพิธีกรรม

ในการศึกษาถึงสถานภาพของสื่อพิธีกรรมแขนงนี้ยังทำให้พบเงื่อนไขข้อจำกัดของสื่อที่มีอยู่ในองค์ประกอบ 2 ได้แก่ ผู้เกี่ยวข้องในพิธีกรรม (Stakeholder) และช่องทางการสื่อสาร (Channel)

1) ผู้เกี่ยวข้องในพิธีกรรม (Stakeholder) พบว่าผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องและมีบทบาทต่อสื่อพิธีกรรมแขนงนี้มากที่สุดตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันคือ “ผู้หญิง” ที่ส่วนใหญ่จะเป็นกลุ่มแม่บ้านและผู้เฒ่าผู้แก่ ส่วนบุคคลที่เป็นสมาชิกในครอบครัวนั้นอยู่ในฐานะเป็นเพียงผู้รับสาร (Receiver) ที่คอยมาร่วมชมและเป็นกำลังใจรอบนอกประรำพิธี แต่จะไม่มีบทบาทในการเข้าร่วมในวงของพิธีกรรมมากนัก ซึ่งการที่ผู้รับสารโดยเฉพาะกลุ่มเด็กและเยาวชนได้มีบทบาทหน้าที่ในพิธีกรรมเพียงแค่นี้ในฐานะคนวงนอก จึงทำให้ในช่วงหลังสมาชิกครอบครัวได้ค่อยๆ ลดทอนความสนใจและละเลยสื่อพื้นบ้านลงเรื่อยๆ โดยไม่รู้สึกรังเกียจถึงความเป็น “เจ้าของสื่อ” จนเกิดปรากฏการณ์ที่พบในช่วง 10 ปีที่ผ่านมาว่ากลุ่มเด็กและเยาวชนชายหญิงจำนวนมากได้ห่างหายไปจากพื้นที่ของสื่อพิธีกรรม

2) ในด้านช่องทางการสื่อสาร (Channel) พบว่าในอดีตจะมีความเคร่งครัดในเรื่องสถานที่อย่างมาก ในปัจจุบันคณะแซงชะนามเริ่มมียืดหยุ่นในเรื่อง “สถานที่” ประกอบพิธีกรรมลงบ้างแล้ว ดังที่จะพบได้ว่าในปี พ.ศ.2545 ที่คณะแซงชะนามแม่คำไบ ไทยราชา ได้ขอออกมาประกอบพิธีกรรมแซงชะนามที่โรงเรียน โดยจากการสัมภาษณ์กลุ่มแกนนำพบว่า เป็นเพราะสถานที่เดิม(ลานข้างบ้านแม่แก้ว)ไม่สามารถรองรับจำนวนสมาชิก

อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยตั้งข้อสังเกตในเรื่องที่คณะแซงชะนามของแม่คำไบ ไทยราชา ได้ยินยอมออกมาประกอบพิธีกรรมที่โรงเรียนบ้านโพนจานว่า อาจเกิดจากสาเหตุที่แม่แก้วและสมาชิกคณะแซงชะนามเองก็ต้องการสร้างกลไกในการสืบทอดพิธีกรรมเอาไว้ด้วยเช่นกัน ทั้งนี้เนื่องจากการออกมาประกอบพิธีกรรมที่โรงเรียนบ้านโพนจานจะทำให้คณะแซงชะนามได้ประโยชน์ในด้านการมีแรงส่งเสริมและสนับสนุนทั้งจากโรงเรียนและองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น การจัดพิธีกรรมจะเปลี่ยนสภาพจากระบบการบริหารจัดการเฉพาะภายในคณะแซงชะนาม มาเป็นการทำงานร่วมกันแบบเครือข่ายทั้งในส่วนของ “โรงเรียน ชุมชน วัด และองค์กรภายนอก” ซึ่งการมีเครือข่ายการทำงานย่อมทำให้เกิดการเกื้อหนุนกันและกันซึ่งเท่ากับเป็นหลักประกันมิให้สูญหายไปได้โดยง่ายนั่นเอง

แม้ว่าในปี 2545 สมาชิกคณะแซงชะนามบางคนจะยืดหยุ่นในเรื่องสถานที่ประกอบพิธีกรรมลงบ้างแล้ว แต่ในด้าน “วาระโอกาส” ในการประกอบพิธีกรรมซึ่งเป็นอีกหนึ่งขององค์ประกอบของช่องทางการสื่อสารสู่สาธารณะนั้น กลับพบว่ายังไม่ยินดีให้มีการนำสื่อพิธีกรรมไปปรับประยุกต์หรือทำเทียมขึ้นมาแสดงในวาระโอกาสต่างๆ เพื่อเผยแพร่ในงานประเพณีวัฒนธรรมหรือในพื้นที่อื่นๆ ได้โดยให้เหตุผลว่าสื่อมีความเชื่อเรื่องผีกำกับหากนำไปจัดแสดงหรือทำเทียมขึ้นจะเป็นการลบหลู่ผีไทได้และจะทำให้ประสบกับเคราะห์กรรมได้

ผู้วิจัยตั้งข้อสังเกตในเรื่องนี้ว่า การที่ชุมชนไม่ยอมปรับประยุกต์โดยจัดแสดงในวาระโอกาสอื่นๆ นั้นเป็นเพราะต้องการรักษาอัตลักษณ์เพื่อแสดงความแตกต่างจากชาวไทได้ในพื้นที่อำเภอสุเมาลัย จังหวัดสกลนคร ที่มีการนำพิธีกรรมแซงชะนามแบบความเชื่อเรื่องผีมูลไปปรับประยุกต์เป็นการแสดงที่คนทั่วไปจะรู้จักกันอย่างแพร่หลายนั่นเอง

2. การทำบทบาทหน้าที่ของสื่อต่อชุมชน

จากการศึกษาภูมิหลังและสภาพบริบทชุมชนของหมู่บ้านโพนจาน ทำให้พบว่าสื่อพิธีกรรมแซงชะนามก่อกำเนิดขึ้นภายใต้เงื่อนไขบริบทชุมชนที่เน้นการดำรงชีวิตแบบพึ่งพาธรรมชาติเป็นหลักและเป็นลักษณะสังคมเกษตรกรรม ด้วยสภาพบริบทเช่นนี้จึงทำให้ชาวไทได้มี

ความเชื่อเรื่องการเคารพนับถือ “ผีน้ำ” ซึ่งเป็นผีสภาพแวดล้อมธรรมชาติ เช่น ผีไร่ ผีนา ผีป่า ผีเขา เป็นต้น ด้วยเชื่อว่าอำนาจของผีจะคุ้มครองให้กลุ่มชาติพันธุ์ไทลื้อรอดพ้นจากภัยพิบัติทั้งปวง หากทำเกษตรกรรมก็จะได้ผลผลิตที่อุดมสมบูรณ์ นอกจากนี้ ระบบความเชื่อเรื่องผียังมีบทบาทหน้าที่ในการยึดเหนี่ยวกลุ่มชาติพันธุ์ไทลื้อที่อยู่ในสถานะของคนพลัดถิ่นให้รวมตัวกันไว้ได้อย่างเหนียวแน่นมาเป็นเวลากว่า 290 ปีแล้ว

อย่างไรก็ตาม เมื่อสื่อเกิดขึ้นภายใต้บริบทชุมชนจึงย่อมที่จะพบว่าสื่อมักจะเปลี่ยนแปลงไปตามสภาพสังคมที่ไม่หยุดนิ่งด้วย ดังที่พบได้จากปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นกับหมู่บ้านโพนจาน ซึ่งในอดีตชุมชนแห่งนี้มีลักษณะเป็นสังคม “ปิด” กล่าวคือไม่มีการติดต่อกับโลกภายนอกไม่มีการรับหรือแลกเปลี่ยนเอาวัฒนธรรมจากภายนอกชุมชนอื่นๆ ทำให้สถานภาพของสื่อพิธีกรรมยังคงเป็นพื้นที่ที่ศักดิ์สิทธิ์ สื่อสามารถทำบทบาทหน้าที่ต่อชุมชนได้อย่างเต็มศักยภาพ ตั้งแต่การเป็นพื้นที่แสดงอัตลักษณ์เกี่ยวกับระบบความเชื่อเรื่องผีน้ำ แสดงอัตลักษณ์ทางภูมิปัญญาเกี่ยวกับสื่อพื้นบ้านที่เป็นองค์ประกอบในพิธีกรรม เช่น ผ้าทอพื้นเมือง ภาษาได้ และดนตรีพื้นเมือง ตลอดจนทำหน้าที่ในการเสริมสร้างขวัญกำลังใจและสร้างความมั่นใจในการดำรงชีวิตอยู่ในสังคม

แต่เมื่อชุมชนไทลื้อค่อยๆ ได้รับแรงกระแทกจากการเกิดขึ้นของ “เส้นทางคมนาคม” ที่เริ่มเกิดขึ้นตั้งแต่ปี 2508 ถนนสายดินเล็กๆ ได้นำชาวไทลื้อบางคนออกไปสัมผัสกับโลกภายนอกมากขึ้นและชุมชนได้กลายสภาพเป็นสังคมเปิดอย่างเต็มตัวเมื่อปี พ.ศ.2534 ที่ได้มีเส้นทางหลวงหมายเลข 2028 สายท่าอุเทน-กุสุมาลย์ ตัดผ่านกลางหมู่บ้าน เส้นทางสายนี้นำพาความเจริญก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์การแพทย์และวัฒนธรรมจากคนภายนอกเข้ามาสู่ชุมชนได้ง่ายมากยิ่งขึ้นไปอีก ซึ่งผลจากการที่วัฒนธรรมดั้งเดิมและวัฒนธรรมภายนอกเข้ามาปะทะกันนั้นพบว่าได้กระทบต่อการดำรงอยู่และการเปลี่ยนแปลงของสื่อพิธีกรรมแซงชะนามและการดำรงวิถีชีวิตของผู้เป็นเจ้าของสื่ออย่างสัมพันธ์กัน เช่นเดียวกับที่พบในงานของศรีปาน รัตติกานชลากร (2538) ที่ได้ทำการศึกษาถึงบทบาทหน้าที่ของสื่อพื้นบ้านในวัฒนธรรมมอญ อำเภอพระประแดง และพบว่าปัจจัยภายนอกที่เป็นอุปสรรคต่อการดำรงอยู่ของสื่อพื้นบ้านชาวมอญได้แก่ นโยบายการพัฒนาของภาครัฐ และการเปลี่ยนแปลงสภาพความเป็นอยู่ของชาวมอญไปสู่การเป็นสังคมอุตสาหกรรม

โดยพบว่าคนภายนอกวัฒนธรรมได้ตีความหมายของสื่อพิธีกรรมแซงชะนามว่าเป็น “สื่อที่มงายไร้สาระ” และคนที่นับถือความเชื่อเรื่องนี้ก็เป็นกลุ่มคนที่ล้าหลัง การเปรียบเทียบทางวัฒนธรรมนี้ได้ส่งผลให้ชาวไทลื้อโดยส่วนใหญ่ซึ่งอยู่ในกลุ่มด้อยโอกาสทางการศึกษาไม่กล้าที่จะเปิดเผยหรือนำเสนออัตลักษณ์ในการนับถือผีน้ำต่อสาธารณะชนมากนัก และยังพบว่าได้คนใน

ชุมชนเกิดการเลี้ยวออกจากวัฒนธรรมพื้นบ้านดั้งเดิม โดยหันไปรักษาแบบแพทย์แผนปัจจุบัน แทนการเหยา เพื่อจะได้ไม่ต้องเข้าเป็นสมาชิกในคณะแซงชะนาม สื่อที่เคยศักดิ์สิทธิ์ของชุมชนได้ เปลี่ยนสถานภาพกลายเป็น “ทางเลือกที่สอง” คือแม้จะไม่ละทิ้งไปโดยสิ้นเชิงแต่ก็ให้ความสำคัญ ลดลงเรื่อยๆ นั่นเอง เมื่อสื่อถูกลดความสำคัญลงก็ได้ส่งผลต่อการทำบทบาทหน้าที่ในการ เสริมสร้างความมั่นใจในการดำรงชีวิตอย่างเห็นได้ชัด ดังที่จะพบว่า ชาวไทใต้คงโดยเฉพาะในกลุ่มที่ ขาดโอกาสทางการศึกษาจะไม่มี ความมั่นใจในตนเองและไม่กล้าแสดงออกเมื่อพบปะกับคนแปลก หน้าหรือเมื่อออกไปนอกชุมชน ซึ่งย่อมเป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาตนเองในหลายๆ ด้านอีกด้วย

นอกจากนี้ การที่สื่อถูกสืบทอดในลักษณะแบบลักษณะของการทำตามประเพณี บรรพบุรุษ โดยไม่ได้มาจากจิตสำนึกหรือความรู้สึกว่าตนเองเป็นเจ้าของหรือเป็นผู้ที่เกี่ยวข้องใน พิธีกรรมนั้น ยังได้ส่งผลต่อการทำบทบาทหน้าที่ของสื่อในด้านอื่นๆ อีกด้วย เช่น ความสามัคคี ของชุมชนมีน้อยลง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง “การหดหายของพื้นที่ในการอบรมบ่มเพาะเยาวชน” ที่สื่อ เคยทำหน้าที่อบรมสั่งสอนให้เยาวชนมีความรับผิดชอบต่อหน้าที่และให้มีความกตัญญูต่อบิดา มารดาและผู้มีพระคุณ เมื่อสื่อพิธีกรรมไม่สามารถทำหน้าที่ต่างๆ ได้อย่างเต็มที่ก็พบว่าชุมชนได้ เกิดปัญหาตามมา เช่น ปัญหาครอบครัวแตกแยก ความเห็นแก่ตัวเพิ่มมากขึ้น ปัญหาเหล้า บุหรี่ และยาเสพติด เป็นต้น

ในขณะที่ชุมชนเกิดแรงกระแทกจากภายนอกนั้น ก็ได้มีกลุ่มครูผู้นำชุมชนที่ได้รับการ ศึกษาสูง ซึ่งมีทั้งผู้ที่เป็นชาวไทใต้คงและผู้ที่ถูกพนักกับวิถีชีวิตชาวไทใต้คงกลุ่มหนึ่ง ได้แก่ อาจารย์ คำตา ราชมณี และอาจารย์รุ่งเรือง ราชมณี ได้พยายามหาเพื่อต่อต้านแรงปะทะจากภายนอกที่ เข้ามาส่งผลกระทำต่อการดำรงอยู่ของสื่อพิธีกรรมและชุมชน โดยเน้นในเรื่องของการสร้างช่อง ทางการสื่อสารใหม่ๆ ได้แก่ การบูรณาการสื่อพิธีกรรมเข้าสู่สถานศึกษาท้องถิ่นเพื่อให้เด็กและ เยาวชนได้มีโอกาสเรียนรู้วัฒนธรรมชาวไทใต้คง และต่อมาในปี พ.ศ.2549 กลุ่มแกนนำร่วมกับ ชุมชนและองค์กรภายนอกได้จัดทำโครงการฟื้นฟูและอนุรักษ์สื่อพิธีกรรมแซงชะนามและสื่อ พื้นบ้านไทใต้คง โดยที่ชุมชนได้มีส่วนร่วมกันบริหารจัดการตั้งแต่ในขั้นค้นหาปัญหาชุมชนร่วมกัน การวิเคราะห์คุณลักษณะสื่อพิธีกรรม การออกแบบคาราวานกิจกรรม และการประเมินผลการ ดำเนินโครงการ การเข้าไปมีส่วนร่วมในกิจกรรมครั้งนี้ทำให้ชุมชนเกิดความตื่นตัวและเห็น ความสำคัญของการธำรงรักษาด้วยความรู้สึกว่าตนเองเป็นเจ้าของวัฒนธรรมร่วมกัน

และจากการที่ผู้วิจัยได้ลงพื้นที่เก็บข้อมูลเพื่อติดตามว่าผลที่เกิดขึ้นภายหลังจากการ ดำเนินโครงการฯ นั้นได้ทำให้การทำบทบาทหน้าที่ของสื่อเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้นหรือไม่ อย่างไร ก็ได้ข้อค้นพบว่าสื่อพิธีกรรมแซงชะนามสามารถกลับมาทำหน้าที่ในด้าน การ “เสริมสร้างศักดิ์ศรีและความมั่นใจ” ให้แก่คนในชุมชนได้อย่างเข้มข้น โดยทำให้ชุมชนรู้สึก

ว่ากลุ่มชาติพันธุ์ของตนเองเป็นกลุ่มที่มีภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมอันเป็นอัตลักษณ์เฉพาะและเป็นกลุ่มที่มีความเท่าเทียมกับชาติพันธุ์อื่นๆ นอกจากนี้ การที่สื่อสามารถทำหน้าที่กอบกู้ศักดิ์ศรีให้แก่ชุมชนที่ได้นั้น ยังทำให้ชุมชนได้ร่วมกันแสดงพลังในทางที่สร้างสรรค์ในการพัฒนาสื่อพื้นบ้านในอีกแง่มุมหนึ่ง เช่นการเพิ่มบทบาทหน้าใหม่ๆ ให้แก่สื่อพิธีกรรมแซงชะนาม ดังที่พบว่าชุมชนได้มีการนำไปปรับประยุกต์ใช้ในการทำ “โครงการวัดปลอดเหล้า” จนสำเร็จเป็นแห่งแรกในอำเภอพนมสวรรค์ อย่างไรก็ตาม เมื่อมองความสัมพันธ์ระหว่างการใช้ประโยชน์จากสื่อและบริบทชุมชนแล้วจะพบว่าหน้าที่ชุมชนได้มีแนวคิดในการเพิ่มบทบาทหน้าที่สื่อเพื่อเสริมสร้างสุขภาวะก็เป็นขณะนั้นชุมชนมีปัญหาในเรื่องการตีมูลค่าจนเป็นเหตุทำให้ครอบครัวและชุมชนขาดความสามัคคี ตัวอย่างการทำบทบาทหน้าที่ของสื่อต่อชุมชนจึงเป็นสิ่งที่สะท้อนให้เห็นได้อย่างชัดเจนว่า สื่อและชุมชนไม่สามารถทำหน้าที่โดยแยกขาดจากกันได้เลย

3. การสื่อสารเพื่อการเสริมสร้างอัตลักษณ์ศักดิ์ศรี

จากการศึกษาเรื่องกระบวนการทำงานวัฒนธรรมเชิงรุกและการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมเพื่อฟื้นฟูสื่อพิธีกรรมแซงชะนามในช่วงยุคที่ 3 นั้น ทำให้ได้ข้อค้นพบที่สำคัญประการหนึ่งว่ากระบวนการทำงานโดยใช้หลักแนวคิดดังกล่าวเป็นประโยชน์ทั้งต่อการฟื้นฟูศักดิ์ศรีให้แก่สื่อพื้นบ้านและการช่วยเสริมสร้างความมั่นใจและสร้างพลังให้แก่ชุมชนผู้เป็นเจ้าของสื่อไปพร้อมกันได้ในเวลาเดียว

ทั้งนี้ ในกระบวนการทำงานเพื่อฟื้นฟูสื่อพิธีกรรมแซงชะนามนั้นจำเป็นต้องมีการผลิตซ้ำเพื่อสืบทอดวัฒนธรรม(cultural production and reproduction) ให้ครบทั้งองค์ประกอบด้านการสื่อสาร S-M-C-R ของสื่อพิธีกรรมอีกด้วย โดยข้อค้นพบที่ปรากฏในกระบวนการผลิตซ้ำเพื่อเสริมสร้างอัตลักษณ์ศักดิ์ศรีนั้นพบว่ามียุทธศาสตร์ดังนี้

- การเสริมสร้างความมั่นใจให้แก่ผู้ส่งสาร (Sender)

ปัญหาที่เกิดขึ้นในด้านผู้ส่งสารซึ่งในที่นี้หมายถึง กลุ่มผู้เฒ่าผู้แก่ กลุ่มปราชญ์ชาวบ้าน และกลุ่มสมาชิกคณะแซงชะนาม ที่ล้วนแล้วแต่มีภูมิปัญญาท้องถิ่นและมีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับสื่อพื้นบ้าน พบว่าก่อนหน้าที่จะมีการทำโครงการนั้น ผู้รับสารกลุ่มนี้ “ขาดความมั่นใจ” ในการถ่ายทอดความรู้เรื่องสื่อพิธีกรรมแก่เยาวชนรุ่นลูกหลาน เนื่องจากคนส่วนหนึ่งในชุมชน โดยเฉพาะเด็กรุ่นใหม่ไม่สนใจวัฒนธรรมพื้นบ้านที่มีความเชื่อเรื่องผีมากนัก

สำหรับวิธีการแก้ไขปัญหาเรื่องความไม่มั่นใจในตนเองพบว่า จำเป็นที่จะต้องทำการ “ติดตั้งความรู้” เรื่องการทำงานกับสื่อพื้นบ้านด้วยหลักการ 4 รู้ คือ “รู้จัก รู้ใจ รู้ใช้ รู้รักษา” ซึ่งจะช่วยให้ปราชญ์ชาวบ้านเข้าใจวัตถุประสงค์และสังเกตเห็นถึงประโยชน์ในการดำเนินงาน ตลอดจนเกิดความมั่นใจและสนใจที่จะเข้าร่วมกิจกรรมทำหน้าที่เป็นผู้ถ่ายทอดความรู้ให้แก่กลุ่มเป้าหมาย

นอกจากนี้ ในการสร้างความมั่นใจให้แก่ผู้ส่งสารยังต้องใช้การสื่อสารแบบสองทาง (Two-way Communication) คือเน้นรูปแบบการพูดคุยปรึกษาหารือแลกเปลี่ยนประสบการณ์ ไม่ใช้การทำงานแบบถ่ายทอดความรู้จากบน-ล่างซึ่งไม่ได้ทำให้กลุ่มผู้รับสารที่เป็นปราชญ์เหล่านี้ กระตือรือร้นที่จะร่วมดำเนินงาน ในทางตรงกันข้าม การสื่อสารแบบสองทางที่ถูกนำมาใช้ในการสร้างความเข้าใจร่วมกันระหว่างปราชญ์ชาวบ้านและคณะทำงานฯ จะสามารถกระตุ้นให้ปราชญ์ชาวบ้านกลุ่มนี้เกิดเชื่อมั่นในและรู้สึกว่าคุณเองมีความสำคัญต่อการดำเนินงาน จนพร้อมที่จะเป็นแนวร่วมในกิจกรรมต่างๆ ได้เป็นอย่างดี

- การขยาย/ปรับประยุกต์เนื้อหาและความหมาย (Message)

ในกระบวนการเสริมสร้างความมั่นใจให้กับนักเรียนชาวไทใต้โรงเรียนบ้านโพนจานในช่วงแรกๆ นั้นไม่ได้มีการนำ “สื่อพิธีกรรมแซงชะนาม” มาปรับประยุกต์ใช้แต่อย่างใด แต่จะใช้วิธีการให้นักเรียนออกไปเสนาองานด้านวิชาการร่วมกับโรงเรียนอื่นๆ ซึ่งผลปรากฏว่ามีนักเรียนบางคนกลับรู้สึกกลัวและไม่มั่นใจในตนเองมากขึ้นไปกว่าเดิม ด้วยสาเหตุที่ไม่มีความคุ้นเคยกับเนื้อหาวิชาการ คณะครูจึงได้มีการปรับกลยุทธ์ด้านเนื้อหาสาระให้มีความสอดคล้องกับวิถีชีวิตของนักเรียนมากขึ้นโดยเชื่อมโยงสู่กระบวนการเรียนรู้ในห้องเรียนโดยให้เด็กไปเรียนรู้เรื่องสื่อพิธีกรรมแซงชะนามในสนามจริงและนำกลับมาเล่าประสบการณ์แลกเปลี่ยนกันหน้าชั้นเรียน ซึ่งพบว่าทำให้เด็กเกิดความมั่นใจในตนเองได้มากขึ้น

อีกกลวิธีหนึ่งที่จะทำให้กลุ่มเป้าหมายที่เป็นเด็กและเยาวชนหันมาให้ความสนใจสืบทอดสื่อพิธีกรรมแซงชะนามมากขึ้น ยังพบว่า “เนื้อหาสาระ” ก็เป็นส่วนที่สำคัญและต้องมีการปรับประยุกต์ให้เหมาะสมและสอดคล้องกับอายุของผู้รับสารด้วย เช่น ไม่จำเป็นต้องกล่าวอธิบายถึงความเชื่อเกี่ยวกับเรื่องผีที่บรรจุอยู่ในพิธีกรรมเสมอไป แต่ควรเชื่อมโยงประวัติความเป็นมาของพิธีกรรมผูกโยงเข้ากับเรื่องราวประวัติศาสตร์การต่อสู้ของบรรพบุรุษชาวไทใต้โรง เพื่อถ่ายทอดแก่เยาวชนรุ่นหลัง ซึ่งเป็นลักษณะของการสร้างความทรงจำร่วมกัน (collective memory) ที่จะทำให้ผู้รับสารเกิดความรู้สึกสำนึกในความเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ไทใต้โรงและมีพลังกระตุ้นให้เด็กเยาวชน

สนใจที่จะสืบทอดและค้นคว้าหาข้อมูลจากพ่อแม่ปู่ย่าตายายเพิ่มเติมได้ดีมากกว่าการถ่ายทอดเรื่องราวเกี่ยวกับความเชื่อเรื่องผี

นอกจากนี้ ยังควรที่จะขยายความหมายของสื่อให้มีพลังความหมายมากกว่าการเป็นพิธีกรรมความเชื่อ โดยสามารถใช้กลวิธีการบูรณาการเอาสื่อพื้นบ้านที่โดดเด่นของชุมชนซึ่งเป็นองค์ประกอบในพิธีกรรม ได้แก่ ผ้าทอพื้นเมือง ภาษาใส่ และดนตรีพื้นบ้าน เข้ามาผนวกเป็นส่วนหนึ่งของพิธีกรรม เพื่อเพิ่มความหมายในการแสดงอัตลักษณ์วัฒนธรรมที่หลากหลายรูปแบบ ซึ่งจะทำให้สื่อพิธีกรรมมีมูลค่าเพิ่มมากขึ้น รวมทั้งมีคุณลักษณะที่เพิ่มมากขึ้น ซึ่งจะเป็นสามารถนำไปออกแบบกิจกรรมในการสืบทอดสื่อได้หลากหลายแง่มุมยิ่งขึ้นด้วย

● การขยายช่องทางการสื่อสาร(Channel)

สื่อพิธีกรรมแซงชะนามเป็นสื่อที่มีช่องทางการสื่อสารที่จำกัด โดยจะกระทำแค่เพียงปีละครั้งเท่านั้น มีความเข้มงวดในเรื่องสถานที่ประกอบพิธีกรรม นอกจากนี้ ยังไม่มีการยืดหยุ่นในเรื่องการทำเทียมหรือจำลองเพื่อนำไปเผยแพร่ในโอกาสอื่นๆ ได้ ดังนั้น จึงจำเป็นที่จะต้องมีการขยายช่องทางการสื่อสารใหม่ๆ ให้กับสื่อเพื่อให้สื่อมีพื้นที่ในการสืบทอดและเป็นหลักประกันมิให้สื่อสูญหายไปได้อย่างง่าย

ดังที่ได้พบว่ากลุ่มแกนนำครูโรงเรียนบ้านโพนจานจึงได้พยายามผลักดัน และการบูรณาการเข้าสู่สถานศึกษา แม้จะพบว่าปรากฏการณ์นี้จะเป็นผลพวงมาจากนโยบายของภาครัฐที่เน้นให้โรงเรียนทำหลักสูตรสถานศึกษาท้องถิ่นปีพ.ศ.2544 แต่ก็พบว่ากลุ่มแกนนำไม่ได้เพียงแค่ทำตามนโยบายภาครัฐแบบพอเป็นพิธีเท่านั้น แต่พบว่ากลุ่มแกนนำครูยังพยายามที่จะหาแนวทางการพัฒนาช่องทางใหม่ๆ ให้แก่ชุมชน และพบว่าการออกแบบ “คาราวานกิจกรรม” ในช่วงยุคที่ 3 ที่มีการจัดทำโครงการฟื้นฟูสื่อพิธีกรรมแซงชะนามนั้นก็เป็นการเปิดพื้นที่สาธารณะให้กับคนทุกกลุ่มทุกเพศทุกวัยในชุมชนได้เข้ามามีส่วนร่วมอย่างทั่วไป ซึ่งผลที่เกิดขึ้นคือทำให้คนรู้สึกถึงความเป็นเจ้าของสื่อและมีความภาคภูมิใจและมั่นใจในการธำรงรักษาสื่อต่อไปนั่นเอง

การขยายช่องทางการสื่อสารทั้งโดยวิธีการทำกิจกรรมร่วมกันทั้งชุมชนและการบูรณาการเข้าสู่หลักสูตรสถานศึกษานั้น มีความสอดคล้องกับข้อค้นพบประการหนึ่งในงานศึกษานิตินันท์ พันทวี (2544) ซึ่งพบว่าพิธีกรรมเป็นอีกเครื่องมือหนึ่งที่สามารถนำมาใช้ในการพัฒนาชุมชนได้เป็นอย่างดี แต่ในการที่จะใช้สื่อในการพัฒนานั้นจะต้องมีกระบวนการที่ทำให้เป็นรูปธรรมซึ่งต้องเน้นในเรื่องของ “การจัดกิจกรรม” ให้แก่ชุมชน และผู้ที่ควรจะต้องดึงเข้ามามีส่วนร่วมมากที่สุดคือ ให้มุ่งเน้นไปที่กลุ่ม “เด็กและเยาวชน” และการบูรณาการเข้าเป็นส่วนหนึ่ง

ในหลักสูตรสถานศึกษาก็เป็นการรูปแบบกิจกรรมที่มีความชัดเจนและจะเปิดโอกาสให้ชุมชนได้เข้ามาเรียนรู้ได้อย่างเป็นระบบมากขึ้น

- การขยายกลุ่มผู้สืบทอดรุ่นใหม่ (Receiver)

จากสถานภาพของสื่อในช่วง 10 ปีที่ผ่านมาพบว่าปริมาณผู้รับสารที่เป็นเด็กและเยาวชนลดลงอย่างมาก เนื่องจากเด็กรุ่นใหม่ไม่ค่อยสนใจที่จะเข้าร่วมในพิธีกรรมซึ่งเป็นพื้นที่ที่มีความน่าสนใจน้อยกว่าสื่อสมัยใหม่ ดังนั้น คณะทำงานฯ จึงได้ให้ความสำคัญในการทำงานกับกลุ่มเด็กและเยาวชนเป็นกลุ่มเป้าหมายสำคัญ และได้พบว่ากระบวนการสืบทอดผู้รับสารรุ่นใหม่นั้น ต้องสร้างการมีส่วนร่วมของเด็กโดยอาศัยทิศทางการไหลของข่าวสารสองจังหวะ (Two-Step Flow of Information) เพื่อออกแบบเป็นกิจกรรม “หลานตามปู่ย่าตายาย” และผนวกกับกลยุทธ์ในขั้นตอนที่สองที่เรียกว่า “รู้แล้วช่วยบอกต่อ”

โดยคณะทำงานได้ฝึกฝนเรื่องการตั้งคำถามให้สมาชิกที่เป็นเด็กและเยาวชนของแต่ละกลุ่มการเรียนรู้เพื่อใช้ในการสืบค้นข้อมูลเกี่ยวกับประวัติความเป็นมาความถนัดและผลงานของปราชญ์ชาวบ้านที่อยู่ในชุมชน และนำกลับมาแลกเปลี่ยนกันภายในกลุ่มการเรียนรู้ที่ตนเองเป็นสมาชิก ซึ่งเป็นกลวิธีในการสร้าง “ผู้นำทางความคิด” โดยอาศัยความอยากรู้อยากเห็นของเด็กเยาวชนเป็นตัวตั้ง และให้เด็กออกไปเผชิญหน้ากับแหล่งความรู้ต่างๆ ด้วยตนเอง และผู้วิจัยยังพบว่าการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมในลักษณะของการสร้างผู้นำทางความคิดนี้สามารถเปลี่ยนแปลงกลุ่มเด็กและเยาวชนจากเดิมที่เคยเป็นเพียง “ผู้รับสาร” ที่คอยนั่งดูนั่งชมพิธีแข่งชะนาม มาเป็น “ผู้ส่งสาร” ที่พร้อมจะทำหน้าที่ในการสืบทอดสื่อพิธีกรรมและเผยแพร่ความรู้ไปยังกลุ่มคนอื่นๆ ต่อไปได้ซึ่งเท่ากับเป็นกลวิธีในการเกื้อหนุนให้สื่อพิธีกรรมสามารถดำรงอยู่ได้ยาวนานขึ้น

นอกจากนี้ ยังพบกลวิธีในการเสริมสร้างความมั่นใจให้แก่เด็กและเยาวชนที่น่าสนใจอีกข้อหนึ่งคือ การใช้กลยุทธ์การเล่าเรื่อง “บุคคลต้นแบบ” ที่มีความรู้ความสามารถเป็นที่ยอมรับทั้งภายในและภายนอกชุมชน เช่น เรื่องราวของอาจารย์คำตา ราชมณี เพื่อช่วยกระตุ้นจิตสำนึกของเด็กและเยาวชนไทยใฝ่ให้เกิดกระแสความสนใจในการธำรงรักษาอัตลักษณ์ศักดิ์ศรีของตนเองและชุมชนซึ่งผู้วิจัยพบว่าเป็นกลวิธีที่ได้ผลและมีความน่าสนใจอีกแนวทางหนึ่ง

- ประโยชน์ของการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมที่เกิดขึ้นในกระบวนการผลิตซ้ำเพื่อสืบต่อวัฒนธรรม

จากที่ได้กล่าวถึงกระบวนการผลิตซ้ำองค์ประกอบของสื่อพิธีกรรมในด้าน S-M-C-R ข้างต้นนั้น จะพบว่าภายใต้กระบวนการผลิตซ้ำเพื่อสืบต่อองค์ประกอบการสื่อสารที่เป็นมนุษย์ คือ ผู้ส่งสาร(Sender)และผู้รับสาร(Receiver) นั้น เป็นจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องมีการนำเอา “การสื่อสารแบบมีส่วนร่วม” (Participatory Communication) ในรูปแบบต่างๆ มาเป็นเครื่องมือในการสร้างความรู้สึกเป็นเจ้าของ (Sense of belonging) และกระตุ้นให้คนทุกกลุ่มทุกเพศทุกวัยในชุมชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมต่างๆ จนทำให้ชุมชนเกิดความตระหนัก ความใส่ใจที่จะธำรงรักษาสื่อพื้นบ้านได้มากขึ้น นอกจากนี้ ยังทำให้ชุมชนเกิดการรับรู้ต่อความหมายของสื่อพิธีกรรมว่า ไม่ได้เป็นเพียงแค่พิธีกรรมที่จัดขึ้นในรอบปีหนึ่งๆ เท่านั้น แต่สื่อพิธีกรรมแขนงชานามยังอยู่ในฐานะตัวแทนแห่งอัตลักษณ์ศักดิ์ศรีของชุมชนอีกด้วย ซึ่งเมื่อใดก็ตามที่ผู้เป็นเจ้าของเกิดความรู้สึกมั่นใจในการที่จะใช้ประโยชน์จากสื่อก็เท่ากับเป็นการช่วยเสริมความเข้มแข็งให้แก่สื่อได้อีกทางหนึ่ง ในทางตรงข้าม การที่ชุมชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการฟื้นฟูและสืบต่อสื่อ นั้นยังสามารถแก้ไขปัญหาเรื่องความไม่มั่นใจในตนเองซึ่งเป็นอัตลักษณ์ที่ติดตัวมาอย่างยาวนานได้อีกด้วย

โดยในประเด็นนี้ผู้วิจัยยังพบอีกว่า ณ ปัจจุบันหากมีการพูดคุยหรือสอบถามถึงความ เป็นมาของพิธีกรรมแขนงชานาม ชาวไทใต้ทุกกลุ่มทุกเพศทุกวัยสามารถที่จะถ่ายทอดเรื่องราวของสื่อที่มีความเชื่อในเรื่องผี(ในช่วงระยะหนึ่งเคยถูกลดทอนคุณค่า) ให้กับคนต่างถิ่นหรือคนนอก วัฒนธรรมได้อย่างภาคภูมิใจและมั่นใจในวัฒนธรรมพื้นบ้านของตนเอง จึงอาจกล่าวได้ว่าสิ่งนี้ เป็นผลที่เกิดขึ้นจากการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมที่ไม่เพียงแต่ช่วยในการพัฒนาฟื้นฟูสื่อเท่านั้น แต่ยังสามารถทำให้ผู้เป็นเจ้าของสื่อเองเกิดความรู้สึกภาคภูมิใจในวัฒนธรรมและความเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ของตนเอง จนเกิดเป็นพลังที่เข้มแข็งและพร้อมที่จะให้ความร่วมมือในการพัฒนาชุมชนของตนเองต่อไปได้ สอดคล้องกับที่ McQuail (1983) ได้กล่าวว่าเป้าหมายสูงสุดของการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมเป็นไป เพื่อกระตุ้นให้ชุมชนมองเห็นคุณค่าของตนเอง เห็นคุณค่าความคิดและความเชื่อของชุมชน สร้างเสริมความมั่นใจให้กับชาวบ้านที่เข้ามามีส่วนร่วมได้ ตลอดจนช่วยยกระดับสติปัญญาและความรับผิดชอบเพื่อร่วมกันแก้ไขปัญหที่เกิดขึ้นในชุมชน

- การสร้างเครือข่ายผู้เกี่ยวข้องกับสื่อพื้นบ้านคือหลักประกันในการดำรงอยู่

การศึกษาถึงผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้อง (Stakeholder) จากกลุ่มภาคส่วนต่างๆ ในกระบวนการฟื้นฟูสื่อพิธีกรรม ทำให้ได้ข้อสรุปว่าการทำงานเพื่อฟื้นฟู/สืบทอดสื่อพื้นบ้านนั้นจำเป็นอย่างมากที่จะต้องมีการ “สร้างเครือข่าย” ความร่วมมือขึ้นมาเพื่อเป็นแรงสนับสนุนและช่วยผลักดันให้สื่อพิธีกรรมสามารถดำรงอยู่ได้อย่างมั่นคงมากขึ้น ดังที่จะพบว่า การทำงานของชุมชนในระยะแรกก่อนที่โครงการสื่อพื้นบ้านสื่อสารสุข(สพส.) จะเข้าไปสนับสนุนการทำงานของชุมชนนั้น ชุมชนเองก็มีเครือข่ายการทำงานที่เป็นต้นทุนเดิมหลายองค์กร เช่น สภาวัฒนธรรม ททท. และองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น เป็นต้น จึงชุมชนสามารถที่จะทำงานพัฒนาสื่อพื้นบ้านมาได้ตั้งแต่ในปี 2545 เพียงแต่ระยะแรกๆ นั้นมีลักษณะของการทำงานภายใต้การมีส่วนร่วมอยู่ตลอดเวลา ได้แก่การทำงานร่วมกันระหว่างโรงเรียนและองค์กรท้องถิ่นต่างๆ เพียงแต่ยังขาดความร่วมมือระหว่างโรงเรียนบ้านและชุมชนเนื่องจากพบว่าในช่วงแรกๆ คณะครูยังไม่ได้มีบทบาทในการลงพื้นที่ทำงานกับชุมชนมากนัก ดังนั้น ในปีพ.ศ. 2549 โครงการสื่อพื้นบ้านสื่อสารสุข(สพส.) จึงเข้ามามีบทบาทที่สำคัญอย่างยิ่งในการปรับเปลี่ยนวิธีการทำงานของกลุ่มแกนนำครู โดยเน้นการทำงานแบบ “เชื่อมโยงความสัมพันธ์” ระหว่างกลุ่มโรงเรียนและชุมชนให้ประสานอย่างแนบสนิทกันมากยิ่งขึ้นนั่นเอง

จากข้อค้นพบทั้งหมดที่เกิดขึ้นในกรณีศึกษาสื่อพิธีกรรมแซงชะนามของชาวไทใต้บ้านโพนจาน ท้ายที่สุดอาจกล่าวได้ว่า องค์ความรู้ที่ค้นพบจากการศึกษาวิจัยในครั้งนี้ได้สะท้อนให้เห็นแล้วว่า ในการทำงานด้านการสื่อสารเพื่อการพัฒนา (Development Communication) นั้น ไม่สามารถที่จะมุ่งเน้นที่การใช้สื่อในงานพัฒนาแต่เพียงฝ่ายเดียวเนื่องจากสื่อพิธีกรรมและชุมชนมีความสัมพันธ์กันอย่างแนบแน่น หากแต่ชุมชนผู้เป็นเจ้าของสื่อจำเป็นที่จะต้องสนใจและใส่ใจในการผลิตซ้ำเพื่อสืบทอดสื่อพิธีกรรมนั้นๆ ด้วย เพื่อให้ทั้งตัวสื่อและชุมชนดำรงอยู่ต่อไปได้อย่างยั่งยืน ซึ่งเป็นไปตามหลักแนวคิดทำที่คู่ขนาน “ทั้งการใช้และการพัฒนา” สื่อพื้นบ้าน ดังที่ได้พบจากกรณีของกลุ่มชาติพันธุ์ไทใต้บ้านโพนจาน ที่พบว่าแกนนำชุมชนสามารถนำองค์ความรู้ที่ได้แลกเปลี่ยนประสบการณ์กับโครงการสื่อพื้นบ้านสื่อสารสุข (สพส.) ไปใช้ประโยชน์ในเชิงขยายผลเพื่อการพัฒนาชุมชนชาวไทใต้บ้านโพนจานได้อย่างมีศักยภาพและเป็นที่น่าติดตามสำหรับนักนิเทศศาสตร์พัฒนาการที่ต้องการศึกษาถึงผลการดำเนินงานเกี่ยวกับสื่อพื้นบ้านไทใต้ของชุมชนต่อไปในอนาคตอีกด้วย

5.3 ข้อเสนอแนะ

1. ข้อเสนอแนะต่อชุมชน

1.1 ควรมีการสร้างแกนนำทั้งในส่วนของตัวแทนจากบ้าน/ชุมชนรุ่นใหม่ ๆ ขึ้นมาเป็นกลุ่มแกนนำในการทำงาน เนื่องจากพบว่าในการบริหารจัดการเกี่ยวกับสื่อพิธีกรรมแซงชะนวมและสื่อพื้นบ้านอื่นๆ นั้น ชุมชนยังมีลักษณะของการพึ่งพาแกนนำของโรงเรียนเป็นส่วนใหญ่

1.2 ควรมีการออกแบบกิจกรรมเพื่อให้เด็กและเยาวชนชายได้มีโอกาสเข้าร่วมมากขึ้น เนื่องจากพบว่าเด็กผู้ชายเป็นกลุ่มที่มีส่วนร่วมน้อยและเป็นกลุ่มที่เสี่ยงต่อปัญหาสุขภาพ

1.3 ควรมีการนำเนื้อหาสาระของสื่อพิธีกรรมแซงชะนวมมาปรับประยุกต์ให้อยู่ในรูปแบบของสื่อสมัยใหม่ เพื่อให้มีความสอดคล้องกับความสนใจและเข้าถึงกลุ่มเป้าหมายของผู้สืบทอดที่เป็นเด็กและเยาวชนรุ่นใหม่ได้มากขึ้น เนื่องจากผู้วิจัยพบว่าปัจจุบันเป็นยุคที่เด็กกลายเป็นผู้นำทางความคิดที่มีความกระตือรือร้นในการแสวงหาข้อมูลข่าวสารอย่างมาก

2. ข้อเสนอแนะต่อการวิจัยครั้งต่อไป

2.1 การวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยศึกษาเรื่องกระบวนการทำงานวัฒนธรรมเชิงรุกและการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมโดยมีขอบเขตเวลาแค่เพียงปี พ.ศ.2549-2550 หากมีการวิจัยครั้งต่อไปควรทำการศึกษาเปรียบเทียบกับในช่วงปี พ.ศ.2528-2548 เนื่องจากในยุคนี้ชุมชนเริ่มมีกระบวนการทำงานอนุรักษ์วัฒนธรรมโดยใช้แนวทางของชุมชนเอง โดยเฉพาะกระบวนการสื่อสารที่เกิดขึ้นภายในโรงเรียน เพื่อเปรียบเทียบให้เห็นถึงความแตกต่างและข้อดีข้อด้อยของกระบวนการสื่อสารเพื่อสามารถนำไปใช้เป็นแนวทางในการพัฒนาต่อไป

2.2 การวิจัยครั้งนี้เป็นการศึกษาโดยเน้นที่กระบวนการฟื้นฟูสื่อพิธีกรรมแซงชะนวมเป็นหลัก แต่จากการศึกษาพบว่าในชุมชนยังมีกระบวนการฟื้นฟูและอนุรักษ์สื่อพื้นบ้านอื่นๆ ที่น่าสนใจ เช่น ผ้าทอพื้นเมือง ภาษาใต้ ดนตรีพื้นเมือง หากมีการวิจัยครั้งต่อไปจึงควรที่จะทำการศึกษาสื่ออื่นๆ เหล่านี้ เพื่อเป็นประโยชน์ต่อการหาแนวทางพัฒนาสื่อพื้นบ้านของชุมชน

รายการอ้างอิง

ภาษาไทย

- กาญจนา แก้วเทพ และคณะ. สื่อเพื่อชุมชน : การประมวลองค์ความรู้. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2543.
- กาญจนา แก้วเทพ และคณะ. สื่อพื้นบ้านเพื่อการพัฒนาภาพรวมจากงานวิจัย. กรุงเทพฯ : ห้างหุ้นส่วนจำกัดซีโน ดีไซน์, 2548.
- กาญจนา แก้วเทพ. ศาสตร์แห่งสื่อและวัฒนธรรมศึกษา. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : บริษัท เอ็ดดิสันเพรส โพรดักส์ จำกัด, 2549.
- กาญจนา แก้วเทพ. ยึดหลักปักแน่นกับงานสื่อพื้นบ้านสื่อสารสุขภาพ. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2549.
- กาญจนา แก้วเทพ. เริ่มคิดใหม่ สู่อำนาจกับสื่อพื้นบ้านเพื่องานสร้างเสริมสุขภาพ. นนทบุรี : โครงการสื่อพื้นบ้านสื่อสารสุข (สพส.), 2549.
- กาญจนา แก้วเทพ. ไฟกั้นแนวทางการวิจัยสื่อพื้นบ้านเพื่อการพัฒนาชุมชนแบบเชิงรุก. ในเอกสารประกอบการฝึกอบรมนักวิจัยทีมสื่อพื้นบ้าน, หน้า 1-59. โครงการสังเคราะห์องค์ความรู้เรื่องการใช้และการสร้างความเข้มแข็งแก่การสื่อสารเพื่อการพัฒนาชุมชน. เอกสารอัดสำเนา, 2550. (เอกสารอัดสำเนา).
- ใจทิพย์ สอนดี. กลยุทธ์การสื่อสารในโครงการบวชป่าชุมชน. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิตภาควิชาการประชาสัมพันธ์ คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2543.
- ชัชวาลย์ วงษ์ประเสริฐ. ได้ทั้งบั้งกับการเหยา. มหาสารคาม : ศักดิโสภาคการพิมพ์, 2526.
- ชไมพร ดิสถาพร. การศึกษาเหตุผลในการเข้าร่วมโครงการการศึกษาผู้ใหญ่แบบเบ็ดเสร็จของชาวไร่ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาการศึกษานอกโรงเรียน คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2537.
- นิตินันท์ พันทวี. ทำการศึกษาศึกษาพิธีกรรมท้องถิ่น ในฐานะทุนวัฒนธรรมเพื่อการพัฒนาชุมชน : กรณีศึกษาพิธีบายศรีสู่ขวัญอีสาน. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาสารัตถศึกษา คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2544.
- ประเวศ วะสี. ศักดิ์ศรีแห่งความเป็นคน ศักยภาพแห่งความสร้างสรรค์. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์หมอชาวบ้าน, 2547.

- ปาริชาติ สถาปิตานนท์. การสื่อสารแบบมีส่วนร่วมและการพัฒนาชุมชน : จากแนวคิดสู่การปฏิบัติการวิจัยในสังคมไทย. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2549.
- ประสิทธิ์ ลีปรีชา. การสร้างและสืบทอดอัตลักษณ์ของกลุ่มชาติพันธุ์ม้ง : คนกับอัตลักษณ์ (1) : ใน เอกสารการประชุมประจำปีทางมานุษยวิทยา ครั้งที่ 2 เรื่องชาติและชาติพันธุ์วันที่ 26-28 มีนาคม 2546. หน้า 1-22. ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน), 2546.
- รุ่งเรือง ราชมณี. โครงการอนุรักษ์สืบสานพิธีกรรมแข่งชะนามและสื่อพื้นบ้านชนเผ่าไทใต้บ้าน โพนจาน ตำบลโพนจาน อำเภอโพนสวรรค์ จังหวัดนครพนม. โครงการสื่อพื้นบ้านสื่อสารสุข (สพส.) สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ, 2549.
- สมสุข หินวิมาน. การสื่อสารกับการเสริมสร้างศักดิ์ศรีแห่งสื่อพื้นบ้าน. ใน สื่อพื้นบ้านแข็งแกร่ง สุขภาวะชุมชนเข้มแข็ง. หน้า 122-213. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2549.
- สุรัตน์ วรารัตน์. การศึกษาเปรียบเทียบประเพณีวัฒนธรรมของชาวไทย-ชาวโซ่. พิมพ์ครั้งที่ 2. สกลนคร : สถาบันราชภัฏสกลนคร, 2541.
- วีระศักดิ์ จุลดาชัย และคณะ. การจัดการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นวัฒนธรรมการทอผ้าของชุมชนไทยใต้ อำเภอโพนสวรรค์ จังหวัดนครพนม. สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ กระทรวงวัฒนธรรม, 2549.
- ศรีปาน รัตติกาลชากร. บทบาทของสื่อพื้นบ้านในวัฒนธรรมมอญในอำเภอพระประแดง. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาการประชาสัมพันธ์ คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2543.
- อดุลย์ ดวงดีทวีรัตน์. แนวทางการเสริมสร้างและพัฒนาบทบาทของสื่อพื้นบ้าน เพื่อการพัฒนาชุมชน. โครงการการสื่อสารเพื่อชุมชน สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2547.
- อดุลย์ ดวงดีทวีรัตน์. กบ(ใน/นอก)กะลา : แขงชะนามวันร้อยรัดใจคนในครอบครัวและชุมชน. โครงการสื่อพื้นบ้านสื่อสารสุข, 2549. หน้า 1-23. (เอกสารไม่ตีพิมพ์)
- อระระไท โอิซิมา. ชีวิต พิธีกรรม และเอกลักษณ์ทางชาติพันธุ์ของคนมอญในเมืองไทย : กรณีศึกษาในเขตอำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2536.

ภาษาอังกฤษ

Bauman, R. Folklore, Cultural Performances and Popular Entertainment. New York: Oxford University Press, 1992

Durkheim, Emile. The Elementary Form of the Religious Life. Tr. Joseph Ward Swain. New York : Collier Books, 1961.

Gumperz J.J. Language and Social Identity. New York : Cambridge University Press, 1982.

Jayaweera, N. Folk Media and Development Communication Myths and Realities. Manila Philippines : Asian Social Institute, 1996

Mead, G.H. Mind, Self and Society from the Standpoint of Social Behaviorist. Chicago : The University of Chicago Press, 1934.

Swartz, D. Culture and Power: the Sociology of P. Bourdieu. Chicago : The University of Chicago Press, 1997.

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาคผนวก

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

แบบสัมภาษณ์กลุ่มตัวอย่างเพื่อใช้ในการเก็บข้อมูลแบบภาคสนาม

คำถามกลุ่มแกนนำครูและผู้นำหมู่บ้าน

1. ชื่อ-สกุล / อายุ / ตำแหน่ง
2. ภูมิลำเนา (เป็นกลุ่มชาติพันธุ์ใด)
3. โดยปกติวิถีชีวิตของชาวไทยใต้เป็นอย่างไร (อาชีพ ลักษณะนิสัย วัฒนธรรม ฯลฯ)
4. ท่านคิดว่าหมู่บ้านของท่านมีวัฒนธรรมประเพณีที่น่าสนใจอะไรบ้าง
5. ได้ยินมาว่าคนใต้มักจะเป็นคนเก็บตัว ซื่อๆ เด็กนักเรียนที่นี่เป็นแบบนี้หรือไม่
6. ท่านมีความเกี่ยวข้องกับพิธีเหยาหรือไม่อย่างไร พิธีเหยามีขั้นตอนการทำพิธีอย่างไร
7. ท่านรู้จัก/เกี่ยวข้องกับพิธีแซงชะนามมาตั้งแต่เมื่อใด
8. พิธีแซงชะนามกับเหยามีความเชื่อมโยงกันอย่างไร
9. พิธีแซงชะนามมีความสำคัญต่อชาวไทยใต้และชุมชนอย่างไร
10. ท่านคิดว่าแซงชะนามเป็นหน้าเป็นตาของชุมชนมากน้อยเพียงใด อย่างไร
11. สภาพบริบทของชุมชนในปัจจุบันกับเมื่อ 20 ปีที่แล้ว มีความแตกต่างกันอย่างไร
12. เหตุใดโรงเรียนจึงได้เข้าไปมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์พิธีกรรมแซงชะนาม
13. โรงเรียนได้ออกแบบกิจกรรมให้เด็กได้มีส่วนร่วมในการอนุรักษ์สื่อพื้นบ้านอย่างไรบ้าง
14. ท่านได้มีส่วนร่วมในการผลักดัน/อนุรักษ์สื่อพิธีกรรมแซงชะนามอย่างไรบ้าง
15. ในการทำงานนั้นมีปัญหาและอุปสรรคอย่างไรบ้าง
16. ในปี 2549 ที่โครงการสพส. เข้ามาสนับสนุนโครงการ ท่านเห็นด้วยหรือไม่ เพราะอะไร
17. ชักนำเด็กกลุ่มไหนก่อน-หลัง เด็กให้ความร่วมมือมากน้อยแค่ไหน
18. ภายหลังจากการสิ้นสุดโครงการกับสพส.แล้ว โรงเรียนมีการสานต่อกิจกรรมเกี่ยวกับพิธีกรรมแซงชะนามและสื่อพื้นบ้านอื่นๆ อย่างไรบ้าง

คำถามสัมภาษณ์ประชาชนชาวบ้าน

1. ชื่อ-สกุล / อายุ
2. ภูมิลำเนา (เป็นกลุ่มชาติพันธุ์ใด)
3. วิถีชีวิตของชาวไร่เป็นอย่างไร -- อาชีพ นิสัย สภาพชุมชน วัฒนธรรม ฯลฯ
4. สภาพของชุมชนในปัจจุบันกับเมื่อ 20 ปีที่แล้วมีความแตกต่างกันอย่างไร
5. ได้ยินมาว่าบรรพบุรุษชาวไร่เป็นคนเก็บตัวไม่ชอบสูงส่งกับใครเป็นเรื่องจริงหรือไม่ อย่างไร
6. ท่านคิดว่าหมู่บ้านของท่านมีวัฒนธรรมประเพณีที่น่าสนใจอะไรบ้าง
7. ท่านใช้ภาษาใ้ในชีวิตประจำวันใหม่ ท่านจะพูดภาษาใ้เมื่อใด ที่ไหนบ้าง เพราะอะไร
8. ปกติท่านแต่งกายด้วยชุดใ้ใหม่ จะแต่งเมื่อใด เพราะอะไร
9. ท่านรู้จัก/มีความเกี่ยวข้องกับพิธีเหยามากน้อยเพียงใด อย่างไร
10. ท่านรู้จัก/เกี่ยวข้องกับพิธีแข่งชะนามากน้อยเพียงใด อย่างไร
11. พิธีแข่งชะนามกับพิธีเหยามีความเชื่อมโยงกันอย่างไร
12. พิธีแข่งชะนามทำเพื่ออะไร (คุณค่า) มีขั้นตอน (รูปแบบ) การทำพิธีกรรมอย่างไร
13. แข่งชะนามมีความสำคัญต่อคนใ้และชุมชนอย่างไร
14. แข่งชะนามมีในท้องถิ่นอื่นอีกไหม แตกต่างกับของบ้านโพนจานอย่างไร
15. แข่งชะนามเป็นหน้าเป็นตาของชุมชนอย่างไร
16. ท่านได้มีส่วนร่วมในการประกอบพิธีแข่งชะนามอย่างไรบ้าง
17. ท่านรู้สึกร้อยไรกับการจัดพิธีแข่งชะนามที่โรงเรียนแทนบ้านแม่แก้ว
18. ท่านได้มีส่วนร่วมในการอนุรักษ์สื่อพื้นบ้านในช่วงที่มีโครงการร่วมกับสพส.อย่างไร
19. คิดว่าถ้าชุมชนท่านไม่มีการจัดแข่งชะนามแล้ว ชุมชนจะเกิดปัญหาหรือไม่ อย่างไร

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

คำถามเด็กและเยาวชน

1. ชื่อ-สกุล / อายุ / การศึกษา
2. ภูมิลำเนา (เป็นกลุ่มชาติพันธุ์ใด)
3. ท่านทราบประวัติความเป็นมาของบรรพบุรุษหรือไม่ (กรณีเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ไทลื้อ)
4. ท่านพูดภาษาได้หรือไม่ จะพูดเมื่อใดบ้าง เพราะอะไร
5. ท่านได้เรียนภาษาได้หรือไม่ เพราะเหตุใด รู้สึกอย่างไร
6. ท่านรู้จักพิธีแข่งชะนามหรือไม่ รู้จักตั้งแต่เมื่อใด จากบุคคลใด
7. บุคคลในครอบครัวของท่านเป็นสมาชิกคณะแข่งชะนามหรือไม่ / ท่านรู้สึกอย่างไร
8. ท่านเคยไปร่วมพิธีแข่งชะนามหรือไม่ / ทำไมจึงอยากเข้าร่วมพิธี / รู้สึกอย่างไร
9. ท่านเคยมีโอกาสไปแสดงวัฒนธรรมได้ที่ใดบ้าง รู้สึกอย่างไร
10. ท่านได้เข้าไปมีส่วนร่วมในการทำกิจกรรมเกี่ยวกับพิธีแข่งชะนามและสื่อพื้นบ้านอื่นๆ ใดบ้าง
11. ในช่วงที่มีโครงการสพส. ท่านได้เข้าไปมีส่วนร่วมอย่างไรบ้าง / รู้สึกอย่างไร
12. ท่านคิดว่าชุมชนของท่านควรที่จะมีการอนุรักษ์สื่อพิธีกรรมแข่งชะนามต่อไปหรือไม่ ใดบ้าง

คำถามพระสงฆ์

1. ชื่อ-สกุล / อายุ / การศึกษา
2. ภูมิลำเนา (เกิดที่โพนจานหรือไม่ เป็นคนลื้อหรือไม่)
3. พระคุณเจ้าเข้ามาทำช่วยอนุรักษ์แข่งชะนามตั้งแต่เมื่อใด เพราะอะไร
4. พระคุณเจ้ามีบทบาทอย่างไรบ้างในยุคที่ สพส. เข้ามา
5. พระสงฆ์จะสามารถเข้าไปมีส่วนร่วมในการทำงานกับสื่อที่มีความเชื่อเรื่องผีได้อย่างไรบ้าง
6. โครงการวัดปลอดเหล้าเริ่มขึ้นได้อย่างไร ทำไม มีใครเป็นแกนนำ และร่วมมือบ้าง

คำถามสัมภาษณ์สมาชิกคณะแซงชะนาม

1. ชื่อ-สกุล / อายุ / ตำแหน่ง
2. ภูมิลำเนา
3. วิถีชีวิตของชาวใต้เป็นอย่างไร (อาชีพ นิสัย สภาพชุมชน วัฒนธรรม ฯลฯ)
4. ท่านใช้ภาษาใต้ในชีวิตประจำวันไหม ท่านจะพูดภาษาใต้เมื่อใด สถานที่ใด
5. ปกติท่านแต่งกายด้วยชุดใต้หรือไหม /จะแต่งเมื่อใด / เพราะเหตุใด
6. ทำไมท่านจึงเลือกรักษาโดยวิธีการเหยา
7. พิธีแซงชะนามเป็นอย่างไร ทำกันอย่างไร
8. พิธีแซงชะนามกับเหยามีความเชื่อมโยงกันอย่างไร
9. แซงชะนามมีความสำคัญต่อท่านและครอบครัวอย่างไร
10. แซงชะนามมีในท้องถิ่นอื่นอีกไหม แตกต่างกับของบ้านโพนจานอย่างไร
11. ตอนที่มีการพยายามชักชวนให้ไปจัดแซงชะนามที่โรงเรียนท่านเห็นด้วยหรือไม่อย่างไร
12. หลังจากที่ได้ไปประกอบพิธีกรรมแซงชะนามที่โรงเรียนแล้ว ท่านรู้สึกอย่างไรบ้าง
13. ท่านเคยไปร่วมเกี่ยวกับวัฒนธรรมใต้ในงานประเพณีไหนบ้างไหม รู้สึกอย่างไร
14. ในปีที่ สพส. เข้ามาสนับสนุนโครงการ ท่านรู้สึกอย่างไร เห็นด้วยหรือไม่
15. ในปีที่ สพส. เข้ามาท่านได้มีส่วนช่วยทำกิจกรรมอะไรบ้าง
16. ท่านเป็นสมาชิกของกลุ่มสื่อพื้นบ้านอื่นๆ อะไรอีกบ้าง เหตุใดจึงเลือกอยู่ในกลุ่มนี้
17. คิดว่าถ้าชุมชนท่านไม่มีการจัดแซงชะนามแล้ว ชุมชนจะเป็นอย่างไร

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ประวัติผู้เขียนวิทยานิพนธ์

นางสาวณัฐมน บัวพรมมี เกิดเมื่อวันที่ 29 มีนาคม พ.ศ. 2525 สำเร็จการศึกษา
หลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์
มหาวิทยาลัยขอนแก่น ในปีการศึกษา 2547 และสำเร็จการศึกษาหลักสูตรปริญญามหาบัณฑิต
สาขาวิชานิติศาสตร์พัฒนการ ภาควิชาการประชาสัมพันธ์ คณะนิติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย ในปีการศึกษา 2550

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย